

Şamil Fətullayev-Fiqarov

BAKI MEMARLARI

XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəlində

- 15682-

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin

İşlər İdarəsi

PREZİDENT KİTABXANASI

Bakı - 2013

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ MEMARLIQ İTTİFAQI

GİRİŞ

Redaksiya rəhbəri: Elbay Qasımzadə
Nəşr üzrə rəhbər: Novruz Novruzov
Tərtibatçı: Jala Muradova
Dizayn: Gülnar Səfərova

1. Əliyev-Fiqarov. **Bakı memarları XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəlində**. Bakı: "Şərq-Qərb" Nəşriyyat Evi, 2013, – 296 səh.

ISBN 978-9952-32-020-6
978-9952-32-046-6

© Azərbaycan Respublikasının Memarlar İttifaqı, 2013
© "Şərq-Qərb" Nəşriyyat Evi, 2013

Bakı yalnız təbii-coğrafi mövqeyi və ilkin orta əsrlərdən XX əsrin əvvəllərinə qədər keçdiyi tarixi inkişaf yolu, Şərq və Qərb bədii mədəniyyətlərinin qovuşduğu nadir məkan kimi tanınır. Bu şəhər - unikal memarlıq fenomenidir. Bu məkanda yerli memarlıq ənənələri, yüksək inşaat mədəniyyəti, xalq arasından çıxmış memarların və peşəkar arxitektorların birgə yaradıcılığından qaynaqlanan özünəməxsus bədii sistem təşəkkül tapmışdır. Belə bir sintez məcmu halında məzmununa, həcmi həllinə və silüetinə görə fərqlənən çox gözəl tikililər ərsəyə gətirmişdir. Bunlar, sadəcə olaraq, müxtəlif memarlıq cərəyanlarının fərqli üslub səciyyəsi və çalarlarına malik olub, şəhərin simasını formalaşdıran adi tikililər deyil. Bu binalar İçərişəhərin mürəkkəb relyefli, dar küçəli məhəllələrindən ucalan həcmi kütlələrin fərdi memarlıq ifadəsinin nadir və düşünülmüş şərhidir. Demək olar ki, tarixi şəhərin ümumi plan-memarlıq quruluşuna daxil olan hər bir tikili fəal bədii mövqeyə malikdir, bütövlükdə isə onlar İçərişəhərin əhəmiyyətli memarlıq fenomenini müəyyən edən doğma simasını formalaşdırırlar.

İçərişəhərin tarixi keçmişimizdən qaynaqlanır. Onun ərazisində qədim zamanlardan yaşayış məskənləri olmuşdur. Bu barədə antik müəlliflər, məsələn, yunan coğrafiyaşünası Klavdiy Ptolomey (b.e. II əsr) yazırdı. Bakının ərazisi "əbədi məşəllər"lə sıx bağlıdır – bu haqda ilk dəfə tanınmış Hun sərkərdəsi Atillanın yanına göndərilmiş Bizans səfirliyinin tərkibində olan Priisk Paniyskiy (b.e.V əsr) məlumat vermişdir. Bakı və onun ətraf əraziləri neft, duz, zəfəran və s. sərvətləri ilə tanınır və bütün bunlar səyahətçilərin qeydlərində öz əksini tapmışdır. Bakı şəhərinin adına ilk dəfə ərəb coğrafiyaşünasları və tarixçilərinin əsərlərində X əsrdən başlayaraq rast gəlinir. Əl-İstəxri (930-cu il), Əl-Məsudi (943/44-cü illər), İbn Hauqqal (977/78-ci illər), Əl-Müqəddəsi (985-ci il) və başqaları Bakını beynəlxalq ticarət yollarının üstündə yerləşən gözəl buxtaya malik və inkişaf etməkdə olan bir şəhər kimi təsvir edirlər.

Bakı, 1880-ci ildən 1914-cü ilə qədər olan 25 il ərzində vahid memarlıq- planında sanki birtərəfli tikilmişdir. Şəhərin bütün tarixi məhəllələri, baş magistral yolları qədim İçərişəhərin ətrafında formalaşmışdır. Qasım bəy Hacıbababəyov, Qafar İsmayılov, Zivər bəy Əhmədabəyov, E.Y.Skibinski, İ.V.Qoslavski, A.S.Kandinov, A.Koşinskiy, F.Lemkul, İ.Ploşko, N.V.Tverdoxleb, K.B.Skureviç, N.A. fon der Nonne, P.Ştern, İ.Edel, A.Eyxler və başqalarından ibarət olan memarlar pleyadası yerli sifarişçilər və H.Z.Tağıyev, Musa Nağıyev, Şəmsi Əsədullayev (onu neft və kerosin kralı adlandırırdı-

lar), İsa bəy Hacıncı, Teymur bəy Aşurbəyov və bir çox başqa neft maqnatlarının sayəsində şəhərin memarlıq palitrasını yaratmışlar.

Memar və sifarişçilərin müştərək tandemi Bakının tarixi məhəllələrində 850-dən artıq memarlıq əsədəsini ərsəyə gətirmişdir, bu fakt Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin 27.04.1988-ci ildən olan 145 sayılı qərarı ilə təsdiq edilmişdir.

Tədricən baş magistrallara çevrilən mərkəzi küçələr şəbəkəsi yaranır. Şimala istiqamətlənmiş qala divarlarının abrisi (çevrəsi) boyu salınmış magistral, keçmiş Nikolayevskaya (indiki İstiqlal) küçəsindəki binalar Qafar İsmaylov, İ.Qoslavski, İ.Ploşko tərəfindən tikilmişdir. Bakının memarlıq ensiklopediyasına çevrilmiş bu küçə indiyə qədər əhəmiyyətini qoruyub saxlamışdır. Klassik üslubda tikilmiş yaşayış evi (memar Q.İsmaylov), Bakı şəhər Duması və İdarəsinin barokko üslublu binası (memar İ.Qoslavski, 1900-1904-cü illər), onun yaxınlığında yerləşən H.Z.Tağıyevin milli-romantik üslublu qadın müsəlman məktəbi (memar İ.Qoslavski, 1898-1901-ci illər), qarşı küçədə neft sənayəçisi Murtuza Muxtarova məxsus fransız qotik üslubunda ucaldılmış saray (memar İ.Ploşko, 1911-1912-ci illər) kimi möhtəşəm binalar Bakı şəhərinin qızıl fondunu təşkil edir.

Şəhərdə aparılan inşaat işləri əsasən klassik üsul və formalara istinad edirdi, burada isə plastik və rəsmi strategiyası özünəməxsus memarlıq replikaları ilə təzahür edir. Həcmli strukturların tətbiqi və rəsmi memarlarının xüsusi maraq göstərdikləri fasadüstü memarlıq repertuarının inkişafı arasında qarşılıqlı əlaqə mövcuddur.

Milli memarlıq alqoritmə şəhərin və Abşeron yarımadasının dini tikililərinin əsas təməl xəttinə keçirilir, bu da Zivər bəy Əhmədbəyovun xüsusilə ibadət zallarının interyerlərində ehtizazın hissəli tətbiqi tikililərinə müşahidə edilir.

Bakının memarlıq irsinin qorunub saxlanması yerli hakimiyyət orqanlarının və şəhər ictimai təşkilatlarının birbaşa vəzifəsidir.

BAKİ – HƏQİQİ MEMARLIQ ŞƏHƏRİDİR

Bakı memarlığı minillik inkişaf yolu keçmişdir: Bu memarlıq Sasanilərin vaxtından (79) başlayaraq ilk İslam dövründən keçmiş və yeni memarlıq zirvələrinə ucalara Şirvanşahlar Sarayı ansamblının təmsalında apoqey nöqtəsini fəth etmişdir. Şirvanşahlar memarlıq ansamblının - memar-sənətkarlara təsiri yalnız Şirvan regionunda deyil, onun hüdudlarından xeyli kənar, müsəlman Şərqi ölkələrində də özünü göstərir. Osmanlı Türkiyəsi, Səfəvilər İranında, Orta Asiya memarlığında, xüsusilə portallarda tətbiq edilən kompozisiya üsullarında, ornamental motivlərdə, konstruktiv formalarda Şirvan memarlıq irsi əksini tapmışdır.

Kompozisiya həllindəki forma traktovkaları Ərdəbildəki məşhur Şeyx Səfi kompleksində, Səmərqənddəki Şahi Zind ansamblında, İstanbuldakı bəzi abidələrdə aydın görünməkdədir. Təsadüfi deyildir ki, XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində Bakının baş memarı olmuş, sonralar tanınmış memar, Bakıda və Varşavada bir çox tikililərin müəllifi olan mülki mühəndis K.B.Skureviç yazırdı ki, Şirvanşahlar Sarayı ansamblı özünəməxsus həllinə, relyefdə yerləşdirilməsinə, həcmi-fəza quruluşuna, memarlıq formalarının şərhinə və nəcib bədii özəlliyə malik əhəng daşından hazırlanan fasadüstü parlaq ornamental örtüyünə görə İslam memarlığında unikal mövqə tutur.

XIX əsr Bakının həyatına Rusiya istilası ilə daxil olur. İnzibati fəaliyyət sahəsində öz qanun və qaydalarını bərqərar etməyə can atan Rusiya buna memarlıq və tikinti sahəsində də nail olmağa çalışırdı, çünki bu yeni rus inşaat üsullarının üstünlüyünün nümayişi olmalı idi. XIX əsrin birinci yarısında şəhərsalma hərbi mühəndislərin tabeliyində qalır və memarlıqdakı rus klassisizminin təsiri altında həyata keçirilir. Bu elə bir dövr idi ki, ənənəvi inşaat üsullarına arxalanan yerli memarlar, onlara indiyə qədər tanış olmayan memarlığın təzahür nümunələrinə diqqət və maraq göstərməyə başlayırdılar.

XIX əsrin ikinci yarısından başlayaraq şəhərin memarlıq-inşaat fəaliyyətində köklü dəyişikliklər baş verir. Şəhər mühəndisi və şəhər memarı vəzifələrinin ştata daxil edilməsi Bakının inşasında peşəkar işləmiş memarlıq layihələrinin tətbiqinə təkan verir. Bu istiqamətdə Peterburqdan gəlmiş mülki mühəndis və arxitektorlarla yanaşı yerli memarlar, ilk növbədə 1890-cı ildə Bakı və Şamaxının memarı olmuş və yeri gəlmişkən, bu vəzifəyə təyin olunan ilk Qafqazlı olan Qasım bəy Hacıbababəyov fəal iştirak edirdi. Onun şagirdi və köməkçisi, sonralar tanınmış arxitektor Məşədi Mirzə Qafar İsmaylov 1880-ci ildən İçərişəhərin (Qədim şəhər) böyük bir hissəsindəki inşaat işlərinə

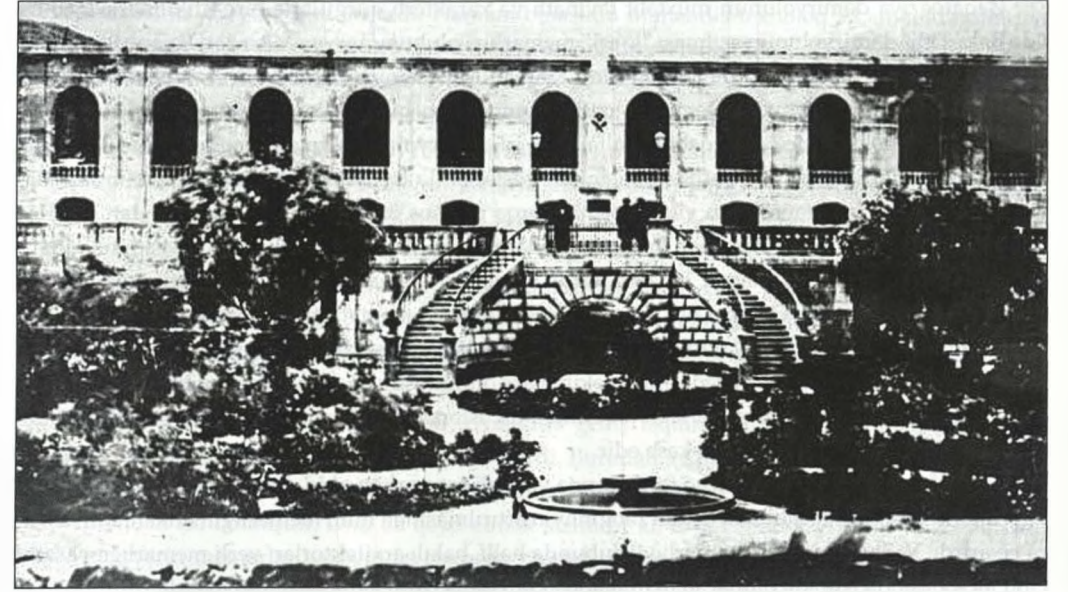
rəhbərlik etmiş və forstadtdakı iri yaşayış binaları ondan yadigar qalmışdır. Müəllif Azərbaycanın MDTA-də onun 250-dən artıq layihəsini aşkar etmişdir.

Eklektika və üslubpərəstlik dövründə Bakıdakı şəhərsalma işlərində peşəkar memarların birbaşa iştirakı inşaatda tətbiq edilən memarlıq cərəyanlarını müəyyən edir.

Yerli mühit üçün bu bir yenilik idi və ənənəvi memarlıq üslubu ilə yanaşı müxtəlif üslubi aspektlərdə işlənən layihələr sifarişçilərin rəğbətini qazanırdı.

Şəhərin üslubi özünəməxsusluğu iki istiqamətdə inkişaf edirdi: Şirvan-Abşeron klassik memarlıq məktəbinə istinad edən yerli və tez bir zamanda rəğbət qazanan Avropa memarlıq məktəbi istiqamətində. Şəhərin vahid memarlıq zonası təşəkkül tapırdı. Burada Zivər bəy Əhmədbəyovun, Hacı bəy Axundovun, İ.V.Qoslavskiy, Qasım bəy Hacıbababəyov, Qafar İsmayilov, A.S.Kandinov, İ.K.Ploşko, E.Y.Skibinski, K.B.Skureviç, N.P.Tverdoxleov, N.A. fon der Nonne, A.V.Eyxler, İ.V.Edel və başqalarının yaradıcılığı təmsil edilmişdir.

Mülki mühəndis Zivər bəy Əhmədbəyovun rəhbərliyi altında milli memarlıq abidələrinin öyrənilməsinə göstərilən diqqəti xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Z.Əhmədbəyovun təşəbbüsü ilə mülki mühəndis Ömər bəy Abuyev və İsmayıl bəy Nəbi oğlu Qacarı iştirakı ilə 1918-ci ildə Azərbaycan memarlığının şah əsəri olan Şirvanşahlar Sarayı ansamblının ölçülərinin götürülməsi işinə başlanıldı. Tanınmış incəsənət tarixi professoru V.M.Zummer İsmayıl bəy Nəbi oğlunun apardığı ölçmə işlərini və tərtib etdiyi çertyojları yüksək qiymətləndirmişdir.

Bakının hər bir tarixi küçəsində böyük memarlıq sənəti nümunələri vardır, onları şəhərin qızıl haləsinə salınmış qiymətli daşlarla müqayisə etmək olar. Lakin son zamanlar bazar iqtisadiyyatı dövründə tarixi irsə olan münasibət kəskin dəyişmişdir. Memarlıq abidələrinin fəsadları təhrif olunur, xüsusilə də, mağazalara, reklam lövhələrinə çevrilən birinci mərtəbələrdə “şübhəli zövq” və fantaziyalara üstünlük verildiyindən, abidələr simalarını itirir.

Memarlıq abidələrinin fəsadlarında təmizləmə işlərinin aparılması da ciddi məsələlərdən biridir, şəhərin tarixi yaddaşının təhrif edilməsi yolverilməzdir, Bakının zəngin bədii koloritinin bütün çalarları ilə qorunub saxlanması zərurətdir.

1919-cu ildə şəhərsalma üzrə METLİ-də (Moskva) Bakı şəhər İcra Komitəsi MPİ (Memarlıq-Planlaşdırma İdarəsi) başçıların sifarişi ilə bu mövzu işlənilib hazırlanırdı: “EHM” riyazi metodlarının tətbiqi ilə qorunan zonalar, memarlıq abidələri, şəhərsalma və Bakının tarixi mərkəzində tikinti işlərinin tənzimləndiyi zonalarda sərhədlərin və qoruma rejimlərinin müəyyən edilməsi” (mövzunun rəhbəri: memarlıq elmləri namizədi S.K.Reqame). “Qorunma üçün təqdim edilən binaların və bu binaların məkan mühitini təşkil edən tikililərin tarixi-memarlıq dəyərinin tədqiqi” bölməsini şəhərsalma üzrə METLİ (Mərkəzi Elmi-Tədqiqat Layihə İnstitutu) mənə sifariş vermişdi. Nəticədə, Bakının XIX əsrin sonu - XX əsrin əvvəlinə aid olan çox qiymətli memarlıq irsindən olan 850-dən artıq obyekt (bir çoxları forstadtda aşkar edilmişdir) dövlət tərəfindən qorunmalı olan memarlıq abidələri sırasına daxil edilmişdir. Həmin siyahı Azərbaycan Respublikası Nazirlər Sovetinin 21.04.1988-ci ildən olan 145 sayılı qərarı ilə təsdiq edilmişdir.

Zaqafqaziya dəmiryolunun müxtəlif təyinatlı və xarakterli qurğularla birgə tikilməsi, 1883-cü ildə Bakı-Tiflis dəmiryolunun açılması “şərqi” memarlıq üslubunun və ya Misirdən İspaniyaya qədər ərazidə müsəlman-ərəb-şərqi memarlığı kimi tanınan Mavritaniya üslubunun Azərbaycana nüfuz etməsinin başlanğıcını qoydu. Dəmiryol xətti boyunca bu qəbildən olan əsas memarlıq obyektləri Azərbaycanın Bakı, Gəncə, Hacıqabul, Culfa və b. iri dəmiryol stansiyalarında tikilən səmşiən vağ-zallarının binaları olmuşdur. Qafqaz canişininin göstərişi ilə layihələr Peterburqda işləniş hazırlanırdı. Zaqafqaziyanın müsəlman vilayətlərinin Şərqa məxsus özəlliği nəzərə alındığından, binalar yerli memarlıqla müəyyən dərəcədə ümumi cəhətlərə malik olan “şərqi üslubda” inşa edilmişdilər.

Layihəsi hazırlanmış vağzal binaları fərdi memarlıq simasına malik olan, müstəqil həcmifəza kompozisiyalarıdır. Onların hər birində klassik Avropa memarlığının kompozisiya üsullarına söykənən rus memarlarının yaradıcılıq prizmasından keçərək şəklini dəyişmiş Məğrib memarlıq forma və motivləri kifayət dərəcədə əsaslı şəkildə əks olunmuşdur. Lakin onlardan hər biri üslubi və bədii özəlliklərinə görə istər materialın təqdimatında, istərsə də mövzunun özünün bu istiqamətdə araşdırılmasında danılmaz maraq kəsb edir.

Gözəl həcmərə, özəl memarlıq formalarına və yerli memarlığa zidd olmayan elementlərə malik vağzalların inşası səhərsəlmada üslubi zənginliyin artırılmasında milli memarlığın imkanlarını aşkara çıxarırdı. Vağzalların belə memarlıq üslubunda həlli, bakılı arxitektorları yerli memarlığa yaradıcılıq təcrübəsində istifadə olunacaq ilkin mənəbə kimi daha ciddi yanaşmağa sövq etdi.

Peterburqda hazırlanmış vağzal binalarının layihələri əsasən məlum uvrəlar əsasında tərtib olunurdu. Bütün bunlarla yanaşı, binaların memarlıq kompozisiyalarındakı müəyyən ümumiləşdirməyə baxmayaraq, müəlliflər şərqi memarlıq ruhunun qorunub saxlanmasına nail ola bilməşlər.

Bədii memarlıq həlli həcmi plastika və dekorativ elementlərin zərif işləməsi ilə uzlaşırdu. Bu məqamlar Bakı vağzalının binası üzərindəki daha qətiyyətli və qabarıq işləmələrlə xüsusilə diqqəti cəlb edirdi. Burada həmçinin böyük həcmələr tətbiq edilmişdir. Hörgüdə əhəng daşının açıq və tünd rəngli sıralarının növbələşməsi nəticəsində tikilinin plastikliyi yastı detallar sayəsində deyil, bacarıqla seçilmiş tikinti materialının fakturası hesabına təmin edilir. Bununla yanaşı, vağzal memarlığında bölünmə xətlərinin və detal elementlərinin bir qədər sadəliyi müşahidə olunmaqdadır.

Bəzəklərin zərifliyinə və həllin bədiiyinə baxmayaraq, bina kompozisiyasının traktovkası bir qədər akademikdir. Əslində, bu həmin dövrün əksər binaları üçün səciyyəvidir.

Bakıdakı tikililərin görünüşündə daha dolğun təzahür edən Şərqi üslubu Azərbaycan memarlığında milli-romantik cərəyanın inkişafının başlanğıcı oldu. Arxitektor X.K.Vasilyev tərəfindən milyonçu H.Z.Tağıyevin teatrının fasadlarının işlənməsi bunun birbaşa nəticəsidir.

Teatrın fasadlarının memarlığında vağzal fasadında olduğu kimi, daş hörgüdə tünd və açıq sıraların növbələşməsi üsulu tətbiq edilmişdir.

Vağzal və teatr binalarının memarlıq üslubu Şərqi üslubunun yerli variantının Bakı tikililərində tətbiqinin başlanğıcı oldu. Bu üslub həm də yerli memarlığın forma və həcməri qorunub saxlanılmaqla, məsələn, hamamlar kimi utilitar binalarda daha sərbəst traktovkada təzahür edirdi.

Belə kompozisiya üsulu tikililərin memarlıq formaları, özünəməxsus siluətləri və həcmli

günbəzləri ilə ziddiyyət təşkil etmirdi. Hamam binasının mühəndis-texnoloq F.Lemkul tərəfindən 1886-cı ildə tərtib edilmiş layihədə məhz bu memarlıq özəllikləri binanın həcm və formalarının ciddi, ifadəli təqdimatında öz əksini tapmışdır.

Yerli işləmədə Şərqi üslubu yaşayış evlərinin layihə və tikintilərində, inqilaba qədərki bütün Bakı memarlarının yaradıcılığında əhəmiyyətli yer tutur. Həmin üslubu memar və mülki mühəndislər Zivər bəy Əhmədbəyov (o milli-romantik təmayülün inkişafını Bakıda inşa etdiyi iri dini binalarda daha da genişləndirmişdir), İ.Qoslavski, E.Skibinski, K.Skureviç, İ.Ploşko, İ.Edel, A.Eyxler tətbiq etmişlər. E.Skibinski və İ.Edel tərəfindən eyni vaxtda (1895-ci il) tərtib edilmiş üçmərtəbə evlərin layihələri demək olar ki, vahid memarlıq kompozisiyası təşkil edir. Eyni zamanda İ.Qoslavski və K.Skureviç böyük olmayan ikimərtəbəli evlərin layihələrində əzsaylı memarlıq vasitələrinin köməyiylə - yalnız bir portalşəkilli çatma tağ və məhdud dekor elementləri vasitəsilə - tikilinin yerli koloritini göstərməyə çalışmışlar.

Daha yaxşı öyrənilmiş və dəbdəbəli uvrələrdə geniş təqdim olunan Şərqi (ərəb) memarlığı təcrübəçi memarların diqqətini daha çox cəlb edirdi. Buradan aydın olur ki, nəyə görə İ.Qoslavski Tağıyev sarayının əsas zallarından birinin bəzədilməsində Kordova xəlifəti və Məğribin “alovlu” memarlığından ruhlanmışdır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, o, ərəb Şərfinin ruhu və gözəlliyini nəinki interyerin memarlıq bəzəyində, eləcə də ümumi əhəng və müvafiq əhval-ruhiyyə yaradan mebelin quruluşu və parketin naxışında da əks etdirmişdir. Lakin İmperator Rəssamlıq Akademiyasının 1886-cı il məzunu olan memar E.Skibinski XIX əsrin sonu - XX əsrin əvvəllərinə müvafiq gələn dövrdə memarlıq irsi nümunələrindən daha aşkar və qabarıq şəkildə istifadə etmişdir. Onun Bakı milyonçusu Ağabala Quliyev üçün Persidskaya küçəsi, 24 ünvanında 1899-cu ildə ucaldığı ev (hazırda Memarlar Evi) bilavasitə Şirvanşahlar Sarayının təsiri altında tikilmişdir. Yaşayış binasının fasadlarının traktovkasına memar sərbəst şəkildə Şərqi və yerli memarlıq motivlərini daxil edir. Binanın üslubu məsələsinə gəldikdə isə, o, bu məsələyə dövrünün bir çox memarları kimi yanaşmışdır. Yəni memar bərqərar olmuş üslubpərəstlik istiqamətinə müqavimət göstərməyə hətta cəhd belə etməmişdir.

Tikilinin həcmi kompozisiyası bütövlüklə həll edilmişdir və bina böyük plastikasi ilə seçilir. Çıxıntılı günbəzaltısı olan portallarla qabardılan, ikinci mərtəbədəki rızalitlərin künc hissələrinin stalaktit sistemində və daş üzərində bədii oyma ilə bəzədilən timpanlara söykənən bütün bu kompozisiyalar memarlıq motivlərinin qaynaqlarına işarə edir. Fasad memarlığında Şərqi memarlıq elementlərinin tətbiq edilməsinə baxmayaraq, portallar miqyas və proporsiyalarına görə dominantlıq təşkil edir və binanın ümumi kompozisiyasının yerli üslubda traktovkasını (oxunuşunu) təqdim edir.

Vağzalın və Tağıyev teatrının fasadlarının memarlığı belə bir plastik əsas üzərində qurulmuş olsaydı, onlar yerli memarlıq ənənələrinə və daş üzərində bədii oyma kimi incəsənət üsuluna daha yaxın olmuş olardılar.

Şərqi üslubunda olan binaların fonunda Quliyev binasının memarlığı xüsusi bir mövqə tutur. Burada yerli motiv və formalar sadəcə səthi tətbiq edilməmiş, memarlığın yerli üsullarından daha

effektiv istifadə olunmuşdur. Burada yaşayış binasının üslub özəlliklərinin həlli məqsədi ilə ilkin mənbəyə daha çox diqqətin ayrılması müşahidə olunur. Qədim irsimizə olan bu müraciət Azərbaycan memarlığında milli-romantik təmayülü dərinləşdirir və onun XX əsrin əvvəllərində inkişafını təmin edir, nəticədə, yaşayış, dini və sənaye səciyyəli binalar ərsəyə gəlir.

Lakin yerli professional memarlıq məktəbinin ənənələri ruhunda olan tikililər, eləcə də rus məktəbinə aid olan binalar geniş miqyasda yayılmamış, yerini müxtəlif üslubi cərəyanlara verir. Bakının arxitekturası orderli və ordersiz Avropa memarlıq sisteminə istinad edirdi. Lakin onu da qeyd etmək lazımdır ki, özünəməxsus rəsmiliyi (ciddiliyi) ilə birgə bu klassik sistem müsəlman Şərq memarlığı tərəfindən daha sərbəst traktovkada qəbul olunmuşdu. Əslində, belə yanaşma yerli Şərq memarlığının üslub özəlliklərinə qətiyyəən zidd deyildi.

Məlumdur ki, ilk müsəlman tikililərində, xüsusilə də antik mədəniyyət abidələri ilə zəngin olan Məğribdə, antik və xristian məbədlərinə məxsus olan sütunlardan geniş istifadə olunurdu. Qədim Yunanıstanda yaranmış, eləcə də Romada geniş tətbiq edilən order sistemi digər yerli formalarla birgə çox incə və zərif şəkildə Tunis və İordaniyanın bir çox saray, yaşayış evlərinin interyeri, qalereyaları və daxili həyətlərinin təşkilədi strukturuna nüfuz etmişdir. Müəllif bunları şəxsən müşahidə etmişdir.

Məhz buna görə, Bakıda İçərişəhərdə (qala) (hazırda Gertsen küçəsi 27) yerləşən Ramazanovlara məxsus yaşayış binası bu mənada yerli və şərq formaları order sistemə uyğunlaşdırmaq cəhdi kimi danışılmaz maraq kəsb edir. Belə ki, dördmərtəbəli binanın fasadını bəzəyən klassik proporsiyalı pilyastrlar plastik zənginlik daşıyıcıları kimi kompozisiyaya daxil edilmişlər. Binada Azərbaycan Şərq memarlığının motiv və detallarından istifadə olunmasına baxmayaraq, Tiflisdən Peterburqa qədər olan digər şəhərlərin "oriental" üslubda tikilən bir çox tikililərini səciyyələndirən həlli ümumilik burada qətiyyəən yoxdur. Ramazanovlara məxsus binada zərif detalların kontur cizgilərinin çəkilişi və işlənməsi, onların ornamental quruluş sxemi, daş memarlığına məxsus xətt və profillərin dürüstlüyü (aydınlığı) təsdiq edir ki, Bakı qalasının memarlıq abidələrinin qonşuluğu layihə müəllifinə öz təsirini göstərmişdir. Yerli memarlıq ənənələri zəminində işlənməmiş arxitektur element və detallar ona milli kolorit verir. Həmin kolorit onun inkişafının spesifik özəllikləri ilə bağlıdır.

Lakin Bakı üçün nəzərdə tutulan bu memarlıq layihəsi Peterburqda işlənildiyindən, təbii ki, yerli üslubdan fərqli həllini tapır və Şərq mühitinə üslub nöqtəyi-nəzərindən müəyyən mənada yaxınlaşa bilər. Lakin müsəlman Şərq memarlığının "oxunuşuna" belə fərdi yanaşma konkret, eyni zamanda ifadəli kompozisiyalar doğurur.

Memarlıq akademiki Q.D.Qrimm tərəfindən Bakıda ucaldılacaq gəlir evinin (mənzilləri kirayə veriləcək bina) müsabiqəyə təqdim olunan və 1900-cü ildə birinci mükafatı qazanan müsabiqə layihəsi bu üslubda olan memarlıq işlərindəndir. Böyük məhəllə, layihə müəllifi tərəfindən vahid həcm kimi nəzərdən keçirilir, binanın memarlığı isə künc və aralıq aksentlər - Qahirə məscidlərinin minarələrini xatırladan şaquli qüllələr - hesabına Şərq koloritini uğurla əks etdirir.

Birinci mərtəbənin memarlıq motivlərinin rəsminə və proporsiyalarına görə Azərbaycan memarlığının müharibədən sonrakı dövrə (1950-ci il) məxsus arxitektur motivlərini xatırladan fasad

qalereyalarının çatma tağ silsiləsi də maraqlıdır; burada çatma tağ binanın əsas kompozisiya elementidir.

XIX-XX əsrlərin qovuşuğunda Bakı-Abşeron regionunda dini binaların vüsət alan tikintisi də yerli memarlığın üslub özəlliklərinin inkişafında əhəmiyyətli rol oynamışdır. Bu yerli memarlığın inkişafında yeni keyfiyyət mərhələsi olmuşdur. İnqilabaqədərki və Sovet dövrü Azərbaycanında memarların buna marağı azalmışdır.

Bu mənada Qasım-bəy məscidi (XIX əsrin sonu, memar Qafar İsmayılov), Təzə-Pir məscidi (mülki mühəndis Zivər bəy Əhməd bəyov, 1905-1914-cü illər), Şamaxıdakı Cümə məscidi (mülki mühəndis Zivər bəy Əhməd bəyov və İ.Ploşko, 1909-1918-ci illər), Əmirçandakı Muxtarov məscidi (mülki mühəndis Zivər bəy Əhməd bəyov, 1908-1909-cu illər), "İttifaq"-ın binası (mülki mühəndis Zivər bəy Əhməd bəyov, 1912-1913-cü illər) diqqətəlayiqdir. Tikililərin hər birinə hopdurulmuş yerli "ruh", yerli memarlıq və quruluş formaları onları dini binaların bədii obrazının formalaşması yönündə estetik funksiyaların daşıyıcısına çevirir.

XIX əsrin sonu - XX əsrin əvvəllərinə arxitektura və konstruksiyanı yaxınlaşdırmaq, onların doğru traktovkasına nail olmaq cəhdləri və meylləri memarlıqda modern adı ilə tanınan yeni cərəyanın yaranmasına müəyyən mənada səbəb olmuşdur.

Modern üslublu tikililərin bədii-memarlıq təsirinin bəzi mənfi tərəflərinə baxmayaraq, modern müasir materiallara uyğun olan forma axtarılarına başlanğıc verən poliqona çevrilir. Bu səbəbdən də modernin "kütlə arxitekturası", yəni binaların bədii-ifadəli həcmi-fəza quruluşu sahəsindəki nailiyyətləri müvəqqəti, ötəri olmamış və memarlığın "konstruktivizm" qədər olan sonrakı inkişafına və daha sonralar tanınmış memar Zaxa Hədid yaradıcılığına böyük təsir göstərmişdir.

Fasadların arxitekturasındakı həcmi kompozisiyaların quruluş müxtəlifliyini və forma yaradıcılığını qeyd edərkən, onu da nəzərə almaq lazımdır ki, yaşayış binaları və mülki tikililərin planlı həll üsulları prinsiplərin tərtibatında həmin dövrün inşaat texnikasının inkişaf səviyyəsinin tələblərinə cavab verən daha yüksək dəqiqlik əldə etmişlər.

Modern Azərbaycanda digər üslub cərəyanları kimi "vətəndaşlıq hüququnu" qazanır və şəhərlərin, əsasən Bakının memarlıq simasının təşəkkülündə öz əhəmiyyətli rolunun öhdəsindən gələ bilər. Bakı modern memarlıq həcmələrinin xüsusi ekspressiyası, kompozisiya və konstruktiv üsulların dinamikası ilə seçilməyə də, böyük kapitalist şəhərinin ritmi və inkişaf templəri onda öz əksini tapmışdır. Bakının binalarında modern memarlıq və dekorasiya vasitələrinə baxmayaraq, klassik Renessans kompozisiyalarının sakit müvazinəti üstünlük təşkil edir. Yeni memarlıq üslubunun özəlliyini qeyd edən Bakı memarları heç də adətli kompozisiya üsullarından tamamilə imtina etməmiş, bu imkanlardan yerli şəraiti nəzərə almaqla, hər vaxtlı istifadə etməyə çalışmışlar.

Bakı moderninin özəl cəhəti ondadır ki, burada fakturalı suvaq, müxtəlif çalarlı üzləmə kərpici kimi bəzək materiallarından deyil, yerli əhəng daşı və onun bütün konstruktiv və bədii xüsusiyyətlərindən istifadə olunmuşdur (74).

Modern üslubunda inşa edilən binaların arxitektur simasının monumentallığı və bitkinliyi, eləcə də digər üslub sistemindən olan binalarla vəhdəti ümumi üzləmə və bəzək materialı - daşdan

- istifadə edilməsindən və Avropa klassik memarlığının element və detallarının sərbəst tətbiqindən irəli gəlir.

Modern üslubunun müsbət xüsusiyyətləri danılmazdır, belə ki, onun köməyilə memarlar tikililərin arxitektur-konstruktiv quruluşuna daha yeni və dərin nəzər salmış, memarlığın müasir tələbləri fonunda kompozisiya üsullarının məntiqini anlamağa çalışmışlar, həmin xüsusiyyətlər rəssam tendensiyaların inkişafına təkan vermiş, bu da öz növbəsində 20-ci illərdə funksionalizmin bərqərar olmasına gətirib çıxarmışdır.

Bakıda Renessansın ən yaxşı prinsiplərini əks etdirən binalar az deyildir, lakin zahiri üslubi saflığa baxmayaraq, məxsusi özəlliklərə malik eklektika dövründən söz açaılır. Burada bina fasadlarının şaquli və üfüqi hissələrinin uzlaşması, ayrı-ayrı hissələrin bir-birinə və bütövlükdə binaya nəzərən nisbi proporsionallığı səciyyəvi cəhətdir. Klassik orderin proporsional qanunauyğunluqlarının tətbiqi, daşıyıcı və özüdaşınan hissələrin ifadəliliyinə riayət olunması, kürsünün, mərtəbəarası qurşaqların nəzərə çarpdırılması və nəhayət, binanın zəngin karnizlə tamamlanması – bütün bunlar kompozisiya detallarının ətraflı düşünülməsi və aydın cizgilənməsindən xəbər verir. Fasadların heykəllərə məxsus plastikası, divarlar və klassik profillər üzərində işıq və kölgə oyunu, səylə işlənmiş detallar – “renessans” üslublu binaların özəl əlamətləridir.

Bakının mərkəzi məhəllələrində torpaq sahələri çox baha olduğundan bina tikdirənlər arxitektordan tələb edirdilər ki, onların torpaq sahələri maksimal dərəcədə tikinti üçün istifadə edilsin. Bu səbəbdən də memarların yaradıcılığında tərkibində portiklər, sütun sıraları və kurdonələr olan, şəhər binalarının estetik keyfiyyətini yüksəldə bilən kompozisiyalardan demək olar ki, istifadə olunmamışdır.

Şəhərsalma nöqteyi-nəzərindən ən uğurlu tikili Sadovaya (Niyazi) küçəsinin yüksək relyef göstəriciləri olan yerində tikilmiş Debur (mühəndis N.A. fon der Nonne) malikanəsidir. Peterburq Mülki Mühəndislər İnstitutunun istedadlı məzunlarından olan İ.V.Qoslavski (mətbuatda “Qafqaz Rastrellisi” adlandırılırdı), K.B.Skureviç, İ.K.Ploşko, Zivər bəy Əhmədboyov və başqalarının XIX əsrin 90-cı illərində Bakıya gəlişi şəhər memarlığının üslubi istiqamətini müəyyən etmiş oldu.

Fərqli üslub təmayülləri sırasından olan qotik üslub Azərbaycan memarlığının yaşayış, ictimai və dini təyinatlı tikililərinin ayrı-ayrı obyektlərində özünü tapmışdır. Bakıdakı Lüteran kirkası arxitektora A.V.Eyxler tərəfindən (1895-1897-ci illərdə) keçmiş Telefonnaya (indiki 28 May) küçəsində ucaldılmışdır. Bakının qotik üslublu digər maraqlı tikililərindən biri də 1909-cu ildə tamamilə fərqli memarlıq traktovkasında işlənərək polyak mənşəli vətəndaşlar üçün inşa edilmiş müqəddəs Məryəm katolik kostyoludur (mülki mühəndis İ.K.Ploşko).

Eyxlerin alman kirkası ilə Ploşkonun polyak kostyolu arasındakı zaman kəsiyində Bakıda qotik üslubda bir sıra bina inşa edilmişdir: Vorontsov küçəsi, 19 ünvanlı yaşayış binaları (mülki mühəndis İ.V.Qoslavski, 1895-1897-ci illər), Rotsildin Persidskaya (indiki Muxtarov) küçəsi, 13 ünvanındakı kontor (mülki mühəndis K.B.Skureviç, 1899-cu il), Nikolayevskaya 10-dakı (indiki İstiqlal küçəsi) “İsmailiyyə” binası (mülki mühəndis İ.K.Ploşko), Persidskaya küçəsi, 6-da yerləşən Muxtarov sarayı (mülki mühəndis İ.K.Ploşko, 1911-1912-ci illər) və b.

Əgər F.Şextelin Moskvada S.Morozov üçün qotik üslubda ucaldığı bina “özündə bədii tendensiyaların dəyişməsidəki dönüş məqamını, beləliklə də bu və ya digər bədii üsulların tətbiqinə münasibətdə yaranan dönüşü ehtiva edirsə” (43) (Y.Kiriçenko), Şextel bu anlama qotikanı yenidən kəşf etməkdə ona yardımçı olan bir sıra memarlıq axtarışları və fəlsəfi ümumiləşdirmələrdən keçərək çatır. İsmailiyyə binasının qotik üslubu Ploşkonun “kəşflərinin” nəticəsi deyildir, çünki A.Eyxler və İ.Qoslavski Bakıda bu istiqamətdə artıq müəyyən işlər aparmışdılar. Lakin Ploşko qotikada öz sələflərindən daha böyük nailiyyətlər qazanmışdır – “İsmailiyyə” Bakıda bu üslubun klassik nümunəsinə çevrilmişdir.

Avropa üslubunda çalışan memarlar öz yaradıcılıqlarında yerli memarlığın özəlliklərindən istifadə etməklə, binaların həcmi-fəza kompozisiyalarında onların bədii mahiyyətini daha dürüst ifadə edəcək traktovkasını çatdırmağa can atırdılar. XIX əsrin sonlarında çalışan memarların yerli arxitekturaya olan məhəz bu marağı Azərbaycan memarlığının sonrakı milli-romantik istiqamətini müəyyən etmiş oldu. Yerli üslub özəllikləri qorunub saxlanılmaqla yanaşı, əsasən Bakı, Gəncə və Naxçıvanda tarixi Avropa üslublarının yerli inkişaf mərhələsi başlayır. XIX əsrin sonu - XX əsrin əvvəllərində ucaldılmış binaların eklektikliyinə və stilizə olunmasına baxmayaraq, şəhərsalmada onların ortaya çıxması Azərbaycan memarlığının yeni inkişaf mərhələsini ifadə edir.

FƏSİL 1.

MEMAR VƏ ŞƏHƏR QURUCUSU QASIM BƏY HACIBABABƏYOV (1811-1874-cü illər)

Orta əsrlər Azərbaycanında Təbriz, Naxçıvan-İrəvan, Arran, Gəncə-Qarabağ, Şirvan, Bakı-Abşeron memarlıq-inşaat məktəbləri kimi tanınan məktəblər çiçəklənmə dövrünü yaşayırdılar. İnkişaf əsasən ticarət, sosial-iqtisadi və mədəniyyət əhəmiyyətli şəhərlərdə baş verirdi.

XVIII-XIX əsrlərin qovuşmasında xan üsul-idarəsinin yaranması şəhər divarlarının möhkəmləndirilməsinə, saray binalarının, dini tikililərin inşa edilməsinə istiqamət tutmuş rezidensiyaların inkişafına təkan vermişdir.

Daimi toqquşmalar və rəqabət müharibələrinə, dağıntılara gətirib çıxarırdı. Tikinti profil ustalar və memarlıq ustalarının XIX əsrin əvvəllərində sifarişləri yox idi və onların mühitində optimal yüksəliş müşahidə olunmurdu. Azərbaycan torpaq və ərazilərinin zəbt edilməsi, uzunmüddətli istilalar inkişaf göstəricisi deyildi. XIX əsrin birinci yarısında Rusiya özünü Qafqazda tamamilə möhkəmlətdikdən sonra diyarda yenidənqurma işlərinə başlanılır, komendant üsul-idarəsi tətbiq edilir, quberniyalar yaradılır, nəticədə sosial-iqtisadi, siyasi və ictimai həyat yoluna düşməyə başlayır. Belə bir vəziyyət qədimdən böyük memarlıq-inşaat ənənələrinə malik olan və öz memarlıq məktəbini qoruyub saxlaya bilən quberniya şəhəri Şamaxının şəhərsalma strukturuna təsir göstərir. Yerli memarlar şəhərin planına və tikilişinə, yaşayış və mülki binaların formasına, onlarda tətbiq

edilən memarlıq üsullarına diqqət göstərməyə başlayırdılar, qərarlar isə diyarın hərbi və mülki hakimiyyəti tərəfindən verilirdi.

Memar Kərbəlayi Əli-Rəcəb hərbi mühəndislərlə birgə bir sıra müxtəlif tikinti tədbirlərində iştirak etmişdir. Özü yaşayış binaları və karvansaralar (1830-cu il) layihələndirmiş və inşa etmişdir. Sonralar məşhur arxitektora olmuş Qasım bəy Hacıbababəyov (1811-1874-cü illər) onun rəhbərliyi altında zəngin memarlıq məktəbi keçmişdir.

1848-ci ildən başlayaraq Qasım bəyin həyatı 20.02.1846-cı ildə Kaspi (Şamaxı quberniyası) vilayətinin arxitektoru təyin edilmiş Lyudviq Valentinoviç Kambiaccio ilə bağlı olur. Arxitektora Kambiaccio Rusiya təbəəliyini qəbul etmiş keçmiş Avstriya təbəələrindən idi.

İtaliyada Elmi Kursları bitirdikdən sonra yekdilliklə mühəndis və memarlıq doktoru dərəcəsi verilmiş və İmperator Kral Universitetinin bu faktı təsdiq edən diplomu 10.09.1832-ci ildə ona təqdim edilmişdir (O zaman onun 19 yaşları var idi – Ş.F.).

Novorossiysk və Bessarabiya general-qubernatorunun 20.02.1838-ci il 2/00 sayılı sərəncamı ilə Odessa şəhərinin memarı təyin edilmişdir. Sınaq üçün 1838-ci il 15/03.

Tikinti Komitəsinin 19.04.1846-cı il tarixli qərarı əsasında, Qafqaz canişini və Novorossiysk və Belorusiya general-qubernatorunun 6

QASIM BƏY HACIBABABƏYOV
(1811-1874-cü illər)

fevral 1846-cı il 955 sayılı sərəncamı ilə Odesa şəhər memarı vəzifəsindən azad edilərək, 20.02.1846-cı ildən etibarən Kaspi vilayətinə arxitektora təyin edilmişdir. Bütün bu məlumatlar Şamaxı Quberniyası arxitektoru kollejasının Kambiacionun 15.01.1855-ci ildə tərtib edilmiş formulyar siyahısından götürülmüşdür. Lyudviq Valentinoviç Kambiacion, Şamaxı Quberniyasının arxitektoru 1813-cü ildə anadan olmuş, dini məzhəbinə görə katolikdir (Roma-Katolik kilsəsi). 3-cü dərəcəli Müqəddəs Anna ordeni və 15 illik qüsursuz xidmətinə görə fərqlənmə nişanı ilə təltif edilmişdir.

Kambiacion Şamaxıya 1846-cı ildə gəlir, aşkar edir ki, Şamaxı quberniyası genişdir və onu idarə etmək üçün köməkçi tələb olunur. Ağsaqqal şamaxılılarla sorğu-sualdan sonra ona bilikli, rus dilini mükəmməl bilən, arxitektora Kərbəlayi Əli Rəcəb (1830-cı il) oğlunun şagirdi olan yerli memar Qasım bəy Hacıbababəyovu məsləhət bilirlər. 1848-ci ildən Qasım bəy Hacıbababəyov Şamaxı Quberniya memarının köməkçisi, 1856-cı ildən isə Quberniya məmuru olmuşdur. Şamaxıdakı zəlzələdən sonra 1859-cu ildə Bakı şəhər memarı vəzifəsinə keçirilir, 1868-ci ilə qədər bu vəzifədə çalışır. Qasım bəy Hacıbababəyov ömrünün son illərini Şamaxı şəhərinin memarı olmuşdur.

Quberniyada memarlıq-şəhərsalma fəaliyyəti dövründə Qasım bəy çox işlər görmüş, faktiki olaraq Azərbaycan şəhərlərinin gələcək inkişafı üçün zəmin yaratmışdır. Qasım bəy yaşayış binaları, dini tikililər, xəstəxanalar, şəhərlərin baş planlarını, teatrlar və s. layihələndirmişdir.

Onun ölümündən sonra 1904-cü ildə H.Z.Tağıyevin teatrında Qasım bəyin yaradıcılığına həsr olunan şəxsi sərgi təşkil edilmiş, Peterburq jurnallarından birində onun milli geyimdə, əlində pərgar olan portreti çap edilmişdi. Bu Qasım bəyin böyük bir memar kimi tanınması demək idi.

Onu da qeyd etmək ki, neftlə bağlı canlanma gələcək neft milyonçularının yaranmasına gətirib çıxarmayana qədər Rusiya Quberniya idarəçiliyinin yerli xalqın savadlı nümayəndələrinə onlara xüsusi diqqət və qərəzlə yanaşılırdı. Qasım bəy professional fəaliyyəti ilə böyük hörmət və nüfuz qazanmışdı. Quberniya rəhbərliyi Qasım bəyi bu və ya digər tikintini qəbul etmək üçün ekspert kimi göndərirdi.

Arxitektora Kambiacion Qasım bəylə birgə Şamaxı şəhərinin şəhərsalma problemləri ilə məşğul olurdu. Bu Şamaxı kimi şəhər üçün böyük əhəmiyyətə malik idi – şəhər hündür təpə üstündə olan tarixi mərkəzi qoruyub saxlamaqla, müntəzəm planlaşdırma əsasında genişləndirilməli idi.

“Bakı Quberniyasının kilsə və prixodlarının tarixi” kitabının müəllifi (1815-1905-ci illər), Bakıdakı Aleksandr Nevski Soborunun baş keşişi A.Yunitskiy yazırdı ki, “1848-ci ildə arx. Kambiacion tərəfindən tərtib olunmuş plan və 41.175 r.86 qəp. həcmində smeta Qafqaz canişini knyaz Vorontsov tərəfindən maliyyə problemləri səbəbindən təsdiq edilmədi. Həmin arxitektora zəng qülləsi və hasarı çıxarılaqla, 02.07.1849-cu il tarixində məbədin ikinci planını və 24.839 rubl 50 qəpiyə hesablanmış smetasını tərtib etdi” (83).

Sonuncu plan və smeta knyaz Vorontsov tərəfindən 08.11.1849-cu il tarixində təsdiq edilmişdir.

1850-ci ildə arxitektora Kambiacionun nəzarəti və rəhbərliyi altında Şamaxı şəhərində daş pravoslav məbədinin tikintisinə başlanıldı. Tikinti əvvəl nəzərdə tutulduğu kimi köhnə məscidin (qədim Cümə məscidi nəzərdə tutulur – Ş.F.) yerində deyil, Kambiacionun seçdiyi yeni məkanda başlayır. 1857-ci ildə inşaat işlərinin bitməsinə az qalmış Kambiacion Qafqaz canişinin dərəcəxanasında Karantin – Gömrükxana şöbəsinə arxitektora təyin olunur. Tiflisə yollanmamışdan qabaq məbədin

tikintisinə nəzarət işini Şamaxı Quberniya arxitektoru Qasım bəy Hacıbaba bəy oğluna təhvil verir” (A.Qonitskiy, səh. 84).

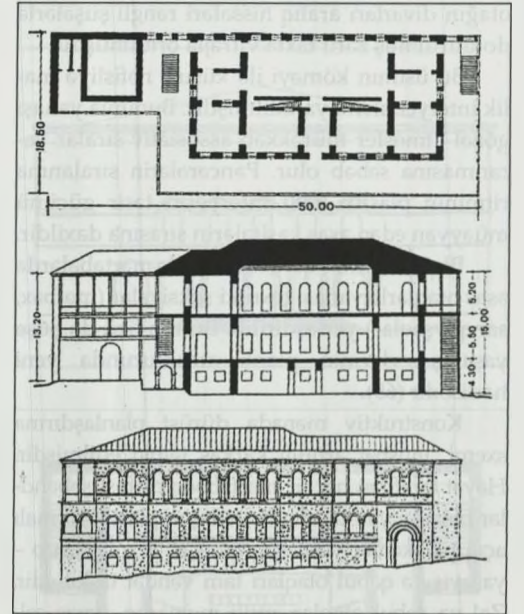
Qasım bəy quberniya arxitektoru kimi vəzifə səlahiyyətləri çərçivəsində Şamaxı şəhərində və quberniyanın qəza şəhərləri olan Şuşa, Şəki, Quba və digərlərində yaşayış və yerüstü tikililərin inşası ilə məşğul olurdu.

Müəllif, vaxtilə Azərbaycanın XIX-XX əsrlərin qovuşduğu dövrə aid olan yaşayış binalarının tədqiqi ilə məşğul olarkən, Şuşada olmuş və burada Şuşanın varlı tacirlərindən olan Hacıquluya məxsus monumental şəhər binalarından birinə diqqət yetirmişdir. Mən köhnə şuşalıları sorğu-suala tutub bu böyük mülkün, nəhəng ücmərtəbəli imarətin varislərini tapdım. Evin tikilmə tarixi haqqında söhbətdən sonra, aydın olur ki, onlar orijinal çertyoja sahibdirlər. Mənim xahişimi rədd etdilər. Hadisə 1958-ci ildə sovet dövründə baş verdiyindən, evin onlara məxsus olmasını təsdiq edən müvafiq sənədin olmasından ehtiyat edirdilər. Bu məni çox maraqlandırdığından, təkidlə xahiş etdim, səhərisi gün mənə parça əsaslı vatman kağızında böyük çertyoj gətirdilər. Çertyojda torpaq sahəsinin baş planı, fasadlar, plan və kəsiklər təsvir olunmuşdu. Çertyoj üzərində quberniya arxitektoru Qasım bəy Hacıbababəyovün imzası var idi. Bu yalnız Qasım bəy yaradıcılığı ilə bağlı qiymətli tapıntı deyildi, həm də çertyoj Azərbaycanın yaşayış memarlığı tarixi üçün də dəyərli sənəd idi. Məsələ ondadır ki, arxivlərdə Qasım bəyin orijinal çertyojları aşkar edilməmişdir. Tapılan yalnız Şuşadakı Hacı Quluya məxsus yaşayış evinin çertyojlarıdır ki, onları da varislər qoruyub saxlaya bilmişlər. Qaranlıq düşürdü, çertyojun fotosəklini çəkdim və sonra layihəni analiz etmək üçün çap etdirdim.

Çertyojda binanın iki variantı əks edilmişdi. Birincisi böyük olmayan yaşayış evi idi, sifarişçi ondan imtina etmişdi, ikincisi isə mövcud

malikanənin layihəsi idi, Qasım bəy tərəfindən 1856-cı il tarixi ilə imzalanmışdı.

Hacı Qulunun zəngin yaşıllıqla əhatə olunmuş yaşayış evi Şuşa şəhərinin şimal-şərqində yerləşir və keçmişdə malikanə üslublu tikili olmuşdur. Bina şəhərsalma baxımından memarlıq dominantı kimi seçilməyə də, onun kifayət qədər görkəmli həcmi-fəza kompozisiyası şəhərin bu hissəsində arxitektura mühitinin formalaşmasında fəal iştirak edirdi.

Hacı Qulunun malikanəsi otaqları iki sırada yerləşdirilən inkişaf etmiş evlər üslubuna aiddir. Bina planının eninə və uzununa oxlarının kəsişdiyi yerdə simmetrik olaraq iki daxili, xidməti məqsədli birmarşlı pilləkən yerləşdirilib. Bu pilləkənlər təsərrüfat məqsədli birinci mərtəbəni ikinci ilə birləşdirir. Yaşayış evlərinin planlaşdırılmasında daxili birmarşlı pilləkənlərin eninə oxa nəzərən simmetrik olaraq tətbiqi üsulu yalnız Şuşa üçün deyil, bütövlükdə Azərbaycan üçün qeyri-adi haldır.

İkinci mərtəbədə nəcib proporsiyalarda təqdim olunan yemək otağı və bir sıra yaşayış otaqları yerləşirdi. Bütün otaqların geniş, açıq qalereyaya çıxışları var və buna görə də hava işıqlanan kimi otaqlar da işıqlanırlar. Üçüncü mərtəbə təntənəli qəbullar üçün nəzərdə tutulmuşdu, bütün aşırımı tutan qəbul zalından (1.5x16) və onu perimetr boyunca əhatə edən otaqlardan ibarət idi. Zalın şimal divarı şəbəkə ilə bəzədilmişdi. Bu ənənəvi üsul idi: dəbdəbəli otağın divarları aralıq hissələri rəngli şüşələrlə doldurulmuş zərif taxta vitrajla örtülmüşdü.

Bu üsulun köməyi ilə xüsusi nəfisliyə malik interyer aləmi yaradılmışdır. Bununla yanaşı gözəl atmosfer mürəkkəb assosiativ sıralar yaranmasına səbəb olur. Pəncərələrin sıralanma ritminin plastik həlli interyerin təsir gücünü müəyyən edən əsas vasitələrin sırasına daxildir.

Binanın şimal-qərb hissəsində mərtəbələrdə əsas otaqlarla yanaşı texniki seksiyalar (mətbəx, sanqovşaqlar) yerləşdirilib. Bunun özü də Şuşa yaşayış evlərinin planlı strukturunda yeni hadisədir (65).

Konstruktiv mənada dürüst planlaşdırma sxemi, müsbət artımlı karkas tətbiq edilmişdir. Həyət tərəfdən hər üç mərtəbədə olan şüşəbəndlər binanın yan tərəfində yerləşən plastik formalı açıq pilləkənlər vasitəsilə birləşir. Texniki qrup – yaşayış və qəbul otaqları tam vəhdət təşkil edir. Zal və qəbul otaqları milli memarlıq, naxış salma və tətbiqi-dekorativ incəsənət üsullarından istifadə edilməklə zəngin dekorasiya edilmişdilər.

Binanın ümumi kompozisiyası – monumentaldır, onun əsas şimal fasadı artan horizontal hissələrdən təşkil olunub. Proporsiyaları ardıcıl artan yarımqəvrəvi tağın fasadda fəal iştirakı divar səthinin yeni inkişaf fazasını müəyyən edir. Bu fazada pilyastrlar və lentvari tağ zəncirindən istifadə olunub.

Əsas kompozisiya elementlərinin uğurlu düzülüşü və onların qarşılıqlı tarazlığı saray

üslublu yaşayış binasının arxitekturasının güclü tərəflərindən biridir.

XIX əsrin ikinci yarısında şəhərlərin iqtisadi rifahının yüksəlişi mədəni həyatın canlanması-na gətirir, Avropa teatrına və sirk sənətinə maraq yaradır.

Quberniya mərkəzi olan Şamaxı bir çox Qafqaz şəhərləri arasında mədəni səviyyəsinə görə seçilirdi. 1851-ci ildən başlayaraq burada həvəskar tamaşalar qoyulur və həmin tamaşalara maraq daima çoxalır. Yaranmış vəziyyət yerli teatr həvəskarlarını 1858-ci ildə şəhər teatrının yaradılması fikrinə gətirdi. (Şamaxı teatri, "Qafqaz" qəzeti 1858, № 52).

Belə məsuliyyətli layihə üçün Şamaxıda bina tapmaq çətin idi. Şəxsi binalar yaramırdı, dövlət binaları isə yox idi. Yeni binasının tikilməsi üçün vəsait yox idi. Lakin çıxış yolu tapılır. Şəhərin mərkəzi rayonlarından birində "Duz dükəninin" daşdan tikilmiş köhnə, boş binası yerləşirdi, həmin bina təşəbbüskarların diqqətini çəkir (39).

Öz ölçülərinə və şəhərin planlı strukturundakı mövqeyinə görə "Duz dükəninin" binası bu məqsəd üçün daha çox yararlı idi. Dövlətin sərəncamında olan binadan istifadə etmək üçün Qafqaz canişininin icazəsi alınır və Şamaxılı Ağabəy Zeynalbəy oğlu onun rekonstruksiyası üçün 1500 rubl pul ayırır.

İcazə və vəsait əldə etdikdən sonra binanın yenidənqurma layihəsi tərtib olunmalı idi, on-suz inşaat işləri aparıla bilməzdi. Lakin Quberniya arxitektoru italyan L.Kombiaccio bu zaman Şamaxıda deyildi – o, qulluq işi ilə bağlı Tiflisə keçirilmişdi. Şəhər teatrının təşkilatçıları kömək üçün Qasım bəy Hacıbababəyova müraciət edirlər, italyalı şəhəri tərk etdiyindən, o, Quberniya arxitektoru vəzifəsinə təyin edilmişdi.

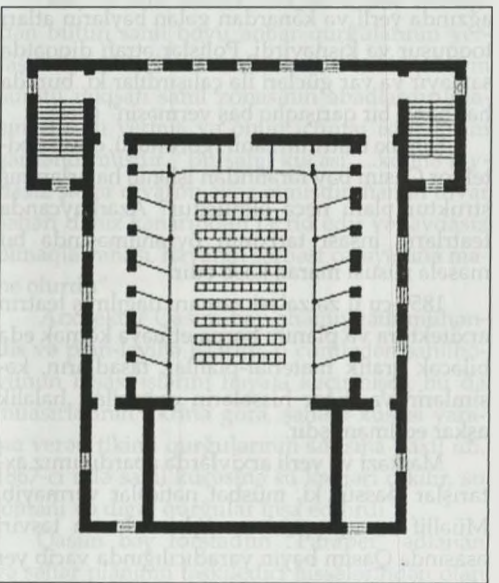
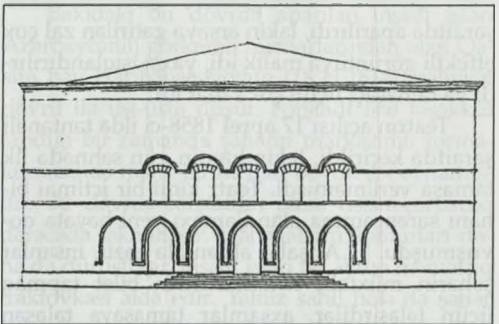
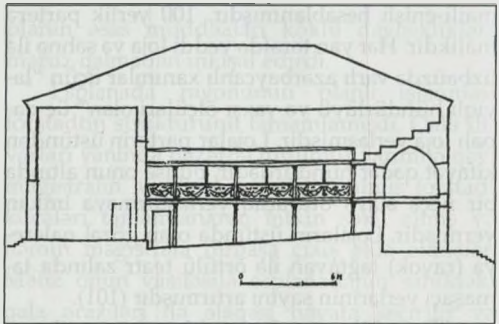
Cavad və Şamaxı şəhərlərinin baş planlarının müəllifi, təcrübəli arxitektora, tanınmış yerli memar Kərbəlayi Əli Rəcəbin yanında böyük

professional məktəb keçmiş, sonra da Kambiacionun rəhbərliyi altında işləmiş Qasım bəy Şamaxı quberniyası sərhədlərində bir sıra yaşayış, ictimai və dini binalar inşa etmişdir. Lakin teatr binasının layihəsi, onun planı, bu üslublu binalar üçün olan spesifik tələblər Zaqafqaziya şəhərləri, o cümlədən də Şamaxı üçün yeni memarlıq mövzusu idi. Arxitektora Qasım bəy Avropa teatr binalarının spesifikliyindən xəbərdar deyildi, lakin "istedadlı insan kimi, məsələnin məğzini aydınlaşdırdıqdan sonra şəhər teatrının gözəl layihəsini işləyib hazırlamışdı". Şamaxı teatri Azərbaycanın tamaşa təyinatlı ilk binasıdır (114).

Teatr binasının açılması – şəhərin mədəni həyatında əlamətdar hadisədir. Şəhər salınarkən onun həcmi-fəza strukturunda bu bina əhəmiyyətli rol oynamışdır. Bu, mərkəzi rayonun planlı strukturuna, teatr meydanının formalaşmasına təsir göstərmişdir. Tamaşa günlərində teatr meydanında olan qələbəlik Cümə məscidinin ticarət meydanındakı canlanmanı geridə qoyurdu (101). Qeyd etmək lazımdır ki, o zaman Zaqafqaziyanın dövrü mətbuat səhi-fələrində Şamaxıda teatr açılmasına geniş diqqət ayrılırdı. Hakimiyyət nümayəndələri ilə təntənəli görüşlər də teatr binasında keçirilirdi.

Keçmiş "Duz dükəninin" rekonstruksiyası nəticəsində ərsəyə gələn yeni teatr binası istər zahiri görünüşü, istərsə də daxili quruluşu və bədii tərtibatına görə kifayət dərəcədə cəlbedici memarlıq əlamətlərinə malik idi.

Teatr binası üzvi şəkildə şəhərin memarlıq simasını tamamlamış və şamaxılıların həyatına daxil olmuşdu. Müasirlərdən birinin yazdığına görə "Şamaxı teatri dedikdə, improvizə edilmiş səhnədə oynanılan tamaşa nəzərdə tutulmur. Bu, parter, lojaları və qalereyası olan teatr binasıdır" (Şamaxı teatri, "Qafqaz" qəzeti, 1858, № 52). Tamaşaçıların rahatlığı, səhnəni aydın görmələri üçün geniş zal müəyyən dərəcədə

maili-enişli hesablanmışdır, 100 yerlik parterə malikdir. Hər yan tərəfdə yeddi loja və səhnə ilə üzübüzdə varlı azərbaycanlı xanımlar üçün "layiqli hündürlüyü və yaxşı ölçüləri olan" üç qapalı loja yerləşmişdir. Lojalar parterin üstündən kifayət qədər hündürdədir, bu isə onun altında bir neçə əlavə oturmaq yerləşdirməyə imkan vermişdir. Lojaların üstündə olan gözəl qalereya (rayok) tağıtavan ilə örtülü teatr zalında tamaşaçı yerlərinin sayını artırmışdır (101).

"Duz dükəninin" teatr binasına çevrilməsi asan işlərdən olmadığından, işlər mürəkkəb şəraitdə aparılırdı, lakin ərsəyə gətirilən zal çox effektiv görünüyə malik idi, yaxşı işıqlandırılırdı və tamaşaçı üçün çox rahat idi.

Teatrın açılışı 17 aprel 1858-ci ildə təntənəli şəraitdə keçirildi, lakin həmin gün səhnədə ilk tamaşa verilməmişdi. Teatr kimi bir ictimai binanı sərəncamına alan Şamaxı yeni həyata qovuşmuşdu. "...Afişələr əldən-ələ gəzir, insanlar şəhərin müxtəlif kənarlarından bilet tapmaq üçün tələsirdilər, axşamlar tamaşaya tələsən varlıların minikləri gurultu salır, teatrın qapıları ağzında yerli və kənardan gələn bəylərin atları toqquşur və kişənirdi. Polislər ətrafı diqqətdə saxlayır və var gücləri ilə çalışırdılar ki, burada hər hansı bir qarışıqlıq baş verməsin" (114).

Şamaxı teatrının zahiri görünüşü, onun arxitektoru Qasım bəy tərəfindən işlənilib hazırlanmış struktur planı necə olmuşdur? Azərbaycanda teatrların inşası tarixinin öyrənilməsində bu məsələ xüsusi maraq kəsb edir.

1859-cu il zəlzələsi zamanı dağılmış teatrın arxitektura və planını bərpa etməyə kömək edə biləcək qrafik material-planlar, fasadların, kəsimlərin və digər hissələrin çertyojları hələlik aşkar edilməmişdir.

Mərkəzi və yerli arxivlərdə apardığımız axtarışlar təəssüf ki, müsbət nəticələr verməyib. Müəllif tamaşaçı zalının aşkar olunan təsviri əsasında Qasım bəyin yaradıcılığında vacib yer

tutan Şamaxı teatrının rekonstruksiyasının layihə sxemini tərtib etmişdir (66).

Parterin tutumu (100 yer), lojaların sayı (17) və onların tamaşaçı zalına nəzərən mövqeyi, lojaların altındakı əlavə yerlər, qalereyanın (rayok) olması haqqında məlumatlar, həmçinin teatr tikintisi məsələlərinə həsr olunmuş həmin dövrə aid əldə olan xüsusi ədəbiyyat - hamısı bütövlükdə Şamaxı teatrının rekonstruksiya sxemini bərpa etməyə imkan verdi (47).

Tamaşa zalında 100 yerlik parterdən əlavə lojaların altında müvafiq aralıq məsafələrlə təxminən əlavə 120 tamaşaçı yeri var idi. Tamaşa zalı boyunca yerləşən lojalarda 70 yer, yəni hər lojada 4 tamaşaçı yeri, səhnə ilə üzübüz olan qalereyada (rayokda) isə 90 yer var idi. Beləliklə, Şamaxı şəhər teatrında təxminən orta hesabla 400 tamaşaçı yeri var idi. Bu isə 25000 əhalisi olan Zaqafqaziya şəhəri üçün ciddi rəqəmdir. Müqayisə üçün qeyd edək ki, 1891-ci ildə əhalisi 107.215 nəfər olan Bakı kimi şəhərdə, yeganə Tağıyev teatrında 578 tamaşaçı yeri var idi (90).

Tamaşaçı zalı ilə yanaşı foye, dəhlizlər, loja və qalereyaya aparın pilləkənlərin səciyyəvi xüsusiyyətini müəyyən etmək, artistlər üçün tualet otaqlarını nəzərə almaq lazım idi. Teatr tamaşalarının qazandığı uğur, böyük tamaşaçı axını müəyyən dərəcədə zalın rahatlığı, bəzəyi, tamaşaçıların antrakt zamanı rahat gəzişə bildikləri geniş foye və dəhlizlərin olması ilə təmin edilirdi.

Teatrın memarlıq işləməsi yerli memarlıq ənənələrinə istinad edirdi, çünki Avropa klassikası şəhərsalma strukturuna hələlik nüfuz etməmişdi, yerli memarlıq isə o zamanlar Şamaxı Quberniyasında üstünlük təşkil edərək, yaşayış, dini və memorial tikililərlə yetərli dərəcədə təmsil olunmuşdu, arxitektoru Qasım bəy təbii ki, onlardan faydalanırdı.

Şamaxı teatrı 1859-cu ilin may ayında zəlzələ zamanı dağılana qədər, bir ildən artıq müddət

ərzində şəhərin mədəniyyət mərkəzi olmuşdur. 1868-ci ildə Qafqaz canişini qubernatorlardan əyalət teatrları haqqında məlumat tələb edərkən, Bakı qubernatoru hesabat verirdi ki, quberniyada "yerli əhalinin səhnəyə olan tələbatını müəyyən dərəcədə təmin edə biləcək yeganə teatr binası Şamaxıda olmuş, lakin bu bina da köhnə olmasına görə sonralar sökülmüşdür".

Bakıda yerli əhalinin teatra ehtiyacı olduğunu qubernator da etiraf edirdi. Bakıda həvəskar tamaşalar "Bakının kübar cəmiyyətinə" məxsus xanımların təşəbbüsü ilə hər il qış fəslində Bakı Ali Cəmiyyətinin zalında səhnələşdirilirdi, zal Qasım bəy tərəfindən XIX əsrin 70-ci illərində tikilmiş ikimərtəbəli şəxsi binada (hazırda Nizami muzeyi) yerləşirdi.

1859-cu il Şamaxı zəlzələsindən sonra bütün idarələr Bakı Quberniyasının mərkəzinə çevrilən Bakı şəhərinə köçürülür, elə o vaxtlar, 1860-cı illərdə Qasım bəy Bakı quberniyasının arxitektoru təyin olunur; O, şəhərin mərkəzi hissəsinin planının qurulmasında və inşa edilməsində aktiv iştirak etmişdir.

Onun fəaliyyəti zamanında bəzi kompozisiya elementləri də daxil edilməklə esplanadanın təxmini planı işlənilib hazırlanmış, sonralar onlar memarlıq-fəza qovşaqları halında şəhər quruluşunun tərkib hissəsinə çevrilmişdir. Bu Kolyubakinskaya meydanı, yaxud Şamaxı qapıları ilə üzübüz olan "Parapet" və gələcəkdə Molokan bağının yerləşdiyi boş yerdir. Bundan başqa Qala divarları ətrafındakı məhəllələr nizama salınmışdır: küçələr qalaya sanki şəhərin yeni və köhnə hissələrini əlaqələndirən dayaq elementlərinə bənd edilmiş kimi bağlanırdılar.

Forştadt artıq şəhərin ayrıca bir hissəsi kimi iştirak etmirdi, indi şəhərin bu hissələri plana görə tam vəhdət təşkil edirdi. Beləliklə, 1864-cü ilin Baş planında ilk dəfə olaraq mərkəzi rayonun və onun şəhərsalma elementlərinin yaranması faktı qeyd edilmişdir. Onilliklər ərzində

planın əsas müddəaları köklü dəyişikliklərə məruz qalmadan inkişaf edirdi.

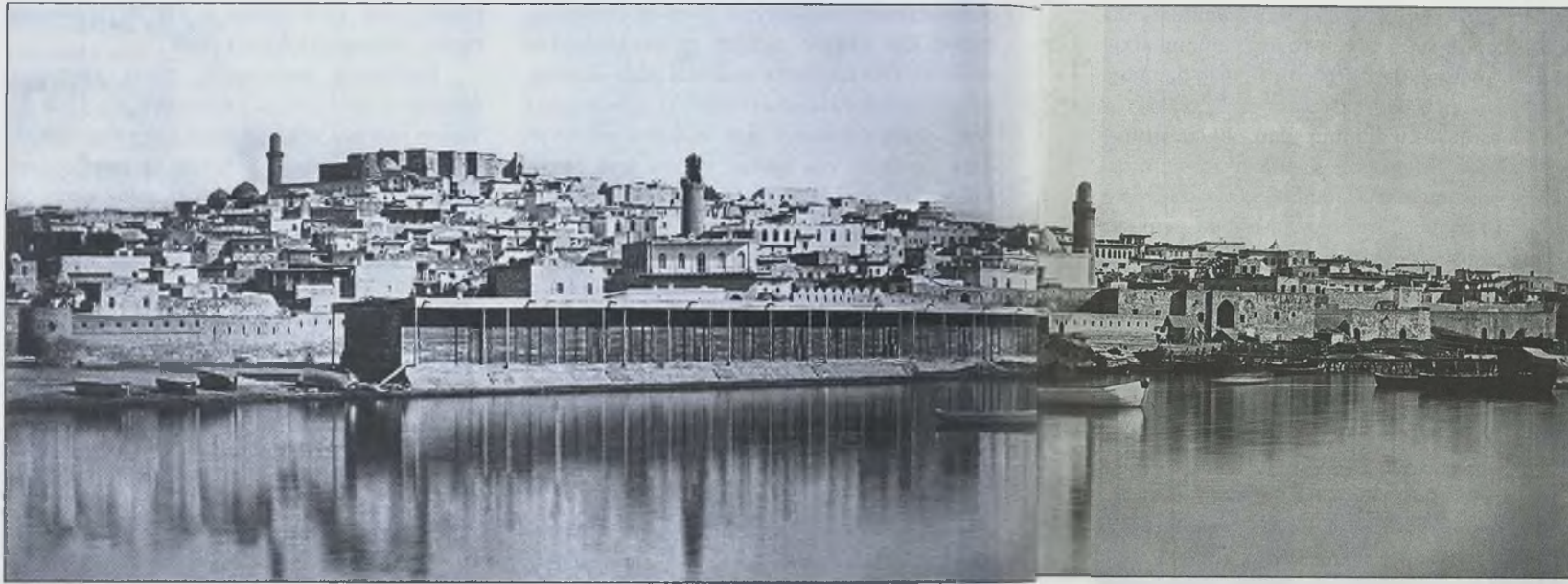
Esplanada rayonunun planlı işlənməsi forştadtın strukturunu tamamlamışdı. Qala divarları yanında nəzərdə tutulmuş yarımhəlqəvi magistralin hesabına yarımçıq qalmış forştadt küçələri tamamlanaraq bitkin şəkil almış və həmin magistrala birbaşa çıxış əldə etmişlər. Məhz onun vasitəsilə esplanadanın sahilədəki qala əraziləri ilə əlaqəsi həyata keçirilir və ümumşəhər planındakı rolu tədricən yüksəlirdi.

Bakıdakı bu dövrdə aparılan inşaat işləri Azərbaycanın görkəmli memarlarından olan Qasım bəy Hacıbababəyovun (18.11.1814) fəaliyyət dövrü ilə üst-üstə düşür. Forştadt fəal təşəkkül tapdığı bir zamanda şəhərin mərkəzinin formalaşmasında məhz bu memar böyük rol oynamışdır. Bu dövrdə forştadtın planı nəzərəcarpacaq dərəcədə təkmilləşir: məhəllələrin konturları daha da düzülür, inşaat işləri isə aydın memarlıq traktovkası əldə edir. Yalnız sahil hələ də şəhər hakimiyyətinin diqqətindən kənar qalırdı.

1862-ci ildə arxitektoru Qasım bəy tərəfindən bütün sahil boyu anbar qurğularının yerləşdirilməsi layihəsi tərtib olunur. Lakin şəhərin sürətli inkişafı sahil zonasının abadlaşdırılmasına təkan vermiş və onun ictimai istifadəsini şərtləndirmişdir. "Bu sahil küçəsiköhnə faydasız şəhər divarını əvəz etmişdir, həmin divar şəhəri dəniz kənarından təcrid edir və faydasız olmaqla yanaşı, havanın sərbəst cərəyanına mane olurdu".

Arxitektoru Qasım bəy əhəmiyyətli mühəndis və plan-layihə işlərini, o cümlədən sahilboyunun inşası işlərini həyata keçirmişdi, bu da müasirlərinin fikrinə görə, şəhərə xüsusi yaraşır verən tikinti qurğularının sırasına daxil idi. 1867-ci ildə sahil küçəsinə su kəməri çəkilir, su fontanı və digər qurğular inşa edilirdi.

Qasım bəy forştadtın "Parapet" adlanan və şəhər planının təşkilədiçi hissələrindən olan

mərkəzi meydanını inşa etmişdir. Bu meydanın quruluşunda ətraf mühitin və arxitektura miqyasın birmənalı istiqamətlənmiş dinamikası təzahür edir. İnşa edilmiş böyük karvansara (indiki "Araz" kinoteatrı, 1868-ci ildə layihələndirilib) böyük tikililərdən idi. Onunla yanaşı Bakı Ali Cəmiyyətinin icarəyə götürdüyü ikimərtəbəli karvansara (hazırda "Nizami adına muzey) binası, əks tərəfdə isə sovet dövründə "Dinamo" mağazasının da məkan tapdığı bütöv bir məhəllə yerləşirdi.

Beləliklə, Qasım bəyin layihəsi əsasında şəhərsalma kompleksi yaranır, həmin kompleks bu gün də şəhərin mərkəzi nüvəsi kimi öz əhəmiyyətini saxlamaqdadır.

Şəhərin 1864-cü ildə təsdiqlənmiş Baş planı uzun müddət əsaslı dəyişikliklərə məruz qalmamışdı. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, 1868-1869-cu illərdə Bakının yeni layihəsinin tərtib edilməsi istiqamətində addımlar atılmışdı.

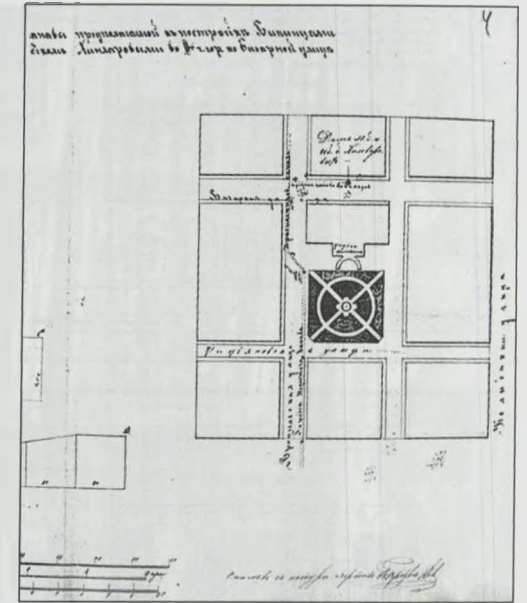
İkimərtəbəli klub və ya Bakı Ali Cəmiyyətinin binası adlanan bina arxitektura Qasım bəy tərəfindən XIX əsrin 60-cı illərində inşa edilmişdir. Bina Şamaxı qapılarının yaxınlığında böyük olmayan bütöv bir məhəlləni tuturdu. Klubun ikinci mərtəbəsində, geniş bir yerdə zal yerləşirdi. Zalı bir tərəfində olan estrada rəqs gecələrində xanımlar üçün qəbul (qonaq) otağı, teatr tamaşaları oynanılan günlərdə isə bütün teatr atributları ilə birgə improvizasiya edilmiş səhnə kimi xidmət göstərirdi.

Klubun binası ciddi, lakin ifadəli həllə malik idi və gözəçarpan fasadları hesabına şəhərin quruluşunda, hazırkı dövrdə olduğu kimi, dominant mövqə tuturdu. Klub binasının fasadları dürrüst üfüqi və şaquli hissələrdən ibarət idi. İkinci mərtəbə fasadındakı kürəklər (bina səthində yastı şaquli çıxıntı) düzüm ritmi tikilinin plan həllinin konstruktiv əsasını ifadə edirdi. Binanın birinci mərtəbəsi iri dükan gözləri ilə səciyyələndiyi hal-

da, ikinci mərtəbənin böyük plastika ilə işlənmiş yarımqövs pəncərələri bütün tikiliyə müəyyən dərəcədə təntənəli və təmtəraqlı görkəm aşılayır. Binanın arxitektura plastikasında müəyyən əməli paradigma mövcud idi.

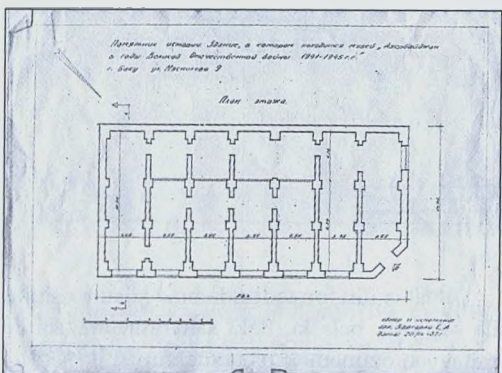
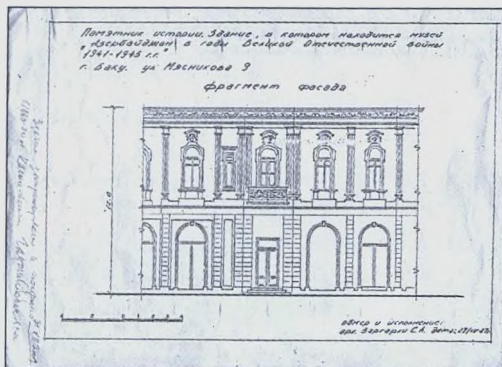
Pəncərələrin açıq çalarlı klassik profillərdən olan düzbucaqlı haşiyəsi ikinci mərtəbədə kürəklərin nizamlı düzümü arasındakı proporsional müstəvilərin tünd fonunda xüsusilə aydın seçilir.

Bütün binanın arxitekturası dürrüst karkasşəkilli həllə malik fasadları olan klassik həlli bünövrə üzərində qurulmuşdur. Binanın fasadlarının məhz bu səciyyəvi konstruktivliyi onun memarlıq əlamətlərini müəyyən etmişdir. Fasadlardakı təmiz yonulmuş ağ əhəng daşı da klub binasının arxitektura tektonikliyi nəzərə çarpdırır. Binanın dinamik impuls şəklində təqdim edilmiş həcmi-fəza kompozisiyasında qabarıq qarşılıqlı təsir baş verir.

1860-cı ilin forşadtında bina xüsusi üslubu ilə seçilirdi, belə ki, Bakı şəhərinin ərazisində müəyyən özünəməxsus arxitekturası ilə seçilən binalar yeni meydana çıxdı. Sonralar klub binası dəbdəbəli nömrələrə və restorana malik olan, həmçinin ictimai və ticarət təyinatlı tikililərlə əhatə olunmuş "Metropol" mehmanxanasına çevrilir. Mehmanxana cənubdan Kələntərov passajı (hazırda Azərbaycan Həmkarlar İttifaqı), şərqdən "Qrand-otel" mehmanxanası (son zamanlara qədər "Dinamo" mağazası), şimaldan Parapet meydanı və nəhayət, qərbdə Karvansara ilə əhatə olunmuşdur.

1914-cü ildə "Metropol" mehmanxanasının əsaslı memar-plan rekonstruksiya layihəsi tərtib olunur. Baş pilləkənlər, vestibül hissəsi dəyişdirilir, üçüncü mərtəbə və balkonlar tikilir. Binanın arxitekturası daha plastik və klassik görkəm alır və 1915-ci ildə yenilənmiş və rekonstruksiya edilmiş "Metropol" mehmanxana-

sı yenidən qapılarını zəngin publikaya açır. Restoranın ikirəngli zalı klassik formada olan zəngin naxışlarla xüsusi olaraq işlənmişdi. Həmin arxitekturanın izləri interyerdə indiyə qədər qorunub saxlanmışdır.

Hazırda "Nizami" muzeyinin yerləşdiyi "Metropol" mehmanxanasının keçmiş restoran zalı təəssüf ki, stendlərlə örtülüdür. Zəngin memarlığa malik açıq zal öz-özlüyündə muzeyin dəyərli "ekspozatı" ola bilərdi. Şəhərin keçmiş neft milyonçularının saraylarında yerləşən digər muzeylərin zalları, məhz belə rol oynayır. "Metropol" mehmanxanasının rekonstruksiya müəllifi, şəhərin mərkəzi hissəsində bir neçə 4-5 mərtəbəli yaşayış binası inşa etmiş müəlki mühəndis Nikitin Aleksandr Andreyeviç (1878-

1952-ci illər) olmuşdur. Həyatının son illərində o, Azərbaycan Neft və Kimya institutunun arxitektorluq şöbəsində tədris edirdi, mən də onun tələbələrindən biri olmuşam.

XX əsrin 30-cu illərinin sonu - 40-cı illərinin əvvəllərində "Metropol" mehmanxanasının binası məşhur memar-akademik S.Ə.Dadaşov və M.A.Hüseynovun layihələri əsasında yenidən əsaslı rekonstruksiya məruz qalır. (28)

Böyük karvansaranın binası üç nəsil Bakı memarları tərəfindən rekonstruksiya məruz qaldıqdan sonra, nəhayət ki, Nizaminin heykəli ucalan şəhər bağının mükəmməl təşkil olunmuş strukturuna daxil olur və onunla birgə Bakı şəhərsalmasında ümumi məsul bir mövqe tutur.

Qasım bəy Hacıbababəyov yalnız memar kimi deyil, eləcə də şəhərsalma mütəxəssisi kimi tanınmışdı, o nəinki Şamaxı şəhərinin Baş planının hazırlanmasında iştirak etmişdi, həm də onun rəhbərliyi altında Bakıda dənizkənarı küçənin bünövrəsi qoyulmuş, yerli landşaft nəzərə alınmaqla şəhərin mərkəzi hissəsi təşkil olunmuşdur, həmin məkan bu günə qədər də öz əhəmiyyətini qoruyub saxlaya bilmişdir.

Zaqafqaziya diyarının hərbi hakimiyyəti tərəfindən hələ 1820-ci illərdə Həsənli, Ağstafa çayları boyunca yeni şəhərlərin salınması üçün ərazilər tədqiq edilib axtarıldı, lakin bu fikirlər həyata keçirilmədi. Eyni zamanda Azərbaycanın digər strateji məntəqələrində, Dağıstanla sərhəd ərazilərdə Zaqatala, Qax, Qusar qalaları yaranmış, onların bazası üzərində isə sonralar şəhərlər tikilmişdir. Bir qədər sonra Cavad, Ağdam, Ağdaş, Göyçay, Qazax, kurort şəhərçiyi Hacıkənd yaranmışdı. Cavad şəhərinin layihəsi Qasım bəy Hacıbababəyov tərəfindən 1860-cı illərdə Araz və Kür çaylarının qovuşduğu yerdə, ərazinin təbii-iqlim xüsusiyyətləri və şəhərsalmanın yeni prinsipləri nəzərə alınmaqla, binaların nizamlı tikilməsi prinsipi əsasında həyata keçirilmişdir. Şamaxı şəhərinin plan-

laşdırılması və tikilməsi zamanı əldə edilmiş təcrübə Qasım bəy Hacıbababəyova Cavad şəhərinin Baş planını tərtib edərkən mürəkkəb şəhərsalma məsələsini həll etməkdə yardımçı olmuşdur.

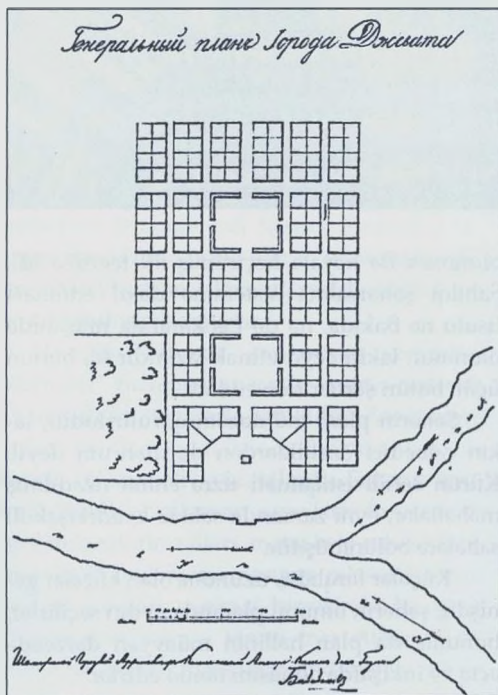
Şəhərin müntəzəm şəkilli planlaşdırılması, baş ox üzərində inzibati, ictimai və ticarət təyinatlı geniş meydanların yerləşdirilməsi kompozisiyanın mahiyyətini də müəyyən etmiş oldu. Baş meydan – inzibati mərkəz – Kür çayının sahilinə açılır. Burada ərazinin planı ilə landşaft arasında əlaqə uğurlu həllini tapmışdır. Bu, şəhər mərkəzinin planının həlli zamanı fəal kompozisiya elementi kimi çay sahilinin istifadə

olunması ilə həyata keçirilmiş ilk təcrübə idi. Sahilin şəhərsalma sistemində daxil edilməsi üsulu nə Bakıda, nə də Lənkəranda müşahidə olunmur, lakin qeyd etmək lazımdır ki, bunun üçün bütün şərtlər mövcud idi.

Şəhərin planı müntəzəm quruluşludur, lakin cəlbədicilik özəlliklərdən də məhrum deyil. Kürün sahilə istiqaməti üzrə eninə uzadılmış məhəllələr, eyni zamanda səkkiz kvadratşəkilli sahələrə bölünmüşdür.

Küçələr fərqlidir, uzununa olan küçələr genişdir, şəhərin ümumi planında aydın seçilir, bununla da plan həllinin müəyyən dərəcədə açıq və inkişafda olmasını təmin edirlər.

Eninə yerləşən iki cərgə ümumi planın sementləyici elementləridir. Meydanlar iri miqyaslı və məhəllələr arasında növbələşmə olduğundan, maraqlı plan şəkli ərsəyə gəlir və həyata keçirilən şəhər tikintisi müəyyən dərəcədə ona əsaslanır. Dar, uzun köndələn küçələr sahələ doğru istiqamətdə öz funksional özəlliklərinin daşıyıcılarıdır. Yekunda bütün üstünlükləri ilə birgə dolğun şəhərsalma karkası yaranmışdır. Maraqlısı odur ki, şəhərsalma oxu mərkəzidir və şəhərin bütün ərazisindən işləyib keçir. Bu ox məhəllələrin uzaq sərhədlərindən başlayaraq ticarət meydanına daxil olur, sonra yaşayış məhəllələrindən keçməklə ictimai meydana və nəhayət, oxu üzərində Pravoslav kilsəsi yerləşən inzibati meydana daxil olur, oradan isə Kürqırağı açıqlığa çıxır. Beləliklə, planlı dövrilik, eləcə də şəhər planında üsul və elementlərin müəyyən dinamikası yaranır.

Dövlət obyektlərinin təyinat spesifikasiyasını (təsnifatını) və küçə şəbəkələrinin adlarını göstəririk:

- A. Pravoslav kilsəsi;
- B. Barışdırıcı Məhkəmənin binası;
- C. Qəza idarəsinin binası;
- Ç. Qəza xəzinədarlığı;
- D. Post kontoru (Gözetçi kontoru);
- E. Djevadskaya küçəsi;
- Ə. Bolşaya Sadovaya küçəsi;
- F. Poçtovaya küçəsi;
- G. Bazarnaya küçəsi;
- Ğ. Şaxsevanskaya küçəsi;
- H. Promislovaya küçəsi;
- X. Torqovaya küçəsi;
- I. Remeslennaya küçəsi;
- İ. Malaya Sadovaya küçəsi.

Mərkəzi məhəllələrlə yanaşı arxitektör Qasım bəy geniş bulvar yerləşdirmişdir. Cavad şəhərinin Baş planında həmin bulvar aşağıdakı imza ilə qeyd olunmuşdur: Şamaxı şəhər arxitektoru Kollej Assessoru Qasım bəy Hacıbabəyov. Baş planda şəhərin planlaşdırılması, meydanlar, baş və ikinci dərəcəli küçə və geniş yerlərdə tayfanın firavan yaşadığı Cavad, Şahsevən kimi küçələrin yerli adları haqqında maraqlı məlumat göstərilir.

Qasım bəy Bakıdan Şamaxıya qayıtdıqdan sonra ömrünün sonuna qədər şəhər memarı vəzifəsində çalışmışdır. O, fəal şəkildə layihələndirmə, inşaatla məşğul olur və bərpaya ehtiyacı olan yaşayış binalarını, mülki və dini tikililəri rekonstruksiya edirdi. Arxitektör Şamaxıda tanınmış Cümə məscidinin qismən bərpasında iştirak etmişdi. Demək olar ki, onun yanında "Yeni məscid" tikdirmişdi, lakin təəssüf ki, 1902-ci ilin dağıdıcı zəlzələsindən sonra onun da aqibəti eyni olmuşdur. Bir qayda olaraq, ağır fəlakətlərdən sonra Qasım bəyin mülki materiallarını, çertyojların orijinalını tapmaq çətin olurdu, lakin məscidin xarabalıqlarının

fotoşəklini Azərbaycan Respublikasının MDTA-da aşkar etmişik.

Ölçülərinə baxanda başa düşmək olur ki, məscid Şamaxının böyük tikililərindən olmuşdur. Həcm-fəza strukturu məlum nümunələrdəndir və bu zona üçün səciyyəvi olan ənənəvi üsullara riayət olunmuşdur.

Uzunsov düzbucaqlı şəklində olan ibadət zalı ortadan taxta sütunlarla ayrılıb, tətbiq edilmiş bu üsul nəticəsində zal mərkəzdə mehrabı olan simmetrik oxlu, ikinefli struktura malik kompozisiyaya çevrilir.

Məscidin interyeri bizə məlum deyildir, yalnız analogiya üzrə ibadət zalının daxili sis-

temini təsəvvür etmək olar. Müəyyən ölçülü fəsadın qarşısında açıq qalereya mövcud idi. Dam örtüyü dörd enişlidir, dəmir təbəqələrlə örtülüdür. Dam örtüyünün küncələrindən tilli minarələr ucalır, ətraf mühitin özəlliklərini nəzərə alsaq, minarələr mükəmməl biçimli deyil. Onların üzərində kiçik pavilyonlar var idi. 1902-ci ilə qədər xarabalıqlar şəklində qalan Cümə məscidindən sonra Qasım bəyin Təzə məscidi qədim Şamaxının əsas ziyarətگاهی olmuşdur.

Qasım bəy ənənəvi hamamlar da inşa etmişdir. Onların soyunma və çimmək üçün otaqları, eləcə də odluğu var idi. Hamamların üzərində böyük və kiçik günbəzlər yerləşirdi, obyektlərin

QAFAR İSMAYLOV VƏ FORŞTADT

həcmi-fəza kompozisiyası şəhər məhəllələrinin simasının dəyişməsində fəal iştirak etmişdir.

İstedadlı memar və şəhərsalma mütəxəssisi Qasım bəy Hacıbababəyov Azərbaycan memarlığı tarixinə Quberniya idarəçiliyində Quberniya arxitektoru italyan L.Kambiacionun köməkçisi vəzifəsində çalışmış və sonra bu yerə təyin olunmuş ilk memar kimi daxil olmuşdur. O, ilk Qafqaz sakinidir ki, arxitektur-şəhərsalma siyasətini həyata keçirir, layihələr hazırlayır və inşa edirdi. Səhnəsində professional tamaşaların qoyulduğu teatr binasının inşa etdiklərinin sırasında olması, memarın yaradıcılığını yüksək mövqelərdən birinə qaldırır. Şuşa şəhərindəki Hacı Quluya məxsus saray üslublu bina da (1856-cı il) memarın parlaq yaradıcılıq səhifələrindən olmuşdur.

Qasım bəy Hacıbababəyov Bakıya köçdükdən və Bakı şəhər arxitektoru vəzifəsinə təyin edildikdən sonra böyük şəhərsalma tədbirləri həyata keçirmişdir, o, vəzifədə olduğu müddətdə dənizkənarı küçə salınmış və şəhərin mərkəzi formalaşmışdır. Qasım bəy Hacıbababəyovun yaratdıqları indiyə qədər Bakı əhalisinin və şəhərin qonaqlarının xidmətindədir. Ətrafdakı tikililər də Qasım bəyin yaradıcılığına aiddir. Təəssüf ki, Şamaxıda dəfələrlə baş verən zəlzələlərdən sonra (1859 və 1902-ci illər) Qasım bəyin yaratdıqları hər dəfə doğma şəhərin xarabalıqları altında qalmışdır. Arxiv materialları, natura tikililəri onun yaradıcılığını Azərbaycan mədəniyyəti tarixində yeni hadisə kimi müəyyən edir.

1870-ci illərin məlum neft bumundan sonra Bakının ərazisi kiçik məhəllələri və dar küçələri olan nəhəng tikinti meydançasına çevrilmişdi. Şəhər müvafiq obyektlərin tikintisinə hazır olmayana qədər heç bir ictimai, mülki bina və tikili inşa edilmirdi. Əsas diqqət bir və ikimərtəbəli yaşayış binalarının tikilməsinə yönəldirilmişdi.

Şəhər idarəsinin Tikinti şöbəsi şəhər arxitektorlarının təsdiq edilmək üçün təqdim etdikləri layihələri müzakirə etməyi çətdirmirdi. Tikintiyə tələbat bütün parametrlər üzrə müşahidə olunurdu.

Neft sənayesindəki canlanma şəhər tikintisinin inkişafını stimullaşdırırdı, lakin həcmi struktur, xüsusilə həmin dövrdə, memarlıq tikililəri ilə təmsil olunmamışdı. Ümumi şəhərsalma prosesinin formalaşması və inkişafı davam edirdi. Əhali hələlik klassik üfüqi və şaquli kəsimli hissələri, sadə fasadların üzərində tətbiq olunan özünəməxsus forma və üsulları olan yeni Avropa memarlığını qəbul etməyə hazır deyildi. Fəza kompozisiyası küçə şəbəkəsinin inkişafında fəal iştirak etmirdi.

1880-ci ildən sonra memarlıq fəaliyyəti F.Lemkul, M.Botov, D.Buynov, A.Kandinov, Y.Skibinskiy, V.Simokson, N.Tverdoxlebov, Məşədi Mirzə Qafar İsmayılov, N.A. fon der Nonnenin yaradıcılığı ilə təmsil olunub.

Bu ilk memarlar pleyadasıdır ki, yerli əhalinin sırasından olan sifarişçilərin - əsasən kiçik

torpaq sahələrinə malik orta təbəqə nümayəndələrinin tələbləri ilə qarşılaşmışdı. Sahələrdəki tikintilərin sıxlığı əvvəlcə çox yüksək deyildi. Tikililər adətən bir sırada yerləşdirilmiş otaqlardan, açıq və örtülü eyvanlardan və ya qalereyalardan ibarət olurdu. Dartılmış qaydada olan həyət sistemində pilləkənlər açıq üslublu olur və malikanənin kənarında yerləşdirilirdi. Mənzillər sanitariya qovşağı və köməkçi otaq da daxil olmaqla məhdud sayda otaqlardan ibarət olurdu.

Bakı mənzillərinin plan sisteminin inkişafı prosesi əvvəldə yerli əhalinin mentaliteti ilə bağlı bir sıra sosial, dini, ictimai məqamlarla üz-üzə gəlirdi.

Tədricən şəhər məhəllələrində nisbətən geniş yaşayış mülkləri aradan çıxır, Sıxlığın yüksəlməsi isə binaların genişlənməsi və ikisıra düzümlü tikililərin meydana gəlməsi ilə əlaqədar idi. Həmin dövrdə yalnız yaşayış mənzillərinin deyil, eləcə də yaşayış binalarının plan strukturunun yeni tələblərə uyğunlaşdırılması baş verir.

Bakı şəhərində mənzillər qonaq, ümumi istifadə, geniş köməkçi otaqlar sistemli, vanna otaqlı və ayrıca tualet otaqlarına malik idilər.

Yaşayış binalarını layihələndirənlər daxili planlaşdırmada ənənəvi məqamları nəzərə almalı olur, qadınlar üçün ayrıca otaqlar planlaşdırırdılar. Qarşıya çıxan problem memarların fəaliyyətində çətinlik yaradırdı. Mənzillərdə otaqların iki sırada yerləşdirilməsi və şüşə ilə

qapadılan qalereyalar - şüşəbəndlər – ayrı-ayrı otaqların təcrid edilməsinə və hər birinin müstəqil çıxışa malik olmasına şərait yaratdı.

Hər bir arxitektör yaşayış binalarını layihələndirərkən şəhərin ümumi ənənəvi üsullarına istinad edir, lakin eyni zamanda yaşayış tikililərinin inşasına münasibətdə özünəməxsus traktovka prinsipləri tətbiq edirdi (72).

Şəhər strukturunda yaşayış malikanələri qabaritlərinə, sahəsinə və abrisə müvafiq olaraq yerləşdirilərkən kompozisiya-plan üslubu tərtib olunurdu, onun əsasında isə fərdi layihələr işlənilib hazırlanırdı.

Arxitektör Məşədi Mirzə Qafar İsmayılov memarlıq mühitinə daxil olanda Qasım bəy Hacıbababəyov (1811-1814-cü illər) fəal şəkildə şəhərin memarlığı və inşası ilə məşğul olaraq Bakının mərkəzinin plan və kompozisiya strukturunun əsas müddəalarını müəyyən etmişdi. Şəhərin bu yeri hələlik məhv edilməmişdir və mövcud olan ikimərtəbəli binalar Azərbaycanın memarlıq irsinə Qasım bəy yaradıcılığının memarlıq abidələri kimi daxil olmuşdur.

Qafar İsmayılov fəaliyyətə 1868-ci ildə Qasım bəyin rəhbərliyi altında başlamışdı, həmin vaxtlar o, ikimərtəbəli karvansaranın (indiki "Araz" k/t) layihələndirilib tikilməsi ilə məşğul idi. Q.İsmayılovun memar kimi layihə təcübəsi 1884-cü ildən məlumdur. Onun geniş yaradıcılığı Azərbaycanın MDMA-də qorunub saxlanılan 250-dən artıq layihə, vaxtı ilə Bakının və İçərişəhərin bütün tarixi küçələrində ucaldılan birmərtəbəli dükanlardan tutmuş, ikimərtəbəli yaşayış evləri və Bakı milyonçularının çoxseksiyalı arxitektura binaları ilə təmsil olunur.

Yaşayış binalarının planlaşdırılması və memarlığı ilə bağlı mövcud olan zəngin və geniş material həmin binaların şəhərsalma planı baxımından təsnifatını vermək, küçəyə nəzərən planlaşdırma üsullarını müəyyən etmək, mülklərin daxili struktur traktovkasını təqdim

etmək - binanın bütün perimetr boyu açılışı, II-şəkili, küçətini, I-şəkili və sıralı - imkanı yaratmışdır.

Yaşayış binalarının fasadlarının arxitektura kompozisiyasını simmetrik və asimmetrik variantda analiz etmək olar.

1806-cı ildə rus qoşunları tərəfindən zəbt edildikdən sonra Bakı şəhərinin forşadtı İçərişəhər ətrafında bütün istiqamətlərdə inkişaf etməyə başladı, burada binaların uğurlu inşası gedirdi. Şimal istiqamətində kiçik miqyaslı kvadratşəkili ilk şəhər məhəllələri mərkəzi mövqe tutur, burada ikimərtəbəli yaşayış binaları ucaldılır. Sonralar şərq və qərb istiqamətində şəhər məhəllələri uzadılmış formaya salınaraq, sıralı yaşayış sahələrinə bölünmüşdür, bu da orta gəlirli əhəlinin tikinti aparması üçün əlverişli idi.

Qafar İsmayılov layihələndirmə və tikinti fəaliyyətini tarixi məhəllələr sərhədində həyata keçirib: cənubda – sahil küçəsi, şimalda – Şamaxinka adlanan yerdə, şərqdə Telefonnaya küçəsinin hüdudlarında və qərbdə Təzə-Pir və Çəmbərkənd ərazisində.

Məhəllənin bütün perimetr boyu planlaşdırıldığı və tikildiyi *Birinci inşaatmə üslubunu* Qafar İsmayılov 1896-cı ildə Qanlı-Təpə deyilən yerdə, Hacı Hüseynin layihəsində reallaşdırmışdır.

Üç küçəyə üz tutan (yönlənən) *İkinci inşaatmə üslubu* daha geniş variantda təqdim olunub: Vorontsov küçəsindəki 2 mərtəbəli yaşayış binası, Bazarnaya küçəsinin tini, 1880-ci il, Telefonnaya, 1890-cı il; I dərəcəli tacir Məşədi Fərəculla Əliyevin 2 mərtəbəli yaşayış evi, 1890-cı illər; Ələkbər bəy Nəsirbəyovun Çəmbərkənddə 1 mərtəbəli binası, 1890-cı il, Kərbəlayi Muxtar Kazımovun Poçtovaya küçəsindəki 2 mərtəbəli binası; 1890-cı il; II dərəcəli tacir Kərbəlayi Mustafa Hacı Rəsulovun Poçt meydanındakı 2 mərtəbəli binası, 1887-ci il; Əziz və Hacıbala Qafarovların Çadrovaya kü-

çəsindəki 2 mərtəbəli binası: Mizə Baba Hacı'nın şəhərin qərb hissəsindəki ikimərtəbəli evi; Hacı Məmməd Kərbəlayi Məmməd oğlunun 2 mərtəbəli evi, 1886-cı il; Əliverdi Məmməd Cəfər oğlunun M.Qorkiy və Çadrovaya küçələrinin tinində yerləşən 2 mərtəbəli evi, 1891-ci il; Qafar İsmayılovun şəhərin mərkəzindəki 1 mərtəbəli evi. İkinci üslublu tikililər sahəsi və həcmi müxtəlif olan tarixi məhəllələrdə dislokasiya olunmuşdur. Bu binalar 1886, 1887, 1890, 1891, 1896-cı illərdə bu küçələrdə tikilib: Qanlı təpənin şimalı, Çəmbərkəndin qərbi, Telefonnaya küçəsinin şərq hissəsi.

O dövrdə evlər sıx tikilməmişdi, küçələr nisbətən geniş və açıq olub özünəməxsus memarlıq təmayülünə və üslub dəsti-xəttinə malik idilər. Arxitektör Qafar İsmayılov digər memarlarla yanaşı, Bakının gələcək inkişafını qabaqcadan görən sakinlərinin sifarişləri əsasında şəhərin yaşayış mülklərinin inşa edilməsində fəal iştirak edirdi.

Üçüncü üslubda küçətini inşa edilən tikililər şəhər küçələrində həcmi-fəza mövqeyindən və maraqlı memarlıq həllində çıxış edirdilər. Bütün yaşayış evləri ikimərtəbəlidir. Yaşayış evlərinin siyahısını təqdim edirik: Suraxanı və Persidskaya küçələrinin tinində, 1899-cu il; Aşağı Təzə-Pir və Suraxanı küçələrində; Məşədi Həsən Vəliyevə məxsus olan Təzə-Pir və Suraxanı, 1890-cı il; Süleyman Məmmədqulu oğlu Tatarskaya və Tserkovnaya küçələrinin tinində, 1890-cı il; Hacı Pol Məlik Hacı, 1888-ci il; Sergeev Vorontsov və Aziatskaya küçəsinin tini, 1890-cı il; Vorontsov küçəsi və Bazar küçəsinin tini, 1880-cı il; Təzə-Pir və Çadrovaya, 1889-cu il, Nəsrulla Abbasqulu oğlu Nijnyaya Priyutskaya küçəsində, 1890-cı il; Əli Yusif Aziatskaya küçəsi M.Qorkiy küçəsinin tini, 1891-ci il; Kərbəlayi Xəliləli M.Qorki küçəsində, 1891-ci il, Hüseyn Hacı Abdulla oğlu Əmirov Poçt meydanında, Suraxanı və Persidskaya küçələrinin tini, 1899-cu il.

Birmərtəbəli künc binaları: Persidskaya küçəsində Poçt küçəsinin tini, 1887-ci il; Balaxanskaya küçəsində, Abbas Kərbəlayi Hüseyn oğluna məxsus, 1886-cı il.

Bakının ərazisində birinci və ikinci tip tikililər paritet əsasında tarixi məhəllələrdə dominantlıq təşkil edir, şəhər küçələrini öz arxitektura fasadları ilə Avropa order sisteminin dəbdəbəli üsulları ilə sanki canlandırırırlar. XIX əsrin sonuna qədər məhz bu binalar əsas inşaat fondunu təşkil edirdilər.

Dördüncü üslub sırayı inşaat xarakterlidir, şəhərin planlı strukturuna və küçələrin şəbəkəsinə ikinci və üçüncü üslublar arasında daxil olmuş və özünəməxsus tərzdə Bakının XIX-XX əsrlərin hüdudunda memarlıq simasının formalaşmasında iştirak etmişdir.

Burada da 2 mərtəbəli yaşayış evləri dominantlıq təşkil edir, binaların tikilmə sıxlığı xeyli yüksəkdir. Şəhər əhalisi yaşayış tikintisinin imkanlarını gördükdən sonra, öz vəsaitini daha gəlirli və sərfəli olan bu sferaya yatırmağa can atırdı.

Mən isə arxitektör Qafar İsmayılovun yaradıcılığından yazıram. Bu memar 1883-1893-cü illər arasındakı 15 il ərzində Bakının küçələrinə yeni həyat verərkən təkə sırayı şəhər əhli üçün evlər, binalar tikməmişdir, tanınmış Bakı milyonçuları Ağa Musa Nağıyev, Aslan Aşurov, Hacı Mustafa Rəsulov və başqaları öz mülklərinin inşasını ona etibar etmişdilər və beləliklə də, memar Qafar İsmayılov bizlərə zəngin bir irs qoyub getmişdir.

Dördüncü inşaat tipi aşağıdakı 2 mərtəbəli yaşayış evləri ilə təmsil olunmuşdur. Suraxanı küçəsində, Abbasqulu oğlu, 1892-ci il; Krasnokrestovskaya küçəsi, Kərbəlayi Cəfər oğlu, 1892-ci il; Əbdül Həsən Səlimov - Suraxanı küçəsi, 1889-cu il; ...Süleyman, 1890-cı il; Aşağı Təzə-Pir küçəsi, 1890-cı il; Mirzə Əli oğlu - Persidskaya küçəsində, 1890-cı il; Abdulla oğlu; 1890-cı il; Kamenistaya küçəsində

- Məmməd Sadıx, 1887-ci il; Xanım Niftulla qızı - Çadrovaya küçəsi, Tserkovnayanın tını, 1880-ci il; Abdulla Əmirov - Suraxanskaya küçəsində, 1886-cı il; Suraxanskayada Məmməd Məşədi, 1890-cı il; Hacı Zeynal, 1890-cı il; Kərbəlayi Məmməd Hüseyn Əliyev - Balaxanskaya və Aşağı Priyutskaya arasında, 1889-cu il; Kərbəlayi, 1889-cu il; Aşağı Təzə-Pir küçəsi, 1890-cı il.

Qafar İsmayilov forşadtla yanaşı İçərişəhərin qədim hissəsində də memarlıq nümunələri yaratmışdır.

İçərişəhərin şəhərsalma strukturu İranın, Zaqafqaziyanın, Orta Asiyanın və hətta uzaq Hindistanın şəhərləri ilə ticarət apararı, sənətkarlıq, xalça toxuculuğu, bağçılıq, zəfəran yetişdirilməsi ilə məşğul olan əhalinin sosial-iqtisadi və siyasi vəziyyətindən asılı olaraq inkişaf edirdi. Hələ qədim zamanlardan Bakı ətrafında başqa ölkələrə ixrac edilən neft və duz çıxarılırdı.

Bu faktorlar, xüsusilə də şəhərin Xəzər dənizinin sahilində əlverişli buxta və limanda yerləşməsi, onu iqtisadi cəhətdən güdrətli edirdi. Məhdud 21,5 hektar sahədə tədricən, əsrlər ərzində dini tikililəri, ticarət obyektləri, hamamları olan yaşayış məhəllələri yaranırdı. Müxtəlif məhəllələrin struktur tərkibində böyük olmayan planlı komplekslər formalaşırıdı ki, onlar da qovuşaraq, ərazinin qabarıq relyefi də nəzərə alınmaqla küçə şəbəkəsinə çevrilirdi.

İçərişəhərin şimal-qərb hissəsində, ən yüksək nöqtədə içqala-Şirvanşahlar sülaləsinin iqamətgahı yaranır. İqamətgah tədricən saray adamları və qulluq əhlinin yaşadığı məhəllələrlə əhatə olunurdu. Tacirlər, sənətkarlar, baliqçılar – dəniz və ticarətlə sıx bağlı olan insanlar dənizin yaxınlığına, sahil zolağına doğru can atırdılar. Məhz əlverişli mövqeyinə görə sahil boyunca möhkəm əsaslı, bir-iki mərtəbəli karvansaralar (Qasım bəy, Buxara, Multanı və digər) tikilmişdi. Bu yolun üstündə, şimalda Şamaxı alaqaçılarından başlayıb cənub-qərbdə Salyan qaçı-

larına qədər uzanan ticarət mağistralı yaranır. Karvansaralarla yanaşı Ticarət mağistralının həcmi-fəza strukturuna Cümə məscidi, məhəllə məscidləri, məktəb-məscidlər, hamamlar və "qaranlıq sıralar" adlanan üstüörtülü ticarət sıraları daxil idi. Tez bir zamanda sahil zolağında o dövrün gəmilərinin rahat yan alması üçün körpülər də öz yerlərini tutdu.

İçərişəhər qalası qonşu güdrətli ölkələrin diqqətini hər zaman cəzb edirdi. 1501-ci ildə Bakını ələ keçirən şah İsmayıl Səfəvi şəhəri, o cümlədən Şirvanşahlar Saray Kompleksini xeyli dağıdır. Saray 1806-cı il rus qoşunlarının istilasına qədər məskun olmamışdır.

Ərazinin relyefi və enişli-yoxuşlu küçələr şəbəkəsi kubşəkili həcmə malik evləri və ifadəli siluet yaradan daş silindrik gövdəli qədim məscid minarələri olan məhəllələrin meydana gəlməsinə səbəb olur.

Şəhərin həcmi daş plastikası təpəüstü Şirvanşahlar Saray Kompleksi ilə birgə geniş ərazinin dominantı olub, öz panoramı ilə böyük təsir bağışlayan bir görüntü idi. Sahildə sonuncu Sasanilər dövrünə aid olan (VI-VII əsrlər) əfsanəvi və monumental qüllə - qüvvətli, ifadəli siluete və arxitektura obraza malik olub, dünya memarlığında analoqu olmayan "Qız qalası" ucalırdı. XVII əsrdə yerli əhali bu qalanı "Xoşbəxtlik" adlandırdı.

Müəllifin aşkar etdiyi anonim əlyazma fraqmentində deyilir ki, "qala çoxlarını xilas etmişdir, təkə döyüş günü yox. Həmçinin Sizin kimi insanları sirlə elmlər sahəsində - nücum elmi hifz etmişdir. Qalada hər gün nağara çalınar və bu musiqili çalğı ilə dünyanın Ulu şahını "Günəşi" qarşılayırdılar". "Qız qalası" haqqında obyektin yalnız müdafiə əhəmiyyətini deyil, eləcə də onun mədəni və elmi əhəmiyyətini açıqlayan belə məzmunlu məlumatlara ilk dəfə rast gəlinir. Maraqlı fakt odur ki, burada "tələbələrle birgə göy qübbəsi müşahidə olunurdu".

Bakı 1806-cı ildə alındıqdan sonra İçərişəhər ərazisində yerləşən hərbi idarə qalanı öz maraqlarına uyğun olaraq, müdafiə məqsədləri üçün uyğunlaşdırmağa çalışırdı. Bakı qalasının 1835-ci ildə tərtib edilmiş yeni planı, hərbi məskən ruhunda olan, tamamilə fərqli plan kompozisiyasını nəzərdə tutmuşdu. Yüksək üst nöqtədə yerləşən İçərişəhər, eləcə də Şirvanşahlar qala rayonu və onu əhatə edən məhəllələr iri kvartallara bölünmüş güclü müdafiə obyektinə çevrilir. Müşahidə üçün geniş esplanada yaranır. Onun ardınca sahilə doğru şüa şəklində qoşa sıralarla müxtəlif formalı məhəllələr yerləşdirilmişdi, onların arasında isə geniş küçə salınmışdı.

Bakının 1835-ci ildə hazırlanmış yenidənqurma layihəsi nə şəhərin əsrlərdən bəri mövcud olmuş şəhərsalma quruluşunu, nə də onun unikal memarlıq abidələrini qətiyyənlə nəzərə almır, əhalinin taleyi, ərazinin tarixi topoqrafiyası ilə hesablaşmırdı. Çar Rusiyasının işğalçı hakimiyyəti yeritdiyi kolonial siyasətlə özünün beynəlxalq jandarm mahiyyətini təsdiq edirdi.

Şirvanşahlar Sarayı Kompleksi, xüsusilə də saray binası artilleriya pakqauzuna çevrilmiş, ikinci mərtəbənin əsas divarları dağıdılmışdı. Bakı xanlarının geniş kompleksinin yerləşdiyi Şamaxı qaçıların yanında digər müəssisələrlə bir yerdə hərbi komendantlıq yerləşdirilmişdi. XIV-XV əsrlərə aid olan qədim hamamın üstü torpaqlanmışdı. Ərazinin ayrı-ayrı yerlərində dini tikililər dağıdılıb, yerində zabit və əsgər kazarmaları salınmışdı.

Qafqaz Rusiya tərəfindən tamamilə zəbt edildikdən sonra İçərişəhərin planının dəyişdirilməsi zərurəti aradan qalxır və qala divarları arxasında nizami və düzbucaqlı plan sistemində salınmış, düşərgə üslublu kiçik məhəllələri, dar küçələri olan bayır şəhər (forşadt) yaranır.

Neft həyəcanından sonra bir çox köklü bəkililər İçərişəhərin əsasən birmərtəbəli olan yaşayış evlərini, qədim təməlləri saxlamaq şərtilə,

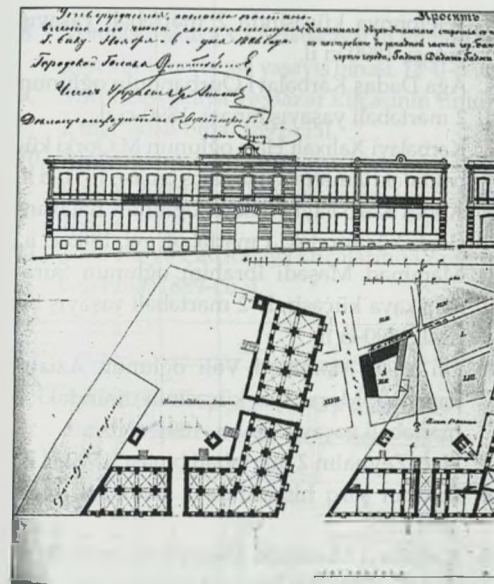
qaldırıb ikimərtəbəli edirdilər. Yerli əhəng daşından Bakı-Abşeron memarlıq ənənələrində tikilmiş bu yaşayış evləri çatma tağ, tağtavan və günbəzlərə malik olub, arxitektura kütlələrin tektonikasını nümayiş etdirirdilər. Bu irsin kiçik bir hissəsi hələlik mövcuddur.

Artıq XIX əsrin sonlarına yaxın İçərişəhər əhalisinin çoxu memar layihələri əsasında müxtəlif klassik Avropa üslublarında və milli motivlər əsasında iki-üç mərtəbəli yaşayış evləri tikdirmişdi. O zaman İçərişəhərdə gedən inşaat canlanmasında istedadlı arxitektura kimi tanınmış Məşədi Mirzə Qafar İsmayilov da fəal iştirak edərək forşadtta bir çox tikililərin müəllifi olmuşdur.

İçərişəhərdə Qafar İsmayilovun layihələri əsasında ev tikdirən sifarişçilərin bəzilərinə göstərmək istərdim:

1. Kərbəlayi Cəfər Məşədi Kərimovun 2 mərtəbəli binası, 1889-cu il.
2. Məşədi İsmayıl Məşədi Əli Verdi oğlunun 2 mərtəbəli binası, 1890-cı il.
3. Məşədi Rüstəm Məşədi Aslan oğlunun 2 mərtəbəli binası, 1887-ci il.
4. Məşədi Məlik Mənsurovun 2 mərtəbəli binası, 1891-ci il.
5. Kərbəlayi Əlibala oğlunun 2 mərtəbəli binası, 1884 il.
6. Kərbəlayi Məmməd-Bağır Hacı Mustafa oğlunun 2 mərtəbəli dükanı, 1887-ci il.
7. Kərbəlayi Xəlil Ağa Məmməd oğlunun 1 ½ mərtəbəli binası, 1890-cı il.
8. Hacı Zeynalabdin Tağıyevin 2 mərtəbəli yaşayış binası, 1890-cı il.
9. Kərbəlayi Sadıxın 2 mərtəbəli yaşayış binası, 1890-cı il.
10. II dədəracəli tacir Kərbəlayi Molla Hadi Kərim oğlunun 2 mərtəbəli yaşayış binası, 1886-cı il.
11. Ağa Sadıx İsmayıl oğlunun 2 mərtəbəli binası, 1887-ci il.
12. Fətəli Məşədi Babanın 2 mərtəbəli binası, 1891-ci il.

13. Hacı Qarabala Manafovun 2 mərtəbəli binası, 1890-cı il.
 14. Ağa Abdulla Cəfərovun 2 mərtəbəli binası, 1886-cı il.
 15. Məşədi Vahab Məşədi Məmmədhasən oğlunun 2 mərtəbəli binası, 1891-ci il.
 16. Məşədi Baba Məmmədqulu oğlunun 2 mərtəbəli binası, 1891-ci il.
 17. Məşədi Məcid oğlunun 1 mərtəbəli dükanları, 1890-cı il.
 18. Qurban Əli oğlunun birmərtəbəli dükanları, 1891-ci il.
 19. Məşədi Zeynalabdin Hacı Ələkbər oğlunun birmərtəbəli yaşayış binası, 1891-ci il.
 20. Kərbəlayi Ağabala Rəhim oğlunun 1 mərtəbəli binası, 1888-ci il.
- Qafar İsmayılovun layihəsi ilə tikilmiş binalar İçərişəhərin Baş planında əks olunmuşdur. Bu tikililər Böyük Qala küçəsi və onun təsir dairəsində, Kiçik Qala küçəsində, dairəvi yol ətrafında qala divarları ilə üzəüzə mərkəzləşmişlər. Bəziləri bu günlərə qədər salamat qalıb və indi orada ofislər yerləşir. Məsələn, Məşədi Məlik Mansurovun (1891-ci il), Molla Hadi Kərim oğlunun (1886-cı il) Cümə məscidinin yanında yerləşən keçmiş yaşayış binaları. Tikililər istər həcmi-fəza, istərsə də memarlıq baxımından, şərti Avropa təmayüllü üslub və forma üsulları ilə şəhər inşaatında hakim mövqeləri tutmuşlar.
- Qafar İsmayılov XIX əsrin sonunda Bakının ən məhsuldar arxitekturlarından biri olmuşdur. Onun layihələri əsasında Bakının müxtəlif küçələrində tikilmiş yaşayış binalarının dislokasiyası genişdir. Yaşayış binalarının küçələr üzrə siyahısını Sizə təqdim edirik.
1. Tserkovnaya (Vidadi) Tatarskayanın (A.M.Topçubaşev) tını, 1890-cı il.
 2. Tserkovnaya (Vidadi) Çadrovayanın (Malıyev) tını, 1887-ci il.
 3. Təzə-Pir küçəsi və Çadrovaya, 1889-cu il.
 4. Aşağı Təzə-Pir (Mirzə Fətəli) küçəsi, 1890-cı il.
 5. Persidskaya (M.Muxtarov) Poçt (Tağiyev) küçəsinin tını, 1887-ci il.
 6. Aziatskaya (A.O. Quliyev) Morskaya (Bülbül) küçəsinin tını, 1891-ci il.
 7. Vorontsovskaya (M.Əzizbəyov) Bazar (Hüsi Hacıyev) küçəsinin tını, 1888-ci il.
 8. Balaxanskaya (Fizuli), 1886-cı il.
 9. Vorontsovskaya, Aziatskayanın tını, 1890-cı il.
 10. Suraxanskaya (Bir May), 1890-cı il.
 11. M.Qorki, 1891-ci il.
 12. Telefonnaya (28 may), 1896-cı il.
 13. Çəmbərəkənd (Muxtadır), 1890-cı il.
 14. Poçtovaya, 1890-cı il.
 15. Suraxanskaya, 1886 il.
 16. Poçt meydanı (Fizuli), 1887-ci il.
 17. Poçt meydanı (Fizuli), 1887-ci il.
 18. Aşağı Təzə-Pir və Suraxanskaya, 1890-cı il.
 19. Çadrovaya, 1890-cı il.
 20. Suraxanskaya, Persidskayanın tını, 1889-cu il.
 21. Persidskaya, 1890-cı il.
 22. Kamenistaya (B.Səfəroğlu), 1887-ci il.
 23. Suraxanskaya, 1889-cu il.
 24. Yuxarı Priyutskaya, Spasski döngəsi (K. İzmaylova), 1890-cı il.
 25. Aziatskaya, 1886-cı il.
 26. Çadrovaya, M.Qorki küçəsinin tını, 1891-ci il.
 27. Suraxanskaya, 1892-ci il.
 28. Krasno-Krestovskaya (imam Şamil), 1892-ci il.
 29. Krasnovodskaya (S.Vurğun), 1891-ci il.
 30. Persidskaya, Suraxanskaya küçəsinin tını, 1889-cu il.
 31. Suraxanskaya, 1886-cı il.
 32. Poçtovaya, 1887-ci il.
 33. Persidskaya, Gimnaziya (Tolstoy) küçəsinin tını, 1890-cı il.
 34. Balaxanskaya, 1887-ci il.
 35. Verxnyaya Priyutskaya, Çadrovayanın tını, 1889-cu il.
 36. Krasnovodskaya, 1891-ci il.
 37. Qanlı-Təpə (D.Əliyeva), 1896-cı il.

38. Nijne-Priyutskaya, 1891-ci il.

39. Balaxanskaya, 1889-cu il.

Qafar İsmayılovun layihələri əsasında inşa olunan tikililər şimalda Qanlı-Təpə, qərbdə Çəmbərəkənd, şərqdə Telefonnaya, cənubda Bayıl rayonunun hüduqları daxilində olan əraziləri əhatə edir. Siyahıda Qafar İsmayılovun zəngin memarlıq irsinin hamısı göstərilməyib. Qeyd etdiyimiz kimi, biz Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Dövlət Tarix Arxivində 250-dən artıq layihə aşkar etmişik, lakin onların araşdırılması üçün fiziki imkanlar olmadığından, layihələrin dördüdə biri ilə kifayətləndik, hesab edirik ki, bunlar Bakı arxitekturunun yaradıcılığının işıqlandırılması üçün yetərlidir.

Tikintinin dəmi başlarına vurduğundan, memar Qafar İsmayılovun rahat yaşayış evlərini sezmədən buldozərlə üstündən keçiblər. Səlahiyyət sahibləri isə bu barbarların müdhiş hərəkətlərini dayandırmamışlar. Bakı, təəssüf ki, həqiqi bəqililərin fəxr etdiyi və qonaqlarının heyran qaldığı tarixi və memarlıq simasını itirmişdir.

İlk növbədə, layihədə fasadları frontal tikintiyə yönəlmiş yaşayış binalarının, sonra isə küçətini tikililərin planları nəzərdən keçirilir.

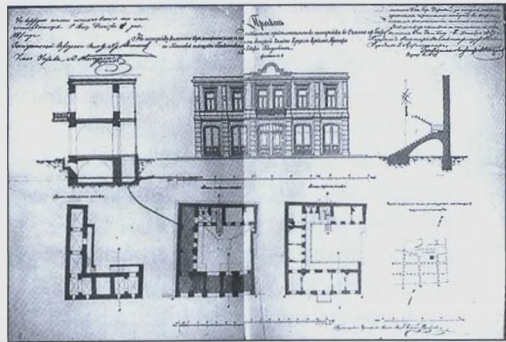
Burada yalnız yaşayış binalarının küçəyə nəzərən plan həlli üzə çıxmır, həm ətraf mühit, həm də bunları əhatə edəcək arxitektura motivləri yaranır.

Frontal tikilişli yaşayış mülikləri:

M.Qorki və Çadrovaya küçələrinin tinində Əliverdi Məmmədcəfər oğluna məxsus yaşayış evi, 1891-ci il.

1. Suraxanskaya küçəsində 2 mərtəbəli yaşayış binası, Abbasqulu oğlu, 1892-ci il.
2. Krasno-Krestovskaya küçəsində 2 mərtəbəli yaşayış binası, Kərbəlayi Cabbar oğlu, 1892-ci il.
3. Kərbəlayi Xaliqin 2 mərtəbəli yaşayış binası, 1880-cı il.
4. 2-ci dərəcəli tacir Ağababa Hacısəməd oğluna məxsusu 2 mərtəbəli yaşayış binası, Aziatskaya küçəsi, 1886-cı il.
5. 2 mərtəbəli yaşayış binası, 1886-cı il.
6. Aşağı-Təzəpir küçəsində 2 mərtəbəli yaşayış binası, 1890-cı il.
7. Məşədi Vahaba məxsus 2 mərtəbəli yaşayış binası, 1891-ci il.
8. Suraxanskaya küçəsindəki Abdülhəsən Səlimova məxsus 2 mərtəbəli yaşayış binası, 1886-cı il.
9. Spasskaya və Verxne-Priyutskaya küçələrinin tinində Nəsrulla məxsus 2 mərtəbəli yaşayış binası, 1890-cı il.
10. Hacı Məmməd Kərbəlayi Məmməd oğluna məxsus 2 mərtəbəli yaşayış binası, 1886-cı il.
11. Süleyman Məmmədqulu oğlunun Tatarskaya və Tserkovnaya küçələrinin tinində yerləşən ikimərtəbəli yaşayış binası, 1890-cı il.
12. Mirzəbaba Hacı Məmmədəli oğlunun şəhərin qərb hissəsində yerləşən 2 mərtəbəli yaşayış binası, 1890-cı il.
13. Aşağı Təzə-Pir küçəsində 2 mərtəbəli yaşayış binası, 1890-cı il.

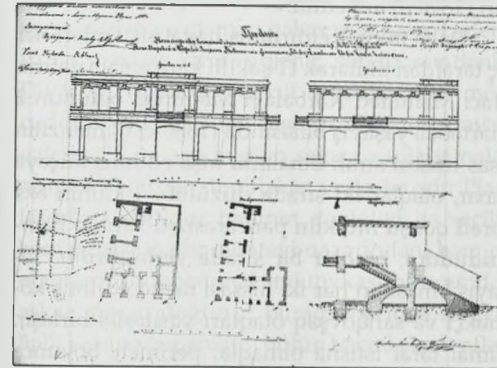
14. Əziz və Hacıbala Qafarovların 2 mərtəbəli yaşayış binası, 1890-cı il.
15. Mirzə Əli oğlunun Persidskaya küçəsindəki 2 mərtəbəli yaşayış binası, 1890-cı il.
16. Əbdin oğlunun 2 mərtəbəli yaşayış binası, 1890-cı il.
17. Məmmədsadiq Hacı Molla Qasım oğlunun Kamenistaya küçəsindəki 2 mərtəbəli yaşayış binası, 1887-ci il.
18. Xanım Nufulla qızının Çadrovaya və Tserkovnaya küçələrinin tinində yerləşən 2 mərtəbəli yaşayış binası, 1880-ci il.
19. II dərəcəli tacir Kərbəlayi Mustafa Hacı Rəsulovun Poçt meydanındakı 2 mərtəbəli yaşayış binası, 1887-ci il.

20. Abdulla bəy Əmirovun Poçt meydanındakı 2 mərtəbəli yaşayış binası, 1887-ci il.
21. Əmir bəy Nəsirbəyovun Çəmbərəkənd rayonunda 1 mərtəbəli binası, 1890-cı il.
22. Kərbəlayi Muxtar Kazımovun Poçtovaya küçəsindəki ikimərtəbəli binası, 1890-cı il.
23. Məlikə məxsus 1 mərtəbəli bina, 1887-ci il.
24. Zaxar Çernyayevin şəhərin şimal hissəsindəki 1 mərtəbəli evi, 1888-ci il.
25. Hüseyin Hacı Abdulla oğluna məxsus 2 mərtəbəli yaşayış binası, 1890-cı il.
26. Telefonnaya küçəsindəki 2 mərtəbəli yaşayış binası, 1890-cı il.

27. Telefonnaya küçəsində 2 mərtəbəli yaşayış binası, 1890-cı il.
 28. Ağa Dadaş Kərbəlayi Qurbanqulu oğlunun 2 mərtəbəli yaşayış binası, 1890-cı il.
 29. Kərbəlayi Xalخالı Hacı oğlunun M.Qorki küçəsindəki 2 mərtəbəli yaşayış binası, 1891-ci il.
 30. Abbas Kərbəlayi Hüseyin oğlunun Balaxanskaya küçəsindəki 1 mərtəbəli evi, 1886-cı il.
 31. Məmməd Məşədi İbrahim oğlunun Suraxanskaya küçəsində 2 mərtəbəli yaşayış binası, 1890-cı il.
 32. Əli Yusif Məmməd Vəli oğlunun Aziatskaya və Morskaya küçəsinin tinindəki 2 mərtəbəli yaşayış binası, 1891-ci il.
 33. Hacı Zeynalın 2 mərtəbəli binası, 1890-cı il.
 34. Bakının şərq hissəsində 1 mərtəbəli bina, 1891-ci il.
 35. Kərbəlayi Məmməd Hüseyin Əliyevin Balaxanskaya və Nijnyaya Priyutskayanın arasında yerləşən 2 mərtəbəli binası, 1889-cu il.
 36. Məmmədin beletajları, 1890-cı il.
 37. 1 mərtəbəli bina, 1891-ci il.
 38. Kərbəlayinin 2 mərtəbəli binası, 1889-cu il.
 39. Aşağı Təzə-Pir küçəsi ilə 2 mərtəbəli bina, 1890-cı il.
- Küçətini tikilən yaşayış binaları
1. Məmməd Cəfər oğlunun M.Qorkiy və Çadrovaya küçələrinin tinindəki 2 mərtəbəli binası, 1891-ci il.
 2. Məşədi Həsən Vəliyevin Aşağı Təzə-Pir və Suraxanskaya küçələrindəki 2 mərtəbəli yaşayış binası, 1890-cı il.
 3. Məşədi Məlik Mənsurovun 2 mərtəbəli yaşayış binası, 1891-ci il.
 4. Suraxanskaya və Persidskaya küçələrinin tinində 2 mərtəbəli bina, 1889-cu il.
 5. Məşədi Məlikin 2 mərtəbəli binası, 1891-ci il.
 6. I dərəcəli tacir Məşədi Fərəculla Aliyevin 2 mərtəbəli binası, 1890-cı il.
 7. Hacı Gülməlik Hacı Məlikməmməd oğlunun 2 mərtəbəli binası, 1886-cı il.

8. Vorontsovskaya və Aziatskayanın tinində Sergeyevin 1 mərtəbəli yaşayış binası, 1890-cı il.
9. Vorontsovskaya və Bazar küçəsinin tinində 2 mərtəbəli bina, 1891-ci il.
10. Atamoğlanın Persidskaya və Poçt küçələrinin tinində 1 mərtəbəli yaşayış binası, 1887-ci il.
11. Təzə-Pir və Çadrovaya küçələrində 2 mərtəbəli bina, 1889-cu il.

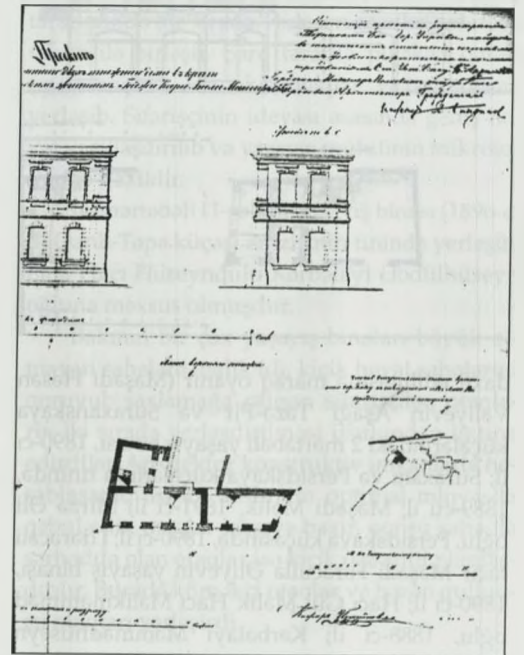
12. Nəsrulla Abbasqulu oğlunun Nijnyaya Priyutskaya küçəsində 2 mərtəbəli binası, 1890-cı il.
13. Hacı Hüseyinqulu Kərbəlayi Hacı Hüseyin oğlunun Qanlı-Tərə rayonunda 2 mərtəbəli binası, 1896-cı il.

Qafar İsmayılovun yaşayış binalarına şəhərsalma mövqeyindən yönəlmiş geniş baxışdan sonra istər sıralı tikililərdə, istərsə də küçətini binalarda yaşayış müəlləklərinin daxili mahiyyətinin planlı strukturunu ardıcıl açıqlamağa imkan verən sistemin əsasında inkişaf prinsipləri aşkarlanmışdır.

Malikanələrin konturundan, tikintinin sahəsindən və sifarişçi tələbindən asılı olaraq sıralı tikililərin və küçətini yaşayış binalarının daxili planlaşdırma strukturu özünəməxsus xüsusiyyətlərə malik olur. Həmin faktorlar yaradıcılıq prosesi zamanı memarın təxəyyülündən keçərək onun layihələrində əksini tapmışdır.

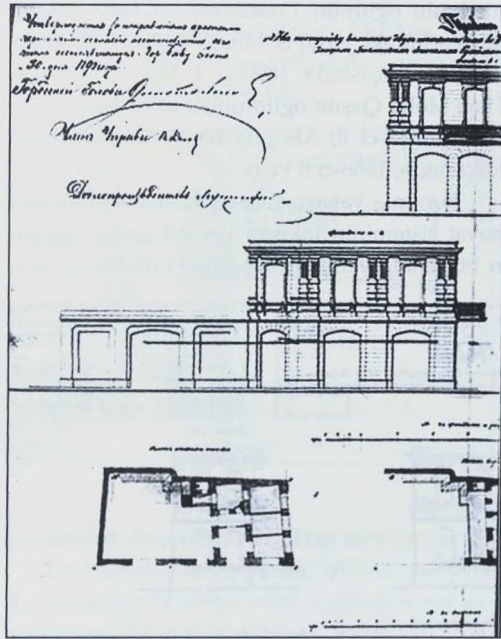
Yaşayış müəlləklərinin daxili strukturlarında bir şox mümkün variantlar mövcuddur. Nisbətən geniş həyat məkanı, otaqları bir sırada yerləşdirilmiş və açıq tipli pilləkən qəfəsi olan binalar: Abbasqulu oğlunun Suraxanskaya küçəsindəki 2 mərtəbəli yaşayış binası, (1892-ci il); Əbdülhəsən Səlimovun Surxanskaya küçəsindəki 2 mərtəbəli yaşayış binası, (1889-cu il). Otaqları iki sırada düzülən, açıq qalereyası və pilləkən sistemi həyətədən olan 2 mərtəbəli yaşayış binaları da məlumdur: Süleyman Məmmədqulu oğlunun Tatarskaya və Tserkovnaya küçələrindəki yaşayış binası, 1890-cı il; Aşağı Təzə-Pir küçəsində, 1890-cı il; Məmməd Sadiq Hacı Molla Qasım oğlunun Kamenistaya küçəsində, 1887-ci il; Abdulla bəyin Suraxanskaya küçəsində, 1886-cı il və b.

Bununla yanaşı, yaşayış binasının və onun həyat sisteminin inkişafı prosesi gedir, otaqları bir sırada yerləşən, Γ-şəklində tikilən və açıq

üslublu pilləkən sistemi olan planlar ortaya çıxır (Kərbəlayi Xəlilil 2 mərtəbəli yaşayış binası; Spasskaya və Verxnyaya Priyutskaya küçələrinin tinində olan 2 mərtəbəli yaşayış binası, 1890-cı il, Abdulla bəy Əmirovun Poçt meydanındakı 2 mərtəbəli yaşayış binası, 1890-cı il).

Yaşayış binasının daxili strukturunda pilləkənlər konstruktiv xarakter daşır. Lakin bina həyatının Γ-şəkilli inşaat planına yaşayış binasının yan tərəfi, ya da mənzilin mərkəzi oxu boyu keçən ikimarşlı kapital pilləkən sisteminin

daxil edilməsinə maraq oyanır (Məşədi Həsən Vəliyevin Aşağı Təzə-Pir və Suraxanskaya küçələrindəki 2 mərtəbəli yaşayış binası, 1890-cı il; Suraxanı və Persidskaya küçələrinin tinində, 1889-cu il; Məşədi Məlik, 1891-ci il; Mirzə Əli oğlu, Persidskaya küçəsində, 1890-cı il; I dərəcəli tacir Məşədi Fərəculla Əliyevin yaşayış binası, 1890-cı il; Hacı Gül Məlik Hacı Məlikməmməd oğlu, 1888-ci il; Kərbəlayi Məmmədhüseyn

Əliyevin Balaxanskaya və Nijnaya Priyutskaya arasındakı rayonda, 1889 il).

Lakin həyat sahəsinin sonrakı mənimləmələri tikintinin yan sistemləri hesabına həyata keçirilir, onların arasında açıq üslublu qalereya və pilləkənləri olan qapalı və rahat həyat məkanı formalaşdırılır. Bunlara Ağa-Dadaş Kərbəlayi Qurbanqulu oğlunun 2 mərtəbəli yaşayış binaları, 1890 il; Əziz və Hacıbala Qafarovların binaları (1890 il) aid edilir.

Daha inkişaf etdirilmiş həyat sistemləri hər üç tərəfdən tikilərək Π-şəkilli kare əmələ gətirir. Hacı Məmməd Kərbəlayi Məmməd oğlunun 2 mərtəbəli yaşayış binasında (1886-cı il) mənzilin əsas hissəsi sıralı binalarla inşa edilmiş küçəyə baxır, otaqlar iki sırada düzülüb. Tikilinin əks tərəfi qonşu mülkün pəncərəsiz divarı ilə həmhüduddur, otaqlar bir sırada yerləşdirilib. Yaşayış binasının hər iki hissəsi təcrid edilmiş köməkçi və sanqovşaq otaqları vasitəsilə birləşir. Şimal tərəf istisna olmaqla, perimetr boyunca dolay qalereya və açıq üslublu uzun, birmarşlı pilləkənlər yerləşdirilib. Qapalı həyat sahələri çox zaman tut, nar, püstə ağacları və üzüm tənəkləri ilə yaşıllaşdırılırdı.

Mirzə Baba Hacı Məmmədəli oğlunun Bakının qərb hissəsində olan 2 mərtəbəli yaşayış binası da həmin üslublu qrupa aiddir. Otaqların qoşa sırası küçəyə səmtləşdirilib, kapital pilləkənli sistem qismən həyatə tərəf yönəlibdir. Əks tərəfdə tualetin də yerləşdiyi müstəqil açıq pilləkən və birsıralı otaqlar düzülüb. Həyat böyük deyildir, cənub tərəfdə qonşu ilə sərhəddə tikili yoxdur. Malikanə fərdiləşdirilmişdir, ənənəvi planlaşdırma üslubuna cavab verir və otaqlar anfilada sisteminə düzülüb.

Həmin dövrün şəhərsalmasında yaşayış binalarının inşası artıq formalaşmışdı və qədim Bakı yaşayış evinin fəal formaları inkişaf etməkdə olan mühitə nüfuz edirdi. İnsanın yaşayış məkanındakı radikal struktur dəyişiklikləri

proqressiv istiqamət alır, mənzilin funksional əhəmiyyəti müəyyən olunur: ev sahibin kabineti, pilləkənlərə yaxın olan qəbul otağı, qonaq, yemək, yataq otaqları, uşaq otağı və s.

Qərbdən şərqə uzanan yaşayış binası dürüst düzbucaqlı formasındadır. Bina ikimərtəbəli və sıralı evlərlə tikilmiş küçəyə baxır, fasadı ilə cənub tərəfə səmtləşmişdir. Hər üç tərəfdə birsıralı otaqlar sistemi tətbiq edilmişdir. Həyat tərəfdən qalereya keçir, pilləkən qəfəsi oxboyu yerləşməyib və qismən qalereyaya çıxır. Qalereya hava açılan kimi işıqlanır, şimala səmtlənib. Divarlar əsaslıdır, daxili arakəsmələr mövcuddur. Əks tərəfdən həyat sahəsinə qapayan, qalereya ilə əlaqədə olub sağa və sola yönələn açıqövlü birmarşlı pilləkən yerləşmişdir. Planlaşdırma struktur həllinin dəqiqliyi ilə seçilir, həm funksionallıq nöqtəy-nəzərindən, həm də otaqların proporsional traktovkası baxımından aşkar maraq doğurur: burada optimal miqyas həlli vardır və mənzilin bütün həcmi elementləri arasındakı əlaqə uzlaşdırılmışdır.

Vorontsovskaya və Bazarnaya küçələrinin tinində olan 2 mərtəbəli yaşayış binası (1880-cı il) bu üslubdadır, plan həllinə görə, eləcə də küçəyə nəzərən kompakt mülkdə yerləşmişdir. Sərhədlər dəqiqdir, hissələr proposionaldır, otaqlar iki sırada yerləşdirilib, kapital divarlar qarşılıqlı perpendikulyardır, ikimarşlı pilləkənlər yan tərəflərdə yerləşdirilib, hava işıqlanan kimi pilləkənlər işıqlanır.

Yan hissələrdə otaqlar bir sırada düzülüb, perimetr boyunca dolay qalereya vardır. Həyat tərəfdən birmarşlı pilləkən yaşayış binasının Π-şəkilli plan kompozisiyasının mərkəzi və yan tərəflərini əlaqələndirir. Həyat sahəsi formasına görə kvadrata yaxındır, formalaşmış funksional strukturu və dövrün memarlıq mövqeyini birləşdirir. Bu mövqeyin təşəkkül tapmasında fəal iştirak edən Qafar İsmayilov öz tikililəri ilə Bakı memarlığını zənginləşdirmişdir.

Telefonnaya küçəsində, yaşayış mülkünün konturuna görə münasib olmayan məkanda, hər üç tərəfdən qonşu sahələrlə əhatə olunmuş ikimərtəbəli yaşayış binası yerləşmişdir (1889-cu il). Otaqları iki sırada düzülən fasad ensizdir, şimal tərəfdə otaqlar bir sırada yerləşib, köməkçi otaqlar və sanqovşaq birləşdirici rol oynayır. Dominantlıq təşkil edən dairəvi (dolay) qalereya və ensiz açıq üslublu yeganə pilləkən həyat məkanına daxildir.

Yaşayış binasının tikinti sahəsinin çox məmünasib olmasına baxmayaraq, arxitektora analitik yolla sifarişçini də qane etmiş olan variantı ortaya çıxarmışdır.

II dərəcəli tacir Kərbəlayi Mustafa Hacı Rəsulovun Poçt meydanındakı ikimərtəbəli yaşayış binası (1887-ci il) plan kompozisiyasının digər üsullarını təkrar etsə də, yeni həlli variant təklif edir.

Üç tərəfdən qonşu mülklərlə əhatə olunmuş kompakt sahə yalnız fasadı ilə küçənin sıralı tikililərinə üz tutub. Binanın cənub və qərb tərəflərində bir sırada yerləşən otaqlar qalereya vasitəsilə birləşir. Şərq tərəfdə pilləkən qəfəsi (meydançası), köməkçi otaqlar və sanqovşaq yerləşib. Sifarişçinin ideyası əsasında geniş həyat yaşıllaşdırılıb və yaşayış mühitinin mikroikliminə daxildir.

İkimərtəbəli Π-şəkilli yaşayış binası (1896-cı il) Qanlı-Təpə küçəsi ərazisinin tinində yerləşib, bina Hacı Hüseyinqulu Kərbəlayi Əbdülhüseyn oğluna məxsus olmuşdur.

Bakının bir çox yaşayış binaları böyük olmayan sahələrə malik idi, kiçik həyat sahələrini qoruyub saxlamağa çalışan sifarişçilər, otaqların iki sırada yerləşdirilməsi üsulundan imtina edirdilər. Arxitektora konstruktiv imkanlarla həsablaraq aşırım addımını optimal miqyasda qəbul edir, otaqlar küçəyə baxır, qonşu sahə ilə sərhəddə olan otaqlar isə kiçik qabaritli planlaşdırılır. Burada köməkçi otaqlar və bəzən qulluqçu otaqları yerləşirdi.

İkimənzilli yaşayış binasında pilləkən ayrı-ayrılıqda hər iki tərəfi təmin edir. Dairəvi (dolay) qalereya əlverişli şəkildə yerləşib və açıq üslublu, ikisrallı pilləkənlərlə bilavasitə əlaqədardır. Pilləkənlər əsaslıdır və maraqlı kompozisiya həllinə malikdir. Həyət məkanının belə planlaşdırılması hesabına sahə qonşu müklərdən tamamilə təcrid olunmuş və kvadratşəkili daxili struktur əldə etmişdir.

Sahənin uğurlu proporsiyaları, fasadların künc-tin həlli üslubi cəhətdən bu formanın Bakı memarlıq traktovkası ruhundadır. Burada XIX-XX əsrlərin qovuşağında Avropa klassik memarlığının özünəməxsusluğu təzahürünü tapmışdır.

Həmin dövrlərdə neft sənayesinin inkişafından irəli gələn maliyyə axını sayəsində şəhər öz mövqelərini genişləndirir və Bakıda nisbətən daha irimiqyaslı sahələrdə inşaat işləri aparmaq imkanı yaranır.

Forştaddakı tarixi məhəllələrin ərazisi inşaat işləri ilə tam şəkildə əhatə olunmadığından, şəhər Upravasında mövcud problemə sinkretik yanaşma irəli çəkilir. İki-üç mərtəbəli yaşayış binalarının yaxınlığında boş qalan sahələr Bakının varlı sifarişçi təbəqələrinin diqqətini çəkirdi. Onların arasında neft milyonçuları olan H.Z. Tağıyev, Şəmsi Əsədullayev, Musa Nağıyev və başqaları ilə yanaşı tanınmış nəsilərin nümayəndələrinə - Aşurbəyovlara, Xanlarovlara, Dadaşovlara, Hacıyevlərə, Rəsulovlara rast gəlmək olardı. Tikinti üçün 70-90 m həddində olan sahələr Nikolayevskaya küçəsində, Birja və Teatr meydanlarında, Qoqol küçəsində karantinin yanında, Morskaya, Kaspiyskaya küçələrində, Bayıl rayonunda və Qara şəhərdə yerləşirdi. Hətta vağzalətrafi sahə üçün 1900-cü ildə "Zodçiy" jurnalında ümumrusiya müsabiqəsi də elan edilmişdi (93).

Məhz bu vaxtlar və bu sahələrdə yeni memar-plan üsullarının və həcmi-fəza həllinin

dərk olunması və tətbiq ediləməsi prosesləri həyata keçirilirdi. Yaşayış binalarının daxili strukturunun keyfiyyət səviyyəsi daha yüksək idi. Yaşayış və baş qəbul otaqlarının interyerinə xüsusi diqqət göstərilirdi. Bu binaların plan strukturunun dəqiqliyi səmərəli konstruktiv üsulların tətbiqi və mütərəqqi inşaat materiallarından istifadə ilə şərtlənirdi.

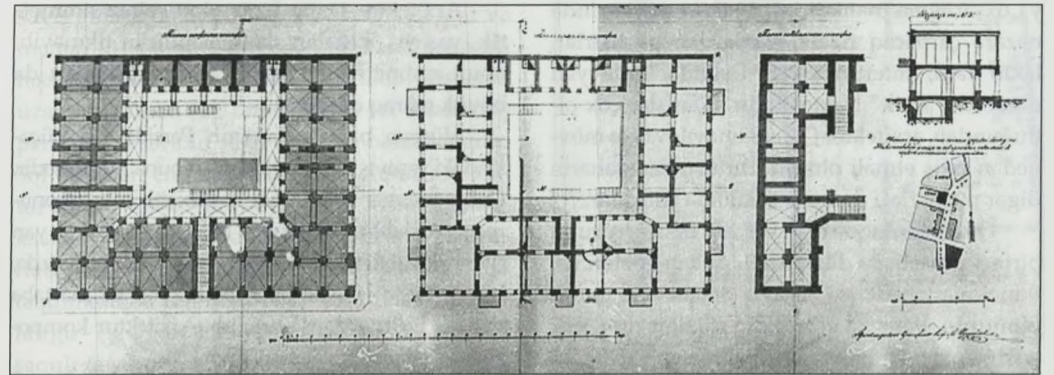
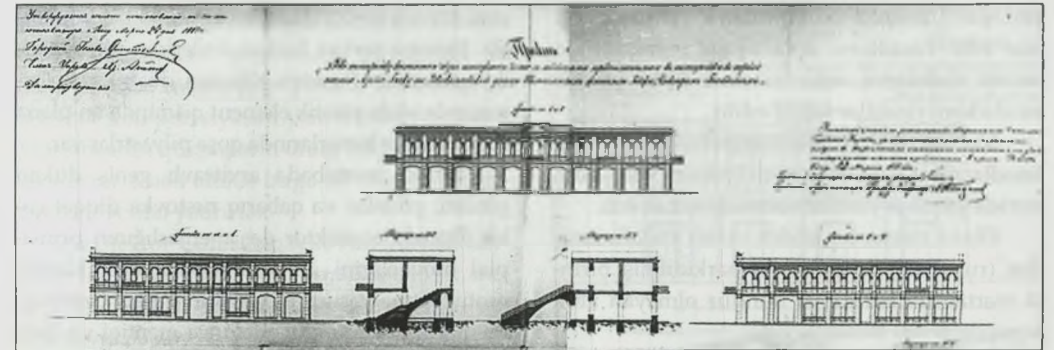
Yeni üsulların tətbiqi təmtəraqlı qəbul otaqları sisteminə iri aşırımlı zalların daxil edilməsinə imkan verdi. Nəticədə təmtəraqlı qəbul və mərasimlər üçün böyük faydalı sahələr yaratmaq mümkün oldu. Bütün bunlar gənc burjuaziyanın tələblərinə cavab verir, zövqünü oxşayırdı.

Yaşayış binalarının tikintisi daxili planlaşdırma sisteminin inkişafına və kompozisiya üsullarının yüksək professional səviyyədə tətbiqi ilə interyerlərin həllindəki rəngarəngliyə impuls verirdi.

Geniş vestibülü olan təmtəraqlı baş pilləkənlərin tətbiqi maraqlı daxili arxitektura mühit yaradırdı. Bununla da sifarişçilərin istəyi ilə geniş tətbiq olunan dekorativ motivlərin həcmi plastikası inkişaf etdirilirdi.

Məhəllə strukturundakı uzun sahələr yaşayış binaları quruluşunda otaqları iki sırada düzülən mənzil sekiyalarının meydana çıxmasına şərait yaradır. Mənzillərin daxili planlaşdırılmasına belə münasibət həmin mənzilləri kirayəyə vermək və nəticədə qazanc əldə etmək imkanı verirdi. Sahə və məhəllələrdə yaşayış evləri sıx tikildiyindən şəhər büdcəsinə daxil olan vergilərin bir qismi küçə şəbəkəsinin abadlaşdırılmasına və qismən yaşılşdırılmasına sərf olunurdu. Bakının isə buna böyük ehtiyacı var idi.

Şəhərin tikilməsində, ayrı-ayrı müklərin, iri sahələrin və məhəllələrin salınmasında mühüm rol şübhəsiz ki, layihələri şəhər Duması və Upravada təsdiq edilən arxitektora məxsus idi. Demək olar ki, bütün şəhər memarları iri

yaşayış malikanələrinin layihələndirilməsi və inşasında iştirak edirdilər. Məşədi Mirzə Qafarov (XIX - 1899) da bu sıradandır. Bu memar Şamaxı sakini Hacı Ələkbər üçün Nikolayevskaya küçəsində (1888); II dərəcəli tacir Soltanov üçün Birja meydanında (1886); I dərəcəli tacir Aslan Aşurov üçün Bayıl rayonunda (1896) tikilmiş evlərin layihə müəllifidir.

Arxitektora Qafar İsmayılovun yaradıcılığı yaşayış binalarının inşası istiqamətində inkişaf edirdi. Q.İsmayılovun böyük memarlıq irsinin əsas hissəsi şəhərin küçə-tini, frontal xarakterli sahələrini əhatə edir, fasadların memarlıq kompozisiyasını, simmetrikliliyini və yaxud assimetrikliliyini isə çox zaman binaların ucaldıldığı məkan müəyyən edir.

Q.İsmayılovun fasadlarının kompozisiya üsullarını oxboyu simmetriya və yan rızalilər açıqlayır. Pəncərələrin düzümündəki ritm dominantdır və ümumi fəza həllini tənzimləyir. Horizontal və vertikal hissələrin zənginliyi üstünlük təşkil edir, pəncərə yerləri haşiyə və sandriklərin əhatəsində kəskin profilləmə effekti ilə təsir edirlər. Fasadların üzərində toskan orderinin pilyastrları və zəif ifadə olunan Avropa klassik elementləri yerləşdirilib.

Arxitektora Q.İsmayılovun memarlıq forma və üsullarının özünəməxsus traktovka üslubu vardır, bu da onu Bakı şəhərinin digər memarlarından fərqləndirir. O, həcmə görə fasadların səthini, eləcə də element və motivlərin

yerləşdirilməsinin kompozisiya strukturunu hiss edir. Fasadların açılaraq şəhər mühitində həcmi ifadələrini aşkarlamaları üçün plastik vasitə kimi rizalitlər tətbiq edilir.

Mərkəzi ox boyu uzanmış geniş raskrepovkali fasadlar divar səthinin ümumi kütləsini yumşaldır, burada şaquli pilyastrların ritmi də iştirak edir.

Əlavə memarlıq effekti verən yonulmamış daş (rustovka) hörgüsü ilə bərkidilmiş birinci mərtəbədə karniz və hündür olmayan attik kompozisiyanı tamamlayırlar.

Bəzi yaşayış binaları arxitektura kompozisiya oxşarlığına malikdirlər: fasadın mərkəzində nəzərə çarpacaq rizalit, yanlardan pilyastrlar, lakin fərdi interpretasiya. Əslində, müəyyən dərəcədə "tipik" traktovkadır. Sifarişlər çox olduğundan, arxitektura Qafar İsmayılov belə mövqedən çıxış etməli olurdu. Bu üsuldan şəhərin digər memarları da tez-tez istifadə edirdilər.

Orta uzunluqda olan yaşayış binaları qrupu birinci mərtəbədə düzbucaqlı dükən gözləri ilə, ikinci mərtəbədə isə yaşayış otaqları ilə təmsil olunurdu. Pəncərə gözlərinin düzüm ritmi çox sıxdır, pəncərə haşiyələri, balkonlar vardır. İri rustovka (yonulmamış daş hörgüsü) dominantlıq təşkil edir, bu fasadların səthinə nəciblik əlavə edir. Klassik tyaqalar və attikli sıx karniz Bakının şəhər yaşayış binasının arxitektura simasını formalaşdırır.

Arxitektura Q.İsmayılov yaşayış binasının ikinci mərtəbəsinin mövqeyini yeni üsul və motivlərlə genişləndirir. Mərkəzdə qoşa pəncərəli rizalit yerləşib, yandakılar profilənib və frontonlarla tamamlanıb. Rizalitlərin küncləri və kannelülənmiş pilyastrların yerləşdirildiyi fasad sərhədləri sıx rustovka ediləblər. Arxitektura İsmayılov fasad üzərində aşkar klassik üslub və formaları tətbiq edir. Fasadın səthi nəcib cizgilər qazanır və arxitektura kompozisiya tam qüvvəyə minir.

Mərkəzində rizalit olan uzun fasad, ikinci mərtəbədə bir qədər qabağa çıxan ensiz pylonlarla

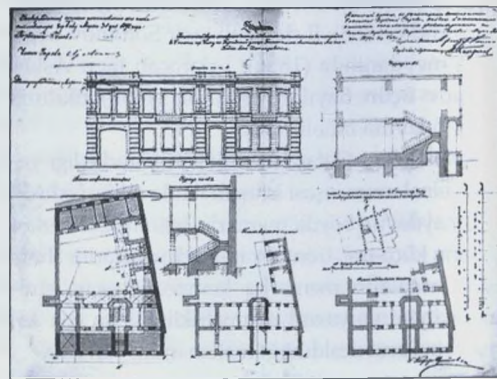
əhatələnmiş qoşa pəncərələr ritmi ilə təqdim edilib. Pəncərə yerləri Toskan orderinin pilyastrları ilə qabardılıb. Pəncərə altlıqları düzbucaqlı formasında olub, plastik element qismində ön plana çıxır. Fasadın kənarlarında qoşa pilyastrlar var.

Birinci mərtəbədə arxivtravlı geniş dükən gözləri, pylonlar və qabarıq rustovka diqqət çəkir. Burada arxitektura daş memarlığının prinsiplial mövqelərini qoruyub saxlamaqla, klassik motivlər məcrasına daxil olur. Fasad üzərində memarlığın arxitektura düşüncə məntiqi və Bakı şəraitində yeni iştirak istiqaməti əksini tapmışdır.

Arxitektura Qafar İsmayılov yalnız simmetrik yaşayış binaları layihələndirib tikməyib, onun assimetrik memarlıq kompozisiyaları da böyük maraq doğurur.

Hüseyn bəy Xanlarovun Persidskaya küçəsindəki yaşayış binası (1892-ci il) buna nümunədir. Özünəməxsus memarlıq dəsti-xətti olan monumental üslublu ikimərtəbəli binada mərkəzi və yan (künc) rizalitlər tətbiq edilib. Baş giriş mərkəzdə, həyatə keçid isə yan tərəfdəndir. Hər iki mərtəbə yaşayış üçün nəzərdə tutulub. Arxitektura kompozisiya maraqlı, gözəl plana malikdir.

Pəncərə yerlərinin ritmi mərkəzi rizalit tərəfindən qırılır, ardınca isə özünəməxsus ahəngə malik arxitektura elementlərin sonrakı hərəkəti davam edir. Bu, fasadın bütün səthi boyu ötürülür. İri bloklar halında pylonlara çevrilən rustav-

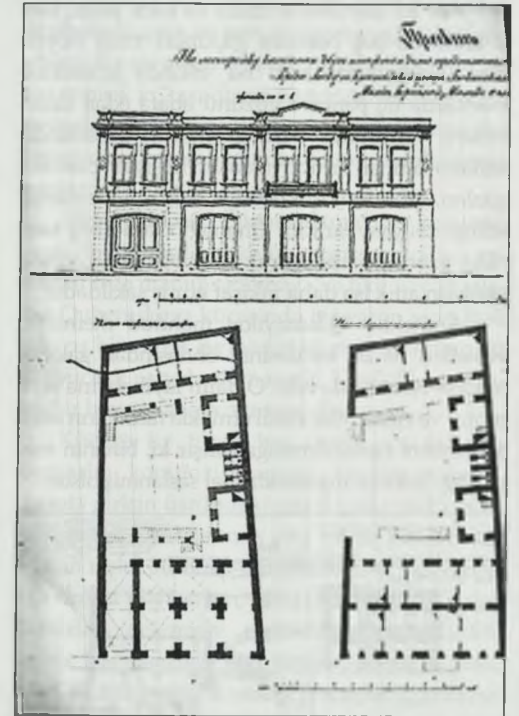
kaların da yerini qeyd etmək lazımdır. Pylonlar ikinci mərtəbənin qoşalanmış pilyastrları ilə birgə vertikal fraqmentlər yaradır və fasadın arxitektura kompozisiyasını yeni mövqeyə çıxarır. Mərtəbəarası qurşaqların üfüqi bölgüsü və klassik karniz əsaslı attiklə birgə öz müsbət funksiyalarını yerinə yetirirlər.

Arxitektura Qafar İsmayılovun yüksək keyfiyyətli qrafikasını da qeyd etmək lazımdır, memar öz çoxsaylı layihələrinin çertyojlarını böyük sevgi ilə həyata keçirirdi.

Şamaxında rayonunda yerləşən digər yaşayış binasının layihəsi ciddi plana malikdir və memarlıq baxımından ifadəlidir. Fasadın həcmi hissələri ziddiyyətli nisbətdə qurulub. Nisbətən uzadılmış fasad sağ tərəfin qeyri-sıx düzülüşü pəncərə gözlərinin sakit ritmi ilə həmahəngdir. Sol tərəfdən enli rizalitlə bərkidilərək, arxitektura elementlərlə - həyat girişinin ifadəli rustovkası və ikinci mərtəbənin yaxşı işlənmiş pilyastrları ilə nəzərə çarpdırılır. Fasadın səthinin fərqli təqdimatında zəif rustovka - yonulmamış daşla hörgü - çıxış edir. Fasadın sol küncü mayak kimi şaquli qeyd olunmuşdur: birinci mərtəbədə sıx rustovka, ikinci mərtəbədə isə tam atributlu pilyastrlar vasitəsilə.

Arxitektura yaşayış binalarının fasadlarında rizalit variasiyalı memarlıq kompozisiyalarından məmnuniyyətlə istifadə edir, bu üsul struktur özəllikləri daha da nəzərəçarpacaq etməyə imkan verir.

Hacı Məmməd Kərbəlayi Məmməd oğlunun Krasnovodsk küçəsindəki 2 mərtəbəli yaşayış binası (1889) bu qəbildən olan layihələrə aiddir. Uzunluğu böyük olmayan fasad dörd vertikal seksiyaya bölünmüşdür. Birinci mərtəbədə sol tərəfdən həyatə giriş, sağ tərəfdə üç dükən gözü yerləşib, ikinci mərtəbədə isə oxlar boyu qoşa pəncərələr düzülüşüdür. İki rizalit identik üsul və elementlərlə fasadın səthinə daxil edilmişdir. Ümumi harmoniya qorunub

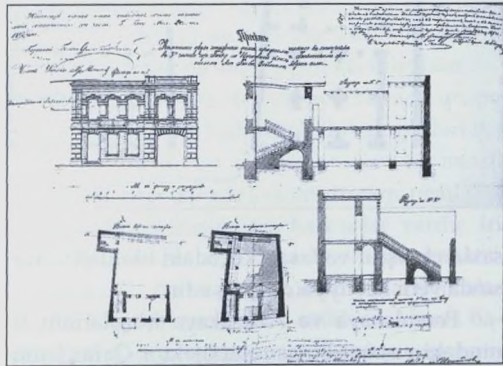
saxlanılmışdır və fasad küçədəki tikililərin sırasında yeni keyfiyyətdə çıxış edir.

Persidskaya və Aziatskaya küçələrinin tündəki yaşayış binasını arxitektura Qafar İsmayılov Bakı sakini Məşədi Cəfərin sifarişi ilə 1889-cu ildə layihələndirib. Onun artıq sevimli üsulları vardır və memar məmnuniyyətlə onları təcrübədə tətbiq edir.

Persidskaya küçəsinə üz tutmuş fasad sağda rizalitlə, birinci mərtəbədə baş giriş, ikinci mərtəbədə isə qoşa pəncərələrlə bərkidilib. Yeni traktovkada səslənən rizolit fasadın arxitektura kompozisiyasına klassik üslublu frontla qoşulur. Q.İsmayılov solda ikinci mərtəbə fasadının küncünü standart pilyastrla bərkidir. Birinci mərtəbədə isə rizalitdəki rustovkaya identik olan rustovka tətbiq edilmişdir.

Hər iki mərtəbədə rizalit və künc şaqul xətti arasında beş pəncərə gözünün ritmi döyünür. İkinci mərtəbənin bu yerində arxitektör mərkəzdə üç pəncərə gözünü əhatə edən uzun balkon yerləşdirir. Fasadın inkişaf prosesində istifadə olunan üfqi hissələr, haşiyəli pəncərə gözləri, qıfıl-daş kimi detallar maraqlı memarlıq kompozisiyası yaradır. Ənənəvi olaraq baş karnizin üzərində attik iştirak edir, fronton üzərində yerləşən attik isə daha inkişaf etmiş şəkildədir.

Arxitektör Q.İsmayılov məhdud memarlıq vəsaitləri ilə öz vəzifəsinin öhdəsindən gələrək müsbət nəticə əldə edir. O daim layihələrinə yeni motiv və elementlər daxil etməklə fasadların arxitekturasını canlandırmağa çalışır ki, binanın memarlığı Bakının inşaatında fəal səslənmiş olsun.

Arxitektör Q.İsmayılov Bakı sakini Ağababa Zeynalabdin oğlunun sifarişləri ilə Tserkovnaya küçəsindəki ikimərtəbəli yaşayış binasını layihələndirmişdir. Onun tərtib etdiyi layihə assimetrik rizalitə və ikinci mərtəbədə qonşu bina ilə sərhəddə yerləşdirilmiş pilyastrlara baxmayaraq, 1893-cü ildə tamamilə fərqli xarakterə malik idi. Fasad kiçik qabaritlərinə baxmayaraq, memarlıq baxımından zəngindir. Horizontal hissələr və birinci mərtəbənin pylonları qabarıq rustovka ilə birgə klassik motivli ümumi dəstixətti açıqlayır. Birinci mərtəbədəki rizalit enli

həyət girişi və qoşa pəncərələrlə təqdim olunub. Həmin dövrlərdə istənilən bina və ya tikili öz qapalı həyət sahəsinə malik idi.

Memarlıq cəhətdən fasadın hər bir mərtəbəsi öz təyinatından asılı olaraq işlənmişdir. Birinci mərtəbədəki baş giriş və yanındakı pəncərələr haşiyə və sandriklərlə qeyd edilib. Rustovka enli pylonları olan fasada əhəmiyyət, böyüklük verməklə, həmişəki kimi öz funksiyalarını yerinə yetirir. Hörgüsü qabardılmayan tağlı lokal divar isə fon rolunu oynayır.

Qabaritlərinə görə bina iri olmasa da, arxitektör Q.İsmayılov birinci mərtəbəyə gözəçarpan monumentallıq, sanki özünəməxsus pyedestal əlavə etmişdir. Sifarişçi isə küçənin inşaatında öz binasının fəal seçilməsindən təbii ki, məmnun qalmışdı.

Bu inşaatda elə bir dövr idi ki, hər bir yaşayış binası Bakının ümumi şəhərsalmasında görümlü bir obyekt kimi qabardılırdı.

Fasadın ikinci mərtəbəsi tədricən, ardıcıl şəkildə inkişaf etdirilir. Burada memarlıq motivləri dərinləşir, "növlü" qoşa pilyastrlar yerini tutur. Sandriklərin köməyi ilə qabarıq seçilmiş pəncərə yerləri, həmin qaydada işlənmiş pylonlara söykənir. Bütün kompozisiyada aşkar plastika duyulmaqdadır. Mərtəbəarası qurşaqların horizontal bölgüsü və attiki olan gözəçarpan baş karniz memarlıq kompozisiyasını tamamlayır. Arxitektör Qafar İsmayılov hər bir yeni layihədə öz konsepsiyasını genişləndirir və demək lazımdır ki, buna böyük uğurla nail olur.

Bakı sakini Ağaverdi Kərbəlayi Məmməd-cəfər oğlunun Çadrovaya və M.Qorki küçələrinin tinində yerləşən yaşayış binasının (1891) layihəsində arxitektör rizalit və rustovka ilə bağlı məlum üsulları tətbiq edir. Lakin bu dəfə fasadların memarlıq traktovkasında yeni, tamamilə naməlum, lakin milli irsə müraciət baxımından çox maraqlı motivlər meydana çıxır. İkinci mərtəbədə fasadın vertikal hissələri üzə-

rində pilyastrlar şəklində Şirvanşahlar Sarayı kompleksindən məşhur Divan-xana sütununun ümumiləşmiş şəkli tətbiq edilmişdir.

Bakı forşadtında və İçərişəhərdə bir çox binaları layihələndirib inşa edən memar, şübhəsiz ki, qədim qalanın hər addımında ucalan orta əsr memarlığına, xüsusilə də Şirvanşahlar Sarayına diqqət etməyə bilməzdi. Arxitektör element kimi yonulmuş sütundan istifadə etmək qərarına gələn memar onu uğurlu şəkildə yerli şəraitə uzlaşdırır.

İkimərtəbəli künc binanın fasad layihəsi Azərbaycanın MDTA-dəndir, sifarişçi, xronoloji məlumatlar və ünvan göstərilməyib. Fasadın memarlığı qeyri-ordinardır və struktur kompozisiyasının həlli ilə diqqət çəkir. Fasad uzunluğu boyu vertikal rustovkalı hissələrlə beş identik seksiyaya bölünmüşdür. Birinci mərtəbədə günbəzşəkilli və rustovkalı beş iri ticarət vitrini miqyasına görə əsl paytaxt iddialıdır. Vitrinin səthi şüşə xanalara bölünərək həndəsi naxış yaradır. Mütləq horizontal qurşaqlar və vitrinlərin üstündəki düzbucaqlı başlıq ritmik seksiyaların əla proporsiyalarına çevrilir.

Qoşa pəncərə gözlüklü ikinci mərtəbə arxitektör həlli mürəkkəbləşdirir. Müstəqil üslublu vahid olan hər bir pəncərə ümumi motiv və ritmə malikdir. Soğanaqşəkilli pəncərə yeri arxitektör və dekor elementləri zəngin olub ümumi kompozisiyaya daxildir. Profillənmiş pəncərə haşiyələri daş qıfıllarla (qovuşaqlarla) tamamlanır. Arxitektör pəncərə yerlərinin üzərində qabarıq formalı kronşteynli frontonlar yerləşdirmək, pəncərə altlıqlarını isə kiçik həndəsi elementlərə parçalamaq qərarına gəlir. Burada dekorativ hissələr (kütlələr) bolluğu tətbiq olunmuş memarlıq üsullarını üstələyir.

Görünür, Qafar İsmayılovun qarşılaşdığı sifarişçinin memarlığa tələbləri böyük idi, Qafar İsmayılov da bu tələblərə belə dekor bolluğu ilə cavab vermişdir.

Layihə materialları üzərində işləyən Q.İsmayılov əsasən memarlığın həndəsi üsulla-

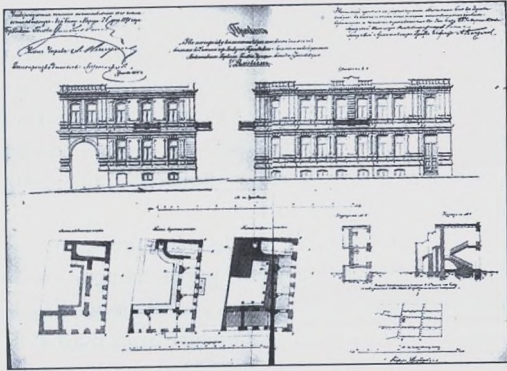
rına söykənir, çox zaman, inşası daha asan olan düzbucaqlı qapı və pəncərə yerlərindən istifadə edirdi. Biz elə yaşayış binalarının layihələrini aşkar etmişik ki, fasadların üzərində yarımçevrəvi formalar əks olunmuşdur, bu isə memarlıq kompozisiyasının bədii özəlliklərini daha geniş açıqlamağa imkan verir.

1889-cu ildə arxitektör Q.İsmayılov kompanyonu ilə bir yerdə özünün yaşaması üçün o zamanlar təzə mənimsənilməyə və tikilməyə başlayan Qubernskaya küçəsində bir-yarım mərtəbəli yaşayış binasının layihəsini hazırlayır. Kompakt düzbucaqlı sahədə ikimənzilli П-şəkilli bina rahat bir həyatə əhatə olunmuşdur.

Küçəyə üz tutan baş fasad çox maraqlı memarlıq kompozisiyasında təqdim olunub. Həyətə girişin üstündəki gözəl həllə malik portal qabarıq profillənmiş daş qıfıllı yarımçevrə tağdan təşkil olunub. Yan tərəflərdən bazalı toskan orderi pilyastrları, yüksək attikli önə çıxan karnizlər, dekorativ elementlər yerləşdirilib. Sağda beş pəncərə yeri özünəməxsus işlənib, lakin klassik portalla yanaşı fon rolunu oynayır.

Zirzəmidə pəncərə yerləri olan kürsü rustovka ilə bölünür və horizontal fasad üçün pyedestal rolunu oynayır. Arxitektör Q.İsmayılov fasad plastikası üzərində böyük iş aparmışdır: arxitektör elementlərin relyefli təqdimatı sayəsində fasad üslublu arxitektör kompozisiyaya çevrilmişdir. Memar sonrakı layihələrində fasadların həcmi-fəza strukturunda əhəmiyyətli effekt doğuran yarımçevrəvi tağdan tez-tez istifadə etmişdir.

I dərəcəli tacir Əliyev üçün Persidskaya küçəsinin tinində olan hündür kürsülü, ikimərtəbəli yaşayış binasının şəhər Duması tərəfindən 26 mart 1890-cı ildə təsdiq olunmuş layihəsini memar Q.İsmayılov yeni arxitektör mövqələrdə tərtib etmişdir. Fasadın solunda raskrepovka yerləşdirilib, birinci mərtəbədə iri, yarımçevrəvi, tam atributlu klassik tağ təqdim

olunub. Portallı arxitektura kompozisiya memarın xoşuna gəlir və o, məmnuniyyətlə bunu yeni layihədə tətbiq edir.

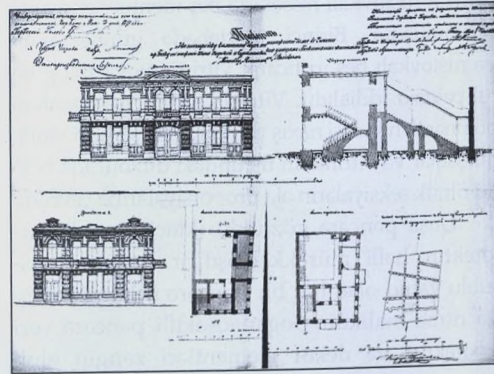
İkinci mərtəbədə qoşa pilyastrlar, iki pəncərə ilə zənginləşdirilmiş, inkişafda olan karniz və sürəhili attikla mürəkkəbləşdirilmiş rizalit başqa bir arxitektura traktovkanı ifadə edirdilər. Yaşayış binasının rizalitini memar başqa bir variantda təqdim edərək, arxitektura forma və elementlərin təzadlı nisbətindən istifadə etməyə çalışmış və buna nail olmuşdur. Fasadın üfqi bölümləri kürsüdə güclənir, mərtəbəarası hissələrdə qurşaqlar öz yerini tutur, gözəçarpan karnizə çevrilir.

Fasadın arxitekturası üzərində işləyərkən, memar binanın tacirə məxsus olduğunu qərarlaşdırmaq qərarına gəlir. Mərtəbələrdə pəncərə yerlərini memarlıq elementləri ilə zənginləşdirir, yonulmamış daşdan da (rustovkadan) istifadə edir, balkonlar döymə metallə dekorativ işlənilir. Binanın daxili planında otaqlar bir sırada düzülüb, baş pilləkən ikimərşli, təmtəraqlıdır. Həyətlə əlaqə açıq üslublu pilləkən vasitəsilədir. Yaşayış binasının hər bir elementi nəzərə alınub, abadlaşdırılmış həyətdə öz həllini tapmışdır. Sifarişçilər şəxsi olduğundan, arxitektura da öz yaradıcılıq imkanlarını dolğun nümayiş etdirməyə çalışıb.

Aşağı Təzə-Pir küçəsindəki yaşayış binasının layihəsində Q.İsmayılov Əliyevin yaşayış binasında istifadə etdiyi bütün memarlıq cəhətlərini və kompozisiya üsullarını təkrar etmişdir.

Yaşayış binasının fasadının memarlıq traktovkası əvvəlki layihə ilə müqayisədə daha sakit olmasına baxmayaraq, burada da birinci mərtəbədə yarımçevrəvi tağı olan tənənəli portal və rizalit iştirak edir.

Maraqlıdır ki, layihə Şəhər Duması tərəfindən 28 mart 1890-cı ildə, Əliyev layihəsindən iki gün sonra təsdiq olunub. Arxitektura Q.İsmayılovun sifarişləri çox olurdu, bu səbəbdən də yalnız fərqli nüansları olan identik layihələr ortaya çıxırdı.

Sifarişçi Məşədi Həsən Vəliyevin Aşağı Təzə-Pir və Suraxanı küçələrinin tinindəki düzbucaqlı sahədə olan yaşayış binasının layihəsi Şəhər Duması tərəfindən 3 may 1890-cı ildə təsdiq olunub və ən maraqlı nümunələrdəndir. Material Azərbaycan SSR MDTA aşkar olunub. Binanın həcmi-fəza kompozisiyasında istər baş, istərsə də yan fasadlar əla proporsional göstəriciləri ilə seçilir.

Vəliyev binasının fasadlarını tərtib edərkən arxitektura Qafar İsmayılov öz memarlıq bağlıqlarını yeni traktovkada istifadə etmişdir. Binanın hər iki fasadı simmetrik kompozisiyası ilə seçilir.

İri. Baş fasad rizalit vasitəsilə mərkəzi-ox üsulu ilə tərtib edilib və bərkidilmiş formalarla divar səthində dominantlıq edir. Rizolit özünəməxsus portal kompozisiyasının təqdimatında iştirak edir. Enli pylonları, qabarıq rustovkası olan birinci mərtəbənin mərkəzində həyətdə girişin tağı ala-qapısı yerləşib. Sonrakı arxitektura inkişaf şaqul boyu bərkidilmiş dekorativ motivli pilyastrlar vasitəsilə həyata keçir. Pilyastrların arasındakı məsafədə profillər və qifil daşları ilə qabardılmış qoşa yarımçevrəvi pəncərə gözləri yerini tapır. Onlar vacib bədii mövqeyə malikdir. Arxitektura bu memarlıq aksentini təsadüfdən işlətməyib, bununla o, öz layihəsində yeni üslubi təmayülü təsdiqləmişdir. Rizalitin üzərində soğanaqşəkilli profillə malik, attikli fronton yerləşib.

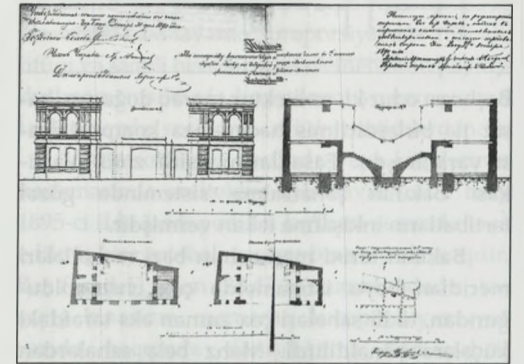
Birinci mərtəbədə dükənlər, ikinci mərtəbədə sahibkarın mənzili yerləşib. Həyətdə sahəsi rahat düzbucaqlı formada olub, əla proporsiyalıdır. İkinci mərtəbədə, rizalitin hər iki tərəflərində yeni təsəvvürlərə cavab verən, iddialı memarlıq işləməsi olan üç pəncərə gözü özünə yer tapıb.

Aşağı mərtəbənin rustovkası iri bloklardan olan ağır pylonlarla fasad üzərində üstün mövqeyə tutur və cəsarətlə öz funksiyalarını daşıyır. Yan fasad kompaktıdır, burada başqa bir memarlıq kompozisiyası qurulub. İki künc rizalitin iştirakı ilə qurulan bu kompozisiya portal girişlər şəklində təqdim edilib. İkinci mərtəbə rizalitlərinin oxu boyunca yerləşən əsas memarlıq elementləri - yarımçevrəvi formalarlardır.

Arxitektura Q.İsmayılov daha effektiv təsir bağışlayan kompozisiyaya nail olmaq məqsədi ilə yarımçevrəşəkilli formadan fasad strukturunda istifadə etmək qərarına gəlir. Memarlıq baxımından aşağı mərtəbə baş fasadın traktovkasını rustovkəli əzəmətli pylonlarla davam edir. Yuxarıda memar daş bloklar daxil olmaqla qoşa pilyastrlı sevimli motivlərini tətbiq edir. Kəskin profillənmiş barjalı yarımçevrəvi tağlara, onla-

rın üstündəki gözəçarpan karniz və bədii ifadəli kartuşlara xüsusi diqqət ayrılır.

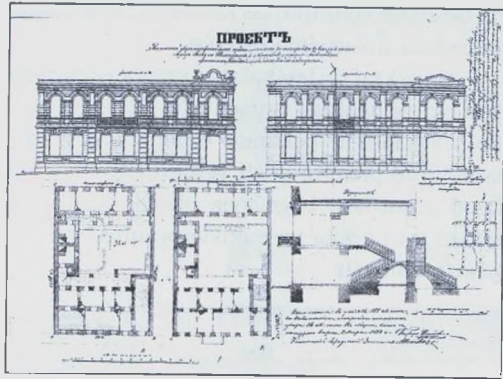
Arxitektura öz layihələrini yerinə yetirərkən belə bir elementdən istifadə edir. Rizalitlər arasında baş fasadın dekorativ elementlərinin əhatəsində üç pəncərə gözü yerləşdirilib. Hər iki fasad gözəl təsir bağışlayır, plastik vasitələrin tətbiqi yeni forma və motivlərin müəyyən təşkilini təmin edir.

Qafar İsmayılov Bakı sakinləri Əziz və Hacıbala Qafarov qardaşlarından Çadrovaya küçəsindəki ikimərtəbəli yaşayış binasının layihələndirilməsinə sifariş qəbul edir. Layihə Şəhər Duması tərəfindən 31 dekabr 1890-cı il tarixdə təsdiq olunur.

Layihə maraqlı parametrləri ilə seçilir. Uzunsov sahə en dairəsi istiqamətində iki hissəyə bölünmüşdür. Həyətyanı sahənin birləşdirdiyi hər iki mərtəbə yaşayış təyinatlıdır və iki otaqdan ibarətdir. Birinci mərtəbə iri bloklardan olan rustovkəli pylonlarla gözə çarpdırılıb. Bu motivi memar Vəliyevin yaşayış binasının fasadında da təkrar edir. Qeyd etmək lazımdır ki, memar fəaliyyətində şəxsi konsepsiyasına söykənərək, motiv və memarlıq üsullarını tez-tez təkrar edir.

Fasadda qoşa pilyastrlar tətbiq edilmişdir, onların arasına iki yarımçevrəvi pəncərə yeri, dekorativ elementli timpanlar daxil edilmişdir.

Başlıcası odur ki, arxitektura marağ doğuran, hasar ilə birləşdirilmiş həcmi-fəza kompozisiyası yaranmışdır. Fasadların təsirli zərif plastikası Bakının şəhərsalma sistemində gözəl tərtibatların inkişafına təkan vermişdir.

Bakının tarixi mərkəzinin bəzi məhəllələri meridian boyu istiqamətdə çox ensiz olduğundan, tikili sahələri çox zaman əks tərəfdəki küçələrə yönəldilirdi. Məhz belə sahələrdən birində - Şamaxinskaya və Spasskaya küçələri arasında Q.İsmayilov 1893-cü ildə Bakı sakinini Məşədi Rəcəbəli Məşədi Ələkbər oğlu üçün ikimərtəbəli yaşayış binası layihələndirmişdir.

Hal-hazırda metronun Nizami stansiyası ilə üzbuüz olan məhəllə tamamilə sökülüb, sahə boşaldılıb... Əlimizdə yalnız arxiv materialları vardır.

Tikinti üçün ayrılan sahə səlis düzbucaqlıdır; Şamaxinskaya küçəsi tərəfdən otaqlar iki sırada yerləşdirilib, sağ tərəfdən pilləkən qəfəsi quraşdırılmışdır. Hər iki mərtəbə yaşayış təyinatlıdır, təntənəli qəbullar üçün zalları var. Sahə şərq (Şamaxinskaya küçəsi), şimal və qərb tərəflərdən tikilib, cənub tərəfdən tikilməyib və qonşu malikanə ilə həmsərhəddir. Şimal tərəf məişət tələblərinə uyğunlaşdırılmışdır. Spasskaya küçəsinə olan Qərb tərəfdə otaqlar bir sırada yerləşdirilib.

Fasadlar ümumi memarlıq üslubunda həll edilsə də, Şamaxinskaya küçəsinə üz tutan

baş fasad öz nüanslarında daha təntənəlidir. Bu küçə maddi və beynəlxalq təyinatlı trassa olduğundan, ona üz tutmuş fasada arxitektora Q.İsmayilov daha böyük diqqətlə yanaşmışdır. Q.İsmayilov uzun illərin yaradıcılıq fəaliyyəti nəticəsində təkmilləşmiş şəxsi memarlıq qanunauyğunluqlarına hər zaman riayət etmişdir.

Memarlıq baxımından fasad dörd şaquli seksiyaya bölünmüşdür, sağdakı rizalitə məxsusdur, lakin bütün hissələrdə ümumi motivlər qəbul edilib. Birinci mərtəbədə bütöv bloklardan olan rustovkalı pylonlar aydın seçilir. Mərtəbəarası qurşaqlar hörgü (hörmə) üslubunda işlənib. Yuxarıya doğru pəncərə altlıqlarının relyefli elementləri hesabına zənginləşmə baş verir, xırda üfüqi qurşaqlar təkrar olunur.

Burada fasadın görünüşü dəyişir, seksiyaların yarımqəvrəvi qoşa arkadasi inkişaf etmiş üsullarla arxitektura mühitə nüfuz edir. Rizalit fasadın müstəqil aksenti kimi yarımqəvrə formalı yeganə tağ ilə seçilərək, dekor baxımından tamamlanmışdır. Burada vazonlar da yerləşdirilib. Rizalit fasadın horizontal səthində baş element mövqeyindən çıxış edir. Lakin arkada özəl bədii-memarlıq funksiyalarının daşıyıcısıdır. Çoxhaşiyəli tağlar rustovkalı enli pylonların üzərinə yatırılıb. Fraqmentlər şəklində olan karnizlər müstəqil rol oynayır.

Seksiyaların vertikal bölümündə pilyastrlar yalnız fasadın sırayı elementi kimi əhəmiyyət daşıyır, bura eləcə də yerli mənzəli yaddaş daşıyıcıları - Şirvanşahlar Saray kompleksindən qaynaqlanan memarlıq formaları daxil edilmişdir. Arxitektora onları bir daha emal olunmuş şəkildə tətbiq etsə də, vacib özəlliklərini XIX-XX əsrlərin sərhədində qoruyub saxlaya bilmişdir (1893). Qafar İsmayilov tutduğu yoldan çəkilmir, plastik ifadəli fasadın memarlıq kompozisiyasını tamamlamaq üçün karnizli attikdən istifadə edir.

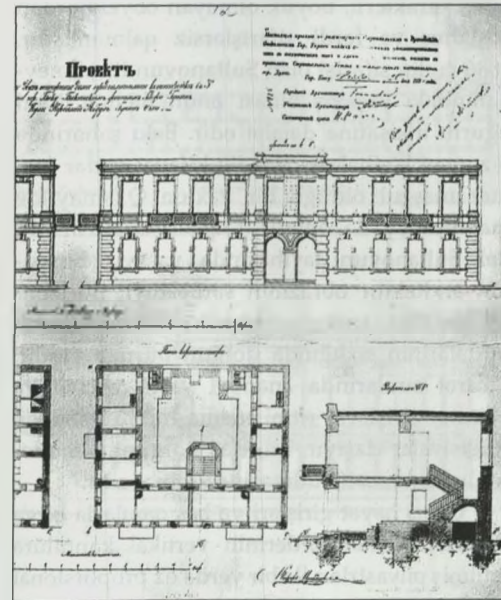
Qərbə yönələn fasad nisbətən təmkinlidir, ikinci mərtəbənin yarımqəvrəvi tağlarının ritmindən yalnız vertikal bölümləri qoruyub sax-

lamışdır. Toskan orderindən olan pilyastrlar ikinci dərəcəli, yarımqəvrəvi tağlar isə birinci dərəcəli elementlər kimi çıxış edirlər. Lakin onlar fasadın səthində sinxron səslərin və bununla da Spasskaya küçəsində maraqlı bir tikili bərqərar olmuşdur.

Arxitektora Qafar İsmayilov layihələrində dirək-tir sistemindən böyük məharətlə istifadə edirdi. O, yarımqəvrə formalı tağlar vasitəsilə fasadların memarlığını zənginləşdirməyə, onların plastik notlarını yeni formatda canlandırmağa çalışmışdır. Onlar Bakının o zamankı tikililəri arasında kifayət qədər təmsil olunublar.

Onlardan biri şəhər sakinini Hacı Hüseynqulu Kərbəlayi Əbdül Hüseyn oğlu üçün Bakının 3-cü hissəsində layihələndirilmiş binadır (1891-ci il). Tikinti sahəsinin forması demək olar ki, kvadrat şəklindədir. Yan divarda açıq pilləkən qəfəsi yerləşib. Bu pilləkənlərlə eyni planlaşmaya malik olan iki mənzilin qalereyasına hər iki tərəfdən qalxmaq olur. Bina küçətini (künc) mövqedədir.

Eninə uzanan bina mərkəzdə monotonluğu müəyyən dərəcədə yumşaldan rizalitle təqdim

olunub. Ciddi memarlıq traktovkası düzbucaqlı pəncərələrin sıra ritmi ilə səsləşir. İkinci mərtəbənin pəncərə yerləri birinciyə nəzərən daha iri miqyaslıdır və kifayət dərəcədə işlənib. Birinci mərtəbənin fasad oxu qoşa yarımqəvrəvi tağ və fərdi mənzillərin təmtəraqlı girişi ilə təqdim olunub. Kürsü hündürdür. Künclər bloklarla növbələşdirilən rustovka ilə seçilib. Yuxarıda hər küncdə pilyastr, attiki olan orta profilli karniz və enli balkonlar yerləşib. Fasadın sadə olmasına baxmayaraq, proporsiyaların nisbəti, üfüqi və şaquli hissələr, əsas elementlərin paylaşdırılması, mərkəzdə haşiyələnmiş yarımqəvrəvi tağların aydın seçilməsi - müsbət nəticələndir.

Vorontsovskaya və Çadrovaya küçələrinin kəsişməsində arxitektora Q.İsmayilovun 1 may 1895-ci ildə təsdiq edilən layihəsi əsasında inşa edilmiş birmərtəbəli yaşayış binası yerləşmişdir. Baş fasad 11 sajen (23,47 m) uzunluqdadır. Yaşayış binasının memarlıq kompozisiyası yuxarıda haqqında danışdığımız ikimərtəbəli binanın birinci mərtəbəsini təkrar edir: memar binanın mərkəzində mənzillərin təcrid edilməsini müəyyən edən qoşa yarımqəvrəvi tağ yerləşdirmişdir. Q.İsmayilovun digər layihələrindən bizə məlum olan detallar: pəncərə yerlərinin memarlıq təqdimatı, yüksək səviyyəli proporsional bölgülər, klassik motivlərin tətbiqi, "yumşaq" rustovkanın paylaşdırılması, kürsü element konturlarının aydın çəkilişi seyrçinin gözünü oxşayır. Onun layihələri sırayı bir iş deyil, yüksək arxitektura professionalıqla həyata keçirilmiş sənət əsərləridir.

Xoş təsir bağışlayan formaya malik olan sahə bütün perimetr boyu tikilmişdir. Nisbətən geniş olan həyət isə özünəməxsus, münasib memarlıq iqlimi yaradır.

Yaşayış binası hələlik təhriflərə məruz qalmamış, arxitektura strukturunu qoruyub saxlaya bilmişdir. Bakının qədim məhəllələrində tarixi mühitə hesablaşmadan çoxmərtəbəli bədheybət binaların

tikilməsi təkcə bu bina üçün deyil, həm də onun ətrafında olan bir çoxları üçün təhlükə yaradır.

Məlumdur ki, 1883-1899-cu illər arası yaradıcılığı dövründə arxitektör Qafar İsmayılov çoxsaylı yaşayış binaları - əsasən orta təbəqədən olanlar üçün böyük olmayan, ikimərtəbəli və Bakı milyonçuları üçün böyük olmayan geniş binalar layihələndirib inşa etmişdir. Sonuncular sırasında Kərbəlayi Aslan Aşurov, Soltanov, Yusif Nağıyev (məşhur milyonçu Ağamusa Nağıyevin qardaşı) kimi I dərəcəli tacirlər var idi.

Bunlar oxşar planlaşdırma həllinə malik olan, otaqları iki sırada yerləşdirilmiş müxtəlif layihə təklifləri idi.

Yaşayış binalarının layihələrində Bakı şəraitində çox maraqlı kompozisiya həlli hesab edilən pilləkən qəfəsinin variantını ilk dəfə planda Qafar İsmayılov tətbiq etmişdir. Layihə 1886-cı ildə Birja meydanında tətbiq edilmişdir.

Həyətə giriş yerləri və kompozisiya detallarına çevrilən pilləkən qəfələri istisna olmaqla, birinci mərtəbədən küçəyə başdan-başa ticarət dükanları üz tutub. Baş girişlər həyətə keçidlərin arasındadır. Ensiz birmarşlı pilləkənlər qoşasız sistemlərin birinci hissəsindən sonra üçmarşlı pilləkən meydançası ilə geniş vestibüllərə, oradan da geniş həyətin perimetri boyu daş sütunlar üzərində yerləşən açıq qalereyaya açılır. Yan divarlar boyu köməkçi otaqlar yerləşdirilib.

Həyətin künc hissələrindən şüşəbəndlər aralıq meydançaları olan birmarşlı küçə pilləkənləri qalxır. Dükan yerləri və həyətə keçidləri örtən xaçşəkilli daş tağtavanlar çarpaz dirəklərə istinad edir və vahid konstruktiv mühit yaradırlar.

Ticarət sıraları düzbucaqlı xanalar şəklində olub iki tərəfə açılır. Arxitektör Qafar İsmayılov çox maraqlı kompozisiya planı tapıb tətbiq etmişdir, bu üsul sonralar digər Bakı memarları tərəfindən də istifadə olunmuşdur.

İkinci mərtəbənin planı təmtərağı ilə geri qalmır - bu, üçmarşlı pilləkənləri olan ayrıca fər-

di mənzilin yerləşdiyi seksiyadır. Mənzildə zal və böyük otaqlar: kabinet, yemək otağı, qonaq otağı, yataq otaqları vardır. Mənzillərin köməkçi otaqları binanın yan tərəflərində yerləşdirilib, əlaqə qalereya vasitəsilə həyata keçirilir.

Uzun fasad həyətə giriş qapılarından keçən iki ox boyu bölünür, küncərdə rizalitlər yerləşib. Fasadın memarlıq kompozisiyasının hakim elementi vertikal detalların ritmidir. Birinci mərtəbədə onlar rustovkalı pylonlar, ikinci mərtəbədə isə qabarıq formalı pilyastrlarla təmsil edilir.

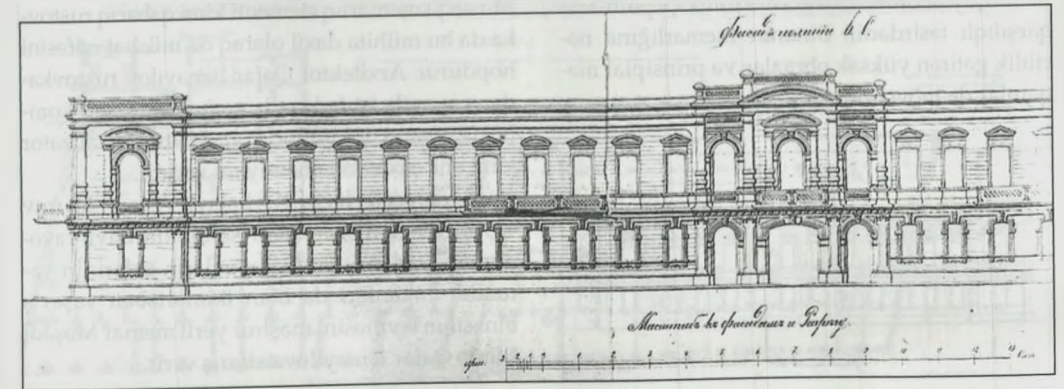
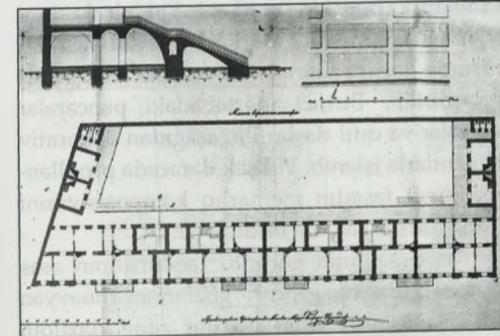
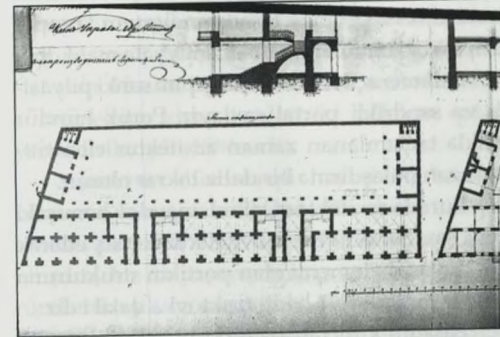
Hər bir ox sistemi zəngin memarlıq motivləri ilə mürəkkəbləşdirilən yastı portik halında təqdim olunaraq, həcmi fasad kompozisiyasının əhəmiyyətli hissəsini təşkil edir. Portikin mərkəzi hissəsi arxitektör kompozisiyanın daha enli və görkəmli birinci dərəcəli formasıdır. Yan tərəfdəkilər isə ikinci dərəcəli təşkil etsələr də, onlar şəklini dəyişmiş vahid bir mühiti təmsil edirlər.

Gənc arxitektör Qafar İsmayılov müstəqil layihələndirmə fəaliyyətinə 1883-cü ildə yaşayış xarakterli, böyük olmayan obyektlərdən başlamış və fərdi sifarişlərsiz qalmamışdır. 1886-cı ilin sifarişi olan Sultanovun Birja meydanındaki yaşayış binası onun memar kimi uğurlu inkişafına dəlalat edir. Bakı şəhərində o zaman layihələndirmə ilə kifayət qədər memar məşğul olduğu bir vaxtda Q.İsmayılov məmnuniyyətlə onlarla rəqabət aparırdı. Bu hal Sultanovun layihəsində yaşayış binasının arxitektur obrazının sərbəstliyi, horizontal detallar çoxluğu, fasad səthinin plastik kütlələrinin sıxlığında dolğun bürüzə verilir. Ticarət sıralarında ənənəvi yastı çərçivələrə alınmış girişlərin ritmi memarlıq və psixoloji funksiyalar daşıyır. Bu, daş hörgünün monotonluğunun zəiflədilməsinə xidmət edir.

Geniş həyət girişləri və baş qapılarla birləşən portiklər, toskan orderinin vertikal kannilürə edilmiş pilyastrları ilə bir yerdə öz proporsional

həllini tapmışlar. Aralıqlarda yerləşdirilmiş dekorativ motivli pəncərə gözləri memarlıq kompozisiyasının vacib elementlərindəndir.

Portiklərin əhəmiyyəti attikin hüdudlarını aşan hissə ilə də müəyyən olunur. Burada pilyastrların oxu boyu vazonlar yerləşdirilib, mər-

kəzdə isə yarımqövrəvi profillənmiş, siluet xarakterli qabarıq tağ vardır.

Arxitektör Qafar İsmayılov ikinci mərtəbənin fasadında vertikal pilyastr hissələri arasında qoşa pəncərə gözləri yerləşdirmişdir. Onların dekorativ tərtibatına xüsusi diqqət göstərilib. Fasadın vertikal və horizontal hissələrinin sakit yumşaqlığını arxitektör maraqlı kəsb edən elementlərlə tamamlayır. Faktiki olaraq divar səthi seyr üçün çıxarılmış panoramalı mozaikaya çevrilir. Demək lazımdır ki, Birja meydanı belə bir memarlıq həllinə əsas verir.

1896-cı ildə arxitektör Qafar İsmayılov Bakının Qara şəhər rayonunda, geniş düzbucaqlı sahədə Yusif Nağıyev üçün ikimərtəbəli yaşayış binasının layihəsini hazırlamışdı. Əla proporsiyalı tikinti digər tikililərin qonşuluğundan azad idi. Belə bir məkan plan strukturunu ən əlverişli baxımdan tərtib etmək imkanı yaratmışdı.

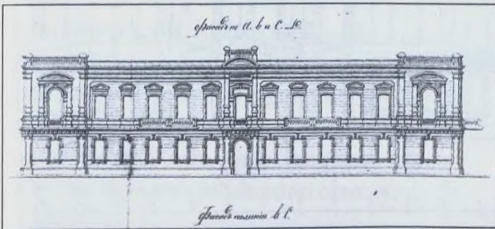
Qapalı dördbucaqlının bütün perimetri boyu tikilmiş bina ikisizalı otaqları və yanaşı olan geniş qalereyaları ilə üç küçəyə üz tutmuşdur. İkimərşli pilləkən qəfələri oxlar boyu yerləşdirilib. Baş fasaddakı pilləkənlər hər bir mənzil üçün fərdidir. Yaşayış binasının bütün plan tərtibatı çoxlu otaqları və geniş zalı olan seksiya üslubudur. İstismarın rahatlığı üçün differensiasiyaya riayət olunmuşdur. İki pilləkən qəfəsinin arasında həyət girişi yerləşdirilmişdir. Köməkçi otaq-

ların və sanitar qovşaqlarının yerləşdiyi birsıralı tikili geniş həyətdə yerləşdirilib. Yan tərəflərdə köməkçi otaqlarla yanaşı birsıralı, aralıq meydançalı, qeyri-kapital xarakterli pilləkənlər yerləşdirilmişdir. Ümumilikdə planın bütün hissələrinin yerləşdirilməsi çox maraqlı kompozisiya ərsəyə gətirmiş, o da öz növbəsində fasadların arxitektur həllini müəyyən etməyə kömək etmişdir. Mərtəbələrin planları identikdir, bütün plan-tərtibat parametrlərinə riayət olunmuşdur.

Arxitektör Qafar İsmayılov 1884-1898-ci illər arasında tarixi məhəllələrin müxtəlif yerlərində bir çox yaşayış binaları layihələndirmişdir. Bakı memarlarının arxitektur mühitinə cəsarətlə daxil olaraq öz layiqli yerini əbədi tutan bu istedadlı sənətkarın memarlıq və bədii mayakları olan yaşayış binalarının müxtəlif üslub qruplarına Bakının bütün mərkəzi küçələrində rast gəlmək olar.

Yusif Nağıyevin yaşayış binasının fasad arxitekturası Soltanovun evinin layihəsi ilə müqayisədə daha təmkinlidir və həcmi-fəza həlli baxımından daha klassikdir.

Arxitektör Qafar İsmayılovun işləri səli və qrafik olmaqla yanaşı, çox canlı bədii işləməyə və həssas memarlığa malikdir. Sənətkar arxitektur kompozisiyanın əsas müddəalarını tənzimləyir və estetik mövqeləri genişləndirir. Mərkəzin oxkeçən məqamları əlavə üsulların tətbiqi ilə müşayiət olunur və arxitektonik cırıntılarla qarşılıqlı təsirdədir. Binaının memarlığına nəciblik gətirən yüksək obrazlar və prinsipial məqamlar da mövcuddur.

Fasadın simmetrik-ox memarlıq kompozisiyası mərkəzdə "ikimərtəbəli" portiklə gözə çarpdırılıb. Klassik üsul və formalara gəldikdə isə, bu binanın fasadı Soltanov binası ilə müqayisədə daha aydın, düüst konturlara malikdir. Binaının hər iki mərtəbəsində bol-bol profillənmiş yarımqövrəvi, aktiv formalı tağlar və pilyastrların vertikal hissələri bina fasadının ümumi kompozisiyası baxımından vacib əhəmiyyətə malikdir.

Balkona açılan mərkəzi qapını sanki pilyastrlı və sandriklil portal saxlayır. Portik hündür attiklə tamamlanan zaman arxitektur elementlərlə zənginləşdirmə bir daha təkrar olunur.

Burada arxitektör Qafar İsmayılov həmişəki kimi şəxsi arxitektur mövqelərdən çıxış edərək fasadın əsas elementi olan portikin strukturuna zəngin motivlər və bədii traktovka daxil edir.

Fasadın küncürləri rızalidlərlə bərkidilmişdir, arxitektura portikin mərkəzi hissəsində motivlər əldə etmişdir. Mərkəzi və yan hissələr arasında hər iki mərtəbə boyu pəncərə gözləri yerləşdirilib. Birinci mərtəbədəki pəncərələr haşiyələr və qıfıl daşlar ilə, aşağıdan dekorativ elementlərlə işlənib. Yüksək dərəcədə profillənmiş kürsü fasadın memarlıq kompozisiyasını özünəməxsus şəkildə təsdiqləyir.

Fasad səthinin görüntü təqdimatının əsas vasitələri sırasına pəncərə gözlərinin müəyyən motivi müşayiət edən düzüm ritmi daxildir. Müstəqil memarlıq elementi kimi qabarıq rustovka da bu mühitə daxil olaraq öz müsbət nəfəsini hopdurur. Arxitektör Qafar İsmayılov rustovkadan cəsarətlə istifadə edir və ümumi fasad kompozisiyasının inkişafında arxitektur katalizator kimi ona çox vacib əhəmiyyət verirdi.

I dərəcəli tacir Kərbəlayi Aslan Aşurov 1896-1899-cu illərdə dəniz sahilində, Bayıl rayonunda, Dadaşov və Qarayevlərin evlərinin yanında, dükanları da olan ikimərtəbəli yaşayış binasının layihəsini məşhur yerli memar Məşədi Mirzə Qafar İsmayılova sifariş verir.

Aslan Aşurovun sifarişi Qafar İsmayılovun son layihəsi olmuşdur, bundan sonra arxivlərdə onun adına rast gəlinmir.

Aşurovun yaşayış binasının layihəsi planlaşdırılmasına görə müəyyən dərəcədə Sultanovun və Yusif Nağıyevin evlərini xatırlatsa da, binanın sahilə üz tutması onun üstün cəhətlərindəndir.

Aşurovun eninə uzanan sahəsi vaxtilə bütün perimetr boyu tikilmiş, dükanlar ikisıralı sistemlə düzülmüşdü. Dükanlar arasında ikinci mərtəbəyə xidmət edən iki pilləkən qəfəsi yerləşdirilmişdi (1896-cı il).

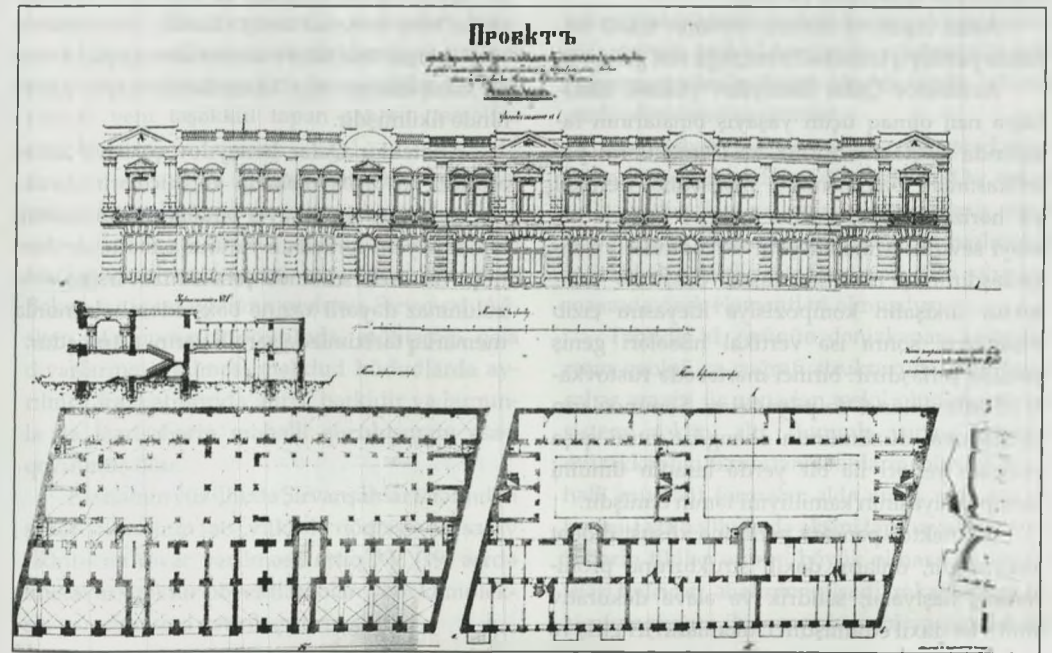
Aşurovun düzbucaqlı həyəti iki bərabər olmayan hissəyə bölünmüşdür, bütün həyat sistemi perimetr boyu qalereya ilə əhatə olunmuşdur, bu da yaşayış binasının plan strukturunda birləşdirici məqamdır. Birinci mərtəbədə, dükanların üstündə qalereya daş konstruksiyasının xaçşəkilli (çarpaz) tağtavanı ilə örtülüdür,

interyerdə də maraqlı formalar özünə yer alaraq arxitektur üsulların tektonikasını yaradır.

Bakının təyinatından asılı olmayaraq, istər yaşayış, istər mülki, istərsə də dini binalarının birinci mərtəbələrinin taxtapuşları (örtüsü) daha ifadəli arxitektur-konstruktiv forma əldə edir, bu da otaqların interyerində aydın təzahür edirdi. Bütün bunları Aslan Aşurovun da evinə aid etmək olar.

Evin planında ən məsuliyyətli hissə - pilləkən qəfələri - uzununa kapital divarlardan kənara çıxır və qismən qalereyanı kəsib keçir. Üç açıq üslublu, aralıq meydançalı birmarşlı pilləkənləri arxitektör Qafar İsmayılov qalereya boyu birsıralı təsərrüfat otaqlarının yanında paylaşdırmışdır.

Geniş həyat sistemi eninə qoyulmuş blok vasitəsilə hər iki tərəfə çıxışı olan daha rahat məkan formalarının yaranmasına kömək edir. İkinci mərtəbə bütövlükdə ayrı-ayrı girişləri olan

QAFAR İSMAYILOV VƏ İÇƏRİŞƏHƏR

təcrid olunmuş mənzillərdən ibarət idi. Bütün mənzillər arasında əlaqə perimetr boyu olan qalereya vasitəsilə həyata keçirilirdi. Seksiyalarda iri zallar və funksional təyinatlı otaqlar vardır.

Fasadın arxitekturası klassik üsul və formalarda olub, ücoxludur: mərkəzi, rızalitləri olan yan tərəflər və ikinci dərəcəli köməkçi rızalitlər. Müəllif Qafar İsmayılov 85,34 m-lik fasadı həcmi kütlələr olmadığından, monotonluğa yol verməmək üçün arxitektur aksentlərə bölür.

Ümumiyyətlə, Bakı məhəllələrinin dar küçələri şəraitində o zamanlar nadir hallarda energetik ekspresiyalı həcmi elementlərin dinamikliyini müşahidə etmək, ətraf məkanın döyüntüsünü eşitmək olurdu. Yalnız XIX-XX əsrlərin hüdudlarında fasadların strukturuna təmtəraqlı erkerlər, bürcşəkilli arxitektur kompozisiyalar daxil olur.

Arxitektör Qafar İsmayılov layihələrində sakit memarlıq istiqamətini və zərif plastikanı tutur, gün işığında arxitektur elementlərin mütəhərrik tonallığını yaradır.

Aslan Aşurova məxsus binanın fasad səthində partlayış təhlükəli ifratçılığa rast gəlinmir.

Arxitektör Qafar İsmayılov yüksək ifadəliliyə nail olmaq üçün yaşayış binalarının fasadında arxitektur forma və elementlərin pətitikasından bəhrələnmək məqsədilə, vertikal və horizontal hissələrdən bol-bol istifadə etməyi sevirdi. Müxtəlif üsul və motivlərlə zənginləşdirilmiş rızalitlər fasad üzərində arxitektur inkişafın kompozisiya ideyasını cızıb nişanlayır, sonra isə vertikal hissələri geniş şəkildə yerləşdirir: birinci mərtəbədə rustovkalı pylonları, ikinci də pilyastrları. Sonuncuların mükəmməl düzümünün ahəngdar ritmi qoşa pəncərə yerləri ilə bir yerdə fasadın ümumi kompozisiyasının kamilliyini təmin etmişdir.

Arxitektör pəncərə yerlərinə xüsusi diqqət yetirmişdir, onların daxili strukturuna profilənmiş haşiyələr, sandriklər və əlavə dekorativ motivlər daxil edilmişdir. Dükənlərin iri giriş və

pəncərə yerləri olan birinci mərtəbə daş bloklarla tamamlanaraq, funksional vəzifələrini daşımaqdadır. Dükənlərin strukturuna aralıq rızalitlərlə bəzən yarımpəncərə tağlı təntənəli girişlər də daxildir. Giriş qapıları istisna edilməklə, Aşurovun yaşayış binasında başqa tağlar iştirak etmir.

Qoşa pilyastrları və profilənmiş əla proporsiyalı, üçbucaqlı fronton və attikləri olan mərkəzi və yan rızalitlər bircinsdir və metal şəbəkə ilə birləşdiriliblər. Dükənlərin bloklu rustovkası aşağı mərtəbəyə müəyyən monumentalıq verir. Arxitektör interyerlərdə də ideyalarını nəfis tərzdə həyata keçirmişdir.

Müəllif arxitektör Qafar İsmayılovun çoxsaylı layihələrini tədqiq edərkən, bir məqam diqqətini çəkir: Q.İsmayılov horizontal kəsilmələri mürəkkəb profilli mərtəbəarası qurşaqlarla zənginləşdirirdi. I dərəcəli tacir Aşurovun yaşayış binasının fasadında da həmin konsepsiyaya riayət olunmuşdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, nəzərdən keçirdiyimiz bina mövcud əsrin stilistik cərəyanların yerli inkişaf özəllikləri nəzərə alınmaqla, Avropa klassikasının əsas kanonlarına riayət zəminində tikilmişdir.

Arxitektör Qafar İsmayılov çoxsaylı sənət əsərləri ilə tarixi məhəllə və küçələrin struktur məkanındakı yaşayış binalarının memarlıq həllində yeni cərəyanın yaranmasına təkan vermiş, XIX əsrin sonunda şəhərimizin irsinə əvəzolunmaz dəyərli xəzinə bəxş edərək, bununla memarlıq tariximizdə şərəfli yerini tutmuşdur.

Böyük Bakının ərazisində zərdüştlük zamanından, müsəlman dövründən və kapitalizm dönməmindən qalma abidələr ucalmaqdadır. 21,5 hektara bərabər böyük olmayan ərazi kəskin sıçrayışlar etmədən, yerli sakinlərin iqtisadi imkanlarına, eləcə də yaşayış və mülki tikililərin inşasına təkan verən qüvvələrin potensialına uyğun olaraq inkişaf edirdi. İçərişəhərin planstrukturunu ilkin olaraq gələcək "Qız-qalası" (Qız qalası VI-VII əsrlər) rayonundan formalaşmağa başlamışdır. İlk atəşpərəstlik məbədləri burada tikilmiş, onların ətrafında cəmləşən yaşayış evləri isə tədricən şəhərsalma özəklərinə çevrilərək yeni təşəkkül tapan şəhərin təməlinə çevrilmişlər.

Qız qalasının atəşpərəstlik məbədlərinin arasında yerləşməsi və onları əhatə edən sahə orta əsrlər Bakısının inkişaf dinamikasında əsas fəal şəhərsalma faktoru olmuşdur. XI əsrdə, Bakını öz iqamətgahına çevirmiş Şirvanşah Ağsitan Mənuçöhrün dövründə, möhtəşəm qala divarlarının tikilməsi məhdud hüdudlarda ayrılmış ərazi ətrafında abrisi bərkidir və bununla da İçərişəhərin məhəlli quruluşunun əsası qoyulmuş olur.

Elə həmin yüzillikdə Şirvanşahlar tərəfindən şəhər ərazisinin ən yüksək nöqtəsində saray tikintisinə rəvac verilməsi, artıq XV (19) əsrdə unikal arxitektur obyektləri olan yeni kompleksin yaranmasına gətirib çıxarmışdır.

Beləliklə, bu güclü mərkəzi nöqtə ətrafındakı mühtim əlamətdar mənimənilmə dövrü başlayır, formalaşmış qovşaq şəhərin mərkəzi və ticarət magistrallarının təşəkkül tapdığı istiqamətlərə: sahilboyu tərəfə, Qız qalası zonasına və Cümə məscidi (XIV əsr) yönümünə can atırdı.

1078-1079-cu (Sınıqqala məscidi) illərdən başlayaraq dini tikililərin meydana gəlməsi və onların şəhər ərazisinin müxtəlif yerlərində dislokasiyası yaşayış məhəllələrinin formalaşmasına gətirir, məhəllələr isə öz növbəsində özünəməxsus planlaşdırma strukturunda şəhərin canlı şəbəkəsini yaradırlar.

Bakı təpəliyinin ən yüksək nöqtəsində yerləşən Şirvanşahlar Saray Kompleksi, Qız qalası və qala divarları sisteminə daxil edilmiş şimal hissədəki donjon, məhəlli tikintinin başladığı mürəkkəb relyefli ərazi ilə yanaşı Bakı şəhərsalmasında özək elementləri olmuşdur.

Təbiidir ki, özünün dənizkənarı torpaqlarının geoloji və coğrafi strukturuna görə İçərişəhər ərazisi üç zonadan təşkil olunmuş terras sistemi şəklini alır. Bununla yanaşı, relyefin mürəkkəbliyi üzündən tikililərin planlaşdırma həlli müxtəlif formalar əldə etmiş olur, bu da həcmi-fəza həllində də əksini tapmaya bilməzdi. Şəhərin tikilən ərazisi böyük olmasa da, inşaat işləri tədricən, əhalinin iqtisadi imkanlarının inkişafına uyğun iki – cənub-qərbi və şimal-şərq

yönümdə - Qız qalası yanındakı sahildən və Şirvanşahların iqamətgahından başlayaraq birbirinə qarşı istiqamətdə aparılırdı. Məhəllələr böyük olmayan, lakin o zamanlar istər ideoloji, istərsə də dini baxımdan güclü təsir gücünə malik olan kult tikililərinin ətrafında qruplaşırdı.

Şəhərin ilk məscidləri Sınıqqala (1078-1079-cu illər) və Ləzgi məscidi (1169-1171-ci illər) baş magistrat üstündə meydana gələrək ilk yaşayış məhəllələrinin formalaşdığı dənizkənarı zolağa üz tutur. Məhəlli tikintinin fəallığı XIV əsrə - Cümə məscidi (1309-1310; 1378-1379-cu illər), Qız qalasının yaxınlığındakı məktəb-məscid (1301), Çin məscidi (XIV əsr) və Şirvanşahlar Sarayından şərqə Çin məscidi (XIV əsr), Xıdır məscid (1345-ci il) və Molla Əhməd məscidi (XIV əsr), Gileyli-Məscid (1309-cu il), Şeyx İbrahim Şirvanşahın məscidi (1415-ci il), Hacı Bani məscidinin (XIV əsr) tikildiyi vaxta təsadüf edir. Qeyd etmək gərəkdir ki, şəhərin bir çox dini tikililəri, o cümlədən Sınıqqala, Xıdır məscid, Ləzgi məscid, Cümə məscidi və b. təməllərinin altında atəşpərəstliyin və ya islamaqədərki digər etiqad məbədlərinin izlərini saxlamaqdadır.

Şirvanşahlar Saray Kompleksi XV əsrdə tam formalaşdıqdan sonra, Qız qalası rayonunda və baş magistrat üstündə iri ictimai tikililərin - başdan-başa karvansaraların - ikimərtəbəli Qasım-bəy (XV əsr), birmərtəbəli Buxara (XV əsr), Multanı (XV əsr), Şirvanşahların böyük karvansarası (XV əsr), həmçinin Hacı Qayıb hamamının (XV əsr) inşası dövrü başlanır. Bu zonada yaşayış məhəllələri daha böyük sahəlidir, çünki şəhərin bu yerindəki fəal ticarət fəaliyyəti yaşayış evlərinin tikilməsini şərtləndirirdi.

Şah İsmayıl Səfəvi 1501-ci ildə Bakını aldıqdan sonra Şirvanşahlar sülaləsinin süqutu ilə şəhərdə tikinti sənəyi və yalnız XVII əsrdə yeni dini tikililər - Məscid-məktəb (1646-1647-ci illər), Yəhya Murtuza məscidi (XVII əsr) və 1964-cü ildə arxitektolar N.Rzayev və Ş.Fətullayev

tərəfindən yerin altından qazılıb çıxarılmış və restavratsiya olunmuş Tağlı məscid inşa edilir.

Bakı limanının inkişaf intensivliyi Şamaxı və Salyan qapılarını Qız qalasının mərkəzi və Böyük-Karvansaranın yanında dəniz qapıları ilə birləşdirən baş ticarət Magistratının üzərində bir sıra tikililərin inşasını şərtləndirdi. Bütün qala qapılarının yanında şəhərə gələnləri nəzarətdə saxlayan və onlardan vergi yığan gömrük xidmətləri dayanırdı.

İçərişəhərin ərazisi XVIII əsrə qədər faktiki olaraq tam formalaşır, Hacı Heybət məscidi (1791-ci il) tikilir və Şamaxı qapılarının yanında Bakı xanlarının geniş mülkü bərqərar olur.

1806-cı ildə Bakı rus qoşunları tərəfindən işğal edildikdən sonra qəza rəhbərliyi İçərişəhərin iri obyektlərini, o cümlədən Bakı xanlarının sarayını və Şirvanşahlar Saray Kompleksini hərbiçilərin ixtiyarına verir, hərbiçilər isə bu nadir memarlıq abidəsini artilleriya toplarını ikinci mərtəbəyə qaldırmaq üçün bir sıra əlavə kapital tikililər inşa edilmiş pakqauza (anbara) çevirirlər.

XIX-XX əsrlərin hüddudunda məhəlli tikililərin strukturuna iki məscid - Bəylər məscidi (1895 il) və Xanlarovlar məscidi daxil olur. İçərişəhərdəki ərazi məhdudluğu üzündən tikililərin mərtəbəli olmasına ehtiyac yaranır. Daha imkanlı ev sahibləri birmərtəbəli dədə-baba mülklərini sökdürüb, yerində, zəngin interyerli, pilləkən qəfəsləri belə naxışlı olan komfortlu və sanitariya xidmətləri mənzilin içində yerləşdirilən daha rahat yaşayış binaları tikirdilər.

Hətta öz varlıq qonşularından geri qalmaq istəməyən kasıblar da imkan daxilində XV, XVI, XVII və s. zamanlardan qalma evlərinin üstünü tikib artırırdılar. Beləliklə, qaladakı tikililər təkcə memarlıq-planlaşdırma baxımından deyil, eləcə də həcmi-fəza baxımından dəyişirdi.

Birinci terrasın üstündən çəkilmiş baş magistrat baş paralel sahil zolağı boyu İçərişəhərin bütün həcmli və kompozisiya elementlərini: Ba-

kının təmtəraqlı Şamaxı qapılarını, qoşa Buxara (XV əsr) və Multanı (XV əsr) karvansaraları ilə Qız qalasına (VI-VII əsrlər) çıxan Bakı xanlarının saray kompleksini (XVIII əsr) birləşdirir. Qarşı tərəfdə XVII əsrə aid olan Tağlı məscid, yaxınlığında Hacı-Qayıb hamamı (XV əsr) yerləşib. Qapılarından biri dənizə, digəri magistratla baxan tanınmış ikimərtəbəli Qasım-bəy karvansarası. Bu karvansara Qasım bəy Şirvanşah I Xəlilulla (1417-1462-ci illər) tərəfindən bəxş edilib. Həmin dövrdə onun yanında bir çox başqa ticarət tikililəri özünə yer tapmışdı, sıra Şirvanşahların geniş həyətli Karvansarayı ilə bitirdi. Qasım-bəy karvansarayını kimi bu karvansarayın da qapılarından biri dənizə, digəri isə Cümə məscidi ilə üzbuşəddə magistratla açılırdı. Bu zonada Cümə məscidindən başqa Ləzgi məscidi (1169-1171-ci illər), Şeyx İbrahim Şirvanşahın Məktəb məscidi (1415-1416-cı illər) və Seyid Yəhya Murtuzanın (XVII əsr) məscidi yerləşirdi. Magistrat Salyan qapılarının yanındakı Karvansara ilə tamamlanırdı. Magistratın burada dislokasiya olunmuş mülki və dini tikililərlə dolğun olması Bakı şəhərinin plan və memarlıq kompozisiyasında onun mövqeyini və əhəmiyyətini müəyyən etmişdir. Xüsusilə də yuxarı şəhər mərkəzi Şirvanşahlar Saray Kompleksi ilə bircə Şah İsmayıl tərəfindən dağıdılıb, talan edildikdən sonra.

Yuxarı terras - şəhərin küçəsi, donjonda ("İsmailiyyə" binasının arxasında) başlayır, sərhədləri müxtəlif abrisdə olan şəhər məhəllələrinin sıx şəbəkəsinə nüfuz edir, daha sonra sakit, paralel orta terras ilə Bəy məscidin yanında inkişaf etməkdə davam edərək, Şirvanşahlar Sarayının cənub sərhədlərində Kiçik Qala küçəsinin yanında Çin məsciddən (XIV əsr) yan keçir.

Şərti olaraq radial küçənin başlanğıcı Şirvan qapılarından (metronun "İçərişəhər" stansiyası) başlayaraq məhəllələrin sıx xətlər ilə şimal-şərq istiqamətdə Hacı Heybət məscidinin

(1791-ci il) yanından keçərək, nisbi olaraq Mirzə Əhməd məscidinin (1345-ci il) yanındakı pilləkən-küçə ilə davam edib Qız qalasının yanındakı Tağlı məscidə qədər uzanırdı.

Digər radial-küçə Şirvan qapılarından başlayıb Şirvanşahlar Sarayının sərhədlərilə, Bəy məscidi boyunca aşağıya can atır, orta terrasını kəsib Cümə məscidi (1309-1310; 1378-1379-cu illər) və Məktəb məscidin (1646-1647-ci illər) arasından keçərək aşağı terrasaya çıxır və dənizə baxan qala divarlarının yanında tamamlanır.

İçərişəhərin belə mürəkkəb topoqrafik strukturu həllin qabaqcadan maraqlı sistemini və həcmi-arxitektura traktovkasını irəli sürürdü. Yaşayış binalarının pəncərə gözlərindən məhrum köhnə kubşəkili tikilişi, daxili həyət sistemi və şüşəbəndlərlə bircə XIX əsrin ikinci yarısından başlayaraq tədricən memarlıq simasını dəyişməyə başlayır.

Bakı-Abşeron memarlıq məktəbinin təsiri altında və yeni memarlıq üsullarının tətbiqi ilə zərif işlənmiş fasadları olan ikimərtəbəli evlər seriyası meydana gəlir. Onlara İçərişəhərin hər yerində rast gəlmək olar, bu binalar fərdi ifadə formalarına malik olub, yerli memarlığın yeni cərəyanlarının inkişafına xidmət edir. Eyni zamanda XIX-XX əsrlərin keçidində Qala ərazisinə emal olunmuş və yerli keyfiyyətdə təqdim olunan Avropa klassik memarlığı nüfuz etməyə başlayır. Məşədibəyovların, H.Z.Tağıyevin, Hüseynovun, Məlikovun, Xanlarov qardaşlarının bir-iki mərtəbəli yaşayış binaları, Ramazanovun milli-romantik təmayüllü dördmərtəbəli binası və başqaları qədim şəhərə yeni arxitektura və memarlıq əlamətləri bəxş etmişdir. Şəhərdəki inşa işlərində Qasım bəy Hacıbababəyov (18.XI.1874-cü il), Məşədi Mirzə Qafar İsmayilov, İ.V.Qoslavski (1865-1904-cü illər), K.B.Skureviç (1866-1950-ci illər) və b. iştirak edərək öz yarıdıcılıqları ilə İçərişəhərin qədim məhəllələrinə yeni nəfəs vermişlər.

Xəzərin sahilindəki coğrafi mövqeyinə görə bütün dövrlərdə strateji mövqə tutan Bakı şəhəri rahat körfəzi və limanı ilə Dərbənd limanını ilə rəqabət aparırdı. XII əsrdə birinci sıra qala divarları tikildikdən sonra, həmin divarlarının strukturuna əzəmətli dominant kimi Qız qalası (VI-VII əsrlər) da daxil edilmişdi, Bakı Xəzərsahili zolaqda yeganə hərbi-ticari liman olur.

Qala divarları İçərişəhərin bütün mürəkkəb relyefli ərazisini əhatə edir, indiki Azneftdən başlayaraq o zaman hələ salınmamış Sadovaya küçəsinin yolu boyu şimal-qərbi istiqamətdə yönələrək hələ mövcud olmayan Nikolayevskaya küçəsinə paralel keçmişdir. Şəhər divarlarının cənub-şərqi və cənub-qərbi hissələri arasında sahildə məsuliyyətli tamamlayıcı divar tikilir, onun Qız qalası və Azneft rayonunda əhəmiyyətli uzunluqda dənizə çıxan iki qolu da var idi. Bu qollar zamanla dağıdılmışdır. Nəticədə, şəhər divarlarının hələ qəvi qapalı, 46 qüllə ilə gücləndirilmiş möhkəm mühafizə sistemi yaranır. Sistemə qala divarlarının şimal-qərbində donjonlu qəsir daxil edilmişdi. Bu qəsir Mərdəkan, Buzovna, Ramana və Abşeronun digər həmin dövr qəsirləri ilə eyni üslublu klassifikasiyaya malik idi. Qəsirin donjonu dörd yarusludur, künclərdə yarımqəvrə planlı bütöv qüllələrlə bərkidilmişdir. Keçmişdə donjonun yuxarısı özünəməxsus tac əmələ gətirən merlonlarla bəzədilmişdi. 1952-1953-cü illərdə donjon qismən restavrsiya edilmişdir. Şişbucaqlı tağları olan yarusların demək olar ki, hamısı mühafizə sistemində dominant mövqə tutaraq, şəhəri, Qız qalası cənubdan qoruduğu kimi, şimal tərəfdən fəal şəkildə qoruyurdu.

Qala divarlarının strukturuna şəhərin fortifikasiya sisteminin vacib elementlərindən olan və onun memarlıq əhəmiyyətli vizit kartlarına çevrilən şəhər qapıları daxil edilir. Qala divarlarının strukturunda onlara xüsusi diqqət yetirilirdi. Şimaldan ticarət və karvan yolu olan

Şamaxı trassasına açılan Şamaxı qapıları uzaq Şərqi ölkələrindən, Orta Asiya və Hindistandan gələn çoxsaylı karvanların qəbulu baxımından daha intensiv və gediş-gəlişli idi. Mövcud Buxara və Multanı karvansaraları da buna dəlalət edir. İçəridə qapıların qarşısında mallara baxı-yoxlamaq üçün Gömrük meydanı yerləşirdi.

Şamaxı qapıları, bütövlükdə, xüsusilə də forşadt tərəfdən monumental və ciddi memarlıq görüntüsünə malikdir.

Zəif raskrepovkali, əla proporsiyalı portal formasında olan, şişbucaqlı çatma tağlı qala qapılarının yuxarısında maşikullar və mazğallar yerləşmişdi. Özünəməxsus şəkili kronşteynlər tətbiq edilmişdir, Şirvanşahların şir relyefli gerbləri də burada əksini tapmışdır.

1886-cı ildə Zülfüqar xan qapılarının (1608-1609-cu illərdə tikilib) durduğu qala divarlarının birinci sırası dağıdıldıqdan və həmin qapılar daxil divarlara köşürüldükdən sonra burada başqa qapılar - Şah-Abbas qapıları meydana gəlir. Nəticədə Şamaxı qapılarının arxitektura obrazını təkrar etməklə bütün atributları və cinah qüllələri olan qoşa qapılardan ibarət yeni kompozisiya təşkil olunur. Qala divarlarının bu yerində şəhərin maraqlı memarlıq panoramı yaranır.

Qala divarlarının cənub-qərbində baş magistrallı tamamlayan Salyan qapıları yerləşirdi. Bu magistrallı Şamaxı qapılarından 500 m uzanaraq şəhərin ictimai, mülki və dini tikililərini özündə cəmləmişdi. Qapıların üçü dənizə tərəf üz tuturdu. Qapılar bilavasitə karvansaralarda yerləşirdi və onlara dəniz-ticarət əməliyyatlarında xidmət edirdilər.

1870-ci ildən başlayaraq Bakının intensiv inkişafı və İçərişəhər əhalisinin artımı şəraitində Şamaxı qapıları əhalinin forşadtla əlaqəsini təmin edə bilmədiyindən, Bazar küçəsinin oxu boyu yeni qapıların açılmasını tələb edilirdi, işləri Bakı sakini Tağıyevin vəsaiti hesabına həyata keçirmək planlaşdırılmışdı. Arxitektora

Qasım bəy Hacıbababəyovun (1811-1874-cü illər) ölümündən sonra 1878-ci ildə arxitektora A.Kaşinskiyin tərtib etdiyi layihə Peterburqda təsdiq edilmişdir. Şəhər qapılarının hərbi mühəndis-polkovnik Popenin tərəfindən tərtib olunmuş layihəsi elə həmin ildə təsdiq olunur. Dördmərkəzli, şiştağlı qapılar səylə cizgilənmiş əla konturlara malik idi. Portal kompozisiya formasında tikilmiş qapılar profilləmə, eləcə də təmiz yonulmuş daş bloklardan ibarət olan elementlərin bitkinliyi sayəsində hərbi memarlığın plastik cəhətdən zəngin və yerində səslənən aksentinə çevrilir. Qapıların arxitekturası iri hissələrdən ibarətdir, funksional səciyyəvi xüsusiyyətinə görə geniş miqyaslı, həllinə görə dinamik olub Bakının qala divarlarının sırasına üzvi şəkildə daxil olmuşdur. Bu qapılar şəhərin o zamanki inkişafı mərhələsində arxitektora yerli üslubi özəlliklərə müraciətinin uğurlu nümunəsidir.

XX əsrin əvvəllərində Bakı artıq Zaqafqaziyada iri liman şəhəri və çar Rusiyasının sənaye mərkəzlərindən biridir, belə bir şəraitdə İçərişəhərin də forşadt strukturunda əhəmiyyəti yüksəlir. Yeni qala qapılarına ehtiyac yaranır və Bakı Dumasının yanında həmin dövr üçün artıq müdafiə keyfiyyətlərini itirmiş iki döyüş qülləsinin arasında Şirvan qapıları adlandırılmış qapılar açılır. Qapılar əzəmətli şişuclu tağ ilə bütöv qala divarlarına uğurla daxil olur. Burada sakit, qabarıq olmayan profilləmə, sadə rəsmli ornamentallıq tətbiq edilmişdir. Qapılar divar səthindən bir qədər irəli çıxaraq həcmi plastika və maddi-fəza mühiti əldə etmişlər. İki iri həcmli qüllə (bürc) arasında seçilmiş pozisiya qapıların arxitektura kompozisiyasına xüsusi uğur gətirir. 1950-ci ildə keçirilmiş restavrsiya zamanı qüllələr üzərində bərpa olunmuş merlonlar qala divarlarının itirilmiş özəlliyini qaytarır.

Qoşa Şamaxı, Tağıyev və Salyan qapıları, eləcə də Realnı məktəbi və Bakı Duması bina-

larının sərhədlərində arxitektora A.Eyxlerin layihəsi əsasında iri daş bloklardan 1907-ci ildə tikilmiş tənənəli, monumental, ikimərşli pilləkən İçərişəhərlə forşadt ərazi relyefinin ən yüksək nöqtəsində birləşdirmiş və çox maraqlı həcmi kompozisiya yaratmışdır.

Qala divarlarının arxasında, İçərişəhərin ərazisində 1500 il ərzində özünəməxsus şəhərsalma və fəza-arkitektura poeması yaradılmışdır, onun səhifələri – Bakı-Abşeron memarlığının inciləridir.

İlkin orta əsrlərdən başlayaraq Xəzərin sahilində arxitektura-şəhərsalma özəlliklərinə malik iki şəhər - Dərbənd və Bakı - təşəkkül tapırdı. Birincisi ən yüksək tənənəli üstündəki istinadgahdan başlayaraq dənizə tərəf iki paralel qala divarları ilə uzanmışdı. Şəhərin özü mahalları, məscidləri, bazarları ilə yuxarı hissədə yer almışdı. İran, Orta Asiya və Qafqazın yaşayış məntəqələri ilə qızgın beynəlxalq ticarət gedirdi.

Dərbənddən fərqli olaraq ellips formalı ikiqat kapital qala divarlarının əhatəsində olan Bakı bilavasitə Xəzərin ətəyindədir, böyük olmayan tənənəli zirvəsində yerləşən Şirvanşahlar Saray Kompleksini ağışuna alan şəhərin sinəsindəki məhəllələri ensiz küçələrin zərif toru bir-birinə qovuşdurur.

Dənizkənarı sahil zolağında Şamaxı qapılarından Salyan qapılarına qədər məscidləri, Cümə məscidi, məktəb məscidi, çoxsaylı biriki mərtəbəli karvansaraları olan rahat ticarət küçəsi formalaşır. XIX əsrin birinci yarısına qədər İran, Osmanlı Türkiyəsi, Orta Asiya, Rusiya ilə fəal ticarət gedirdi.

Sosial-iqtisadi və ictimai vəsət 1880-ci ildən sonrakı dövrə təsadüf edir. Neftli torpaqlara qoyulmuş iltizam sistemi ləğv edildikdən sonra Abşeronu neft həyəcanı bürüyür. Ciddi rəqabəti və öz maneələri olacaq böyük iqtisadi oyunun başladığını başa düşən avropalı iş adamlarının xaricdən Bakıya axını başlayır. Neftlə bağlı

fəaliyyətə yerli əhali bir qədər sonra qoşulur. Böyük təbii sərvətləri olan torpaq bəzən hərfi mənada bir gün ərzində milyonçu olmağa imkan verirdi. Musa Nağıyev, H.Z. Tağıyev, Şəmsi Əsədullayev, Murtuza Muxtarov, Hüseyn Tağıyev kimi neft milyonçuları öz sərvətlərini bu dalğa üstündə qazanmışdılar. Böyük neftli torpaqlara sahib olan Teymur bəy Aşurbəyov, Da-daşovlar, Hacınskilər, Hacıyevlər, Xanlarovlar və Bakının digər nəcabətli nəsillərinin nümayəndələri bu milyonlar uğrunda mübarizənin iştirakçıları olurlar.

Neft gəlirləri tətbiq sahəsi tələb edirdi və gətirəcəyi mənfəətə görə bütün zamanlarda neftdən sonra ikinci yerdə duran ən mənfəətli sahə inşaat olmuşdur. İnşaat işi ilə həm zəngin, həm də orta təbəqənin nümayəndələri məşğul olmağa başlayaraq, ensiz küçəli Bakı məhəllələrində bəzən saraylar, çox zaman çoxmərtəbəli gəlir evləri (mənzilləri kirayə verilən binalar), bir ailəlik evlər və sırası tikililər ucaldırdılar.

Bakının qədim hissəsi İçərişəhərin əhalisi də kölgədə çox qalmır və 1880-ci ildən başlayaraq fəal şəkildə mərkəzə qaçma orbitinə qoşulurlar.

İçərişəhərin sakinləri məhəllələrdə gedən inşaat işlərinə, forşadtda tədrisən, lakin planlı şəkildə, müəyyən memarlıq üslubunda, zərif daş karnizli, bacarıqlı Bakı ustalarının əli ilə işlənmiş nəfis detalları olan yaşayış evlərinin, çox zaman ikimərtəbəli olan binaların ucaltmasına bir müddət kənardan diqqət edirdilər.

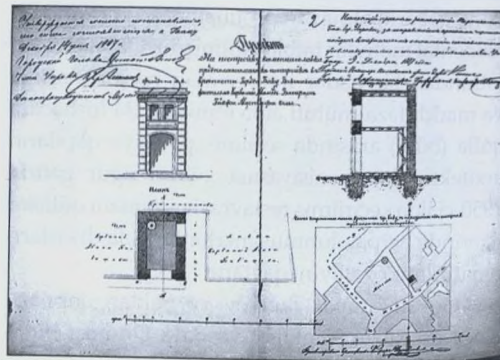
Şəhərdə gedən belə fəal inşaat işləri qalada yaşayan köhnə ev sahibkarlarına təsir etməyə bilməzdi. Qala əhalisinə toxunurdu ki, şəhər hakimləri forşadtdan abadlaşdırılması, yaşıllaşdırılması, məhəllələrinə su kəmərinin çəkilməsi ilə müəyyən dərəcədə məşğul olsalar da, İçərişəhərə demək olar ki, diqqət göstərmirdilər.

İçərişəhərin çoxdan tikilmiş yaşayış binaları XVI-XVIII əsrlərə aid idi, bu qədim evlərin bir çoxu artıq öz tikinti dəyərini əsaslı şəkildə itirmişdi.

O zaman, 1880-ci ildən başlayaraq həm şəhərin, həm də İçərişəhərin tikilməsində bir çox arxitektorlar iştirak edirdilər.

Həmin dövrdə İçərişəhərdəki evləri layihələndirən və inşa edən arxitektorları sizə təqdim edirik:

1. Lemkul, F. - 2 mərtəbəli yaşayış binası, 1885-ci il; 2 mərtəbəli yaşayış binası, 1884-1886-cı illər, 2 mərtəbəli yaşayış binası, 1885-1887-ci illər. Həmçinin, 1885-1887-ci illər, həmçinin 1885-1887-ci illər, dükanlar, 1886-1887-ci illər, 2 mərtəbəli yaşayış binası, 1886-1888-ci illər, həmçinin, 1887-1889-cu illər.
2. Tverdoxlebov N.P. (1842-1889-cu illər.) - 2 mərtəbəli yaşayış binası, 1882-1883-cü illər, dükanlar 1883-1884-cü illər.
3. Kaşinskiy A. (XIX əsr) - 2 mərtəbəli yaşayış binası, 1885-1886-cı illər, həmçinin 1886-1887-ci illər.
4. İsmayilov Qafar (XIX əsr - 1899-cu il) - 2 mərtəbəli yaşayış binası, 1883-1883-cü illər, həmçinin, 1883-1884 illər, həmçinin 1884-1884, 1 mərtəbəli yaşayış binası, 1884-1884-cü illər, 2 mərtəbəli yaşayış binası, 1884-1885-ci illər, həmçinin, 1885-1886-cı illər, 2 mərtəbəli yaşayış binası, 1885-1887-ci illər, həmçinin, 1886-1886-cı illər, 1 mərtəbəli yaşayış binası, 1886-1886-cı illər, 2 mərtəbəli yaşayış binası, 1886-1887-ci illər, həmçinin, 1886-

1888-ci illər, dükanlar 1887-1887-ci illər, 2 mərtəbəli yaşayış binası, 1887-1889-cu illər, 1 mərtəbəli yaşayış binası, 1888-1888-ci illər, 1 mərtəbəli yaşayış binası, 1888-1890-cı illər, 2 mərtəbəli yaşayış binası, 1889-1891-ci illər, 1 mərtəbəli yaşayış binası, 1890-1891-ci illər, 2 mərtəbəli yaşayış binası, 1890-1891-ci illər, həmçinin 1890-1892-ci illər, həmçinin 1892-1894-ci illər, həmçinin 1891-1892-ci illər, həmçinin 1891-1892-ci illər, 2 mərtəbəli yaşayış binası, 1891-1893-cü illər.

5. Kandinov (1857-...) - 2 mərtəbəli yaşayış binası, 1887-1888-ci illər, həmçinin 1889-1891-ci illər, həmçinin, 1890-1892-ci illər, 3 mərtəbəli yaşayış binası, 1890-1893-cü illər.
6. Qoslavski İ.V. (1865-1908-ci illər) - 2 mərtəbəli yaşayış binası, 1898-ci il.
7. Skibinski E.Y. (1858-...) - 2 mərtəbəli yaşayış binası, 1891-1892-ci illər, 2 mərtəbəli yaşayış binası, 1894-1895-ci illər, həmçinin 1894-1895-ci illər.
8. Skureviç K.B. (1866-1950-ci illər) - dükan 1895-1895-ci illər, 2 mərtəbəli yaşayış binası, 1896-cı il, 2 mərtəbəli yaşayış binasının yenidən qurulması, 1898-1899-cu illər.
9. Fon der Nonne N.A. (1836-1908-ci illər) - 2 mərtəbəli yaşayış binası, 1886-1887-ci illər.
10. Eyxler A.V. (1870-1911-ci illər) - 2 mərtəbəli yaşayış binası, 1893-1895-ci illər, həmçinin 1895-1896-cı illər.

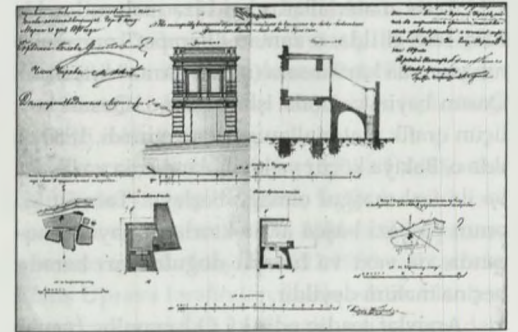
1882-1889-cu illər arasındakı dövrdə bütün Bakı memarları yaşayış binalarının, dükanların tikintisində, İçərişəhərin köhnə, əsrlərdən qalma binalarının bərpası və yenidən qurulmasında iştirak edirdilər. Qaladakı tikintilərin sıxlığının yol verdiyi imkan daxilində sahələri yaxşılaşdırmağa, oradakı şəraiti optimallaşdırmağa çalışırdılar.

Müəllifə məlum olan 50-dən artıq tikilinin arxitektorları İçərişəhərin ərazisində, Şirvanşahlar Sarayının rənti də daxil olmaqla, Kiçik

və Böyük Qala küçələrində daha dərinədə olan məhəllələri də əhatə etməklə əsasən ikimərtəbəli, üçmərtəbəli yaşayış binaları inşa etmişlər.

Burada ənənələr, Qız qalası əfsanəsi, motivlər və arxitektur-planlaşdırma üsulları birbirinə qovuşur. Yeni arxitektur üsulların kiçik ölçümlü məhəllələrin həyatına müdaxiləsi, fəsadların həddən ziyadə küçə şəkəkəsinə açılışı, təbii ki, sıradan olmayan həlli üsul tələb edirdi. Forşadt təcrübəsi, bina inşaatının dinamik inkişafı, bunları diqqətlə izləyən qala sakinləri başa düşürdülər ki, proses obyektivdir və İçərişəhər belə bir mövqeyi qəbul edə bilər.

1882-ci ildən ardıcıl olaraq 10 arxitektor İçərişəhərin inşasında, ərazilərinin tənzimlənməsində iştirak etmişdir. 50-dən artıq obyekt kiçik məhəllələrdə özünə yer taparaq bu yerlərə yeni nəfəs, arxitektur-planlaşdırma baxımından yeni təmayül, həcmi-fəza strukturuna dəyişiklik gətirib, yaşayış evlərində insolyasiya və hava cərəyanını yaxşılaşdıraraq İçərişəhərin ümumi, yeni simasının təmsilçilərinə çevrilmişdi.

Yaşayış binalarını müxtəlif sahələrdə layiləşdirən arxitektorlar bununla İçərişəhərin ərazisində əlverişli inkişafı stimullaşdırırdılar. Şəxsi mülklərin tikintisi və yenidən qurulması ətraf mühitə təsir göstərir və yeni sifarişlərə impuls verirdi.

İçərişəhərdəki yaşayış binalarının tədqiqi zamanı müəllifin diqqətini belə bir məqam

çəkir. Tikinti və ya obyektin yenidən qurulması zamanı sifarişçilər öz mülklərinə qayğı ilə yanaşaraq, ata-babadan qalma ənənəvi irsi qismən də olsa qoruyub saxlamağa çalışırdılar. Belə misallar çoxdur. Bütövlükdə gedən yeniləşmə prosesinin gedişatında yaşayış məkanının daxili strukturunun təşkilində istifadə edilən üsulların dəyişməsi baş verir. İmkan daxilində otaqların iki sırada düzümü sistemi, həyətin üstündə açıq qalereyalar, fasadların üzərində adət olunmayan açıq və qapalı üslublu balkonlar tətbiq edilməyə başlayır, hətta pilləkən qəfəsi özlüyündə müstəqil əhəmiyyət əldə etmiş olur.

Klassik Avropa üsulları zəminində, order sistemində formalaşmış arxitekturlar layihələrdə təbii ki, onlara yaxşı tanış olan arxitektural materiallardan istifadə edirdilər.

Arxitekturlardan forşadtda və İçərişəhərdə ən çox layihələndirən və inşa edən tanınmış arxitektora, Şamaxıda doğulan Qasım bəy Hacıbababəyovun (18.11.1874) şagirdi Məşədi Mirzə Qafar İsmayılov olmuşdur.

Arxiv materiallarından bizə məlumdur ki, hələ 1868-ci ildə, o zaman "Parapet" meydanının yanında karvansara (indiki "Araz" k/t) tikən Qasım bəyin yanında işləyərkən o, Qasım bəy üçün qrafik materialları yerinə yetirirdi. 1880-ci ildə o, Bakıya köçür və layihələndirmə və inşaat işi ilə fəal məşğul olmağa başlayır. Təəssüf ki, onun və bəzi başqa arxitekturların həyatı haqqında, nə vaxt və harada doğulmaları barədə heç nə məlum deyildir.

Arxivlər təsdiq edir ki, Q.İsmayılov həmin dövrdə ən məhsuldar arxitektora idi. O, şəhərin bütün tarixi məhəllələrində, o cümlədən İçərişəhərdə 250-dən artıq binanın layihəsini tərtib etmiş və tikdirmişdir.

İştirakçı-arxitekturlar arasında İçərişəhərdə ev tikdirənlərdən hamıdan çox sifariş qəbul edən Qafar İsmayılov 30-a yaxın layihə tərtib etmiş və onların böyük bir qismi həyata ke-

çirilmişdir. Hal-hazırda da Böyük Qala küçəsində, Şirvanşahlar Sarayı rayonunda, xaotik məhəllələrin strukturunda qoruna bilmiş nümunələri görmək olar.

Tikilən binaların üslubları ona dəlalət edir ki, küçə şəbəkəsinin minimal dərəcəli istismarını təmin etmək üçün yaşayış binaları layihələndirilərkən məhəllələrdən müəyyən hissəsini küçələrə qatmaq lazım gəlirdi.

Tikintisi nəzərdə tutulan yaşayış binaları mülkün sahəsindən asılı olaraq frontal və ya künc sahələrdə yerləşdirilirdi. Q.İsmayılov imkan daxilində sifarişçinin arzularını, tələblərini təmin etməyə - yaşayış binasının rahat planını tərtib etməyə, həyət sistemini təşkil etməyə, sanitariya qovşağı problemlərini həll etməyə çalışırdı. İçərişəhərin əsasən kiçikölçülü sahələri, ayrıxətli abrisi şəraitində işləmək arxitektora üçün çətin idi. Lakin az-az hallarda İçərişəhərdə tikinti üçün iri sahələrə də rast gəlmək olurdu.

Kiçikölçülü və ya nisbətən iri sahələrdə işləməsindən asılı olmayaraq, memar istənilən halda arxitektural-planlaşdırma strukturuna xüsusi diqqət yetirmiş və həmin dövrü mərhələdə İçərişəhərin ətalət atmosferi mənəşəsindən qoparaq inkişafa üz tutmasına kömək etmişdir. Neft sahəsindəki canlanma qaladakı durğun durumu silkələmiş, sakinləri şəxsi rifahları naminə daha fəal olmağa sövq etmişdi.

İçərişəhərin yeni tarixi-memarlıq və şəhərsalma təmayülünün formalaşmasında arxitektora Qafar İsmayılovun əməyinin böyüklüyünü təsəvvür etmək üçün memarın bir çox layihələrini təqdim etmək olar. Arxitektora fəaliyyəti elə bir dövrə təsadüf etmişdi ki, dəyişikliklər təkcə məhəllələrin köhnə ənənəvi planlaşdırma üsullarına yanaşmada baş vermir. Sakinlərin yaşadıqları evin daxili quruluşu, planlaşdırılması, interyerinə, dekorativ-tətbiqi sənətə yanaşması da yeniləşirdi, ən əsası isə psixoloji inkişaf prosesi gedirdi. Bakı sakini

Kərbəlayi Ağabala Rəhim oğlunun Bakının birinci hissəsində olan ikimərtəbəli daş evinin layihəsi Bakının inşasında yeni bir töhfə idi. Həmin dövrdə şəhər mühəndisi vəzifəsini polkovnik N.A. fon der Nonne, şəhər arxitektora vəzifəsini isə mühəndis M.Botov (1855-1885-ci illər) daşıyırdı. Bütün təqdim olunan layihələr Bakı şəhər Upravasında texniki personal tərəfindən öyrənilirdi. Texniki cəhətdən tərtibatı qənaətbəxş olan və Bakı şəhərinin Tikinti Ustavının (nizamnaməsinin) tələblərinə cavab verən layihələr təsdiq edilmək üçün şəhər rəhbərinə təqdim edilirdi. Qafar İsmayılovun bu layihəsi Uprava tərəfindən öyrənilərək 08.06.1884-cü ildə imzalanmış, 06.11.1884-cü il tarixində isə Şəhər Duması tərəfindən təsdiq edilmişdir.

İçərişəhərin Baş planının fraqmentində binanın tikilməsi üçün sahə Böyük Qala küçəsi ilə "Qaranlıq sıralar" arasında göstərilib, sahə "Buxara" (XV-XVI əsrlər) Karvansarasının şimal-qərbi hissəsinə bitişir. Tikinti hərfi mənada İçərişəhərin mərkəzində, Hacı Səlim Kələntərovun mülkünün qonşuluğunda nəzərdə tutulmuşdu.

Yaşayış binasının planı İçərişəhər üçün müqayisədə aydın, dürüst-dəqiq qabaritlərə malikdir, içəriyə doğru inkişafdadır və iki hissədən təşkil olunub: birincisi, yaşayış binası, ardınca sahəsi binanın ölçülərinə bərabər olan (iç) həyət. Binanın girişi Böyük Qala küçəsini "Qaranlıq sıralarla" birləşdirən dalandandır. Planın küçədən eni 5 soddur (10; 5 m). Bina şəxsi mülk üslubundadır; birinci mərtəbədə üç qapı-pəncərə yeri vardır: soldan ikimərtəbəli pilləkənləri olan baş giriş, mərkəzdə mətbəxin pəncərə gözü, sağdan iri həyət girişi yerləşmişdir. İkinci mərtəbədə çox rahat qalxımı olan pilləkən və onun kvadratşəkilli otağa girişi və kiçik, açıq üslublu dəhlizi olan ensiz, təcrid olunmuş otaq yerləşmişdir. Dəhlizi sonradan şüşəbəndə çevirmişlər. Otaqların təyinat tərkibi çox məhduddur.

Simmetrik-ox kompozisiyası olan və rızalılıqla nəzərə çarpdırılan fasad küçə enişində yerləşdirilib. Sıx rustovkalı şaquli hissələr kvadrat proporsiyaların karkasını təşkil edir. Pəncərə yerlərinin işlənmə üsulu sayəsində fasadın dolğunluğuna baxmayaraq, horizontal, mərtəbəarası hissələr öz lokallıqlarını qoruyub saxlayır. Zərif seçilən pəncərə haşiyələri, dekorativ detallı qıfıl daşları (qovşaqlar) fasadın səthini özünəməxsus daş mozaikaya çevirmişlər. Arxitektora hörgünün boş müstəvilərində şaqulu növbələşdirməklə müəyyən rəsm tətbiq etmiş və bununla faktiki olaraq fasadın fəza strukturuna yeni element daxil etmişdir.

Mərkəzdə fasadın oxu üzərində yerləşən attikli, aydın cizgili, klassik karniz kronşteynli fronton və hündür horizontal elementlə bərkidilmişdir. Bu, arxitektora Qafar İsmayılovun ilk məlum (tanınan) layihəsidir. Arxitektora məhdud planı olan yaşayış binasını təmtəraqlı fasadla təqdim etmişdir, nəticədə, bina ətraf mühitə maraqlı memarlıq obyektini kimi daxil olmuşdur. Yaşayış binası İçərişəhərin ensiz küçələrinin düzümünə baxmayaraq, Böyük Qala küçəsindən müşahidə olunur. Beləliklə, fasadın müxtəlif nöqtələrdən müşahidəsi üçün bina əlverişli mövqə tutmuşdur.

II dərəcəli tacir Kərbəlayi Molla Hadi Kərim oğlu üçün yaşayış binasının layihələndirilməsi sifarişini Qafar İsmayılov 1886-cı il noyabrın sonunda qəbul etmişdir, 03.12.1886-cı il tarixdə sifariş Uprava tərəfindən təsdiq edilib. Planlaşdırma və həcmi-fəza kompozisiyası baxımından sifarişçinin sahəsi əlverişli mövqeyə malik idi. Sahə yan (künc) tərəfdən Böyük Qala küçəsinə çıxır, eyni zamanda binanın iki fasadı enişli dalandlara açılırdı, bu da həcmi plastikanın formalaşmasına kömək etmişdi.

Yaşayış binasının plan-strukturunu və həyət-yanı sahənin yerləşdirilməsi üçün tikinti sahəsi kifayət dərəcədə idi. Otaqların ikisrallı düzümü

və ikimarşlı təntənəli pilləkən plan kompozisiyasının təşkeledicisi idilər. Otaqların planlaşdırılmasında anfilada sistemi tətbiq edilib, interyerlərin bədii tərtibatında isə bir təntənə, təmtəraq hökm sürür. Otaqlar açıq qalereya vasitəsilə qarşılıqlı əlaqədədir. İkinci mərtəbədə yaşayış binalarının yeni həcmi təzahürləri olan eyvanlar yer alıb. Həyətin sahəsi yuxarı mərtəbə ilə çox uzun, açıq üslublu, aralıq meydançası olan, birmarşlı pilləkən vasitəsilə əlaqələndirilirdi. Təntənəli bina girişinin yanında hündür tağlı, qapı tayları olan həyət girişi yerləşirdi. Qapıların üstü dərin oyma texnikasında, milli motivlərdə, həndəsi formalı ornamental elementlərlə bəzədilmişdi. Binanın bu hissəsi eninə uzanan fasadın ən gözəl yaraşığı idi. Nə qədər ki, yeni "iş adamları" sənət nümunəsini öz "zövqlərini" görə dəyişərək, 130 il zamanlara sinə gərmiş fasadın ən yaxşı hissəsini məhv etməmişdilər. Bu sətirlərin müəllifi iri portalın yanındakı pillələrlə enərək sevə-sevə onları seyr edərdi. Ürəkəğrıdıcı bir haldır ki, bu, İcərişəhərin ərazisində XIX əsrin sonlarına aid olan irsimizin yeganə qəlpəsi idi. II dərəcəli tacir Kərbəlayi Molla Hadinin binası hələlik bizimlədir, lakin nə zamana qədər?!

Binanın horizontal detalları və şaquli yastı çıxıntıları (lopatkaları) olan qərb fasadı konstruktiv əsas üzərində inkişaf etdirilmişdir. Kodifikasiya olunmuş stereotiplər vahid bir ritmdə tətbiq edilərək fasadın döyünən (dalğalanan) fəzasını nəcibləşdirirdilər. Mərtəbələrin qoşa pəncərə yerlərinin birmənalı təqdimatı arxitektural kütlələrin (həcmələrin) dinamikasına istiqamətlənib.

Qafar İsmayılov fasaddakı pəncərə və giriş yerlərinin dekorativ tərtibatında fəal plastikanın tətbiqi mövqeyindən çıxış etməkdə davam edir və klassik istiqamətli məlum arxitektural materialların özünəməxsus tətbiqi imkanlarını genişləndirir.

Bütün Bakı memarları, eləcə də digər əcnəbi memarları Avropa klassik üslubu bazasının üzərində işləyərək buraya üslubi meyllər daxil edib uzlaşdırır və bununla da repertuarı fərdi memarlıq artikulyasiyası ilə zənginləşdirirdilər. XX əsrin ərəfəsində üslubpərəstlik ilə yanaşı eklektika da özünə tətbiq sahəsi taparaq, yeni memarlıq incəlikləri doğurur.

Arxitekturlar İcərişəhərin kiçik fərdi sahəli coxcəhətli məhəllələrində ya qədim dədə-babaların yurdlarının yenidən qurulması, ya da yeni yaşayış binalarının tikilməsi üçün sifarişlər alırdılar. Bakı sakini Ağa-Sadıqın sifarişi ilə ikimərtəbəli, daş evin layihəsi yenə də əyrixətli, dar küçələrdə reallaşmalı idi (1886-1887-ci illər).

Tikili küçətini həllə malikdir və bir çox qonşu malikanələrlə həmsərhəddir. Planlaşmaya görə hər mərtəbədə bir neçə otaq bir sırada yerləşdirilib. İkimarşlı sırası olan pilləkən qəfəsi aydın mövqə tutub, ikinci mərtəbədə açıq qalereya yerləşib. Həyət sahəsinin düzbucaqlı abrisi qalereyaya istiqamətli tutan uzun birmarşlı pilləkənlə tutulub. Bu pilləkən qonşu malikanənin divarlarına bitişir.

İrəli çıxan bir çox tinlərə (bucaqlara) baxmayaraq, arxitektural əsas həcmi elementi kompakt şəkildə yerləşdirmiş və müəyyən arxitektural dəsti-xəttə malik fasadlar ərsəyə gətirmişdir. Qafar İsmayılov yaşayış binalarının layihələrində ənənəvi olaraq üfqi hissələr və şaquli çıxıntılardan (lopatkalardan) münasib kompozisiya üsullarında geniş istifadə edir. Binanın tinlərində rizalitlər tətbiq edən arxitektural üsulların vəhdətini yaradır, bütün fasad elementləri arasında qarşılıqlı əlaqə yaratmağa nail olurdu.

Arxitektural şaquli çıxıntılar (lopatkalar) və tikişli daş hörgü tətbiq etməklə iki fasadın iti küncələrini çox incə tərzdə yumşaltmağa nail olmuşdur. Rizalitlərin üzərində də belə üslub tətbiq edilmişdir. Fasadların mərkəzi hissələrinin səth-

lərinin sakit durumu fonunda, haşiyəli pəncərə gözləri kompozisiya elementlərinə çevrilirlər. Fasadların müstəvi və həcmi qrafikası sayəsində detallar və zərif plastika nəzərləri çəkir. Binaları layihələşdirərkən arxitektural Qafar İsmayılov çox zaman adət edilmiş və elementlərin fərqli təzahürlərindən istifadə edərək yeni arxitektural kompozisiya üsulları ortaya çıxarmışdır.

1899-cu ildə arxitektural Q.İsmayılov Bakı qalasının sakini Kərbəlayi Cəfər Məşədi Kərimovdan İcərişəhərin kiçikölçülü sahəsində ikimərtəbəli yaşayış binasının tikilməsinə sifariş qəbul edir. İcərişəhərin demək olar ki, bütün sahələri həndəsi çoxbucaqlı formasında olub, bir-birlərinə nəzərən mürəkkəb mövqə tuturlar. Kərimovun sahəsi də həmin planlaşdırma "inkişafına" daxil olaraq, iki tərəfə çıxan küçə və dalanların əhatəsindədir.

Mövcud şəraitə nəzərə alan arxitektural binanın küçətini strukturda layihələndirmiş və mərtəbələrdə olan bir neçə otağı bir sırada yerləşdirmişdir. Ətrafdakı mövcud köhnə tikililərlə əlaqədar, plana kapital pilləkən daxil etmək mümkün olmamışdı. Ənənəvi açıq üslublu, birmarşlı pilləkən qalereyanın küncündə özünə yer almışdır. Əsas otaqların küncələrində yerləşdirilən sobalar qonşu otaqları da qızdırırdı. Zirzəmi yox idi.

Yaşayış binasının fasadlarının eni və uzunluğu 5 sajendir (10,67 m)-dir. Bu hüdudlar çərçivəsində yaşayış binasının layihəsinə müəyyən strategiya əlavə etmək məqsədilə memar arxitektural imkanlardan istifadə etmək qərarına gəlir. Bunun üçün memar ikinci mərtəbənin dorik orderli pilyastrları ilə vertikal bölümləri gücləndirir, həyətdə girişi olan fasadı şaquli çıxıntı (kürək) və yastıqla qabardaraq onları sistem vəhdətinə gətirir və binanın küncündə traktovkanı davam etdirir. Sadə haşiyəli adı pəncərə gözləri fasadın fon proqramını təşkil edirdilər. Mərtəbəarası qurşaqların sıx horizontal bölümü və frontonlu

rizalitlərin üstündəki baş karniz inkişaf vektorlarını yaradırlar və beləliklə, arxitektural mövzu mərtəbələrində üç pəncərə gözü olan yan fasada da ötürülür.

Buradakı şaquli pilyastrların ritmi klassik üslubdadır. Fasadın yan tərəflərində (küncələrində) qoşa pəncərə gözləri arasında isə birdənəli pilyastrlar meydana çıxır. Arxitektural-plastik kompozisiya tamamlanır. Fasadın sakit, rəvan səthində sarsıdıcı təzadlar yoxdur, bu, İcərişəhərin ağışuna aldığı bir arxitektural replikadır.

Böyük olmayan döngələrin birində arxitektural Q.İsmayılov Bakı sakini Məşədi İsmayılov Məşədi Əliverdi oğlu üçün ikimərtəbəli yaşayış binası layihələndirmişdir. Layihə 12.10.1890-cı ildə Şəhər Upravası ilə uzlaşdırılmış, 13.10.1890-cı il tarixdə isə Şəhər Dumasında təsdiqini almışdır. Döngə boyu yerləşən, 20 m uzunluğu və 8,5 m eni olan sahənin demək olar ki, hamısı sifarişçiyə məxsus idi. Ölçülər İcərişəhər üçün səciyyəvi deyildi. Arxitektural düzbucaqlı torpaq sahəsindən imkan daxilində effektiv həcmi-fəza traktovkasında, arxitektural-plan üsulları tətbiq etməklə əlverişli kompozisiya təqdimatına nail olmaq qərarına gəlir.

Plan uzununa iki otaqdan təşkil olunmuş iki əks tərəfli sekiyalara bölünüb, mərtəbələrdə onlarla yanaşı Bakı iqlim zolağı üçün ənənəvi olan açıq qalereya yerləşdirilmişdir. Pilləkən həyətdə girişin oxuna əks olaraq simmetrik şəkildə yerləşmişdir. Bir neçə meydança pilləsi, sağa və sola qalereyalara aparıcı birmarşlı kapital pilləkənlər. Girişdə kifayət dərəcədə geniş olan həyət məkanının ümumi sahə ilə özünəməxsus uyğunluğu vardır. Yaşayış binası çoxpilləli inkişaf durumunu yaşamağa başlayır, bu da layihənin həcmi həllində əksini tapmışdır.

Arxitektural adəti üzrə, üzərində kompozisiya toplananlarının formalaşdırdığı üslub və prinsiplərə müraciət edir. İkinci mərtəbənin qoşa toplananları künc rizalitlər üzərindədir, birinci

mərtəbədə isə qabarıq rustovkalı iri pilonlar yerləşdirilib. Həyətə giriş keçidindəki bircins pilyastrlarda da həmin prinsip tətbiq edilmişdir. Rustovkalı ensiz pilon onların davamıdır. Fasad üzərində arxitektura ekspressiya yaranır və hər bir funksiyanın ayrılığı təmin edilir. Yaşayış binasının ümumi memarlıq kompozisiyası fasad üzərindəki horizontal bölümlərin və vertikal ritmin sayəsində, potensial dinamizm və intensiv aktivliyə istinadən çıxış edir.

Daşın bina strukturunda kompozisiya plastikasının təmüquqlu elementi kimi iştirakı həcmi miqyasda tam dolğunluğu ilə açıqlanır. Bina maraqlıdır, cəlbedicidir və Qafar İsmayilovun yaradıcılığında yeni təsəvvürlər, duyumlar, assosiasiyalar doğurur. Yan fasad yaşayış binasının baş fasadındakı əsas kompozisiya prinsiplərini təkrar edir. Nəzərdən keçirilən fasad faktiki olaraq, ön fasadın bir seksiyasını təşkil edir, həmin proporsional qabarıqlar, həmin üfqi və şaquli bölümlər, yuxarı mərtəbədə qoşa pilyastrlar, aşağı mərtəbədə rustovkalı pilonlar – ümumi arxitektura repertuarın özünəməxsus replikaları kimi səslənilir.

Bakı sakini Məşədi Məlik Mansurov Böyük Qala küçəsi boyu, Məhəmməd məscidinin (1078-1079-cu illər) yanında, tut ağacı bitən rahat, kiçik meydanca ilə üz bəzəyində yerləşən evini yenidən qurub, otaqları bir sırada yerləşdirmək şərt ilə, ikimərtəbəli etmək qərarına gəlir. İçərişəhərdə tikinti və yenidənqurma işlərinin qızğın getdiyi bir vaxt idi. Ətrafda qohumlar və yaxın qonşuların çoxu evlərini yenidən qurur, ya da yenisini tikdirirdi. İçərişəhərin imkanlı sakinlərindən olan Mansurov geri qalmamaq qərarına gəlir. Həmin vaxt Qala ərazisində arxitektura Qafar İsmayilov uğurla layihələndirmə və inşaat işləri aparırdı. Mansurov 12.01.1891-ci ildə şəhər Upravasının təsdiq etdiyi yenidənqurma layihəsini ona etibar edir.

Bu layihəni mən Bakı sakini Mansurovun varislərigildə görmüşəm, daha dəqiq desək, la-

yihənin orijinalını mənə tanınmış bəstəkar Eldar Mansurov göstərmişdi.

Layihə düzbucaqlı plana malikdir, şimal-şərq istiqamətdə bir qədər irəli çıxır, küçətini həlli var. İçəriyə doğru yerləşən ikimərtəbəli qəfəsi olan pilləkənlərin iştirakı ilə simmetrik-ox kompozisiyası təqdim olunur. Otaqlar bir sırada düzülüb. Açıq pilləkənli xırda həyət birbaşa qalereyaya qoşulur. Bina qabarıq baş girişi təmtəraqlıdır, bir neçə pillə kiçik dəhlizə aparır, onun ardınca baş pilləkən açılır.

Fasad üzərində arxitektura artıq tanış üsul və motivləri tətbiq edir. Onlardan məharətlə istifadə edərək sifarişçi baxımından özünəməxsus cəlbediciliyi olan yeni kompozisiya və fəza həlli əldə etmiş olur. Memar üfqi və şaquli bölümlərə müraciət edir. Müəyyən memarlıq karkası yaradır, sonra isə əsas və ikinci dərəcəli elementləri nişanlayır və fasadın yekun işlərinin icrasına başlayır.

Qabarıq profilənməmiş üfqi detallar yeni inkişaf fazasına daxil olur, vertikal elementlərin – tağların strategiyası da burada iştirakçıdır. Qafar İsmayilov layihəni əsaslı formada həll edir. Fasadın mərkəzi hissəsi və yan bucaqlarda əla proporsiyalı qoşa pilyastrlar yerləşib. Vertikal birinci mərtəbədə blok-rustovkalar formasında davam edir və çox qabarıq təqdim olunurlar. İkinci mərtəbənin mərkəzində pəncərə gözü yerləşdirilib. Attikli karniz fasadın hündürlüyə inkişafı imkanlarını genişləndirir və nəhayət, oxun mərkəzi üzərində effektiv arxitektura forma – əsaslı fronton çıxış edir. Fasadın yumşaq, kəskin olmayan plastikası günəşli Bakının canlı işıq-kölgə oyununda həzin döyüntülü ilğıma çevrilir.

Mövcud şəraitdə binanın ümumi görünüşü ilkin müəllif sistemindən məhrum olmuşdur, yenidənqurmalar binanın simasını təhrif etmiş, bu gün artıq bina fasadının arxitektura fraqmentinin qəlpəsini belə tapmaq çətindir.

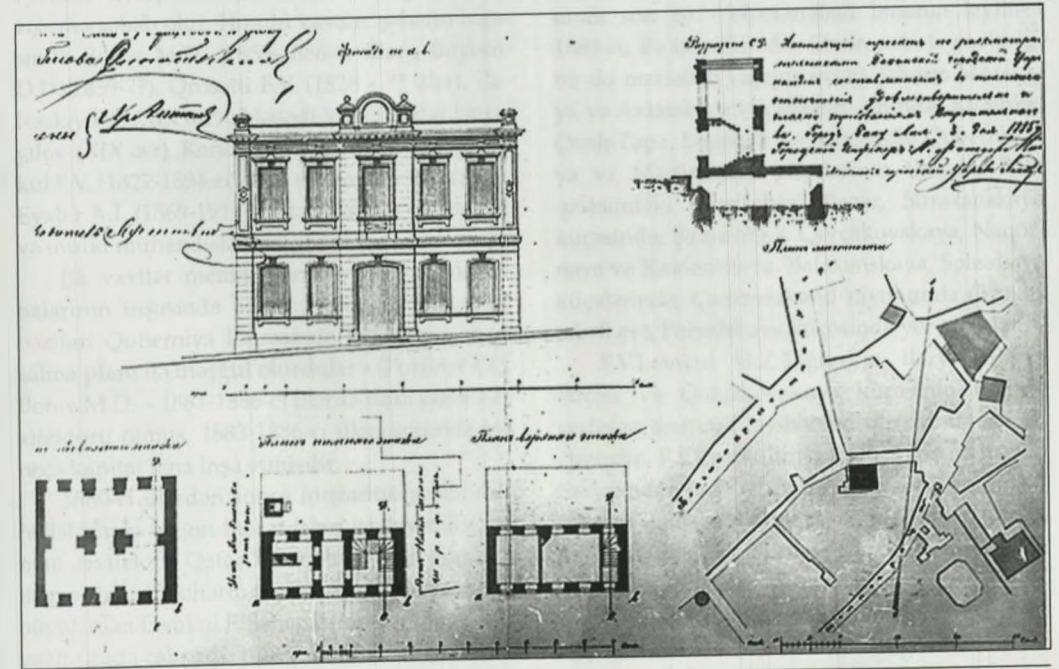
Bakı sakininin ikimərtəbəli yaşayış binası şəhər Duması və Uprava tərəfindən 03.05.1885-ci il tarixində təsdiq edildikdən sonra Məşədi Mirzə Qafar İsmayilovun layihəsi əsasında İçərişəhərin iri mərkəzi məhəllələri rayonunda, Qasım bəyin ikimərtəbəli karvansarının (XV əsr), “Qaranlıq sıraların” və Böyük Qala küçəsinin yaxınlığında, qonşuluqdakı Cümə məscidi, minarə və digər dini tikililərin əhatəsində ucaldılmışdır.

Sahə böyük deyil, formasına görə kvadrata yaxındır - (9x8,5 m). Qərbdən Ağakəşi Qədim oğlunun evi, şərqdən Molla Şərif oğlunun evi ilə qonşudur, şimaldan geniş küçəyə açılır. Mülk iki bərabər, düzbucaqlı hissəyə bölünüb. Birinci mərtəbədə mətbəx, mərkəzdə həyətə keçid, sağda üçmərtəbəli pilləkən. İkinci mərtəbədə iki böyük otaq və pilləkən marşı. Həyət boşdur, tualet həyətdədir. Plan çox rahat, səliqəli tərtibata malikdir. Evin yanında küçəyə çıxışı olan şəxsi dalan yerləşib. Yaranmış planlaşdırma situasi-

yası arxitektura imkan vermişdir ki, fasad arxitekturasının çoxaspektli inkişafına başlamış olsun. Mərkəzi simmetrik-ox kompozisiyası zəif seçilən rizalitetlə və damın üstündəki dekorativ yarımçevrəvi tağla təmsil olunub.

Böyük olmayan fasad dəqiq proporsiyalar hüdudundadır. Arxitektura ifadəli horizontal bölümlər, vertikal üsullar, inkişaf vektorunun tərkibində pəncərə gözələrinin ritmi ilə ardıcıl olaraq binanın memarlıq özəlliklərini açıqlayır. Bina sakit memarlıq görüntüsünə baxmayaraq, bədii elementlərin potensial intensiv fəallığından irəli gələn vertikal ritmin müəyyən ekspressiyasını yaradan daş aralıqlarla məhdudlaşmış fasadın sanki ətraf fəzaya ötürülən titrərtisi duyulmaqdadır.

Arxitektura Q.İsmayilovun qala təcrübəsindən başqa bir nümunə. Yerli sakin Kərbəlayinin sifarişi ilə Böyük-Qala küçəsində şəhər Dumasının 20 mart 1890-cı il tarixli təsdiqindən

BAKİ ARXİTEKTORLARI 1870-ci İLDƏN QƏBUL EDİR

sonra işlənən layihə. Küçənin böyük olmayan sahəsi 6 saş (13 m), ikinci mərtəbədə birsıralı iki otaq, qalereya. Aralıq meydançası olmayan açıq, uzun pilləkənlər qonşu hüdudlar boyu yerləşmişdir.

Bu layihədə fasadın məhdud arxitektura və sitalərlə həlli marağ doğurur. Soldan enli rask-repovka və həyətə girişin böyük keçidi. Memarlıq mahiyyəti öz forma qəlibinə tökülüb və üfüqi bölümlər, ikimərtəbəli pilyastrların sadə

vertikal üsulları ilə nümunəvi nümayiş traktov-kasında təsir gücünü bürüzə verir. Haşiyələrlə məhdudlanmış pəncərə gözlərinin ritmi sıx rustobkalı hörgü altında əriyib itir. Qabarıq nəzərə çarpdırılan yonulmamış daş divar arxitekturasında dominantdır, fasad dinamik ekspressiyasının özünəməxsus mozaikasına çevrilir.

Bu, arxitektora Q.İsmayılovun İçərişəhərdə fasad arxitekturası üzərində işləyərək tətbiq etdiyi yeni potensial əməli addımı idi.

“1 yanvar 1878-ci ildə Qafqaz canişini knyaz Mixailin sərəncamı ilə Şəhər məsələləri üzrə Quberniya İdarəsi (divanxanası) yaradılmış, 8 yanvar 1878-ci ildə Bakı Dumasının açılışı və Şəhər Upravasına seçkilər baş vermişdir (Tamarə Hübətova, Bakı və almanlar, Bakı, 2008)”.

Belə əhəmiyyətli hadisə şəhərin memarlıq plan imkanlarının inkişafı ilə yanaşı, inşaat işlərinin genişlənməsinə və şəhər torpaqlarının zəbtinə səbəb olur. Həmin vaxtlar şəhərin inşasında Botov M.D. (1855-1886-cı illər), Buynov D.D.(1859-??), Qrosetti F.V. (1828 - ?? illər), Zaleskiy P.P. (XIX əsr), Məşədi Mirzə Qafar İsmayılov (XIX əsr), Kandinov A.S. (1851 - ??), Lemkul F.V. (1822-1894-cü illər, mühəndis-texnoloq), Eyxler A.İ. (1869-1911-ci illər) kimi arxitektora və mülki mühəndislər çalışırdılar.

İlk vaxtlar memarların hamısı yaşayış binalarının inşasında özlərini göstərə bilməmiş, bəziləri Quberniya İdarəsində işləyərək şəhər-salma planı ilə məşğul olurdular - (Porfirov O.), Botov M.D. – 1881-1886-cı illərdə Bakı şəhər Arxitektora olmuş, 1883-1886-cı illər arasında bir neçə kapital bina inşa etmişdir.

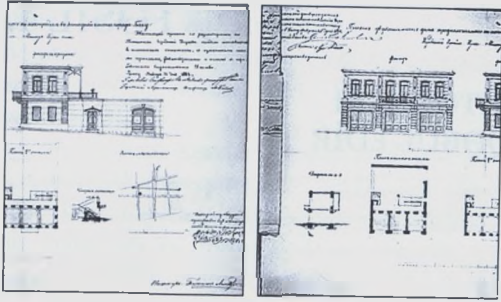
1880-ci illərdən sonra forşadtın şəhər məhəllələrində qızğın inşaat işləri başlayır. Bu zaman arxitektora Qafar İsmayılov şəxsi praktika ilə məşğul idi. Şəhərin inşaat sahəsində yaşca ən böyük olan Lemkul F. Şəhər Upravasında texnik vəzifəsində çalışırdı.

Kandinov A.S., mülki mühəndis, 1886-1891-ci illərdə Bakı şəhər arxitektora olan N.A. fon der Nonne şəhər mühəndisi idi, digər arxitektora da məhsuldar memarlıq fəaliyyəti ilə məşğul idilər.

Yuxarıda adları çəkilən memarlar Bakıya gələndə qədər Şəhər Upravasında memarlıq işlərinə mühəndis-texnoloq Lemkul F. rəhbərlik edirdi. “Günəş saati” adlanan ilk layihəsini 1880-cı ildə, 57 yaşı olarkən layihələndirmişdir, onun son işi - birmərtəbəli binanın layihəsi 1889-cu ilə təsadüf edir. Onun əsas layihələri – bir-iki mərtəbəli yaşayış evləri şəhərin Morskaya və Aziatskaya küçələrinin tinində, Kubinka, Qanlı-Təpə, Dağüstü rayonlarında, Qubernskaya və Mariinskaya küçələrinin tinində, Bakı qaləsindəki (İçərişəhər) Bazar, Suraxanskaya küçəsində, Şamaxinka, Qorçakovskaya, Naqornaya və Kamenistaya, Balaxanskaya, Spasskaya küçələrində, Çəmbərəkənd rayonunda (3 mərtəbəli ev), Persidskaya küçəsində yer tapıblar.

F.V.Lemkul H.Z.Tağıyevin Baryatinskaya küçəsi və Qorçakovskaya küçəsinin tinində yerləşən teatrın layihələndirilməsində iştirak etmişdir. F.V.Lemkulun yaradıcılığı, memarlıq baxımından sadəliyi, sakitliyi ilə seçilir, onun layihələri üçün Avropa klassik arsenalından olan təmkinli üsul və formalar, sadə kompozisiya həlləri səciyyəvidir.

F.V.Lemkul arxitektura layihələri üçün səciyyəvi olan bir neçə nümunəni göstərək. Bakı

sakinlərindən biri Kərbəlayi Hüseynqulu Məmmədqulu oğlu şəhərin qərb hissəsində ikimərtəbəli evin layihəsini sifariş verir.

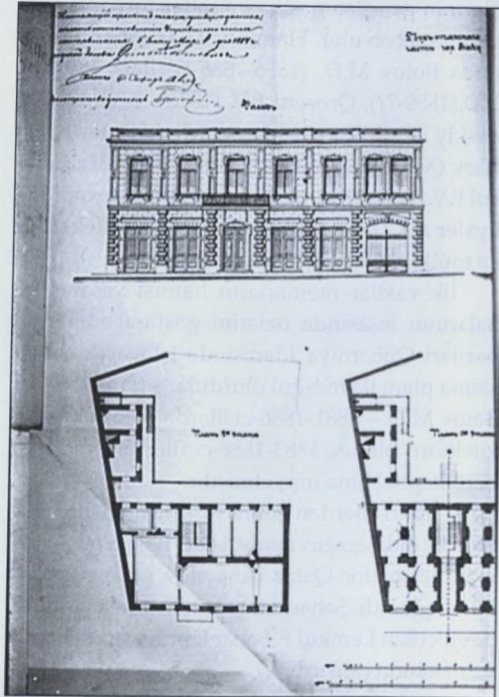
Həmin dövrdə forşadtın qərb hissəsi gələcək inşa işləri üçün yalnız məhəllələrə bölünmüşdü. Adsız küçənin və şimal istiqamətdə Poçt meydanına aparan təzə salınan küçənin tinində F.V.Lemkul yaşayış binası layihələndirmiş və Şəhər Upravası texniklərinin ixtiyarına təqdim etmişdi. Tikinti Ustavının tələblərinə cavab verən layihə şəhər mühəndisi, polkovnik fon der Nonne və şəhərin mühəndis-arkitektoru M.Botov tərəfindən 31 yanvar 1884-cü ildə təsdiq edilmişdi. Layihə üzərindəki dərkənardə qeyd olunub ki, bu plan 1884-cü il fevralın 1-ci günündə Upravanın qətnaməsi əsasında təsdiq edilir. İmza: şəhər başçısı Despot-Zenoviç.

Otaqları bir sırada düzülmiş, küçə tinində yerləşən kiçik düzbucaqlı sahə. Plan üç kvadrat seksiyaya bölünüb. Seksiyalar kapital divarlarla təcrid edilən, ayrı-ayrı geniş dükan yerlərindən ibarətdir. Seksiyaların qapı və pəncərəsi həyətə üz tutub. İkinci mərtəbəyə giriş yan fasaddan birmarşlı pilləkən qəfəsindəndir. Planlaşdırma birinci mərtəbədə olduğu kimidir, otaqlar anfilada sistemində düzülüb və verandaya üz tutublar. Həyət genişdir, ev sahiblərinin istifadəsi və dincəlməsi üçün rahatdır. Fasad geniş olmasa da, vertikal hissələrə bölünüb: birinci mərtəbədə rustovkalı ağır pylonlar vasitəsilə, ikinci mərtəbədə isə pilyastrlar "növündə"

olan daha yumşaq rustovkalı pylonlarla. Fasad münasib proporsiyalardadır və qoşa pəncərə gözləri olan səthin ümumi arxitektur həlli ilə harmonikdir. İkinci mərtəbənin oxu üzərində ikipəncərə gözünü əhatə edən balkon yerləşib. Müəllifin tətbiq etdiyi məhdud detallar binanın arxitekturasını çox qabarmadan müşayiət edir.

Yan fasadda vertikallığın sayəsində divarların üfüqi hissələrinin müşayiətində həcmi kütlələrin dinamikası yaranır. Pilləkən qəfəsinə təntənəli giriş və daxili həyətə olan geniş tağlı keçid diqqətçəkəndir. Girişlərin arxitektur elementləri daş hörgüsünün tünd və açıq sıralanması fonunda maraqlı təsir bağışlayır.

F.V.Lemkul Bakı küçələrindən birində ikimərtəbəli yaşayış binası layihələndirib, otaqları iki sırada düzülmiş bina L-şəkilli formada inşa edilib (04.05.1884 il). Bina sol tərəfindən istismar üçün rahat otaqlar və kvadratşəkilli

həyəti olan bir qrupa söykənib. Otaqlar açıq üslublu verandaya (eyvana) açılır. Plana görə, baş giriş və tağşəkilli keçid istisna edilməklə, birinci mərtəbədə dükanlar olmalıdır. Birinci layihədən fərqli olaraq, planda dükanlar qapalı seksiya təşkil etmir.

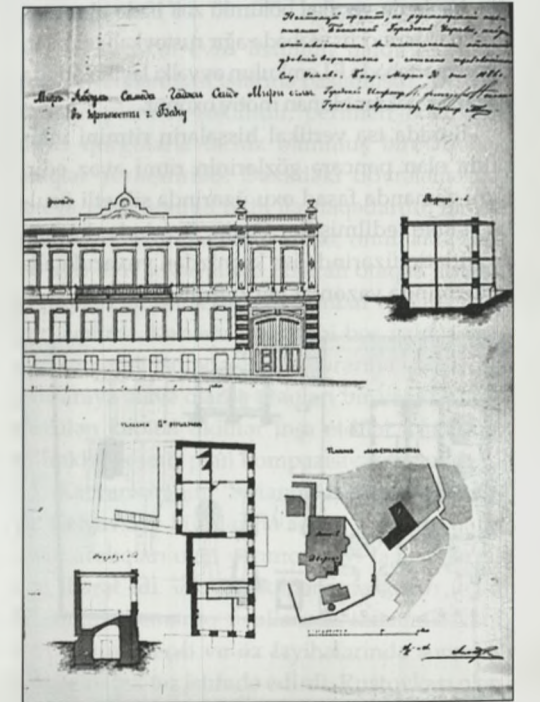
Onlar daxili məkandakı geniş keçidlərlə açılır və xaçşəkilli (çarpaz) tağtavanla örtülüdür. Qeyd etmək lazımdır ki, Bakı binalarının demək olar ki, bütün birinci mərtəbələrinin əksəriyyətində konstruktiv cəhətdən ən rahat daş forma kimi xaçşəkilli tağtavadan istifadə edirdilər.

Pilləkən qəfəsi pəncərə gözləri arasında yerləşdirilib və planlaşmanın bütün korpusunu əhatə etdiyindən planda məsuliyyətli mövqelərdən birini tutur. Planın birinci sırasının ensiz dəhlizi ikinci sıraya keçir və burada təntənəli, geniş, ikimarşlı pilləkən açılır. Bakı yaşayış binalarında belə üsul 1870-ci illərin sonu 1880-ci illərin əvvəlindən müşahidə olunur, o zaman baş giriş o qədər də qabardılmırdı. İkimərtəbəli, birmənzilli yaşayış binasının iki böyük zalı var, taxçalı otaqlardan biri küçəyə üz tutub. Təntənəli qəbullar üçün nəzərdə tutulmuş zallar mənzilin planına əlavə edilmiş yenilik idi. Pilləkənin sağ tərəfində üç düzbucaqlı uzun otaq yerləşdirilib, eyvandan düşən işıq onları yaxşı işıqlandırır. Fasadın arxitektur kompozisiyası əvvəlki yaşayış binasının fasadının variantı növlərindəndir. Binanın aşağı mərtəbəsində fasadın əvvəlki vertikal ritmini görmək olar, fərqli rəsimli rustovka ilə nəzərə çarpdırılan pylonlar, ikinci mərtəbədə onlar karnizə qədər tikilidir. Motiv zərif plastikada, bəzi bədii, dekorativ elementlərin köməyi ilə ifadə olunub.

F.V.Lemkulun birmərtəbəli yaşayış binası (26.10.1884-cü il) Bakının şimal hissəsində, Şamaxinskaya küçəsinin yaxınlığındakı yaşayış məhəlləsinin ensiz uzun zolağında (eni 10.66 m və uzunluğu 30 m) yerləşdirilib. İçəriyə dartılan plan küçədən kvadrat formalı baş otaqla məh-

dudlanmış, onun ardınca mətbəx və sanqovşaq da daxil olmaqla, birsıralı otaqlar gəlir. Enli olmayan açıq üslublu eyvan. Sahənin son hissəsində F.V.Lemkul kvadratşəkilli, böyük olmayan həyət yerləşdirib: mərkəzdəki dairəvi güllük yaşıllıq əhatə olunub, perimetr boyu dövrələmə çıxır, kənarlarda ağaclar. Bu, yaşayış binası sahəsinin planlaşdırılmasında çox əlamətdar üsul idi. Fasadda seçilən alaqaçı, həmçinin profillənmiş haşiyələri və sandrikləri olan üç pəncərə gözündən ibarət olan böyük olmayan həcm seçilir.

1886-cı ildə F.V.Lemkul İçərişəhərin ərazisində iki mərtəbədə ibarət olan iki bina layihələndirir. Birinci bina İçərişəhər məkanında uzunluğu ilə seçilirdi, bilavasitə Şirvanşahlar Sarayının divarının yanında yerləşmişdi və döngəyə çıxışı var idi. Sahə L-şəkilli formada idi,

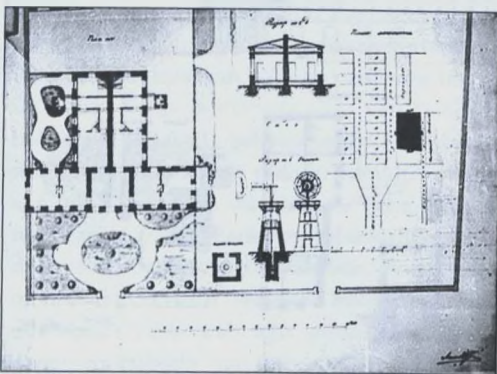
düzbucaqlı sistemlə tikilmişdi. Evin planlaşması iki hissədən ibarətdir və Mir-Abdulsəməd Hacı Səid Miri oğluna məxsusdur, şəhər Upravasının tövsiyəsi ilə şəhər Duması tərəfindən 20 mart 1886-cı ildə təsdiq edilib.

Evin planına görə müəyyən etmək olar ki, evin qədim hissəsi əvvəlki parametrlərini qoruyub saxlamış, digər hissəsi planlaşdırılaraq, bir yerdə birləşdirilib. Pilləkənlər yeni planlaşdırmanın strukturuna daxil olaraq örtünün ümumi aşırımlarını genişləndirir. Pilləkənlə yanaşı nazik arakəsməli bir böyük otaq yerləşib. Otaqdan təzə hissəyə yeganə qapı açılır, onun arxasında dörd otaq var.

Sonradan əlavə olunan hissənin taxta sütunlar üstündə duran enli balkonu var. Balkonun həyətlə açıq pilləkən birləşdirir.

Döngəyə baxan fasad horizontal hissələri ilə seçilir, zəngin haşiyəli pəncərə yerləri sıx düzülüşdür. Yanlarda vertikal bölümlü zəif ifadə olunmuş rizalitlər, birinci mərtəbədə ağır rustovkalı pylonlar, ikinci mərtəbədə F.Lemkulun əvvəlki layihələrində də tez-tez təkrar olunan motiv oxunur.

Burada isə vertikal hissələrin ritmini inkişafda olan pəncərə gözlərinin ritmi əvəz edir. Eyni zamanda fasad oxu üzərində siluetli üsullar tətbiq edilmişdir. Oxun üzərində kartuş, rizalitlərin üzərində isə karnizdən yuxarıda altlıq üzərində vazonlar yer tutublar.

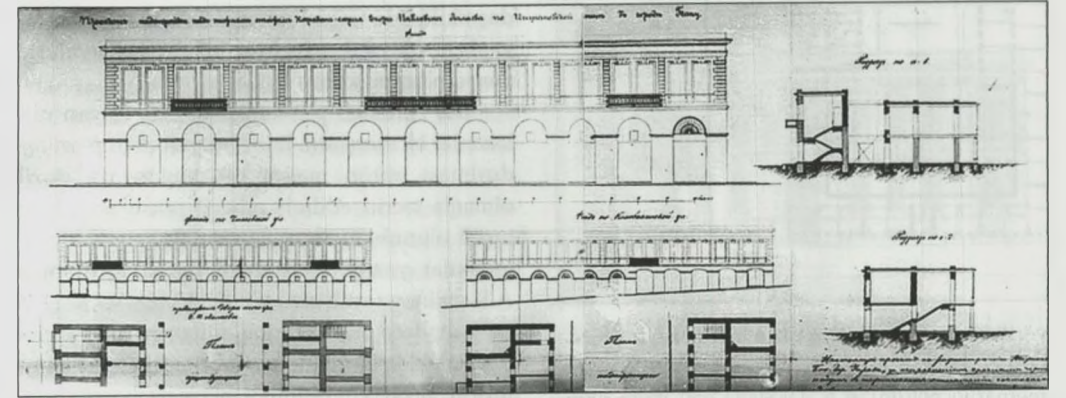
İçərişəhərin Böyük Qala küçəsində ucaldılmış digər ikimərtəbəli binanı F.V.Lemkul Kərbəlayi Səfərov üçün layihələndirmişdir. Layihəyə Uprava tərəfindən 28.08.1886-cı il tarixində baxılmışdır. Bizim əlimizdə arxiv materiallarından yalnız ikinci mərtəbənin planı, kəsiyi, tikinti ərazisinin və yan fasadın planı vardır.

Sahənin planı küçəyə həlallə malikdir, düzbucaqlıdır, yalnız şimal tərəfdən bir qədər məhəllidir, П-şəkilli formadadır və birsıralı tikilidir. İçərişəhərin relyefi düz olmadığından, yan fasad enişdədir. Vertikal hissələrə bölünüb, birinci mərtəbədə kürsünün üstündə rustovkalı pylonlar, ikinci mərtəbədə tyaqalarla nişənlənmiş və tumbalarla (dayaqlarla, altlıqlarla) seçilmiş pəncərə aralıqları. Fasadın sağ tərəfdən iri düzbucaqlı həyətlə giriş və ox üzərində yeganə pəncərə gözü yerləşib. Sol tərəfdə mərtəbələrə geniş aralıqları olan qoşa pəncərələr yerləşib. Zəif horizontal profillər mərtəbələri ayırır, yan fasadın strukturuna müəyyən plastika qatmışlar. Fasadın oxu üzərində üçməşli pilləkənin təntənəli girişi qeyd olunub. Binanın iki qanadını açıq üslublu həyətlə pilləkəni olan aynabənd birləşdirir. Yaşayış binasının arxitekturası ciddidir, lakin zəriflik və proporsional bölümlərdən məhrum deyil.

1880-ci illərdə F.Lemkul Şamaxın rayonunda, Kubinskaya (Zivər bəy Əhməd bəyov) küçəsində, 32x45 m sahədə birmərtəbəli ev layihələndirmişdir. Layihəyə görə bağ və tikili məhəllənin xeyli hissəsini tutur.

Təbiətə romantik insan olan F.Lemkul yaşıllığa can atır və Bakı şəraitində öz layihələrinə təbiətin bu vacib elementini daxil etməyə çalışırdı.

XIX-XX əsrlərin hüduvunda tanınmış milyonçu və mesənət olan H.Z.Tağıyev çoxmərtəbəli fabrik tikdirir. Hələ inqilabə qədər onu yenidən qurub təyinatını dəyişmişdilər. İndi isə bina növbəti rekonstruksiyadan sonra yaşayış üçün uyğunlaşdırılıb.

F.Lemkulun təklif etdiyi sahə planı dəqiq düzbucaqlı şəklindədir. O zaman kənarlarda binalar hələ sıx tikilmirdi. Gələn adam mülk sahibinin mərkəzi qapısından dərhal yaşıllıq mühitinə düşürdü. Sonra ellipsşəkilli güllüyü dolanıb yaşayış binasına daxil olmaq olurdu. Sahənin bütün eni boyu beşotaqlı, birsıralı tikili yerləşmişdi. Binanın fasadları arxivdə aşkar edilməmişdir. Bununla belə, Lemkulun layihələrində yaşıllaşdırma faktorunun tətbiqi özlüyündə müsbət məqəmlərdən biri idi və memar imkan daxilində bundan istifadə edirdi.

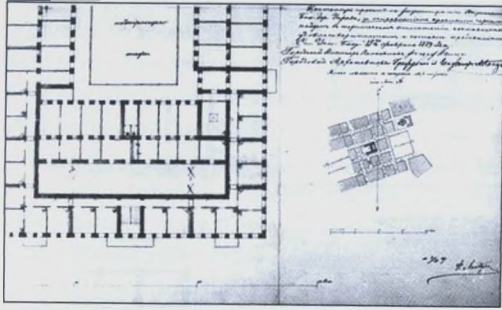
Mühəndis-texnoloq Frans Lemkul o dövrün digər Bakı arxitekturları ilə müqayisədə xüsusi memarlıq fantaziyası və yüksək professional sərişlə ilə seçilmirdi, lakin Bakı şəhərsalmasının formalaşması və inkişafında iştirak edirdi.

Tarixi mərkəzin böyük bir sahəsində Kolyubakinskaya və Vrangelskaya küçələri arasında en dairəsi istiqamətində, Bazarnaya və Sisianovskaya küçələri boyu meridional istiqamətdə, Müsəlman qəbiristanlığının (onun yerində pravoslav Aleksandr Nevski Soboru tikilmişdi, 1888-1898-ci illər) qonşuluğunda və Sisianov şəhər bağının yanında, məhəllənin böyük bir hissəsində karvansara tikilmişdi. Bir qədər şərqlə "Parapet" bağı yer almışdı.

Həmin vaxtlar Soborun tikintisi ilə əlaqədar bu zonada yaranmış mürəkkəb vəziyyət layihə müəllifindən xüsusi bacarıq tələb edirdi. Belə işlək yerdə birmərtəbəli karvansaranın binası iqtisadi baxımdan sifarişçi üçün böyük əhəmiyyət daşıyırdı.

F.V.Lemkul evin üstünün qaldırılması və planın yenilənməsi işlərinə başlamışdı. Karvansarayan planı П-şəkillidir, perimetr boyu qızdırıcı qurğularla təchiz olunmuş birmərtəbəli otaqlar yerləşdirilib. Daxildəki dövrələmə qalereyə yeni, üçsıralı tikili ilə əlaqədardır. Birinci sıra bütün uzunluq boyu anbar, onun arxasınca isə ayrı-ayrı sekiyalarla ikisıralı otaqlar sistemi yerləşib. Hər bir sekiyadan anbar otağına qapı yeri açılırdı. Karvansara sahibi boş qalmış yerdən səmərəli istifadə etmək qərarına gəlir. Karvansaraya əlavə olaraq otaqları bir və iki sırada düzülən kapital tikililər inşa etdilər. Nəticədə, mürəkkəbləşmiş plan kompazisiyası yarandı.

Karvansaranın Sisianov, Kolyubakinskaya, Çelyavskiy küçələrinə açılan fasadları qalın divar aralıqları olan yarımçevrəvi tağ sıralarından ibarət idi. Əlavə tikililərin fasadları üçün F.Lemkul memarlıq üsullarının tamamilə yeni mövzusunu seçdi və öz layihələrində sonralar da ondan tez-tez istifadə edirdi. Rustovkası olan

vertikal, zərif kürəklərin ritmi fasadların üzərində birinci dərəcəli elementlər kimi yer alır. Onların memarlıq bölümləri o dərəcədə zəif ifadə olunmuşdu ki, karvansaranın həcmi-fəza kompozisiyasında iştiraklarını hiss etmək çətin idi.

Bizə məlumdur ki, karvansaray vaxtilə, yəni 1860-cı illərin sonu 1870-ci illərin əvvəlində arxitektora Qasım bəy Hacıbababəyov tərəfindən inşa edilib. O, Bakı şəhər arxitektoru işləyərkən "Parapet" meydanını təşkil etmiş, karvansaralar, hal-hazırda "Nizami" adına muzey, keçmiş "Dinamo"nun binasını tikmişdir.

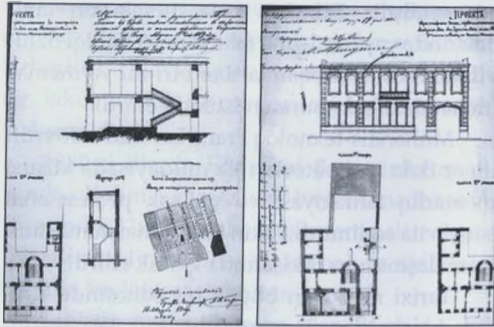
Faktiki olaraq, şəhərsalma strukturunun elementi kimi, şəhərin mərkəzi onun böyük xidmətinin nəticəsidir. Forşadt bu böyük olmayan meydancağadan bütün istiqamətlərdə sürətlə inkişaf edərək, cənubda sahilə qədər, şimalda Şamaxınanın hüdudlarından kənara çıxmaq-la, qərbdə Çəmbərəkəndə qədər və şərqdə Qara şəhərin sənaye zonasına qədər çatmışdır.

Mülki mühəndis A.S.Kandinov bir neçə iri yaşayış binası və mülkünün layihəsini yaratmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, onların hamısı real sahələr üçün işlənmiş və şəhərin Baş planında hal-hazırda da qeyd edilənlər. Onlardan biri Petrovskaya meydanının yanındakı məhəllənin ərazisinə əsaslı şəkildə oturmuşdur. Plan uzadılmış formadadır, otaqlar perimetri boyunca ikisrallı düzümə malikdir. Qonşu bina ilə sərhəddə isə otaqlar bir sırada yerləşdirilib. Ensiz, düzbucaqlı uzun həyətdə birinci mərtəbə

daş tikililərdə tətbiqi rahat olan xaçşəkilli tağtavanla örtülü olub, ayrı-ayrı "növlü" seksiyalarla təmsil olunmuşdur.

Baş təntənəli pilləkənlər ikimərşli, yan pilləkənlər birmərşlidir. İkinci mərtəbənin planlaşdırılması bütün məişət rahatlıqları da daxil olmaqla təcrid edilmiş mənzil seksiyalarından təşkil olunub. Çertyoj üzərindəki qeyddə aşağıdakılar yazılıb: "Layihəni mülki mühəndis A.Kandinov tərtib etmişdir. 23.10.1887-ci il". Elə bu sahədəcə A.Kandinov pilləkən qəfəslərini dəyişməklə planın bir neçə variantını təqdim etmişdir. Yaşayış binasının ikinci mərtəbəsinə aparın pilləkənlərin hamısı birmərşli idi. Ola bilsin ki, göstərilən plan variantı ilkin olmuş, sonra isə təkmilləşdirilmiş variant təklif edilmişdir.

XIX əsrin sonunda yaşayış mənzillərinin seksiyalı klassifikasiyası ilk dəfə Qafar İsmayılovun (1886, 1888, 1889-cu illər), sonra A.Eyxlerin (1893-cü il), E.Skibinskiyin (1894-cü il), İ.Edelin (1895, 1896-cı illər) yaradıcılığında özünə yer tapmışdır.

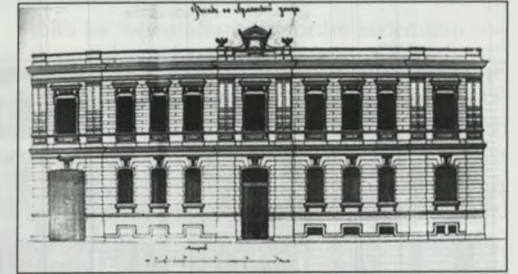
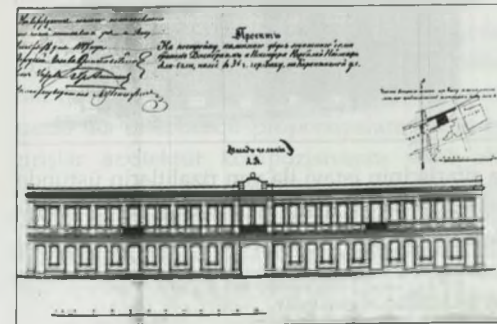
Şəhər arxitektoru olan A.Kandinov fərdi sifarişləri layihələndirmək və eyni zamanda onları təsdiq etmək hüququna malik idi. Bakı sakinini Əsədulla bəy Ağahüseyn bəy oğlu Bakıxanovun sifarişi ilə Qanlı-Təpə küçəsində, gələcək Əli Soltan-Əli məscidinin yaxınlığında ikimərtəbəli yaşayış binasının layihəsini (16 avqust 1989-cu il) tərtib edir (bina hələlik yerindədir).

Sahə eninə geniş deyil, binanın fasadı küçəyə baxır, ikisrallı tikili içəriyə doğru inkişaf etmişdir. Plan kompozisiyası assimetrikdir, pilləkən qəfəsi həyətdə keçidin yanındadır, bütövlükdə standart bir həlli üsuldur. Pilləkən uzununa divarın hüdudlarından kənara çıxaraq həyətdə daxil olur və planda yarımçevrəvi şəkil alır. Həyətdə baxan fasad üzərində aksenti gücləndirmək üçün A.Kandinov tez-tez belə formadan istifadə edir. Həyət genişdir, plan həlli yoxdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, Bakı şəraitində arxitektora yaşayış binasının həyət mühitini nadir hallarda təşkil olunmuş struktur halına salırdılar. Araşdırmanın müəllifi bir məqama diqqət etmişdir ki, F.Lemkul, A.Eyxler və İ.Edel kimi arxitektora layihələndirən həyət mühitinin təşkilatlanması və yaşıllaşdırma müşahidə olunur.

Əsədulla bəyin binasının fasadı A.Kandinov tərəfindən xüsusi arxitektura iddialar olmadan daşdan tikilib. Standart üsul və elementlər tətbiq edilməklə fasadın səthi vertikal maili rustovkalarla hissələrə ayrılmış və iki mərtəbədəki pəncərə yerləri yastı haşiyələr əldə etmişlər. İkiyaruslu kürsü, malikanəyə daxil olmaq üçün təntənəli girişi və geniş keçid yeri var. Yaşayış binası Bakının şəhərsalma strukturuna fon inşaatının elementi kimi daxil olmuşdur.

Bakı şəhərinin tarixi mərkəzi küçələrindən biri olan Karantinnayada şəhər arxitektoru A.S.Kandinov ikimərtəbəli evin layihəsini tərtib

etmişdir (17.12.1891-ci il). Upravada 21.12.1891-ci ildə müzakirə olunmuş, 03.01.1891-ci il tarixdə şəhər başçısı tərəfindən təsdiq edilmişdir.

Şəhər hakimiyyətinin rəsmi prosedurlarından keçdikdən sonra A.S.Kandinov böyük olmayan, demək olar ki, kvadrat ölçülü sahədə ikimərtəbəli, zirzəmisiz olan binanın inşasına başlayır. İkisrallı planlaşdırma sistemi və küçətini həlli olan binanın birinci mərtəbəsində həyətdə keçid və bütün rahatlıqları içində olan ayrıca mənzil yerləşdirilmişdir. İkinci mərtəbədə plan təkrar olunur, sağ küncdə təntənəli pilləkən yerləşib. Otaqlar geniş və rahatdır. Mətbəxin arxasında, şimal-şərq küncündə həyətlə və üst mərtəbə ilə əlaqəsi olan pilləkən yerləşib. Otaqların arxasında açıq üslublu künc qalereyası vardır, yuxarı mərtəbənin zonasıdır. Daxili həyət sahəsi plansızdır, abadlaşdırılmayıb. Fasad Əsədulla bəyin binasının prinsipial mövqelərini bəzi arxitektura nüanslarla təkrar edir. Baxdığımız variantda baş qapı sağda, malikanəyə giriş soldandır. Mərtəbələrdə pəncərə yerləri rustovka ilə işlənib: birinci mərtəbədə dərin, ikinci mərtəbədə nisbətən yumşaq rustovka tətbiq edilib. Pəncərələrin tərtibatında haşiyələrdən və sandriklərdən istifadə olunub. Memarlıq kompozisiyası sakit, ekspressivsizdir.

M.Qorki küçəsindəki evlər forşadtın ilk kiçik məhəllələrini tutur, məhəllələrin iki-üç mərtəbəli yaşayış binaları XIX əsrin sonunda inşa edilib. Mülki mühəndis A.S.Kandinov da burada

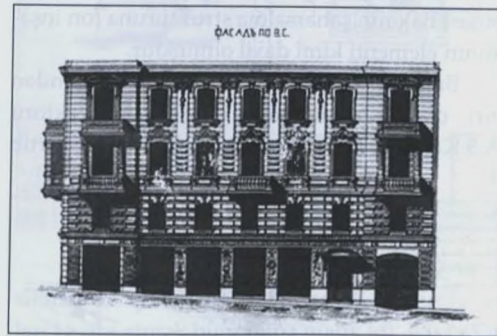
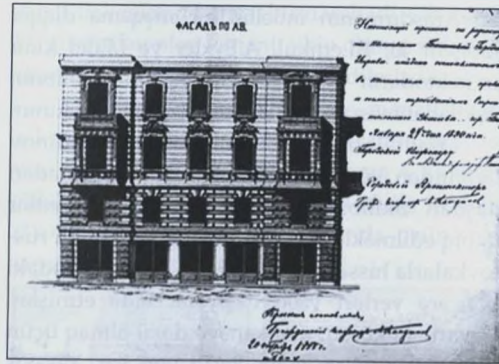

ikimərtəbəli, zirzəmi yaşayış binasının maraqlı layihəsini tərtib etmişdir. Plan arxivdə aşkar edilməmişdir. Simmetrik-ox arxitektura kompozisiyalı baş fasad üç bərabər rizalitə bökülüb: mərkəzdə və yanlarda. Müvafiq profillərlə aydın cızılmış kürsü 28 m uzunluğunda olan fasadın təşkilədi elementidir. Binaın mərkəzində qabarıq seçilən baş giriş yerləşib. Mərtəbəarası kəsimlər qurşaqların miqyasındadır.

Birinci mərtəbənin qıfıl daşlı (qovuşaqlı) ciddi pəncərə yerlərini saxlayan iri rustovka blokları fasadın fonunda arxitektura kompozisiyanın monumental elementləri kimi təsir bağışlayırlar. Memarlıq nöqtəyi-nəzərindən A.S.Kandinov ikinci mərtəbəyə daha çox diqqət yetirmişdir. Zəngin motivlər, klassik əsaslı möhtəşəm üsullar fasadın səthi üzərində fəal seçilir.

Rizalitlər toskan orderindən olan qoşa pilyastrlardan təşkil olunub. Qeyd etmək lazımdır ki, belə formaları daşdan yonmaq daha rahat olduğundan Bakı memarları onları məmnuniyyətə tətbiq edirdilər. Qabarıq profillənmiş haşiyələr və sandriklər fasadın arxitektura plastikasının inkişafında iştirak edir və ön plana çıxırlar.

Fasadın çertyojunda mərkəzi rizalit baş karnizin hüdudlarından kənara çıxır və vazonlarla bir yerdə dekorativ formanı təşkil edir. İnşaat işləri sona çatarkən A.Kandinovun məsləhəti və

ya sifarişçinin istəyi ilə yan rizalitlərin üstündə riflənmiş səthə malik yonulmuş əlavə həcmi elementlər tikilmişdir. Tətbiq edilmiş bu üsul yaşayış binasının memarlıq kompozisiyasına bir ardıcılıq əlavə edir.

Zəngin binaların künclərindəki belə həcmli riflənmiş elementlər çox zaman şəhərin siluetində fəal mövqe tuturdu. Bu yerdə Musa Nağıyevin Mariinskaya 23-də yerləşən binasını (arxitektora İ.Ploşko), Teymur bəy Aşurbəyovun Qoqol küçəsi 28-də (arxitektora İ.Qoslavski), H.Z.Tağıyevin Qorçakovskaya, 4-də yerləşən sarayı (arxitektora İ.Qoslavski) və başqa binaları nümunə göstərmək olar.

1889-cu ildə mülki mühəndis və şəhər arxitektora A.S.Kandinova şəhərin mərkəzində, Mariinskaya küçəsindəki boş yerdə, Molokan bağının yaxınlığında ikimərtəbəli evin inşasının layihəsini sifariş verirlər. Layihə müəllifi tərəfindən sifariş 22.01.1889-cu ildə tərtib olunmuş və Upravanın Komissiyasından keçmişdir. Layihə 28.04.1889-cu il tarixdə müzakirə olunmuş, 30.04.1889-cu ildə Duma tərəfindən təsdiq edilmişdir. Xüsusi bürokratik maneələrlə qarşılaşmadan A.S.Kandinov layihəni alır və inşaat işlərinin həyata keçirilməsinə başlayır.

Düzbucaqlı formasında olan rahat sahə üzərində П-şəkilli plan tərtib olunmuşdur. Planın aydın konstruktiv parametrləri vardır, otaqların düzürst ikisrallı düzüm sisteminə malikdir. Pilləkən qəfəsi və həyatə giriş yanaşı yerləşdiriliblər. Binaın yan qanadlarında otaqlar bir sırada düzülüb. İkinci mərtəbədə geniş dolay qalereya vardır. Kompakt kvadratşəkilli həyatə binanın ümumi planına uğurla daxil olur (qonşu mülklərlə əhatə olunmuş).

Fasad üzərində fəal arxitektura və həcmi-fəza kompozisiyası vardır, relyefli yan rizalitlər zəif nəzərə çarpdırılıb. Birinci mərtəbədə mərkəzdə əla düzbucaqlı proporsiyalara malik iri girişlər arxitektura kompozisiyanın vacib aksentlərindəndir. Fasadın faktiki olaraq döyünən fəzası olan həmin girişlər inkişaf vektorlarıdır, eyni zamanda yaşayış binasının memarlıq həllini xüsusi vurğu ilə səsləndirirlər.

Binaın memarlıq həllinin əsasını klassik vasitə və formalarla birgə order sisteminin üstünlü təmayülü təşkil edir.

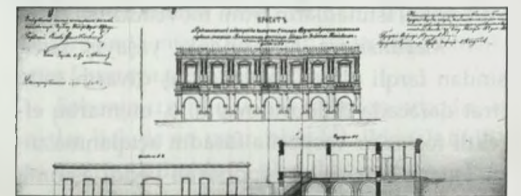
Birinci mərtəbədə rizalitlər haşiyələr və yumşaq sandriklərlə qabarıq işlənmiş baş qapılarla seçilib. Onların hakim mövqeyi açıq və tünd daşların rustovkası vasitəsilə, memarlıq elementlərinin təzadlı nisbəti ilə açıqlanır. Layihə müəllifi ilk dəfə fasadın quruluşuna dekorativ üsul tətbiq edir, həmin üsul çox effektiv həlli formaya çevrilir.

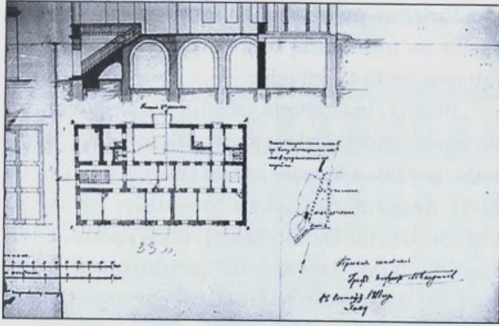
İri girişləri enli pylonlar zərif, dekorativ na-xışla birləşdirirlər. Mülki mühəndis A.Kandinov layihəsində fasadı döyünən səthə çevirməyi qarşısına məqsəd qoyur. İkinci mərtəbənin rizalitində künclər rustovkanın tünd blokları ilə tutulub, memarlıq elementlərinin paylaşdırılmasında horizontal bölümlər də fəal iştirak edirlər. Pəncərə yerləri müstəqil "portallara" çevriliblər. Arxitektura-dekorativ detalların çoxluğu həqiqi divarı, demək olar ki, yox edir. İfrat "doyma" nəticəsində divarlar nəfəs almır, fasad teatr dekorasiyasını xatırladır.

İndi çox da uzun olmayan yaşayış binasının üstü tikilib qaldırılıb və bina zəngin memarlıqdan məhrum edilib.

A.S.Kandinov nəcabətli Bakı sakini Hacı Ağahüseyn Tağıyevdən Mixaylovskaya küçəsində, İçərişəhərin sərhəddində, daş pilləkənlərin yanında (indi də mövcud olan) ikimərtəbəli yaşayış binasının tikilişinə sifariş aldı.

Layihə A.S.Kandinov tərəfindən 01.09.1891-ci ildə tərtib edilib, "Bakı şəhər Upravasının texnikləri tərəfindən öyrənildikdən sonra" layihə texniki baxımdan qənaətbəxş tərtib edil-

miş hesab edilir və Bakı şəhərinin Tikinti Ustavının 18 noyabr 1891-ci il tarixli tələblərinə cavab verir. Şəhər mühəndisi N.A. fon der Nonne tərəfindən imzalanmış, həmin gün Bakı şəhərində baş vermiş Cərəncam əsasında noyabrın 20-ci 1891-ci ildə şəhər başçısı Despot-Zinoviç tərəfindən təsdiq edilmişdir”

İnşaat sahəsinin bir hissəsi İçərişəhərin relyefi üzərində yerləşdiyindən, yaşayış binasının planı ikinci mərtəbə tərəfdən kiçik həyati olan üçcərgəli sistem şəklini alır. Mixaylovskaya küçəsi boyu sahənin uzunluğu 33 metrdir. Bina planının orta hissəsi qaranlıq, faktiki olaraq yarımqəvrəvi tağtavanla örtülü zirzəmi alınır. İçərişəhər tərəfdən ikinci mərtəbəyə olan giriş və yandan olan birmarşlı pilləkən mülki mühəndis A.S.Kandinova fasadı effektiv klassik memarlıq formalarında təqdim etməyə mane olmadı.

Mixaylovskaya küçəsi tərəfdən ikimərtəbəli fasad memarlıq kütlələrinin təzadlı nisbətində inşa edilib. Fəza və memarlıq kompozisiyasının həcmində özünəməxsus fəal bədii mövqelərin daşıyıcıları olan horizontal bölümlərin bolluğu və vertikal istinadların ritmi mövcuddur.

Mariinskaya küçəsindəki yaşayış binasından fərqli olaraq, burada daş divarın səthi ifrat dərəcədə doldurulmayıb, o, memarlıq effektiv formalar vasitəsilə fasadın açıqlanmasında iştirak edir. Əla proporsiyalı yeddi aşırımlı

yarımqəvrəli arkada yumşaq formaları ilə təsir göstərən fasadın özünəməxsus panoramını açır. Müşahidə zamanı elə təsir oyanır ki, tağlar Toskan orderli qoşa pilyastrları olan raskrepovk-pilonlara istinad edirlər.

Raskrepovka-pilonların ritmi mərtəbələrə keçir və baş karnizə nüfuz edərək metal qəfəslə attikin dayaqları (tumbaları) ilə saxlanılır.

Yuxarı mərtəbənin kannilürizə edilmiş pilyastrlarının vertikal ritmi fasadın memarlıq kompozisiyasının şaquli ritminə sahibdir. Ritm və yarımqəvrəvi arkada müştərək halda memarlıq ekspessiyasının dinamik funksiyasını müəyyən edirlər.

Renessans dövrünün saray motivlərini xatırladan iri pəncərə yerlərinə rustovkalar bitişir. Fasadın memarlıq kompozisiyası nəcib forma və üsullarla nəfəs alır. Fasadın oxu üzərində və yan qanadların üstündəki kiçik həcmi elementlər olan balkonlar da Mixaylovskaya küçəsinin formalaşmasında iştirak edərək şəhər mühitinin bu hissəsini yüksəltdi.

Bakı sakini Karl İvanoviç Denensin sifarişi ilə mülki mühəndis A.S.Kandinov Politseyskaya küçəsi, 12 ünvanında ikimərtəbəli fligeli olan birmərtəbəli yaşayış binasını layihələndirmişdir. 15.11.1888-ci il layihənin tərtibatı tarixi kimi qeyd edilib. Upravada 17.11.1888-ci il tarixdə müzakirə olunub, şəhər başçısı tərəfindən 18.11.1888-ci ildə təsdiq edilmişdir. Layihənin tərtibatından təsdiqinə qədər olan prosedür üçün cəmi üç gün tələb olunmuşdur.

Şəhərin mərkəzi rayonunda inşaat üçün nəzərdə tutulan sahələr rahat düzbucaqlı qabarıqlərə malik idilər. Kapital tikinti üçün ayrılmış kvadratşəkilli sahə dürüst eninə və uzununa abrislərə malikdir. Qapalı plan sahəsinin daxilində, görünür ki, sifarişçinin istəyi ilə kiçik kvadrat formalı həyət təşkil olunmuşdur. Bütün otaqlar rahat həyət məkanının ətrafında qruplaşdırılmışdır. Kapital tikilinin dərinliyindəki

baş qapıdan ikimərtəbəli fligel üçün ensiz ikimərşli pilləkən yerləşdirilib.

Birmərtəbəli fasad yan rizalitlərlə nəzərə çarpdırılıb, onların arasında beş pəncərə gözü yerləşib. Mülki mühəndis A.S.Kandinovun layihələrinin analizi zamanı fasadlarda horizontal bölümlərin sayəsində əldə edilən memarlıq elementlərinin bolluğu, motiv və detallara maraq müşahidə olunur.

Nəzərdən keçirdiyimiz layihədə tətbiiq edilən üsullar təkrar olunur, fasadın səthi bütövlükdə qabarıq profillənmiş yarımqəvrəvi və qifil-daşlı tağlarla bloka alınmışdır. Dekorativ pilonlar tağlar üçün dayaq rolunu oynayır, pəncərə altlıqlarına həndəsi elementli naxışlar vurulub. Zirzəmi mərtəbəsinin ensiz pəncərə yerləri kürsüdə özlərinə yer ediblər.

Rizalitlərin yarımqəvrəvi tağlarını cinahlarda kannilürə edilmiş ion orderi pilyastrlarına söykəyib. Onların üzərində yaraşlıq üçün özünəməxsus arxitektur formalı soğanvari tağlar yerləşib.

Bina indi də mövcuddur, sovetlər dövründə əlavə üst mərtəbə qaldırılıb, ilkin mərtəbə isə onun üçün zəngin “pyedestala” çevrilib. Bu sətirlərin müəllifi 03.12.2008-ci ildə köhnə tikilidə olmuşdur. İncilabaqədərkə zamandan qalan ikinci mərtəbədə ofis yerləşmişdi. Hal-hazırda burada XX əsrin əvvəllərinə aid olan interyerlər təqdim olunub. Konturları zərif cizgilənmiş divarların, plafonların, detalların klassik üsul və formalarda təqdimatı mövcuddur. Vitraja nəfis Bakı moderninin nəfəsi toxunmuşdur.

Künc interyer həlli daha böyük maraq oyadır, stalaktit xanəli (oyuqlu) şərq mövzusu burada hakim kəsilmişdir, ardınca plafona keçid müşahidə edilir. Burada mövzu dəyişikliyi baş verir, plafonun üstü gözəl naxışla örtülüdür. Roma dövründən olan süjet antik əlamətlərdən məhrum deyildir. Sağda ön planda yarıqılpaq gənc qadın, onun yanında əlində məşəl olan gənc qulluqçu qız təsvir olunub. Solda çılpaq

uşaqlar güllü xalçanı dartışdırırlar, pilləkənlərin üstündə atılmış güllər təsvir edilmişdir. Buludlu səmanın mavi fonunda rəngli qammanın yumşaq, isti, xoş çalarları... XX əsrin əvvəllərindən günlərimizə qədər əla vəziyyətdə qorunub qalmış bu interyerlər haqqında heç bir məlumat gəlib çatmamışdır.

Bakıda XIX–XX əsrlərin sərhəddində bir çox zəngin evlərdə şərq ev sahiblərinin fəxri olan interyerlər qurulurdu. Təəssüf ki, indiyə qədər heç bir tədqiqatçı-sənətsünas bu mövzu ilə məşğul olmamışdır. Hal-hazırda Bakının tarixi məhəllələrində memarlıq abidələrinin varlığı ilə hesablaşmırlar. Onlar nə mühafizə olunur, nə də restavrsiya. Milli irsimiz dağıdılır. Ensiz küçələrdə abidələrlə yanaşı kompüter qrafikasının köməyi ilə ərsəyə gəlmiş çoxmərtəbəli monstrlar ucaldırlar. Onların nəhəng həcmliəri 2-3 mərtəbəli memarlıq abidələrini mənəgənəyə salıb boğur. Şəhərin mərkəzində mahiyyətə heç bir şəhərsalma prinsiplərindən, memarlıq üsullarından danışmaq mümkün deyil. Mərkəzi küçələrdə maşın əlindən tərənəmək mümkün deyil. Bütün mərkəzi küçələr, səkilər, döşənməş yollar – hamısı sürücülərin ixtiyarındadır. Bu gün piyadalar üçün şəhərdə yer yoxdur.

Bakı şəhərinin mərkəzində, xüsusilə baş mağistral küçələrdə yerləşən geniş şəxsi torpaq sahələri şəhərin qızğın inkişafı dövründə iri inşaat sahələrinə çevrilmişdi. Bu sahələrdən biri II dərəcəli Bakı taciri Hacı Rəcəbəli Hacıyeva mənsub olub Gimnazicheskaya küçəsi, Mariinskaya küçəsinin qərbi və Qoqol küçəsinin şərqində, bilavasitə Torqovaya küçəsində yerləşirdi. Layihə 06.06.1880-cı ildə arxitektör İ.V.Edel tərəfindən tərtib olunub, Uprava Komissiyasında müzakirə edilib və təsdiq edilmək üçün Dumaya təqdim edilib.

Sahənin uzunluğu 100 metrdən artıqdır, o vaxtlar Bakıda ən uzun bina idi. İkisrəli tikilinin uzununa dartılmış planı beş yaşayış seksiyası

yasına bölünüb. Pilləkən qəfələri aynabəndin eni qədər kapital korpusunun hüdudlarından kənara çıxaraq, onları mənzillərin təcrid edilmiş hissələrinə çevirir. Hər bir aynabəndin onu həyətlə birləşdirən ensiz birmarşlı pilləkəni var. Mənzillər çoxotaqlıdır və onların tərkibinə bütün yardımçı otaqlar da daxildir.

İkimərtəbəli yaşayış binalarının belə plan həllinə arxitektör Qafar İsmayılovun layihələrində ilk dəfə 1884-cü ildən rast gəlinir. Hacıyevin yaşayış binasının memarlıq kompozisiyası mərkəzi-ox sistemində təqdim edilib, portik-riзалit qaydasında bərkidilib, sağ və sol tərəfdən ardıcıl olaraq rızalitlərlə qabardılan üç kiçik ox keçir.

Təbii ki, uzun fasadın üzərində monotonluqdan qaçmaq məqsədi ilə memar əlavə rızalitlər daxil etmişdir və onların hər biri üçün mərkəzə doğru meyil edən xüsusi arxitektural təyinat müəyyən etmişdir. Beləliklə, binanın ümumi memarlıq kompozisiyası işıq-kölgə məqamları vasitəsi ilə plastik strukturun əhəmiyyətinin yüksəlişi istiqamətində inkişaf etdirilmişdir.

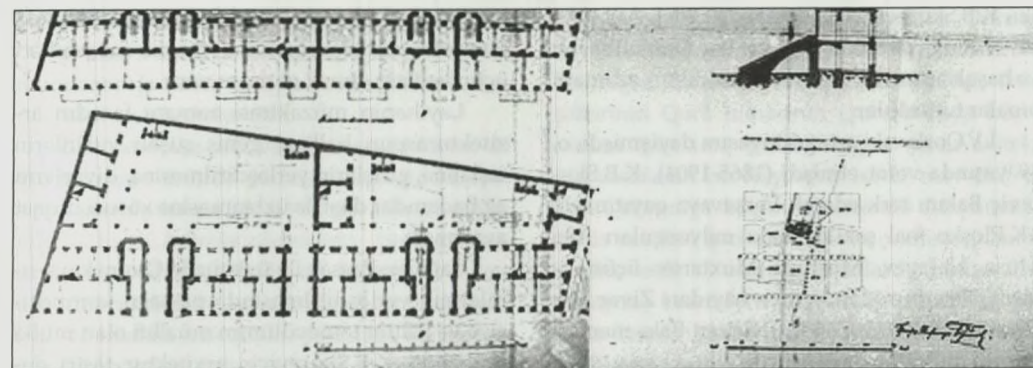
Fasadın memarlıq-üslub sistemi Bakıda həmin dövrdə mövcud olan şəraitin xüsusiyyətləri də nəzərə alınmaqla, klassik üslub və elementlər üzərində qurulmuşdur. Avropa klassikası bir sıra obrazlı ifadələrlə dominantlıq

təşkil edir, şəhər mühitində yerli özəlliklərlə ziddiyyətə keçirdi. Eyni zamanda əhəng daşından tikinti materialı kimi istifadə özünəməxsus abu-hava yaradırdı.

Fasadın quruluşuna fəal formalı yarımqəvrəli tağların daxil edilməsi bina səthinin məsuliyyətli yerlərində arxitektural element və üsulların yeni nisbətini yaradırdı. Hər iki mərtəbədə pəncərə yerlərinin sıx düzümü ilə rızalit kəsirlərinin müntəzib ritmi fon rolunu oynayır. Birinci mərtəbədə rustovka olmasına baxmayaraq, ikinci mərtəbə haşiyə və sandriklərlə işlənib. Bu yerdə yaxşı işlənmiş və effektiv təqdim olunan rızalitlər memarlıq kompozisiyasının tərkibinə təsirli estetik qüvvələr kimi daxil olurlar.

Tarixi mərkəzdən kənarda, Tatarskaya və Qanlı-Təpə küçələri rayonunda Bakı sakini Mirdadaş Seyidəli oğlu şəxsi torpağında inşa etmək üçün mülki mühəndis D.Buynova ikimərtəbəli yaşayış binasının layihəsini sifariş verir. Layihə 31.12.1888-ci ildə Bakı şəhər Upravası texniklərinin müzakirəsinə verilmiş və Duma tərəfindən şəhər başçısı S.İ.Despot-Zinoviçin imzası ilə 07.07.1889-cu ildə təsdiq edilmişdir.

Böyük torpaq sahələri olan bəzi imkanlı bəkililər tikinti həyəcanı dalğası üzərində öz sahələrindən inşa üçün istifadə etməyə can atırdılar. Tezliklə şəhər inşaatında çoxseksiya

şayış binaları meydana gəldi. Mirdadaş Seyidəli oğlunun evinin layihəsi şəhər strukturunda yaranan belə evlərdən idi.

85,34 metr uzunluqda olan sahə enişli parametrləri olan narahat qabaritlərə malik idi. Yerli sakinlər torpaq sahələrini şəxsi maliyyə durumlarından asılı olaraq şəhərin hətta uzaq kvartallarında aldıklarından, şəhər, tənzimlənməsi çətin olan sahələrin qarışıq şəbəkəsinə çevrilirdi.

Otaqları iki sırada düzülən yaşayış binasının uzunluğu böyük olduğundan həyət girişin üç oxu ilə bölünüb. Plan və fasad həlli prinsipinə görə bir qədər Gimnaziçeskaya küçəsindəki Hacıyeva məxsus binanı xatırladır. Mərkəzi istisna olmaqla, pilləkən qəfələri girişlərin yan tərəflərində yerləşdirilib və ayrıca bir mənzilə xidmət edirlər. Hər mərtəbədə dörd çoxotaqlı mənzil sekiyaları yerləşib. Onları geniş qalereya birləşdirir. Həyətin sahəsi dartılmış proporsiyalarda olmaqla eninə ox boyu sekiya vasitəsi ilə iki böyük olmayan hissəyə bölünüb. Birinci mərtəbədəki qalereya daş sütunların üzərində, ikinci mərtəbədəki isə həyət fasadına yaraşır verən müntəzib ağac sütunlar üzərində tikilib. Ona açıq üslublu, aralıq meydançaları olmayan, müəyyən mənada istismar üçün narahat olan birmarşlı pilləkənlər söykənir.

Mir-Dadaş və Rəcəbəliyə məxsus yaşayış binaları demək olar ki, bir memarlıq emalatxa-

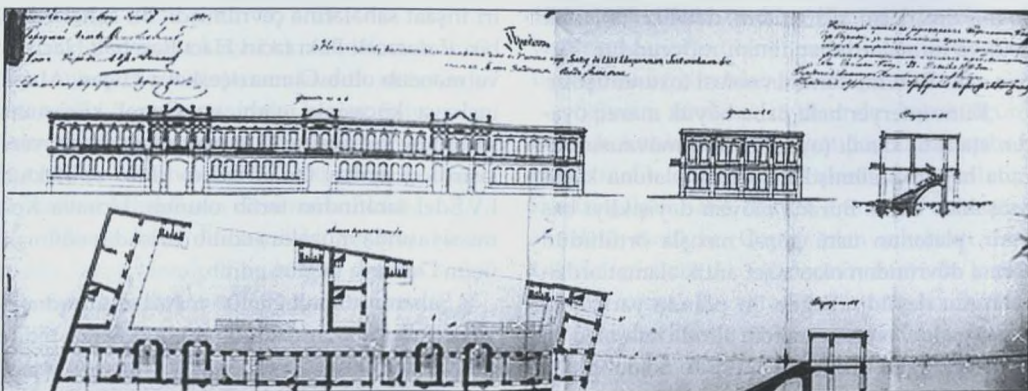
nasının məhsullarıdır: eyni planlaşdırma prinsipi, Bakı şəhər inşaatı üçün səciyyəvi olan Avropa klassikasının əsasında eyni üslubi vasitələr. Fasad üç ox boyunca şərti hissələrə bölünür, mərkəzi ox yandakı oxlara nəzərən lokal mövqedədir.

Mülki mühəndis D.Buynov Rəcəbəlinin evindəki monumental mərkəzi rızalitlə müqayisədə daha yüngül formalı portik-riзалitlərə üstünlük verir. Hamar üçyarıslu kürsü pylonlar və pilyastrlar şəklində olan yumşaq vertikal bölümləri qəbul edir. Fasadın əsas elementləri kimi arxitektural kompozisiya sistemində iştirak edirlər.

Birinci mərtəbənin rızalit-portikləri iri formalarda çıxış edərək həyət keçidləri və baş girişləri təmsil edirlər. Fasadın ikinci mərtəbədəki inkişafı yumşaq formalar və nəfis üsullar, eləcə də siluet motivlərindən istifadə etməklə davam etdirilir.

Maraqlıdır ki, hər iki yaşayış binasında pəncərə gözləri neytral mövqe tutur, sonda nəzərdən keçirdiyimiz variantda ritm yeddi simvolik rəqəmdən ibarətdir, həmin ritm özünə görə əhəmiyyətli monumental struktur olan memarlıq kompozisiyasını müşayiət edir.

XX əsrin əvvəllərində Bakı bütün istiqamətlərdə sürətlə tikilirdi, tarixi mərkəzi İ.V.Qoslav-

ski, K.B.Skureviç, İ.K. Ploşko, İ.V.Edel, A.V.Eyxler, N.A. fon der Nonne, Zivər bəy Əhmədbəyov və başqalarının layihələri ilə ucaldılmış əzəmətli binalar tuturdular.

İ.V.Qoslavski artıq dünyasını dəyişmişdi, o, 39 yaşında vəfat etmişdi (1865-1904), K.B.Skureviç Bakını tərk edərək Varşavaya qayıtmışdı, İ.K.Ploşko fəal şəkildə Bakı milyonçuları Ağa Musa Nağıyev, Murtuza Muxtarov üçün tikirdi, Peterburqdan yenidən qayıdan Zivər bəy Əhmədbəyov (1902-ci il) tədricən Bakı memarlarının mühitinə daxil olurdu.

Peterburq Mülki Mühəndislər İnstitutu tez-tez öz məzunlarını institutu bitirdikdən sonra Bakıya işləməyə göndərirdi. Burada onları böyük tikinti meydanları gözləyir, münasib iqtisadi şərait, mövcud arxitektura mühit onların yaradıcılıq baxımından inkişafına kömək edirdi.

Birinci Dünya müharibəsindən əvvəl Mülki Mühəndislər İnstitutunun məzunu Borisovskiy Konstantin Arkadyeviç Bakıya gəlir və 1909-1913-cü illər ərzində Bakı şəhər memarı vəzifəsini icra edir. Məhz həmin dövrdə şəhər Duması ona iki iri obyektin layihələndirilməsini həvalə edir: biri Olqinskaya küçəsi, 5-də (1910-1912-ci illər), ikincisi Balaxanskaya küçəsi, 61 (19.11.1913-cü il).

Borisovskiy K.A. haqqında arxivdə heç bir məlumat aşkar edilməyib, onun haqqında bizə başqa məlumatlar da məlum deyil. Bununla belə, Bakıda olduğu qısa müddət ərzində Borisovskiy K.A. memarlıq baxımından iki iri və nəzərəcarpacaq bina layihələndirib inşa etmişdir.

Olqinskaya küçəsində H.Z. Tağıyevin passajı ilə üz bəzəmə ətraf mühitin görüntüsünü pozan birmərtəbəli, görkəmsiz dükanlar yerləşirdi. Bu sahədə 1909-cu ildə mülki mühəndis K.A. Borisovskiy birinci mərtəbəsində dükanlar olmaqla üçmərtəbəli binanın layihəsini tərtib etmişdi. İlk olaraq yuxarı mərtəbələrdə tamaşa təyinatlı və ictimai idarələr nəzərdə tutulmasına

baxmayaraq, sonra Duma binada bütövlükdə kontorlar yerləşdirmək və ticarət məqsədləri üçün istifadə etmək qərarını verir.

Layihənin müzakirəsi zamanı fasadın arxitekturasının həllinə, geniş şüşəli vitrinlərin təşkilinə, girişlərin yerləşdirilməsinə, divarların ağ badamdar daşı ilə üz lənməsinə xüsusi diqqət ayrılmışdı.

Tağıyev Passajı ilə üz bəzəmə Olqinskaya sirlarının yerləşdirilməsində passajın kompozisiya və üslubi təmayülünün müəllifi olan mülki mühəndis K.B.Skureviçin arxitektura təsiri duyulmaqdadır.

Olqinskaya sirlarındakı ticarət dükanlarının tağlı giriş (vitrin) yerləri Tağıyev passajının tağlarını təkrar edir, ancaq nisbətən az təmtəraqlıdır. Yalnız miqyas və tətbiq olunmuş üsullar fərqlidir. Fasad raskreprovkalar və birinci mərtəbənin yarımçevrəvi oyuqlarının ritmi ilə nəzərə çarpdırılan vertikal bölümlərin səliət oxboyu traktovkasına malikdir.

Raskreprovkaların Toskan orderli pilyastrlarla qabarıq şəkildə ifadə olunan baş girişin yarımçevrəvi tağı ilə zənginləşdirilmiş memarlıq həllini Bakı şəhərinin heraldik embleminin relyefi inkişaf etdirir. Emblem çox gözəl valyutalarla bəzədilmişdir. Bunun ardınca təsir vasitələrinin saqul boyunca hərəkəti İon orderindən olan iri pilyastrlarla davam edir. Bu pilyastrlar girişin tağlı mövqeyini öz plastikaları ilə tutub saxlayırlar. Burada memarlıq elementlərinin və rəngarəng motivlərin gərginliyini hiss etmək mümkündür.

Fasad üzərində klassik proporsionallıq, order sisteminin üslub saflığı, memarlıq formalarının qüsursuz cizgilənməsi, ornamental üslubların yumşaq plastikası və nəhayət, yonulub işlənmiş daş detalların kamilliyi dolaşır.

Klassik formalarda qurulmuş fasadın arxitekturasındakı üslubpərəstlik dumanı - həmin dövrün tələblərinin təbii cavabıdır. Güzgüli

vitrinləri və üst mərtəbələrindəki kontorları ilə "Olqinskaya sirları" iki passajla birgə Bakının avropasayağı ticari və işgüzar mərkəzinin əsas nüvəsini təşkil edirlər (87).

Balaxanskaya, 61 və Krasnovodskaya, 40 ünvanlarının tinində yerləşən Kişi gimnaziyasının keçmiş binası 1911-1913-cü illərdə mülki mühəndis K.A.Borisovskiyin layihəsi əsasında inşa edilmişdir. Böyük bir sahəni tutan dördmərtəbəli gimnaziya binası Bakı şəraitində fəal şəhərsalma mövqeyinə malikdir. Öz monumental həcmli, order sistemində olan klassik formaları, memarlıq kompozisiyası, fasadların canlı daş detalları ilə güclü arxitektura dominant kimi çıxış edir.

Baş fasadın bir qədər irəli çıxan mərkəzi hissəsi binanın iki mərtəbəsində bütün səthi boyu rustovka ilə işlənmiş və əhəmiyyətli mövqə tutur.

Baş fasadın kompozisiya mərkəzi yuxarı mərtəbələrdə yerləşib və ionik orderdən olan iri portiklə nəzərə çarpdırılıb. Genişlənmiş mərkəz qoşa sütunlarla təqdim edilir. Bu addım müəllifin monolit portik sistemini frontonlu klassik karniz sistemi ilə əsaslı şəkildə möhkəmlətmək istəyindən irəli gəlir. Sütunların interkolumniyaları (cütünlərə məsafə) pəncərə yerləri və memarlıq motivləri ilə zənginləşdirilib. Sakit ifadə olunan baş fasadın fonunda portik bütövlükdə böyük plastikaya malikdir.

1875-ci ildən şəhər arxitekturu vəzifəsini memar A.Koşinskiy icra edir. Bu, şəhər ərazisinin tədricən tikildiyi bir dövr idi. A.Koşinskiy şəhərin müxtəlif rayonlarının, o cümlədən Qərb hissəsinin simasının dəyişməsində fəal iştirak edir. Quberniya rəhbərliyi şəhər arxitektorundan təcili olaraq şəhərin Qərb hissəsinin planının tərtib edilməsini tələb edirdi. Bu, böyük bir ərazinin layihə sənədləri əsasında düzgün tənzim edilərək tikilməsini təşkil etmək üçün zəruri idi.

Şəhərin Qərb hissəsinin planını çəkmək yerölçən Ostrovskiy və şəhər arxitekturu vəzifəsini

icra edən A.Koşinskiyə həvalə edilir. Onların hər ikisi tərtib etdikləri planları təqdim edirlər. "Yerölçən Ostrovskiy 09 aprel 1876-cı ildə Bakı şəhərinin Qərb hissəsinin Qubernskaya küçəsindən başalaraq şimala doğru, şəhər arxitektoru vəzifəsini i.e. Koşinskiy isə 27 may 1876-cı ildə Quberniya küçəsindən cənub istiqamətdə dəniz sahilinə qədər ərazilərin çəkilmiş planını təqdim etdi. Göstərilən planlarda bütün formalaşmış kvartal və küçələr əks olunmuş, şəhərin həmin hissəsi artıq yaranmış küçələr və sökülməsi mümkün olmayan mövcud kapital tikililər nəzərə alınmaqla tənzimlənmişdir".

Həm yerölçən, həm də şəhər arxitektoru ərazinin planını çərkən çox məhdud məqsədləri izləyirdilər; onlar faktiki olaraq mövcud vəziyyətin qeyd olunması ilə məşğul idilər. Quberniya İdarəçiliyinin Tikinti şöbəsi planları nəzərdən keçirərək, aşkar etdi ki, ümumi planın tərtibatı üçün müəyyən əlavələr tələb olunur. Ümumi planın tərtibatı 10 iyun 1877-ci ildə yeni şəhər arxitekturu O.Porfirova tapşırılır və onun qarşısında belə bir tələb qoyulur "Qərb hissənin ümumi planı mümkün dərəcədə qısa müddətdə yoxlanılsın, bu tikinti xəttinin müəyyən edilməsi üçün vacibdir".

Bir ildən sonra O.Porfirov qubernatora şəhərin Qərb hissəsinin tənzimlənməsinin ümumi planını təqdim edir. Şəhərsalma aspektində qarşısında duran vəzifəni O.Porfirov daha geniş başa düşürdü. Yaranmış vəziyyəti və şəhərin böyümə perspektivini diqqətdə saxlayaraq, Porfirov Qərb istiqamətində əhəmiyyətli dərəcədə genişlənmə nəzərdə tutmuşdu. O, küçələrin trassirovkasını (istiqamətini) ərazinin relyefinə uyğun olaraq müəyyən etmiş və planlaşmanın daha optimal həlli məqsədi ilə bəzi tikililəri sökdürmüşdü.

Belə ki, şəhərin qərb hissəsindəki meydanlardan birini O.Porfirov Təzə-Pir məscidi rayonunda planlaşdırmışdı. O, buradakı köhnə

tikililəri sökmək və “bu ərazidə bir dənə də olsun ictimai meydanın olmaması səbəbindən, sökülən yerləri boş olan torpaqlarla bir yerdə ictimai fayda və şəhərin abadlaşdırılması məqsədilə meydana çevirmək” fikrində idi.

Porfirov şəhərin dənizkənarı və Çəmbərəkənd tərəfə də inkişafını nəzərə alaraq, indiki Niyazi küçəsinin ərazisində yeni meydanın salınmasını ehtimal edirdi.

Sakinlərin çətin vəziyyətindən və ərazinin təsdiq edilmiş planının olmaması səbəbindən tikintiyə qadağa qoyulmasından xəbərdar olan Quberniya rəhbərliyi, Çəmbərəkənddəki tikintinin mümkün tənzimlənməsi üçün Porfirovun layihəsindən istifadə etmədi, arxitektorun özünün dediyi kimi “nəzərdən qaçırdı”. Planlaşdırma müəllifi bu barədə çox təəssüf edirdi.

Porfirovun planı Quberniya İdarəsinin Tikinti şöbəsində öz tərəfdarlarını tapmadığından, Çəmbərəkənd ərazisinin tənzimlənməsi məsələsi uzun illər ləngiyir. Quberniya rəhbərliyi professional səviyyəsinə görə şəhərsalma problemlərinin həllinə hazır deyildi. O.Porfirovun planını qeyri-qənaətbəxş kimi qiymətləndirən rəhbərlik bütün layihə materiallarını iyun “1878-ci ildə yeni şəhər arxitektoru ştabs-kapitan A.Laudanskiyə düzəlişlər etmək və tamamlanmaq üçün verilir və küçə və məhəllələrin tənzimlənməsi zamanı sakinlərin təsdiqlənmiş layihələr əsasında başlanmış tikintilərini nəzərə almağı, küçələrin istiqamətlənməsində böyük dəyişikliklər etməməyi tövsiyə etmişlər”.

Bakı arxitektoru vəzifəsinin icraçısı tikinti şöbəsinə tərtib etdiyi şəhərin qərb hissəsinin ümumi planını təqdim edir, layihə qənaətbəxş, məqsəd və vəzifələrə cavab verən bilinir.

Laundanskinin layihəsi təsdiq edilmək üçün yenidən təşkil olunmuş Bakı Upravasına yönəldilir (1878-ci il). Burada layihə bir çox həll olunmamış plan məsələlərinə, sxematikliyinə və

ümumi şəhərsalma ideyasının olmamasına görə professional tənqiddə məruz qalır. Bakı şəhərinin Baş planının tərtib edilməsi işinə yerölçənlərin, şəhər arxitektoru vəzifəsini icra edən, kadr hərbiçilərinin cəlb edilməsinin özü işə qeyri-ciddi yanaşmadan xəbər verir. Şəhərsalma kimi ciddi məsələyə qeyri-ciddi yanaşma, gözəl mənzərələri və topoqrafik imkanları olan şəhərin planlaşdırma strukturuna mənfi təsir göstərir.

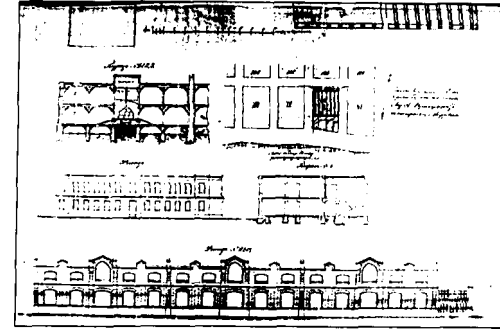
A.Laundanskinin planı üzrə ekspert rolunda şəhər arxitektoru O.Porfirov çıxış edir. 13 iyul 1878-ci ildə o layihə haqqında rəyi təqdim edir. O yazırdı ki, “təsdiq edilmək üçün təqdim edilmiş plan Ostrovskiy və şəhər arxitektorunun v.i.e. Kaşinskinin planlarından köçürülərək, naturada yoxlanılmayıb”.

Halbuki quberniya idarəçiliyi vaxtilə O.Porfirovun planını qeyri-qənaətbəxş qiymətləndirmişdi. Həmin vaxtdan Təzə-Pir məscidinin ətrafındakı tikililər arasında ictimai fayda və şəhərin abadlaşdırılması məqsədi ilə bir dənə də olsun meydan salınmamışdır. Yalnız XXI əsrin əvvəllərində Təzə-Pir məscidi ətrafında əhəmiyyətli dəyişikliklər baş vermişdir. Bu yerdə ucaldırılan milli memarlıq üslubu təmayülündə olan kapital binalar ətraf mühitin abuhavasına daxil olmuşlar.

Bu gün Bakının mərkəzi hissəsi, şəhərin ümumi planı, memarlıq abidələri ilə qətiyyətlə hesablaşmayan göydələnlər yağışdan sonrakı göbələklər kimi artmaqdadır.

Arxitektor A.Koşinskiy 1880-ci ildən şəhər Upravasında texnik işləyirdi. Onun layihə materialları 1882-ci ildən 1888-ci ilə qədər Qara şəhər rayonunda, İçərişəhərdə, Nikolayevskaya küçəsində, Kolyubakinskaya meydanı, Kubinskaya, Krivaya, Telefonnaya küçələrində qeyd olunub.

Üslublu klassifikasiyasına bir-iki mərtəbəli yaşayış binaları, emalatxanalar, daş dükənlər, Qara şəhərdəki anbar və gəmilər yan alan

körpü, Şamaxı qapılarından Bazar küçəsinə qədər bulvarın layihəsi, Nobel qardaşları Yoldaşlığının Qara şəhərdəki kontoru, Nikolayevskaya küçəsindəki portikli malikanənin layihəsi və s. daxildir.

Neft sənayesinin inkişafı yaşayış məhəllələrindən 2 km məsafədə Qara şəhərin yaranmasına səbəb oldu. Musa Nağıyevin, Nobelin və digər zavod sahiblərinin kerosin, neftayırma, nefttəmizləmə zavodlarının tikilməsi, anbarlarla yanaşı, həcmi 800 ton və daha artıq olan nəhəng neft anbarları üstünlük təşkil edir, daha böyük həcmli dəmir rezervuarlar, soyuducu qurğuları, nasoslari və s. olan geniş kub bölmələri meydana gəlir.

XIX-XX əsrlərin hüdudunda şəhərin sənaye zonası özünəməxsus industrial Abşeron peyzajına malik idi: taxta buruqların fonunda neft boru kəmərlərinin toru ətrafı tutmuşdu.

O dövrdə Bakı hələ müəyyən memarlıq simasına malik deyildi. Orderli və ordersiz arxitektura yerli memarların sərbəst traktovkasında təzə-təzə şəhər inşaatında özünə yol açırdı. Təəccüblü deyil ki, şəhərin sənaye binalarını layihələndirərkən memarlar gündəlik praktikalarında istifadə etdikləri memarlıq imkanlarını tətbiq etməyə can atırdılar.

Kerosin anbarının layihəsində (arxitektor A.Koşinskiy, 1882-ci il) istər tikilinin daxilində, istərsə də xarici görünüşünün şərhində tama-

milə yeni cizgilər peyda olur. Buna qədər zavodun səxlərinin konstruktiv əsasını vahid eninə oxa malik olan iki köndələn aşırım təşkil edirdi, bunlar da qurğuların funksional imkanlarını məhdudlaşdırırdı. O dövrlərdə böyük aşırımların üstünü örtməyi bacarmırdılar, bu səbəbdən də texnoloji proseslərin həyata keçirilməsi üçün böyük sahələr yaratmaq imkan daxilində deyildi.

Arxitektor A.Koşinskiy orta hissəsi hündür olan üçaşırımlı örtü sxemini işləyib hazırladı. Bazilika üslublu memarlıq-quruluş sxemi şübhəsiz ki, sıralı, ikiaşırımlı ilə müqayisədə üstünlüyə malik idi. Tikinti qurğusunun daxili ümumi sahəsi genişlənir, əmək əməliyyatlarının daha rəasional paylaşdırılması imkanı əldə olunurdu, yuxarı yan işıqlanma sisteminin quraşdırılması üçün şərait yaranır, həmçinin konstruksiyalar yüngülləşirdi.

Belə bir sxem Bakının sənaye tikintisində dərhal geniş tətbiqini taparaq, əsas və dominant olur. Kerosin anbarının fasadlarının traktovkası da heç də az maraqlı deyil. Ciddi, dürüst xətləri, konstruktiv plastikası və memarlıq ardıcılığı ilə o, anbar binasının funksional mahiyyətini açıqlamış olur.

Anbar binasının mərkəzi hissəsi fasadda kontrforsların ritmi ilə, artıq detallara yol vermədən, ifadə olunub, divarlar təbii daş işləməsi ilə seçilir. Baş fasadın üzərindəki böyük olmayan tyaqa “neflərdən” birini tamamlayır, dərinlikdə yan üst işıqlanmanın şüşəbənd zolağı ümumi həcmdən qabağa çıxmaqla seçilir. Kontrforslar yan fasadın üzərinə keçərək, bina daxilinin üçhissəli bölünməni vurğulayır. Fasadın üzərində əsas həcmdən kurdonerin yan qanadlarına keçidi çox bacarıqla həyata keçirilib. Aşırımlardakı konstruktiv addım yan qanadlar üçün də eyni olduğundan, vertikal lopatkalı ritmini kontrforsları emal etmədən belə qoruyub saxlamaq olur. Anbarın bu hissəsi fasadda bütöv divar şəklindədir. Çatma tağı oyuqların

əhatəsində olan yastı vertikal detalların (kürəklərin) ritmi anbarın əsas həcmi ilə vəhdət halında müəyyən plastika yaradır.

Anbar binasının memarlıq kompozisiyası çox effektiv, gözəl duyum hissi ilə, aydın çəkilib. Bu isə o vaxtın sənaye tikililərini həmişə fərqləndirən cəhət deyildi. Əlamətdar məqamlardan biri də odur ki, bina səthini bəzəyən dekorun motivi Orta əsrlər Azərbaycanında geniş yayılmışdı: yastı divar nişələrinin ritminə tağlar daxil edilir, bununla da lazımi dərinlik və perspektiv əldə edilir.

Kerosin anbarının arxitekturasında ilk dəfə olaraq kapitalizm dövrü memarlarının layihələrinin tərtibatında aludə olaraq “şərq üslubu” adı ilə tətbiq etdikləri saxta psevdomavritan üsullardan uzaq olub yerli arxitektur forma və motivlərdən istifadə etmək cəhdləri həyata keçirilmişdir. Sonralar arxitektorlar milli memarlığa müraciət edərkən, nadir layihələrdə və tikililərdə arxitektor A.Koşinskinin Qara şəhərdəki kerosin zavodunun memarlığındakı sadəlik və ifadəliliyə nail ola bilməmişlər.

Qara şəhərdəki daş anbarın layihəsində (arxitektor A.Koşinskiy, 1882-ci il) sənaye tikilisinin tamamilə əks həlli təklif edilmişdir.

Məhəllənin planına nəhəng anbar binası, ikimərtəbəli yaşayış binası, mal qəbulu üçün taxta platforma orqanik olaraq daxil olmuşdur. Bu tikililər kompleks giriş yolları və xüsusi körpü ilə sıx əlaqədədir.

Anbar layihələndirilərkən həmin dövr üçün kifayət dərəcədə qabaqcıl olan sistem – orijinal modullu tor (şəbəkə) tətbiq edilmişdir. Anbar üçün ayrılmış sahənin bütünlükdə kvadrat formasındadır. Sahə kapitəl divarların eninə və uzununa oxları vasitəsilə doqquz kvadrat seksiyaya bölünmüşdür.

Bütün seksiyalar öz növbəsində daxilə eninə, uzununa taxta dayaq vasitəsilə bərabər aralığa (aşırma) bölünür. Beləliklə, an-

barın daxili planlaşdırılması vahid konstruktiv sxemə bağlıdır. Belə memarlıq-planlaşdırma üsulu böyük iqtisadi effekt əldə etməyə imkan verdi, eləcə də inşaat sahəsində tikinti meydançalarında hazırlanmış “standart” elementlərdən istifadə kimi səmərələşdirici yeniliyin tətbiqinə şərait yaratdı.

Baxmayaraq ki, sənaye inşaatında modul tor (qəfəs) əsasında layihələndirmə sistemi “tikintinin standartlaşdırılmasını asanlaşdırır, onun sürətini və onun faydalılığına kömək edir” (A.Uittik, XX əsr Avropa memarlığı, M.: Qostroyizdat, 1960. – C. 1. – 283 s.; M.: Stroyizdat, 1964. – c.2. – 204 s.), həmin metod aşkar müsbət cəhətlərinə baxmayaraq, Bakı təcrübəsində geniş tətbiq edilmədi.

Anbarın ərazisi istehsalat əməliyyatlarının rahatlığı üçün üç müstəqil şöbəyə bölünüb, eninə ox üç seksiyaya birləşdirir, onların ortası ilə rels yolu keçir. İkimərtəbəli anbarda seksiyalar dayaqların sayəsində beşşırımlı quruluş sxemi təşkil edirlər. Anbar nəqliyyatı üçün ayrılmış orta aşırım (aralığın) üstündə dam örtüyü yan hissələrdən yüksəkdə yerləşib. Əvvəlcə təsvir olunan anbarda olduğu kimi o qaldırılmış həcmi hissəni təşkil edir. Pəncərələrdən ibarət üfqi zolaq bərabər işıqlanmanı təmin edir.

Anbar binasının həlli sadəliyi ilə fərqlənən arxitektur-konstruktiv sxemi fasadın traktovkasında da öz ifadəsini tapmışdır. Uzununa dartılmış anbar fasadı binanın utilitar xassələrinə baxmayaraq ifadəlilikdən məhrum deyil. Fasadın səthindən kənara çıxan köndələn kapital divarlar monotonluğunu dağadır və eyni zamanda bir neçə seksiyadan ibarət olan anbar binasının daxilini konstruktiv mahiyyətini vurğulayır. Hər bir seksiyanın mərkəzi hissəsi fasad üzərində raskrepovkaların ritmi ilə ifadə olunub. Beləliklə, fasad üzərində tikilinin quruluşu ilə tamamilə uzlaşan baş və ikinci dərəcəli oxlar müəyyən edilir.

Arxitektor anbar binasının fasadlarının həllində belə bir binanın tərtibatında istifadəsi

münasib və mümkün olduğu dərəcədə ordersiz arxitekturanın üsul və formalarını tətbiq etmişdir. Fasadın yüksək kürsü üstündə olan birinci mərtəbənin yonulmamış daşı (rustu) ilə dərin, ikinci mərtəbədə nisbətən yüngül rust bölümü, yuxarı mərtəbədə çatma tağlı raskrepovkaların frontonla tamamlanan ritmi plastik və ifadəli kompozisiya yaradır.

Arxitektor A.Koşinskiy çatma tağları təkcə fasadın raskrepovkalarının yuxarı hissəsinin quruluş elementi kimi deyil, həmçinin dekorativ element kimi daxil edərək, karniz xəttini pozmaqla binanın tamamlanmasına müəyyən təlatüm əlavə etmişdir. Bütün bunlar bu qəbildən olan tikinti qurğularının müsbət keyfiyyətlərini azaltmırdı və nəzərdən qaçırırmayaraq ki, hətta bir çox yaşayış binaları hələ belə memarlıq həllinə malik deyildi.

Anbar binalarının üstündə olan tağların forması yuxarıda təsvir etdiyimiz yerli Azərbaycan memarlığı üslubunda olan tağlardan fərqlənir. Onların rəsmi daha baş, önəmli mövqe tutaraq, ölkənin digər əyalətlərindəki və müsəlman Şərqiindəki tağları xatırladır. Belə tağ forması Sovet Azərbaycanında müharibədən sonrakı dövrdə geniş tətbiq olunmağa başlamışdır.

Nobel qardaşları Yoldaşlığının arxitektor A.Koşinskiy tərəfindən layihələndirilmiş kontor binası fərqli amplituda çıxış edir (1884-cü il). Burada mərkəzdəki üç zəif raskrepovka ilə nəzərə çarpdırılan ciddi uzun fasad təqdim edilib. Horizontal və vertikal qurşaqlarla iki mərtəbəyə bölünmüş portalın üslubu qabarıqdır. Birinci mərtəbənin mərkəzi raskrepovkası pylonlarla, ikinci mərtəbəninki isə qoşa pilyastrlarla təqdim edilir. Elementlərin klassik üsulda qarşılıqlı təsiri karnizin üzərində də davam edir. İkibaşlı qartal və dekorativ detallı kartuş ümumi memarlıq kompozisiyasını tamamlayır. Enli qapı yeri, haşiyələri olan qoşa-qoşa düzbucaqlı pəncərə yerləri fasadın quruluşuna daxildir. Yonulmamış daşdan hörülən

kürsünün (rustovkalı) mövzusu şaqul boyunca yan raskrepovkalara keçərək portalın pylonları və pilyastrları üzərində tamamlanır.

Arxitektor A.Koşinskiy yüksəlməkdə olan Nobel qardaşları Yoldaşlığının tələbi ilə sadə memarlıq kompozisiyası yaratmışdır. Bizə ucaldırılması Nikolayevskaya küçəsində nəzərdə tutulan, dəbdəbəli fasadı və klassik portiki olan binanın layihəsi məlumdur. Layihə, təəssüf ki, naməlum səbəblərdən reallaşdırılmamışdır.

Arxitektor A.Koşinskiy ilk dəfə olaraq yerli Bakı memarlığı elementləri və üsullarının tətbiqinə diqqət yetirmiş və bununla da Bakının şəhərsalmasında onların təcrübədə tətbiqinə istiqamət vermişdir. Bu, artıq arxitektor A.Koşinskinin fəlsəfi metodikası deyil, gələcək memarlıq inkişafı olan müsbət bir ideya idi.

Arxitektor A.Koşinskiy nisbətən uzun olmayan memarlıq yaradıcılığı dövrü ərzində Bakı inşaatında özünün istedadlı izini qoymuşdur. Onun Qara şəhərin sənaye arxitekturasında və forşadtadakı yaşayış binalarının tikintisində tətbiq olunmuş maraqlı yaradıcılıq təklifləri şəhərin inkişafı üçün ciddi müsbət addımlar olmuşdur.

ARXİTEKTOR İ.V. EDEL (1863-1932-ci illər)

Arxitektör İ.V.Edel Bakıya gəlişindən sonra ilk sifariş şəhər sakini Rəsul Hacıağa Cəfərovdan tarixi məhəllələrdə, Çadrovaya küçəsində iki-mərtəbəli daş evin layihəsinin hazırlanmasına alır. Layihəyə 20 avqust 1888-ci ildə baxılmış, avqustun 22-də isə Dumada təsdiq edilmişdir. Həmin vaxtlar, yəni arxitektör İ.V.Edel yaşayış binalarının layihələndirilməsi və tikilməsinə qoşulan zaman, artıq şəhərin inşaatında 1883-cü ildən fəaliyyətə başlamış arxitektör Məşədi Mirzə Qafar İsmayılov fəal iştirak edirdi.

Tikinti üçün ayrılmış sahə demək olar ki, 200 kvadrattır (10,7x20,0 m). Kvadratşəkilli otaqların yerləşdirilməsi rahatdır. Pirləkən qəfəsi enli dəhlizin müəyyən hissəsini tutur və şimal-şərq istiqamətində davam edir. Həyətə keçid daş, xaçşəkilli tağtavanla örtülüdür, abris yarımçevrəvidir.

Konstruktiv mənada daha rəşional olduğundan və tikintidə özünü doğrultduğundan, yarımçevrəvi forma şəhər tikililərinin birinci mərtəbəsində geniş tətbiq edilirdi. İkinci mərtəbədə küçəyə üz tutmuş zal və üç otaq yerləşirdi. Həmin dövrdə şəhər iqtisadiyyatı yeni-yeni dirçəlməyə başladığından, yaşayış binalarının tikintisində gen-bolluğa o qədər də yol verilmirdi. Divarlar Bakı karxanalarının daşı ilə kapital şəkildə tikilirdi. Binaların ikinci mərtəbəsində taxta tirlərdən qurulmuş yastı taxtapuşdan istifadə olunurdu.

Cəfərovun yaşayış binası məhdud kateqoriyadan idi. Bununla belə, arxitektör İ.V.Edel elə birinci layihəsində fasadın açıqlanması üçün memarlıq üsullarından istifadə etmişdir. O, fasadın quruluşuna dartılmış proporsiyaların ritmini, yumşaq haşiyəli, ellipsşəkilli tamamlamaları olan pəncərə gözlərini daxil etmişdir (36).

Mərtəbələrdəki horizontal bölümlər klassik üsullara uyğunlaşdırılıb, rustovka ilə gücləndirilib və ornamental motivlər yaradıblar. Arxitektör İ.V.Edel diqqətini fasadın pəncərə altlıqlarının həndəsi fiqur şəkildə olan elementləri sayəsində zənginləşdirilməsinə yönəltdi. Mürəkkəbləşdirilmiş attikli karniz arxitektora binanın ümumi həcmi nəzərən yüksəltməyə imkan verdi. Məhdud sayda memarlıq vasitələrindən istifadə olunmasına baxmayaraq, yaşayış binasının fasad səthi daş mozaikaya bənzəməyə başlayır.

Arxitektör İ.V.Edel böyük olmayan yaşayış obyektini üzərində şəxsi memarlıq proqramını açıqlamağa çalışmışdır. Əldə etdiyi ilk nailiyyət sonrakı çoxsaylı sifarişlərə təkan verdi və şəhər inşaatında şəxsi yerini tutmağa imkan yaratdı. Bizə məlumdur ki, Bakının bütün tarixi məhəllələrində bu memarın ucaldığı binalar mövcuddur.

Həmin vaxtlar klassik üsul və elementlər fasadlarda yalnız qismən tətbiq edilirdi, yalnız 1890-cı illərin əvvəllərindən order effektivlik və eleqantlıq göstəricisi kimi həm fasadların

üzərində, həm də interyerlərdə çıxış etmək hüququnu qazanır.

XIX əsrin ikinci yarısından başlayaraq Bakı fəal şəkildə kapitalist istehsal üsulu orbitinə cəlb olunur. Eyni zamanda Bakı Dumasının və Upravanın strukturunda memarlıq-şəhərsalma fəaliyyəti inkişaf etdirilir, şəhər mühəndisi və arxitektörünü şəhər təyin edir.

İnşaat işləri dar küçə və dalanları olan kiçik qabarıtlı yaşayış məhəllələrinin strukturunda aparılır. "Heft bumu" başlanandan ticarət, sənaye və ictimai həyat canlanır. Bakının infrastrukturundakı belə dinamik forma yaşayış binalarının, ticarət sıralarının, passajların, bank obyektlərinin, "Metropol", "Nasional", "Novaya Yevropa" və b. kimi otellərin intensiv tikintisi ilə müşayiət olunur.

XIX əsrin birinci yarısından fərqli olaraq, Bakı hələ uyezd şəhəri olmamışdan əvvəl, şəhər-qala olduğu vaxtlarda planlaşdırma və inşaat işləri hərbi mühəndislərin səlahiyyətində idi. Rusiya o vaxtlar hələ Zaqafqaziyada axıra qədər möhkəmlənməmişdi.

Şamaxı zəlzələsindən sonra 1859-cu ildə quberniyanın mərkəzi Bakıya köçürülür və bu şəhər imperiyanın iri sənaye mərkəzi kimi Rusiya tarixində öz layiqli yerini tutur.

1890-cı illərdən sonra Bakı məhəllələrinin planlaşdırılması və inşaatı sahəsində vəziyyət dəyişir. Burada öz şəhərsalma və memarlıq fəaliyyəti ilə Şamaxı və Bakı arxitektoru, Şamaxı şəhərində doğulmuş Qasım bəy Hacıbababəyov görkəmli rol oynamışdır. Onun vaxtında müəyyən dərəcədə Dənizkənarı tənzimlənməmişdir. İlk planlaşdırma elementləri kimi "Parapet", "Molokan bağı" meydanlarının təməli qoyulur, karvansaralar tikilir (indiki "Araz" k/t,) "Dinamo" (ticarət sıraları), ikimərtəbəli bina, gələcək "Metropol". Şəhər məhəllə mərkəzlərinin infrastrukturunu yeni məzmun və istiqamət əldə etməsi olur.

Yeni kapital binaların salınması ilə faktiki olaraq məxsusi memarlığı və üslubi traktovkası olan mərkəzi rayonun şəhərsalma özəyi formalaşır, bu da gələcək feşenebelli məhəllələrin yaranmasına təkan verir.

Qasım bəy Hacıbababəyov (1811-1874-cü illər) tərəfindən salınmış bu rahat, səliqəli planlaşdırma mühiti dövrün şəhərsalma və memarlıq-incəsənət abidəsi kimi indiyə kimi əhəmiyyətini qoruyub saxlaya bilmişdir və milli irsimizin ayrılmaz hissəsidir (69).

Təəssüflə qeyd etməliyəm ki, dövlət tərəfindən memarlıq abidələri kimi qeydiyyata alınan inqilaba qədərki binaların bir qismi müasir iş adamlarının - vandalların istəyi ilə və hakimiyyətin himayəsi altında planlı şəkildə məhv edilir. Mütəxəssislərin, ictimaiyyət nümayəndələrinin, televiziyanın tarixi məhəllələrin strukturunda törədilən vandallığa qarşı çıxışları şəhər hakimiyyətini maraqlandırmır.

Mərkəzi məhəllələrdə memarlıq abidələrinin sökülməsi hesabına kompüter qrafikasının törəmələri olan simasız binaların müdaxiləsi baş verir. Bakılıları və xarici qonaqları təmiz yonulmuş daşdan olan binaları ilə sevindirən Bakının memarlıq siması artıq öz cazibədarlığını itirmiş, göydələnlərin arasında boğulmuşdur. Artıq siz miqyası ilə insanı valeh edən həcm-fəza sistemini hiss etmirsiniz.

Bu sətirlərin müəllifi şəhərin ərazisini tədqiq edərək Azərbaycan hakimiyyəti tərəfindən 27 aprel 1988-ci ildə 145 sayılı qərarı ilə təsdiq edilmiş memarlıq abidələrinin siyahısına daxil olan 850 binanı aşkar etmişdir. Mən kitabım nəşr olunan qədər bu canlı memarlıq sərvətinin 50%-nin belə qorunacağına əmin deyiləm.

1878-ci ildə Bakı Duması və Upravasının yaranması ilə şəhər məhəllələrinin salınmasında layihələndirmə fəaliyyəti genişlənir. Yaşayış binaları, dini, ictimai, ticarət və digər binaların tikintisində şəhər Upravası sifarişçilərdən Du-

mada təsdiq edilmək üçün müəllifin imzası ilə istənilən tikilinin layihəsini iki nüsxədə təqdim etməyi tələb edirdi.

Bakının inşasında sıradan tutmuş ən məhsuldarına qədər 30-dan çox arxitektör iştirak edirdi, onlar şəxsi yaradıcılıqları ilə şəhərin planlaşdırılmasına, arxitektura panoramı və simasının formalaşmasına böyük töhfə bəxş etmişlər.

Şəhər məhəllələrinin formalaşması və inkişafı prosesi əsasən imperator I Nikolayın adını daşıyan Peterburq Mülki Mühəndislər institutunu bitirdikdən sonra Peterburqdan gələn arxitektörün bilavasitə iştirakı ilə gedirdi (84, 85).

Həmin dövrlərdə Bakı böyük bir tikinti meydançasını xatırladırdı, ümumrusiya miqyaslı quberniya mərkəzinə çevrilən şəhər baş verən dəyişikliklərinin sürəti və dinamikası ilə cəzb edirdi. İş çox idi, hər bir kəs kvadratşəkili və düzbucaqlı yaşayış məhəllələrində öz istedad və ustalığını nümayiş etdirə bilirdi. Bakı şəhəri, yəni onun sakinləri əsas sifarişçilər olub başa düşürlər ki, memarlıq üslubu ilə diqqəti cəlb edən nəhəng bina və təmtəraqlı saray ucaltmaq olar. Xüsusilə də, Bakının isti iqlim zolağında yaranmış yumşaq isti-çalarlı əhəng daşından inşa olunaraq klassika, milli memarlıq, qotika, barokkonun müxtəlif formaları və XIX-XX əsrlərin sərhəddində modern üslublu binaların üzərində zəngin işıq-kölgə oyunu yaradan, günəş şüaları ilə əhatə olunmuş şəhər heyran qoymaya bilməzdi.

Şəhər inşaatının arxitektura sahəsi ilk dəfədən forşadta yer almamışdı. Təsdiq olunmaq üçün ilk layihələr təsadüfən Bakıya köçmüş Qrosetti, O.Porfirov (Naberejnayadakı 3 mərtəbəli bina (1871-ci il) və daş dükənlər, 1872-ci il), (Nikolayevskaya küçəsinin planlaşdırılması, 1878-1879-cu illər), P.P.Zalesskiy (şəhər peşə məktəbinin binası, 1879-cu il), M.Rufini (Mariinskiy şəhər bağçasında kafe-restoran,

1879-cu il). Sifarişlər sporadik xarakter daşıyırdı və mərkəzin rekonstruksiyası zamanı yeni binalar tərəfindən sıxışdırılıb çıxarıldı.

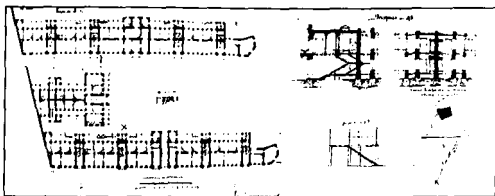
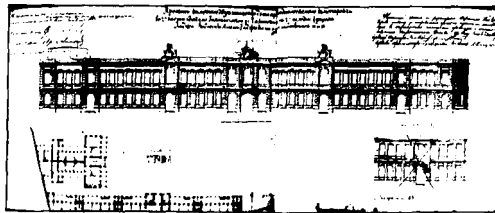
Ardıcıl və stabil inşaat işləri 1880-ci illərə müvafiq gəlir. Bu faktlar Bakı Şəhər Duması və Upravada 1916-17-ci illərə qədərki sənədlərdə qeyd olunub. (Ş.S.Fətullayev XIX əsrin sonu – X əsrin əvəllərində Bakıda şəhərsalma, Leningrad, Stroyizdat, 1978, 196 s.).

Beləliklə, fəal şəkildə Bakı 25 il ərzində inkişaf etmiş və bu dövr ərzində şəhərin inşaatında gözəl yaşayış binaları, bank və teatr tikililəri, və Bakı şəhər Dumasının monumental və əzəmətli binası ərsəyə gəlmişdir.

Həmin müddət ərzində mövcud şərait və imkandan asılı olaraq Bakı arxitektörünə stabil olaraq 4-16 il arası fəaliyyət göstərirdilər.

Öz əməyi, biliyi və istedadını Bakı şəhərinin tikintisinə bəxş etmiş Bakı memarlarının soyadlarını və cədvəlləri aşağıda təqdim edirik:

1. İsmayilov M. – 1884-1899 – 15 il
2. Buynov D. – 1888-1904 – 16 il
3. Simonson O. 1877-1893 – 16 il

4. Ploşko İ. – 1899-1913 – 14 il
5. Əhmədbəyov Z.B. 1905-1925 – 20 il
6. Skibinskiy E.Y. – 1885-1898 – 13 il

7. Edel İ.V. – 1886-1899 – 13 il
8. Hacıbababəyov Q.B. – 1858-1870 – 12 il
9. Qoslavski İ. – 1893-1904 – 11 il
10. Lemkul F. – 1880-1891 – 11 il
11. Fon der Nonne N.A. – 1884-1894 – 10 il
12. Kandinov A.S. – 1884-1893 – 9 il
13. Skureviç K.B. – 1895-1904 – 9 il
14. Bayev N. – 1910-1918 – 8 il
15. Tverdoxlebov N. – 1880-1887 – 7 il
16. Koşinskiy A. – 1882-1888 – 6 il
17. Eyxler A.V. – 1893-1911 – 18 il

1880-ci illərdə şəhərdə əsasən ikimərtəbəli binalar inşa edilirdi, yalnız müəyyən zaman keçdikdən sonra yaşayış məhəllələrinin strukturuna üç-dörd mərtəbəli binalar daxil edilməyə başlanılmışdır.

Bütün Bakı arxitektörünə yaşayış fondunun memarlıq-planlaşdırma və həcm-fəza quruluşuna öz töhfələrini vermişlər. Onlar keçmişlə müqayisədə daxili planlaşdırmada tətbiq edilən yeni üsul və prinsipləri artırmış, memarlıq palitrasını genişləndirmiş və şəhər inşaatı probleminin həllinə şəxsi nöqteyi-nəzərli mövqelər əlavə etmişlər.

Hər bir memarın arxasında böyük bir yaradıcılıq toplusu – onun şəhərin müxtəlif sahələrində inşa edilmək üçün yaratdığı layihələr durur. Topoloji təsnifatlı, perimetr boyu tikilən, dörd küçəyə baxan malikanələri ilə, küçətini həlli ilə, küçə sistemində sırası şəkildə ucalan, otaqlarının birsıralı və ikisıralı düzülüşü sistemə malik olan fərqli və oxşar layihələr...

Bakı memarları koqortasından olan Edel İohann Vilhelmoviç (1863-1927) zəngin və məhsuldar yaradıcılıq ömrü yaşamışdır. Arxitektör 1886-1899 cu illər arasındakı 13 illik müddət ərzində iki-üç mərtəbəli yaşayış binaları inşa etmişdir. Təəssüf ki, onun tərcümeyi-halı, haradan və nə vaxt Bakıya gəlməsi, professional memarlıq təhsilini harada alması və haranı bitirməsi bizə məlum deyil. O, heç bir yerdə

xidmət etmədiyindən arxivlərdəki formulyar-siyahılarda onun haqqında heç bir məlumat aşkar edilməmişdir. Layihələndirmə və inşaat sahəsindəki 13 illik fəaliyyətindən sonra Bakı Texniki Məktəbində müəllimlik fəaliyyətinə başlamış və böyük uğurla öz sahəsinə aid təcürbi məşğələlər aparmışdır (31).

Arxitektör İ.V.Edel yaradıcılığı dövrü ərzində yaşayış binalarından başqa qala divarlarının yanında taxta dükənləri (1886-1887-ci illər), Nijne-Priyutskaya küçəsindəki kilsəni (1895-1897-ci illər) və gəmilərin yan alması üçün taxta körpü tikmişdir (1898-1899-cu illər).

Müəllif İ.V.Edelin yaradıcılığı haqqında aydın, aşkar təsvir olsun deyə aşağıda Bakının tarixi hissəsinin ərazisində, küçələr də göstərilməklə, illər üzrə binaların dislokasiyasını göstərir:

1. Çadrovaya küçəsində ikimərtəbəli yaşayış binası (1889-1890-cu illər)
2. Birja küçəsində ikimərtəbəli yaşayış binası (1889-1892-ci illər)
3. Gimnaziçeskaya küçəsində ikimərtəbəli yaşayış binası (1889-1893-cü illər)
4. Suraxanskaya küçəsində ikimərtəbəli yaşayış binası (1890-1891-ci illər)
5. Mariinskaya küçəsində ikimərtəbəli yaşayış binası (1890-1892-ci illər)
6. Birja küçəsində ikimərtəbəli yaşayış binası (1890-1892-ci illər)
7. Molokan küçəsində ikimərtəbəli yaşayış binası (1890-1893-cü illər)
8. Çəmbərəkənd küçəsində ikimərtəbəli yaşayış binası (1891-1892-ci illər)
9. Torqovaya, Krasnovodskaya və Gimnaziçeskaya küçələrinin tinində ikimərtəbəli yaşayış binası (1891-1892-ci illər)
10. Milyutinskaya və Baryatinskaya küçələrinin və Kontrolniy döngəsinin tinində ikimərtəbəli yaşayış binası (1891-1893-cü illər)
11. Morskaya küçəsində ikimərtəbəli yaşayış binası (1891-1893-cü illər)

12. Telefonnaya və Park-Tramvayskaya küçələrinin tinində ikimərtəbəli yaşayış binası (1891-1893-cü illər)
13. Politseyskaya və Qorçikovskaya küçələrinin tinində ikimərtəbəli yaşayış binası (1891-1893-cü illər)
14. Tatarskaya və Nijepriyutskaya küçələrinin tinində ikimərtəbəli yaşayış binası (1891-1893-cü illər)
15. Naqornaya küçəsində ikimərtəbəli yaşayış binası (1891-1893-cü illər)
16. Telefonnaya küçəsində ikimərtəbəli yaşayış binası (1891-1893-cü illər)
17. Bezımyannaya küçəsində ikimərtəbəli yaşayış binası (1891-1893-cü illər)
18. Torqovaya və Praçeçnaya (Qoqol) küçələrinin tinində ikimərtəbəli yaşayış binası (1892-1894-cü illər)
19. Balaxanskaya, 33 küçəsində üçmərtəbəli bina, (1892-1894-cü illər)
20. Politseyskaya küçəsi, 20 ünvanında ikimərtəbəli yaşayış binası (1894-1896-cı illər)
21. Tserkovnaya meydanında birmərtəbəli yaşayış binası (1894-1895-ci illər)
22. Vrangelskaya küçəsində 3-cü mərtəbənin qaldırılıb tikilməsi (1895-1896-cı illər)
23. İkimərtəbəli yaşayış binası,Bakı (1895-1897-ci illər)
24. Vrangelskaya küçəsi ilə Doktorskaya döngəsinin tinində ikimərtəbəli yaşayış binası (1895-1897-ci illər)
25. Praçeçnaya (Qoqol) və Torqovaya küçələrinin tinində küçəsində ikimərtəbəli yaşayış binası (1895-1897-ci illər)
26. Aziatskaya və Karantinnaya küçələrinin tinində üçmərtəbəli yaşayış binası (1895-1898-ci illər)
27. Telefonnaya, 5 ünvanında üçmərtəbəli yaşayış binası (1895-1898-ci illər)
28. Bondarnaya meydanında ikimərtəbəli yaşayış binası (1896-1898-ci illər.)
29. Krasnovodskaya və Birja küçələrinin tinində üçmərtəbəli yaşayış binası (1896-1899-cu illər).
- İ.V.Edelin layihələndirmə fəaliyyətinin inkişaf dinamikasını göstərən cədvəl
1888 – 3 layihə
1890 – 4 layihə
1891 – 10 layihə
1892 – 2 layihə
1894 – 2 layihə
1895 – 6 layihə
1896 – 2 layihə
- İ.V.Edelin layihələrinin əsasında inşa edilmişdir:
- Birjevaya küçəsində – üç bina: 1889-1892; 1890-1892; 1896-1899.
 - Telefonnaya küçəsində – üç bina: 1891-1893;
 - Praçeçnaya və Torqovaya küçələrinin tinində – iki bina: 1892-1894; 1895-1897.
 - Gimnaziçeskaya küçəsində – 2 bina: 1891-1892;
 - Politseyskaya küçəsində – 2 bina: 1889-1893;
 - Vrançelskaya küçəsində – 2 bina – 1895-1896; 1895-1897.
- İ.V.Edelin layihələri əsasında Bakının yeddi küçəsində 14 yaşayış binası ucaldılmışdır. Arxitektör Bakının 23 küçəsində cəmi 29 yaşayış binası layihələndirərək inşa etmişdir. Bu binalar Bakının və Azərbaycanın memarlıq irsinin qızıl fondunu təşkil edirlər. Bu gün yuxarıda sadaladığımız binaların yarısı artıq yoxdur.
- Qafqaz, o cümlədən Bakı Rusiya tərəfindən istila edildikdən sonra şəhərsalma və memarlıq sahəsində nadir istisnalar olmaqla, bütün tədbirlər hərbi mühəndislər tərəfindən aparılırdı. XIX əsrin ikinci yarısından başlayaraq şəhər binalarının planlaşdırılması və memarlıq tərtibatı işlərinə memar-kadrlar cəlb edilməyə başlanmışdır.
- Planın yaradıcılıq istiqaməti Avropa klassikası və order sistemi üzərində qurulub. Memarlar layihələrin tərtibatı zamanı fasadların, interyerlərin arxitektur kompozisiyalarını qu-

rarkən, asanlıqla, azad şəkildə klassik üsul və formalardan istifadə edir, bununla da maraqlı, möhtəşəm bina və tikililər yaranmasına dəstək olurdular.

Binaların arxitektur funksiyaları onların fəza strukturunu və onun ətraf mühətdəki inkişafını müəyyən edir. Bakı memarları Yunanistan, Roma, İtalyan Renessansı, qotika və Müsəlman şərqinin klassik üsullarını əldə edərək, memarlıq irsinin əhatəsində, canlı natura ilə təmasda və çoxsaylı uvrajlarla tanışlıqda özlərini ən əlverişli şəraitdə hiss etdilər.

Bu sərvətdən istifadə etməmək olmazdı. İtalyan Renessansından sonra bütün rus və Avropa memarları - kimsə şəxsi fantaziyasına, kimsə də istedadına söykənərək bundan bəhrələnməmişdir. Nəticədə, şəhərlər, yaşayış məntəqələri klassik orderlərlə, yarımçevrəli tağlarla yaraşığa gəlmişdir.

Bu ifadədəki həqiqətlə razılaşmamaq çətin-dir: “Memarlığın bədii dili xüsusilə spesifkdir; ona yaxın olan dizayn memarlığının dili kimi, onu da bədiilik və ondan kənar məfhumların qırılmaz əlaqəsi fəqrqləndirir. Həyatın özünün və memarlıq təsviri dilinin bütövlükdə çox geniş bir memarlıq kompleksi ilə birgə təması çox geniş bir sosial-mədəni problemlə bağlıdır” (37).

Memarlığın mürəkkəb sahəsi müxtəlif üslublu tapşırıq və tikinti qurğuları sifarişlərinin icraçıları kimi memarlardan yüksək konstruktör və inşaat bilikləri tələb edirdi

Bakıya gəlmiş arxitektör İ.V.Edel şübhəsiz ki, təcrübəli inşaatçı idi. O, 13 illik yaradıcılıq fəaliyyəti əzində 30-a yaxın layihə işləyib hazırlamış və bina ucaltmışdır (26). 1889-1891-ci illər arasındakı 3 illik müddətdə xüsusilə məhsuldar çalışaraq 17-dən çox ikimərtəbəli yaşayış binasının layihəsini hazırlamışdır. Bu dövr ticarət və neft sənayesinin Bakıda güclü inkişaf edərək irimiqyaslı şəhərsalma işlərinə yol açdığı dövrə müvafiq gəlir.

Memarın layihələndirmə fəaliyyətinin ikinci hissəsi 1892-1896-cı illərə təsadüf edir. Bu müddət arasında İ.V.Edel forşadtın mərkəzi kvartallarında əsasən üçmərtəbəli 12 yaşayış binası layihələndirib ucaltmışdır. Onun yaradıcılıq panoramı çox təsirli, monumental tikililərdə tətbiq etdiyi klassik sistemdən olan üsul və formaların zənginliyinə görə maraqlıdır.

Azərbaycan Respublikasının MDTA-də aşkar edilən layihə materiallarının tədqiqi göstərir ki, İ.V.Edelin layihələri arxitektur-planlaşdırma, həcmi-fəza və kompozisiya həlli baxımından böyük maraq kəsb edirlər. Arxitektör ucaldılan binaların memarlığının nəzər-diqqətdə olması üçün ən əlverişli görüş dairəsinə malik mövqelər seçməyi bacarırdı. Çox zaman binalar fasadları ilə üç küçəyə üz tutmaqla məhəllənin əhəmiyyətli bir hissəsini əhatə edir və küçə strukturunda künc, küçətini mövqə tutur, ya da binaların sıralı düzümündə öz əlverişli yerlərini tapırdılar. Binaların əla memarlıq kompozisiyası, effektiv forma və detalları olan fasadların aydın cizgilənmiş konturları bu tikililərin valehedici cazibəsini artırır.

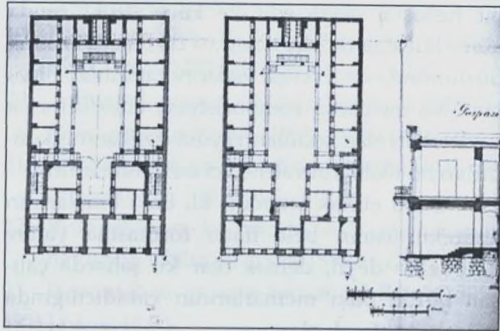
Qeyd etmək lazımdır ki, Bakı binalarının arxitekturasının belə ifadə formasına yalnız İ.V.Edeldə deyil, demək olar ki, şəhərdə çalışan bütün Bakı memarlarının yaradıcılığında müşahidə etmək olar.

Planlaşdırma baxımından İ.V.Edelin yaradıcılığına aid yaşayış binalarının layihələrini iki üslublu kateqoriyaya ayırmaq olar:

1. Sahənin inşasında perimetr sistemi üstünlük təşkil edir; bu halda daxili həyat kifayət dərəcədə sahəyə malik olur;
2. İnşaat sahəsində П-şəkilli tikinti sistemi tətbiq edilir, həyat sahəsi məhduddur.

Yaşayış binalarının hər iki üslublu kateqoriyası əsasın dürrüst kvadrat və düzbucaqlı sahələrlə təqdim olunmuşdur, bu da mərtəbələrdə mənzillərin strukturunun rahat planlaşdırılmasına imkan yaratmışdır.

Həcmi-fəza həllinin prinsipial məqamlarının aşkar edilməsi məqsədi ilə, hər bir konkret yaşayış binası nümunəsinin üzərində planlaşdırmanın və memarlıq sərhətinin təhlili aparılmışdır.

İkimərtəbəli bina layihəsinin həyata keçirilməsi üçün Birja meydanı rayonunda tikinti sahəsi ayrılır. Meydan ərazisində abadlaşdırma işləri 1890-cı illərin əvvəllərindən başlayaraq aparılırdı. Layihə İ.V.Edel tərəfindən 26 iyul 1891-ci ildə tərtib edilmişdir. Planlaşdırma baxımından sahə dartılmış düzbucaqlı şəklindədir. Birinci mərtəbədə küçə tərəfdən dükən gözləri, içəriyə doğru isə bir sırada yerləşən məhdud aşırımlı yaşayış otaqları yerləşdirilib. Arxitektör pilləkənləri perpendikulyar oxlar boyu yerləşdirib. Bir neçə pillə ilə vestibülə açılan baş pilləkən ikisıra sistemə keçir. Həyət pilləkən

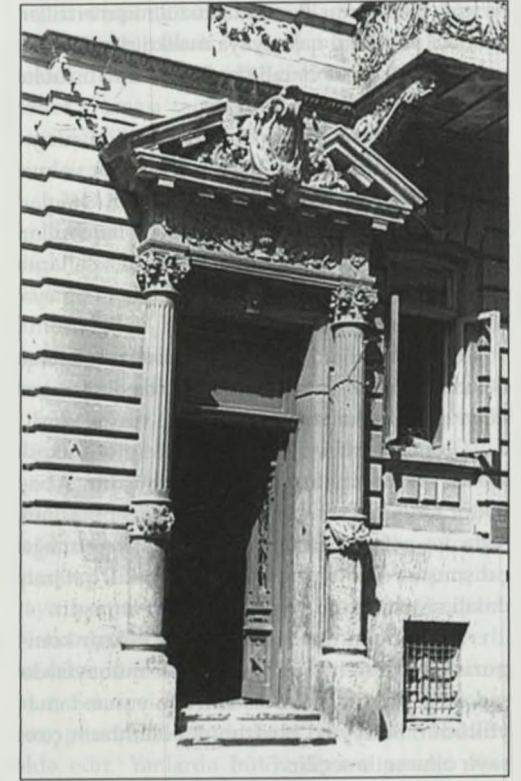
qəfəsləri ensiz marşlıdır. Həyətin perimetri boyunca sütunlar üzərində açıq üslublu qalereya yerləşmişdir. Pilləkənlər irəliləyən, həyət sahəsinə doğru çıxarılıblar və qalereyanın strukturuna

daxildir. Cənub iqlim zolağı nəzərə alınmaqla, ox boyunca ümumi miqyasda proporsional sxem qorunub saxlanılmışdır.

Arxitektör digər memarlarla yanaşı yerli ev tikmə ənənələrinin müsbət cəhətlərindən maksimal şəkildə istifadə etməyə və yeni sosial-iqtisadi şəraitdə onların əhəmiyyətini vurğulamağa çalışmışdır. İri pəncərə gözləri otaqlara kifayət dərəcədə təbii işıq düşməsinə təmin edir. Layihə orta təbəqədən olan sifarişçi üçün nəzərdə tutulub.

Arxitektör İ.V.Edel 1888-ci ildə layihələndirdiyi böyük olmayan ikimərtəbəli binadan sonra 1891-ci ilə qədər 10-a yaxın ikimərtəbəli yaşayış binası layihələndirir. Bu məhsuldar fəaliyyət dövrü ərzində onun layihələrində yeni memarlıq-planlaşdırma cizgiləri formalaşır, bütün bunlar Bakı sifarişçilərinin diqqətindən yayınmır. Qeyd etmək lazımdır ki, 1891-ci ildən başlayaraq, əhalinin iqtisadi vəziyyəti əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşır və bu, yaşayış binalarının tikintisinə təkan verir. Belə tikinti tempi Birinci Dünya müharibəsinə qədər davam edir (1914-cü il).

Bu müddət ərzində arxitektör İ.V.Edel öz professional səviyyəsini yüksəldir, başlıcası isə

odur ki, layihəçi ilə sifarişçilər arasında müsbət qarşılıqlı münasibətlər formalaşır.

Arxitektör İ.V.Edellə Bakının neft sənayecilərindən olan Mitrofanov maraqlanı və Bakı Duması rayonunda olan geniş şəxsi sahəsində böyük, üçmərtəbəli gəlir evinin layihəsini sifariş verir. Bina indi də yerindədir və ətraf tikililər arasında dominant mövqə tutur.

Bina künc planlaşmaya malikdir, baş fasadın qabarit ölçüləri 25,90 və 61,50 metrdir. Yaşayış binası planlaşmasının çoxpilləli inkişafı baş fasad üzərində əks olunmuşdur. Sahə şimal-qərb hissədə kəsilməmiş böyük üçbucaqdır.

Kəsilməmiş (əyri) formasına baxmayaraq, şərq və şimal fasadları tərəfdən otaqlar iki si-

rada düzülərək, ayrıca sekiyalara bölünmüşdür. Həmin dövrdə Bakıda ayrıca mənzillərin sekiyalar şəklində planlaşdırılması geniş yayılmışdı. Məşədi Mirzə Qafar İsmayilovun, E.Y.Skibinskiyin, D.D.Buynovun layihələrində mənzillərin belə üslub təqdimatı, bu qəbildən olan digər üsulların tətbiqi ön plana çəkilir və nəticədə, yaşayış tikintisində fərqli bir paradigma yaranır.

Daxili planlaşdırmada vektor inkişafı baş verir, strateji hissələrdə yerləşdirilmiş ikimərtəbəli pilləkən qəfəsləri aydın, düyrüst nişanlanmışdır. Hər bir mənzildə otaqlar funksiyalarına görə ayrılmış və özlərinə məxsus formadadırlar. Qonşu mülklərlə sərhəddə pəncərələri həyətin içinə baxan

birsıralı tikili vardır. İki sırada düzölmüş mənzillər ənənəvi şüşəbənd qalereyaya malikdirlər. Həmin qalereyaya qərb və cənub tərəflərdən açıq üslublu pilləkən qəfəsləri söykənmişdir.

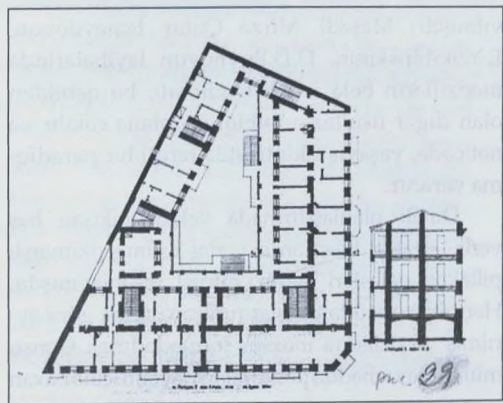
İkinci mərtəbənin planı birincinin xüsusiyyətlərini özündə təkrar etsə də, mənzillər yalnız küçəyə baxan tərəfdə yerləşdirilmişdir. Otaqlar iki sırada düzölüb, yaşayış və təntənəli qəbullar üçün nəzərdə tutulmuş zallar vardır. Zalların interyerindəki sütünlü yan çıxıntılar səhnəyə bənzər məkan yaradır.

İnteryer həllində bu üslublu üsulların tətbiqi Bakıda geniş yayılaraq interyerlərə daxil olan yeniliyi və bir qədər təntənəli durumu vurğulayırdı.

İkinci mərtəbədəki dolay qalereya arakəsmə ilə iki mənzil arasında bölünmüşdür. Arxitektör İ.V.Edel Bakı şəraitində yaşayış binasının sadə və maraqlı plan strukturunu yaratmağa çalışmış və otaqların interyerinə yenilik qataraq daxili sistemdə müəyyən düzəlişlər etmişdir.

Fasad üçün təklif olunmuş arxitektura kompozisiya İ.V.Edelin sonrakı işləri ilə müqayisədə sadə və ciddidir. Üslub sistemi neo-yunan təmayüllüdür. Səciyyəvi horizontal bölümlərin çoxsaylı olması ilə seçilir.

Binanın fasadı assimetrikdir, mərkəzi hissə qabarıq və diqqətçəkən olduğundan, sağ tərəfdəki künc raskrepovkası nəzərə alınmışdır.

olunmur. Mütənəsb, gözəl nisbətlərdə işlənmiş fasad ikinci mərtəbədə Toskan orderi pilyastrları ilə bərkidilmişdir. Onların arasında yanlardan pilyastrlar və klassik frontonlarla tərtib edilmiş üç pəncərə gözü yerləşmişdir. Bilavasitə onların üstündən profillənmiş qurşaqlar keçir.

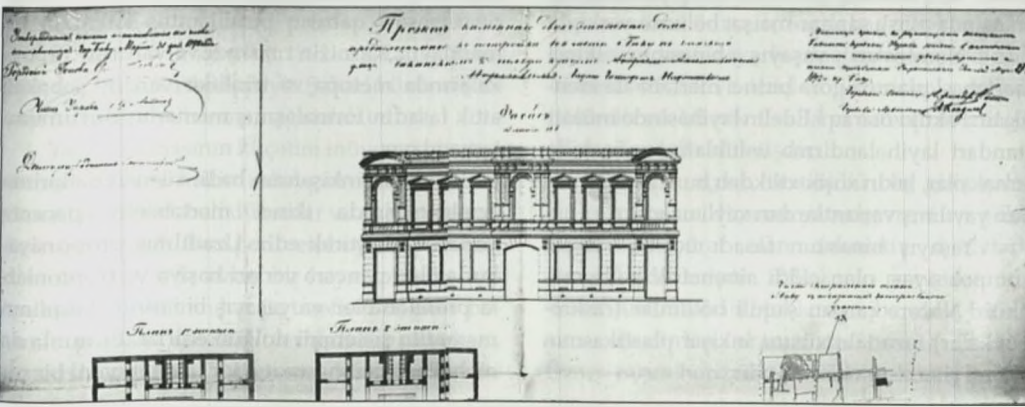
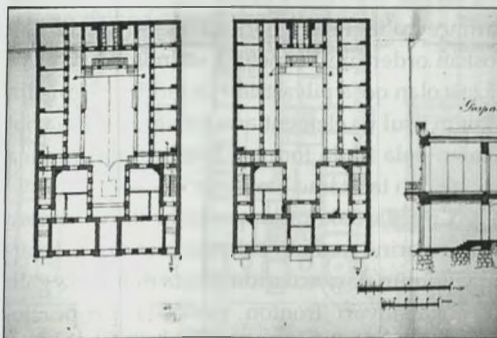
Birinci mərtəbənin düzbucaqlı dükən gözləri yonulmamış daş (rustovka) hörgü ilə işlənmişdir. Həyətə giriş aralığı metal şəbəkəlidir, giriş mərkəzi hissənin oxu boyuncadır. Arxitektör qanunauyğun şəkildə fasadın memarlıq kompozisiyasını birinci və ikinci dərəcəli elementlər üzərində paylaşdıraraq, mərkəzi hissənin əhəmiyyətini qabartmağa nail olmuş və bunu hündür olmayan attik vasitəsilə bərkətməmişdir.

Fasadın yan raskrepovkası mərkəzi fraqmentin kompozisiya üsulunu təkrar edir, burada memarlıq baxımından işlənmiş, kronşteynli balkonlar fasadın üzərində müvafiq əlverişli mövqelərdə yer almışlar.

Fasad kompozisiyasının həlli üçün memar detal və forma elementlərinin yığcam nomenklaturasından istifadə etmişdir. Gözəl yonulub işlənmiş əhəng daşının fəal iştirakı fonunda elementlər xoş təsir bağışlayır.

İşlənmiş memarlıq forması və detalların arxa-fonu olaraq gözəl yonulmuş əhəng daşı özlüyündə heykəltəraşlıq elementinə çevrilirdi. İ.V.Edel digər memarlarla yanaşı yaradıcılığında bundan müvəffəqiyyətlə istifadə edirdi.

II dərəcəli Bakı taciri Hacı Həmid Nəcəfovun ikimərtəbəli yaşayış binasının İ.V.Edel tərəfindən 28 mart 1891-ci ildə imzalanmış və şəhər Duması tərəfindən 31 mart 1892-ci ildə təsdiq edilmiş layihə Nijne-Priyutskaya küçəsində reallaşdırılmışdır.

Nəcəfovun yaşayış binasının layihəsi əvvəlki binanın planlaşdırma sxemini təkrar etsə də, digər özəlliklərə də malikdir. Hər iki mərtəbə yaşayış təyinatlı olub, iki mənzil arasında bölünür. Lakin birinci mərtəbədəki həyət girişi malikanə sahəsinin mərkəzi boyunca geniş aşırmayla qeyd edilmişdir.

Beləliklə, planlaşdırma sxemindən göründüyü kimi, ayrı, təcridlənmiş seksiyalar kifayət qədər orijinaldır. Müəllif otaqları iki sırada düzölən üslublu tikilini yeni qaydada paylaşdırılmışdır. Həyətin fəzasında əks olunan otaqların ikinci sırası yan tərəfi ilə birinci sıraya perpendikulyar olaraq yerləşdirilmişdir. Nəticədə, iki mənzil arasında, mərkəzdə, yerli mühitə daxil edilmiş kiçik bir sahə yaranmış olur. Seksiyaların iki yan (kəndələn) tərəfi bir çox pəncərələrdən birbaşa işıqlanma imkanı əldə edir. Yanlarda bütöv divara paralel olaraq ensiz, ikimərşli pilləkənlər yer almışdır. Pilləkən qəfəsinə qədər küçədən olan baş giriş

yerləşdirilmiş, bir neçə pilləlik ensiz dəhlizdən sonra baş pilləkənlər açılır. Nəzərdən keçirdiyimiz bu üsul sonralar Bakı praktikasında tez-tez tətbiq edilmişdir.

Nəzərdən keçirdiyimiz layihənin pilləkən qəfəsləri sifarişçinin tələbi ilə qənaət məqsədilə yığcam həll edilmişdir, məqsəd mənzillərin yaşayış sahəsini bir qədər genişləndirmək idi. Küçəyə üz tutmuş otaqlar zallara çevrilir, binanın yan tərəfləri isə dəhlizi olan iki otaq arasında bölüşdürülmüşdür. Həyət sistemi ilə əlaqə pilləkən meydançası vasitəsilə həyata keçirilir.

Rahət, səliqəli həyətə hər tərəfdən ayrı-ayrı altı təcrid edilmiş otaq baxır. Otaqlar ola bilsin ki, icarə üçün nəzərdə tutulurdu. Üzbəzə də daş sütunlar üzərində açıq üslublu eyvan yerləşib. Stilizə üsulu tətbiq edilmiş eyvan sütunları Şirvansahlar sarayındakı Divan-xananın həyatini xatırladır.

Qeyd etmək lazımdır ki, yerli memarlarla yanaşı xarici arxitektolar da həyətlərin və ya interyerlərin tərtibatında Bakının memarlıq irsinə müraciət edirdilər. Bunu da əlavə etmək lazımdır ki, qalereyaya açılan otaqlar şərq mədrəsələrindəki məscidətrafi hücrələri xatırladırlar.

Yan hissə malikanənin oxu boyunca perimetrşəkilli tikili və həyətin ikinci mərtəbəyə gedən açıq üslublu pilləkəni ilə qapanır, onun arxasında əsaslı sanitari-məişət bölümü yerləşib.

Nəcəfovun yaşayış binasının ikinci mərtəbəsi planına görə birinci mərtəbə ilə identikdir. Faktiki olaraq İ. Edelin layihəsində müasir standart layihələndirmə üslublarını müşahidə etmək olar, lakin xoşbəxtlikdən bu layihə sonradan yayılmış variantlardan xeyli uzaqdır.

Yaşayış binasının fasadı üçoxlu klassik kompozisiyası olan ciddi simmetrik həllə malikdir. Nəzərə çarpan şaquli bölümlər (raskrepovkalar) fəzadakı xüsusi inkişaf plastikasının aşkara çıxmasına kömək edir.

Fasadın hakim elementi kimi qəbul edilmiş mərkəzi hissə memarlıq motivləri ilə zəngindir. Fasada yarımçevrəvi, qabarıq profillənmiş tağlı girişlərin daxil edilməsi təntənəli və emosional hisslər atmosferi yaradır.

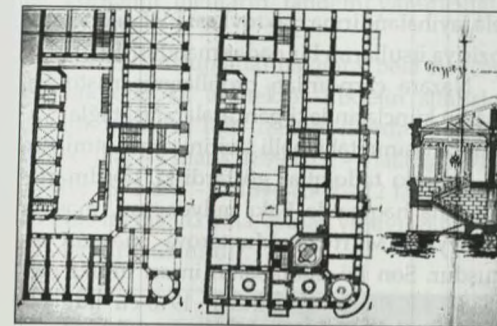
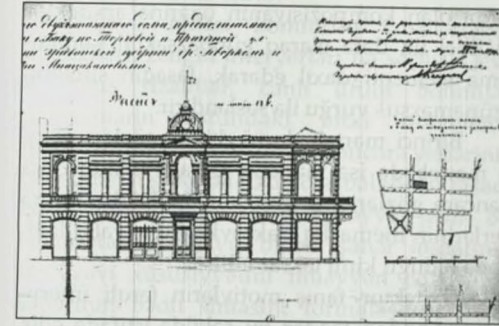
Geniş memarlıq palitrası arxitektura şərhin klassik üsulları ilə birgə iştirak etməkdədir. Qabarıq profillənmiş detalları olan üfüqi bölümlər dayanıqlıq və monumentallıq yaradır və şaquli oxlarla nəzərə alınmış müşayiət olunurlar. Klassikanın ən yaxşı ənənələrində işlənmiş zəif divar rustovkası fasadın arxitektura mövqeyinin qorunub saxlanmasına xidmət edir.

Bu münasib, əlverişli mühitdə memar yaşayış binasının planlaşdırma strukturuna uyğun olaraq fasad arxitekturasının potensial imkanlarını inkişaf etdirməyə çalışır. İkinci mərtəbənin yarımçevrə tağı olan mərkəzi hissəsi yanlardan Toskan orderinin kannelürə edilmiş, kapitel və bazası olan qoşa pilyastrları ilə tərtib edilmişdir. Məlum üsul və elementlərin tətbiqi ilə müşayiət olunan belə ifadə forması fasadın təqdimatına nəciblik və təmtəraq bəxş edir.

Cinahlardakı raskrepovkalar ikinci dərəcə elementlərindən olub, özlərinə məxsus memarlıq yükünün daşıyıcılarıdır. Hətta mənə elə gəlir ki, soğanaqvarı fronton vasitəsilə proporsional mənada daha yaxşı tərtib edilə bilər. Yuxarı mərtəbə və bütövlükdə fasad binanın kompozisiyasını qabarıq profillənmiş karnizlə tamamlayır. Karnizin mərkəzi və yan raskrepovkalarında metopa və triqliflər vardır. Şəbəkəli attik fasadın formalaşmış memarlıq durumunu tamamlayır.

Binanın inkişafının bədii xüsusiyyətlərinin açıqlanmasında ikinci mərtəbənin pəncərə yerləri fəal iştirak edir. Uzunlaşmış proporsiyalarda olan pəncərə yerləri haşiyə və frontonlarla profilləniblər və yaşayış binasının fasadının memarlıq sistemini dolğun edirlər. Bununla da məhəllə inşaatına arxitektura İ. Edelin yeni bir ya-

radıcılıq səhifəsi daxil edilmişdir. Kronşteynli daş balkonlar da binanın ümumi görünüşünə yaraşır. Xatırlatmaq lazımdır ki, arxitektura İ. Edel ilk layihələrində öz memarlıq üsullarının təkrarına yol verir.

1892-ci ildə arxitektura İ. Edel Torqovaya və Qoqol küçələrinin tinində binanın inşası üçün sifariş qəbul edir, layihəni memar 14 mart 1892-ci ildə imzalayır, 28 mart 1892-ci ildə isə Şəhər Duması layihəni təsdiqləyir. Şəhəri bürümüş inşaat həyəcanı yubanmamağı tələb edirdi.

Yaşayış binasının küçətini mövqeyi planlaşdırmanın layihə həllini müəyyən etmişdir. Birinci mərtəbə dəbdəbəli dükənlər və anbar otaqları üçün ayrılmışdı. Bina perimetr boyu qapanaraq, divarları arasında uzun bir həyət məkanı formalaşdırır. Tikilinin hər üç tərəfindən, oxlar boyunca pilləkən qəfəsləri yerləşdirilib. Mərkəzi, üçmərtəbli pilləkən Torqovaya küçəsindən, iki

ensiz, ikimərtəbli pilləkən isə Qoqol küçəsi və sahənin əks yan tərəfindən quraşdırılmışdır. Demək olar ki, həyətin bütün perimetri boyunca daş sütunlar üzərində yerli, ənənəvi üslubda olan dövrələmə qalereya yerləşmişdir. Birmərtəbli həyət pilləkənləri qalereya boyunca yerləşiblər. Yığcam planlaşdırma sistemi ikinci mərtəbədə davamını taparaq, inkişaf etmiş ifadə forması əldə edir.

Otaqların iki sıralı düzümü ayrı-ayrı mənzil sekiyalarına bölünüb, bu sekiyalarda dəbdəbəli və təntənəli zallar, ev sahibinin kabinet, yataq otaqları, yemək otağı, mətbəx və sanqovşaq vardır.

Binanın yarımçevrəvi tını künc sekiya planının mürəkkəbləşməsinə səbəb olmuşdur. Planda künc dairəvi, kiçik qonaq otağına çevrilir, otağın hər üç pəncərəsindən küçənin panoramı müşahidə olunur.

Bina küçətini həllə malik olduqda, qonşu otaqların əhatəsində yerləşən, həmişə tamamilə qaranlıq olan aralıq otaq problemi ortaya çıxırdı. Burada arxitektura İ. Edel vəziyyətdən optimal çıxış yolu tapa bilmədiyindən, işıqlanma problemi məsələsi açıq olaraq qalırdı.

Altıbucaqlı formaya malik olan qaranlıq otaq paylaşdırıcı vestibül rolunu oynayır və pilləkən qəfəsi vasitəsilə digər otaqların bir-biri və dövrəvi qalereya ilə əlaqəsini təmin edirdi. Qalan mənzillər isə üçmərtəbli baş pilləkən qəfəsi vasitəsilə tam dəyərli otaqlarda yerləşdirilib. Mənzillərin zal və otaqları funksional qaydada bölünüb və klassik üsulların tətbiqi ilə zəngin işləmədə tərtib edilmişdir.

Küçədən açılan vestibüllü baş giriş qabarıq pilyastrlara dirənən yarımçevrəvi və pilləli tağlardan ibarət olan dekorativ motivlərlə zənginləşdirilmişdir. Pilləkənin yanındakı divarlar rustovkalı iri bloklardan ibarətdir. Birinci yarus düzümün, sıranın strukturuna daxildir. İkinci yarus horizontal bölümlü, konik orderli

aralıq pilyastrları olan profillənmiş ekranlara bölünmüşdür, iri paduqalı plafon vardır. Aşağı yarusdan yuxarıya keçid kəskin olmayıb, yumşaq şəkildə tədricən baş verir.

Təntənəli qəbul zalının yan divarını arxitektor İ. Edel ilham mənbəyinə çevirmişdir. Mərkəzdə böyük düzbucaqlı ekran, yanlarda ionik orderdən olan kannilürlü qoşa pilyastrlar özünəməxsus şəkildə pyedestallara söykənirlər. Ekranın yuxarı hissəsində klassik ornamental motivləri olan karniz kessonlu plafona keçid alır.

İnteryerdəki memarlıq kompozisiyasının zənginliyi yeni sosial-iqtisadi şərait və sifarişçinin imkanları ilə əlaqədar idi, mülk sahibi özünü avropasayağı komfortla əhatə etməyə çalışırdı.

Arxitektor İ. Edel yaşayış binalarının fasadlarının layihə təkliflərini özünəməxsus şəkildə tiraj edir. İkimərtəbəli, küçətini yaşayış binasının arxitektur kompozisiyası üçoxlu sxem kimi nəzərdən keçirilir, oxlar mərkəzdən və yan hissələrdən keçir. Zəif şaquli bölümlü (raskrepovkalı) fasadın enli mərkəzi hissəsi küçə tikililəri arasında üstələyici baş mövqə tutmuş və bununla da şəhərimizin mərkəzi məhəllələrinin formalaşdığı dövrdə ətraf mühitin yenidən qurulmasında fəal iştirak etmişdir.

Fasad üzərində mərtəbələrin horizontal bölümləri vertikal bölümləri üstələyir, lakin bir yerdə müəllifin aydın ifadə etdiyi vahid memarlıq programını təşkil edirdi. Fasadın arxitektur üsulları, elementlər, forma və detallarla zəngin olan mərkəzi hissəsi İ. Edelin yaradıcılığında irəli çıxan yeni kompozisiya sistemi idi. Həmin sistemin bədii-memarlıq palitrasını müəllif hər zaman genişləndirməyə çalışırdı.

İ. V. Edel üfüqi bölümlər vasitəsilə şaquli strukturu irəli çəkir, aşağı yarusdan yuxarıya qədər iri rustovkadan istifadə edir, baş girişi xüsusi qeyd edir. Bunun üçün onun üzərində monumental üslublu, kronşteynli balkon yer-

ləşdirilmişdir. Onun ardınca yarımqəvrəvi, profillənmiş italyan tağı ortaya çıxır, tağlar dairəvi kəsimli Toskan sütunlarına dirənmişdir. Yanlarda ionik orderdən olan kannilürlü pilyastrlar yuxarıdan arxivtrav və frontonla qapanır. İkişafda olan kompozisiyanın üzərinə arxitektor İ. V. Edel ilk dəfə olaraq günbəzşəkilli tamamlama elementi daxil edərək, fasadın siluetini özünəməxsus vurğu ilə səsləndirir.

Birinci mərtəbədə iri dükən gözləri, ikinci mərtəbədə isə mərkəzə paralel olaraq qoşa pəncərə gözləri yer almışdır. İ. V. Edel pəncərə yerlərinin memarlıq traktovkasını əvvəlki layihədə olduğu kimi təkrar edir.

Arxitektor tanış motivlərin fərqli interpretasiyasından tez-tez bu şəkildə istifadə edir. Belə layihələndirmə traktovkası İ. V. Edelin kompozisiya üsullarını bir qədər məhdudlaşdırır.

Nəzərə çarpdırılan profillənmiş rustovka, fasadın künclərindəki pəncərələrarası tağlar yaşayış binasının təbii həlli təsirini təmin etmişdir.

Sonrakı tədqiqatlar göstərdi ki, dördmərtəbəli bina həqiqətdə Bakı milyoncusu, məşhur xeyriyyəçi Murtuza Muxtarova məxsus olmuşdur. Son iki mərtəbənin inşası mülki mühəndis İ. K. Ploşko tərəfindən 1910-cu ildə həyata keçirilmişdir. İ. K. Ploşko faktiki olaraq arxitektor İ. Edelin ilkin layihəsini qoruyub saxlamış və onun memarlıq mövqeyindən çıxış etmişdir. Həmin dövrlərdə İ. Edelin təcrübəli layihələndirmədən uzaqlaşmış və Bakı Texniki məktəbində tədris işinə başlamışdır (31).

İ. Ploşko künc balkonlarını genişləndirir və kompozisiyanı son mərtəbə üzərində olan dekorativ, riflənmiş səthə malik günbəzin ifadəli silueti ilə tamamlayır. İ. Edelin əsas parametrlərindən istifadə edən İ. Ploşko klassik üslublu iri həcmli karniz tətbiq etmişdir.

Bina rustovkalı gözəl daşla üzlənmiş, dəqiq hesablanmış detallar heykəltəraşlıq traktovkasında təqdim olunmuşdur. Künc hissənin

yarımdairəvi həlli şəhərin tarixi mərkəzinin bu hissəsini yaxşı bərkidərək fəal şəhərqurma elementi kimi çıxış edir. Üslubi cəhətdən fasadların arxitekturasında order sisteminin plastik üsulları istifadə olunmuşdur.

Yaşayış binası komfortlu çoxmərtəbəli mənzilləri, zəngin interyerləri ilə seçilir. Qeyd olunmuş rizalitlər, canlı üfüqi bölümlər, pəncərələrin üstündəki bitki ornamentli motivlər, pilyastrlı, kapitelli pəncərə yerlərinin ritmi, metal şəbəkəli uzun daş balkonlar fasadların yumşaq plastikasını müəyyən edir. Bu çoxmərtəbəli yaşayış binası şəhər inşaatının səciyyəvi xüsusiyyətini müəyyən edir, Bakı şəhərinin bədii simasını formalaşdırır. Bina iki görkəmli memarın tandem yaradıcılığını təmsil edir.

Arxiv məlumatlarına görə belə nəticəyə gəlmək olar ki, arxitektor İ. Edelin sifarişləri çox idi, məsələn, 1888-1889-cu illərdə - 3 sifariş; 1890-cı illər - 4 sifariş; 1899-cu il - 4 sifariş; 1891-ci il - 10; 1892-ci il - 2; 1894-cü il - 12 layihə. 11 il ərzində memar 32 bina, əsasən yaşayış binası layihələndirib tikmişdir.

Belə məhsuldarlıqla düşünürəm ki, o, daha artıq yarada bilərdi, lakin təəssüf ki, məndə bu haqda məlumatlar yoxdur. Lakin Bakıdakı yaşayış binalarının üslub xüsusiyyətlərinə görə onları aşkar etmək mümkündür.

1891-ci ildə İ. Edelin tacir Kolesnikovdan ikimərtəbəli yaşayış binasının layihələndirilməsinə sifariş qəbul edir. Binanın inşaa ediləcəyi sahə Bakının mərkəzi məhəllələrindən birində yerləşir və üç küçəyə üz tutmuşdu.

Yaşayış binasının plan strukturu dəqiq həndəsi parametrlərlə hüdudlanıb, iki müstəqil mənzil arasında bölünmüşdür. Zərurət yarananda mənzilləri çətinlik çəkmədən birləşdirmək imkanı vardır.

Otaqları iki sırada düzülən seksiyalar müxtəlif küçələrə baxır. Otaqları bir sırada düzülən uzununa dartılmış seksiyalar baş fasadla Milyutinskaya (Əliyərbəyov) küçəsinə yönəlmişdir. Əsas və köməkçi hissələrin paylaşdırılması ümumi məxrəcə gətirilmişdir. İkimərşli pilləkən qəfəsləri bütöv divarın üstündə köməkçi və sanitar qrupu otaqları olan hissədə yerləşib. Dartılmış düzbucaqlı formasında olan həyət boyu ikinci mərtəbədə dövrələmə qalereya keçir, yan tərəflərdə isə həyət pilləkənləri yerləşib.

Arxitektor İ. Edelin komfortabelli otaqları olan yaşayış binasının rahat plan sistemini tərtib etmişdir. Kapital divarlar əsas konstruktiv gövdəni təşkil edir və bunun əsasında bütün otaqlar əhəmiyyət dərəcəsinə müvafiq yerləşdirilmişdir.

Geniş zallar onlara söykənən kiçik salonlarla bir yerdə yan divarlar tərəfdə yerləşdirilmişdir. Tikilinin bütün perimetri boyu anfilada sistemi qurulmuş, bu da otaqları təntənəli edir.

Müəllif hər üç fasadın üstündə əsas otaqlardan çıxışları olan açıq üslublu çoxsaylı balkonlar yerləşdirilmişdir. Arxitektor İ. Edelin dənizin sahilində yerləşən cənub şəhəri Bakının iqlim xüsusiyyətlərini nəzərə almışdır. Yan divar tərəfdə olan zallardan birində sütunun köməyilə estrada təşkil edilmişdir.

Pilləkən qəfəsi boyu olan kəsimin bizdə olan çertyoju interyerin memarlıq həllini təsəvvür etməyə imkan verir. Giriş vestibülü və metal şəbəkəli pilləkən marşlarının divarları rustovka

ilə zəngindir, ikinci yarusda divarlar dekorativ işləməli ekranlara bölünmüşdür. Sağ tərəfdə qoşa italyan pəncərələri istifadə olunmuşdur, onlar interyerin daxili atmosferinə yaraşlıq verir.

Arxitektör İ.Edel öz layihələrinin tərtibatı zamanı əvvəlki işlərində tətbiq etdiyi motiv və üsullardan geniş istifadə edir. İstər pilləkən qəfəslərinin interyer tərtibatı olsun, istərsə də salonların. Görünür, layihə sifarişlərinin çoxluğu və təcili icra tələbləri arxitektoru şəxsi yaradıcılıq imkanlarından sürətli tempdə istifadə etmək zərurəti qarşısında qoyurdu, lakin bu sürət, maraqlı memarlıq kompozisiyaların tərtib edilməsinə mane olmurdu.

Qarşımızdakı Milyutinskaya küçəsindəki yaşayış binasının baş fasadının arxiv layihəsi,

həmçinin natura şəkilləridir (Ş.S.). Araşdırma zamanı layihə ilə naturanın nə dərəcədə eyni olduğunu müşahidə edirik. İnşaat işləri qüsursuz aparılmış, onların keyfiyyəti olduqca yüksəkdir. İ.Edelin keçmiş layihələri ilə müqayisədə burada memarlığa yeni və daha tələbkar münasibət müşahidə edilirdi.

1923-cü ilə qədər bu binada "Bakı qarşılıqlı kredit cəmiyyəti" yerləşirdi. Üç küçəyə üz tutan bina tarixi məhəllələrin quruluşunda məsuliyyətli şəhərsalma mövqeyinə malikdir. Bədii-memarlıq xassələrinə görə bina Bakı şəraitində klassik formalardan istifadənin maraqlı nümunələrindəndir.

Renessans memarlıq üslubunun Bakıda tətbiqi şərti mənə daşıyırdı. Renessans kompozisiya quruluşunun prinsip və metodları klassik arxitektura mühitə müvafiq real şəraitlə uzlaşır. Renessansın irəli sürdüyü motivlər məxsus olduqları dövr və keçmişdən alınmış memarlıq həlləri ilə həmahəng olmuşdur. "Bir çox tələblərin ifadəsində təzahür edən bu vəhdət və harmoniya prinsipi nə simmetriya, nə də ki, yeknəsəqlik deyildir, bunun böyük məharətlə hazırlanmış olduqda belə, başa düşülməsi qeyri-mümkün olan müxtəlif üslub və formaların çətin mənimsənilən bir qarışığı olması ehtimalı daha da azdır. Bu, hər şeydən öncə - miqyasa ciddi riayətdir" (22).

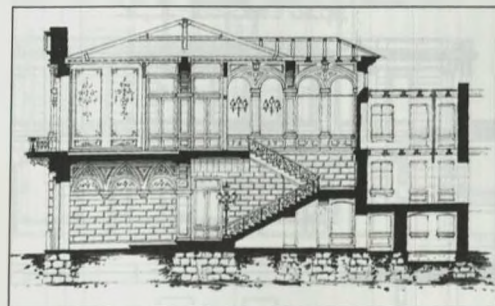
Buradakı klassik vasitələr arxitektura kütlələrin ciddiliyi ilə uzlaşır, həcmələr qabarıq plastika ilə müşayiət olunur, horizontal bölümlər vertikal ritmdə sinxron işləyir. Fasad strukturunda böyük əhəmiyyət daşıyan üzləmə materialı olan əhəng daşı ustaların əməyi sayəsində qabarıq heykəltəraşlıq formaları əldə edir. Divarların hörgüsü və memarlıq elementləri heyranedicə, ideal görkəm alana qədər işlənmişdir.

Baş fasad Toskan orderinin monumental formalarında təqdim edilmiş mərkəzi və yan rizalitlərlə müəyyən edilir. İtalyan pəncərələri mərkəzi hissənin tərkibindədir və arxitektura kompozisiyanın inkişafında fəal iştirak edirlər.

İri bloklardan ibarət divarların rustovkası pozitiv funksiya və psixoloji yükün daşıyıcısıdır. Fəal iştiraklı künc rizalitləri, ikinci mərtəbənin gücləndirilmiş motivləri və pilyastrlar klassik nisbətdə olan frontonları dəstəkləyir və kronşteynlərin, triqliflərin, metopaların ritmi ilə uzlaşırlar, nəticədə plastikası ilə memarlıq kaskadı yaranmışdır.

Arxitektör İ.Edelin inşa etdiklərindən Milyutinskaya küçəsindəki yaşayış binası (1891-ci il) eklektika və dekorativlikdən uzaq olub, daha klassikdir.

Vaxtilə ümumi silueti gücləndirmək məqsədilə yaşayış binasının baş fasadının mərkəzi və künc hissələrində günbəzşəkilli həcmi elementlər yerləşdirilmişdi. 1950-ci illərdə binanın üçüncü mərtəbəsi tikilərkən arxitektör İ.Edelin həcmi-fəza kompozisiyası ilə hesablaşmadan, həmin elementlər sökülüb dağıdılmış və yerinə primitiv arxitektura yük əlavə edilmişdir.

Politseyskaya küçəsi, 20 ünvanında yerləşən malikanə Bakının tarixi məhəllələrində sıra düzümlü tikililər arasında yeni üslublu binaadır, 1894-1896-cı illərdə arxitektör İ.Edel tərəfindən inşa edilmişdir. (21,90 m x 29,10 m) ölçülərdə böyük olmayan tikinti sahəsi həyət sisteminin perimetri boyu inkişaf edir. Sahənin demək olar ki, yarısını iki sırada düzülən otaqlar və yuxarı yan tərəfdən qismən işıqlanan qapalı pilləkən qəfəsi tutur. Yaşayış binasının baş həcmindən

başlayaraq kvadratşəkilli həyətin cinahları boyunca xidməti otaqlar yerləşir. Həyətin yan tərəfində tualetlərin də yerləşdiyi pilləkənlər dayanıb.

Malikanənin mərkəzi hissəsini anfilada sisteminə düzülən yan salonları olan möhtəşəm, təntənəli zal tuturdu. Zal enli balkona açılır, salonların fransız üslublu balkonları var idi. Malikanə arxitektör İ.Edelin özünəməxsus qaydada ümumi məxrəcə gətirdiyi həmin dövrün planlaşdırma strukturunu təmsil edir.

Bina klassik formaları, kompozisiya zərifliyi, memarlıq elementlərinin və detalların zərif konturları ilə seçilirdi. Müəyyən dərəcədə neo-yunan üslubunun təsiri duyulmaqdadır, eklektika və üslubpərəstlik dövründə bu əslə təəccüb doğurmurdu.

Burada arxitektör İ.Edel məlum üsul və formaların ciddi, qabarıq olmayan traktovkasını təqdim edir. O, fasad üzərində həddindən artıq detal və dekorativ elementlərin çoxluğuna yol vermirdi.

Öz proporsional təqdimatında fasad üçoxlu sistemi təşkil edən frontonlu mərkəzi hissə və rizalitli yan tərəflər vasitəsilə xüsusi qeyd edilib. Kannilərə olunmuş ionik sütunları və enli rustovkalı pylonları olan mərkəzin portik şəklində olan yuxarı hissəsinin konturları xüsusi zərifliklə cızılmışdır.

Tikililərə təntənə və müəyyən dərəcədə monumentallıq əşiləmək üçün fasad rustovkası çox münasib və əlverişli memarlıq üsuludur, bu üsuldan bir çox arxitektör, o cümlədən İ.Edel öz layihələrində həvəslə istifadə etmişlər.

Layihəni natura ilə müqayisə edərkən görmək olur ki, malikanənin inşası zamanı bütün komponentlər bütövlükdə qorunub saxlanılmış, eləcə də emosional yük daşıyan kompozisiya və estetik məqamlar dolğunluğu ilə açıqlanmışdır. Portalşəkilli baş girişlər frontonaltı canlı kronşteynlərlə birgə aydın və qabarıq şəkildə cizgilənmişdir. Girişin taxta qapı tayları

effektli heykəltəraşlıq elementləri və naxışlarla bəzədilmişdi.

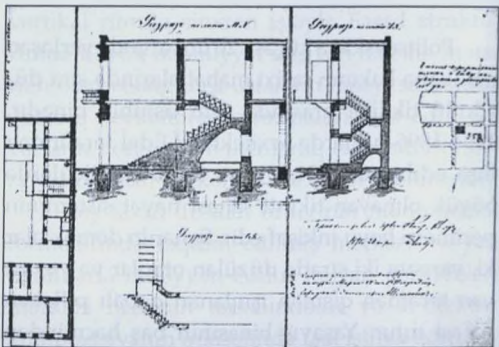
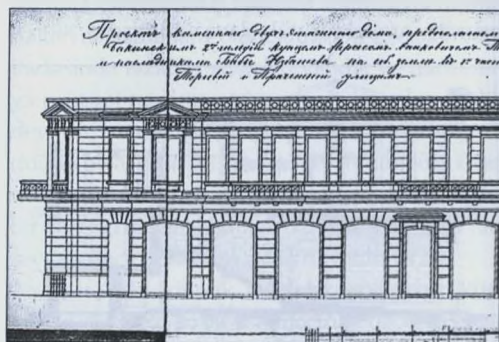
Kəsikdə təntənəli dəhliz girişinin interyerini və kessonlaşdırılmış plafonun bir hissəsini görmək olar. Ekranlı divar səthi qabarıq, canlı karnizlə tamamlanır, ekranlardan aşağıda rustovkadır.

Dəhlizdən çıxan bir neçə pillə daha təntənəli pilləkən qəfəsi interyerini açıqlayır. Arxitektör İ.Edel divarın rustovkasını yuxarı yarıya qədər davam edir və onu dekorativ ekranlar əlavə etməklə daha da zənginləşdirir, rustovkalar arasında kronşteynli karniz iştirak edir. Bir qədər də yuxarıda yastı pilyastrları olan enli dekorativ zolaq inkişaf etməkdədir.

Arxitektör malikanənin pilləkən qəfəsinin fəza mühitini yeni interyer üsulları ilə zənginləşdirməyə çalışmış, memarlıq motivlərinin özünəməxsus hərərətini interyerlərə hopdurmağa cəhd etmişdir.

Bu yaxınlarda Bakıya bir çox gözəl binalar bəxş etmiş arxitektör İ.Edelin növbəti yaradıcılıq obyektlərindən biri məhv edilmişdir. Yenə də Bakının mərkəzində kompüter törəmələrindən birini ucaltmaq məqsədilə. Beləliklə, şəhərin tarixi hissəsindəki milli irsimizi itirməkdə davam edirik.

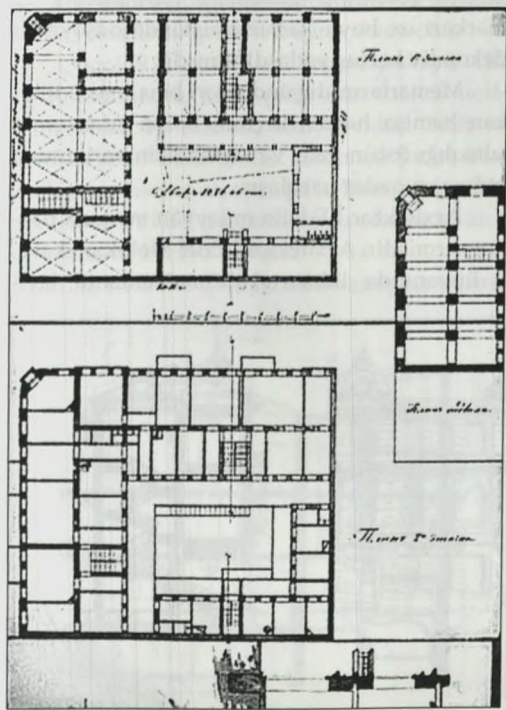
Qoqol küçəsi, 3 və Torqovaya, 56 ünvanlarının tinində arxitektör İ.Edelin layihəsi ilə 1895-ci ildə ucaldılmış yaşayış binası mərkəzin

tarixi məhəllələrinin şəhərqurma strukturunda fəal səsəlir (layihə 20.03.1895-ci il, təsdiq edilib 28.03.1895-ci il).

Maraqlısı odur ki, Qoqol və Torqovaya küçələrinin bütün küçətini binalarını faktiki olaraq arxitektör İ.Edel layihələndirib inşa etdirmişdir.

Qoqol küçəsi boyu fasadın uzunluğu 43,0, Torqovaya küçəsi boyu isə 36,30 metrdir. Fasadlarda baş girişlərin portalları və dükan vitrinlərinin iri gözələri qabarıq təqdimatdadır. Birinci mərtəbənin dərin rustovkası sifarişçinin mötəbərliyi və icraçı-arxitektörün həyata keçirdiyi imkanlarından xəbər verir. İkinci mərtəbə inkişaf vektorlarını sıx horizontal bölümlər vasitəsilə açıqlayır. Bu zaman təbii olunmuş üsullar və rizalit formaları sayəsində fasadların döyünən fəzası fəal memarlıq görüntüsü yaradır.

Kompozisiyanın vacib elementləri kimi rizalitlər klassik frontonlu Toskan order sisteminə olub triqlif motivlərlə həməhəng səsəlir. Fasadların üzərində memarlıq ekspressiyası və relyefli yüngül plastika təzahür edir. Cənub iqlimli şəhərlərdə binaların səthində həcmi-fəza strukturunun canlandırılmasında işıq-kölgə oyunu fəal rol oynayır. Günəşli Bakıda arxitektör İ.Edel bu effektdən məmnuniyyətlə istifadə etmişdir. Məncə, bunu demək mümkündür ki, İ.Edel Bakı mərkəzində kiçik bir ansambl yaratmış və iki il ərzində şəhərin arxitektura fəza strukturunu zənginləşdirmişdir.

Yaşayış binasının planı perimetrboyu üslubundadır. Qoqol və Torqovaya küçələri tərəfdən otaqlar iki sırada düzülmüşdür.

Qonşu malikanələrlə sərhəddə açıq üslublu qalereya bir sırada düzülmiş otaqları, yardımçı və sanitariya-texniki qrup otaqlarını əhatə edir. Onlara uzun, birmarşlı, ensiz pilləkən söykənir.

İkimarşlı baş pilləkənlər Qoqol və Torqovaya küçələri tərəfdən yerləşdirilib. Girişlərin başlanğıcında birmarşlı, biraşırımlı olan pilləkən kiçik keçiddən sonra yuxarı mərtəbələrə qalxan əsas, ikimarşlı pilləkənə çevrilir.

Pilləkən qəfəsinə tətbiq edilmiş ikikeçidli həlli üsul Bakı inşaatında geniş yayılmış haldır. Birinci mərtəbə bütövlükdə ticarət sıralarına məxsusdur. İkinci mərtəbədə bir sırada düzülmiş otaqlar bir-birindən seçilmir və mənzillər şəklində sırayı şəhər sakinlərinin xidmətindədir. Böyük olmayan həyət sahənin planlaşması vasitəsilə qapanır.

Memarlıq kompozisiyası ciddi səciyyəli order sisteminin prinsipləri üzərində qurulmuşdur. Nazik haşiyəli və sandriqli pəncərə gözələrinin ritmi Bakı şəhərinin özünəməxsusluğunu və iqlim şəraitini əks etdirir. Mərtəbə divarlarının yonulmamış daş hörgüsü, mərtəbəarası qurşaqların klassik profilləri, sandriklərin zənginliyi, daş detalların yüksək keyfiyyəti maraqlı kompozisiya yaradır.

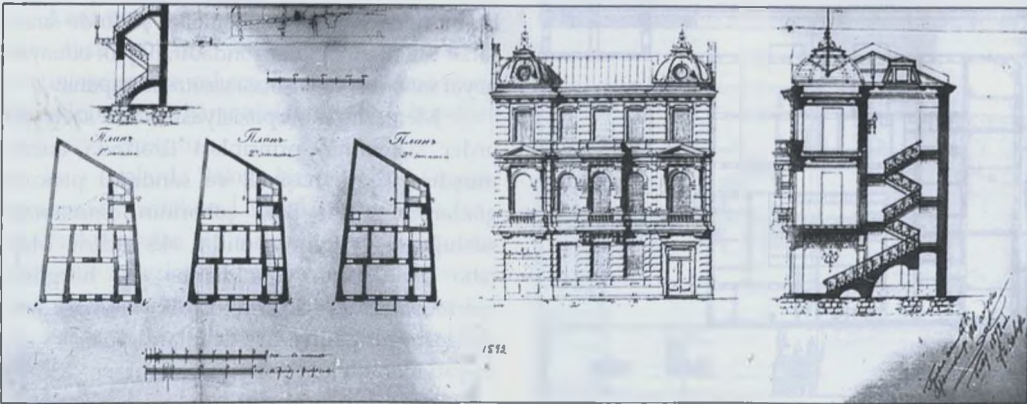
Balaxanskaya tarixi küçə olub, en dairəsi istiqamətindədir və Qara şəhərə qədər davam edir. Bu küçədə sənaye müəssisələri, iri zavodlar yerləşmişdir. Lakin tikililər azifadəlidir, çoxlu sənətkar emalatxanaları və balaca dükənlər vardır.

Lakin 1890-cı ildən sonra bir neçə üçmərtəbəli bina tikilmiş, XX əsrin əvvəllərində mülki mühəndis K.A.Borisoqlebskinin layihəsi əsasında Kişi Gimnaziyasının (1911-1913-cü illər) böyük, monumental binası ucaldılmışdır.

Bakının çox varlı sakinlərindən biri olan Rzayev soyadlı bir şəxs Balaxanskaya küçəsi, 33 ünvanında sahib olduğu kiçik sahədə üçmərtəbəli binanın layihəsini arxitektör İ.Edelə sifariş verir.

Bina 1892-ci ildə Bakı üçün tipik olan, səciyyəvi planlaşdırmada – qapalı həyət və otaqların ikisizirli düzümü sistemində tikilmişdir. Yastı rizalitləri, klassik formalı daş memarlıq detalları olan gözəl fasad küçənin strukturunda seçilən mövqə tutmuşdur.

Fasad üçoxlu sistemə malikdir, cinahlarda rizalitlər, ikinci mərtəbədə xüsusi seçilən erker, üçüncü mərtəbədə isə yeni həcmi element kimi balkon yerləşdirilmişdir. İkinci mərtəbədəki qarbarıq profillənmiş yarımçevrəvi pəncərələrin ritmi fasadın mərkəzi nüvəsini təşkil edir.

İkinci mərtəbədəki rizalitlər, arxitektör İ.Edelin planuna görə, frontonları üçüncü mərtəbənin səviyyəsində olan portallara çevrilir. Karnizlə bir yerdə frontonlar üçün dayaq rolunda kəmənlürlü konuk pilyastrlar çıxış edir. Erker belə bir motivi qəbul edir. Arxitektör İ.Edel incə, fərqli və müvafiq üsullarla bu motivi bütün layihələrində təkrar edir. Kürsüdən başlayaraq baş karnizə qədər horizontal bölümlər və vertikal rustovka memarlıq kompozisiyasının inkişafını təmin edən funksiyalar rolunu oynayır. Rizalitlərin üzərində tin-tin, nahamar formalı dekorativ günbəzlər ucaldılır, onlar binanın siluetinin formalaşdırılmasında iştirak edirlər. Layihədə baş giriş sağdan, həyətə keçid isə soldan göstərilmişdir.

Yaşayış binası inşa edilərkən birinci mərtəbədəki baş girişlə həyətə keçidin yerləri dəyişdirilmiş, erker rizalitlərdə olduğu kimi yastı motivə çevrilmiş, günbəzlər qurulmamış və mərkəzi ox boyu karnizin üstündə daşoymalı dekorativ kartuş yerləşdirilmişdir.

Memarların düşündükləri bina inşa edilərkən həmişə həyata keçmir, bəzən sifarişçinin şıltaqlığı üstün gəlir və layihə ilkin variantdan müəyyən qədər uzaqlaşır.

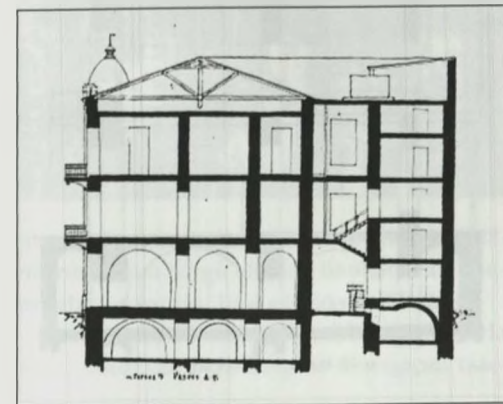
Arxitektör İ.Edelin müəyyən mənada bəxti gətirmişdir. Arxitektör İ.Edel Molokanskaya, 9 ünvanında ikimərtəbəli malikanənin layi-

hələndirilməsi üçün 1896-cı ildə sifariş qəbul edir. Sifarişçinin istəyi ilə bina küçənin qırılmaz xəttindən bir qədər geriyyə yerləşdirilir, nəticədə kiçik bağça salmaq üçün əlavə sahə meydana gəlir, bu isə şəhərin mərkəzində nadir hadisə idi. Fasad italyan Renessansına meyilli üslubdadır, korinf sütunlu və klassik formalı portik tətbiq edilib. Bina fasadının yüksək plastikliyi, nəfis şəkildə icra olunmuş interyerləri və evin ümumi planlaşdırılması ilə seçilir. Malikanə İ.Edelin uğurlu işlərindəndir və memarlıq abidəsidir.

1890-cı ilin ikinci yarısından başlayaraq İ.Edel üçmərtəbəli yaşayış və gəlir evlərinin layihələndirilməsi kimi ciddi sifarişlər qəbul edir və memar yaradıcılıq təxəyyülünü həyata keçirmək üçün geniş imkanlar əldə edir. Yaşayış binalarının fasadlarının üzərində işləyərkən arxitektör üslub və formaların, dekorativ elementlər və daş detalların geniş tətbiqinə aludə olur.

Qoqol küçəsində, Gimnazicheskaya, 183 və Karantinnaya, 84 ünvanlarının tinində ucaldılmış bina bu mənada səciyyəvidir. "Neft və kerosin kralı" adlandırılan milyonçu Şəmsi Əsədullayevə məxsus saray üslublu bina 1896-cı ildə arxitektör İ.V.Edel tərəfindən inşa olunmuşdur.

Bina üç küçəyə üz tutub və öz monumental fasadları və həcmi ilə tarixi mərkəzin şəhərqurma

sistemində əhəmiyyətli yer tutmuşdur. Planda günbəzlə tamamlanan yarımçevrəvi künclərin xüsusi olaraq qeyd edilməsi binanın məsuliyyətli hissələrini müvəffəqiyyətlə əlaqələndirir və bu binanın memarlıq həllini xarakterizə edən xüsusiyyətlərindəndir. Binanın belə maraqlı künc həlli arxitektör İ.Edelin yaradıcılığında rast gəlinən haldır. Qoqol küçəsində Murtuza Muxtarov, Bəylərov, Balayev, Aşurbəyov, Şəmsi Əsədullayevə və başqalarına məxsus kapital iki-üç mərtəbəli binalar inşa edilmişdir. Binaların layihə müəllifləri sırasında İ.Edel, İ.Qoslavski, İ.Ploşko kimi arxitektörələr var idi.

Bina üçün ayrılmış torpaq sahəsindən səmərəli istifadə, dəbdəbəli mənzillərin planlaş-

dırılmasında istifadə olunan üsullar, təntənəli qəbul otaqlarının naxışlı interyer zənginliyi binanın nə dərəcədə əhəmiyyətli olduğunu müəyyən edir. Binaın memarlığı klassik formalarda qurulub, həcmi plastika, mərtəbələrin dərin rustovkası fonunda pəncərə gözlərinin ritmi və iri daş kronşteynləri olan çoxsaylı balkonlarla zənginləşdirilib.

Yaşayış binasının birinci mərtəbəsi xidməti kontorlar və ofislərin ixtiyarına verilmişdir. Yan bloklarda ikisrallı sistem tətbiq edilmişdir, bu blokları uzun üç-srallı sistem birləşdirir, Bakı praktikasında bu nadir hallarda istifadə olunur.

Binaın künc hissəsi həmişə qaranlıq olur. Arxitektör İ. Edel künc salonu diaqonal boyunca uzadır və qismən də olsa faydalı sahəni artırır. Komfortlu mənzilləri olan, perimetr boyu ucaldılmış tikilinin həyət sahəsi kiçik və günəş şüalarının, işığın çatmadığı ensiz dəhlizə çevrilir. Tikinti üçün ayrılmış sahələrin belə yüksək sıxlıqla tikilməsi demək olar ki, bütün Bakı binalarında müşahidə olunur. Hətta varlılar belə özləri üçün geniş həyətləri rəva bilmirdilər.

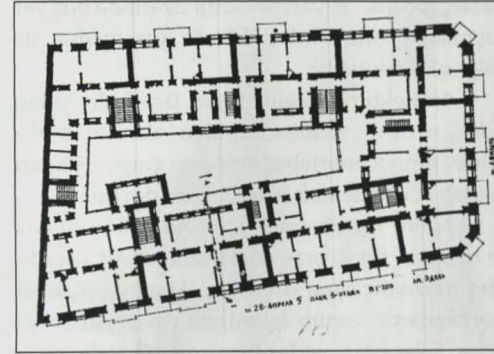
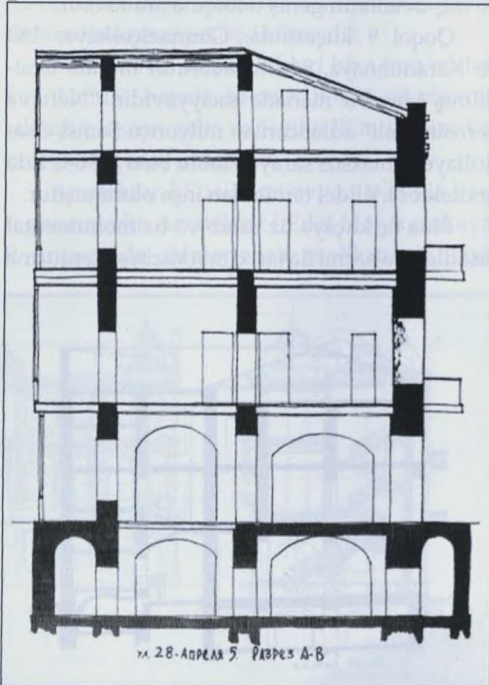
Arxitektör İ. Edel öz yaradıcılığını fasad və interyerlərə bəzək verilməsi istiqamətinə yönəldirdi. İlk sadə fasadlı layihələrindən fərqli olaraq, onun sonrakı işlərində coşğun fantaziya hökm sürür. Müəllifin hədsiz böyük formalar və iri daş detallara aludə olması göz qabağındadır.

Hündür kürsülü və iri yarımçevrəvi pəncərə gözləri olan əzəmətli birinci mərtəbə təsirli monumentallığa və həlli kamilliyə malikdir. İkinci mərtəbə daxili planlaşdırmasına görə daha təmtəraqlıdır, fasad ionik orderli sütunlardan ibarət kiçik portiklər şəklində təqdim olunan pəncərə gözləri və qabarıq profillənmiş kronşteynli karnizlə təmsil olunmuşdur. Arxitektör karnizə tətbiq etdiyi bu üsulla kifayətlənməyərək dekorativ valyut kompozisiyasını da əlavə etmişdir. Uzun fasad boyu portiklərin ritmi klassik bolluğu ilə nəzərlərə bir qədər yo-

rucu təsir göstərir. Ola bilsin ki, "neft və kerosin kralının" gözünü və ruhunu məhz belə yüksək cahcəllalı memarlıq oxşaya bilmişdi.

Üçüncü mərtəbə nazik haşiyələrlə profilənmiş və qabarıq yonulmuş qıfıl daşları olan iri pəncərə gözləri ilə fasadın strukturuna fəal bir şəkildə daxil olmuşdur. Pəncərə gözləri korinf orderindən olan bəzəkli pilyastrlarla tamamlanıb. Daş kapitellər fasada təbii yaraşır verir, onların üzərindən relyefli frizi və klassik arsenaldan olan ornamental motivli baş karniz keçir.

Arxitektör İ. Edel bu dəfə memarlığa münasibətini belə formada ifadə etmişdir. Nəhəng saray tipli monumental bina şəhərin bütün bu üslublu tikililərindən şübhəsiz ki, ekspressiyası, həcmi plastikasi, yüksək təsir gücünə malik dinamikası ilə seçilir. Dərin tağlı giriş yerləri qala oyuqları şəklində binanın strukturuna daxildir,

lakin özünəməxsus zəriflikdən məhrum olmayıb, rustovkalı hörgü blokları ilə əhatə olunduqlarından emosional təsir gücünə malikdirlər.

Gözəl daş detallar və klassik fraqmentlərlə bircə rustovkalı Bakı hörgüsü tamaşaçını təc-

cübləndirməyə bilməz. Burada canlı memarlığı hiss edib, onun nəfəsini duya bilərsiniz.

Telefonnaya, 5 küçəsində və Kamenistaya, 186 ilə Kaspiyskaya, 15 ünvanlarının kəsişməsində yerləşən gəliş evi (mənzilləri kirayə verilən binalar) arxitektör İ. Edelın layihəsi əsasında 1896-1899-cu illərdə tikilmişdir. Birinci mərtəbədə olan dükənlər böyük mərkəzi magistralin kəsişməsində yerləşmiş, eyni zamanda üç küçəyə çıxışı olduğundan məsul şəhərsalma mövqeyinə malikdirlər. Tikinti sahəsi demək olar ki, məhəllənin sahəsinə bərabərdir. Binaın planı strukturu 8 mənzil sekiyasından təşkil olunmuşdur, sekiyaların hər biri çoxotaqlı, komfortabelidir. İkimərşli pilləkənlərin hər biri iki mənzilin xidmətindədir. Cənub baxan künc sekiyaya xidmət edən pilləkən üçməşəlidir və İ. Edelın digər layihələrindən fərqli olaraq payına qaranlıq otaq düşməmişdir. Həyət pilləkənləri kapital divarlarla əlaqədə olub, dolayısı qalereyanın eninə çıxarılıb. Beləliklə, mənzillər qismən müstəqil, təcrid edilmiş sekiyalar əldə etmiş olur. Cənub fasada söykənən mənzillərin hamısı balkonlarla birləşmişdir. Binaların həyət çevrəsi aydın və səliqəli olsa da, ümumi planlaşdırılma strukturu mürəkkəblənmişdir. Mənzildaxili otaqlar sistemi ikisrallı olduğundan, həyət məkanı nəticədə bir qədər dartılmış, uzun, parametrlərinə görə narahat alınmışdır.

Arxitektör İ.Edel yaşayış binasının fasadlarının kompozisiyasının monumental həllinin inkişafında Şəmsi Əsədullayevin binasını da ötüb keçmişdir. Yaşayış binasının arxitekturasının daha zəngin və dolğun olması üçün müəllif xüsusilə çalışmışdır. Yaşayış binasının memarlıq traktovkasında horizontal bölümlər vizual olaraq nəzərdən itir, vertikal dominantlıq təşkil edir.

Arxitektör İ.Edel layihələrində fasadların monumentallığına can ataraq, həcmi-fəza strukturunun açıqlanmasına maksimal diqqət ayırmış və bu məqsəd üçün vasitələr seçərkən kiçik bədi-memarlıq vasitələrindən deyil, əksinə böyük forma və detalların zənginliyinə müraciət etmişdir.

Müəllif Bakının arxitektur panoramında ilk dəfə olaraq binanın fasadına vertikal bölümləri korinf orderinin böyük sütunu vasitəsilə daxil etmişdir. Monumental künc hissələrə zəif ifadə olunan raskrepovkalar və kannilürə olunmuş sütunlar yerləşdirərək, çox cəlbedici memarlıq kompozisiyası yaratmışdır. Bina uzun fasadları yastı "portik"lərlə kəsimlərə ayrılmışdır. Fasadların üstündə lükarnalar və riflənmiş səthi olan günbəzşəkilli həcmələr yerləşdirilmişdir. Sütunlar klassik antablementdən kəskin irəli çıxaraq, qabarıq relyefli, dərin kölgələrə malik həcmi struktur yaradır. Fasad üzərində əsas arxitektur kütlələrin bölüşdürülməsi dinamik şəkildə çıxış edir. Sütunlar arasındakı pəncərə gözləri ətrafında memarlıq element və detallarının dolğun bir kaskadı yer almışdır. Konik kiçik sütunlar proporsional ifadə olunub, inkişaf etmiş frontonla tamamlanan ağır antablementi saxlayırlar. Frontonun relyefi dekorativ şəkildə mürəkkəbləşdirilmişdir.

İkinci mərtəbə üzərində sadə, haşiyəsiz qoşa pəncərə yerlərinin səfi düzülüşüdür. Müəllif burada da bəzəksiz keçinə bilməmişdir. Pəncərələr arasındakı hissələrdə dekorativ kariatidalar özlərinə yer almışdır. Memar faktiki

olaraq "portik" divarının səthi üzərində boş yer qoymamış, onu bütünlüklə öz yaradıcılığı ilə dolğunlaşdırmışdır.

Arxitektör İ.Edelin fasad üzərində tətbiq etdiyi sevimli elementlərdən olan rustovka yalnız birinci mərtəbədə nəzərə çarpır, yuxarı mərtəbələrdə demək olar ki, gözə dəymir.

Müəllif cənub fasad üzərində künc blokla və mərkəzi hissə arasındakı sahəni fəal yaradıcılıq meydançasına çevirmiş, ikinci və üçüncü mərtəbələrdə cənub iqlimində çox zəruri olan uzun balkonlar yerləşdirmişdir. O yalnız bu üsulla kifayətlənməmişdir. İkinci və üçüncü mərtəbələrin oxu üzərində ağır formalı həcmi element olaraq portikdən götürülmüş motiv kimi erker yerləşdirilmişdir. Bu halda memar dolğun həcmi-fəza həllinə nail olmuşdur. Bununla kifayətlənməyən İ.Edel erkerlə bir ox üzərində üçüncü mərtəbədə qabarıq profillənmiş

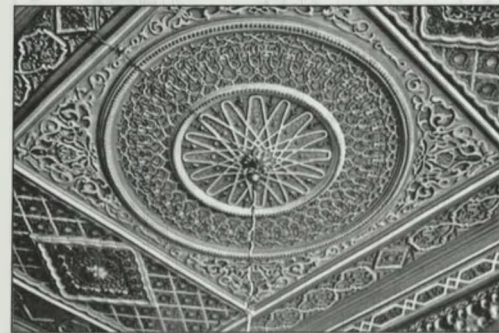

yarımqəvrəvi tağ yeri yerləşdirilmişdir. Qıfıl daşın yerini qadın başı heykəlciyi əvəz etmişdir. Baş klassik fronton səviyyəsində isə raskrepovkalı fronton yerləşdirilmişdir.

Yaşayış binasının ağır, fundamental həcmində müəllif üsul, forma, element və detalların gözəl daş ifadəsinin tam modulyasiyasına nail olaraq XIX–XX əsrlərin hüdudunda eklektika və üslubpərəstliyə yaxınlaşmışdır.

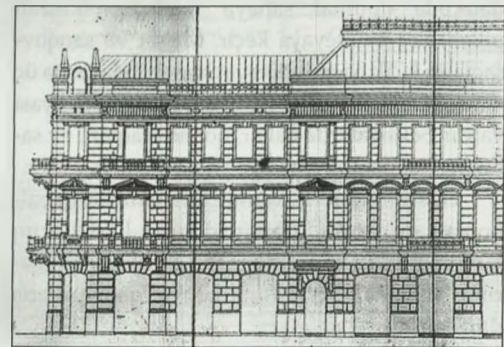
Eklektika və üslubpərəstlik ruhunda ucalmış binalar bütün dünyada yayılaraq beynəlxalq xarakter almışlar. Bakı memarlarını da bu dalğa ağışuna almışdı. Modern öz dinamik formaları və silueti ilə qismən bütün tipoloji bina və qurğuların kompozisiyalarına öz böyük payını bəxş etmiş və görkəmli iz qoymuşdur.

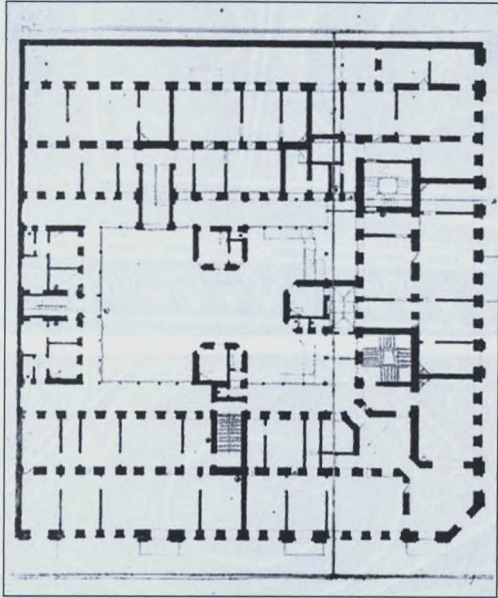
Arxitektör İ.Edel öz binalarında kompozisiya abu-havasına köklənməkdən əlavə, arxitek-

tur detal və motivlərə xüsusi diqqət yetirərək, müəyyən bir bədi palitra da əlavə edir. Fasadların səthi üzərində işıq-kölgə atmosferi sayəsində həcmi plastika hökm sürür.

Arxitektör İ.Edelin layihəsi əsasında 1896–1899-cu illərdə Krasnovodskaya, 10 və Birjevanın kəsişməsində üçmərtəbəli gəlir evi tikil-

mişdir. Şəhərsalma və həcmi-fəza baxımından, bu nəhəg ev Bakı şəhərinin tarixi məhəllələrində əhəmiyyətli mövqedə yerləşmişdir.

Demək olar ki, kvadrat plana malik yaşayış binasının hər üç tərəfində otaqlar iki sırada düzülmüşdür. Pilləkən qəfəsləri çox rahat yerləşdirilmişdir – Krasnovodskaya küçəsinə dördmarşlı, ikisıralı pilləkənlərsə Biryə küçəsinə perpendikulyardır. Mənzillərin perimetri boyunca dövrələmə qalereya vardır, həyət müqayisəli dərəcədə optimal sahəyə malikdir, ikisıralı pilləkənlər qalereyaya keçir. Məişət və sanqovşaqların kiçik həcmli həyət hissəni bilavasitə üç tərəfdən tuturlar. Altı çoxotaqlı mənzil seksiyası vardır. Seksiyalarda zallar, qonaq otaqları, ev sahibinin kabineti, yemək və yataq otaqları vardır.

Gözəl interyerli, komfortlu mənzillərin balkonları da vardır. Həmin dövrdə İ.Edel artıq tanınmış arxitektord olduğundan yaşayış binalarının layihələndirilməsinə kifayət qədər sifariş daxil olurdu.

Həyət pilləkənləri L-şəklində qərbi qalereya boyunca yerləşmişdir. Üzbəüzdə - ensiz, iki-marşlı pilləkəni olan yan divar tərəfdə - məişət seksiyalarının cəmləndiyi xüsusi blok yerləşib.

Yaşayış binasının monumental, nisbətən ciddi arxitekturası əvvəl araşdırdığımızdan fərqlənərək, xüsusi diqqət çəkir. Qabarıq profilənmiş horizontal bölümlər hakim mövqedən çıxış edirlər. Birinci mərtəbədə baş girişlər istisna edilməklə bütün iri dükan gözləri binanın bütün hündürlüyü boyunca rızalidlərlə qeyd olunublar. Rızalidlər vertikal boyunca dörd seksiyanı tutaraq fasadların görüntüsünün çoxtonlu ağırlıq dərəcəsini azaldır. Binanın məsuliyyətli küçətini kompozisiyası üç seksiyalı vertikal rızalidlər şəklində həll olunub və həcmi mənada daha çox təsirlidir.

Haşiyəli və sandriklə tipik pəncərə gözlərinin ritmi memarlıq baxımından daha mükəmməl işlənmiş rızalidlərlə kəsilir. İkinci mərtəbədə rızalidlərin strukturuna frontonlu pilyastrlar əlavə edilmişdir. Arxitektord İ.Edelin fasad divarlarında tətbiq etdiyi rustovka binanın üslubi özəlliklərinin açıqlanmasında istiqamətverici amildir.

Fasadların ciddi neo-yunan memarlıq sistemi klassik üsullara əsaslanır, bu cəhət İ.Edelin ilk yaradıcılıq işlərində müşahidə olunur. Bununla belə, son işlərindəki eklektika bolluğuna baxmayaraq, köhnə bağlılıq çox zaman üstün gəlir. Arxitektord daima sifarişçilərin tələb və tələbatları ilə hesablaşmalı olsa da, öz professional xəttini tutmağa borcludur, çünki istər o zamanlar, istərsə də hal-hazırda sifarişçilər çox zaman memarlıq məsələlərində səlahiyyətli olurlar.

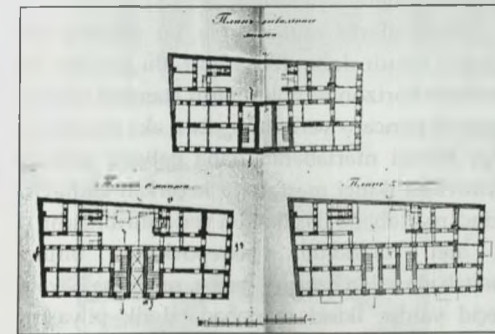
Morskaya, 8 ünvanında 1892-1893-cü illərdə arxitektord İ.Edelin layihəsi əsasında ucaldılmış ikimərtəbəli yaşayış binası klassik simmetriyaya malikdir. Tətbiq edilən klassik simmetriya prinsipləri və order sistemi həmin dövrlərdə nəinki Bakıda, hətta bütöv Avropa miqyasında hakim olan təmayülləri əks etdirir.

Yaşayış binasının iri frontonlu iki-sütunlu yastı portik və yan rızalidlərlə xüsusi qeyd olunmuş mərkəzi hissəsi ümumi kompozisiyaya təsir edir. Rustlu mərtəbələr, zəngin haşiyəli pəncərə gözləri və canlı daş detallar memarlıq kompozisiyasını dilə gətirir.

Bina arxitektord İ.Edelin demək olar ki, Bakının bütün küçələrində rast gəldiyimiz monumental, konturları incəliklə işlənmiş və əla inşa edilmiş tikililərindəndir.

Memar İ.Edel perimetrboyu layihələndirilmiş yaşayış binalarından başqa П-şəkilli plan həllinə malik layihələr üzərində də işləmişdir.

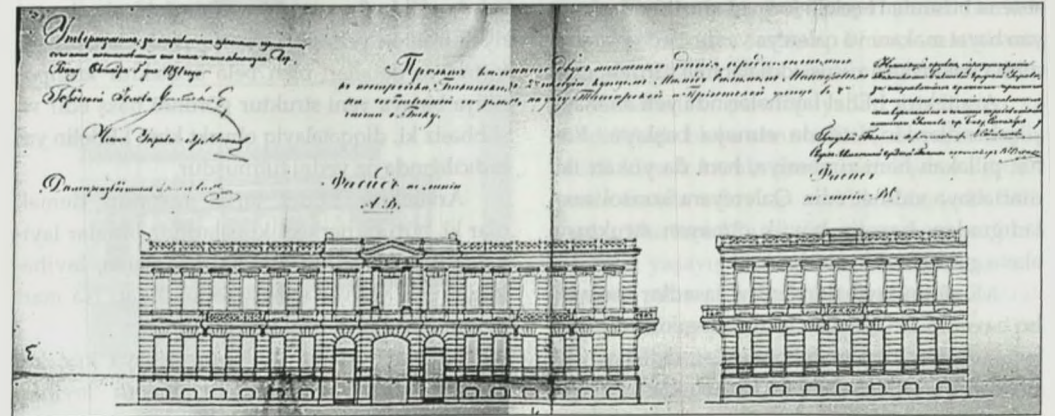
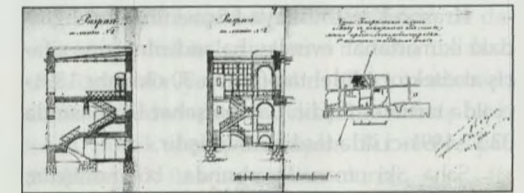
II gildiyə dərəcəli Bakı tacirlərindən olan tacir Manafov üçün Tatarskaya və Nijnyaya-Priyutskaya küçələrinin tinində, sifarişçinin

özünə məxsus torpaq sahəsində zirzəmisiz olan ikimərtəbəli daş yaşayış binasının layihəsini arxitektord İ.Edel 15.09.1891-ci ildə tərtib etmişdir. Layihə şəhər Dumasında 15.10.1891-ci ildə təsdiq edilmişdir.

Demək olar ki, düzbucaqlı şəklində olan sahə П-şəkilli tikilmişdir. Həyət sahəsi böyük olmayıb, simmetrik plana malikdir. Otaqların düzümü ikisıralıdır. Hər mərtəbədə ayrıca ikimərtəbəli pilləkən qəfəsləri olan iki mənzil yerləşmişdir. Həmin pilləkənlərə açılan baş girişlər seçiləndir. Pilləkənlər arasında həyətə giriş-keçid yerləşib. Mənzillərin tərkibində zallar və təyinatına görə seçilməyən çoxsaylı otaqlar vardır.

Arxitektord İ.Edelin bu yaradıcılıq dövrünə təsadüf edən fasadlar çox ciddi və təmkinli üslubda tərtib olunmuş və xüsusi iddialar irəli sürür. Simmetrik ox sistemi fasad kompozisiyasının strukturunu qabaqcıdan müəyyən etmişdir.

İkimərtəbəli mərkəz yüngül raskrepovkalı baş nüvə qismində istifadə olunub. Uzanan fasadın üzərindəki mütənasib quruluşlu mərkəzi hissə pəncərə gözlərinin monoton ritmini tarazlaşdırır. Birinci mərtəbədə iri formalı həyət girişi və onun yanlarında yarımqəvrəvi hündür tağları olan baş girişləri yerləşib. İkinci mərtəbədə pəncərə dorik orderli sütunlarla çərçivələnib. Yanlardakı pylonlar kiçik attikli klassik frontonu dayaqlayıb saxlayırlar.

Fasadın kompozisiya sxemi adidir, xüsusi arxitektura fantaziya çalarları qatılmayıb. Bütöv rustovka və daş kronşteynlər üzərində simmetrik yerləşən balkonlar eklektika dalğasının hələ toxunmadığı fasadın ümumi həllini tamamlayır.

Daha bir maraqlı məqam vardır. İkinci mərtəbədə arxitektura İ. Edel əsas otaqların qarşısında yerli ənənəvi şüşəbənddən istifadə etmişdir. Elə burada arxitektura tilli və yenə də ənənəvi sütunlara dirənən ikisiralı, yarımqəvrəvi arkada tətbiq etmişdir.

Krasno-Krestovskaya küçəsinin yaxınlığındakı ikimərtəbəli evin layihələndirilməsinə sifariş arxitektura İ. Edel tərəfindən 30 oktyabr 1891-ci ildə tərtib etmişdir. Layihə şəhər Dumasında 03.12.1891-ci ildə təsdiq edilmişdir.

Sahə iki mənzil arasında bölünmüşdür, yeganə pilləkən qəfəsi ikimərtəbəlidir. Planlaşdırma sistemi birsiralı, П-şəkilli formadadır. Böyük olmayan həyət məkanı və qalereya vardır. Sadə planlaşdırma traktovkası xüsusi iddialar irəli sürmür.

Arxitektura İ. Edel layihələrində yeli ənənəvi şüşəbəndlərdən istifadə etməyə başlayır. Rahət pilləkən həm zirzəmiyə, həm də yuxarı iki mərtəbəyə xidmət edir. Qalereyanı konsol saxladığından, həyətin böyük olmayan strukturu əlavə genişlik əldə etmiş olur.

Müəllifin layihələndirdiyi fasadlar memarlıq baxımından hələlik ciddi və təkmlilidir: Avropa üsulları, horizontal bölümlər, sadə haşiyəli pəncərə yerlərinin ritmi və mərtəbələr üzrə tam

rustovka. Yalnız fasadın mərkəzindəki detallı ensiz raskrepovka diqqət mərkəzindədir.

İlkin layihələrdə İ. Edel sifarişçisindən asılı olmayaraq yaşayış binalarının fasadlarının memarlıq həlli zamanı özünü sərbəst hiss etmirdi. İrəli sürdüyü memarlıq həllinin imkanlarını müəyyən dərəcədə açıqlamaq üçün standart üsullar və sırayı motivlərdən istifadə edirdi.

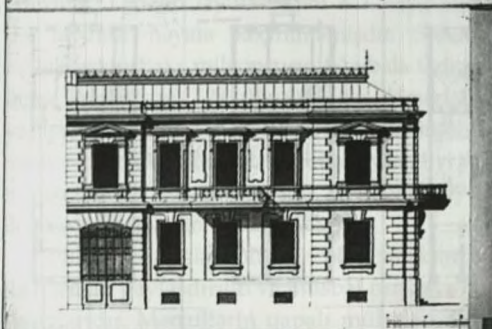
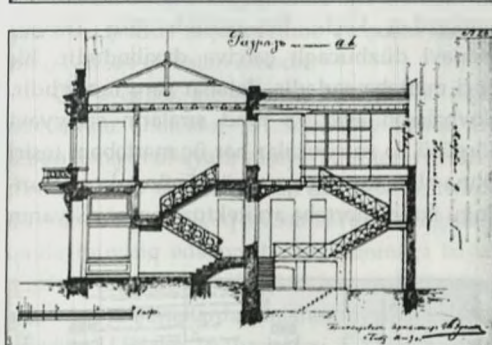
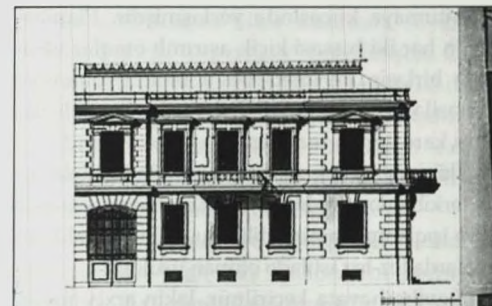
İ. Edelın Bakı sakini Məşədi Nəcəf Kəmənlı oğlu üçün işləyib hazırladığı layihəni şəhər Duması 20 yanvar 1895-ci ildə təsdiq etmişdir. 28 yanvar 1895-ci ildə Upravanın təqdim etdiyi düzbucaqlı sahədə otaqlar iki sırada planlaşdırılıb: solda pilləkən qəfəsi, sağda həyət giriş yeri, otaqların qarşısında qalereya-şüşəbənd yerləşdirilmişdir. Tualetin də yerləşdiyi həyət pilləkəni qalereyaya birləşir.

Əvvəlkilərlə müqayisədə bu yaşayış binasının fasadı daha inkişaflıdır. Bu fasadın da üstündə horizontal bölümlərin standart sxemi, haşiyəli pəncərə yerlərinin ritmi əks olunmuşdur. Birinci mərtəbənin daha qabarıq relyefli rustovkası ikinci mərtəbəyə keçərkən zəifləyir. İkinci mərtəbədə daş balkon yerləşdirilmişdir.

Yan tərəflərdə raskrepovkalar; birinci mərtəbədə solda baş giriş qapısı, sağda isə həyət keçid vardır. İkinci mərtəbədə dorik pilyastrlı yarımqəvrəvi tağı olan zərif, mütənasib proporsiyalı "portiklər" və antablementin üstündə akroteriyalı fronton yerləşib. Qabarıq, canlı elementləri, forma və detalları olan belə arxitektura kompozisiya binaya yeni struktur görüntü bəxş edir və şübhəsiz ki, diqqətəlayiq obyekt kimi İ. Edelın yaradıcılığında öz yerini tutmuşdur.

Arxitektura İ. Edel tarixi rayonun demək olar ki, bütün mərkəzi küçələrində binalar layihələndirmiş və inşa etmişdir. Məsələn, layihələrdən biri yanvar ayının sonu, digəri isə mart ayının əvvəllərində təsdiq edilmişdir.

Nikolayevskaya və Vrangelskaya küçələrində olan ikimərtəbəli binanın layihəsi

21.03.1895-ci il tarixində təsdiq edilmişdir. Plan-da sahə П-şəkilli formadadır.

İkisıra düzömlü, çoxotaqlı mənzillərin hamısında böyük zallar planlaşdırılmışdır. Baş pilləkən fasadın oxu üzərində həyətə keçidlə yanaşdır. Baş tənənəli girişin həlli ciddi zövq-dədir. Əsas pilləkən qəfəsindən başqa, qalereyanın strukturuna ikimərtəbəli açıq üslublu pilləkən daxil edilib. Xidməti otaqların yerləşdiyi sağ qanada ensiz, birmərtəbəli, П-şəkilli pilləkən söykənmişdir. Həyət kifayət qədər böyükdür, pilləkən qəfəslərinin yerləşdirilməsi təəccüb doğurur. Görünür ki, arxitektura şəhərin mərkəzində torpaq sahəsi alıb və ondan nə dərəcədə düzgün istifadə etməyi yaxşı başa düşməyən II dərəcəli qildiya tacirinin tələbi və ya şıltaqlığı ilə hesablaşmalı olmuşdur.

Dəqiq simmetrik fasad klassik üsullar əsasında qurulmuşdur. Qabarıq üfüqi bölümlər və şaquli raskrepovkalar arxitektura ekspressiya və maraqlı memarlıq kompozisiyası yaradırlar. Ciddi proporsional bölümlü baş girişin də daxil olduğu hakim ox sistemi fasadın mərkəzi oxu üzərində yer almışdır. İkinci mərtəbədə dorik orderdən olan mürəkkəbləşdirilmiş frontonlu portik yerləşdirilmişdir. Bu motiv yan rizalitlərin də üzərində təkrar olunur.

Fasadın künc tərəfləri iri rustovka blokları ilə qabardılmışdır, bu, monumental memarlıq passajı kimi səslənir. Birinci mərtəbənin pəncərə gözləri sadə, incə vurğuludur, ikinci mərtəbədəki pəncərə yerləri isə haşiyə və sandriklərlə bloka alınmışdır. Qabarıq inkişaflı, attikli klassik karniz ajurlu metal şəkə ilə bir yerdə fasada müəyyən zəriflik əlavə edir. Milyonçu Murtuza Muxtarovun sarayının yanında yerləşən yaşayış binası memarlıq irsimizə belə laqeyd, etinasız münasibət şəraitində hələlik qoruna bilmişdir.

Arxitektura İ. Edel sifarişlərin çoxluğu səbəbindən onları tələb olunan vaxta yerinə yetir-

məyi çatdırmadığından, təəssüf ki, layihələri ştamplamağa məcbur olurdu.

Arxitektör İ.Edel böyük memarlıq irsi qoyub getmişdir, bəzən şərait şəxsi yaradıcılığına tənqidi yanaşmasına mane olsa da, o zəngin yaradıcılıq sahibi olmuş və öz tikililəri ilə Bakını və onun qədim rahat küçələrini daha yaraşığıl etmişdir.

İ.Edelin 1895-ci il layihələrindən Bakının köhnə məhəllələrinin strukturunda, Aziatskaya və Karantinnaya küçələrinin arasında ucaldılmalı və fasadları ilə hər iki küçəyə baxmalı olan üçmərtəbəli yaşayış binası ən maraqlılardan biri idi.

Şəhərin plan strukturunda vaxtilə şərq tərəfə inkişaf ensiz məhəllələrdən keçərək gərdirdi və sahələr iki əks küçəyə üz tuturdu.

Arxitektör İ.Edel belə bir variantda layihələndirilməli olan yaşayış binasının inşasına sifariş almışdı. Eni 14 metr olan sahənin dərinliyi 34 metrə bərabər idi. Belə proporsiya və qabarıqlar çərçivəsində düzgün düzbucaqlı memara yaşayış binasının rahat plan strukturunu tərtib etmək imkanı verir.

Otaqların ikisrallı düzümü şimal tərəfə yönəldilərək Aziatskaya küçəsində yerləşir, cənuba istiqamətlənən birsrallı otaqlar sistemi

Karantinnaya küçəsində yerləşmişdir. Planlaşmanın hər iki hissəsi kiçik aşırmalı otaqlar vasitəsilə birləşir. Perimetr boyu bloklar qalereya vasitəsilə qovuşdurulur. Rahat, düzbucaqlı üslublu kare qonşu malikanə ilə tamamlanırdı.

İkimarşlı pilləkənlər üzvi şəkildə öz bloklarının tərkibində yer alıblar. Üst şüşə foner vasitəsilə əlavə işıqlanma təmin edilir. Bu, Bakıda ucaldılan binalarda tez-tez istifadə olunan üsuldur.

Layihə həyata keçirilmir, lakin arxiv materialları mühafizə olunub. Yaşayış binasının arxitekturası İ.Edelin yaradıcılığı üçün səciyyəvi deyil, burada Qahirədə, İspaniyada və Əlcəzair, Tunis, Mərakeş kimi ölkələrdə formalaşmış qərbi-ərəb motivləri özünə yer tapmışdır.

Enli olmayan üçmərtəbəli fasadı (14 m) inkişaf vektoru yastı horizontal bölümlərə ayırmışdır. Klassik Avropa üsulundan fərqli olaraq, bölümlər kapital karkas halındadır. Vahid vertikal ox qabarıq həcmli rizalit şəklində mərkəzdən keçir. Beş-aşırmalı giriş (keçid) ənənəvi düzbucaqlı çərçivə daxilindədir. Birinci mərtəbə sadədir, detallar şərq motivlidir. Növbələşən açıq və tünd sıraların səciyyəvi hörgüsü ilə rustovkalar hər üç mərtəbəni təsiri altına almışdır. Ağ-qara hörgünün təkrar olunduğu ikinci mərtəbə arxitektur kompozisiyanın

əhəmiyyətli hissəsi kimi sütunlara söykənən, nalşəkili şərq "portallara" çevrilmişdir. Üçüncü mərtəbə özəl tərzdə birinci mərtəbə ilə oxşardır, pəncərə gözələrinin əyimi azaldılmışdır.

Damun hündürlüyünü üstləyən raskrepovkalı mərkəz şəhər inşaatında yeni üslubi istiqamətdə inkişafın göstəricisidir.

Fasadın strukturu çoxpilləli stalaktitli kronşteynləri olan daş balkonların həcm elementləri ilə zənginləşdirilmişdir. Balkonlara xüsusi dekorativ işləmə tətbiq edilmişdir. Arxitektör İ.Edel mərkəzin yüksək hissəsini stalaktit şəkili detalların kaskadı, merlonlu kiçik karnizlə qanunauyğun şəkildə gücləndirmişdir. Bədiimemarlıq kompozisiyasının tərkibinə dekorativ gümbəz daxil etməklə arxitektör İ.Edel silueti vurğulamışdır. Kompozisiyanın inkişafı yaşayış binasının ümumi karnizindən yuxarıda – iri merlonların ritmik paylaşmasında davam edir.

Karantinnaya küçəsindəki qarşı cənub fasad eyni şərhədə təqdim edilib və şimal fasadla müqayisədə nisbətən sadədir.

Qeyd etmək lazımdır ki, 1895-ci ildə digər məhsuldar arxitektör E.Y.Skibinskiy həmin üslubda daha iri miqyaslı yaşayış binasını layihələndirmişdir. Bu tamamilə təbii idi, belə ki, həmin dövrdə Avropa və Şərq müsəlman memarlığı haqqında müvafiq ədəbiyyat nəşr olunmağa başlamışdı və memarlar sifarişləri həyata keçirərək əldə olan materiallardan məmnuniyyətlə istifadə edirdilər. İ.Edelin layihəsi kimi E.Y.Skibinskiy dən layihəsi həyata keçirilməmişdir. Sonralar E.Skibinskiy Bakı milyoncusu Ağ-bala Quliyev üçün Persidskaya, 24 ünvanındakı ikimərtəbəli yaşayış binasını layihələndirərək Şirvanşahlar Saray Kompleksindən bilavasitə bəhrələndiyi yerli materialdan istifadə etmişdir. Layihəni 1899-cu ildə tamamlamışdır.

Pilləkən qəfəsləri binanın plan strukturunda bərabər paylaşdırılıb və müsbət funksiya daşıyıcılarıdır. Mənzillərin qapalı mühitinə daxil

edilmiş baş pilləkən qəfəsləri yuxarıdan düşən işıqla işıqlandırılırdı. İmkanlı bakılılar evlərinin işıqlandırılmasında bu üsuldən geniş istifadə etməyə başlamışdılar.

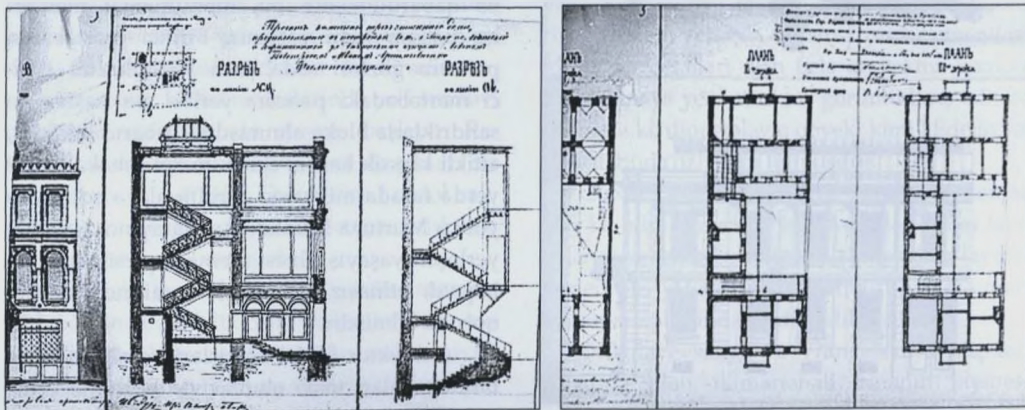
Neft mədəni sahiblərindən olan Mitrofanov özünə ev tikdirərək arxitektör İ.Edeldən tələb edir ki, layihələndirəcəyi yaşayış binası həcmifəza və memarlıq-plan həllinə görə yerli vətəndəşlərinin şəhərdəki saraylarından geri qalması.

Tin-tin gümbəzlə tamamlanan üçmərtəbəli künc binası şəhərin mərkəzi hissəsindəki azmərtəbəli binaların əhatəsində nəhəng dominant kimi çıxış edirdi. Yaradıcılıq meyllərinə görə xarici bəzəyə xüsusi diqqət verən İ.Edel öz memarlıq məharətini geniş formada nümayiş etdirmək qərarına gələrək, klassik Avropa üsul və motivlərinə müraciət edir.

Həcmi horizontallıq bir sıra şaquli raskrepovkalara bölünür, yaranan çoxpilləli arxitektur ekspressiya əsas komponentlər arasında paylaşır. Üçmərtəbəli yaşayış binasının fasadı iki yuxarı mərtəbəni əhatə edən mütənasib korinf sütunları və pilyastrların fəal iştirakı fazasına daxil olur, bu arxitektur üsul fasadların səthi fazasını ehtizaza gətirir.

Yaşayış binasının künc hissəsi tarixə inteqrasiya olunmuş hissədir və bütün kompozisiya onun üzərində qurulmuşdur. Raskrepovkalar həcmi strukturun inkişafına daxil olmaqla həcmifəza sistemini təşkil edirlər. Uzanmış proporsiyalarda olan Korinf orderi fasadların vacib həlli elementi kimi binanın bütün memarlıq kompozisiyasına təsir edir.

Yaşayış binasının mərtəbələri şaquli məzmunlu üfqü bölümlərlə paylaşdırılır. Ağır, çox işlənmiş rustovkalı hörgü, yuxarıya doğru yüngülləşir. Mərtəbələrin cazibəsi məxsusi memarlıq şərhə əldə edilmiş olur. Mərtəbədən digər mərtəbəyə keçdikcə pəncərə yerlərinin forması və proporsiyaları dəyişir, motivlər fa-

MÜHƏNDİS-POLKOVNİK N.A. FON DER NONNE (1836-1908-ci illər)

sadlardakı mənə dinamizmindən asılı olaraq sərəpənənib paylaşır.

Arxitektör İ.Edel fasadların döyünən səthi arsenalına qabarıq yarımçevrə tağların arxitektura elementlərini, yuxarıda (mərtəbədə) isə nisbətən kiçik miqyaslı korinf sütunları və pilyastrlar daxil etmişdir. Bütün bunlar yaşayış binasının həcmi plastikasını formalaşdırmışdır.

İtalyan Renessans portalları, kapital balkonların kronşteynlərinin iri daş detalları kontekstində baş girişlərin memarlıq formasının işləməsi diqqətəlayiqdir. Cənub iqlim zolağında balkonların olması çox vacib idi.

Lakin görünür, arxitektora elə gəlir ki, fasadların dekorativ bədii palitrası zəifdir və

memar buraya qadın və kişi maskaları, heyvan təsvirli həcmi daş elementlər və başqa qabarıq daş detallar daxil edir.

Mürəkkəb təsvirli, çoxsaylı kronşteynləri olan karniz də binaya yaraşiq verirdi. Yaşayış binasının həcmi monumental səciyyədədir, memarlıq element və motivlərinin müstəsna plastikası ilə dolğundur.

Bakının bir çox məşhur ailələri kimi Dmitriy Mitrofanov və onun kompanyonun taleyi inqilab ərafəsində uğurlu olmur. D.Mitrofanov xaricə köçür, kompanyonu isə Bakıda ləngidiyindən hər şeydən məhrum olur, hətta işini belə itirərək alçalmış vəziyyətə düşür.

Mühəndis-polkovnik, Bakı şəhər mühəndisi (1883-1895-ci illər), 1889-1902-ci illərdə Bakı şəhər başçısı olan Nikolay Avqustoviç fon der Nonne (1836-1908-ci illər) yaşayış binalarının qocaman layihəçilərindən biri olmuşdur. Onun layihələri əsasında forşadtın bütün tarixi mərkəzində müxtəlif küçə və məhəllələrdə binalar ucaldılmışdır. Həmin tikililər hal-hazırda da şəhərin inşa strukturunda iştirak edir. 4 mart 1897-ci ildə Bakı şəhər Duması polkovnik N.A. fon der Nonne tərəfindən şəhərin planının tərtib edilməsi haqqında Upravanın Plan Komissiyasının qərarını təsdiq etmişdir. Polkovnik bu tapşırığı 33500 rubl müqabilində 16 ay ərzində həyata keçirməyi öhdəsinə götürür. Bu, həmin dövr üçün Bakının ilk perspektiv planı idi.

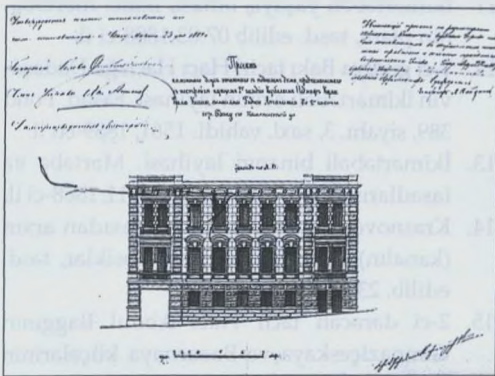
N.A. fon der Nonnenin yaradıcılığından danışmadan əvvəl onun layihələndirib inşa etdiyi binaların yerləşdiyi küçələrin siyahısını təqdim edirəm. Material Azərbaycan SSR-nin MDTA-dəndir.

1. Bakıdakı ikimərtəbəli yaşayış binası (1884-1885-ci illər).
2. "Dumbo və Koqan" Ticarət Evinə məxsus maye daşıyan gəmilərin yan alması üçün körpü (1884-1885-ci illər), Qara şəhər. Kəsim, plan, təsdiq edilib. 20.12.1884-ci il. Fond 389, siyahı. 3, saxl. vah. 452.
3. "Qarşılıqlı Kredit Cəmiyyəti"nin Binası. Aşağı mərtəbənin plan çertyoju (1885-1887-ci illər). Petrovskaya meydanı.

4. Bakıda ikimərtəbəli yaşayış binası (1885-1887-ci illər). Vorontsovskaya və Qubernskaya küçələrinin tini.
5. Мамкə-bəy- Xanlarovun İçərişəhərdəki ikimərtəbəli yaşayış binası (1886-1887-ci illər). Baş plan, Karvansaranın yanındakı bina, kəsik, təsd. edilib. 12.12.1886-cı il.
6. Birmərtəbəli yaşayış binası (1886-1887-ci illər).
7. Yenə də (1886-1887-ci illər), Vorontsovskaya və Tserkovnaya küçələrinin tini.
8. Telefonnaya küçəsindəki birmərtəbəli yaşayış binası (1880-cı illər). Fasad, Baş plan.
9. Hacı Məmməd bəy İrzabəyovun ikimərtəbəli evi. Fasad, kəsik, plan, təsd. edilib. 05.11.1887-ci il.
10. Vorontsovskaya və Aziatskaya küçələrinin tinindəki ikimərtəbəli yaşayış binası (1886-1888-ci illər).
11. İkimərtəbəli yaşayış binası, ikinci mərtəbənin planı, təsd. edilib 07.03.1888-ci il.
12. 1-ci gildiya Bakı taciri Hacı Hacıağa Dadaşovun ikimərtəbəli evinin layihəsi. Fasad. Fond 389, siyahı. 3, saxl. vahidi. 1561, 1889-cu il.
13. İkimərtəbəli binanın layihəsi. Mərtəbə və fasadların planı, təsd.edilib. 04.11.1888-ci il.
14. Krasnovodskaya küçəsində suaxıdan arxın (kanalın) layihəsi. Genplan, kəsiklər, təsd. edilib. 23.12.1885-ci il.
15. 2-ci dərəcəli tacir Hacı Abdul Bagginin Gimnazieskaya və Bazarnaya küçələrinin

kəşiməsində Antreoxem ikimərtəbəli daş evinin layihəsi, fasadlar, kəsiklər, planlar, baş plan. Təsd. edilib. 17.03.1888-ci il.

16. İkimərtəbəli yaşayış binasının layihəsi. Fasad, kəsik, təsd. edilib. 16.01.1887-ci il.
17. Birmərtəbəli dükənlərin layihəsi, Baş plan, fasad, kəsik. Təsdiq edilib. 19.06.1886-cı il.
18. İkinci mərtəbənin planı. Plan maraqlıdır, lakin heç bir məlumat yoxdur.
19. İkimərtəbəli binanın layihəsi. Fasad – başqa heç bir məlumat yoxdur.
20. Kusi və Teofilantos Yoldaşlığının ikimərtəbəli binasının tikinti planı. Fasad, kəsik, baş plan. Təsdiq edilib. 07.10.1887-ci il.
21. İkimərtəbəli binanın layihəsi. Fasad.
22. İkimərtəbəli binanın layihəsi. Fasadlar. Fond 389, siyahı 3, saxlanma vahidi 325. Təsdiq edilib. 23.01.1888-ci il.
23. Bakının 1-ci hissəsində Hacı Məmməd bəy İrzabəyovun ikimərtəbəli binası və şimal fasadının üst tikilişinin layihəsi Fasad, plan, təsdiq edilib. 21.01.1888-ci il.
24. Kusisi və Teofilaktos Ticarət Evinə məxsus gəmilərin yan alması üçün Petrovskaya sahilində taxta körpünün layihəsi. Plan, uzununa kəsik, kəsikdən fraqment. Təsdiq edilib. 07.10.1887-ci il.
25. Kamenistaya küçəsində ikimərtəbəli binanın layihəsi. Baş plan, kəsik, (1888-1890-cı illər).

26. Krasnovodskaya və Merkurievskaya küçələrinin tinində ikimərtəbəli binanın layihəsi. Təsdiq edilib. 27.06.1884-cü il. Fond 389, siyahı 3, saxlama vahidi 396. Fasad, plan, kəsik, Baş plan.
27. Terentyeva küçəsi, Vorontsovskaya və Bondarnaya küçələrinin tinində şərab-araq istehsalı üçün ikimərtəbəli binanın layihəsi. Təsdiq edilib. 17.03.1892-ci il - tamamlanıb 1894-cü il. Fasadlar, planlar, baş plan, kəsik.
28. Krasnovodskaya küçəsi, 30 ünvanında ikimərtəbəli yaşayış binasının layihəsi. Planlar, kəsiklər, Baş plan, fasad. 30.11.1887-1889-cu illər.
29. Fyodor V.Podbelskinin Politseyskaya və Şəhər Polisinin tinində üçmərtəbəli dükənlərin layihəsi. Fasad, kəsik, planlar, Baş plan (Kolyubakinskaya, Politseyskaya və Martinskaya küçələri). 15.01.1888-ci il tarixdə Upravaya təqdim edilib, 29.02.1888-ci ildə təsdiq edilib.
30. Krasnovodskaya küçəsi və Petrovskaya meydanının tinində binanın üçüncü mərtəbəsinin qaldırılması. Təsdiq edilib. 27.07.1884-cü il. Fasadlar, kəsiklər, planlar, Baş plan. Arxiv məlumatları: fond 389, siyahı 3, saxlanma vahidi 597.
31. "Qarşılıqlı kredit" binasının aşağı mərtəbəsinin çertyoj planı.
32. Deburq sarayı, mərtəbələrin planı, kəsiklər.
33. Nikolayevskaya və Persidskaya küçələrinin tinində yaşayış binasının ikinci mərtəbəsinin tikilib artırma planı. 1888-1889 illər.
34. Suraxanskaya, Sisianovskaya və Aziatskaya küçələrinin tinində ikimərtəbəli yaşayış binasının layihəsi. 1888-1890 illər.

Mərkəzi məhəllələrin meridional xətt boyunca və en dairəsində cənubda Qubernskaya-dan şimalda Bondareva küçəsinə qədər, qərbdən Bazarnaya və şərqdə Sisianovskaya və Vorontsovskaya küçələri də daxil olmaqla, M.Qorki

küçəsinə qədər digər məhəllələrin hesaba alınmadan planlaşdırılması və inşa edilməsi mühəndis N.A. fon der Nonnenin yaradıcılığına aiddir.

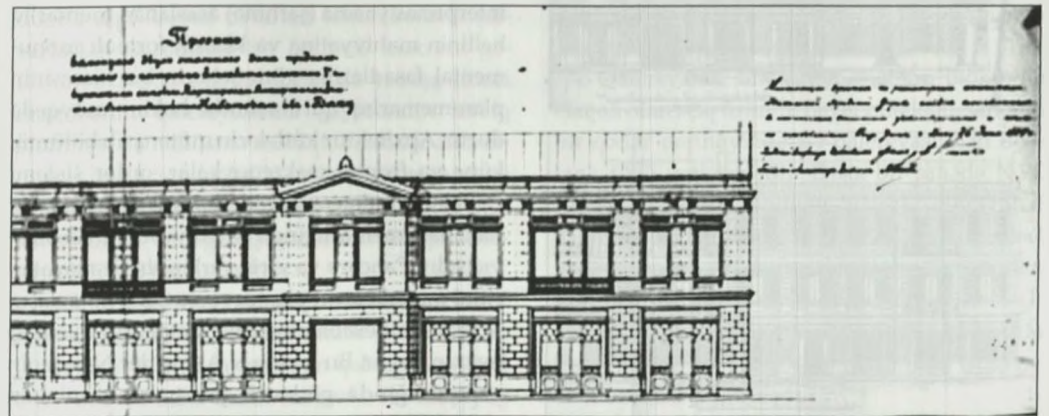
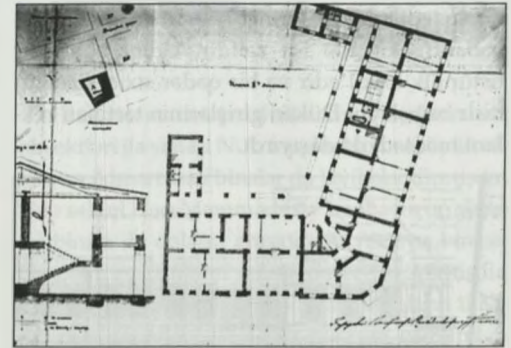
Məhəllələrdə aparılan inşaat işlərinin ardıcıl izlənilməsi şəhərin müxtəlif mərhələlərdə – əzmərtəbəlilikdən tutmuş ikimərtəbəlilikə və monumental yaşayış binalarına qədər olan inkişafını əks etdirir. Üslubi cəhətdən binalar klassik formalarda olub, yerli memarlığın güclü təsiri altında həyata keçirildiyindən, mərkəzi məhəllələr özünəməxsus memarlıq simasına malikdirlər(14). N.A. fon der Nonne ilə yanaşı xırda məhəllələrin sıx tikililəri arasında Məşədi Mirzə Qafar İsmayılov, F.Lemkul, Y.Skibinskiy, İ.V.Qoslavski, A.S.Kandinov kimi memarlar da binalar qoyub getmişlər. Qeyd olunan məhəllələrin, demək olar ki, hamısı milli memarlıq abidələrindəndir və dövlətimiz tərəfindən qorunur. Lakin təəssüf ki, bizim müasirlərimiz abidələrin qorunma prinsiplərini tez-tez pozurlar. Bütün bunların nəticəsində Bakının özünəməxsus memarlıq-şəhərsalma siması öz bədii və estetik keyfiyyətlərini itirmişdir.

İxtiyarımızda olan geniş qrafik arxiv materiallarının hamısı plan analizi və təsnifat üçün tam yararlı deyildir. Bəzi obyektlərin planları, kəsikləri, fasadları və yaxud da digər materialları çatışmadı-

ğından, memar-plan həlli sənədlərinin analizi zamanı məhdud orijinal materialdan istifadə etmək məcburiyyəti ilə qarşılaşmalı olduq.

N.A. fon der Nonnenin layihə və tikililərini arxiv materialları əsasında bir neçə kateqoriyaya ayırmaq olar: iri yaşayış binaları, malikanələr, dükənlər.

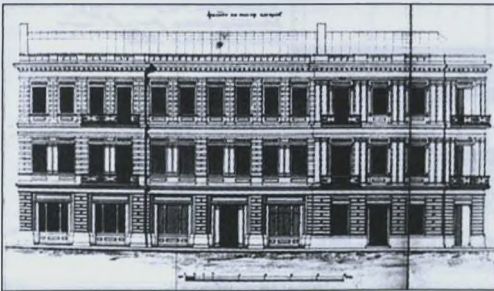
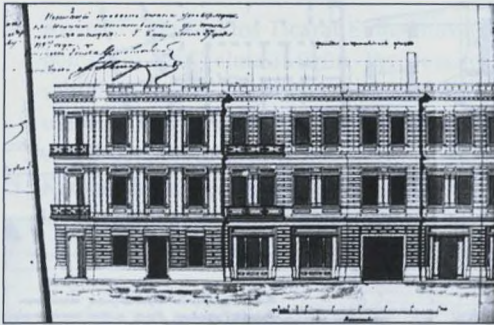
Krasnovodskaya küçəsi və Petrovskiy meydanının tinindəki, bir neçə variant dəyişikliyə məruz qalmış monumental binalardan biri 1884-cü ilə aid olub, Duma tərəfindən iyunun 27-də təsdiq edilmişdir. Böyük, perimetr boyu düzgün olmayan sahə Krasnovodskaya və Petrovskaya küçələrinə baxan ikisəralı düzülüşlə təqdim olunub. Qonşu sərhədlər boyu isə bədii

məqsədlər izlənilməyindən bəhs edilən düzüm təqdim edilmişdir. Birinci mərtəbədə dükanlar yerləşib. Həyətin böyük sahəsi boşdur, geniş aralıqlı sütunlar üzərində duran qalereya ilə qismən təmin olunmuş tikilinin pilləkənləri künc hissələrdə yerləşdirilmişdir.

Planda iki cinahın birləşməsi çox maraqlı, oxboyu həllə gətirib. Nəticədə birinci mərtəbədə küçənin tənə üz tutmuş altıbucaqlı formasında olan, düzbucaqlı və dairəvi xətlərlə zənginləşdirilən zal ərsəyə gətirilir. Mühəndis N.A. fon der Nonne ola bilsin ki, birinci sifariş Elizavetpolun 1-ci gildiyə tacirindən qəbul etmişdir.

Baş fasadda raskrepovkalar təqdim edilmişdir. Üsluba gəldikdə isə, klassik üsullar, həyəət girişin üzərində ellin formalı fronton tətbiq edilmişdir. Birinci mərtəbədə rustovka qabarıq, ikincidə isə zəifdir. Üfüqi bölümlər üstünlük təşkil edir və bir qədər sıxıcı (üzücü) təsir bağışlayır. Dükan girişlərinin tərtibatı reklam məqsədi də daşıyırdı.

Lakin N.A. fon der Nonne layihə tapşırığı üzərində işləyərkən, torpaq sahəsi Şamaxı sakininə satılır. Yeni sifarişçi dəbdəbəli layihədən imtina edir və öz şərtlərini irəli sürür. Layihə sadələşdirilmiş variantda tərtib edilir, sahə ixtisarı olunur, ikisıralı tikinti və iki bəsit pilləkən qəfəsi saxlanılır. Fasada sadə klassik üsullar tətbiq edilir. Memarlıq üsulunun əsasında şaquli kompozisiya durur. O, yuxarı mərtəbədə pilyastrların ümumi ritmi, aşağı mərtəbədə rustovka ilə irəli çıxır. Mərtəbələrdə ikili girişləri (dəlikləri) olan arxitektur seksiyalar yaranır. Aydın olur ki, sahənin planı narahatdır, perimetr boyu tutulub, kiçildilmiş həyəət sahəsi vardır. Layihəyə Bakı şəhər Upravasında 20.12.1885-ci ildə baxılmışdır.

Çox keçmədən yeni sifarişçi layihədən imtina edir, torpaq sahəsinin köhnə sahibi qayıdır və üçmərtəbəli layihəni tələb edir. O zaman bu yer alver üçün çox münasib və sərfəli idi. N.A. fon der Nonne planı dəyişiklik olmadan saxlayır, yalnız pilləkən qəfəsini daha tənəli üçmərtəbəli layihə ilə əvəz edir, fasadlara da bir qədər klassik üsul və formalar tətbiq edir. Nəhayət, memarlıq baxımından yeni fasadlar yaranır və 27.07.1887-ci ildə təsdiq edilir.

Krasnovodskaya küçəsindəki yaşayış binası həcmi, miqyası və klassik formaların azad interpretasiyasına (şərhinə) əsaslanan memarlıq həllinin mahiyyətinə və klassik formalı monumental fasadlarına görə şəhərin bu hissəsinin plan-memarlıq quruluşunda hakim mövqedə durur. Arxitektur kütlələrin mütənasib bölünməsi, künc və frontal raskrepovkalar, order sistemi elementlərindən məharətlə istifadə sayəsində bu bina Bakı memarlığında əhəmiyyətli mənə daşıyıcısıdır. Pəncərə və giriş yerlərinin ürəyəyatan ritmi mərtəbələrin plastik rustovkası ilə uzlaşır. Məharətlə hesablanmış daş detalların işləməsi heyran qoyur. Bu layihə N.A. fon der Nonnenin yaradıcılığında görkəmli yer tutur. Layihənin

bütün variantlarından sonra memar nəhayət uğur əldə edir.

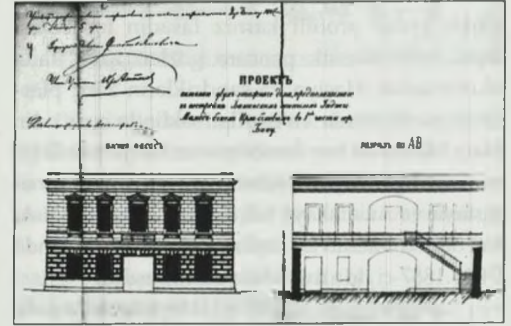
Əvvəlki yaşayış binası layihəsindən fərqli olaraq, digər layihə Krasnovodskaya küçəsindəki iri malikanəyə aiddir. Sahə Aziatskaya və Karantinnaya küçələrinin arasındadır. Həmin vaxtlar qonşu məhəllələr yeni-yeni mənimsənilməyə başlanmışdı. Malikanənin plan quruluşu çox təmtəraqlıdır. Plan və quruluş baxımından layihə səmərəli üsulların tətbiqi ilə seçilir ki, bu da onun konkret inkişafını şərtləndirmişdir.

Planın mərkəzi-ox kompozisiyası korpusun dərinliyində şüşəbənd qalereyaya birbaşa çıxışı olan tənəli ikimərtəbəli pilləkən qəfəsinin yaranmasına gətirib çıxarır. İkisıralı karkas sistemi qeyri ənənəvidir, aralıqlar bərabər deyildir. Nisbətən kiçik aşırımlı tənəli otaqlar küçəyə baxır, həyəət baxan otaqlar isə daha iri aşırımlıdır. Otaqlar baş pilləkən qəfəsinin ətrafında qruplaşdırılıb və onlar rəşional şəkildə qarşılıqlı əlaqədədir. Həmin dövrlərdə Bakı mənzillərinin planında rast gəlinən daxili dəhlizlər sistemi də mövcuddur. Binanın künclərindəki sırayı pilləkənlər ikimərtəbəli və dolama sistemlidir. Ev sahibinin şəxsi istifadəsi üçün nəzərdə tutulan dolama pilləkən də vardır. Otaqlar düzbucaqlı və kvadrat proporsiyalara malikdir, quruluş parametrləri pozulmamışdır. Binanın düzbucaqlı kapital divarları köndələnlərlə (divarlarla) uzlaşdırılıb və optimal məxrəcə gətiriliblər. Daxili planlaşdırma ilə yanaşı, ikinci mərtəbənin qalereyasında şüşəbəndin tətbiq olunması ilə malikanə maraqlı kəsilmələr əldə etmişdir. Birinci mərtəbədə həyəət baxan maraqlı yarımhəlqəvi tağlar meydana gəlir. Tətbiq edilən sütunlar və tağlar şüşəbəndin düzgün mütənasibliyini tamamlayır.

Bina fasadının həcmi-fəza quruluşu künc raskrepovkalar və erkerlə ifadə olunmuşdur. Bu detallar birinci mərtəbənin qabarıq və ikinci mərtəbədəki daha nazik rustovka ilə müşayiət

olunaraq memarlıq plastikası və müəyyən kompozisiyadaxili abu-hava yaradır.

30.11.1887-ci il tarixində şəhər Upravasında müzakirə olunub və rəşiləşdirilmişdir. Birinci mərtəbənin həyəət məkanının yarımhəlqə formalı tağların vasitəsilə həlli artıq 1870-ci illərdən geniş yayılmağa başlamışdı.

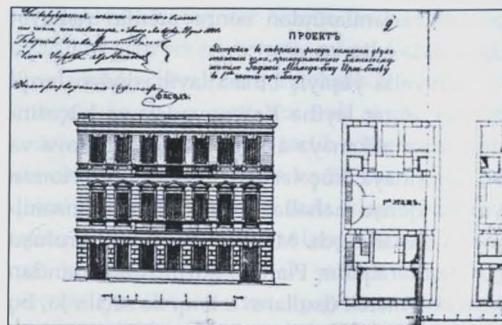
Bakinin mərkəzi məhəllələrində iri memarlıq obyektləri ilə yanaşı N.A. fon der Nonne böyük olmayan ikimərtəbəli binalar da layihələndirmişdir. Bakı sakini Hacı Məmməd-bəy İrzabəyovun yaşayış binası da onların arasındadır. Yaşayış binasının planı ensiz tikinti sahəsində yerləşdirilmişdir. Binanın əsas hissəsi küçəyə baxan otaqların ikisıralı düzümündən, ikimərtəbəli pilləkən qəfəsindən ibarətdir. Pəncərə yerləri həyəət üz tutub. Pilləkən qalereyanın eni boyu qabağa çəkilib və planda kvadrat formaya malikdir.

Qalereyanın arxasında mətbəx bloku ilə əlaqəli olan açıq üslublu həyəət pilləkəni, sahənin bir qədər dərinliyində isə qalereyası olan üçoatlı tikili yerləşmişdir. Ensiz bir sahədə N.A. fon der Nonne ev sahibinin ailəsi ilə birgə rahat yaşaması üçün zəruri olan bütün komponentləri yerləşdirmişdir. N.A. fon der Nonne hər zaman səmərəli plan həlli və səlist qrafik icra ilə seçilirdi. Layihə şəhər Dumasında 05.11.1887-ci ildə təsdiqlənmiş, 07.04.1888-ci il tarixində Uprava-da müzakirə olunmuşdur.

Kiçik beşoymuqlu məhdud fasad hündür olmayan kürsü, birinci mərtəbənin iri və ikinci mərtəbənin yumşaq rustovkası ilə bircə memarlıq kompozisiyasını təşkil edir. Simmetrik ox quruluşu birinci mərtəbədə həyətə olan kvadratşəkilli keçidlə, ikinci mərtəbədə isə balkonla təmsil olunmuşdur. Mərtəbələrarası qurşaqların bol üfqi bölümləri, hündür olmayan attikli aydın profilli karniz fasadın tərtibatını təşkil edir. Klassik pəncərə gözləri zərif ifadə olunmuşdur. Həsiyə və sandriklərin zərif plastikası nəcib forma və üsullar şəklində çıxış edir. Hacı Məmməd bəy İrzabəyovun ikimərtəbəli binasının digər obyektinə sahədə əks tərəfdəki Kamenistaya və Aziatskaya küçələrinə üz tutub. N.A. fon der Nonnenin bu layihəsi şəhər Upravasında 04.11.1887-ci ildə müzakirə olunmuşdur.

Upravanın 04.11.1887-ci ildə müzakirə etdiyi, Dumanın 05.11.1887-ci ildə təsdiq etdiyi birinci layihənin daha səhih araşdırılması zamanı birinci layihənin həyata keçirilib-keçirilmədiyi haqqında sual ortaya çıxır. Ola bilsin ki, sahənin sahibi evi N.A. fon der Nonnenin ikinci təkmilləşdirilmiş layihəsi əsasında tikdirmişdir.

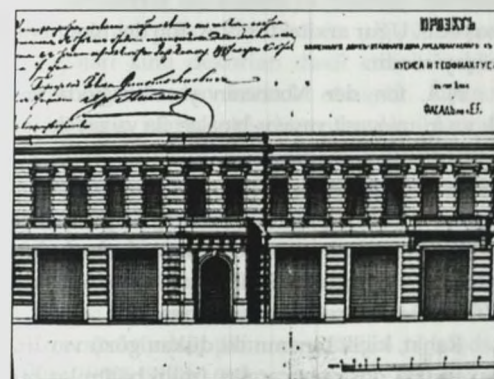
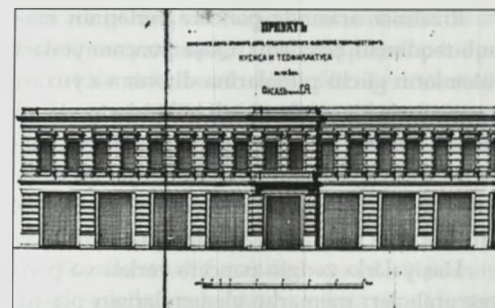
Sahə bitkinliyi ilə seçilir, binanın planı faktiki olaraq qarşı küçələrə baxan iki obyektə əhatə edir, həyət rahat və genişdir. Birinci mərtəbədə iki giriş var, sol tərəfdə yaşayış seksiyası, həyətə çıxan dəhliz yerləşmişdir. Hər iki hissəni açıq,

müstəqil həyət pilləkənləri birləşdirir. Girişlər və həyətə keçidlər olduğundan birinci mərtəbədə otaqların sayı məhduddur. İkinci mərtəbədə təntənəli qəbullar üçün nəzərdə tutulmuş otaqlar yerləşmişdir.

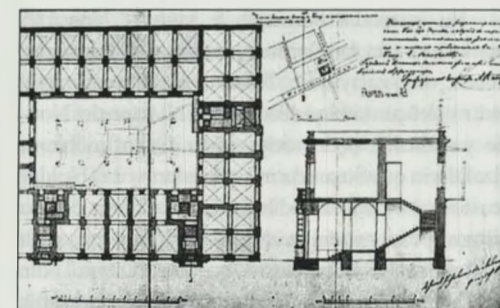
Fasadların memarlıq kompozisiyası ilkin variantları təkrar edir. Şimal fasadı üzərində beş pəncərə gözü əvəzinə mərtəbələrdə köhnə abris hüdudlarında pəncərə aralıqlarının ixtisarı hesabına iki əlavə pəncərə daxil edilir. Tezliklə İrzabəyov N.A. fon der Nonneyə üçüncü variantı - ikimərtəbəli daş binanın şimal fasadı üzərində üst tikilini sifariş verir. Həmin tikili 21.01.1888-ci ildə Dumada təsdiq edilmişdir. Birinci mərtəbənin daxili planında yenidənqurma ilə əlaqədar pilləkən qəfəsi yer almışdır. Bütün otaqlar saxlanılmaqla növbəti oxşar mərtəbə meydana gəlir. Bina təntənəli monumental kompozisiyaya çevrilməklə iri həcmi-fəza quruluşu əldə edir. Bütün üfqi bölümlər və pəncərə yerləri fasadda təkrar olunur. Üçüncü mərtəbədə fasadın oxu üzərindəki enli giriş qapı yeri və üç pəncərə yerini əhatə edən balkon hesabına hakim mövqə tutur. Nəhayət, dəyişən bir sıra variantlardan sonra İrzabəyovun yaşayış binası şəhər inşaatında layiqli yerini tutur.

Arxiv materialları arasında arxitektör N.A. fon der Nonnenin bir neçə maraqlı fasad layihəsi və planlar aşkar edilmişdir. Bunlardan birincisi Kusi və Teofilaktus yoldaşlığına məxsus

ikimərtəbəli daş binanın fasad layihəsidir. Uzunluğu 52 metrə yaxın olan fasad şəhər Dumasında 07.10.1887-ci ildə təsdiq edilmişdir. Fasad üç oxla bölünmüşdür. Yan tərəflər birinci mərtəbədə yarımçevrəvi tağ bazasında iki sütunla qeyd edilmişdir. Fasadın mərkəzi oxu neytral mövqedədir. Birinci mərtəbə yarımçevrəvi girişlər istisna edilməklə, bütünlüklə arxivtravli girişləri olan dükanlara verilmişdir.

Layihəyə görə, perimetr boyu otaqlar iki sırada yerləşdirilmişdir. Birinci mərtəbədəki ticarət sıraları, ayrı-ayrı dükanlar kvadrat və düzbucaqlı seksiyalar əmələ gətirir. Otaqların tavanı Bakı binalarının birinci mərtəbələrində adətən istifadə olunan xaçşəkilli tağtavan şəklindədir. Şəhərin bütün binalarının inşasında gözəl yerli daşdan və ustad sənətkarların məharətindən geniş istifadə olunurdu.

Baş girişlər maraqlı plan tərtibatı olan üçmarşlı pilləkən qəfəslərə açılıb və kvadrat otaqlara daxil edilə bilər. N.A. fon der Nonnenin layihələrinin plan və memarlıq həlli hər bir zaman rasionallığı ilə seçilirdi. Bina planının yan hissələrində iki marşlı pilləkən qəfəsləri yerləşdirilib.

Düzbucaqlı formasında olan həyətdə perimetr boyu açıq qalereya nəzərdə tutulmuşdu. Həyətə ikinci mərtəbənin əlaqəsini təmin etmək üçün diaqonal üçbucaqlar üzərində duran çox ensiz, açıq üslublu birmarşlı pilləkənlər nəzərdə tutulmuşdur. Onlar birbaşa əsaslı pilləkənlərə bitişir. Baş girişlərdəki vestibüllər yarımçevrəvi tağtavanla örtülüb və memarlıq tərtibatındadır. Vestibüldən pəncərə yerləri olan və yaxşı işıqlanan üçmarşlı pilləkənə tağ açılır.

Fasadın memarlıq kompozisiyası monumental xassəlidir, horizontal bölümlərlə həcmi kütlələrin dinamikasını müəyyən edən şaquli raskrepovkalar üzərində qurulub. Müxtəlif şəkilli rustovkanın tətbiqi geniş fasadın mozaikasını gücləndirir və qabarıq daş plastikası ilə təsir göstərir. Arxitektör N.A. fon der Nonnenin memarlıq strategiyası və taktikası İtaliyada fenomenal memarlığının təşəkkül tapdığı Renesans dövrünün abuhavasını xatırladır (127).

Hər bir memar-layihəçi şəxsi yaradıcılıq imkanlarına, gözəllik meyarlarına, üslubi meyillərinə istinadən seçdiyi arxitektura üslubu müəyyən bədii formalardan istifadə edir.

Bu mənada ikimərtəbəli yaşayış binasının mərkəz və yan tərəflərdə üç rizaliti olan memarlıq fasadı diqqətəlayiqdir. Fasad inkişafda nümayiş etdirmək üçün tətbiq edilən üsullar N.A. fon der Nonne yaradıcılığı üçün səciyyəvidir. Qalın, möhkəm rizalitlərin quruluşunda iri yonulmamış daş bloklar (rustovkalar) istifadə edilmişdir. Rizalitlərin üçoxlu sistemi proporsional mütənəsidir, üfqi və şaquli bölümlər vahid kompozisiya quruluşunu təşkil edir. Bu kompozisiya Bakı memarlığının üslubpərəstlik dövründə istinad etdiyi klassik üsulların qanunauyğunluğuna istinad edir.

Özlüyündə kürsü yoxdur, onu zirzəminin düzbucaqlı giriş-çıxışları kəsib-aralayıb. Baş giriş xüsusi olaraq seçilməyib, sırayı qapı yeri kimi fasadın strukturuna daxil edilmişdir. Profilənmiş haşiyələri olan pəncərə gözləri geniş istifadə edilərək fasad səthinin plastik əsasını açıqlamağa xidmət edir.

N.A. fon der Nonnenin layihələrini digər memarların layihələrindən fasadların həcmi-fəza kompozisiyasının monumentallığı fərqləndirir. Memarlıq üslub və formalarına özünəməxsus baxışı olan memarın seçdiyi üslubi təmayül müəllifin şəxsi dəsti-xətti ilə seçilir. Daş detalları həssaslıqla hiss edən memarın sifarişlərə yüksək məsuliyyətlə yanaşması höpmətə layiqdir.

Birinci mərtəbəsində dükənlər olan üçmərtəbəli yaşayış binasının fasadı layihə tapşırığının həllinə müəllif münasibətini göstərən nümunələrdəndir. Uzunluğu 27 metr olan fasad künc rizalitləri və bütün hündürlük boyu əzəmətli yonulmamış daş blokları ilə təqdim olunmuşdur. Fasadın memarlıq baxımından işlənməsi zamanı N.A. fon der Nonne adətən baş və tabelikdə olan elementləri ayırıb xüsusi qeyd edir. Bu üsulla öz mövqeyini ifadə edən arxitektora bina memarlığının daxil inkişaf mahiyyətini açıqlamışdır.

Düzbucaqlı dükən və pəncərə yerləri binanın səthində bədi-memarlıq funksiyalarının daşıyıcısıdır.

Rizalitlər arasında pəncərə yerlərinin maraqlı təqdimatı çıxış edir. Qoşa pəncərə yerləri dükənlərin güclü pylonlarına dirənir və yuxarı mərtəbələrə bir yerdə şaquli bölümlərin vizual effektiv ritmini səsləndirir. Onlara qabarıq karniz və attikli güclü üfqi bölümlər də qoşulur. Rustovkalı pəncərə aralıqları da yaşayış binasının obrazının formalaşmasında iştirak edirlər.

Haşiyələrlə zəngin pəncərə yerləri və pəncərə aralıqları memarlıq elementlərinin plastik sistemini yaradır və yeni bədi forma halında çıxış edir. Uğur arxitektora N.A. fon der Nonneni müşayiət edir.

N.A. fon der Nonnenin yaradıcılığında kiçik və iri miqyaslı yaşayış binaları ilə yanaşı iki-üç mərtəbəli ticarət mağazaları və dükənlər də vardır. Bakının 2-ci gildiyə taciri Hacı Abdulbaqi Əliyevin Bakının ikinci hissəsində Gimnaziçeskaya və Bazarnaya küçələrinin tinində tikilməsi planlaşdırılan antresollu dükənlərin layihəsi şəhər Upravasında 17.03.1888-ci ildə müzakirə olunmuşdur.

Rahət, kiçik binanın iki dükən gözü vardır. Yuxarıdakı qoşa pəncərələr, üfqi bölümlər bu kiçik həcmli binaya nüfuzlu görkəm verir.

Planda dartılmış düzbucaqlı formasındadır, künclərdən birində dolama metal pilləkən yerləşib. XIX əsrin sonunda küçətini tikilmiş ticarət obyektinə miqyas və memarlıq görüntüsü baxımından müəyyən əhəmiyyət daşıyırdı.

Bakı sakini Fyodor V.L.Podbelskinin Poliseyskaya küçəsində dükənlər üçün tikilməsi nəzərdə tutulmuş üçmərtəbəli daş binanın layihəsi digər sifarişlər sırasındadır. 15.01.1888-ci ildə şəhər Upravasında müzakirə olunub, 22.02.1888-ci ildə Dumada təsdiq edilmişdir.

Düzbucaqlı plan kvadratşəkilli otaqlara bölünmüşdür. Mərkəzi giriş ensizdir. Soldan həyatə kiçik keçid, arxa hissədə isə iki tualet yerləşib. Mərtəbələr standartşəkillidir. Birinci mərtəbədə girişin ətrafında düzbucaqlı dükən gözləri yerləşib. Orta antresol mərtəbədə kiçik

pəncərə gözləri var. Üçüncü mərtəbənin tavanı hündür və pəncərələri düzbucaqlı şəklindədir.

Mütənəsidir, N.A. fon der Nonneyə məxsus həmişəki sıx üfqi bölümlər və pəncərə yerlərinin ensiz aralıqları və rustovkalı pilyastrlar sayəsində formalaşan vizual şaquli bölümlər – özünəməxsus memarlıq kompozisiyası əldə olunmuşdur.

Burada müəllif məhdud vəsaitlərin köməyi ilə yaradıcılıq imkanlarını nümayiş etdirmişdir. Arxitektora layihədə aydın cizgilənmiş attikli karniz, pəncərə yerlərinin plastik xassəli haşiyələri kimi dekorları daxil etmək imkanı verən vasitələrdən istifadə etmişdir. Üçüncü mərtəbənin mərkəzində kronşteynlər üzərində dayanan balkonun geniş qapı yeri fasadın memarlıq mövqeyini möhkəmlədir. Bütün bunların vasitəsilə N.A. fon der Nonne ticarət obyektinin bədi görünüşünü yaratmışdır.

Bir çox şəhər binalarının layihələndirilməsi və inşası ilə məşğul olan fon der Nonne Bakının ilk perspektiv baş planının müəllifi olmuşdur (1899-1900-cü illər) (81).

Bakının o dövrdəki inkişafında belə bir hal müşahidə olunurdu: şəhər və onun ümumi plan strukturuna daxil olan hissələri sinxron şəkildə inkişaf edir, bir-birlərinə doğru yaxınlaşırdılar, yəni mərkəzdən periferiyaya doğru və əksinə - bu da şəhərin ümumi formalaşmasını sürətləndirirdi.

Həmin dövrdə Baş planların tərtibatı və layihə işlərinin aparılması ilə bir çox hallarda şəhər Upravasının nəzdindəki torpaq şöbələrində işləyən yerölçənlər məşğul olurdular. Onlar adətən planlaşdırmanın ibtidai əsaslarına istinad edən həlli qərarlar təklif edərək, şəhərin bu və ya digər hissəsinin kompozisiya imkanlarını nəzərə almırdılar.

Belə hal yalnız Rusiyada deyil, bir çox Qərbi Avropa şəhərlərində də müşahidə olunurdu (17). Kapitalizmin iqtisadi və sənaye qələbələri

ilə müşayiət olunan çox sürətli inkişafı zamanında həqiqi şəhərsalma incəsənətini rasionizm və praktikizm əvəzləyirdi.

O zaman Bakı da məhz belə bir şəraitdə yaşayırdı. Bununla belə Yelizavetpolda (Gəncə), şəhər 1868-ci ildə quberniya mərkəzi olduğundan dərhal sonra, şəhər rəhbərliyinin səyləri şəhərin perspektiv inkişaf planının tərtibinə yönəldilmişdi. Onun əsasında mövcud inşaatı tənzimləmək və istiqamətləndirmək mümkün idi.

Bakı Upravası cari-gündəlik işlərlə yüklənmiş öz əməkdaşlarının gücü ilə yaxın vaxtlarda şəhərin Baş planının tərtib edilməsinin mümkün olmayacağına əmin olduğundan sonra, nəhayət, qəti addımlar atmaq qərarına gəlir. Müxtəlif üslublu tikililərin inşa edilməsi haqqında sakinlərin çoxsaylı arizələri də şəhər rəhbərliyini buna sövq edirdi. Çünki şəhər genişləndikcə nizamlaşma zərurəti artırdı.

Upravanın xüsusi olaraq yaradılmış plan komissiyasının şəhər planının tərtib edilməsinin polkovnik N.A. fon der Nonneyə həvalə edilməsi qərarı 1897-ci il martın 4-də nəhayət ki, Bakı Şəhər Duması tərəfindən təsdiqlənir. Polkovnik bu tapşırığı 16 ay ərzində 33599 rublun müqabilində yerinə yetirməyi öhdəsinə götürür.

Lakin ortaya belə bir sual çıxırdı: Upravada güclü mühəndis və arxitektora olduğu halda üstünlük niyə N.A. fon der Nonneyə verilmişdir. İ.V.Qoslavski, K.B.Skureviç kimi mülki mühəndislər, İ.V.Edel, A.V.Eyxlər, Y.Y.Skibinskiy və başqa bu kimi arxitektora yaradıcı işlə məşğul olduqlarından şəhərin perspektiv planının memar-plan kompozisiyasını daha bədi əsaslarla tərtib etməyə və onun strukturunda çatışmayan şəhərqurma elementlərinin daxil edilməsinə nail ola bilərdilər. Lakin onların çoxu şəhər idarəsində qulluq etdiklərdən, peşəkarlıqda fon der Nonnedən nəinki geri qalmır, əksinə ondan üstün idilər, xüsusilə də Bakı şəhərinin baş memarı İ.V.Qoslavski. O, Bakı

nun memar-inşaat mühitində istedadlı memar kimi seçilirdi.

Upravanı N.A. fon der Nonnenin namizədliyi praktiki baxımdan daha çox qane edirdi, belə ki, 1883-1895-ci illər arasında o, şəhər mühəndisi olduğundan Bakını yaxşı tanıyırdı, şəhər üçün illər bilavasitə N.A. fon der Nonnenin rəhbərliyi altında inşa edilirdi. N.A. fon der Nonne təcrübəli mühəndis, memar kimi çoxdan idi ki, tanınırdı. Və nəhayət, şəhər qulluğundan azad olan memar digər rəsmi tapşırıqlarla yüklənməyə bilirdi.

Şəhərsalma əlminin yeni yarandığı bir dövrdə onun mahiyyəti düzgün qiymətləndirilmirdi, buna görə də şəhər planının tərtibatı işinə əsasən yerölçənlər, istiqaməti müəyyən edənələr, mühəndislər cəlb edilirdi. Lakin onların peşəkarlıq dərəcəsi müasir şəhərin memarlıq plan tələblərinə cavab verən layihələrin tərtib edilməsinə imkan vermirdi (25).

N.A. fon der Nonne Plan Komissiyasında müzakirə edilmək üçün ilkin layihə planını vaxtında hazırlayırdı. Əlamətdar hal odur ki, şəhərin Baş planını müzakirə edəcək komissiyanın tərkibinə Upravanın İnşaat şöbəsinin mühəndis və arxitekturları salınmamış, hətta şəhərin memarı İ.V.Qoslavski belə dəvət edilməmişdi. 100 il öncə N.A. fon der Nonne Bakı üçün layihələr tərtib etmiş, inşa işləri görmüş, yaratmış və layiqli irs qoyub getmişdir. Əlbəttə ki, onun Bakının Baş planını tərtib etməyə haqqı var idi.

Bakı şəhərinin tarixi hissəsinin mühafizə zonasının müzakirəsi ilə əlaqədar olaraq, mən bir dəfə Bakı şəhər İcra Hakimiyyəti Başçısının müavininin yanına dəvət almışdım. Baş memar, konstruktorlar və Dövlət Layihə Komitəsinin əməkdaşları da müzakirədə iştirak edirdilər. Mənə bildirildi ki, şəhərin mərkəzindəki yolverilməz fəaliyyətlə bağlı hakimiyyətin göstərişi vardır ki, şəhər mərkəzinin müəyyənləşdirilmiş hissəsinin mühafizə zonası elan edilməsi üçün zəruri təkliflər

planı hazırlanmalıdır. Buna cavab olaraq mən bu məmura 25.04.79-cu il tarixində imzaladığım və üzərində Azərbaycan Respublikası Elmlər Akademiyası Prezidiumu yanında Tarix və Mədəniyyət Abidələrinin qorunması və Bərpa işləri üzrə Elmi-metodik Şuranın Sədrinin "Təsdiq edirəm" dərkənarı ilə imzaladığı, Bakı şəhərinin mühafizə zonasının da qeyd edildiyi planı təqdim etdim. Bu barədə Vaqif Qasimovun "Memarlıq irsi abidələrinin qorunub saxlanması mövqeyindən Bakının inkişaf problemləri" məqaləsində qeyd edilmişdir. MAACB «Memarlıq və şəhərsalma», məcmua № 2, Bakı, 2000, 34-43.

...30 ilə yaxın vaxt keçməsinə baxmayaraq, mühafizə zonası istiqamətində real əməllər həyata keçirilməmiş, mərkəzin inşaatı müəkkəbləşir və şəhər rəhbərliyinin icazəsi ilə "müasir göydələnlər" daxil edilir. Bu göydələnlər isə əslində, "xruşşovka" adlanan tikililər əvəz etməli idilər. Mərkəzi hissə hal-hazırda qızğın tikinti meydançasına çevrilmişdir. Tikililərdən heç birinin sahibi, müəllifi bilinmir, hamısı adsızdılar. İnkilabaqədərki binaların çoxu sahiblərinin adı ilə tanınır, "İsmailiyyə" (Musa Nağıyev), Hacı Zeynalabdin Tağıyevin Qoqol, 9 ünvanında yerləşən sarayı, Şəmsi Əsədullayev və Teymur bəy Aşurbəyovların (Nizami küçəsi, 50), Ağa-Hüseyn Tağıyevin (Rəsul-Rza, 23), Ağa-Musa Nağıyevin (Neftçilər prospekti, 103), İsa-bəy Hacınskinin və bu siyahını xeyli davam etdirmək olar. Lakin yeni "milyonçuları" yad edən olmayacaq.

N.A. fon der Nonnenin yaşayıb yaratdığı zaman keçmişdə qalmışdır. Şəhər Upravasının vacib şəhərsalma məsələlərinə münasibəti şəhərin inkişafında Bakının Baş planının rolunun lazımcına qiymətləndirilməsinə dəlalət edir. Hədsiz ciddi layihə sənədinə münasibət, təəssüf ki, şəxsi idarə maraqları mövqeyindən müəyyən edilirdi.

1 may 1898-ci ildə Plan Komissiyası layihənin ilkin variantı ilə tanış olur, bir neçə qeydlər

edir və N.A. fon der Nonnenin qərarlarını da əlavə edir. Bundan sonra 27 oktyabr 1898-ci ildə Bakı Dumasının təsdiq etdiyi layihəni N.A. fon der Nonne Upravaya təqdim edir (153). Baş plan üzərində iş gedən dövrdə Bakının ümumi planı dəqiqi nizami şəbəkə halında hazırlanmışdı. Əhatə olunan ərazi təqribən Persidskaya və M.Qorki küçələri arasında idi.

Xırda, sıx məhəllələrdən ibarət və forşadtada ən "qədim" olan mərkəzi rayon şimal-qərb-şərqi istiqamətdə inkişaf etməkdə olan şəhərin yeni məhəllə və rayonları üçün əsas təşkil etdi. Forşadtın yaşayış məhəllələri sistemində hər hansı memarlıq ansamblının qurulmasını istisna edən mexaniki planlaşdırma özünü göstərirdi (34).

Ansabl elementlərinin ilk cizgiləri Qasım bəy Hacıbababəyovun Baş planında meydana gəlmişdir (69). Lakin ansabl tikintisi, şəhərsalma elementlərinin kompozisiyasının yaradılması və Bakı amfiteatrının gözəl imkanlarından istifadə qətiyyətinə nəzərdə tutulmurdu. Yerölçənlərin tərtib edildikləri planlarla yaradıcılıq fəaliyyətləri məhdudlaşdırılan memarlar bütün enerjilərini fərdi tikintilərdəki sifarişçi maraqlarına tətbiq etməyə məcbur idilər. Məhz bu səbəbdən digər şəhərlərdə, məsələn, Odessada olduğu kimi şəhər planının əsasında gələcək inkişaf üçün də əhəmiyyətli olan ilkin şərtlər nəzərə alınmamış, zəruri olan zəmin yaradılmamışdı. Bakı şəhər Upravasının uzaqgörən olmaması səbəbindən, burada şəhərin kompozisiya quruluşunu formalaşdırma biləcək ansamblar yarana bilməzdi.

N.A. fon der Nonne tərəflər arasında bağlanan müqavilə əsasında xüsusi mülkiyyət sahiblərinin maraqlarını nəzərə almağa məcbur idi. Arxitektör layihə üzərində işləyərkən mövcud tikililərlə hesablaşmalı olurdu. Baxmayaraq ki, ayrı-ayrı hallarda küçələrin minimal zəruri enini təmin etmək üçün bütün köhnə tikililəri sökmək daha məqsədəuyğun olardı. Bununla

belə, N.A. fon der Nonne böyük bir işi həyata keçirmiş, ilk dəfə Bakının Baş planını tərtib etmişdir.

1870-ci ildən başlayaraq, Bakının Baş planının tərtibatı prosesi, təbii ki, N.A. fon der Nonnenin işinə təsir göstərməyə bilməzdi. Şəhərsalma sahəsindəki bilikləri məhdud olduğundan, yalnız planın əsas sxematik təsvirini vermişdir. N.A. fon der Nonne şəhərin bütöv ərazisinin inkişafda olan planlı orqanizm kimi dərk olunmasına, onun plan quruluşuna yaradıcı şəkildə yanaşmağa nail ola bilməmişdir.

N.A. fon der Nonne mövcud tikililəri şəhərin yeni formalaşan hissələri ilə həmin dövrün minimal şəhərsalma tələbləri əsasında əlaqələndirməyi vacib hesab edirdi.

1898-ci ildə mühəndis N.A. fon der Nonnenin tərtib etdiyi "Quberniya şəhərinin, təklif olunan tənzimləmə və genişlənmə şərtləri göstərilməklə, mövcud və layihələnən yerləşmə mövqeyi" (81) şəhərin planlı inkişafında yeni mərhələ sənədidir. Bununla yanaşı, bu plan qızğın iqtisadi dirçəlişin təkən aldığı 1878-ci ildən başlayaraq Bakının genişlənməsini səciyyələndirən layihə sənədidir (13).

Həmin dövrdən 20 il keçir, şəhər sənaye və iqtisadiyyat sahəsində əldə etdiyi hədsiz nailiyyətləri ilə hamını heyrləndirirdi. Şəhər sürətlə böyüyürdü. Dağüstü hissə və Çəmbərəkənd nizamsız tikililəri ilə qərbə doğru inkişaf edirdi. Bu rayonlar keçmişdə şəhərdən kənar da olduqlarından özbaşına tikililər hesabına genişləndirirdi; onlar şəhər İnşaat Komitəsinin təsir dairəsinə daxil deyildilər. Şəhər ərazisini daxil edildikdən xeyli sonra da bu rayonlar kəndsayağı görünüşünü qoruyub saxlayırdılar.

Paralel küçələr Şamaxınka rayonunun planlı strukturunu səlislə ifadə edirdilər, bu yerlər əsasən şəhər kasıblarının əzmərtəbəli evləri ilə tikilmişdi. Kəpçixana və Qanlı-Təpə rayonları da nizamsız şəkildə olsa da tikilib artmışdılar. Zavağzal rayonu

artıq formallaşmışdı, şərq istiqamətə meyilli olan Primorsk rayonunda inşaat işləri genişləndirdi. Bütün rayonlar dəmiryolu vasitəsilə intensiv inşaatın getdiyi və ticari həyatın təmərküzləşdiyi vəqzalla əlaqələndirilmişdi.

Demək olar ki, bütünlüklə tikilmiş Qara şəhər zavod məhəllələri ilə bir yerdə sahil zolağını tutur, eyni zamanda şəhər torpaqlarının şərq hissəsini də əhatə edərək Ağ şəhər rayonunu yaradır.

Bakının sıx tikilmiş, məhəllələrə bölünmüş və iki-üç mərtəbəli binaları olan mərkəzi hissəsi tamamilə esplanadanı tutaraq, İçərişəhərə sıx yaxınlaşır. Bayıl da Bakı istiqamətində genişlənməyə başlayır. Şəhərdəki ticarət, sənaye fəaliyyəti sahil zolağının mənimlənməsinə təkan verir, burada gəmilərin yan alması üçün çoxsaylı körpülər və digər qurğular meydana gəlir. Şəhər əhalisi demək olar ki, dənizdən təcrid edilmişdi. Sahil zolağında, Bayıl doklarından başlayaraq Ağ şəhərə qədər gəmilərin yan alması üçün 45 körpü quraşdırılmışdı. Onların arasında "Qafqaz və Merkuriy", "Lebed", "Kaspi" və digər şirkətlərə məxsus körpülər seçilirdi.

Şəhərin yalnız zəngin məhəllələri, pasajları, iri mağazaları, otelləri olan işgüzar və ictimai mərkəz kimi formalaşan mərkəzi hissəsinin tənzimləməyə ehtiyacı yox idi və N.A. fon der Nonnenin Baş plan sistemində tərkib hissə kimi daxil idi.

Lakin şəhərin Çəmbəkənd və Dağüstü hissələri yerləşdikləri mürəkkəb relyef də nəzərə alınmaqla güclü plan dəyişikliyinə məruz qalmışdılar. Vaxtilə şəhər planının maraqları baxımından, bu rayonlarda belə plan dəyişikliklərinin həyata keçirilmə cəhdlərinə görə N.A. fon der Nonneni günahlandırirdilər ki, Baş planı tərtib edərkən o, şəxsi torpaqları hesabına yolların genişləndirilməsi nəzərdə tutulan mülkiyyətçilərin maraqlarını nəzərə almamışdır. Şəhər rəhbərliyi başa düşürdü ki, Çəmbəkənd və Dağüstü rayonda düz və geniş küçələrin salınması onların şəhərin digər rayonları ilə əlaqəsini yaxşılaşdırmış olardı. Lakin

N.A. fon der Nonnenin təklifi vaxtsız idi, şəhər xəzinəsi boş olduğundan torpaqları mülkiyyətçilərdən almaq mümkün deyildi.

Artıq 100 il keçmişdir, bu rayonların əlaqə problemi hələ də həll edilməmişdir. Hal-hazırda da nəqliyyatın intensiv hərəkəti zamanı Çəmbəkənddən Nikolayevskaya (indiki İstiqlal) küçəsindəki keçmiş Bakı şəhər Dumasına qədər hərəkət çoxsaylı döngələrdən və ya kiçik küçə kəsiklərindən keçir.

Dağüstü rayonda bir çox yenidən planlaşdırma işləri və mərkəzi məhəllələrlə əlaqələrin təmin edilməsi üçün çoxsaylı giriş yolları tələb olundu. Mövcud şəhər magistralları Dağüstü rayona çatmırdı və onların ətraf ucqar rayonlara qədər inkişafı nəzərdə tutulmamışdı. Bu ətraflarda yaşayan əhəlinin sosial tərkibi başlıca olaraq ən yoxsul təbəqələrdən ibarət idi.

Çox mürəkkəb mikrorelyefə və nizamsız, özbaşına tikinti sistemi olan Kərpic-xana və Qanlı-Təpə rayonları N.A. fon der Nonne planında həmin rayonların formalaşmış strukturunun imkan verdiyi dərəcədə tənzimləndirdi. Şəhərin bu hissələrində keçmişin izləri indiyə qədər qalmaqdadır.

Həmin dövrdə Bakının dəniz fasadı faktiki olaraq yaradılmamışdı. Sahil zolağı özəl şirkətlərə məxsus gəmi yanılma körpüləri ilə tutulmuşdu. N.A. fon der Nonne köklü dəyişikliklər etməyə cəsarət etmir. Memar yalnız boş zolaq qədər onu genişləndirir və bulvarın qurulmasını nəzərə alır. Şəhər kənarında əsasən kasıb təbəqə yaşadığından, rekonstruksiya işlərini onlarla hesablaşmadan həyata keçirmək olardı. Lakin sahilqırağı işlər zamanı iri kapitalın maraqları ilə qarşılaşmaq lazım gələcəkdi. Sahil zolağı planlaşdırılarkən "Qafqaz və Merkuriy" Cəmiyyətinin daş anbarları yolu kəsirdi, bu da nəzərdə tutulan bulvarın təşkili üçün hədsiz maneə törədirdi. Bu səbəbdən layihədə sahil zolağını N.A. fon der Nonne həll edilməmiş saxlamışdır.

Orta əsrlər qalası olan İçərişəhər cazibədar, lakin elementar rahatlıq tələblərinə cavab verməyən quruluşu ilə şəhər Dumasında daimi mübahisə və diskussiya hədəfi idi. "Qala bizim üçün böyük "başağrısıdır", ona hansı tərəfdən baxırsan bax, burada elə pozuntular vardır ki, onları kapital dağıtmalar etmədən aradan qaldırmaq mümkün deyildir və belə dağıtma layihələri dəfələrlə təklif edilmişdir. Bəzi şəhər başçıları hətta belə hesab edirdilər ki, bütün sahənin şəhər tərəfindən alınması və onun planlı şəkildə inşası şəhər üçün sərfəli əməliyyatlardan ola bilərdi" (154).

Parlament üzvlərindən biri Dumada çıxış edərkən qeyd etmişdi ki, "Belə bir qala London və ya Parisdə olmuş olsaydı, o, şəhərin ən yaxşı hissəsi olardı. Biz qala sakinlərini indi yaşadıkları darlıqdan, antisənitar biabırçılıqdan xilas etməli, onlara məskunlaşmaq üçün başqa yerlər verməliyik". Lakin heç bir real qərara və razılığa gələ bilməyən Duma İçərişəhər məsələsini gələcəkdə vəsait tapmaq və şəhərin bu tarixi özəyini mümkün dərəcədə fayda ilə istifadə etmək fikrini yenə də açıq saxlayır.

Bizim müasirlərimiz keçmiş Duma nümayəndələrindən geri qalmamışlar. Hərçənd ki, Bakı şəhər İcra Hakimiyyətində heç bir zaman belə çıxışlar edilməmiş və buna ehtiyac da olmamışdır. Rəhbərliyin iradəsi danışıqsız yerinə yetirilməmişdir. Hal-hazırda, müasir günlərimizdə İçərişəhərin yarısı dağıdıldığı, qalan yarısı yenidən qurulduğu bir vaxtda, YUNESKO-nun şəhərsalma abidəsi kimi təsdiq edici qərarına baxmayaraq, hələ mövcud olan, tikilmiş ərazidə arxiv məlumatları əsasında bir künc belə tapmaq mümkün deyildir.

14.04.2008 (bazar ertəsi) – şəhər mühəndisi N.A. fon der Nonnenin layihələndirdiyi və 12.07.1886-cı ildə şəhər Upravasının müzakirə etdiyi, Məmməd-bəy Xanlarova məxsus ikimərtəbəli yaşayış binasını tapmaq üçün İçərişəhərə yollandım.

Layihəyə görə bina öz ünvanında "Buxara" karvansarasının yanında yerləşməlidir. Karvansaranın sağ tərəfindəki küçə, yeni tikilmiş üçmərtəbəli binaların yanı ilə keçdim, onun ardınca başqa binalar və fasadlar gəlirdi, lakin küçə yox idi, hər yer kəsilmişdi, bağlı idi. Məmməd-bəy Xanlarovun yaşayış binası yerində yox idi. Bu, bizim baxımsız, sahibsiz İçərişəhərimizdə baş verən yeganə hadisə deyildir.

Elə bu haqda yazırdım ki, mənə "Nedəlyə" qəzetinin müxbiri zəng edib dedi ki, Şamil müəllim, mənzilinizin telefon nömrəsini çətinliklə tapmışam. Bakıya Beynəlxalq təşkilatın nümayəndəsi kimi gəlmişəm. İKOMOC (sovetlər dönməində mən özüm həmin təşkilatın həqiqi üzvü olmuşam) İçərişəhərin acınacaqlı aqibəti ilə bağlı yeni təkliflərin işlənilib hazırlanması ilə məşğuldur. Bu barədə mənim fikrimlə maraqlanırlar. Bildirdim ki, İKOMOC-un materialları ilə tanış deyiləm. Lakin deyə bilərəm ki, bu ərazidə arxeoloji restavrsiya, regenerasiya aparılmalı, yerin altında bizə məlum olan hələ məhv olmayan bütün qalan abidələri aşkar etməli və gələcək nəsillər üçün qoruyub saxlamalıyıq.

N.A. fon der Nonne İçərişəhərə rekonstruksiyaya ehtiyacı olan sırası bir ərazi kimi baxırdı. O, nə orta əsrlərdə formalaşmış strukturla, nə memarlıq abidələrinin qorunub saxlanması məsələsi ilə hesablaşmamışdır. Qalanın planını tərtib edərkən N.A. fon der Nonne inşaat zonasında mahiyyətə "cərrahiyyə" əməliyyatı nəzərdə tutmuşdu.

Məsələ ondadır ki, nə mühəndis-polkovnik fon der Nonne, nə də Uprava və şəhər Dumasının üzvləri tarixi müsəlman şəhərinin qorunub saxlanılmasında maraqlı deyildilər.

Bizim dövrümüzdə mənim həmvətənlərim daha pis əməllər etmişlər və biz İçərişəhəri faktiki olaraq itirmişik.

Layihə əsasında qalanın ərazisi məhəllələrə elə tərzdə bölünürdü ki, ərazinin üçdə biri 17-20 metr enində olan küçələr üçün ayrılırdı.

Küçələrin eni haqqında tikinti Nizamnaməsinin şərtlərinə riayət edən N.A. fon der Nonne qalanın tarixi quruluş planını – çoxlu küçə və dalanların olmasını nəzərə almamışdı. O, nizami planlaşdırmanın mexaniki üsulu ilə kifayətlənmişdir. Nəticədə - eniş və istiqamətləri ərazinin relyefi əsasında qəbul olunduğundan, küçə şəbəkəsi miqyasdan kənara çıxır. N.A. fon der Nonnenin bu təklifi bütün qala sakinlərinin maraqlarına qarşı olduğundan onlar Qafqaz canişininə ərizə ilə müraciət edib plana yenidən baxılmasını və onun geri götürülməsini xahiş etdilər.

Quberniya idarəsi N.A. fon der Nonnenin layihəsinə baxıb belə qərara gəlirlər ki, məsələnin yalnız iki həlli yolu vardır: “qala hissəni heç bir tənzimləmə təbiiq etmədən saxlamaq (bu, əlbəttə ki, arzuolunmazdır) və yaxud da, küçələrə olan çoxsaylı döngələrin istiqamətlərinə əhəmiyyət vermədən, yeni küçələr layihələndirmək”. Bizim məmurlarsa, İçərişəhərlə bağlı heç bir variant qəbul etmədən, onun məhvinə qərar verdilər.

N.A. fon der Nonne layihədə ikinci yolu tutduğundan, Quberniya İdarəçiliyinin İnşaat şöbəsi belə qərara gəldi ki, “qala hissəsinin layihə planının tərtibatı qənaətbəxşdir”. İnşaat şöbəsi əlbəttə ki, tarixi əhəmiyyətini qiymətləndirmir və bu səbəbdən də qədim şəhərin özəl planlaşdırma xüsusiyyətlərini nəzərə alacaq konkret həlli üsulun axtarılmasını zəruri hesab etmirdi.

Bununla belə, ekspertiza belə qərara gəlir ki, qalanın sıx tikintilərlə əhatə olunmuş Şirvanşahlar Saray Kompleksi, Qız qalası, Cümə məscidi kimi nadir tikililərin ətrafı müşahidə üçün açılmalıdır, rahat küçələr çəkilməli və nəhayət, onların ətrafında meydanlar təşkil edilməlidir.

Memarlıq irsinə belə münasibət müasir səslənir və N.A. fon der Nonnenin tərtib etdiyi layihəni müzakirə edən ekspertlərə qarşı hörmət hissi doğurur. Özlüyündə unikal memarlıq abidəsi olan İçərişəhər qalasını ekspertlər şəhər sahəsinin memarlıq və tarixi maraq kəsb

etməyən sırayı hissəsi kimi nəzərdən keçirənlər də, Azərbaycan memarlığının adlarını çəkdiyimiz abidələrinə böyük əhəmiyyət verirdilər. Eyni zamanda milli memarlığın tədqiqi istiqamətində ciddi araşdırmalar aparılmırdı, bir qayda olaraq, nadir və monumental tikililərin qeydiyyatı ilə kifayətlənirdilər. Qalanın planlaşdırılması, eləcə də onun “kiçik obyektləri” ilə də məşğul olurdular.

Xəşbəxtlikdən o zaman İçərişəhər “iş adamlarının” gözlədikləri dəyişikliklərə məruz qalmamışdı. O, qala divarları arasında özünəməxsus yeganə tarixi ansambl kimi Sovet hakimiyyəti qurulana qədər demək olar ki, tam şəkildə qorunub qalmışdır. İçərişəhər iri Avropa şəhərlərinin, o cümlədən Paris, Praqa kimi şəhərlərin kapitalizm dövründə bəzi tarixi rayonlarındakı maraqlı tikililərin gəlir evlərinin çoxmərtəbəli yeknəsəqliyi ilə əvəz olunan kədərli aqibətindən xilas olmuşdu (75).

Bakı qalasının yenidən planlaşdırılması N.A. fon der Nonnenin işləyib hazırladığı Baş planın ayrıca məsələsi idi. Onun bütün layihə işi şəhərin mövcud hissələrinin tənzimlənməsinə və ən vacibi, intensiv olaraq mülki tikinti ilə məşğul olan artan şəhər əhalisi üçün yeni ərazilərin genişlənməsi və planlaşdırılmasına yönəldilmişdi.

N.A. fon der Nonnenin planına əsasən layihələndirilmiş ərazi şəhərin planlaşdırılmış sahəsini iki dəfə artırır. O, şəhərin qərbində bütün Dağüstü platonu (yayları) əhatə edir, şimalda yeni qəsəbə rayonlarına, sonra şimal-şərqdə Zavağzal rayonuna keçir. Böyük planlaşdırılmış sahənin relyefi bircins deyildi, bu da təbii ki, şəhərin ayrı-ayrı hissələri və onların plan quruluşu arasındakı əlaqəni mürəkkəbləşdirirdi. Plan quruluşunun əsasında kvartalların düzbucaqlı yerləşdirmə sistemi dururdu.

Yeni rayon (indiki Məmmədyarov adına) Qanlı-Təpənin mövcud küçələri ilə bağlı idi, məhəllələrin şimal-şərq istiqamətdə davamı

isə Zavağzal rayonunun dəmiryolunda qırılan küçələri ilə uzlaşır. Dağüstü plato rayonu faktiki olaraq müstəqil həll olunur və onun planlaşdırmasında nizami qaydalı məhəllələrlə kifayət dərəcədə əlaqə tapılmamışdır. Məhəllələrin əsas kimi götürülən ölçüləri nəinki şəhərin köhnə hissələrindən iri idi, hətta 1920-ci illərin şəhərsalma tələblərinə də müvafiq gəlirdi. N.A. fon der Nonne yeni əraziləri məhəllələrə bölərkən mürəkkəb çevrəyə malik ərazilər istisna olunmaqla, ərazilərin relyef xüsusiyyətləri ilə hesablaşmağa başladı. Lakin Bakının planlaşdırma layihəsində yeni layihələnən ərazilərin məhəllələrə bölünməsi ilə kifayətlənmir və ehtiyat etmədən şəhərsalma nizamından olan memarlıq elementlərini daxil etməyə başlayır. Şəhərin layihələndirilən bütün rayonlarında memar meydanlar nəzərdə tutmuşdu. Layihə müəllifinin fikrinə görə, onlar şəhər ansambllarının təşkilədi elementləri olmalı idi: əslində isə, demək olar ki, hamısı miqyasdan kənara çıxırdı.

Yaşayış məhəllələrinin mərkəzində yerləşən meydanlar çox iri ölçülərə malik idi. Lakin kompozisiyaya diqqət çəkmək üçün həmin meydanlara qovuşan iri magistralların və geniş, rahat küçələrin olmaması onları hər hansı bədii-memarlıq mahiyyətindən və planlaşdırma ideyasından məhrum edirdi.

N.A. fon der Nonnenin Baş planına öz məqalələrində qiymət verən müəlliflər qeyd edirdilər ki, “şəhərin mərkəzi yerlərində meydanlar demək olar ki, olmadığı halda, şəhərin kənarlarında onlar üçün iri, nataraz, qərribə boş yerlər ayrılmışdı” (46). Məhz bu məqamlara görə N.A. fon der Nonne planı tənqidə məruz qalırdı. Şübhə etmirəm ki, müəlliflərdən heç biri şəhər Upravası və Quberniya idarəsinin arxivlərində saxlanılan layihə materialları ilə tanış deyildi. Hadisələrin gedişatı isə belə olmuşdur. 1898-ci ilin iyununda şəhər Dumasının iclasında şəhərin planı müzakirə edilərkən, yeni ərazilərdə mey-

danların yerləşdirilməsi məsələsinə də baxılırdı. N.A. fon der Nonne planına görə, meydanların ölçüləri tamamilə miqyas daxilində olub, orta məhəlli ölçülərə bərabər idi.

Belə meydanlar planın məntiqi ifadəsini təşkil edirdilər. Meydanların estetik mahiyyəti – təmtəraqlı, təntənəli, kiçik və ya açıq olmaları, onların ölçüləri və yerləşməsindən, eləcə də əhatələrindəki tikililərdən asılı idi.

Lakin şəhərsalma üsullarından və planlaşdırmanın kompozisiya formalarından uzaq olan Duma üzvləri N.A. fon der Nonneyə “plana görə meydanlar kiçik olduğundan, onların ölçülərini və sayını artırmağı” tövsiyə etdilər. Duma üzvlərinin belə “yaradıcı iştirakı” nəticəsində isə Bakının layihələndirilən hissələrində təyinatı aydın müəyyən edilməyən və ətraf inşaat sektorunun fəza strukturunda qabaqcadan fəaliyyətsizliyə düşür edilən nəhəng meydanlar ortaya çıxır “...hədsiz böyük ölçülərinə görə boş qalmağa məhkum olunmuş iri bazar meydanlarının sistemsiz yerləşdirilməsindən” təəssüflənən professor A.P.İvanitskiy də məhz bu haqda yazırdı (29).

Soxsaylı yaşıl sahələrin, geniş bulvarların yerləşdirilməsini nəzərdə tutan N.A. fon der Nonnenin bu fikirləri də, təəssüf ki, onların şəhər daxilində yaranmasına o zaman inanmayan Duma üzvlərinin skeptik münasibətilə qarşılaşır. “Bakı şəhərinin yenidən planlaşdırılması” məqaləsinin müəllifi Y.Lifşits yazırdı ki, “bu bulvarların eni 60-140 sajen (128-dən 298,7 metrə qədər) enində layihələndirilmişdir. Əgər biz inanılmaz xərclər hesabına bulvarların yaradılmasını təcrübədə həyata keçirməyə nail olsaydıq belə, düzünü demək lazımdır ki, belə addımı heç bir məqsəd doğrulda bilməzdi” (46).

Bu gün şəhərin şimal hissəsini kəsb keçən bulvarda mövcud olan gözəl yaşıllıq effektiv küləkdən qoruma zolağı olmaqla yanaşı, məqalə müəllifinin proqnozlarda yanıldığını bir daha sübut edir.

N.A. fon der Nonnenin meridional istiqamətdə yerləşdirdiyi və yuxarıda təsvir etdiyimizlə kəsişdiyi digər bulvar isə S.Vurğun küçəsindəki yaşıl zolağa çevrilmişdir.

Şəhər planında yeni tikilən zonanın mərkəzində geniş, uzun bulvarların daxil edilməsi N.A. fon der Nonne layihəsinin məlum məziyyətlərindəndir. Sonralar professor İvanitskiy məhz bundan istifadə etmişdir. 1898-ci ilin layihəsini yüksək qiymətləndirərək, İvanitskiy yazırdı ki, “o zamanlar su kəməri xətti olmayan, quyulardan və dəniz suyunu şirənləşdirən cihazlardan istifadə edən Bakı üçün bu göstəriş (bulvarların salınması – Ş.F.) çox cəsarətli, eynü zamanda zəruri idi” (29).

Bu problemi həll etməyə çalışan N.A. fon der Nonne şəhərin baş plan layihəsində böyük yaşıl parkın salınmasını təklif edirdi. Bu yaşıl massiv cənub şəhərinin əhalisi üçün gözəl istirahət və əyləncə yeri olmalı idi. Bakının belə yaşıl massivə ehtiyacı var idi, xüsusilə də yay aylarında, yaşıllığın olmadığı şəraitdə əsən Bakı nordu (xəzri) şəhərdə yaşayış üçün əlverişsiz durum yaradırdı.

Bu, əsasən yay vaxtı şəhərdən kənara köçməyə imkanı olmayan, yaşadıkları yerlərdən xeyli uzaqda yerləşən park və bağlara gedə bilməyən zəhmətkeş şəhər əhalisinin həyatında əks olunurdu. Yaşayış məhəllələrinin mərkəzində yerləşən kütləvi park əlbəttə ki, tikilən ərazilərdə mikroiklimin dəyişməsinə müsbət təsir göstərmiş olacaqdı. Eyni zamanda park mexaniki şəkildə bölünmüş məhəllələrin plan quruluşuna iri şəhərsalma miqyaslı kompozisiya elementi kimi daxil ola bilərdi.

A.P.İvanitskiy N.A. fon der Nonnenin təklifindən və həmin təklifin Duma tərəfindən qəbul edilməməsindən xəbərsiz idi. Duma üzvlərindən biri hətta tələb edirdi ki, park üçün nəzərdə tutulmuş sahə şəhərin bütün hissələri arasında paylaşılsın. Çünki “layihədə planlaşdırılan belə bir parkı saxlamaq, xüsusilə də

Bakı şəraitində bunu həyata keçirmək çox çətin bir işdir”. Nəticədə, F N.A. fon der Nonnenin fikri əsasında layihələndirilmiş bulvarların ümumi sahəsi 100 hektardan artıq olur. Bundan 22 hektar Dağüstü park üçün ayrılır, qalan sahə isə qarşılıqlı perpendikulyar olan sahələr arasında bölüşdürülür.

N.A. fon der Nonneni planın tərtibatına birtərəfli yanaşmada günahlandıran bəzi müəlliflər hesab edirdilər ki, o, yeni layihələndirilən ərazilərdə nəhəng meydanlar və iri yaşıl massivlər nəzərdə tutsa da, şəhərin artıq mövcud olan hissələrində “gələcək ağaclar üçün heç olmazsa bir neçə yer” belə nəzərə alınmamışdır. Məlumdur ki, N.A. fon der Nonne şəhərin Baş planı üzərində işləyən zaman mövcud məhəllələr çərçivəsində və mərkəzi hissələrdə boş yerlər yox idi. Üç-dörd mərtəbəli binaların sıx tikildiyi məhəllələrin ərazisindən kəşib bağ və parkların salınması isə real imkanlar xaricində idi.

Şəhərin genişlənməsi üçün istiqaməti Dağüstü plato, Zavağzal tərəfə götürülməsi seçimi özünü tamamilə doğruldur. Yeni rayonların yaşayış məhəllələrinin strukturunda iri yaşıl massivlərin salınması və geniş sahil zolağının yaradılması ideyasının dəyərini qiymətləndirməklə yanaşı, qeyd etmək lazımdır ki, Baş planın bütövlükdə memarlıq-plan göstəriciləri çox da yüksək deyildi.

Planın ümumi kompozisiyası təsadüfidir və yaxşı işlənilməmişdir. Onun tərkib hissələri mövcud tikili rayonlarla uzlaşdırılmamışdır, küçələr əhəmiyyət dərəcələrinə görə fərqləndirilməmişdir. Rayonları əlaqələndirəcək magistrallar nəzərdə tutulmamışdır: nə Dağüstü platoda, nə də Zavağzal rayonunda meydan və bulvarlara qovuşan, bu rayonların plan kompozisiyasının struktur elementi olacaq magistrallar planlaşdırılmamışdır.

Yaşıllıqların yerləşdirilməsi də şəhərin ümumi plan quruluşu ilə uzlaşdırılmamışdır. Belə ki, Dağüstü platonun cənub sərhədində olan Sofi-

ya bulvarı (22 hektar) yaşayış məhəllələrinin əsas kütləsindən xeyli (3 km-ə qədər) aralıdır. Əlverişli məkanda (Bakı amfiteatrının şimal kənarında) yerləşməsinə baxmayaraq, Aleksandrovskiy bulvarı tam işlənməmişdir. Aleksandrovskiy bulvarı ilə kəsişərək, mövcud məhəllələr rayonuna geniş bir zolaq halında daxil olan Staroselskiy bulvarı da təəccüb doğurur. Bu bulvar da tamamlanmamışdır.

Bununla belə, əsasında müsbət planlaşdırma elementləri ideyası duran N.A. fon der Nonne planı “irəliyə doğru iri bir addım idi” (29). Bütün çatışmazlıqlarına baxmayaraq, N.A. fon der Nonnenin planı sonrakı planlaşdırma işləri üçün bir təməl olmuşdur. Bura M.Q.Hacinskinin planı və A.P.İvanitskinin 20-ci illərdə işləyib hazırladığı Bakının Baş planı da aiddir.

Mövcud və planlaşdırılmış hissələrin sahəsi bir yerdə 1750 hektar təşkil edirdi, bundan yarısı yeni rayonların payına düşürdü. Ərazinin belə artım perspektivi şəhər əhalisinin sürətli artımı ilə şərtlənirdi. Əhalinin artım sürətinə görə Bakı 1910-cu ildə Paris, London və Nyu-York kimi iri sənaye şəhərlərini geridə qoymuşdur.

1880-ci illərin əvvəlindən başlayaraq Bakının inşaatında özünün effektiv üsul və formaları ilə yaşayış binaları və digər tikinti qurğularında əks olunan Avropa klassik memarlığı fəal şəkildə yer almağa başlayır.

Yeni, Bakı küçələrinin şəhərsalma strukturuna uğurla daxil olmuş memarlıq kompozisiyaları və yaşayış binalarının həcmi elementləri yoxdur. Onların yerində yerli sifarişçilərin zövqünü oxşayan fasadlar vardır.

Klassik sütunlar, pilyastrlar, dekorativ motivlər fasadların ayrılmaz hissəsinə çevrilir. Kompozisiya və plastika baxımından zənginləşən yaşayış binaları estetik incəliklər yaradırdı.

Fasadlarda klassik sütunlar həcmi portiklərlə bircə demək olar ki, aşkar olunmurdu.

Görünür, şəhərin ensiz, dar küçələri və bir qədər qeyri-adi plastika şəxsi tikinti sahəsində

maksimal şəkildə istifadə etməyə can atan sifarişçiləri stimullaşdırmırdı.

Bu səbəbdən binaların kompozisiyasında klassik portiklər müşahidə edilmirdi. Arxitektör A.Kaşinskinin Nilolayevskaya küçəsində, 1884-cü ilə aid olan malikanə layihəsi müstəsna təşkil edir. İkimərtəbəli binanın fasadı klassik üsul və formalarda, qabarıq, rustovkalı üfüqi bölümlərlə təqdim edilmişdir. Fasadın üçoxlu kompozisiyası simmetrikdir, mərkəzdə ikinci mərtəbədəki portiklə, yanlarda isə raskrepovkalarla qeyd edilmişdir.

Dörsütunlu konik portik küçənin qırmızı xəttini xeyli keçmişdir.

Mərkəzi hissədə aşağı mərtəbə özünəməxsus mürəkkəb pyedestal kimi çıxış edir. Birinci mərtəbənin dörsütunlu portiki pylonlar vasitəsilə həll edilib. Müvafiq həlli olan yarımçevrəvi tağlar fasadda geniş tətbiq edilmişdir. Birinci mərtəbənin rustovkaları haşiyəli pəncərələrlə bircə Renessans motivlərini nümayiş etdirirlər.

Avropa klassikasının pərəstişkarı olan A.Koşinskiy fasadda incə məqamları artırıb və motivlər hesabına birinci mərtəbə miqyasında plastika daxil etmişdir.

İkinci mərtəbəni yan rizalidləri təntənəli olmaq üçün ionik orderdən olan pilyastrlar arasına alınıb. Bununla da fasad üzərində birinci dərəcəli – mürəkkəb portik və ikinci dərəcəli elementlər – rizalidlər yer alır.

Kolonnada iri pəncərə gözlərinin vahid motivi ilə ardıcıl təsir gücünə malikdir. Pəncərələrin düzümü belədir: mərkəzdə üç pəncərə, yanlarda bir cüt və nəhayət raskrepovkalarda bir-bir.

Pəncərə gözləri özlüyündə inkişafda olan kompozisiya üsulunu təşkil edir. Qabarıq profilənmiş yarımçevrəvi tağ klassik antablement vasitəsi ilə bazalı pəncərə altlıqlarının səviyyəsində pilyastrlara söykənir. Enli üfüqi bölümlər attikli karnizi də əhatə edir. Memar portik və yan rizalidlərin strukturuna dekorativ motivlər daxil etmişdir. Fasadın ümumi kompozisiyası,

mütənasib bölümlər, həcmi plastika Bakının inşaatında yeni memarlıq istiqamətini müəyyən edir.

Arxitektör A.Koşinskiy 1889-cu ildən Bakı şəhər Upravasında texnik işləmişdir. İçərişəhərdə, mərkəzi küçələrdə bir çox yaşayış binaları, dükanlar, anbar binaları, gəmilərin yan alması üçün körpülər, Nobel qardaşlarının Qara şəhərdəki mərkəzi kontorunu layihələndirmiş və tikmiş, Qala divarları və Nilolayevskaya küçəsi arasındakı Bazarnaya küçəsinə qədər Bulvarın (1882-ci il) layihəsini hazırlamışdır.

Şəhər təzə-təzə inkişaf edir və Avropa klassik memarlığı istiqamətində inşa edildiyindən, bir sıra memarlar, o cümlədən A.Koşinskiy Qasıım bəy Hacıbababəyovdan (1811-1874-ci illər) sonra, Məşədi Mirzə Qafar İsmayilov, Botov M.D. (1855-1886-cı illər), Kandinov A.S (1884-cü il), Lenkul F. (1880-ci il), Skibinskiy E.Y. (1885-ci il), Tverdoxlebov N.P (1880-ci ildən) , N.A. fon der Nonne (1884-cü ildən), Edel İ.V. (1886-cı ildən) kimi memarlarla birgə pionerlər sırasında idilər.

Adları çəkilən memarların hamısı 1884-cü ildə artıq işləyirdilər. Faktiki olaraq, onların yaradıcılığı İçərişəhərin müxtəlif hissələrini, mərkəzi məhəllələri və tarixi mərkəzin küçələrini əhatə etmiş və Bakının professional inşaatında əsas memarlıq təbəqəsini təşkil etmişlər.

Sadovaya küçəsinin inşası 1885-ci ildə başlanmışdır və bununla da Koltsevaya magistralinin ən təmtəraqlı hissəsi - Nikolayevskaya küçəsinin tərtibatının "memarlıq zəmini" hazırlanmışdır. 450 metr uzunluğu olan Sadovaya küçəsində təmsil edilmiş binalar tikilmişdir. Küçənin ən yüksək nöqtəsində 1885-ci ildə ikimərtəbəli Mariinskaya gimnaziyası (mülki mühəndis M.D.Botov, 1855-1886-cı illər) inşa olunmuşdur. Klassik formalarda ucaldılmış klassik bina dairəvi magistralin şəhərin işgüzar və ictimai mərkəzindən uzaq olan qərb hissəsinin mənimsənilməsinə təkan vermiş oldu.

Gimnaziyanın qonşuluğunda, demək olar ki, onunla bir səviyyədə tezliklə saray üslub-

lu, dəbdəbəli Debur malikanəsi meydana gəlir. Malikanə 1890-cı illərdə N.A. fon der Nonnenin 31 avqust 1888-ci ildə təsdiqlənmiş layihəsi əsasında tikilmişdir. Onun sakit, üfqi kəsilmələri gələcəkdə klub binasının və Sadıxovların yaşayış binasının (1912-ci il) şaquliləri ilə yaxşı uyğunlaşır.

Debur malikanəsi layihələndirilən zaman küçələrin qırmızı xətti boyu sahələr boş olduğundan, fon der Nonne digər binaların qonşuluğundan sıxılmırdı. Aydın cizgilənmiş klassik elementlər, rustovka fonunda güclü plastik və həcmi vasitələr saray memarlığının təntənəli olmasını təmin etmişdir. Ola bilsin ki, Bur sarayının həcmi kompozisiyasına arxitektör A.Kaşinskiyın Nikolayevskaya küçəsində inşa etdiyi malikanənin layihəsi təsir etmişdir.

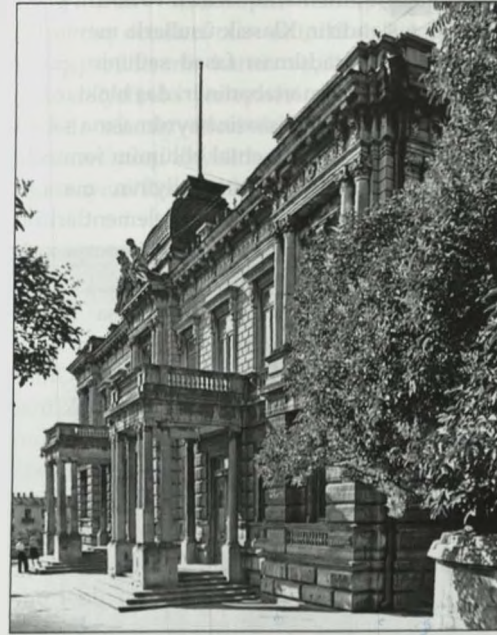
Bakı şəraitində Debur sarayı nadir keyfiyyət daşıyıcısıdır – o, gözəl seyr edilir. Bina bu müsbət özəlliyi 1930-cu ildə ətraf mühit rekonstruksiya edildikdən və bağça salındıqdan sonra xüsusilə hiss olunur.

N.A. fon der Nonnenin inşa etdiyi bu bina – yaşayış binasının plastik vasitələrdən fəal istifadə edilməklə həcmi-fəza həllinin həyata keçirilməsində ilk və sonuncu cəhd idi. Bu, şəhərdə müstəvi ölçülü tikililər arasında üçölçülü kimi qavranılan yeganə tarixi binadır. Debur sarayı şəhərin ətraf əraziləri yenidən planlaşdırıldıqdan sonra da nümunəvi dayaq binası olaraq qalır. Əhəmiyyətli həcmi və effektiv yerləşmə məkanını onu ucaldılmış uğurlu binalar arasında kompozisiya aksenti kimi səsləndirir.

Bakı memarları sonralar yaşayış binalarının tikintisində fəza həlli ideyasını inkişaf etdirməsələr də, klassik üslubu geniş miqyasda və parlaq formalarda mənimsəyib tətbiq etmişlər.

Sadovaya, 9 ünvanındakı bina plan və memarlıq həllinin sənayeçilik çaları ilə seçilir: otaqların anfiladası zal otaqları ilə tamamlanır, pəncərələr baş fasada üz tutub. "Qara" pilləkənlər və tualetlər də daxil olmaqla bütün otaqlar hava

açılan kimi işıqlanırlar. Kapital divarların dəqiq sistemi birsıralı tikinti ilə təmsil olunmuş və enli dəhlizlərlə əlaqələnmiş karkasın əsasını təşkil edirlər. Baş pilləkənlər kvadratşəkili həyət məkanının şimal-qərb hissəsini qapayır. Sonda xidməti (qara) pilləkənlər yerləşib. Sol portikdən dəhlizə giriş vardır. Sağ tərəfdən ikinci mərtəbəyə üçmərsli, təntənəli mərmər pilləkən qalxır və burada gözəl interyerin görüntüsü açılır.

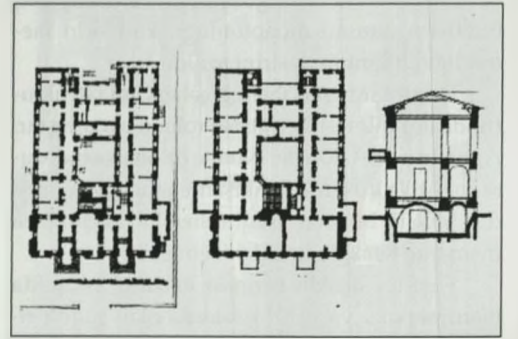

lır. Bilavasitə girişdən ikimərsli mərmər, qapalı səciyyəli künc pilləkənləri yerləşmişdir. Hər iki pilləkəni anfilada üslubunda dəhliz birləşdirir.

İnteryerlər Venesiya güzgüləri salınmış yarımqəvrəvi tağların iştirakı ilə klassik motivlərlə təmtəraqlı işlənib. Divarlar dekorativ işlənmiş panellərə bölünüb. Qoşa korinf pilyastrları interyeri bəzəyir. Otaqların kompozisiya quruluşunu açıqlayan konik kəmənlilik sütunlar interyerlərin ən fəal həcmi elementləridir. Sütunlar divarlardakı ekranların qarşısını tutmur, əksinə yanlardan yerləşərək müəyyən fəza mühiti yaradırlar.

Arxitektör N.A. fon der Nonne ikinci mərtəbənin künc otaqlarından birində yerli memarlıq ənənələrinə özünəməxsus hörmət kimi şərqşayağı interyer yaratmışdır. Bir qədər keçir və dəqiq məlum deyil, N.A. fon der Nonnedən sonra, yoxsa yox, ancaq bir çox Bakı memarları tərəfindən bu ənənə qəbul edilir. Hal-hazırda inqilaba qədər tanınmış ailələrə məxsus yaşayış binalarında şərq otaqları qorunub saxlanılmaqdadır; Əzizbəyovların evi, memarlıq akademiki Prokofyev N.D., Karaulskiy döngəsi 4, Ağə-Musa Nağıyevin evi, Telefonnaya küçəsi 4-6, Rılskix, Politseyskaya küçəsi, 11, arxitektör İ.Ploşko, Telefonnaya, 5, arxitektör İ.Edel.

Debur sarayının ikinci mərtəbəsində baş fasad tərəfə yönələn, təntənəli qəbullar üçün nəzərdə tutulmuş iki ayrı zal vardır. Bina planının sağ və sol tərəfində olan uzun, düz dəhlizlər

bütün otaqları anfilada sistemi ilə birləşdirirlər. Zallar böyükdür, köndələn divarlarda yan tərəflərdən sütunlarla bəzənib. Bu, arxitektör N.A. fon der Nonnenin sevimli üsullarındandır. Zalın quruluşuna ayrıca dayanan üçölçülü dairəvi sütunların daxil edilməsi dekorativ plastika ilə dolğun olan interyer məkanını xeyli dərəcədə zənginləşdirir. Sütun və zalın tilinə yaxın yerləşən yarımhəlqəvi divar oyuğunun iri tağı yumşaq və məhrəm bir atmosfer yaradır. N.A. fon der Nonne layihələndirdiyi yaşayış binalarının interyerində tez-tez belə memarlıq elementlərindən istifadə edirdi. Sütunun yanında güzgü haşiyəli buxanının olması da interyerdə təbii edilən yeni formadan xəbər verir.

Debur sarayının memarlıq kompozisiyasında klassik simmetrik-ox fasadının tətbiqi təccüblü deyildir. Bakıda 1880-ci illərdən Avropa klassikası çiçəklənməkdə idi və Bakı memarları yaradıcılıqlarında bu istiqaməti tutaraq bina quruluşundakı bədii təzahürlərin açıqlanması üçün klassikanın bütün imkanlarından istifadə edirdilər.

Arxitektör N.A. fon der Nonne Bakının inşasında həvəslə və məsuldar çalışmış və şəhər memarlığının inkişafına öz münasibətini də daxil etmişdir. Həmin dövrdə ensiz küçələrdə ikiölçülü binalar hakim kəsildiyindən, qonşu tikililər arasında aralıqlar yox idi. Fəza mühitində fərqli fasadların kəsilməz zolaqları dominantlıq təşkil edirdilər. Fasadların gözəlliyinə baxmayaraq tikililərin ümumi monotonluğu küçələrin memarlığının ümumi təsirini azaldırdı.

Debur sarayının əlverişli şəhərsalma strukturunda ucaldılması öz müsbət rolunu oynamışdır. Arxitektör N.A. fon der Nonne öz növbəsində fasadın üçölçülü effektiv inkişafını müəyyən etmişdir. Müəllif binanın üfüqi sistemə həcmi-fəza memarlıq təfəkkürünü daxil etmişdir.

Fasadın üçoxlu forması qabarıq inkişafda olan mərkəzi və yan hissələrdə olan şaquli ri-

zallitlərlə qeyd edilir, bu isə həcmi plastikanın yaranmasına gətirir. Arxitektör N.A. fon der Nonne hesab edir ki, nüfuzlu saray binası üçün bu elementlər kifayət deyildir. Bu səbəbdən rızalitlər arasında fasad xəttindən irəliyə çıxan birmərtəbəli portiklər yerləşdirilir. Portiklər ionik orderdən olan üç künc sütununa malikdirlər.

Portiklər ikinci mərtəbədəki balkonları ilə bir yerdə bina fasadının kompozisiyasına yeni səslənmə verir, memarlıq təsirini və həcmi plastikanı genişləndirir. Klassik üsullarla memarlıq formalarının yaradılması fasad səthinin güclü stilobat və birinci mərtəbənin iri daş bloklardan ibarət olan rustovka hissəsinə ayrılmasına səbəb olmuşdur. Belə monumental bölümlün fonunda yüngül portiklərin mütənəsibliyinin maraqlı təsir gücü vardır. Fasadın həcmi elementlərinin təzadlı nisbəti şəhər inşaatında yeni kompozisiya sistemlərinin modeli kimi çıxış edir.

İkinci mərtəbənin rızalitləri qoşa korinf sütunları ilə qeyd edilənlər və divardan xeyli kənara çıxmaqla portikləri xatırladırlar. Onlar birinci mərtəbənin portikləri ilə səsləşərək maraqlı plastik kompozisiya təşkil edirlər. Binanın forma üzərində yüksələn klassik obyekt-fəza strukturu meydana gəlir.

Aşağı mərtəbənin sıx üfüqi bölümləri ikinci mərtəbənin rustovkasına yumşaq keçid alır. İkinci mərtəbənin fasadı rızalitlərin üzərində yerləşən qabarıq profillənmiş yarımqövrəvi

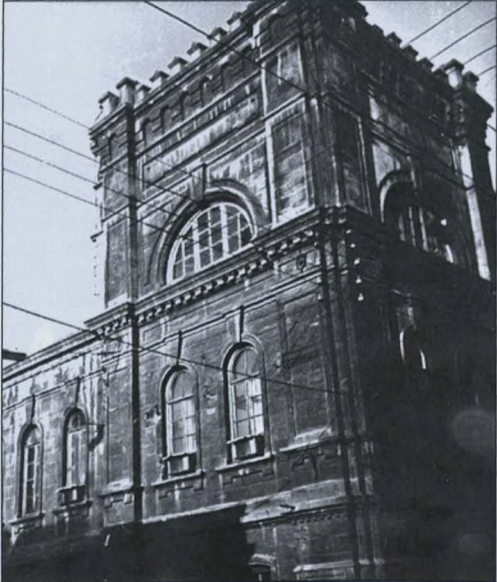
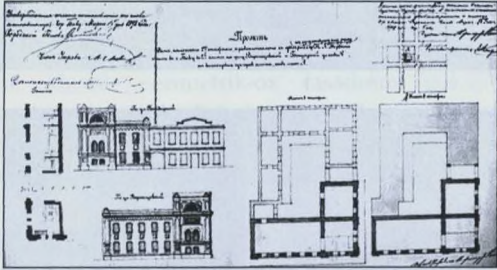

pəncərə yerləri və ritmik düzülən, zəngin haşiyələnmiş düzbucaqlı pəncərə yerləri ilə təmsil olunmuşdur.

Mərkəzi rızalit karnizin üstündə üçbucaqlı fronton, heraldik element və heykəl təsvirləri ilə çıxış edir. Arxitektör N.A. fon der Nonne özünəməxsus təzadə mərkəzi hissəni qabarıq bədii forma ilə qeyd etməyə çalışmış və həmin forma üzərində dekorativ rızılənmiş günbəz yerləşdirmişdir.

Binanın həcmi-fəza kompozisiyasında memarlıq detalları olan mürəkkəb üslublu qabarıq profillənmiş karniz seçilir. Debur sarayı ərazi relyefində yerləşməsi memarlıq-plan və effektiv xüsusiyyətləri ilə inqilabaqədərki Bakının ən yaxşı obyektlərindən hesab edilir və Azərbaycan Respublikası hökumətinin 27 aprel

1988-ci il tarixli 145 sayılı sənədi ilə memarlıq abidəsi kimi təsdiq edilmişdir.

N.A. fon der Nonnenin yaradıcılığına aid olan Vorontsovskaya və Bondarnaya küçələrinin tinində - Şamaxinka meydanı rayonunda olan şərab-araq zavodunun binasının memarlığı diqqətəlayiqdir. Zavodun sahibi istehsalatı genişləndirmək qərarına gəlir və N.A. fon der Nonneyə ikimərtəbəli evə əlavə tikilinin layihəsini sifariş verir. Layihə Dumada 17 mart 1892-ci ildə təsdiq edilib.

Binanın plan quruluşu L-şəkilli formadadır, üç otaqdan ibarətdir: qablaşdırmalar üçün uzun düzbucaqlı şəkildə olan tara otağı, künc tərəfdə texnoloji proseslər üçün nəzərdə tutulmuş otaq və nəhayət xidməti otaq. Fasadın memarlıq həlli dinamik variantdadır. Yandakı üçmərtəbəli qülləli hissə enli pylonlar, yarımhələqvi profilli oyuqlar, klassik elementlərlə işlənib. Qüllə hissəsi daha ciddi detallarla təmsil olunub, kamiz üzərində maşikullar yerləşib.

Binanın həcmi-fəza kompozisiyası - Avropa qəsr memarlığının soyuq, sərt simasıdır. Bakı əhəng daşı ilə üzlənmiş divarlar yerli özəllikləri əks etdirir. Binaının inşasından 100 ildən artıq vaxt keçsə də, tikili həтта təmirsiz də yaxşı qalmışdı. Hal-hazırda bina sökülüb-dağıdılmışdır.

Bina tarixi məhəllələrdə, adi tikililərin əhatəsində yerləşdiyindən rekonstruksiya zamanı ola bilsin ki, şökülməli idi, lakin memarlıq abidəsi idi.

1883-1895-ci illər arasında şəhər mühəndisi vəzifəsində çalışan N.A. fon der Nonne şəhərin memarlıq-inşaat işlərinə rəhbərlik edir, çox layihələndirir və tikirdi. Bakının qədim mərkəzi məhəllələrində N.A. fon der Nonnenin layihələndirdiyi binalar ucalmaqdadır.

"Qarşılıqlı Kredit Cəmiyyəti" binasının layihəsi N.A. fon der Nonnenin ilk layihə işlərindəndir. Layihə 10 sentyabr 1885-ci ildə şəhər başçısı Despot-Zinkeviç tərəfindən

təsdiq edilmişdir. Həmin dövrdə ətrafda faktiki olaraq tikili yox idi. Məhəllə qıraq sahədə olub Sahil tərəfə baxırdı. Mühəndis N.A. fon der Nonne "Qarşılıqlı Kredit Cəmiyyəti" üçün ikimərtəbəli bina layihələndirib inşa etmişdir. 1950-ci illərdə daha bir mərtəbə əlavə tikilmişdir və təəccüblüdür ki, tikilinin ucaldığı məkan yerli biznesmenlər üçün nə qədər maraqlı olsa da, bina indiyə qədər mövcuddur.

Planlaşdırma baxımından maraqlı və qeyri-adi həldir. Uzunlamasına dəqiq divarlara bölünüb, planın konturları pilləlidir və sonuncu düzbucaqlı şəkildə olan hissədə üçmərtəbəli pilləkən yerləşmişdir, əsas giriş isə Naberejnaya küçəsindəndir. Birinci mərtəbədə iri kvadratşəkilli zallar yerləşib, otaqların tavan örtüyü xaçşəkillidir. İstinad dirəyi otağı dörd seksiyaya bölür. Sağdan zal əzəli abrisini qoruyub saxlayıb. Soldan rekonstruksiya məruz qalmışdır. Yalnız kvadrat kəsimli dirək onun ilkin görünüşündən xəbər verir. Qalan otaqlar böyük deyil.

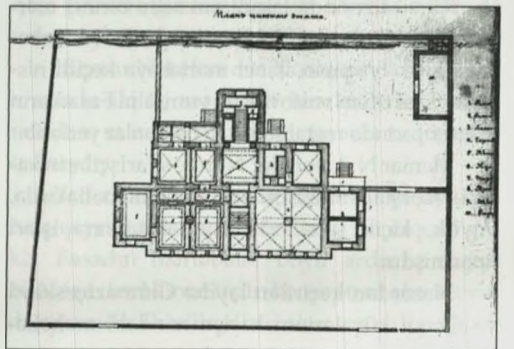
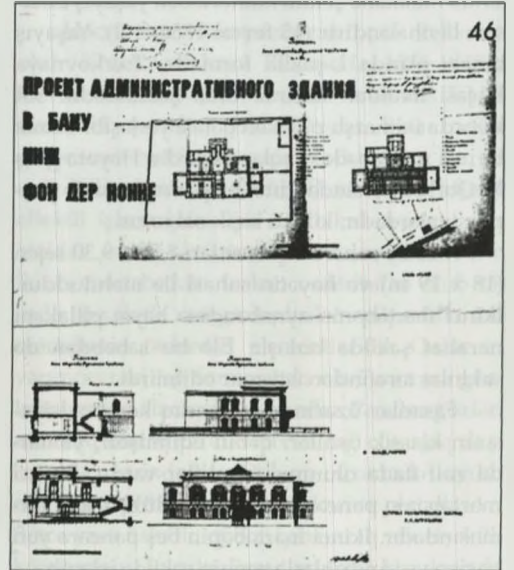
İkinci mərtəbənin mərkəzində uzunsov formalı zal, flanqlarda kvadratşəkilli otaqlar, əks tərəfdə uzunluq boyu geniş daxili dəhliz yerləşir. Bakı şəraitində N.A. fon der Nonneyə qədər bu tətbiq edilməmişdi. Dəhlizin arxasında digər xidməti otaqlar yerləşmişdir. Planın sxemi modul şəbəkəsi üzərində qurulub.

Hündür kürsü üstündə yerləşən, xüsusi qeyd olunmuş girişi olan təntənəli uzun fasad Mediç dövrünün Florensiya memarlığını təsvir edir. Zəif üfqi bölmələr mərtəbələrin təmiz zolaq kimi görüntüsünü təmin edir. Sonra iri, yarımqəvrəvi tağlara və ikili pəncərə gözlərinə keçid baş verir. Binaının mərkəzi oxu boyu fasad səthində dinamik impuls şəkildə müəyyən memarlıq hədəfi yaratmaq məqsədi ilə N.A. fon der Nonne üç tağı biri-birinə yaxınlaşdırmışdır. Yan tağlar özünəməxsus şəkildə mərkəzlə uzlaşır və bu onların fəza əhəmiyyətini azaltır.

Hakim mövqedə olan fasad alçaq, yanaşı həcməldən irəliyə çıxıb. N.A. fon der Nonne

ciddi fasadın səthində arxitektur kütlələrin dinamikasına nail ola bilməmiş və bununla sübut edə bilməmişdir ki, Renessans dövrünün İtalyan memarlığı Bakının inşaatına belə şərhədə daxil olur. Rustovka fasadın ümumi səthi bölümlərinə nüfuz edir, klassik attikli kamiz isə taxtapuş üstündəki emblemlə birgə binanın memarlıq kompozisiyasını tamamlayır.

Fasadın zərif plastikası dominantlıq təşkil edir və N.A. fon der Nonne yaradıcılığına hörmət hissi oyadır. Belə kiçik obyekt üzərində o,

öz peşəkarlığını nümayiş etdirir və memarlığın incəsənət gücünü təsdiq edir.

İnteryer kəsikdə birinci mərtəbənin yarımqəvrəvi tağları olan vestibülü və ikinci mərtəbənin təntənəli otaqları, qapı yerlərinin nəfis dekorasiyası, iri profillənmiş ekranları ilə göstərilir. Bütün memarlıq elementləri uzlaşır və dispoziisiya pozulmamışdır.

N.A. fon der Nonne şəhər mühəndisi olduğu zaman Şamaxıkada, Poçt meydançasında, Tserkovnaya və M.Qorki küçələrinin kəsişməsində malikanə şəkilli ikimərtəbəli yaşayış binasını layihələndirir (15 fevral 1886-cı il). Yaşayış binası planda L-şəkilli formada, Tserkovnaya küçəsi tərəfdən ikisıralı tikili şəklindədir. Sol küncdə ikimarşlı pilləkən qəfəsi yerləşib. Yalnız birinci mərtəbədə otaqlar oxşardır. Həyətə giriş M.Qorki küçəsindəndir. Otaqlar mütənəsb proporsiyalardadır, küncü kiçik zal tutur.

Memar sahənin qabaritləri 8,50 – 9,30 sajen (18 x 19 m) və həyətin sahəsi ilə məhduddur. İkinci mərtəbənin aynabəndinə həyət pilləkəni narahət şəkildə birləşir. Elə bu səbəbdən də sakinlər tərəfindən istismar edilmirdi.

Fasadlar üzərində memarlıq kompozisiyasının klassik üsulları qəbul edilmişdir, yanlarda zəif ifadə olunmuş rizalitlər vardır. Birinci mərtəbənin pəncərələri düzgün düzbucaqlı formasındadır. İkinci mərtəbənin beş pəncərə yeri haşiyə və sandriklərlə zəngin şəkildə işlənib.

Kürsü üzərində fasadların səthi birinci mərtəbənin iri rustovka blokları ilə işlənib. Mərtəbəarası kiçik tyaqanın ikinci mərtəbəyə keçidi nisbətən zərif üfqi rustovka ilə yumşalır. Fasadların oxları üzərində metal şəbəkəli balkonlar yerləşib.

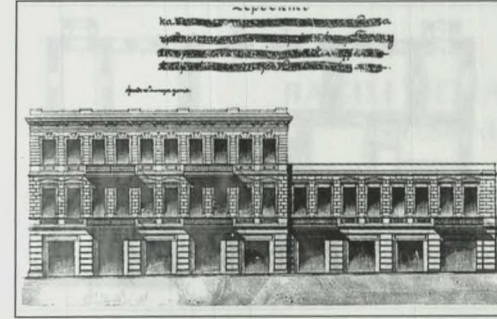
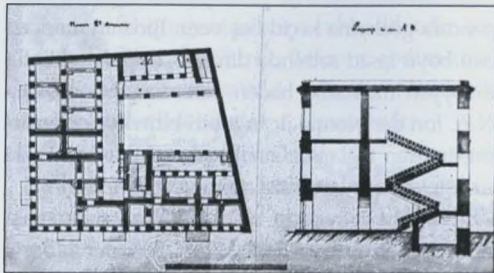
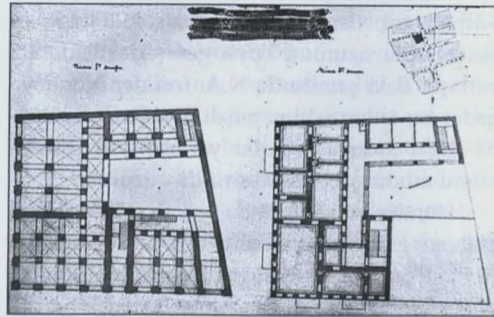
Memar N.A. fon der Nonne sifarişçilərin xahişi ilə forştadt ərazisində müxtəlif məhəllələrdə, böyük, kiçik sahələrdə layihələndirmə işləri aparmışdır.

Nəzərdən keçirilən layihə Gimnaziçeskaya və Qoqol küçələrinin kəsişməsindəki məhəllə-

nin böyük hissəsini tutur. Demək olar ki, düzbucaqlı şəklindədir, malikanənin şərq hissəsindən bir qədər əyilmişdir.

Üçmərtəbəli yaşayış binası planda П-şəkilli formada 1888-ci ildə layihələndirilib. Tikinti sahəsi şimal və şərq tərəfdən qonşu malikanələrlə hüdudlanıb və mahiyyət etibarilə qapalı ərazidən ibarətdir. Birinci mərtəbə dükanların və sarayətrafi köməkçi otaqların ixtiyarına verilib. Planda dürüst quruluş həlli yoxdur. Uzununa və köndələn divarlar arasında uyğunsuzluq var. Birinci mərtəbənin daxili planlaşmasında dam örtüyünün istinadgahları olan kvadratşəkilli dirəklər hakim mövqedədir. Bu dirəklər xaçşəkilli (çarpaz) tağtavanın daşıyıcılarıdır. İkimarşlı təntənəli baş pilləkən mahiyyətinə uyğun gəlmir. Ensiz arxa pilləkən şimal-şərq küncündə yerləşdirilib. Qalereya hər üç tərəfdən əhatə olunub. İkinci və üçüncü mərtəbənin cənub-şərq tərəfində otaqlar yerləşib.

Küçətini traktovkada olan yaşayış binası-

nin həcmi-fəza kompozisiyası memarlıq fəndləri və elementləri ilə monumental şəkildə çıxış edir. Aşkar üfqi bölümlərlə yanaşı şaquli bölümlər də açıq hakim mövqedədir. İri rustovka blokları birləşdirici element rolu oynayırlar. Mərtəbələr artdıqca memarlıq üsul və motivlərinin yüngülləşməsi müşahidə olunur, rustovka mozaika formasında çıxış edir. Sonuncu üçüncü mərtəbə - pəncərə gözlərinin məhdudd elementlərinin köməyi ilə tərtib edilmiş memarlıq şərhindən ibarətdir. Memarlıq kompozisiyası qabarıq şəkildə təqdim olunan karnizlə tamamlanır. Fasadın səthi plastik vasitələr və pəncərə gözlərinin ritmi ilə titrəyişə gətirilir, beləliklə, Bakı şəhərinin quruluşunda yeni memarlıq cərəyanının dinamikası yaranır. N.A. fon der Nonne neft və Bakı sənayesinin ona yaxın sahələrinin güclü yüksəlişi fonunda şəhər məhəllələrinin formalaşması və inşasının inkişaf etdirilməsi prosesinin fəal iştirakçılarından olmuşdur.

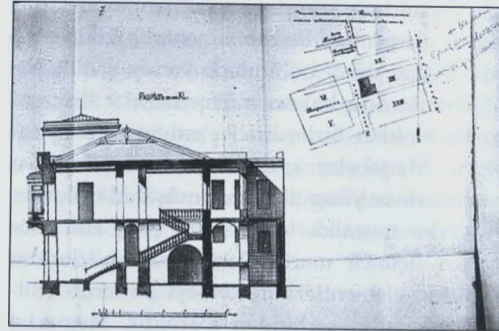
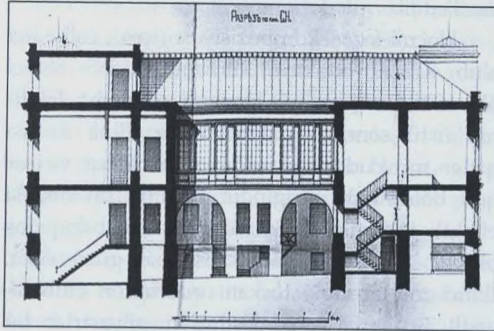
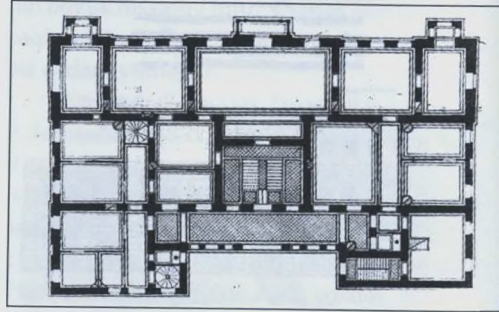
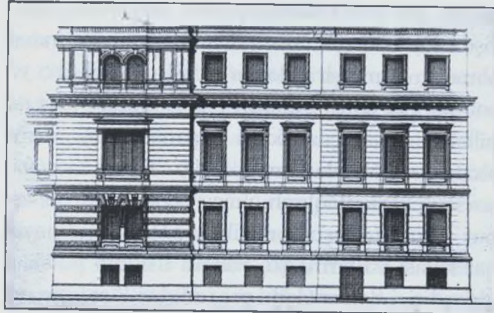
1884-cü ildən sonra Telefonnaya küçəsindəki inşaat işləri Dəmiryol vağzalı tərəfə istiqamət götürmüşdü. Yaşayış məhəllələrinin məskunlaşması prosesi gəldirdi. N.A. fon der Nonne küçənin tinində ikimərtəbəli yaşayış binası layihələndirmişdir (3 mart 1891-ci il). Genişlənmə üçün məhdudd imkanları olan kiçik sahədə memar tikinti üçün L-şəkilli plan kompozisiyası təklif etmişdir. Mənzilin künc hissəsi altıüzlü formada

tikilib. Bir qədər dərinədə, zəlin arxasında planlaşdırma nöqtəyi-nəzəridən o qədər də rahat olmayan ikimarşlı pilləkən qəfəsi yerləşdirilib və ona paralel ikinci pilləkən planlaşdırılıb. Hər iki pilləkən hava açılan kimi işıqlanır. Pilləkənlərin ətrafında dükanlar yerləşdirilib. İkinci mərtəbə çoxsaylı kiçik otaqların olması səbəbindən sıxlaşmış plan quruluşuna malikdir. Dövrələmə həyət qalereyası və birmarşlı, yüngül üslublu pilləkən birləşdirici element kimi çıxış edirlər. Planlaşmaya görə binanın tin və frontal hissələrinə balkonlar daxil edilib.

Həcmi-fəza kompozisiyası çox cəlbedici olub Krasnovodskaya küçəsində 1885-1888-ci illərdə tikilmiş yaşayış binasını xatırladır. Tikilinin üstü sonralar qaldırılmışdır. Bina indiyə qədər mövcuddur. Fasadın səthi üfqi və şaquli bölümlərlə zəngindir. Binanın tin hissəsi effektiv işlənmişdir. Sıx rustovkalı qabarıq daş bloklar fasada özünəməxsus təsir gücü verir. İkinci mərtəbədəki toskan orderindən olub təzadlı üsullarla zənginləşdirilən pilyastrlar bu mərtəbənin təsiredici elementləridir. Onlar iri yarımqəvrəvi tağ formasında olan pəncərə gözlərini nəzəri olaraq dayaqlayırlar. Pəncərə gözləri müvafiq olaraq profillənib və tağ qovuşaq daşları da yerindədir. Onların üzərində aydın cizgilənmiş frontonlu klassik karniz yerləşir. Ardınca yastı üslublu qübbə qabararaq, siluetşəkilli kompozisiya yaradır. Fasadların yan hissələrində qoşa pəncərə gözləri yerləşib. Memar onları da unutmayaraq dekorativ tərtib etmişdir.

Memar N.A. fon der Nonnenin layihə işləri arasında iki-üç mərtəbəli binaların həlli baxımından maraqlı memarlıq fasadları qorunub qalmışdır.

Yan rizalitləri olan üçmərtəbəli yaşayış binası qeyri-adi kompozisiya həlli ilə diqqəti çəkir. Fasadın mərtəbələr boyu ardıcıl inkişafı N.A. fon der Nonne üçün konseptual əhəmiyyət daşıyıcısıdır. Profilləşdirici element və detallarla

dolğun olan nəzərəçarpacaq üfq bölmələr üstünlük təşkil etməklə, fasadın plastik kütlələrlə təqdim olunan səthini zənginləşdirirlər.

Memar şəxsi özəlliklərini klassik üsulların yüksək səviyyəsinə qaldırmaqla, hər zaman fasada daş memarlığın geniş açılmış təsvirini verməyə çalışır. O, fasadın memarlıq palitrasını sıxıb məhdudlaşdırmır, onun mövqeyini zəngin rızalit rustovkası ilə genişləndirməyə cəhd edir.

Birinci mərtəbənin iri dükan gözləri yuxarı mərtəbələrə təzad təşkil edərək, daş hörgünün mozaikası ilə qarşılıqlı təsirdədir. Burada pəncərə gözlərinin bədii özəlliyə malik haşiyə və sandriklər vasitəsilə qabarıq təqdimatı da öz rolunu oynayır.

Memarlıq ifadəsinin daha ağır formalarından olan karniz və konşteynlərlə yanaşı, onların altı ilə təmiz, hamar divar zolağı keçir ki, bu da fasadın aşağı və yuxarı hissələri arasında təzad yaradaraq, binanın çoxaspektli ümumi inkişaf kompozisiyasını tamamlayır.

XIX-XX əsrlərin kəsişməsində N.A. fon der Nonne Bakı inşaatında memar və şəhərsalma mütəxəssisi kimi xüsusi yer tutur. Onun inşa etdiklərinin demək olar ki, hamısı dövlətin mühafizəsinə götürülüb. Özünün üçölçülü həcmi plastikası ilə Bakının strukturunda qiymətli memarlıq zینəti olan Debur sarayını bir daha xüsusi qeyd etmək çox vacibdir.

BAKILI MEMAR ADOLF EYXLER (1869-1911-ci illər)

Arxitektör Adolf Vasilyeviç Eyxler Bakı şəhərində doğulub (1869-1911-ci illər), Bakı şəhər Upravasında qulluq etmişdir. O, Moskva Rəssamlıq Akademiyasında təhsil almış və oranı gümüş medalla bitirmişdir.

“1862-ci ildə bizm ana tərəfdən babamız, Moskva Universitetinin kimya üzrə magistri V.E.Eyxler neft sənayeçisi V.A.Kokorevdən Suraxanı Neft Emalı zavodunda işləmək və Bakıya köçmək təklifini qəbul edir. Həmin illərdə neft emalı sahəsi, o cümlədən kerosinin təmizlənməsi təzə-təzə təşəkkül tapırdı. Sonralar bu fakt Texniki Ensiklopediyanın “Neft” bölməsində (səh. 841) və 20-ci illərin Xalq Təsərrüfatının Ali Şurası (BCHX) jurnallarından birində əksini tapmışdır. Babamız tibb də çox böyük maraq göstərir, yerli camaatı pulsuz müalicə edirdi. Əvəzində xalqın ona məhəbbəti və hörməti elə dərin idi ki, vəfat etdikdə camaat onu katafalkın üstünə qoymayıb, qəbiristanlığa qədər çiyinlərində aparmışdı. Milliyyətçə bizim atamız yarı alman, yarı çex idi. Onun anası əslən Praqadan idi. Atamızın Bakı şəhər Upravasındakı fəaliyyətindən bizə belə kədərli fakt məlumdur: şəhər xəstəxanasının kapital təmiri (yenidən qurulması) zamanı atamız və fəhlələrdən biri qara çiçək xəstəliyinin ağır formasına yoluxur və hər ikisi də bu xəstəlikdən vəfat edir”.

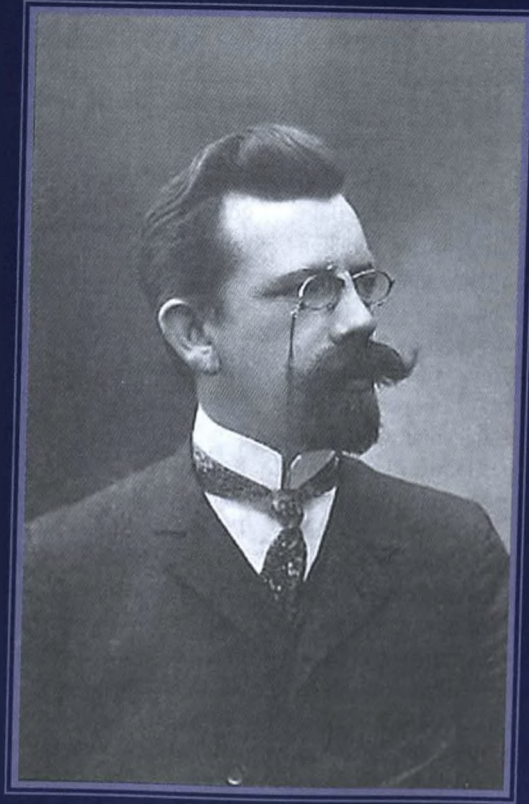
Bu sətirlər Adolf Eyxlerin böyük qızı İrenin məktubundandır. O, 1908-ci ildə anadan

olmuşdur. Məktub müəllifə 01.12.1970-ci ildə göndərilmişdir. Zərfə atasının iki şəkli də qoyulmuşdu. Deməliyəm ki, Eyxlerin qızlarının taleyi çox ağır olmuşdur. İnqilabdan sonra onlar Almaniyadan qovulur və yenidən Bakıya qayıtmağa məcbur olurlar. Burada da tale onların üzünə gülmür, Frunze şəhərinə sürgün edilir və orada yaşamaq olurlar.

Müəllif onlarla arxitektör Pavel İvanoviç Koqnovitskinin qızı İrena Pavlovnanın vasitəsilə əlaqə yaratmışdır. Bacılar Bakıda olarkən İrena Pavlovna ilə dostluq edirdilər. İrena Koqnovitskaya R.Mustafayev adına İncəsənət muzeyində sənətsünas işləyirdi. Müəllif onunla tanış olduğundan, İrena Eyxlərə, Frunze şəhərinə məktub yazmağı xahiş edir. Beləliklə, mən memar Adolf Eyxlerin ailəsi haqqında qiymətli məlumatlar əldə etdim.

Adolf Eyxler memar və vətəndaş kimi böyük hörmət sahibi idi. Onun dəfn mərasimində məşhur inşaatçı-podratçı Hacı Qasımov çıxış edərək demişdi: - mən 25 ilə yaxındır ki, Bakıda binaların inşasında çalışıram. Bu müddət ərzində demək olar ki, Bakı şəhərinin bütün memar və mülki mühəndisləri ilə görüşmüşəm. Lakin Adolf Eyxler kimi təvazökar və vicdanlı arxitektora rast gəlməmişəm.

Deməliyəm ki, bu, Hacı Qasımovun son çıxışı idi. O, elə həmin il, yəni 1911-də Murtuza Muxtarovun Persidskaya küçəsindəki sarayının tikintisində işləyərkən hündürlükdən yıxılıb həlak olur.

ADOLF EYXLER
(1869-1911-ci illər)

Hacı Qasimov görkəmli podratçı olduğundan, Bakının demək olar ki, bütün iri tikintilərində iştirak edib. O da özü haqqında xoş xatirələr saxlamışdır.

Azərbaycan Respublikasının MDTA-nın materiallarından görüldüyü kimi, A.Eyxler o qədər də çox layihələr hazırlamamışdır. Memarın layihələrini və Bakının tarixi ərazisində ucaldığı binaların siyahısını təqdim edirəm:

- Qalada ikimərtəbəli yaşayış binası, 1893-1895-ci illər.
- Aziatskaya, Morskaya və Karantinnaya küçələrinin tinində ikimərtəbəli yaşayış binası, 1893-1896-cı illər.
- Telefonnaya küçəsində birmərtəbəli daş "nömrələr", 1894-1895-ci illər.
- Merkuryevskaya və Birjevaya küçələrinin tinində birmərtəbəli yaşayış binası, 1894-1895-ci illər.
- Suraxanskaya küçəsində ikimərtəbəli yaşayış binası, 1894-1896-cı illər.
- Aşumov məscidinin daş hasarı və Poçtovaya küçəsindəki məscid, 1895-1898-ci illər.
- Naqornaya və Pozenovskaya küçələrinin tinində ikimərtəbəli yaşayış binası, 1895-1896-cı illər.
- Nijnyaya Priyutskaya küçəsində ikimərtəbəli yaşayış binası, 1895-1896-cı illər.
- Qalada ikimərtəbəli yaşayış binası, 1895-1896-cı illər.
- Praçeçnaya (Qoqol) küçəsində daş dükənlər, 1895-1896-cı illər.
- Spasskaya küçəsində birmərtəbəli yaşayış binası, 1895-1896-cı illər.
- Qimnaziçeskaya küçəsində birmərtəbəli yaşayış binası, 1895-1896-cı illər.
- Kubinskaya küçəsində ikimərtəbəli yaşayış binası, 1896-1897-ci illər.
- Bakıda ikimərtəbəli yaşayış binası, 1896-1897-ci illər.
- Qubernskaya, Kolyubakinskaya və Spasska-

ya, 135 küçələrinin tinində Paralelnaya, 56-nın tını, ikimərtəbəli yaşayış binası, 1902-ci il.

XIX əsrin sonuna qədər şəhər memarlığı əsrlərdən bəri öz qanunauyğun postulatlarını diktə edən Avropa klassikasının orderli və ordersiz üslub təzahürlərinə istinad edirdi. Qədim Poma dövründən başlayaraq Renessans, barokko, klassisizm, ampir kimi fərqli üslublar bir-birini əvəz etmişdir. Nəhayət, XIX-XX əsrlərin keçidində memarlara qısamüddətli yeni cərəyan bəxş edən və yenə də order sisteminə əsaslanan modern üslubu meydana gəlir.

Order dünya memarlığının təməl daşıdır. Sosial-iqtisadi, ictimai və siyasi meyllərin təsirinə məruz qalan üslub sistemləri müxtəlif təzahürlərdə çıxış edir, lakin "order və sütun öz yaradıcılıq gücünü qoruyub saxlayırdı". Memarlar bu imkanlardan məmnuniyyətlə bəhrələnərək, dünya memarlığı salnamələrinə adlarını həkk edirdilər.

Arxitektör Adolf Eyxler həmin nəsil memarlarındanıdır. O, klassik mühitdə təhsil almış və bu cərəyanın təsiri altında işləyib yaratmışdır. A.Eyxlerin şəhərin mərkəzi hissəsində ucaldığı bir çox bir-iki mərtəbəli tikililər ikinci dalğa inşaat bumu zamanında uçurulmuş və həmin sahələrdə "monumental, əsaslı inşaat əsərləri" ucaldılmışdır.

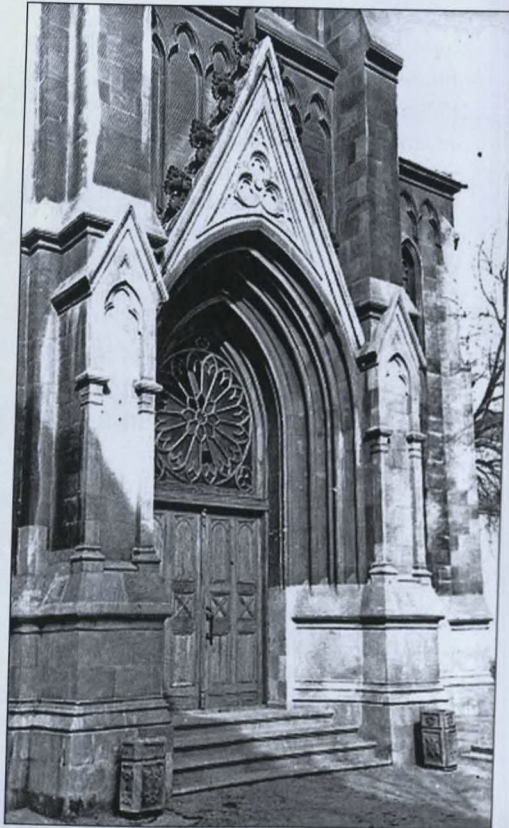
Lakin memar A.Eyxler özündən sonra iki əlamətdar tikili qoyub getmişdir. Onlar tamamilə fərqli, hətta əks üslublarda olub, bu gün də şəhərə yaraşır verir və şəhər mühitinin təşkilində fəal iştirak edir.

Bunlardan birincisi, Telefonnaya, 17 ünvanındakı alman kirkasıdır (1895-1898-ci illər). İkinci tarixi abidə Yuxarı Naqornı 14, Poçtovaya, 32-nin tinində, şəhərin yüksək nöqtələrindən birində yerləşən, milli-romantik üslubda olan Müsəlman məscididir (1909-cu il). Memar Adolf Eyxlerin istedadı və peşəkarlığı hər iki dini tikilidə əks olunmuşdur.

Telefonnaya küçəsinin qırmızı xəttindən xeyli geridə ucalan kirkanın yerləşmə mövqeyini uğurlu hesab etmək olar. Belə taktiki yanaşma binanın həcmi-fəza strukturunun tam gücü ilə açıqlanmasına imkan vermişdir. Binaın parlaq gözəlliyinin müşahidəsi üçün də seçilmiş mövqə çox əlverişlidir.

Bakı şəhərinin ensiz küçələrinin qırmızı xətlərində yerləşən və kifayət edəcək vizual memarlıq panoramı olmayan ictimai və mülki tikililərdən fərqli olaraq, kirka, miqyas və fəza atmosferi aydın duyulan dini mahiyyətli yeganə tikilidir. Burada ətraf tikililər bina üçün sıxıntı yaratmır, o, kompozisiya dominantı kimi öz memarlıq şərhində çıxış edir.

Kirkanın planında dartılmış düzbucaqlı formasında olan, dərin ajıdolul zal təqdim olunmuşdur. Təmiz divar fonunda qabarıq profillənmiş qotik tağ diqqətəlayiqdir. Ajido qübbə və yanlardakı tağşəkilli pəncərə yerləri ilə birgə zal interyerinin daxili fəzasının mərkəzi oxunu müəyyən edir. İnteryer həlli ciddi və sadədir, ənənəvi şəkildə yanlardakı qotik formalı pəncərələrdən işıqlanır. Ağac memarlığının ən yaxşı ənənələrində işlənmiş plafon alman qotikası üçün səciyyəvidir.

Kessonlaşdırılmış tutqun tavan irəli çıxan gözəl kronşteynləri ilə birgə zalın təmiz divarlarının üzərinə effektiv şəkildə oturub. Divarların iri səth müstəviləri ilə təzadlı nisbətdə olan memarlıq elementləri maraqlı kompozisiya həllinə gətirilmişdir.

İbadət zalının baş girişi üstündə, apsida ilə üz bəzəyində ikinci mərtəbədə orqan musiqisi üçün balkon yerləşir. Sadə həllinə baxmayaraq, sakit memarlıq kütlələrinin mütənasib bölümləri, dekorativ elementlərin zövqlə tətbiqi və interyerdə aparılmış işlərin yüksək keyfiyyəti sayəsində zal yüksək məziyyətlər əldə etmişdir.

Kirka binasının başlıca elementidir, alman mənşəli qotikanın vertikal traktovkada təcəssüm etdirilən əzəmətli memarlıq obrazıdır (120). Layihənin əsas sifarişçiləri olan Bakının alman mənşəli sakinləri memar A.Eyxlerin qarşısında belə bir tələb irəli sürmüşdülər ki, layihələndirilən kirka Yelenendorf (indiki Samux) koloniyasındakı kirkanı xatırlatmalıdır. Yelenendorfdakı kirkanın müəllifi bizə məlum deyil, tikili müəyyən qədər orta əsrlər Almaniyasının əyalətlərindəki dini tikililəri xatırladır.

Lakin XIX-XX əsrlərin keçidində Zaqafqaziyanın və çar Rusiyasının iri sənaye mərkəzlərindən birinə çevrilən Bakı üçün Yelenendorfdakı kirka memarlıq göstəricisi ola bilməzdi.

İstedadlı memar-rəssam olan A.Eyxler çox zərif memarlıq üslubunda çalışırdı. Dərin eru-

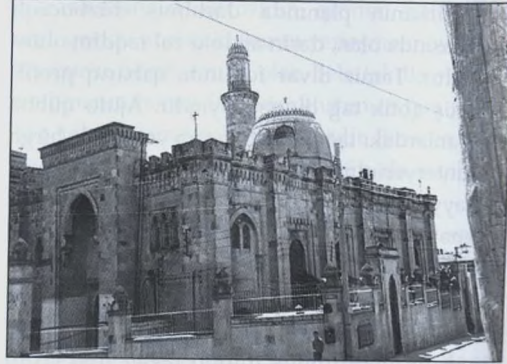
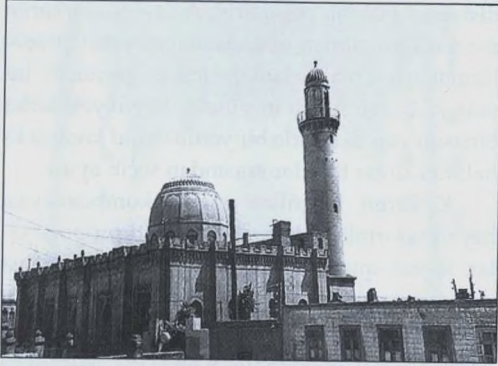
disiya və yüksək peşəkarlıq A.Eyxlərə kirkanın memarlığını alman qotikasının ən yaxşı ənənələrində işləyib hazırlamağa imkan vermişdi. İnşaat və bəzək işlərinin yüksək keyfiyyəti kirka binasını yan tikililərlə bir yerdə vahid kompleks halında sırayı tikililər arasından seçib ayırır.

Kirkanın birqülləli şaquli kompozisiyası həyətin dərinliyindədir. Mütənasib proporsiyalar, inşaat qurğusunun əsas hissələrinin səliqə bölümləri və qotik elementlərin dekorativ artıqlığına yol vermədən əldə olunmuş həcmi plastika binanı çox ifadəli edir. Ciddi, bir qədər irəli çıxan səciyyəvi pilonlar mərkəzi portalı daha çox nəzərə çarpdırır. Portal dekorativ, dinamik frontonla tamamlanır. Onun enişləri krablar və xaççıçəklərlə bəzənib.

Təbii ki, Marburqdakı müqəddəs Yelizaveta kilsəsi ilə müqayisədə A.Eyxlerin qarşısında duran vəzifələr istər binanın miqyası, istərsə də həcmi-fəza kompozisiyasının həlli baxımından daha sadə olsa da, memar bu tikilidən müəyyən mənada ilhama gəlməyə bilməzdi.

Portalın qabarıq profillənmiş şişbucaq tağı yumşaq profillər vasitəsilə qapı üzərindəki qızıl-gül naxışını diqqətə çəkərək, sevinc və rahatlıq atmosferi yaradır. Portal üzərində ardıcıl olaraq qotik memarlığın çatma formaları öz dinamik proporsiyaları ilə yerlərini tutur və səkkizüzlü plana malik qüllə ilə aksent şəkildə bərkidilir. Bu maraqlı üsul alman qotikasının xüsusi məşəlinə çevrilərək, frontonları, krablar və xaççıçəklərlə bir yerdə enişləri təkrar edir. Burada memarlıq miqyaslı səmtləşdirilmiş dinamika təzahür edir. Bakılı sənətkar-ustaların məharətli işi, Abşeron karxanalarının əla keyfiyyətli daşı və memar A.Eyxlerin istedadı kirkanı Bakı şəhərində qotik memarlığın apofeozuna (təntənəsinə) çevirir.

İ.K.Ploşkonun Müqəddəs Məryəm katolik kostyolu da şəhər inşaatında əhəmiyyətli memarlıq tonu kimi səslənirdi, lakin təəssüf ki, bolşeviklərin hakimiyyəti dövründə məhv edil-

miş və tale belə gətirir ki, yerində DİN-nin klub binası tikilmişdir (95).

Kirkanın şaquli binasının təsir gücü birmənalı deyildir. O, yan, lakin ona harmonik şəkildə qovuşan kütlələrlə bir yerdə dominant mövqeyini qoruyub saxlayır. Memarlıq elementləri ilə qapanan çatma tağ yerləri qabarıq ifadə olunur.

Kirkanın ümumi həcmi-fəza və memarlıq kompozisiyası arxitektora A.Eyxlərə qotikaya yeni nəzər salmaq imkanı verir. Onun memarlığı şərq atmosferində formalaşmış və digər konstruktiv-karkas sistemində yüksələrək qotik üslubi strukturu yaratmışdır.

Bakı-Abşeron daş memarlığı yeni yaradıcılıq dalğasını hərəkətə gətirmiş və memarlara öz əsərlərində qotik üslub cərəyanından daha əlverişli rakursda istifadə etmək imkanı vermişdir. İ.Qoslavski, A.Eyxler, İ.Ploşkonun binaları belə bir memarlıq tezisini təsdiqləyir ki, bütün Müsəlman Şərqinin və Qərbin çatma tağı bütün bina və inşaat qurğuların memarlığının təməl daşdır. Qotik memarlıq yeni sosial-iqtisadi şəraitdə formalaşmışdır, lakin istər Şərqdə, istərsə də Qərbdə vahid bir mənbədən inkişaf etmişlər.

Bu səbəbdən də Bakının qotik binaları öz bircins memarlıq formaları ilə müsəlman məscidlərinin yanında yabançı görünümlər. Bakının yuxarı hissəsi, Poçtovaya, 31-in tinində

yerləşən Eyxlerin Aşumov məscidi (1899-1909-cu illər) şəhər inşaatında görkəmli nümunədir.

Aşumov məscidi küçələrin qırmızı xəttindən bir qədər arxada dayanıb və hündür hasarla əhatə olunub. Hasardan adlayan insan ensiz həyat zolağına düşür, həmin zolağın oxu üzərində darılmış proporsiyalarda olan portalla qarşılaşır. Portalı belə narahat mühitdə yerləşdirərkən arxitektora hansı parametrləri rəhbər tutduğu aydın deyil. Mənə elə gəlir ki, Eyxler məscidi tikərkən daş hasar olmamışdır. Əslində, portal Bakı-Abşeron məktəbinin ən yaxşı əhəmətlərində işlənilib. Portalın ardınca vestibül gəlir, ondan sonra zalın üç-nefli strukturu açılır və zal ox boyunca yerləşən mehrablə tamamlanır. Gümbəzin daşıyıcı tağlarının profili - əhəməti qaydada çatmatağdır. Belə memarlıq-plan sistemi nəzərdən keçirilən dövrün məscidləri üçün klassikaya çevrilmişdir. Mərkəzi nefin axırıncıdan əvvəlki tağ aşırımı ilə kəsişdiyi yerdə barabanla gümbəz yüksəlir. Gümbəz sütunlar üstündə olan tağların sakit ritminə, məscidin daxili fəzasına dinamiklik verir. Memarlıq repertuarının artikuliyası zənginləşir. Mehrib qarşısında gümbəz seksiyasına qədər boş meydançanın yaradılması nəticəsində xüsusi fəza kompozisiyası yaranır, bu da ibadət zalının məsul hissəsini nəzərdən genişləndirir.

Sütunlu və çatmatağlı zalın üç-nefli mühiti perspektivdə "canlı" orqanizm təsiri bağışlayır və ziyarətçi bu memarlığın sehrli təsiri altına düşür. Çoxsaylı işıq gözləri olan gümbəz barabanla birgə memarlıq formalarının lokal halqasını pozaraq ibadət zalının kompozisiyasını səsləndirir, eyni zamanda həcm və siluətlərin küçədəki fəza təsirini təmin edir.

Planın memarlıq həlli, eləcə də Aşumov məscidi binasının ümumi kompozisiyası yüksək plastikası ilə seçilir. Daş divar və detallar mükəmməl şəkildə işlənib. Bakı binalarının tikinti keyfiyyətinə olan belə münasibət əhəmətidir və dövrümüzə qədər çatmış binalar buna sübutdur.

İbadət zalının şərq fasadının qarşısında üzvi şəkildə geniş qalereya yerləşir. Qalereyaya iri formalı tağlı girişlər açılır. XIX-XX əsrlərin keçidində Bakı-Abşeron regionundakı dini tikililərin fasadında tağlı qalereyaların tətbiqi üsulundan fəal şəkildə istifadə edilirdi. Bakı memarlarının yaradıcılığında müşahidə olunan bu yeniləşmiş, effektiv memarlıq kompozisiyası Şirvanşahlar Saray Kompleksinin Divanxanasında tağ sırası və onu əhatə edən həyətin təsiri altında formalaşmışdır. Milli memarlıq irsindən qaynaqlanan üsul və motivlərdən istifadə Qasımbəy məscidi (arxitektora Qafar İsmayılov, 1890-cı illər), mülki mühəndis Zivərbəy Əhmədbəyovun Təzə-Pir məscidi (1905-1914-cü illər), Hacı Əjdər bəy Aşurbəyov məscidində (1912-1913-cü illər) müşahidə olunur (3).

Aşumov məscidinin şərq fasadı bütövlükdə şəhərə üz tutub və ərazinin relyefi sayəsində hündür stilobat üzərindədir. Cənubda məscidin memarlıq kompozisiyasını yuxarıya doğru nazikləşən, zərif minarə təşkil edir.

Bakı-Abşeron regionunun digər məscid minarələri ilə ümumi oxşar cəhətlərə malik olsa da, minarə fərdiliyi ilə seçilir.

Məscid binası ətraf tikililərin arasında sıxışdırıldığından, gümbəz və minarə istisna

olmaqla, bu maraqlı tikilinin həcmi-fəza kompozisiyasını dolğunluğu ilə hiss etmək mümkün olmur. Binarın korpusu şaquli bölümlərin ritmi ilə pilonlara bölünüb. Pilonlar memarlıq kütlələrinin plastikasına təsir edərək karnizin stalaktit zolağına və merlonlara keçir.

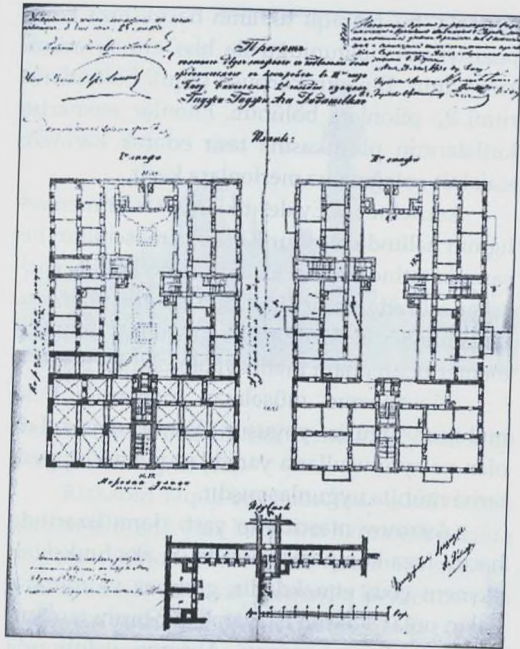
Arxitektora A.Eyxler tikilinin fasad memarlığının həllində məşhur Kordova məscidinin inşasında tətbiq olunan üsul və motivlərdən açıq-aşkar istifadə etmişdir. Onun şaquli pilonları, tamamlayıcı elementləri və memarlıq detalları memar üçün ilham mənbəyi olmuşdur.

Kordovanın müsəlman memarlığı Bakı mühitinə uğurla yovuşur. Vahid qaynaqları olan və eyni üsullarla yaradılan memarlıq yerli tarixi mühitə uyğunlaşmışdır.

Aşumov məscidinin yastı damı üzərində həcmi-fəza kompozisiyasında iki əks funksiyalı element çıxış etmişdir: gümbəz və minarə. Lakin onlar sinxron işləyərək, bir-birini tamamlayırlar. Minarə əhəməti Abşeron üslubunda olsa da, gümbəz məmlüklər dövrünün Qahirə məscidlərinin forma və memarlıq fəndlərinin təsirini əks etdirir (92).

Memar A.Eyxler dini tikililərdən başqa Bakının tarixi məhəllələrinin müxtəlif hissələrindəki yaşayış binalarını da layihələndirmiş, şəhərdə məktəblərin inşasında fəal iştirak etmişdir. Eləcə də klassik təmayüllü order sistemi və üslubpərəstlik əsasında həyata keçirilən yaşayış binalarının inşası da onun yaradıcılığında əlamətdar yer tutur. Bütün Bakı memarları XIX-XX əsrlərin keçidində memarlığın bu inkişaf yolundan keçmişlər.

Binaların kubşəkilli həcmliyi öz memarlıq-plan üsulları ilə klassik və üslubi istiqamətə müvafiq gəlir, təbii həlli pozmurduklar. Burada yerli əhəməti forma və üsullar qüvvəyə minir, onların qarşılıqlı təsiri memarlıqda maraqlı nəticələrə gətirir. Həcmi quruluşun yeni arxitektura ilə birgə istifadəsi şəhər inşaatının repertuarını xeyli genişləndirirdi.

Bakının I gildiya taciri Hacı Hacı-Ağa Dadaşovun Morskaya, Karantinnaya və Aziatskaya küçələrinin en dairəsindəki ikimərtəbəli yaşayış binasının layihəsi bu mənada əlamətdardır. Layihəyə şəhər Upravasında 25 may 1893-cü ildə baxılıb, 29 may 1893-cü ildə şəhər Dumasında təsdiq edilmişdir.

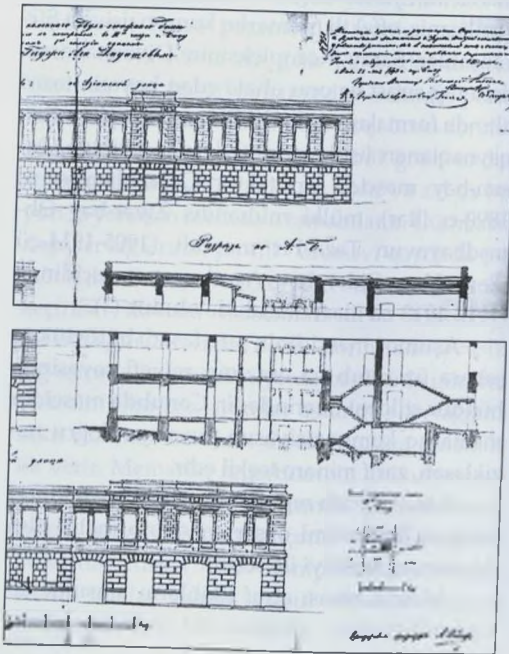
Mülkün sahəsi məhəllənin yarısını tutur (qabarıqlar 35x52 m). Planda bina perimetr boyunca tikilmişdir. Həyətin eni boyu, köndələn hissə istisna olmaqla, iki sıra otaq düzümü sistemi tətbiq edilib. Uzunlu enindən xeyli böyük olan həyət ikimərşli pilləkən qəfəsləri olan açıq qalereya ilə əhatə olunmuşdur.

Pilləkən qəfəsləri tərəflərin parametr oxları üzərində yerləşib. Həyət pilləkənləri konstruktiv olaraq baş pilləkənlərin davamıdır. Lakin onların girişləri həyət tərəfdəndir və bilavasitə qalereya ilə əlaqədar olub, bir qədər həyətin hüdudlarından kənara çıxırlar. Bununla belə,

yaşayış binasının əsas parametrləri yaxşı tərtib olunmuş və seksiyalara bölünmüş fəza sistemini təşkil edirlər. Pilləkən qəfəsləri iki ayrıca mənzilə xidmət edir. Mənzilin bütün otaqları təyinatlarına görə ayrılıb. Bütün mənzillərin öz eyvanları, məişət otaqları və sanqovşağı vardır. İkinci mərtəbənin fasadlara yönəlmiş balkonları hər bir mənzilin əsas elementlərindəndir.

Bütün mənzillər konstruktiv olaraq birbirləri ilə uzununa və eninə olan kapital divarlarla əlaqədardır. Bu divarlar səs izolyasiyasını tam təmin edirlər. Bütün otaqlar qızdırılır. Arxitektör A.Eyxler layihəsində həmin dövrün tələblərinə cavab verən bütün texniki kommunikasiyaları nəzərdə tutmuşdur. A.Eyxler istər memarlıq, istərsə də həyat fəaliyyətində alman dəqiqliyi və mütəşəkkilliyi ilə seçilirdi. O, təvazökar və kamil bir ziyalı idi.

Binanın mərkəzi hissəsini planlaşdırarkən arxitektör A.Eyxler layihəyə uzununa dörd kon-

struktiv divardan ibarət olan yeni struktur daxil etmişdir. Belə yenilik müvafiq olaraq yeni üsulların tətbiqinə gətirir. Uzununa genişlənmiş planın eninə üç seksiyaya bölünməsi özünü göstərirdi: mərkəzdə iki yaşayış seksiyasının otaqlarının söykəndiyi baş pilləkən qəfəsi yerləşirdi. Onların arxasında kapital divarları olan iki kvadratşəkilli otaq və zal. Seksiyaların planlaşdırılmasının əsas elementi kimi kvadrat götürülmüşdür. Binanın inkişaf parametrini məhz həmin kvadrat müəyyən edir. Arxa pilləkən birbaşa qalereyalarla əlaqədardır və həyətə yönlənərək onun şərq və qərb sərhədlərini müəyyən edir.

Yaşayış binasının plan quruluşu kompozisiya baxımından maraqlı və məhsuldar işlənmişdir. Burada səslənən yeni memarlıq məzmunu müasir üsullarla zənginləşdirilmişdir.

Geniş mülkün ikimərtəbəli binasının Morskaya küçəsinə baxan baş fasadı Karantinnaya və Aziatskaya küçələrinə baxan fasadlardan çox seçilmir. Əgər fasadların tam açması verilərsə, vahid memarlıq panoramı alınar. Yalnız birinci mərtəbənin baş və yan fasadları dükan gözlərinə çevrilib. Tikilinin qalan hissəsi yaşayış mənzillərinə aiddir.

Arxitektör A.Eyxler Avropa order klassikasının sakit motivli üsul və elementlərini tətbiq etməklə fasadların geniş panoramında memarlıq ekspressiyası yaratmışdır. Birinci mərtəbənin sıx və seçilən rustovkası, ikinci mərtəbədəki altı pəncərə gözünün ritmi, pilləkən qəfəsləri ilə baş girişlərin yerləşdiyi rizalitlər - binanın əsas tərkib hissələridir.

Rizalitlərin funksiyaları yerli səciyyədədir. Dominant elementlər kimi kürsünün, mərtəbəarası qurşaqların bölümləri, eləcə də pəncərə gözləri altındakı üfqi bölümlər və enli karniz çıxış edir.

Pəncərə gözlərinin sıx profilənmiş haşiya və sandriklərlə təmsil olunan xüsusi replikası fasad memarlığının tərkib hissələrindəndir. Pən-

cərə aralıqları yumşaq rustovka ilə işlənib. Fasad üzərində memarlıq üsullarının belə nisbəti nəticəsində dinamik impuls və təsirli plastika yaranmış olur. Eləcə də kronshteynlər üzərində yerləşdirilən balkonların həcmi inikası baş verir.

Arxitektör A.Eyxler Dadaşovun yaşayış binasının üzərində işləyərək memarlıq-dekorativ üsul və detallardan istifadə zamanı xüsusi yanaşma nümayiş etdirmişdir. Fasadlar ciddi, lakin Avropa klassikasının nəcib formalarında alınmışdır.

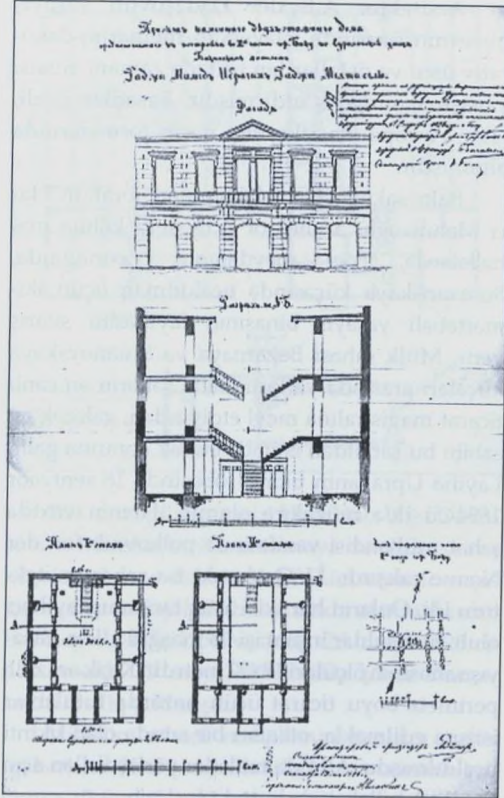
Bakı sakini Hacı Məhəmməd İbrahim Hacı Mehdi oğlu arxitektör A.Eyxlərə köhnə məhəllələrdə, Poçt meydanının yaxınlığında, Suraxanskaya küçəsində ucaldılmaq üçün iki-mərtəbəli yaşayış binasının layihəsini sifariş verir. Mülk sahəsi Bazarmaya və Sisianovskaya küçələri arasında yerləşir. Sahə şəhərin ən canlı ticarət magistralına meyl etdiyindən, gələcək ev sahibi bu şəraitdən istifadə etmək qərarına gəlir. Layihə Upravanın tikinti şöbəsində 18 sentyabr 1894-cü ildə müzakirə olunub. Həmin vaxtda şəhər mühəndisi vəzifəsində polkovnik fon der Nonne çalışırdı, İ.V.Qoslavski isə şəhər arxitektoru idi. Onların hər ikisi artıq tanınmış layihəçi olub, məhsuldar inşaat işi ilə məşğul idilər. Yaşayış sahəsinin ölçüləri 18x22 metrdir. Kiçik ərazidə perimetr boyu ticarət üçün nəzərdə tutulanlar istisna edilməklə, otaqları bir sırada olan tikinti ucaldılmışdır. Altında tualetlər yerləşdirilən açıq üçmərsli pilləkən də burada yerləşib.

Ticarət dükənləri fasad tərəfdə yerləşdirilib, fasadın mərkəzində isə geniş həyət girişi vardır.

Mərtəbələrdəki qalan otaqlar standart ölçülüdür. Həyət məkanı boşdur, birinci mərtəbədə qalereya olmasa da, ikinci mərtəbənin dövrələmə eyvanı vardır. Bina sahibi orta təbəqədəndir, fasadın işləməsi iddialıdır.

Bina fasadının simmetrik-ox memarlıq kompozisiyası rizalitle qeyd edilib və plastiktir. Mərtəbələrarası tyaqaların üfqi bölümləri sıx

səciyyəlidir və fasadın inkişaf vektorları kimi bir-birləri ilə qarşılıqlı təsirdədir. Mərkəzi pylonların rustovkası bina səthində ehtizazdadır və memar A.Eyxlerin niyyətinə əsasən öz mövqeyini diklə edir.

Təbiiq edilən bu üsulun əhəmiyyətini bir daha qabartmaq üçün ikinci mərtəbənin rizalitində müntəzib pəncərə gözləri yerləşdirilib. Onların ortasında toskan orderindən olan pilyastrlar, pilyastrların üzərində isə qabanq formalı, üfüqi həndəsi fiqular yer alıb. Nəticədə, mərkəzdə düzbucaqlı formasında kompozisiya elementi alınır, onun üzərində isə karnizlə bir yerdə klassik fronton seçilir.

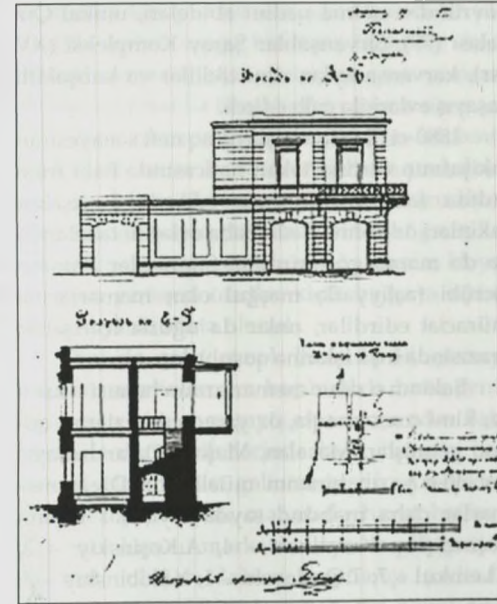
Memar fasadın mərkəzindən hesablanmaqla yan tərəflərdə haşiyə və sandriklərlə zəngin-

ləşdirilmiş iki pəncərə gözü yerləşdirib. Geniş pəncərə aralıqları müəyyən rəsmli rustovka ilə işlənib. Yaşayış binasının ümumi memarlıq kompozisiyası plastik qavranılır və ətraf tikililərin ensiz fəza mühitində kifayət dərəcədə müsbət təsir göstərir.

Memar A.Eyxler təkə iri yaşayış binaları və ikimərtəbəli tikililər layihələndirməmişdir. İnşaat işləri sifarişçinin vəsaitindən asılı olduğundan, şəhərdə birmərtəbəli evlər də tikilirdi. Bakı sakinlərindən biri Kəbləyi Abutalıb Hacı Murad-Əli oğlu sahibi olduğu uzunsov, Gimnaziçeskaya küçəsinə yönələn, küçətini torpaq sahəsində birmərtəbəli ev tikmək qərarına gəlir. Layihənin hazırlanması üçün memar A.Eyxlərə müraciət edir. Layihə çox sadə tərtibatda işlənib və heç bir memarlıq həlli iddiası yoxdur. Planda fərqli üslublu qruplar təqdim olunur. Bina, ikisrallı otaq sistemi və eyvanı ilə döngəyə yönəlmişdir. Binaın Gimnaziçeskaya küçəsinə baxan digər birsrallı otaqlar sistemi, demək olar ki, kvadrat şəkilində olan üç otaqdan və eyvandan ibarətdir. Sahə dürtüst tənzimlənməyib, çünki şimal-şərq tərəfdə ikimərtəbəli, şüşəbəndli və birotaqlı tikili meydana çıxır. Pillekən açıq üslubludur. Bü-tövlükdə plan yaxşı təşkil edilməyib və təsadüfi xüsusiyyətlidir.

Sadə fasadlar ifadəliliyi ilə seçilmir, üsul və elementlər xüsusi əhval-ruhiyyə doğurmur. Demək olar ki, memar A.Eyxlerin yaradıcılığı üçün bu layihə təsadüfi səciyyə daşıyır.

Digər Bakı memarları ilə müqayisədə arxitektör A.Eyxler çox az layihə işləri hazırlayıb. O, şəhər Upravasının Tikinti şöbəsində sahə memarı vəzifəsində xidmət etmişdir. Görünür ki, yalnız ona müraciət edildikdə sifarişlər qəbul etmiş, özü sifarişçi axtarışında olmamışdır. Ola bilsin ki, böyük təvazökarlığı da onun məhsuldar yaradıcılıq işi ilə məşğul olmasına mane olmuşdur. Lakin çox gözəl alman qotik kirkası XIX-XX əsrlərin qovuşağında Bakıda yaşayış

yaratmış istedadlı memar A.Eyxler haqqında layiqli xatirədir.

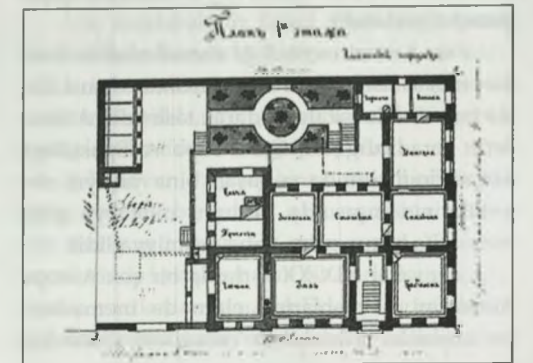
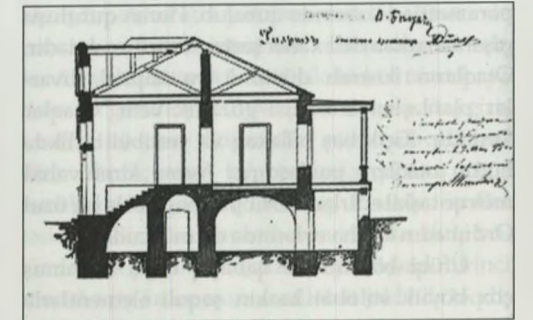
Nijnyaya Priyutskaya və M.Qorki küçələrinin tinində yerləşən kiçik malikanə çox əhəmiyyətli sifarişlərdən deyildi. İkimərtəbəli evin layihəsi 19 aprel 1895-ci ildə şəhər Upravasında müzakirə edilib və inşa işlərinə icazə verilib. Layihə maraqlı həcmi-fəza kompozisiyasına malikdir. Buradakı şaquli və üfüqi bölümlər birmənalıdır. Birinci mərtəbədə iki dükən gözü, ikinci mərtəbədə isə pəncərə yerləri vardır. Mərtəbəarası profillənmiş qurşaqlar dükənlərin üstündəki fasad sahəsini doldurub. Küncdə kronşteynli daş balkon yerləşib. Pylonlar hər iki mərtəbədən keçir. Təmiz, hamar fon üzərində pəncərə yerləri zəngin haşiyə və sandrikləri ilə aydın, səlist seçilir. Profillənmiş attikli karniz memarlıq kompozisiyasını tamamlayır.

Hər bir memarın yaradıcılığında ümumi durumdan, ətraf mühitə münasibətdən və sifarişçinin iqtisadi durumundan asılı olaraq uğur-

lu və o qədər də uğurlu olmayan məqamlar ola bilər.

A.Eyxler yerli ənənələrə və şərq memarlığının dünya irsinə istinad edərək yaradıcılıq istedadının gücü ilə müsəlman məscidi yaratmışdır. Həmin istedadın köməyi ilə alman kirkasının üzərində yaradıcılıq axtarışları aparmış, nəticədə, Bakının inşaatına kirkanın qotikası üzvi olaraq daxil olmuşdur.

Memar A.Eyxlerin yaşayış inşaatında isə başqa paradigmalər, başqa memarlıq mövqeləri və memarlığın digər üsul və elementləri formalaşır. Nümunə olaraq Spasskaya və Qanlı-Təpə küçələrinin tinindəki birmərtəbəli yaşayış binasını göstərmək olar. Qabarit ölçüləri 21,5x32 olan malikanə sahəsinin mötəbər sahibi layihəni arxitektör A.Eyxlərə sifariş verir. Memar layihəni 25 may 1895-ci ildə hazırlayır. 31 may 1895-ci ildə vizalan-

muş və həmin il iyunun əvvəlində şəhər Dumasında təsdiq edilmiş layihə müzakirə olunmaq üçün Şəhər Upravasına təqdim edilir.

Layihə küçətini mövqedədir. Kiçik həyət mühitini qoruyub saxlamaq mümkün olmuşdur. Yaşayış binasının planı düyrüst planlaşdırma parametrləri üzərində qurulub. Planın quruluşu nişanlanarkən düz xətlər şərtsiz təsir etməkdədir. Otaqların ikisrallı düzümü və kapital divarlar planlaşmaya xüsusi gözəllik verir. Otaqlar fərqlidir. Kiçik baş pilləkən və vestibül birlikdə bütün otaqlara paylaşımcı forma kimi vahid mövqe təşkil edirlər. Vestibüllə bağlı belə bir üsul Ordubadın köhnə evlərində də mövcuddur.

Üfqi bölümlərlə qabarıq qeyd olunmuş çox böyük stilobat kəskin şaquli elementlərlə kəsilir. Bunlar zirzəminin böyük olmayan qapı-pəncərə yerləridir.

Fasad monumentallığı atmosferindəki kəskin enişlər həcmi-fəza strukturunda xüsusi ifadə formasında təzahür edərək təsir edir. A.Eyxlerin yaradıcılığında Qanlı-Təpə və Spasskaya küçələrinin tinində yerləşən bina yaşayış obyektlərinin inşasında tutduğu mövqeyə görə memarlıq baxımından daha əhəmiyyətliyədir.

İçərişəhər XIX-XX əsrlərdə bir çox Avropa alimlərini, səyyahlarını, eləcə də memarlarını cazibədar şəhərsalma mozaikası, Sasanilər

dövründən qalma qədim abidələri, unikal Qız qalası (79), Şirvanşahlar Saray Kompleksi (XV əsr), karvansaraylar, dini tikililər və kubşəkili yaşayış evləri ilə cəlb edirdi.

1880-ci illərdən başlayaraq neft sənayesinin inkişafının verdiyi təkan nəticəsində Bakı forşattda fəal şəkildə inşa edilirdi. İçərişəhər sakinləri öz köhnə dədə-baba evlərini təzələməyə də maraq göstərirdilər. Sifarişçilər Bakının təcrübə fəaliyyətlə məşğul olan memarlarına müraciət edirdilər, onlar da uğurla İçərişəhər ərazisində inşa işlərinə qoşulurlar.

Bakının o dövr memarlarının hamısı – kimi az, kimi çox olmaqla, öz yaradıcılıq izlərini qoyub getmişlər. Məsələn, Məşədi Qafar İsmayilov 30-a yaxın binanın müəllifidir. Digər memarlar daha məhdud sayda layihələr həyata keçirmişlər: Kandinov – 4; A.Koşinskiy – 2; F.Lemkul – 7; T.Qoslavski – 1; Y.Skibinskiy – 3; K.Skureviç – 3; N.Tverdoxlebov – 2; N.A. fon der Nonne – 1; A.Eyxler – 2.

Məmmədqulu bəy Heybət-bəy oğlu Sultanovun İçərişəhərdə, gömrükxananın yanındakı üçmərtəbəli binasının layihəsini nəzərdən keçirək. Ölçülər: fasad üzrə 36 saj (13 m), şimal-qərbdə 5,45 saj (11 m), şimal-şərqdə 7,31 saj (15 m), şimalda 5,73 saj (11,5 m).

Malikanə məhdud planlaşdırma motivləri olan əyilmiş, maili düzbucaqlıdan ibarətdir. İkisrallı pilləkən qəfəsi olan nəzərəçarpan baş giriş sağdan yerləşdirilib. Arxitektora A.Eyxlerin Şəhər Upravasının İnşaat Şöbəsinə təqdim etdiyi layihə şəhər arxitektoru İ.Qoslavski və sahə arxitektoru A.Skureviç tərəfindən 1896-cı ilin oktyabrında təsdiqlənir.

Arxitektora A.Eyxler İçərişəhərin bu kiçik torpaq sahəsində ucaltdığı binanın birsrallı otaqlarını dar dəhlizlərlə bir yerdə iki üst mərtəbədə yerləşdirmişdir. Həyət demək olar ki, yoxdur, onun üçün ayrılmış sahə cəmi 3 x 3,5 saj (6,5 x 7,5 m) təşkil edirdi. Binanın fasa-

dı bəylərə layiq – tənənəli idi. Mərtəbələr yan rızalitle aydın, dəqiq hissələrə bölünüb. Assimetrik memarlıq kompozisiyası qoşa pəncərə gözələrinin ritmi ilə birgə kəskin qavranılır.

Gələn adam vestibüldən zala, ev sahibinin kabinetinə, sonra da bütün qalan otaqlara daxil ola bilər. İsitmə sistemi otaqların hamısını əhatə edir. Zaldan qonaq otağına ikisütunlu geniş keçid - özünəməxsus estrada – yer almışdır. Həyət tərəfdən yerləşən otaqlar kiçik bağçaya açılan geniş eyvanla əhatə olunub.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, çoxsaylı arxiv materiallarının heç birində hətta geniş həyət sistemi olan yaşayış evləri inşa edən Bakı memarlarının layihələrində belə, bu növ bağ sistemi planına rast gəlinməmişdir. Arxitektora A.Eyxler çox böyük məharətlə həyət bağının plan quruluşunu mərkəzi alleya və gül gərdisi ilə əhatə olunan dairəvi meydança şəkildə tərtib etmişdir. Həyətyanı sahənin şimal-qərb tını boyu bir hissəsi at tövləsi üçün nəzərdə tutulmuşdu. Qapalı malikanə düzbucaqlı formasındadır və çox rahat görünür. Bu da sifarişçiyə xoş təsir bağışlayır.

Daş tağtavanı olan geniş zirzəmi mərtəbəsi təsərrüfat məqsədlərinə xidmət edirdi. Hələlik bina mövcuddur və birmərtəbəli həcmə malik olmasına baxmayaraq küçənin bu hissəsinə yaraşlıq verir.

Qanlı-Təpə küçəsi tərəfə baxan baş assimetrik fasad gözəl roman-qotik formalarda təqdim edilmişdir. Memar A.Eyxler həmişə belə üsul və elementlərə meyilli olmuşdur. Bu binanın tərtibatı zamanı memar yeni şərhə çıxış edərək, şəhər inşaatına tamamilə yad, lakin onun romantik ruhuna yaxın olan məlum traktovka təqdim edir. Yaşayış binasının memarlıq kompozisiyasının oxu aydın şaquli xətlə portalın mütənasib proporsiyalarında əks olunub. Həmin şaquli xətlər kəskin meyilli frontona keçir və pəncərə yeri formasında birləşirlər.

Təmtəraqlı qeyd edilmiş portal yeri müstəqil yarımçevrə şəklindədir. Qabarıq müsəlman-qotik tağı ilə tamamlanır. Girişin qapı yeri frontonlu çatma tağ şəklindədir, pəncərəsi var.

Belə memarlıq şərhində təqdim olunan portal fəal kompozisiya qüvvəsi əldə etmiş olur və fasadın ümumi fonunda aydın seçilir.

Paralel olaraq fasadın hüdudunda sol tərəfdən A.Eyxler kvadrat proporsiyalarda kürsüsüz, plastik cəhətdən zənginləşdirilmiş rızalit planlaşdırmışdır. Yaşayış binasının kompozisiyası simmetriyadan azaddır və ona hopdurulmuş kəskin ritmlər duyulmaqdadır. Mütənasib pylonlarla memarlıq baxımından işlənmiş rızalit karniz vasitəsilə fasadın attikinə çıxmaqla zəif durğunluğu pozur və binanın quruluşuna dinamik impuls daxil edir.

Memar A.Eyxlerin rızalitə daxil etdiyi haşiyə və sandriklə qoşa pəncərələr çox maraqlı bir şəkil almışdır. Dekorativ yükəndən azad sahə üzərində pəncərə yerlərinin ritmi hiss olunandır. Arxitektora A.Eyxler rustovka vasitəsilə birinci mərtəbəyə daha sıx görünüş vermək qərarına gəlir. Baş giriş tərəfdə isə onu tikişbəndlər vasitəsilə gücləndirir. Yarımçevrəvi tağ ətrafında qabarıq naxış vurulmuşdur. Tətbiq edilmiş klassik üsullar təsiredicidir. İkinci mərtəbənin altında üfqi bölümlər sıx profil layı şəkildə yerləşərək birinci mərtəbənin özünəməxsus stilobat şəkildə təqdimatına səbəb olur.

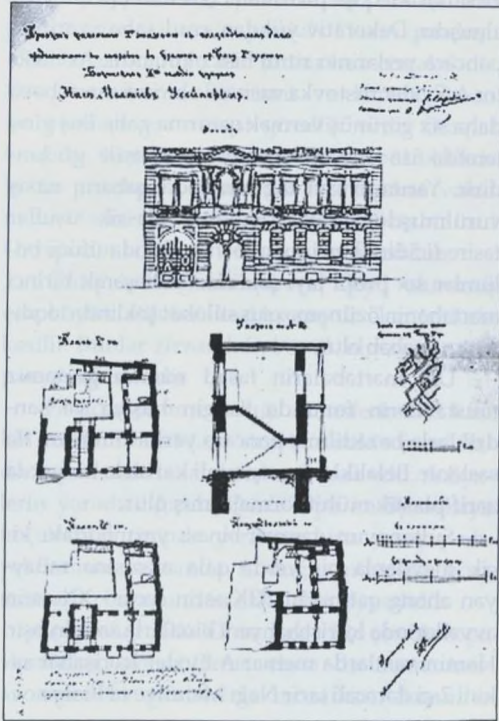
Üst mərtəbələrin fasad memarlığı təmiz müstəvilərin fonunda zəngin haşiyə və sandriklərlə bəzədilmiş pəncərə yerlərinin ritmi ilə səslənir. Beləliklə, kronşteynli karnizlə bir yerdə zərif plastik mühit formalaşmış olur.

Sultanovun yaşayış binası yaxınlıqdakı kiçik meydanla bir yerdə qala ərazisində müəyyən ahəng qatmışdır. XIX əsrin sonu - XX əsrin əvvəllərində İçərişəhər yeni binalarla zənginləşir. Həmin vaxtlarda memar A.Eyxler İçərişəhər sakinini 2-ci dərəcəli tacir Nağı Mehdiyev Hüseynov-

dan ikimərtəbəli evin inşasına sifariş qəbul edir. İnşa üçün yer Sultanovun evinin yaxınlığında, gömrüxana ilə yanaşı nəzərdə tutulmuşdu.

Sınıxətli konturları nəzərə almasaq, tikinti sahəsi kvadratşəkillidir. Həyətin planı L-şəkillidir, otaqlar bir sırada düzülərək dövrələmə qalereya ilə əhatə olunmuşlar. Pilləkən qəfəsi ikimərşlidir, qalereyaya kiçik çıxışı var. Ənənəvi açıq üslublu həyət pilləkəni ikinci mərtəbəyə aparır. Burada heç bir mürəkkəb, dərin plan həlli tətbiq edilməmişdir. Məlum, sadə üsullar sifarişçinin kiçikölçülü mülkünə uyğunlaşdırılmışdır. Layihə şəhər Upravasında şəhər arxitektoru İ.Qoslavski və sahə arxitektoru K.Skureviçin imzası ilə 20 dekabr 1895-ci ildə təsdiq edilmişdir.

Evin planını hazırlayarkən məhdud imkanlarla barışmalı olan A.Eyxler fasad üzərində ən yaxşı kompozisiya mövqelərindən çıxış etmək

imkanını əldən verməmişdir. İçərişəhər məkanını üçün nisbətən geniş olan fasad klassik üsul və formaları zərif memarlıq incəlikləri ilə təqdim etmək imkanı yaradırdı.

Assimetrik fasad arxitektorun düşünülmüş planına əsasən, dinamik rakursda inkişafda verilərək memarlıq kütlələrinin qarşılıqlı təsirinə maraqlı oyaırdı. Fasadın sol küncündə yarımçevrəli tağ şəklində olan həyət girişi yer alır. Onun yanında birinci mərtəbədə italyansayağı baş girişlə təmsil olunmuş rizalit yerləşmişdir. Yuxarı mərtəbədə rizalit təntənəli üsullarla klassik portiklə təqdim olunub.

Frontonlu portik və mütənəsb yarımçevrəvi tağlar yan pilyastrlı sütunlara istinad edirlər. İri yarımçevrəvi, dairəvi pəncərəsi olan tağla əhatə olunmuşdur. Baş girişin motivi hələ Renessans dövründən kifayət dərəcədə tanışdır.

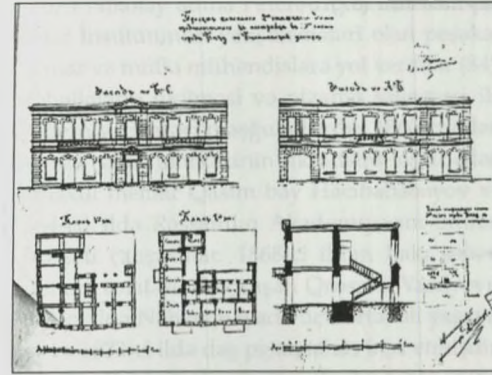
İki motiv daşıyıcısı olan rizalit fasadın memarlıq kompozisiyasının əsas özəlliyini təşkil edir. Həmin motivlər fasad səthinin lazımı istiqamətdə inkişafına impuls verirlər. Burada həmin tərkib hissəsinin fasad memarlığında üstünlüyünü və xüsusi əhəmiyyətini müəyyən etmək cəhdləri duyulmaqdadır. Mərkəzi profillənmiş tağ və toskan orderli qoşa pilyastrlarla birlikdə portik məhz bu formada çıxış edirlər. Bu element binanın memarlıq kompozisiyasında vacib təsirə malikdir.

Memar A.Eyxler tez-tez öz layihələrində fasadın iri rustovka blokları hesabına birinci mərtəbəni ağırlaşdırmağa və iri tağ formaları daxil etməklə müəyyən monumentallıq əldə etməyə çalışırdı.

Sıx üfq bölmələr binanın kürsü hissəsindən yuxarı mərtəbəyə keçiddə profillənmiş tyaqalar vasitəsilə tətbiq edilmişdir. İkinci mərtəbədə divarların zəif rustovkası çoxsaylı pəncərə gözləri və balkonların ardıcıl ritmi ilə birgə müşahidə olunur.

Memarlıq elementlərinin təzadlı nisbəti qabarıq plastika ilə birlikdə binanın fasadı üzərində üstünlük təşkil edərək, fasada koloritli görüntü vermişdir.

Balaxanskaya və "X" küçəsinin kəsişməsindəki ikimərtəbəli binanın layihəsi standart üslubludur, şəhər Upravasında 23 sentyabr 1896-cı ildə təsdiq edilib. Layihə sahəsi aydın kvadrat şəklində olub, iki yaşayış seksiyasından ibarətdir. Seksiyalar ikimərşli mərkəzi pilləkən qəfəsi ilə birləşdirilib. Pilləkən ayrı-ayrı qalereyalı olan iki mənzilə xidmət edir. Malikanə sahəsinin planı L-şəkillidir və qismən geniş həyətə malikdir. Mənzillərdəki otaqlar təyinatına görə fərqlidir, təntənəli otaqlar küçəyə baxır. Yığcam plan sahə üzərində səmərəli yerləşdirilib və həyətə sahə ilə zərif tağ keçidi vasitəsilə əlaqədərdir.

Baş fasad simmetrik mərkəzi-ox memarlıq kompozisiyasına malikdir. Təntənəli təsir gücü aşılamaq məqsədi ilə memar ox üzərində ensiz rizalit yerləşdirərək onun səthinə rustovkalamış və burada metal artırması olan baş girişi yerləşdirmişdir. Yuxarı mərtəbədə kronşteynli fronton və kabinet işıqlandırıcı pəncərə yerləşdirilmişdir.

Birinci mərtəbədə dükən gözləri yerləşib. Rizalitin yan tərəflərində dörd balkonlu girişi vardır. Fasadın küncləri rustovka ilə bərkidilib. Sakit fasad iddialı deyildir, lakin o, tarixi və yeni şimal məhəllələrinin sərhəddində şəhərin ticarət-sənətkar arteriyasını dəstəkləyir.

Arxitektor A.Eyxlerin arxiv məlumatlarından biza məlum olan son layihəsi Şamaxinka rayonun-

da, II Paralelnaya küçəsindəki birmərtəbəli evin qaldırılan iki üst mərtəbəsinin layihəsidir. Həmin layihə Upravanın 23.01.1902-ci il tarixli qərarı əsasında şəhər başçısı tərəfindən təsdiqlənmişdir. İ.Qoslavski və sahə arxitektoru A.Eyxler xəstə olduğundan Upravanın qərarını şəhər arxitektoru vəzifəsinin icraçısı İ.Ploşko imzalamışdır.

Dəqiq konturları olan, məhəllənin strukturu əsaslı oturmuş düzbucaqlı sahə belə qabarıqlara malikdir: 10 x 15 saq (21,33 x 32,0 m).

A.Eyxler birinci mərtəbənin əsaslı işlərini həyata keçirmiş, növbəti mərtəbələrin planını hazırlamış və uzununa oxlar boyunca ikimərşli pilləkənlər yerləşdirmişdir. Baş pilləkən həyətə girişlə yanaşıdır. Perimetr boyu birsəralı otaqlar sistemi fərdi mənzil qalereyalı ilə birgə yerləşib.

Uzun pilləkənlərdən mənzillərə giriş açıq üslublu qalereya vasitəsilə həyata keçirilir, bu da hava pis olanda müəyyən narahatçılıq yaradır.

Zirzəmi mərtəbəsinin hündür kürsüsü hesabına uca olan köhnə birinci mərtəbə sayəsində bina təsiredici səciyyədədir. Zirzəmi mərtəbəsində pəncərə yerləri və pilləkən yerləri açılıb. Bina həyət girişi ilə antresollardan keçən mərkəzi-ox sistemi əsasında qurulub. Sağda təntənəli baş giriş yerləşmişdir. Köhnə pəncərə yerləri qədim birmərtəbəli evlərdə geniş yayılan və "kölgəli" adlanan növlərdən idi. Birinci mərtəbənin səthinə memar A.Eyxler iri rustovka ilə örtür və bununla da binanın memarlıq görünüşünü yenidən qurur və gələcək mərtəbələrin inkişafı üçün hazırlayır.

Yuxarı mərtəbələrdə fasadın memarlıq kompozisiyası XX əsr element və üsullarından qatqısı olan klassik motivlər əsasında qurulub (4). Üfq hissələrin bolluğu mərkəzi rizalitle birgə yeni keyfiyyətdə təqdim edilib. Toskan pilyastrlarına dirənən profillənmiş timpanı olan geniş pəncərə memarlıq miqyasında olan əhəmiyyətli kompozisiya elementidir. Onun qabarıq şaquli formaları üzərində yunan ornamentli

istiqlamətinin fəaliyyətinə stimül verirdi və bu, əsasən şəhər silüetinin formalaşmasında xüsusi yer tutan dini memarlıqda öz bəhrəsini verirdi.

Bakının yaşayış evlərinin tikintisində üstünlüklü ikicərgəli otaq sistemlərinə üstünlük verildi, sonralar geniş nomenklaturlu çoxseksiyalı sistem meydana gəldi, tikinti binalarının planlaşdırma strukturu genişləndi, əsas vestibüllər genişlənərək təkmilləşdi, ikicərgəli və üçcərgəli marşlı pilləkən qəfəsləri sütunlu, divar naxışlı gözəl məkani interyerlərlə əvəz olundu. Dekorativ üsulların və kaminlərin sayəsində zalların, kabinetlərin, qonaq və yemək otaqlarının interyerləri dəyişdi. Mənzilin həcmi-məkani strukturu interyerin bədii elementinə çevrildi.

Bakı şəhərində sevgi ilə çalışan və yeganə gəlmə olmayan memarlardan biri də Qasım bəy Hacıbababəyov və Zivər bəy Əhməd bəyovun yerlisi, 1858-ci ildə anadan olmuş Şamaxı sakini Yevgeniy Yakovleviç Y.Y.Skibinskiy idi. Peterburq Rəssamlıq Akademiyasında təhsil almış və 1885-ci ildə orarı gümüş medalla bitirmişdir (42). 1896-cı ilə qədər şəhər Upravasında texnik işləmiş, on illik səmərəli fəaliyyətindən sonra Bakı texniki məktəbinə müəllimlik işinə keçmişdir (105). Y.Y.Skibinskiyın atası Şamaxı Quberniya İdarəsində kollej məsləhətçisi vəzifəsində çalışırdı.

Skibinskiy böyük memarlıq irsi qoymuşdur, müəllif Azərbaycan Respublikasının MDTA-dən 54-dən artıq bir və ikimərtəbəli binalarının və mağazalarının layihəsini üzə çıxarmışdır (117). Onun şəhər küçələrindəki yaradıcılıq potensialını təsəvvür etmək üçün qabaqcadan sizə Bakının tarixi məhəllələrindəki tikililərin dislokasiyasını göstərirəm. Ünvanları məlum olmayan ikimərtəbəli yaşayış evi (10 bina, 1885-1888), qalanları cədvəl şəklində (109):

- Antresollu mağazalar (1888-1889), Kannı-Tapinskaya küçəsi,
- İkimərtəbəli yaşayış evi (1888-1890), Suraxanskaya küçəsi,

- Birmərtəbəli yaşayış evi (1888-1890), Mariinskaya və Nijnyaya Priyutskaya küçələrinin tini,
- İkimərtəbəli yaşayış evi (1888-1891),
- İkimərtəbəli yaşayış evi (1889-1891), Persidskaya və Serkovnaya küçələrinin tini,
- Birmərtəbəli mağazalar (1890-1891), Torqovaya və Molokanskaya küçələrinin tini,
- İkimərtəbəli yaşayış evi (1890-1891), Torqovaya və Molokanskaya küçələrinin tini,
- İkimərtəbəli yaşayış evi (1890-1892), Bakının şimali-şərqi hissəsi,
- Üçmərtəbəli yaşayış evi (1890-1892), Qimnaziçeskaya və Krasnovodskaya küçələrinin tini,
- Şəhər saati qülləsi (1891-layihə), qala divarının yanında Şamaxı darvazası arxası,
- İkimərtəbəli yaşayış evi (1891-1892), Baratinskaya və Poliseyskaya küçəsinin tini,
- İkimərtəbəli yaşayış evi (1891-1892), Bakı qalası,
- İkimərtəbəli yaşayış evi (1891-1892), Bakinskaya və Verxnyaya Priyutskaya küçələrinin tini,
- İkimərtəbəli yaşayış evi (1891-1892), Bakı,
- İkimərtəbəli yaşayış evi (1891-1892), Spasskaya küçəsi,
- Antresollu mağazalar (1891-1892), Bazarnaya küçəsi,
- İkimərtəbəli yaşayış evi (1891-1898), Kamenistaya, Aziatskaya və Krasnovodskaya küçələrinin tini,
- İkimərtəbəli yaşayış evi (1891-1893), Kamenistaya, Aziatskaya və Qoqol küçələrinin tini,
- Birmərtəbəli mağazalar (1892-1893), Çadrovaya, Krasnovodskaya və Bondernaya küçələrinin tini,
- İkimərtəbəli yaşayış evi (1892-1893), Qubernskaya küçəsi,
- Mağazalar (1892-1893), Krasnovodskaya küçəsi,

- İkimərtəbəli yaşayış evi (1892-1893), Naqornaya və Krasnokrestovskaya küçələrinin tini,
- İkimərtəbəli yaşayış evi (1892-1893), Qubernskaya və Naqornaya küçələrinin tini,
- İkimərtəbəli yaşayış evi (1892-1893), Kladiçenskaya və Krasnokrestovskaya küçələrinin tini,
- İkimərtəbəli yaşayış evi (1892-1893), Poliseyskaya küçəsi,
- İkimərtəbəli yaşayış evi (1892-1893), Çadrovaya və Krasnovodskaya küçələrinin tini,
- İkimərtəbəli yaşayış evi (1892-1894), Kubinskaya və 3-cü Paralelnaya küçələrinin tini,
- Birmərtəbəli yaşayış evi (1893-1894), Bakı, III hissə,
- İkimərtəbəli yaşayış evi (1893-1894), Balaخانı şossesi,
- Üçmərtəbəli yaşayış evi (1893-1895), Vaqzalnaya və Molokanskaya küçələrinin tini,
- Birmərtəbəli mağazalar (1893-1895), Telefonnaya və Suraxanskaya küçələrinin tini,
- Daş anbarlar (1893-1895), Bakı, keçmiş Konorevskiy həyati,
- İkimərtəbəli yaşayış evi (1894-1895), Spasskaya və Kannı-Tapinskaya küçələrinin tini,
- İkimərtəbəli fliqel (1894-1895), Suraxanskaya və Şadrovaya küçələrinin tini,
- İkimərtəbəli yaşayış evi (1894-1895), Qala,
- İkimərtəbəli yaşayış evi (1894-1895), Kaspiyskaya, Suraxanskaya və Kamenistaya küçələrinin tini,
- İkimərtəbəli yaşayış evi (1894-1896), Suraxanskaya və Verxne-tezapirskaya küçələrinin tini,
- İkimərtəbəli yaşayış evi (1895-1896), Krasnokrestovskaya küçəsi,
- İkimərtəbəli yaşayış evi (1895-1897), Tserkovnaya və Suraxanskaya küçələri,
- Yaşayış evinin fasadı (1896-1897), Krasnokrestovskaya küçəsi,
- İkinci mərtəbənin əlavə edilməsi (1896-

1897), Tserkovnaya və Nijne-tezapirskaya küçələrinin tini,

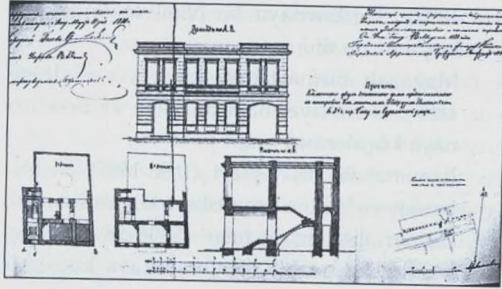
- Mağazalı birmərtəbəli yaşayış evi (1896-1897), Morskaya, Balaxanskaya və Bondarnaya küçələrinin tini,
- İkimərtəbəli yaşayış evi (1896-1897), Stanislavskiy və Verxne-priyutskaya küçələrinin tini,
- Birmərtəbəli mağazalar (1896-1897), Merkurievskaya və Krasnovodskaya küçələrinin tini,
- Yaşayış binasının ikinci mərtəbəsinin tikilməsi (1896-1897), Persidskaya və Qubernskaya küçələrinin tini,
- Zavodun ərazisində ikimərtəbəli yaşayış evi (1896-1897),
- Zavodun ərazisində ikimərtəbəli yaşayış evi (1896-1898), Çadrovaya, Suraxanskaya və Morskaya küçələrinin tini.
- Y.Y.Skibinskiyın tikililəri küncdə yer tutduqlarından şəhərsalma baxımından effektiv və həcmi-məkani ölçüdə əlverişlidirlər. Y.Y.Skibinskiyın yaradıcılığını iki dövrə bölmək olar:

1-ci dövr – 1888 (10 obyekt), 1890 (4 obyekt), 1891 (6 obyekt) – cəmi 20 obyekt.

2-ci dövr – 1892 (13 obyekt), 1893-1895 (17 obyekt) – cəmi 30 obyekt.

Y.Y.Skibinskiyın yaradıcılıq fəaliyyətinin və məşhurluğunun artması ilə bərabər ardıcılıqla sifarişlər daxil olurdu. Bu, şəhərin demək olar ki, bütün memarları üçün adi hal idi, tikintinin canlanması və şəhər məhəllələrinin mənisənməsi neft sənayesinin inkişafı ilə ayaqlaşır. Y.Y.Skibinskiyın böyük memarlıq məhsuldarlığı, Qafar İsmayılov istisna olmaqla, bütün Bakı memarlarını ötür keçirdi.

1880-ci illərdə Bakı şəhər məhəllələrinin ərazilərində yaşayış evlərinin planlaşdırma strukturu küçə şəbəkəsinin tikintisi baxımından müxtəlif üslublu mövqələrdə özünü göstərirdi: ön tərəfdən yönəldilmiş, tin, üç küçəyə və nadir

hallarda, məhəllənin dörd tərəfinə baxan binalar. Bu səbəbdən, Bakı memarları memarlıq-planlaşdırma sistemində individual yanaşma ilə bu təcrübəyə əsaslanırdılar.

Arxiv materiallarına əsasən, memar Y.Y.Skibinskiy öz layihə fəaliyyətini 1885-ci ildə ikimərtəbəli binadan başladı. Ağa Kərim Məşhədi Baba oğlunun balaca sahədə ikimərtəbəli daş evinin yenidən qurulma sifarişini 1888-ci ildə aldı və yerinə yetirdi. Layihə şəhər Duması tərəfindən 30 iyun 1888-ci ildə təsdiq edilib. İçərişəhərin şəhərsalma ərazisi öz nadir memarlıq-planlaşdırma strukturu ilə məhəllə yerləşməsinin xüsusiyyətlərinə və yerli şəhərsalma qanununa uyğun inkişaf edirdi. Yaşayış məhəllələri dini, məişət və ticarət cərgələrindən ibarət idi və bu cür inkişaf nəticəsində İçərişəhərin nadir həcmi-məkani atmosferi öz təşəkkülünü tapmışdır. Sahə Şirvanşahlar Kompleksinin yanında yerləşir, həyət sahəsi İçərişəhər üçün kifayətdir (28).

Binanın hər mərtəbəsi beş pəncərə uzunluğunda idi. Birinci mərtəbənin sonunda mağaza, ikinci mərtəbəsində isə qoşa pəncərə var idi. Fasadların sadə memarlıq üslubunda olmasına baxmayaraq, memar üfüqi hissələrdən istifadə etmiş, pəncərələri haşiyəyə almış və fasadları çıxıntılı hörgü ilə bölərək ağır klassik karnizlə işi tamamlamışdır.

Birinci mərtəbənin həyətinə açılan yan fasad müxtəlif oyuqlarla canlanaraq əsas fasadın

və gözəl kənd mənzərəsinin davamı olaraq rahat siluet obrazı yaradır.

Müxtəlif oyuqlarla, baş fasadın bölünməsinin davamı ilə canlanan yan fasad birinci mərtəbənin həyət qapıları və keçidi ilə səliqəli siluet şəklində aldı. Memar Y.Y.Skibinskiy müəyyən plastik interpretasiya ilə öz layihəsinə İçərişəhərin tikintisində yeni istiqamət verdi və qonşu binalarla müqayisədə küçəyə açılan pəncərələrlə tikintini canlandırdı.

1888-ci ildə memar Y.Y.Skibinskiy Bakı sakini Novruz İsmayıl oğlundan Bakının 3-cü hissəsində olan Suraxanskaya küçəsində ikimərtəbəli binanın layihəsini hazırlamaq üçün yeni sifariş qəbul edir. Mərkəzi məhəllələrdə yeni rayon yaradılarkən, Baş plana əsasən tikinti sahəsi Banerovskiy bağı və Krasnovodskaya küçəsinin yaxınlığında yerləşirdi.

Şəhər Duması tərəfindən 11 avqust 1888-ci ildə təsdiqlənən ikimərtəbəli binanın planlaşdırma layihəsi 15 metr uzunluğunda olan sırayı tikililərinin sahəsində yerləşirdi.

İkicərgəli tikilən binaların yerləşdiyi balaca sahədə, əsas daş divarlar dəqiq konstruktiv sistemlə tikilmişdir. Pilləkən qəfəsi qərb tərəfdə ikimərtəbəli formadan ibarət idi. Baş girişdən vestibülə bir neçə pilləkən aparırdı. Üzbəüz tərəfdə həyət girişini, demək olar ki, kvadrat həyət çıxırdı. O dövrdə binalar sahərdə çox yaxın tikilmirdi. İkinci mərtəbədə əsas otaqların pəncərələri küçəyə baxırdı. Digər tərəfdə mətbəx, tualet və geniş eyvanlar yerləşirdi.

Sahənin darlığına baxmayaraq, fasada tənənəlik vermək üçün memar fasadı yanlarda çıxıntılar ilə üç hissəyə böldü. Xüsusi motiv və uduşlu üsulla dolğun memarlıq kompozisiyası alındı. Günbüz hissəsini ayıraraq, memar şaquli xətlə fasadın ardıcıl irəliləməsini, üfüqi bölünmələri profil hesabına bərkidərək sabitləşdirdi. Birinci mərtəbədə qapılara sadə, ikincidə isə yayılmış formalı dekorativ detallı haşiyələr vuruldu. Bu

rada ağır karniz rızalıtı attıqla tamamlanır.

Memar Y.Y.Skibinskiy bu layihədə öz əvvəlki layihələrindən fərqli olaraq, memarlıq palitrasını genişləndirdi və kompozisiyanı dərinləşdirdi. O, şəhər tikintisinə yenu üsul və motivlər gətirir və ətraf mühitə hələ tam formalaşmamış memarlıq səslənməsi verir. Şəhər memarlarının memarlıq və inşaat mədəniyyətini yeni səviyyəyə qaldırması cəhdi yerli sakinlərin iqtisadi imkanlarından asılı idi.

Şəhər ətrafının şiddətli tikintisi İçərişəhərdə də müşahidə olunur, burada sahiblər öz malikanələrini yeni sosial-iqtisadi şəraitə uyğunlaşdırmağa və yenidən qurmağa çalışırlar. 30 iyun 1894-cü ildə memar Y.Y.Skibinskiy İçərişəhər sakini Ağa-Bala Quliyevdən tində yerləşən ikimərtəbəli binanın layihəsinə növbəti sifariş alır. Sifarişçinin sahəsi Şamaxı qapısının yanında, çoxlu tikililərlə sıradadır, ensiz qala küçələrinin arasında yerləşirdi. Memar 25 iyun 1888-ci ildə Ağa-Kərim Məşhədi Baba oğlu üçün planlaşdırmış, Şirvanşahlar Kompleksinin yanında olan bircərgəli otaqların tikintisində özünün ilk layihəsini istifadə etdi, daha doğrusu təkrar etdi. Yalnız burada əsas üçmərtəbəli pilləkən qəfəsini işlətdi. Birinci və ikinci mərtəbələrdə yaşayış evləri, ortada geniş keçidi olan həyət sahəsi var. İkinci mərtəbədə kvadrat formasında aralıq otaqlarla, böyük ensiz üslublu zallar yerləşir. Maraqlıdır ki, ya sifarişçinin istəyi, ya da memarın qərarı ilə həyətə tərəf pəncərə qoyulmayıb və cənub şəraitində otaqları havalandırmaq mümkün olmamışdır. Əsas və yan fasadları pəncərələrlə, mərkəzi hissəni isə çıxıntı ilə təmin edib. Yuxarı mərtəbələri saxlayan hamar kürsülük azad memarlıq funksiyasını daşıyır. Birinci mərtəbədə çıxıntılarla hörlülmüş divara balaca düzbucaqlı pəncərələr daxil edilib. İkicərgəli üfüqi hissələr pəncərələrin gözə çarpacaq qədər gücləndirilmiş haşiyələri ilə əsas mərtəbənin əhəmiyyətini vurğulayır.

Enli aralıqlı mərkəzi pəncərə, memarın fikri ilə çıxıntı ilə ayrılıb və baş fasada özünəməxsus tənənəlik verir. Lakin, memarlıq kompozisiyası təəssürat bağışlamır və İçərişəhərin ərazisində Azərbaycanın möhtəşəm memarlıq abidələrinin yanında, sırayı tikinti olaraq qalır.

Ola bilsin ki, Y.Y.Skibinskiyın birinci sifarişçilərinin kifayət qədər maddi vəsaitlərinin olmadığından, xüsusi iddiasız bir tikintiyə qərar vermişdilər.

Memar Y.Y.Skibinskiyın layihə işləri ilə tanış olaraq, onun tez-tez təkrarlanmasını danmadığı planlaşdırma və kompozisiya üsullarına, yəni üslublu təsnifata fikir veririk. Orta hesabla layihələrin illik sayı 7 və daha çox idi.

İçərişəhərdə, Məhəmməd məscidi və ya Sıniq-qala rayonunda (1078-79), Bakı sakini Hacı Məmmədqulu Xəngəldiyevin Y.Y.Skibinskiyə 28.02.1894-cü ildə sifariş etdiyi ikimərtəbəli daş evin layihəsi istisna deyil. Böyük olmayan sahə ikicərgəli otaqlar sistemi ilə tində yerləşir. Uzununa və eninə divarlar binanın konstruktiv özəyini təşkil edir. Birinci mərtəbənin ortasında keçid, onun arxasında təraşlanmış konturlu balaca həyət sahəsi. Yan tərəflərdə yan səciyyəli otaqlar yerləşir. Yan fasadı ikimərtəbəli pilləkən tutur. İkinci mərtəbə geniş eyvanlı otaqlardan təşkil olunub. Ev sahibinin kabinetinə və əsas otaqlara giriş təcrid edilib, lakin binanın fasadının memarlığı və planlaşdırma prinsipi təkrarlanır.

İçərişəhərin ərazisi fəal relyeflidir, bu bina üzünə yerləşib. Kürsülükdə memarlıq həlli iddiası ilə iki mərtəbə tikilib. Birinci mərtəbədə baş fasadın üzərində böyük həyət girişinin layihəsi, onun yanlarından iki düzbucaqlı pəncərələr, ikinci mərtəbədə beş pəncərə yerləşir. Fasadın ardıcıl memarlıq inkişafı işlənmiş sistem üzərində qurulub. Birinci mərtəbədə yonulmamış ağır daş demək olar ki, pəncərə çərçivələrini tutur, mərtəbələri aydın ayıran üfüqi hissələr eyni səthdədir. Pəncərələr plastik

elementlərlə zəngindir. Müəllif onların altında zəif profilləmə keçirib, pəncərələrin üzərində eyni üfüqi üsuldən istifadə edib. Fasad attikli hörülmüş klassik karniz ilə tamamlanır.

Beləliklə, memar Y.Y.Skibinski fasadın layihəsini memarlıq qanunauyğunluq mövqeyindən, prinsipcə yeni üsul və motivlərdən yaratmağa çalışır. Memar İçərişəhərin xüsusi sifarişli layihələr olan ərazisində küçələri müqayisə edərək, eyni üslublu binalar tikinti sahiblərini qane etmir. Memar, İçərişəhərin ərazisində, sifariş edilmiş binaların bir-birinə yaxın yerləşdiyi sahədə, küçələrin qarşılıqlı əlaqələnməsindən və eyni tərzdə tikilmiş binaların sahiblərinə yaxşı təsir buraxmamağından istifadə edərək, öz yaradıcılığını fəal təbliğ edir.

1890-cı illərdən başlayaraq Bakı şəhərinin ümumi sahələrində binalar salınmağa başlayır, sahiblər memarları sifarişlərin üzərində birgə işləməyə çağırırlar. Y.Y.Skibinski bu tədbirdə fəal iştirak edir. Memar 1892-ci ildə, az tikilmiş Nikolayevski küçəsində yerləşən Müqəddəs Nina Qadın Cəmiyyətinin yaxınlığında, Kladbışenskaya və Krasnokrestovskaya küçələrində ikimərtəbəli daş evin tikintisinə növbəti sifariş alır (91). Nikolayevskaya küçəsi yeni tikilməyə başlanmışdır. Birinci layihə və tikililərdən biri 1880-ci ildə memar Məşhədi Mirzə Qafar İsmayılovun 1-ci gildiyalı şamaxılı tacir Babayev üçün tikdiyi bina idi. Yaşayış evi hələ durur, lakin onun növbəti yenidənqurmada sonra memarlıq abidəsi statusunu saxlaya biləcəyi və azərbaycanlı memarının yaradıcılığının əsəri kimi qalacağı məlum deyil.

Bu sahədə Y.Y.Skibinskinin layihəsi memarlıq-planlaşdırma həllinin yeni prinsipini göstərir. Bina iki fasadlıdır, tində yerləşir. Sahə Kladbışenskaya küçəsi tərəfdən uzadılmışdır, lakin forması kvadrata yaxındır, Γ-şəkilli tikilib. Binanın əsas hissəsi ikicərgəli otaqlar sistemindən ibarətdir, buna baxmayaraq keçir-

din ön girişin yanında olması rahat yerləşmə yaradır. Bakı ənənəsinə uyğun olaraq pilləkən binanın içində yerləşir, yarımdairəvi tağlı orijinal vestibülə aparan üç pilləli pilləkən marşının keçidi genişdir. Həyat tərəfdən iki mərtəbədə Bakı motivli və Şirvanşahlar Saray Kompleksinin Divan-xana qalereyasının detallı daş sütunlarla tağlı qalereya təşkil edir.

İkinci mərtəbənin planı birinci mərtəbənin xüsusiyyətlərini təkrarlayır və küncdəki otaqları faktiki olaraq işıqlandırmasız qoyur. Balaca düzbucaq həyətdə qonşu malikanələrinə birləşən baş divarın yanında ikinci mərtəbəyə aparan açıq üslublu birmarşlı pilləkən yerləşir.

Binanın daxili planlaşdırma strukturundan tin parametrlili binanın memarlıq layihəsi əmələ gəlir. Fasadlar layihələşdiriləndə binanın planının əsas mövqəsi gözənilməyib. Planda həyat keçidi baş fasadda qeyd edilməyib, onun yoxluğu pəncərələrlə əvəz edilib. Yan fasadda ikimərtəbəli pəncərələr yerləşdirilib. Layihə çertyojlarında bu kimi pozuntular öz təsirini göstərdi. Belə vəziyyətdə yeni fasad yarandı, baş fasadın elementləri olan həyat keçidi və əsas girişi isə yan fasada verildi.

Memar Y.Y.Skibinski layihələrini sürətli metodla həll etdiyi üçün, səhvə fikir vermədi və şəhər Duması, layihəni gözdən keçirməyərək, şəhər mühəndisi N.A. fon der Nonnenin və şəhər memarı A.S.Kandinovun imzası ilə təsdiqlədi. Ola bilsin, memar təsadüfən səhvi görmüşdür və bu variantı bəyəndiyi üçün reallaşdırılmaq üçün saxlamışdır.

Onun sonrakı layihələri kompozisiya cəhətindən daha inkişaf edib, pəncərə oyuqlarının modulyasiyası daha ritmikdir. Lakin ilk layihələrin ifadə tərzii, üsul və formaların yeni şərhində üzə çıxır. Möhkəm kürsülü mərtəbə podval oyuqları, balaca profilləri, ağır çıxıntılı hörgü və pəncərə oyuqları ilə hərəkət atmosferi yaradır. Pəncərənin üzərindən keçid dolğun üfüqi hissə ilə həyata keçir. Mərkəzi çıxıntılı

əsas fasad üç bərabər hissəyə bölünür. Memar fasadın mərkəzini çıxıntı ilə nəzərə çarpdıraraq və pəncərə oyuqlarını daha dolğun üsul və klassik formalarla ayıraraq, inkişafın yeni kompozisiyasını qısaca ifadə etmişdir.

Yan pəncərə çərçivələri ikinci dərəcəli element kimi və profilləmiş haşiyələrlə bəzədilərək, həmçinin öz memarlıq funksiyalarını daşıyırlar və müsbət mövzu istiqamətində təsir göstərilir. Lakin, qeyd edək ki, memar layihələrində memarlıq üsullarını tez-tez istifadə edərək, təkrarlanır, işlərində müəyyən şablon əmələ gəlir. Bakı yaşayış memarlığının inkişafının ümumi fonunda, Y.Y.Skibinski onu ümumi mühtidən ayıran öz xəttini tapmışdır.

Memar Y.Y.Skibinski hələ 1888-ci ildə zadəgan nəslinin nümayəndəsi olan Bakı sakini Zeynalabdin Hacınskidən Suraxanskaya küçəsində yaşayış evinin layihələşdirilməsinə sifariş almışdır. Balaca sahədə ikicərgəli otaqlardan və bircərgəli köməkçi sıralarından Γ-şəkilli bina layihəsi hazırlandı. Əsas otaqlar qrupu və köməkçi otaqların arasında pilləkən qəfəsi yerləşir. Görünür, sahənin kiçikliyi və həyat keçidi imkan vermədiyindən sahibi birinci mərtəbədə mağazalar yerləşdirməyi qərara aldı.

Birinci mərtəbədə mağazaların və əlavə otaqların həyətə çıxışı qoyuldu. Həyat sahəsi nisbətən proporsionaldır və istifadə üçün rahatdır. İkinci mərtəbədə ailənin istifadəsində olan köməkçi qrupa açıq üslublu qalereya bitişir. Beləliklə, bu şəxsi mülkdə normal yaşayış üçün əlverişli şərait yaradıldı.

Fasadın səthi memarın standart üsulu ilə həll edilib. Birinci mərtəbədə mağazaların oyuqları olan hissələrə bölünmüş ikicərgəli fasad və ikinci mərtəbədə beş pəncərə oyuqları yerləşir.

Fasadın memarlığı kompozisiyanın zidd üsulları üzərində qurulub. Birinci mərtəbədə iki sıra bloklardan ibarət kürsülük ilə seçilən ağır qabarıq hörgülü iri formalar və fasadın di-

varlarının tirlərində enli aralıqlar təsir göstərir. Memarlıq palitrası və üfüqi hissələrlə klassik cəhətdən daha çox inkişaf etmiş ikinci mərtəbəyə keçid yaradılmışdır. Pəncərələr müvafiq traktovka olaraq, haşiyə, saray daşları və profillərlə tamamlanmışdır. Bakının yaşayış məhəllələri üçün yeni olan balkona çıxmaq üçün mərkəzi pəncərə qapıya çevrilmişdir. Attikli karniz binanın memarlıq kompozisiyasının ən çox sevilən üsulu idi. Fasadların üzərində işləyərək, memar Y.Y.Skibinskinin layihədə sərbəst istifadə etdiyi nüanslar, memarlıq motivləri, dekorativ səciyyəli elementlər meydana çıxırdı.

Memar Y.Y.Skibinski yaşayış evlərinin layihələşdirilməsi və tikintisinə olan sifarişlərin çoxluğundan memarlıq-kompozisiya üsullarını təkrarlayırdı, eyni zamanda fasadların strukturuna bədii ifadə daxil etməyi, əhatədə olan yaşayış tikililərinə öz baxışını qeyd etməyə çalışırdı.

Memar, 1891-ci ildə Bakının ikinci hissəsində Spasskaya küçəsində tikintisi nəzərdə tutulan Bakı sakini Hacı Əliməmməd Hacı Zeynalabdin oğlunun sifarişi olan ikimərtəbəli podvalli daş evi bu səpgidə layihələşdirdi. 13,8 saji (28 m-ə yaxın) uzadılmış fasad, yaşayış məhəlləsinin strukturunda, xüsusən mərkəzi hissəsinin sim-

metrik ox kompozisiyasında geniş rizalitle çox mühüm yer tuturdu. Gözəl işlənmiş proporsional hissələri həm üfqi, həm şaquli olaraq fasadın plastiki üsulları, sevimli motivləri, sadə elementləri ilə memarlıq həlli üçün orijinal zəmin qismində çıxış edirdi. Fasadın oxu geniş darvaza (2m 84 sm) ilə və sahibin bəyəndiyi düzgün proporsiyalarla, flanqlarda bir qədər nazik əsas girişlərlə bərkidilib. Darvazanın küçədən yuxarı nişanı 5 metr təşkil edir və üfqi olaraq oyuqların üstündən başdan ayağa kimi keçir, mürəkkəbləşdirilmiş mərtəbələrarası dartı qüvvəsi iki daş hündürləşib. Oyuqların üzərindəki sıx çıxıntılı hörgü və daşın paz hörgüsü müəyyən şəkil yaradır və fasadın səthini sanballı çalarlarla canlandırır.

İkinci mərtəbənin memarlığı fasadın rizaliti ilə birinci mərtəbənin davamıdır, lakin mərkəzi pilyastrların üslubu aşağı oxlarla üst-üstə düşür. Bu çox da hiss olunmur, bəlkə də memar bilərək memarlıq kütlələrinin dinamikası üçün bu üsulu tətbiq etmişdir. İkinci mərtəbədə rizalitin yuxarı hissəsi portikin klassik prinsiplərində qurulub. Sütunların yerinə qabarıq hörgü ilə pilyastrlar, onların üzərinə renessans triqlifi və nəzərə çarpan attik dirəni. Memar öz aləmində məlum olan motivlərdən sərbəst istifadə edir.

Profilləşdirilmiş haşiyələrin üsullarının ritmi, cənub günəşi altında müəyyən dərəcədə iş-tirak edərək, zəif kölgə mövqesi verən pəncərə altına verilib. Rizalitin yan ilə cüt pəncərələr dəmir məhəccərli uzun balkonlarla, portik isə balyustrada ilə təchiz olunub.

Fasadın memarlıq dolğunluğu yetərinə inkişaf edib, klassik üsullar istifadə edilib, prof. A.V.İkonnikov yazdığı kimi "dirək-tir konstruksiyanın tektonik ifadəsinin məntiqinə riayət edən memarlıq elementlərini, hətta daha çox böyük divarın üzərindəki yastı pilyastrlar kimi dekorativ elementlərini açır. Onlar uyğunlaşdırılmış strukturun təsviri, kölgəsi kimi yaradılırdı" (38).

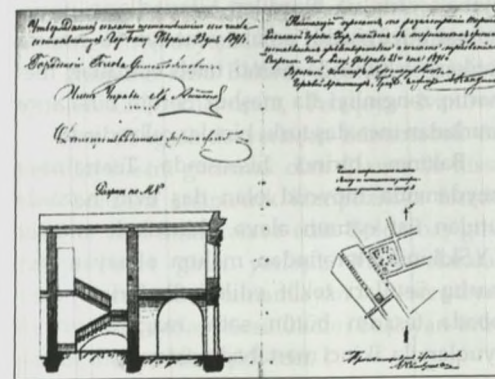
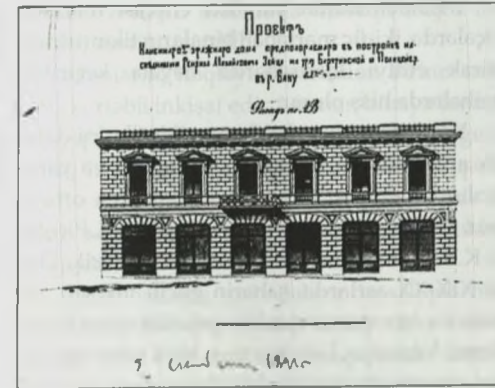
1891-ci ildən başlayaraq memar Y.Y.Skibin-skinin Bakı şəhərinin mərkəzi hissəsindəki müxtəlif rayonlarının yaşayış evlərinin strukturunda həyata keçirilən maraqlı layihələri müşahidə olunur. Onların sifarişçiləri məhəllələrdə iki-üçmərtəbəli binalar tikməyə can atan varlı sahiblər idi.

1891-ci ildə Bakı sakinləri Məmməd-Paşa və Ağa-Dadaş Rəsulovlar və Nəcar Qulu Əliyev memar Y.Y.Skibinskiyə ikimərtəbəli podvallı daş evin layihəsini sifariş etdilər. Bizdə əsas plan yoxdur, yalnız ikinci mərtəbə, fasad və kəsilmə. Malikanənin sahəsi sırası tikililər arasında yerləşir, daxili planlaşdırmada perimetr boyunca dövrələmə balkon və qalereya tikilib. Bakı şəraiti baxımından qapalı səciyyəli bu üsul çox maraqlıdır. Pillekən qəfəsləri mərkəzi oxda yerləşir. Binanın əsas hissəsində ikicərgəli otaqlar tikilib. Dəqiq konstruktiv sistemə malikdir. Qalan və köməkçi qruplar bircərgəlidir. Böyük sahənin künclərdəki otaqları yarıqaranlıqdır. İki mənzil üçün nəzərdə tutulan mərtəbələr genişdir və küçəyə baxır. Mənzilin planlaşdırma sxemi qalereyeyə çıxan pillekən qəfəsi, sonra ensiz baş otağa giriş, funksional təyinatı üzrə bölünmə prinsipi üzrə qurulub. Quyu üslublu həyət sahəsi rahat proporsiyalıdır, sakinlər və uşaqlar qapalı üçhissəli həyətdən rahat istifadə edə bilirdilər. Fasad italyan renessansı təsiri altında memarlıq həlli alıb. Hündür kürsülü mərtəbədə zirzəmi mərtəbəsinin kvadrat pəncərələri yerləşir. Simmetrik fasadın mərkəzi oxu həyət girişi ilə qeyd olunur və sadə proporsiyalı portala daxil edilib. Yanında dəmir eyvanlı ön giriş, portal ilə memari cəhətdən uyğunlaşmır, hər biri yad elementdir.

Üfqi hissələrdən sonra yuxarı mərtəbəyə qabarıq hörgülü keçid və binanın siması monumental üsullarla qəbul edilir. Düzbucaqlı pəncərə oyuqlarının ritmi fasadın traktovkası ilə uyğunlaşdırılıb və ciddi daş balkonlarlı prinsipial memarlıq pozisiyasını həll edir, ana tirin

paz şəkilli daşları konstruktiv-memarlıq funksiyası daşıyır. Bu elementlər simvolik və tektonik səciyyəlidirlər.

Üfqi hissələrin sıx zolağı özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir – renessans motivlərinə orijinal bədii-memarlıq keçiddir (9). Yuxarısı şişbucaq formalı nəcib proporsiyalı pəncərələrin yarımdairəvi çərçivələri fasadın memarlıq kompozisiyasının dinamik raportunu müəyyən ediblər. Memarın yaradıcılığında ruh yüksəkliyini bu səpkidə ifadə etməsi təsadüfu deyil. Y.Y.Skibin-skinin memarlığın klassik obrazlarına müraciəti, memarlıq irsinin əhəmiyyətini göstərmək ehtiyacından və onun imkanlarından şəhər tikintisinin yeni şəraitində istifadə edilməsindən irəli gəlirdi.

Memarın bu prinsipi Bakının Baratinskiy və Poliseyskaya küçəsinin tinində yerləşən Qenrix Mixayloviç Zeysin evində daha aydın görünür. Şəhərin mərkəzi hissəsində tin mövqeyi, memarlıq üsul və formaların möhtəşəmliyi, qabarıq hörgünün orijinal traktovkasında gücləndirilmiş nümayişi, soğanaq formasında paz tağlarının ağ-qara daşlarla növbələnməsi fasadın inkişafının ümumi istiqamətini müəyyən etdi. Fasadda həyatə aparan və baş girişlər üz-büz hissələrdə yerləşir, qalan iri oyuqlar mağazalar üçün ayrılıb. Baratinskaya küçəsinə baxan baş fasad ox sistemə simmetrikdir və bütövlükdə ikinci mərtəbədə pəncərə oyuqlarının tək ədədli ritmi ilə müşahidə olunur.

Memar Y.Y.Skibinskiy layihələrində renessans motivləri ilə kontekstdə fasadın plastik tərəfini gücləndirir. Pəncərə oyuqlarının mənimsənməsinin mürəkkəbliyi ikinci mərtəbənin mülayim qabarıq hörgüsünün fonunda hiss olunmur. Pəncərə oyuğu ciddi klassik üsulları ilə tikilib, frontonların saxladığı saquli kronşteynlərlə bərkidilərək, ikiqat haşiyələrlə mürəkkəbləşdirilib. Belə formada gözəl işlənmiş daş elementlərin ritmi, memara fasadın memarlığını lazımı səviyyəyə qaldırmağa və müəllif interpretasiyasında kompozisiyanın inkişafını formalaşdırmağa imkan yaratdı.

Binanın oxu ilə fasadın sakit səthinə balkon, bir mərtəbə aşağı barokko tərzində güclü dekor olunmuş baş giriş əlavə edilib. Müəllifin kontrast üsulları fasadın memarlığına yeni pozisiya elementləri daxil etməyə imkan yaradır. Rəsulovun yaşayış binasında məlum olan üsuldan istifadə edir, lakin münasib effekti almır.

Zeysin binasının fasadını kronşteynli hörlülmüş kamizlə bəzədi, işıq və kölgə momentləri ilə maraqlı mənimsəmə əldə etdi. Karnizin üzərində əlavə olaraq incə metal məhəccərli attik yerləşir.

Y.Y.Skibin-skinin, layiləndirməyə və tikintiyə pozitiv təsir göstərən, öz yaradıcılıq baryerini

Mərtəbələr dörd pəncərə, soldan həyət girişli çıxıntıdan ibarət idi. Birinci mərtəbə ilə bircə tam gücü ilə ifadə olunan həcmli plastika, uzun balkon şaquli üsullarla ifadələnmiş çıxıntı sıx hörgü ilə göstərilmişdir. Binanın oxunda klassik portal üslubunda fasadın vacib kompozisiya elementi olan frontonlu konusvari pilyastrlar və dekorativ heraldik emblem mövcuddur. Kronşteynlərində balyustrada olan balkon bir qədər önə çəkilib. Saray daşlarından və üstündə abaklar olan pəncərə haşiyələri qabarıq hörgünün içindəki fəal aksentə meyllidirlər.

Geniş çıxarılma və kronşteynləri karniz eklektikanın və stilizasiyanın güclü təsiri altında vizual olaraq kapitellərə yaxın dekorativ elementlərlə saxlanılır. Memar gələcək layihələrin tərtibində binanın fasadını zənginləşdirən memarlıq motiv, element və detalları tez-tez işlətməyə başladı.

O dövrdə memarlıq eklektika və stilizasiya təsiri altında formalaşdı, memar Y.Y.Skibinskiy də bu səpgidə çalışdı, lakin o üsul və formalarına qiymət verdiyi klassik istiqamətə meylli idi. Memar yaradıcılığında onlardan təskinlik tapırdı. Ona qeyri-adi memarlıq formaları yad idi.

Şəhərin mərkəzi hissəsində nisbətən böyük ikimərtəbəli binanın layihəsi standart səciyyəlidir. Hamar kürsülük, fasadın vacib hissələrinin üfqi həssələrə dirənmə, birinci mərtəbənin ənənəvi sıx qabarıq hörgüsü və ikinci mərtəbənin təmiz üzlü binanın fasadının memarlıq-kompozisiyanı qabaqcadan müəyyən etdilər.

Fasadın yanlarında çıxıntı və iki ox mövcud idi, əsasən binanın simmetrik həllində və mərtəbələrin aralıqlarında mərkəzi ox simvolik səciyyə daşıyırdı. Sol çıxıntıya proporsional olaraq həyət girişinin yarım dairəvi tağı və onun yanında baş giriş tikilmişdir. Giriş və keçid birlikdə məqsədəuyğun sinxron halda işlədikdə, memar Y.Y.Skibinskiy birinci mərtəbənin həllində tez-tez bu rahat üsuldan

istifadə edir. O, öz layihələrində kürsülük üçün təmiz yonulmuş daşdan istifadə edir. Fasadın kompozisiyasının inkişafında çıxıntılı hörgünün əlverişli görünməsi üçün memar bu üsuldan bilərək istifadə edir. Y.Y.Skibinskiy üfqi hissələrə olan həvəsi pəncərə oyuqlarının yerləşdirilməsində özünü göstərib. Keçidin yarım dairəvi tağı pazlı hörgü üsulu ilə bəzənib, bunun nəticəsində gözəl naxış alınıb. Fasadın strukturuna əsas element kimi daxil olaraq, yarım dairəvi tağı bütöv konstruktiv sistem təşkil edir. Birinci mərtəbədə pəncərələr sadə haşiyələrlə və lokal xüsusiyyətlərə malik olan saray daşları ilə işlənibdir.

Öncəki layihədə olduğu kimi, pəncərələrin portal şəklində tərtibi kimi uduşlu element çıxıntılarda gözə çarpacaq yer tutur. Kompozisiya üsulunun təkrarlanması Y.Y.Skibinskiy yenidən bu uğurlu elementlərdən istifadə etməyə mane olmur.

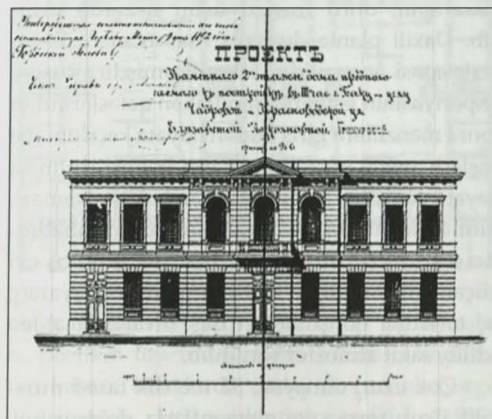
Portalda proporsional hissələr eynidir. Bazalı və pyedestallı cüt konusvari pilyastrlar, kronşteyn üzərindəki bir qədər qabağa çıxan balkonun sürəhilərlə bağlayır. Portal karniz və akroteriyələrlə tamamlanır. Sifarişçinin zənginliyi memara bu dekorativ addımı atmağa imkan verir. Çıxıntıların arasındakı pəncərələr standart motiv və elementlərlə həll olunub. Mərkəzdə yerləşən iki pəncərə, həcmi element kimi çıxış edən balkonla əhatə edilib. Olduqca qalın karniz klassik motivli fasadı tamamlayır.

1895-ci ildə sifariş aldığı və tərtib etdiyi başqa layihəni yuxarıda baxdığımız layihəyə oxşar işləmişdir. Krasnovodskaya küçəsinə yaxın, ölçüsü böyük olmayan fasad, tikililərlə dolu iki üz bəuz küçəyə baxır, bircərgəli otaqlarla birləşən ikicərgəli otaqlar sırası həyət sahəsini yaradır.

Layihədə fasadın sol tərəfində baş giriş, sağ tərəfində isə yarım dairəvi tağı giriş əvvəlki layihədəki şəkli təkrarlayır.

Y.Y.Skibinskiy layihələri fərdi motivlər, standart və konkret dekorativ elementlərdən ibarətdir. Eyni zamanda layihə işlərində maraqlı memarlıq həllinə gətirib çıxardan tanış motivlər istifadə olunur. Memar uzun müddət fasadların kompozisiyasında ifadəli xüsusiyyətlərə malik olan, yeni keyfiyyətli başlanğıc gətirən yarım dairəvi tağlara əhəmiyyət vermirdi.

1892-ci ildən memar layihələrinin üzərində işləyərkən sevdiyi formaları fəal tətbiq etməyə və onlara kompozisiyada hakim mövqə verməyə başladı. Bakının üçüncü hissəsində Çadrovaya və Krasnovodskaya küçəsinin tinində inşa etdiyi ikimərtəbəli ev belə memarlıq formalarının təsiri altında tikilib.

Yaşayış evinin layihəsi iki mənzil, ikicərgəli otaqlar sistemi, əsas küçə fasadına yönəlmiş pəncərələrdən ibarətdir. Sahə üç tərəfdən qonşu sahələrlə əhatələnib, daxili planlaşdırılması isə qapalı həyət sistemi əsasında tərtib edilib. Sahənin perimetr boyunca bircərgəli otaqlar tikilib. Üç pilləkən qəfəsi vardır: mərkəzdə və yan qanadlarda. Bütün perimetr boyunca açıq üslublu dövrələmə qalereya yerləşir. Sırası pilləkən qəfəsi, orta səviyyəli əhaliyə mənsub olan daha iki mənzilə xidmət edir.

Mərkəzi ikimənzilli pilləkən və təcrid olunmuş mənzillərdə ensiz dəhliz yerləşir və bütün otaqlar

larla əlaqələnin, böyük zallar küçəyə yönəldilib. Köməkçi qruplar açıq qalereya ilə bağlıdır. Geniş həyət qadın və uşaqların istifadəsinə verilməklə, onları küçə sə-s-küyündən mühafizə edirdi. Yerli cəmiyyət üçün qapalı dünya fəaliyyət göstərirdi.

Fasad düz simmetrik kompozisiyası, üzərində əsas memarlıq element və motivləri cəmləşən çıxıntı ilə seçilir. Mərkəzi hissə uzadılmış formalı rizalite çevrilib, birinci mərtəbədə əsas giriş, rizalitin üstündə gözəl klassik proporsional ifadəli fronton yerləşir. Fasadın ağır qabarıq hörgüsü təmiz xətlərin arasında yerləşir, pəncərələr paz bloklarla təsir göstərir.

Divarın üfqi qabarıq hörgüsü, yuxarı mərtəbəyə nisbətən üç yarım dairəvi tağlarla, düz bucaq çərçivəyə alınaraq, saray daşları ilə profiləşdirilmiş səciyyəvi cəhətlərini qoruyaraq, aşağı mərtəbənin ağırlığını göstərir. Tağlar yanlardan toskan ordeninin yarım sütunlarını saxlayaraq, birlikdə memarlıq kompozisiyasının bədii hissəsini təşkil edilir. Burada, Y.Y.Skibinskiy layihələrində həmişə nəzərə aldığı memarlıq irsinin keçmiş iki indikinin qarşılıqlı əlaqəsi mövcuddur. Memarlıq mühitinə uyğun olan yarım dairəvi tağların forması, rizalitin eni boyunca balyasinli və detalları əsas balkon fasadın üzərində yeni təzahür kimi qəbul edilib qiymətləndirilir. Pəncərələrin altında və mərtəbələrin sərhəddində olan üfqi hissələr sırası memar Y.Y.Skibinskiy əvvəlki fasadlarında istifadə edilən ornament elementləri ilə doldurulur. Bu müəyyən və "əlamətdar kod lazımı sahələrdə öz simvolik funksiyalarını daşıyır, zənginləşmiş və təcrid olmuş formanın təşkili prinsipləri öz dəyərini tapırlar". (38)

Çıxıntının solunda və sağında fasad səthinin mühit zonasını təşkil edən plastik tərtib edilmiş pəncərələr, frontonlu klassik karnizi daşıyan qabarıq hörgülü yarım dairəvi tağlar üstünlük təşkil edərək, binanın memarlığının birləşdirici elementidir.

XIX əsrin sonunda, I Pyotr dövründə Peterburqun tez vaxtda tikilməsi tələb olunanda belə standart layihələşdirməyə rast gəlirik.

Memar Y.Y.Skibinskiyin 1892-ci ildə layihələşdirdiyi balaca mənzillərdən ibarət yaşayış evinin layihəsi tin yerləşməsi ilə planlaşdırma həllinin belə formasını ifa edir. Planlaşdırmanın küncdəki hissəsində üçmərtəbəli pilləkən qəfəsi ilə çoxotaqlı təcrid edilmiş mənzil yerləşir. Uzunluq həyət perimetr boyunca tikilib. Kiçik mənzillərdə dövrələmə qalereyasına çıxan baş pilləkən xidmət edir. Qalereyanın kürsülükləri köməkçi qrup və tualetlər üçün ayrılıb və açıq pilləkənlə birləşdirilib. Yaşayış binasının qapalı üslublu planlaşdırılmış strukturu 60,5 metr uzunluğunda çoxpilləli funksiya daşıyır. Şəhər məhəllələrində bu üslublu tikililər, xüsusən o dövr üçün, nadir hal idi.

Binanın səthinin monotonluğunu azaltmaq üçün, memar Y.Y.Skibinskiy çox uzadılmış fasadın tin hissəsində zəif çıxıntı vermişdir. Baş girişlərdən keçən iki kənar oxlar, mərkəzdə simmetrik-ox kompozisiyası yaratdı. Vizual olaraq monotonluq itmədiyi üçün, memar əvvəlki layihəsində istifadə etdiyi ikimərtəbəli portik kimi etibarlı effektiv element əlavə edir. Birinci mərtəbədə - giriş, yanında baş qapılar yerləşir.

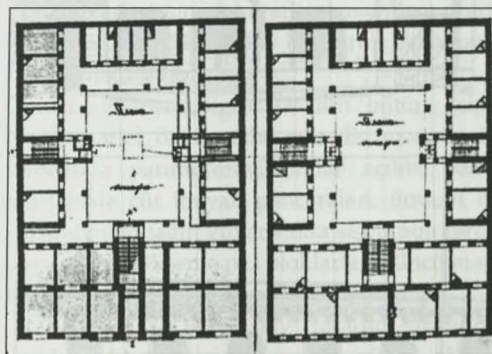
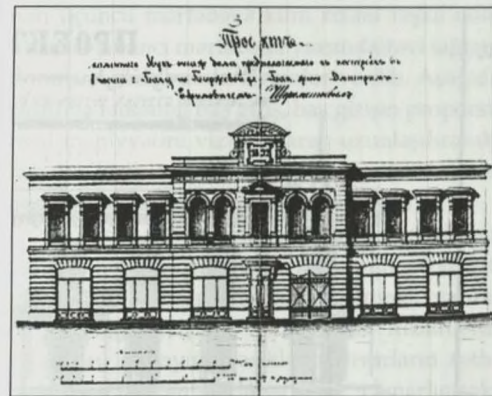
Birinci mərtəbə möhkəm qabarıq hörgü layı ilə tutulub, uzadılmış pəncərə çərçivələri vizual olaraq divarın geniş pilonları altında gözəndən itirlər. Lokal divarın fonunda portik çox gözəl görsənir. Memar onun memarlıq vəziyyətini təkrarlamış, pəncərə oyuqlarına layihəyə əsasən ornament kodu vermişdir. Beləliklə, Y.Y.Skibinskiy Bakı şəraitində layihələrini tez-tez təkrarlayırdı. Bunu mülki mühəndis A.S.Kandinov, İ.V.Edel, Q.İsmayılov da edirdilər, lakin belə aşkar formada deyil.

1892-ci ildə Bakının birinci hissəsində Birjevaya küçəsində Bakı sakini Dmitriy Yefimoviç Şeremetyevin ikimərtəbəli evinin layi-

həsində Y.Y.Skibinskiy yaradıcılıq palitrasını genişləndirir. Planlaşdırma strukturu, əsas korpusun birinci mərtəbəsi istisna olmaqla, mağazaların aydın yerləşdiyi ikicərgəli tikililəri ilə eynidir. Pilləkən qəfəsi qalereyaya çıxış ilə korpusun ən içəri hissəsinə çəkilib. Konstruktiv və memarlıq parametrlərinə riayət olunaraq planlaşdırması çox dəqiqdir. Bina perimetr boyunca uzanır, həyət bircərgəli otaqlarla tamamlanır. Pilləkən qəfəsləri ox üzrə bir-biri ilə üzbəüz yerləşdirilib, marşlar ikicərgəlidir, əsas divarın sərhəddindən çıxırlar və qalereya ilə birləşirlər. Tualetlər də bu hissədə yerləşir.

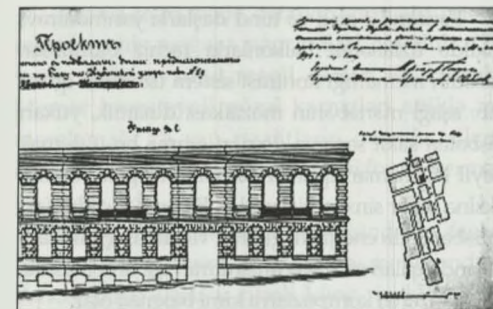
Həyət sahəsi çox proporsionaldır, kvadrat sütunlu qalereya ilə əhatələnib. Yuxarı mərtəbə təkrarlanır, dörd mənzil üçün nəzərdə tutulub. Daxili planlaşdırma əsasən mənzillərin yerləşməsi ənənəvidir, təkmilləşmişdir. Rusiya imperiyasının işğalından pilləkən qəfələrindən sonra mənzillərə giriş öndən həyata keçirilməyə başladı, orada şəraitli otaqların bölüşdürülməsi həyata keçirilib. Mənzilin icarəçisi su kəməri, isitmə sistemi və kanalizasiyalı bütün rahatlıqları olan, təcrid olunmuş mənzil alır. Yaşayış evi küçənin ön tərəfində yerləşməsinə baxmayaraq, üç tərəfdən qonşulardan daş divarlarla əhatə edilib, sakit atmosfer yaradılıb.

Çox uzun olmayan, 32 metrlik fasad müxtəlif üsul, forma və elementlərlə doldurulub. Həcmən qabağa çəkilən çıxıntı 12,33 m yer tutur. Bu sahədə Y.Y.Skibinskiyin memarlıq kompozisiyasının yeni variantı olan ikimərtəbəli portik təqdim olunub. Birinci mərtəbədə mağazaların geniş oyuqları soğanaq şəklindədir. Portikin oxunun mərkəzində əsas giriş, yanında həyət girişi yerləşib. Bütün mərtəbə qabarıq hörgü ilə üzlənib. Üfüqi hissələr yuxarı mərtəbənin pəncərə altına kimi davam edir. Oxun üzərində bizə tanış olan, konik orderin pilyastrlarını daşıyan, frontonla bəzədilmiş pəncərə oyuğunun motivi nəzərə çarpır. Pəncərələrə paralel olaraq,

cüt yarımdairəvi profiləşdirilmiş tağ oyuqları, portikin üzərində triqlifli hakim mövqe tutan karniz, künclərdə mülayim çıxıntılı hörgü ilə işlənilib. Attika tikintinin tarixini "1892" göstərən dekorativ formalı emblem vurulub.

Şeremetyev üçün hazırladığı layihədə Y.Y.Skibinskiy özünü daha inkişaf etmiş formada göstərmişdir, öz yaradıcılığına daha azad yanaşması, memarlıq motiv və formalarında bədiilik hiss olunur. Memar öz layihələrində klassikanın xüsusiyyət və imkanlarını göstərirdi, lakin yerli memarlıq da onu maraqlandıрмаğa, Şirvanşahlar Saray Kompleksinə nəzər yetirməyə, şəhər tikintisində milli-romantik istiqamətinin başlanğıcını qoyan memarların yaradıcılığının qanunauyğunluğunu öyrənməyə başladı. O, yerli

memarlığın formalarından istifadə etmək üçün deyil, onun ruhunu hiss etmək üçün edirdi.

Sonralar 1898-1899-cu illərdə Y.Y.Skibinskiy Bakı zəngini olan Ağa-Bala Quliyev üçün Persidskaya 24 küçəsində, indi "Memarlar evi" yerləşən yaşayış binasını inşa etdi. O, demək olar ki, aşkar Şirvanşahlar Sarayından məşhur fraqmentləri istifadə etdi (19).

Y.Y.Skibinskiy üçün Paralelniy küçəsinin tinində ikimərtəbəli zirzəmi evin layihəsini hazırlamağa sifariş alır. Böyük olmayan sahənin rahat proporsiyaları var, daxili planlaşdırma görə perimetr boyunca küçəyə tərəf ikicərgəli, qalan üç istiqamətdə isə bircərgəli otaqlar tikilib. Mərtəbələr təkrarlanır, yalnız birinci mərtəbədə həyət giriş qoyulub.

Kəsilərdən pilləkən qəfələrinin strukturu, çatıların konstruksiyaları görünür, əsasən baş pilləkənin marşı diqqətə layiqdir: cüt tağ-tavanla bağlanan vestibül giriş və birmarşlı pilləkən, ondan sonra ikimərtəbəli pilləkənin geniş meydançası yerləşir.

Kubinskaya küçəsinə yönəldilmiş, üzərində həyət keçidi yerləşən fasad tin və mərkəzi rızalılara bölünüb. Küçənin sət enişi balaca zirzəmi pəncərələri qoymağa imkan yaratdı. İki mərtəbənin divarı çıxıntılı hörgü ilə üzlənib: aşağıdakı müəyyən naxışlı, balaca qabarıq daşlarla, koloritli mozaika təşkil edir, yuxarı mərtəbə də üfüqi bloklardan yığılıb.

Pəncərələr açıq və tünd daşlarla yarımdairəvi şəkildə üzlənərək balkonlarla təchiz olunublar. Fasadın memarlığı kontrast sistem üzərində qurulub: aşağı mərtəbənin mozaikası dinamik, yuxarı nisbətən sakit səciyyə daşıyır, amma bu o demək deyil ki, memarlıq həllində həmahənglik yoxdur, əksinə onlar sinxron işləyirlər. Binanın fasadına öz müsbət bədii enerjisini gətirən və tamaşaçının yaddaşında qalan və həyəcanlandıran qabarıq plastika ilə, mənzərəli kompozisiya kimi baxmaq olar.

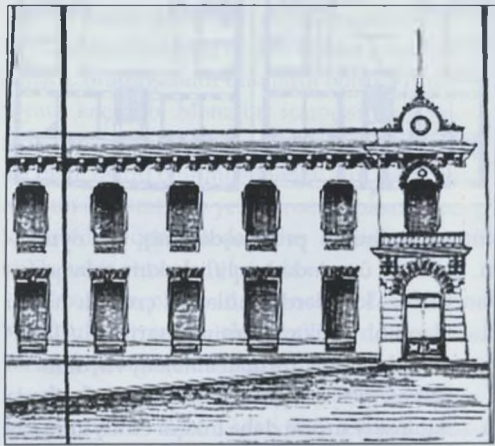
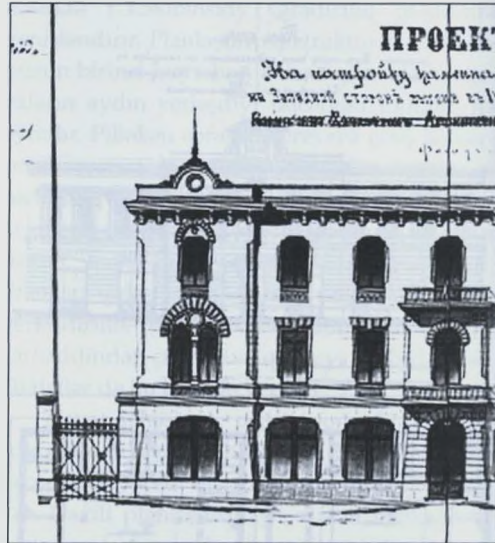
Qeyd etmək lazımdır ki, memar Y.Y.Skibinski öz təcrübəsində ilk dəfə onun yaradıcılığına xas olmayan belə gözlənilməz memarlıq kompozisiyası təklif etdi. O, belə hallarda olduğu kimi, orijinal və bir qədər mübahisəlidir.

Bakının memarlıq panoramasında Y.Y.Skibinski uğurla fəaliyyət göstərir, layihə sifarişləri həyata keçirilir və praktiki tikinti şəhərin müxtəlif sahə və küçələrində mühüm yer tutur. Memarlıq konsepsiyası genişlənilir, yaradıcılıq mövqesi yeni tərzdə inkişaf edir. Nümunə olaraq, Krasno-Krestovskaya küçəsindəki üç küçəyə baxan üçmərtəbəli yaşayış evini göstərmək olar.

Malikanə Nikolayevskaya küçəsinin yaxınlığında, Lazaretin yanında (sonralar Müqəddəs Nina Cəmiyyətinə çevrildi, hal-hazırda 132 və 134 saylı məktəblər) yerləşir. Layihə 21 aprel 1892-ci ildə təsdiqlənib.

Tində yerləşən düzbucaqlı sahənin dalana çıxışı var. İki küçə tərəfindən ikicərgəli otaqlardan, dalana və qonşu sahəyə baxan tərəfdə bircərgəli otaqlardan ibarət geniş planlaşdırılma strukturuna malikdir. Pilləkən qəfəsləri sakinlərin xidmət edilmə baxımından məqsədəuyğun yerləşdirilib. İki üçmərtəbəli pilləkənlər tin hissəsinin mərkəzində, digəri dalan seksiyasında və ikisi Krasno-Krestovskaya küçəsi tərəfdə yerləşir.

Mənzillər çoxotaqlıdır, beşdən yeddiyə qədər, rahatdırlar. Mənzillərin daxili sahəsi perimetr boyunca əsas qalereyadan ibarətdir. Geniş həyat çoxsaylı sakinlərə və uşaqlara xidmət edir.

Memar Y.Y.Skibinskiyin layihəsində baş fasadın memarlığı üçoxlu traktovkada simasını dəyişir, tamamilə yeni kompozisiya sistemində çıxış edir. Fasadın mərkəzi və küncləri rizalitlərlə üzə çıxarılıb. Həcmli kütlələrin təmərküzü mərkəzdən küncdəki rizalitlərə və əksinə hərəkət edir (10).

Fasadın üzərində əsas element prinsipi mövcuddur, bu balkonda kronşteynlə ifadə olu-

nan üçüncü mərtəbəyə kimi rizalit təşkil edir. Birinci və ikinci mərtəbələr yarımdairəvi tağlara florensiya üslubunda formalar verilib. Aşağıda ciddi və təntənəli baş giriş, baş girişin proporsional mahiyyətini vizual olaraq uzunlaşdıraraq, fasadın kiçik və vacib hissəsinə əzəmət verən kəsikli qabarıq hörgüyə daxil edilib (18).

Buarada rizalitin memarlıq mövzusu, ikinci mərtəbənin elementi olan balkonun profildən paz şəkilli qabarıq daşlarla işlənmiş, yarımdairəvi tağa çıxışı ilə inkişaf edir. Rizalitlərin kənarları, mülayim kəsiklərlə divarların səthlərinin çəkiləndiyi yerdə və digər memarlıq şəklində qabul edilən, dekorativ elementlərə çevrilib. Burada Y.Y.Skibinski öz fikrini daha azad və incə ifadə edib.

Çıxıntıların kölgəsi fasadın bütün qalan elementlərini özünə tabe edir. İki mərtəbənin küncündə yarımdairəvi tağlar açılıb. İkinci mərtəbədə cüt italyan pəncərələri, ümumi iri yarımdairəvi tağın yuxarısında şişbucaqlı çərçivəyə salınmış kəsmə paz bloklarla, üçüncü mərtəbədə - şişbucaqlı forma ilə ifadə olunub.

Memar Y.Y.Skibinskiyin fasadın üzərində həndəsi diaqonal sxem qurub: vizual olaraq üçüncü mərtəbənin tağının xətti mərkəzi rizalitin tağı üzərindən keçir, sonra şərq rizalitin tağına yönəlir. Bu sxem paralel olaraq təkrarlanır: ikinci mərtəbənin cüt tağından xətt əsas girişin tağına çatır, sonra ikinci mərtəbənin tağı aralığına yönəlir və bununla da öz ifadəli nüansları ilə fasadın memarlıq kompozisiyasının orijinal diaqramması meydana gəlir.

Y.Y.Skibinskiyin tapdığı üsul və formalardan sonra dekorativ ornament motivlərində istifadə edir. Əvvəlki işlərindəki kimi, lakin daha da mürəkkəbləşmiş fərqli variantlarda. İkinci mərtəbədə küncdəki pəncərə altları, üçüncüdə qabarıq səciyyəli həndəsi ornamentlər verilib. Lokal qaydalı pəncərələr paz bəndli haşiyələrlə təchiz olunub.

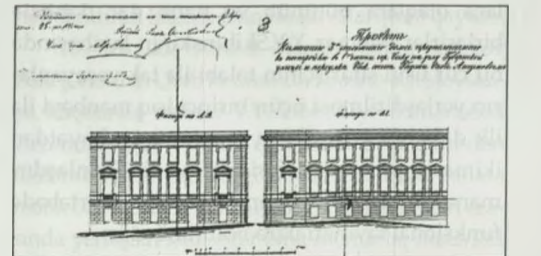
Birinci mərtəbədə detallardan məhrum olmayan geniş mağaza pəncərələri qoyulub. Divarlar Bakının tünd rəngli daşları ilə üzlənib. Memar kronşteynli gözəl karnizləri attiklə tamamlamağı və yan rizalitlərin oxunda, siluet elementi olan balaca yarımdairəvi forma verməyi qərara aldı.

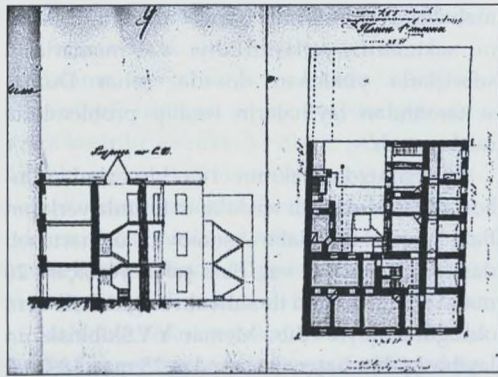
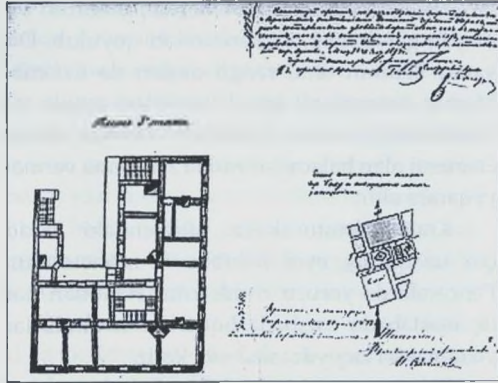
Krasno-Krestovskaya küçəsindəki fasad çox uzadılmış, eyni üslublu və monotondur. Pəncərələrdə yorucu ritimli künc rizalitləri hər üç mərtəbədə cazibədarlıqdan məhrumdurlar və tamaşaçı laqeydcəsinə yan keçir.

Bakının ərazisi fəal şəkildə tikilərkən, şəhər məhəllələri ömrələrini başa vurduğu, binalara sakinlərin yerləşdirildiyi və memarların sifarişlərlə yüklənən dövrdə, şəhər Duması tərəfindən layihələrin təsdiqi problemlərlə rastlaşmırdı.

Qarşımızda Bakının 1-ci hissəsində Qubernskaya küçəsinin və dalanın tinində yerləşən Bakı sakini Hacı Baba Aşumovun üçmərtəbəli daş evinin layihəsi var. Bakı şəhər yerölçəni 20 may 1893-cü il tarixi ilə sahənin orijinalı ilə eyni olduğunu qeyd edib. Memar Y.Y.Skibinskiyin layihəsi şəhər başçısı tərəfindən 25 may 1893-cü ildə tədqiq edilmişdir.

Beləliklə, çətin bürokratik problemlər meydana gəlmirdi, sifarişçi və memar şəhərin mərkəzində üçmərtəbəli binanın tikintisinə başlamaq imkanı əldə etdilər. Uzunluğu 19,5 saji (40,5 m), eni 11,28 saji (23,5 m) ölçüdə sahə qismən tikilmişdir, 10,5 m boş qalan sahəni sahibi gələcəkdə istifadə etməyi planlaşdırırdı.

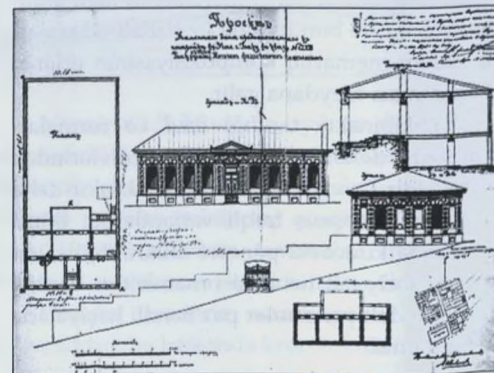

Tikintinin planlaşdırılması ikicərgəli otaqların yerləşdirilməsi, üçməşli pilləkəni plan üzrə künc hissədə yerləşdirilmişdir. Birinci mərtəbədə girişdən solda balaca köməkçi hissə ilə dördotaqlı mənzil yerləşirdi. Baş pilləkəndən sonra həyət sahəsinə yönəlmiş çoxotaqlı mənzil yerləşirdi. Uzunlaşmış hissə döngə tərəfdən balaca otaqlara bölünüb və uzun dar dəhlizlə birləşirlər. Memar Y.Y.Skibinskiyin layihəsində bu cür üsul sifarişçinin tələbi ilə tək yaşayaların yerləşdirilməsi üçün birinci işıq mənbəyi ilə ilk dəfə işlənirdi. İkinci mənzil üçün həyətdən ikiməşli pilləkən qəfəsi tikilmişdir. Planlaşdırmanın bütün komponentləri birinci mərtəbədə funksional təyinatı üzrə bölünmüşdür.

İkinci və üçüncü mərtəbələr birincinin planını dəhlizsiz təkrar edir. Rahat mənzillər, şəhər mərkəzinin nüfuzlu yerində dənizin yanında yerləşirdi. XIX-XX əsrlərdə şəhər yaşayış tikintisində, yuxarı işıqlandırılma ilə üçməşli pilləkən qəfəsi memar Y.Y.Skibinskiyin istifadə etdiyi yeni üsul idi. Demək olar ki, memar öz layihələrinin həlli zamanı daim memarlıq və konstruktiv üsulların axtarışında idi.

Son layihələrində, monotonluğu yumşaldaraq və memarlıq kompozisiyasını canlandıraraq, fasadın üzərində tez-tez rizalit və çıxıntıdan istifadə edirdi. Aşumov prospektində memar təsdiq (aprobasiya) olunmuş variantı təklif etdi. Birinci mərtəbədə sıx qabarıq hörgü çıxıntılarının şaquli kənarlarında üfüqi hissənin dar zonasına kimi ayrı bloklarla davam etdirdi. O, cavabdeh memarlıq funksiyasını, ən yaxşı əhəmələrdə tərtib edilmiş, qədimi italyan pəncərələri ilə ikinci mərtəbənin üzərinə qoyaraq, fasadın üzərində müəyyən klassik struktur yaratdı.

Çıxıntıların düz səthində qabarıq hörgülər arasında bəndlərlə profiləşdirilmiş haşiyəli pəncərələr, yuxarıda frontonlar, onları isə ion orderli pilyastrlar və fransız balkonları saxlayır. Fasadın iri səthində soğanaq formalı profilli pəncərələr plastik tərtib edilib. Əsas, güclü profiləşdirilmiş və ağır proporsiyalı attikli karniz, fasadın hündəsi aydın abrisini tamamlayır.

Aşumovun evinin memarlıq kompozisiyasında yeni həcmi-məkani həll açılır, memar pəncərə plastikasına həssaslıqla yanaşır, memarlıq motivlərinə xüsusi diqqət yetirir, detallarla bircə fasadın sistemində yeni formaların əmələ gəlməsini qeyd edir. Y.Y.Skibinskiy birinci növbədə memar-rəssamdır, onun layihələri bu prinsipə əsaslanır, individual üsulların geniş palitrasından istifadə edilir.

1893-cü ildə memar Y.Y.Skibinskiy Bakının nəzərdə tutulan üçüncü hissəsində Verxneya-Priyutskaya rayonunda, Balaxanskaya küçəsinin yaxınlığında şiddətli enişli sahədə tacir Matvey Fedoseyeviç Kolesnikovdan daş evin layihəsinə sifariş aldı. Ev villa qaydalı idi, ətrafında məhəllələr boş idi. Sahə uzadılmış düzbucaq formada, eni 10,16 saj (22 m), uzunluğu 19,70 saj (41 m) olan ölçüdə idi. İkicərgəli otaqların dəqiq planlaşdırılması, nəzərə çarpan girişlə kəskin simmetrikdir. Dəhlizdə bir neçə pillə, kənarlarda böyük zal və iki otaq, mərkəzi qapı da geniş zala açılır, yanda bitişik otaqlar yerləşir. Bol pəncərə olan həyət fasadında zəif sahəsinə bərabər eyvan və iki üslublu lociya tikilib. Sərt eniş üzündən həyət sahəsi ilə əlaqə ensiz pilləkənlə aparılır. Böyük zallarda kamin və künc sobaları üçün yer nəzərdə tutulub. Qərb tərəfdən həyətə böyük darvaza açılır, hasar çıxıntılıdır, binanın aşağı mərtəbəsində zəif altında otaq və eyvan yerləşir. Geniş həyət bağ təsərrüfatı üçün nəzərdə tutulub. Əsas giriş karnizli frontonla ayrılıb. Ən qərribə olanı, kürsüdə balaca taxçalar xırda formalarla dekor olunmuş nazik sütunlarla düzbucaq pəncərələri xüsusi olaraq nəzərə çarpdırır. Y.Y.Skibinski bu üsulu bir dəfə yaşayış binasının böyük fasadında işlətməmişdir, burada dekorativ element mozaikaya çevrilmişdir, bəndlər öz friz yerlərini qədim rus ornamentləri şəklində tapdı. Fasadın üzərində frontonlu hündəsi karniz seçilir. Fasadın üzərindəki bütün pəncərələrin haşiyələri

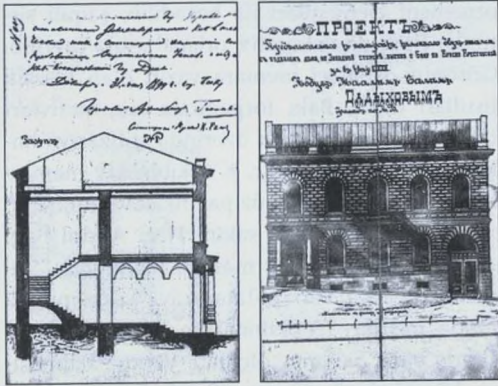
ornament elementləri ilə bəzədilib, şaquli sütunlar həyatda dekorativ, orijinal əsərə çevrilib. Görünür, sifarişçi memara yaxın olan klassik üsulları deyil, Bakı torpağında rus motivləri tələb etmişdir. Fasadın üzərində stilizasiya hakim element təşkil edir, Y.Y.Skibinskiy memarlığın bu istiqamətində öz payını əlavə etmişdir.

1894-cü ildə Bakı sakini Hacı Abdul Bağı Abdulla oğlu Təzə-Pir məscidi rayonunda, Suraxanskaya və Verxne-Tatarskaya küçəsinin tənində memar Y.Y.Skibinskiy ikimərtəbəli ev sifariş etdi. Sahənin ölçüləri Verxne-Tatarskaya küçəsinə 8, 60 saj (18 m), Suraxanskaya küçəsinə də 8, 60 saj (18 m) təşkil edirdi, qonşu sahələrlə sərhəd istiqaməti bir qədər dəyişdi. Planlaşdırma II-şəkillidir, bircərgəlidir, pilləkən qəfəsi küncdədir, otaqların sayı məhduddur, giriş Suraxanskaya küçəsinə tərəfindəndir.

İkimərtəbəli fasadlar təmiz şəkildə verilib, heç bir təsadüfi motiv və element yoxdur. Mərtəbələrdə üfüqi hissələrdə pəncərə altı və sıx karniz yerləşir. Birinci mərtəbə mağazaların geniş oyuqları ilə və aralıqlar dayaz taxçalarla bəzədilib. Birinci mərtəbədə fasadın küncləri çıxıntılı hövülüb və yuxarı mərtəbədə pilyastrla düzülüb. Bu künc elementləri arasında daxil edilmiş dekorativ element səciyyəli pəncərə altları ilə beş çox gözəl yarımdayəvi profiləşdirilmiş tağlar yerləşir. Fasad səthinin saflığı geniş aralıqlarla nəcis memarlıq kompozisiyası yaradır.

Axırıncı layihələrdən sonra Y.Y.Skibinski onun layihə işlərinin katalizatoru olan və onu ilhamlandıran klassik istiqamətli sifarişlərə qayıdır.

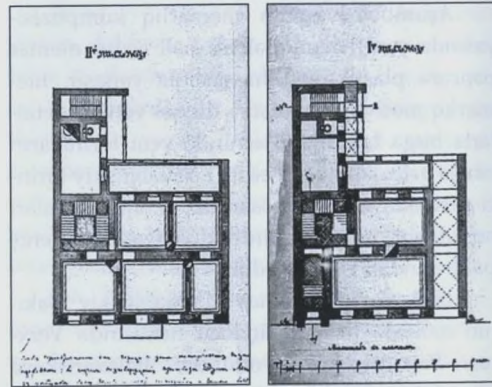
1894-cü ildə Abdul Maalim Səlim Sadıxov Bakı şəhərinin Qərb hissəsində Krasno-Krestovskaya küçəsinə memar Y.Y.Skibinskiyə ikimərtəbəli zirzəmilə daş ev sifariş etdi. Bina Bakı daşından tikilərək klassik profilli, gözəl estetik xüsusiyyətlərə malik olan yaşayış binalarının cərgəli tikintiləri arasında yerləşir. Hətta əgər bina memarlıq motivləri

və detallarsız olsa da, təkə adi daşla üzlənən oyuqların gözəlliyi hörmətə layiq idi.

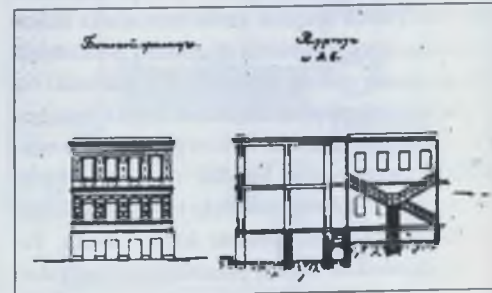
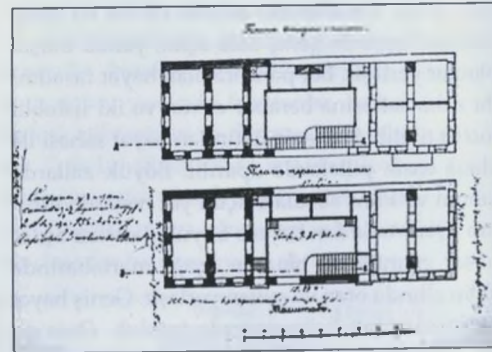
Bu küçədə Sadıxovların evi nümunəvi idi. Çox yığcam memarlıq-planlaşdırma strukturu malik idi. Bakıya xas olan adi ikicərgəli otaqlardan ibarət bina, sağda korpusun uzunluğu boyunca məhdud sahəsi olan həyəətə giriş yerləşirdi. Şəhərin yaşayış evlərində nadir hallarda rast gəlinən ikisütunlu portikdən ibarət nəzərə çarpan əsas giriş yerləşir. Bu həcmli element binaya istilik, azadlıq və müəyyən hörmət və ehtiram gətirir.

Vestibüldən rahat təşkil edilmiş mənzillərə aparan üçmərsəli pilləkən qəfəsinə daxil olursan. Pilləkən qəfəsi boş kvadrat sahəyə daxil olub, proporsiyaları mənzilin əsas hissəsini təşkil edən ön otaqlarla əlaqələndirilib. Həyəət tərəfdən daş sütun üzərindəki geniş qalereya

perpendikulyar olaraq köməkçi otağa, ikimərsəli qəfəyə və həyəətə aparır.

İkinci mərtəbədə vestibül və keçidin sayəsində otaqların sayı beşə çatır. Pilləkənə məişət hissəsi öz pozisiyalarını qoruyub saxlayırlar. Vestibülün kəsiyindən tağlı tavanlar, üçmərsəli pilləkən kvadrat sahəyə gözəl daxil

edilib. Bina qoşaçatlıdır və kompozisiyada iştirak edir.

Fasadın üzərində həcmli ifadə olunmuş sütunlu eyvan və yarımdairəvi keçidin iri tağlı girişi əsas elementlərdir. Fasadın üzərindəki pəncərələrin yarımdairəvi tağları üstünməvqedə yerləşirlər. Səth yonulmamış daşlarla üzlənib, florensiya renessansının tağları ilə birlikdə saray tağları əldə edilib. Üfüqi hissələrdən ibarət olan klassik karniz Y.Y.Skibinskinin layihəsinin məhrəmanəliyini göstərir.

Memarın maraqlı layihələrinə 1895-ci ildə həcmi-məkani həll edilmiş Praçesnaya (Qoqol) küçəsindəki Karl Venesianoviç Kalmanın ikimərtəbəli evini aid etmək olar. Uzunluğu 15,17 saaj (32 m), eni 4,66 (8 m) olan uzadılmış sahə şəhərin tarixi hissəsində yerləşir, planlaşdırma görə П-şəkilli müstəqil qalereya ilə birləşmiş qarşı tərəflərdə olan kvadrat bloklardan ibarətdir, açıq üslublu pilləkən qəfəsi həyəət hasarına paraleldir. Daxili planlaşdırma görə mərtəbələr tam oxşardırlar və kvadrat otaqlara bölünüb. Planlaşdırılma üsulu üçün kvadrat rahat və tərcih edilən formadır. Kubşəkilli həcmilərlə küçəyə baxan memarlıq kompozisiyası uduşludur. Onları profillərin ikitərəfə açıq hissələri və həyəətə olan girişli daş divar birləşdirir. Relyefin hissə olunan enişinə görə sağ qanad hündür kürsülükdə tikilib. Aşağı mərtəbənin divarlarının fasadı ağır, yuxarı divarın isə yüngül yonulmamış daşlarla üzlənib. Fasad səthlərinin ziddiyyət nisbəti memarlıq kompozisiyasını, məqsəd funksiyasını daşıyan daş strukturla bir kontekstdə mənimsənmənin plastik tektonikasını irəli sürür.

Daş hörgünün şəkli pəncərələrlə qarşılıqlı əlaqəyə girir, binanın ümumi vəziyyətinin formalaşması və inkişafına təsir edən motiv yaranır. Memar daş hörgünü kosmoqonik formaya çevirib, yeni ornament motivləri əldə edərək, onları incəsənət palitrasına çevirir.

Memar Y.Y.Skibinskinin son işlərindən birinin layihəsini sifariş edən məşhur Bakı sakini, irsi bəy olan Mövsüm-bəy Xanlarov, Almaniya təhsil almış, kimya elmlər doktoru idi. İkimərtəbəli daş evin inşası Bakının üçüncü hissəsində, Kaspiyskaya, Suraxanskaya və Kamenistaya küçələrində nəzərdə tutulurdu.

Magistrallardan birinin şimali-cənub istiqamətində, Kaspiyskaya küçəsində 25 saaj (53,34 m), Suraxanskaya və Kamenistaya küçəsində 20 saaj (42,67 m) ölçüsündə olan sahə məhəllənin yarısını tuturdu. Birinci mərtəbə bütövlükdə köməkçi otaqlarla mağaza üçün ayrılmışdır, küncələrdə üçmərsəli pilləkən qəfələri, Suraxanskaya və Kamenistaya küçəsinə tərəf ikimərsəli pilləkən qəfələri, perimetr boyunca dövrələmə qalereya yerləşir. Binanın iki qanadı məişət otağı ilə birləşdirilib. Otaqların ikicərgəli yerləşməsi bütün daxili planlaşdırmanı əhatə edir.

Birinci mərtəbənin planlaşdırılmasının sırası sekiyaları iki tərəfə açılır, xaçşəkilli dayaq-lara dirənən xaçşəkilli daş qübbələrlə örtülüb. Qarşıdakı korpus uzununa olan divarla, qapıları həyəətə və təsərrüfat platformasına açılan eyni üslublu qapalı otaqlara bölünüb. Konstruktiv parametrləri qəbul edilmiş məzmunla müvafiq sinxron hərəkət edən yaşayış binasının birinci mərtəbəsinin maraqlı planlaşdırılma sistemi yaranıb. Uzadılmış həyəət sahəsi qarşıdakı bina ilə qısaldılıb, bununla da mənzillərin varlı sakinlərini, çoxsaylı qadın və uşaqları azad istirahət və ünsiyyətdən məhrum edib. Sifarişçi böyük məhəllədə binanı öz planına uyğun olaraq belə layihələşdirmişdir.

İkinci mərtəbə qıraq və sırayı pilləkənlərlə, çoxotaqlı yaşayış sekiyalarına bölünmüş, mü-təşəkkil plan strukturunu təşkil edir. Pilləkən qəfələri iki mənzilə xidmət edir. Standart daxili planlaşdırma, otaqlara aparan dar dəhlizdən ibarətdir. Magistrala baxan kənar sekiyalar daha mütəbəddir, bütün mənzillər balkonla təchiz olu-

nub. Sakinlərin həyatla əlaqələndirilməsi dirəkli açıq pilləkənlərlə həyata keçirilir. Mənzillərin perimetri boyunca yerləşən qalereyalar açıq üslubdur, şüşəbəndlərdən istifadə olunmayıb. Memar mənzilləri layihələşdirərkən plafonların həllinə fikir vermədiyi üçün, kəsilərdə interyerin xarici görünüşü yoxdur. Həyatda birinci mərtəbə tamamilə tikilib, ikinci mərtəbənin tikintisinə 1905-ci ilin hadisələri, Birinci Dünya müharibəsi, sovetləşmə və s. mane oldu.

Binanın baş fasadının kompozisiyası memarlıq kütlələrinin əsas komponentlərinə uzadılmış səthin paylaşdırılması və işlənməsi ilə diqqəti cəlb edir. Memar Y.Y.Skibinskiy binanın həcmi-məkani strukturunda künc hissələrə müvafiq yerlər ayıraraq, oxlar ön girişlərin künc hissələrindən keçir, bütün fasad geniş çıxıntılarla və rizalitlərlə bölünüb, monotonluq yox olur, işıq-kölgə üsulları ilə plastik elementlər əmələ gəlir.

Birinci mərtəbədə mağazaların iriliyinin ritmi çox gözəl proporsiyalı blokun qabarıq hörgüsü ilə müşayiət olunur. Məzmununa görə fasadın kənarları yarımdairəvidir. Y.Y.Skibinskiyın Bakı məhəllələrində maraqlı bina yaratması sevinc hissi doğurur və memarlıq kompozisiyasının emosional əhval-ruhiyyəsinə imkan yaradır.

Şaquli hissələr və üfqi profillər, üzərində fasadın həlli prinsipi açılan karkas təşkil edir. Klassik üsullu ikimərtəbəli sütunlu eyvan şəklində olan çıxıntı mərkəzdə rizalit vasitəsi ilə təqdim olunub; birinci mərtəbədə ön giriş, ikinci mərtəbədə təntənəli güclü profilləşdirilmiş saray daşından yarımdairəvi tağ bünövrəli sütunlarla və fransız eyvanı ilə saxlanılır. Tağ frontonlu iki-sütunlu klassik portikə daxil edilərək, fasadın memar obrazının yaranmasında iştirak edən vacib element təşkil edir. İncə naxışlı cüt pəncərə oyuqları yuxarıda malik olduqları həndəsi motivlərlə fasadın işlənməsinə dekorativ detallar gətirirlər. Çıxıntının ikimərtəbəli hissəsi yüngülvari işıq və kölgə və qabarıq hörgü ilə ayrılıb, aşağı

mərtəbənin davamı olaraq, yaşayış evinin memarlığının inkişafında mühüm rol oynayan, fasadın dəqiq komponenti yaranır.

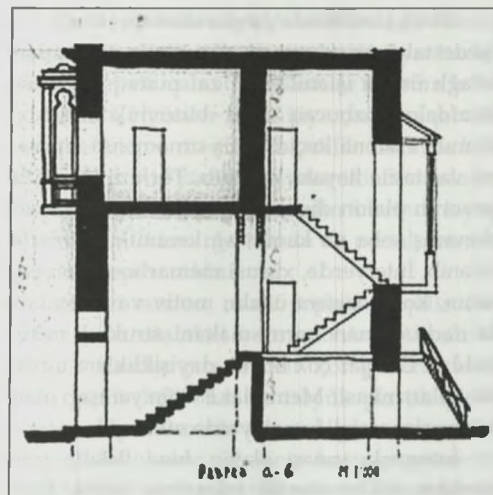
Fasadın mərkəzi hissəsi, xüsusilə künc həcmələrinin fonunda sakit memarlıq tonunda işlənilib, zəngin tərtib edilmiş pəncərə oyuqlarının aralarında cüt pilyastrların sayəsində kompozisiyada fərdi əhəmiyyət iddiasındadır. Burada canlı memarlığın bütün xüsusiyyətləri ilə şəhər panoramasına ayrılmaz surətdə daxil olan memarlıq üsullarının motiv və elementlərinin geniş palitrası fəaliyyət göstərir.

XIX əsrin sonunda demək olar ki, Bakının mərkəzində bütün şəhər məhəllələri tikilmişdir, Avropa memarlığının müxtəlif çalarları ilə stilistik istiqamət əmələ gəlib və formalaşmışdır, tikintilərdə coşan eklektika və stilizasiya modernlə sıxışdırılırdı. Memarlığın dirçəlişi üçün memarlar yeni yollar axtarırdılar. Bakının memarlıq inkişafının ilk dövrü bitirdi, yeni sosial-iqtisadi şəraitdə milli-romantik istiqamət özünə dirçəliş yolu açdı.

Yalnız Bakıda deyil, İran, Qafqaz, Rusiyada dəyirmanları olan, qərbi Avropa ölkələrinə səyahət edən, şəhərin inhisar padşahlardan biri öz sahəsində yerli memarlığın milli ənənələrində ev tikməyi qərara aldı. Bu, İçərişəhərin ərazisində də evlərə sahib olan, əsil bəklili Ağə-Bala Quliyev idi. O, şəhər tikililərində istifadə olunan Avropa stilistikasına qarşı xas etirazını bildirərək, Y.Y.Skibinskiy dəvət edib ona layihə sifariş etdi, lakin Şirvanşahlar Saray Kompleksinin, Yaxın Şərqi regionlarının və Ərəb Şərqi memarlığından istifadə etməyi tələb etdi.

Şirvanşahlar Sarayı yaxında idi və Yaxın Şərqi fotosəkilləri mövcud idi, Ərəb Şərqi isə çoxdan Avropa, xüsusilə alman alimlərini cəlb edirdi, albom, uvrəlar və digər ikonografik materiallar əlçatan idilər (75).

Sahə iki tin pozisiyasından üç ensiz küçəyə baxır: meridian istiqamətində qərb səmtli magistrəl, şimali tərəfdən – Karantinnaya, cənub

tərəfdən – Tolstaya küçələrinə. İkimərtəbəli tikililər rayonunda yerləşirdi. Qeyd edək ki, Persidskaya (hazırda M.Muxtarov) 4, 6, 13, 22, 24, 26, 28, 29, 43, 83, 97, 105, 115, 117, 215 (17 memarlıq abidəsi), Karantinnaya 52, 53, 54, 56, 60, 82, 113 (7 memarlıq abidəsi), Tolstoy 151, 153, 155, 163, 167, 170, 172, 187 (8 memarlıq abidəsi) küçələrində yerləşən tikililər memarlıq abidəsi kimi, Azərbaycan Respublikası tərəfindən 27.04.1988 tarixində № 145 təsdiq edilmiş reyestrə daxil ediləblər. Yaşayış memarlığının abidələri klassik üsulları ilə fərqlənir, hamam və ibadət tikililər yerli memarlıq ənənəsinə uyğun tikilib. Ağə-Bala Quliyevin yaşayış evi 1899-cu ildə bu memarlıq mühitində düşünülmüş tikilmişdir.

Planlaşdırma cəhətindən binanın əsas otaqları bircərgəli düzbucaq şəklində tikilib, Persidskaya küçəsinə baxır, ikimərtəbəli geniş pilləkən qəfəsi qonşu binanın əsas divarının sərhəddində quraşdırılıb. Ön otaqlarla həyatın arasında şüşəbəndli geniş dəhliz yerləşir. Ənənəvi planlaşdırma üsullarına riayət edilib. İkinci mərtəbələrin balkonları küçə tərəf fasadına çıxır. Memar Y.Y.Skibinskiy Persidskaya – 24,0 m,

Karantinnaya - 14.00 m və Tolstoy küçələrində – 12.5 m ölçüsü olan balaca sahənin bütün imkanlarından istifadə edərək, müəyyən planlaşdırma strukturu yaratmağa çalışıb. Beləliklə, binanın tam təşkilati kommunikaabelliği və qonşu malikanələrindən ayrılığı yaranıb. Persidskaya küçəsindən əsas girişdən gözəl vestibüllə yanaşı pilləkən qəfəsinə də daxil olmaq mümkündür.

Memar tələb olunduğu kimi, ön pilləkən qəfəsi çox gözəl tərtib edib. Tolstoy küçəsindəki giriş plastiki nəzərdən çox dolğun portalla ifadə olunub, yüngülcə mavritaniya tağına bənzər stilləşdirilib. Dərin arxivolt profillərlə perspektivlik yaradır. Tağın ön səthi stalaktit şəkilli motivlədir, sonra seksiyalardan ibarət bitki or-

namenti gedir. Timpan Şirvanşahlar ansamblından götürülüb. Kronşteynlər, sədd və rozetkalar (xonçalar) gözəl yonulub.

Pilləkən qəfəsindən pilyastrlarla yarım-dairəvi tağların qabarıq ifadə olunmuş ritmli gözəl interyeri açılır. Tağlar mürəkkəb həndəsi şəkilli iri rozetkalarla doldurulub, onun altında isə Ərəb tematikasında naxış çəkilib. Digər yuxarı mərtəbəyə keçid şüşəbənd vitrajı və divar naxışı ilə bəzədilib. Pilləkən interyerinin xəyali atmosferi yaranıb. İkinci mərtəbədə mövzu divar naxışları və düzbucaq çərçivələrlə davam edir, plafona keçid xırda şanlı və stalaktit şəkilli karniz vasitəsi ilə həyata keçirilir, üstündən ornament kəməri gedir. Plafona iri rombabənzər şəkil çəkilib, küncərdə və bütün səthə xırda ornament layı çəkilib. Bu cür şərqli dekorativ kompozisiyası özünəməxsus gözəllik fəth edir və eyni zamanda yorur.

İkinci mərtəbədə işıqlandırılmış taxça və pyedestal üzərində nazik sütunlarla saxlanılan ikitəgüllü üsulla işlənən ön zal maraqlı doğurur. Ətrafdakı düzbucaq divar bütövlükdə dekor olunub. Plafona keçid geniş ornamentli sındırma vasitəsilə həyata keçirilib. Türk ornamentli kessonlu plafon diqqətə layiqdir. Dayaz, dekor olunmuş soba və kamin ağ keramik plitələrlə üzlənib. İnteryerdə, xüsusi memarlıq aurası yaradan, kompozisiya üsulu, motiv və formaları ilə ifadə olunan həcmi-məkani struktur mövcuddur. Otaqlar çox böyük dəyişikliklərə uğramayıblar, müasir Memarlar Evinin yaraşığı olan interyerlər əvvəlki vəziyyətdə saxlanılıb.

İnteryerlə yanaşı olaraq, bina Bakıda memarlığın milli-romantik inkişafına böyük təsir göstərir. Binanın memarlıq kompozisiyası üçölçülü əndazəsi sayəsində böyük həcmi üstünlüklərə malikdir, dar küçələrdə yerləşməsinə baxmayaraq, ikimərtəbəli bina perspektivdə uğurludur.

Əsas fasad üç oxla ifadələnib: mərkəzdə erkərdən ön girişə qədər və əsaslı surətdə hiss olunan həcmli elementləri kənar rızalitelərə qədər. Açıqcasına, fasad plastiki nəzərdən kompozisiya üsulları, mərtəbələrin pəncərə oyuqlarına daxil edilmiş tağların yarım-dairəvi formaları ilə boldur.

Zirzəmi mərtəbəsinin balaca oyuqları olan kürsülüyün bünövrəsində fasadın səthi dinamik inkişaf etməsinə baxmayaraq öz mövqesini saxlayır. Qabarıq hörgünün təmiz yonulmuş gözəl blokları fasadın inkişafında fəal iştirak edir. Qapalı üslublu tağ memarlıq elementləri və detallarla fəal pozisiya tutur və dərin oymalı gözəl şəkilli daş kronşteynlərlə saxlanılır.

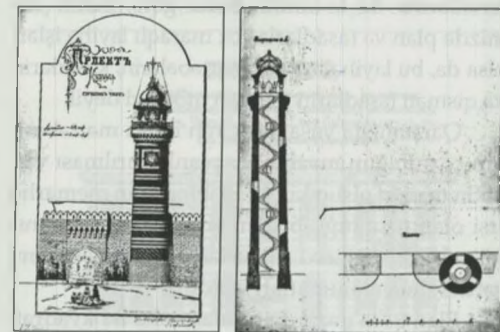
Fasadın əsas hissəsi, daş üzrə bədii oyma ilə örtülmüş stalaktit və timpanların çoxpilləli sistemə söykənən nahamar yarım-günbəzlərin yan rızalit-portalları ilə qəbul edilir. Bu portallar Şirvanşahlar Sarayının Divan-xana portalından olan memarlığının açıq təsirini göstərir.

Binada pəncərə oyuqları da fəal iştirak edir, mərkəzdə düzbucaq çərçivələrlə, yanlardan gözəl kapitelli qamətli pilyastrlar mühüm mövqə tutur. Çərçivələr kürsülüyə çatır və qabarıq ornament elementləri ilə bəzədilib. Əslində kürsülük və portal kompozisiyalar ikinci sıradadır. Bu mövzu maraqlıdır və fasadın üzərində layiqli yer tutur. İkinci mərtəbədə də portal-pəncərə mövzusu mövcuddur.

Birinci sıranın rızalit-portalları qüllə formasındadır, stalaktit və merlonlarla tamamlanır və fasadın çox ifadəli komponenti kimi çıxır, bütöv həll olub və böyük plastikliyi ilə nəzərə çarpır. Burada memarlıqdan çox mədəniyyət hiss olunur. Əhalinin keçmişə müraciəti Azərbaycan memarlığında milli-romantik istiqaməti dərinləşdirir, XX əsrin əvvəlində onun inkişafına təsir göstərir. Hesab edirik ki, Ağə-Bala Quliyevin evinin memarlığı təsiri altında 1898-1901-ci illərdə Nikolayevskaya küçəsində İ.V.Qoslavskinin layihəsi əsasında H.Z.Tağıyevin Qızlar məktəbi meydana gəlmişdir. Bu yaşayış binası Y.Y.Skibinskiyin yaradıcılığında və milli-memarlığın abidəsi olan ən yaxşı binadır və XIX-XX əsrlərdə Azərbaycanda inşa edilən gözəl tikililərdən biridir. Bakı şəhərinin məhəllə və küçələri müxtəlif stildə, əsasən klassik order üsullarının, qotika, modern təsiri altında tikilən binalar görkəmli yer tutublar. Sıx şəhər inşaatında əhalinin milli-romantik ruhuna yaxın olan Ağə-Bala Quliyevin evi daha çox diqqət cəlb edir. İş ondadır ki, Avropa ölkələrindən gələn turistlər klassikanın, qotikanın, modernin originalları arasında yaşayırlar və onları bizim memarlıq tikililərimiz təəccübləndirmir, Şirvanşahlar Sarayının nadir kompleksi, o cümlədən Ağə-Bala Quliyevin binasının memarlığı heyran edir (24).

Bütün Bakı memarları XIX əsrin sonuna kimi, şəhər məhəllələrini tikib abadlaşdıraraq yaşayış evləri layihələndirir və inşa edirdilər,

ictimai və administrativ təyinatlı sifarişlər nadir hallarda olurdu: H.Z.Tağıyevin teatrı (memar İ.V.Qoslavski), Dövlət Bankı və Poçt (memar K.B.Skureviç). İşgüzar ictimai həyat müşahidə olunmurdu, şəhər neft sənayesinin problemləri ilə yaşayırdı və işləyirdi (indiki zaman kimi).

Memar Y.Y.Skibinskiy yalnız şəxsi yaşayış evləri inşa edirdi. 1891-ci ildə şəhər duması Şamaxı darvazasının yanında 2 sağı (4.26 m), uzunluğu 12.8 sağı (26 m) hündürlüyündə yumru formada "Şəhər saati üçün qüllə layihəsi" sifariş etdi. İçəridə yuxarı pavilyona qədər spiralsəkilli daş pilləkən yerləşir. Proporsiyalarına görə həcmi İçərişəhərdəki Məhəmməd məscidini (1078-1079) xatırladır. Stillaşdırılmış stalaktitlərdən tamamlanacaq tac, yuxarıda torlu məhəccər yerləşir. Sütunlarında tağlar və geniş günlüklü alçaq səkkizüzlü pavilyonu yonulmuş kürsülük tamamlayır. Pavilyonun memarlığı hind-müsəlman üslubudur. Qüllənin heybətlı gövdəsi daş kürsülüyün üzərindədir, batırılmalıdır, raportla gövdənin monotonluğunu azaldan üç təmiz zolağa bölünüb.

Qüllənin yanında kronşteynli və merlonlu Bakı divarının fonunda Şamaxı darvazasının qədimi çatma tağları görünür. Y.Y.Skibinskiy tağın arxasında Aşurbəyovlar ailəsinin yaşayış evinin siluetində qadın heykəli yerləşdirmişdir.

İnqilab hadisələrindən sonra, burjuaziya irsi olan arxiv materiallarına olan neqativ mü-

nasibət Bakı memarlarının layihə materiallarına da təsir etdi. Binaların çoxunun fasadları, kəsikləri, sahələrin Baş planları və eyni zamanda sifarişçilərin soyadları da yoxa çıxdı. Layihələrin çoxu adsız qaldı və ya qrafik işlərdən məhrum oldular.

Belə hal memar Y.Y.Skibinskiy layihə materiallarına da toxundu. Buna görə, bizim əlimizdə plan və fasadlarla çox maraqlı layihə işləri olsa da, bu layihələrə aid mərtəbələrin, kəsiklərin və qismən fasadların planları mövcud deyil.

Qarşımızda yaşayış evinin ikinci mərtəbəsinin çox dolğun məzmunlu planlaşdırılması var, lakin təəssüf olsun ki, Y.Y.Skibinskiy memarlıq irsi olan uzunluğu 60.5 m böyük sahənin hansı küçədə və ya tarixi məhəllədə yerləşməsi kimi şəhərsalma məlumatları yoxdur.

Plan üzrə nəzərdə tutulan sahə iki kvadratdan ibarət dəqiq düzbucaq təşkil edir. Rahat proporsiyalar memara uğurlu planlaşdırma həlli qəbul etməyə və fərdi təcrid olunmuş mənzil sekiyalarının yerləşdirmə sistemini təşkil etməyə imkan yaratdı.

Obyektin tin quruluşu planlaşdırmanı müxtəlif ölçülü yaşayış sekiyalarını ikicərgəli yerləşməyə bölməyə imkan yaratdı. Planlaşdırma görə küncdəki mənzil iri otaqlarla daha mötəbər yer tutur. Burada kvadrat formalı üçmarşlı pilləkən qəfəsi yerləşir.

Mərkəzi ikimarşlı pilləkən digər, kvadrat və uzadılmış düzbucaq formalara bölünmüş sekiyalara xidmət edir. Otaqların bölüşdürülməsində müəyyən intizam müşahidə olunmur.

Mənzillərin üç tərəfinə açıq üslublu eyvanlar yerləşir. Qonşu sərhəddə müstəqil məişət blokları yerləşir. Onları açıq səma altında pilləkən marşları birləşdirir.

Şəhər sakinləri üçün müəyyən rahat guşə ayıran binanın çıxıntılı hissələri ilə həyət sahəsi uzadılmış formadadır.

Binanın planına uzadılmış memarlıq nəzərindən qanəedicilik əlavə olunub. Fasadın

oxu simmetrik pozisiyada yerləşmir, lakin klassik üsulların geniş fəzasında memarlıq kompozisiyasının formalaşmasında hakim element kimi iştirak edir.

Fasadın layihəsi sırası deyil. Uzadılmış fasada baxmayaraq, ən klassik üsul və formalarla işlənmiş ikimərtəbəli portik kimi güclü memarlıq aksenti sayəsində monotonluq yox olur. Birinci mərtəbənin oxunda həyət girişi, yanında düzgün proporsiyalı taxta kvadrat və düzbucaqlardan işlənmiş ön giriş yerləşir.

Birinci mərtəbə bütövlüklə fasadın sakit taktında nazik düzbucaq pəncərələrin ritmi ilə ifadə olunub. Bu ritmə, vahidlik təşkil edən, fəal elementlərlə hərəkət edən standart ön girişlər əlavə olunub. Memar Y.Y.Skibinskiy öz yaradıcılıq pozisiyasını qoruyaraq klassik memarlığın prinsipial momentlərinə riayət etməyə çalışıb. Bu həllin nəticəsində iri miqyaslı kompozisiya üsulları meydana gəlirdi. O, məşhur klassik üsulların əhəmiyyətini hiss edirdi və onları öz layihələrində uğurla həyata keçirirdi. Daşla çıxıntılı hörgü, xüsusilə Bakının ahəngdəşindən ilham verdiyi üçün inşada iştirak edirdi.

Birinci mərtəbənin, təmiz kürsülüyunü üstündə həcmli işlənmədə iri daş bloklarla qabarıq hörgüsü bahalı və ciddi monumentallıq verirdi. Bunlar bədii funksiyaları yerinə yetirən "memarlıq formaları" idi.

Birinci və ikinci mərtəbə arasında keçən dəqiq xəttin arxasında təmiz yonulmanın nazik zolağı və bol üfüqi hissələrlə keçid yerləşir.

Əla proporsiyalı portik ikinci mərtəbədə memarın istəyi ilə tənənəli forma və motivlərlə inkişaf edir. Şaquli pylonlar qrupu zərif çıxıntılı hörgü ilə mərkəzdə gözəl işlənmiş kronşteynli frontonun saxlama funksiyasını daşıyır. Burada memarlıq proqramı işlənilib. Toskan orderinin yarım sütunları ilə saxlanılan yarım dairəvi geniş profilləşdirilmiş daşlar hakim mövqə tutan portikin fiziki və vizual sərhədlərini möhkəmləndirir.

yan pylonlara fəal daxil edilib. Mərkəzi tağdan portikin kompozisiyasının həcmli ağırlığının çıxışı və nazik çıxıntılar sayəsində plastik nüansların repertuarı əmələ gəlir.

Dinamik tağlı elementli ifadəli portikin kənarlarında renessans təsvirli pəncərələrin ritmi hiss olunur. Bahalı profilləşdirilmiş haşiyələr və sandriklər ikinci mərtəbənin fasadında maraqlı motiv yaradır. Memar pəncərə altlarını unutmayaraq onlara həndəsi formalı qabarıq şəkil verir. Onların altında, fasadın üfüqi xəttini birləşdirən və nizamlayan mərtəbələrarası karniz sıx kütlə ilə keçir. Seyrək düzülüşlü balkonlar uzadılmış fasadın qabağını alan element qismində iştirak edir.

Memar Y.Y.Skibinskiy faktiki olaraq Avropa klassikasının memarlıq kompozisiyasının ən yüksək tonlarında fasadın layihə həllini nümayiş etdirir (5).

Başqa nümunə kimi 1894-cü ildə tikilmiş adsız fasadı gətirmək olar. İkimərtəbəli yaşayış evinin fasadı təmiz divarlarla təsvir edilib, ox sistemli geniş rızalitle qeyd edilib. Birinci mərtəbədə fasadın sonuna kimi davam edən mağazaların yan aralıkları ilə ön giriş seçilir.

Memar Y.Y.Skibinskiy fasadın inkişaf xəttini öz sevimli üsulu ilə davam etdirir. Mərtəbələr arasında, bina divarının plastik strukturunu zənginləşdirən qalın üfüqi hissələr hökm sürür. Rızalit memarlıq yanaşmasında klassik portik formasında, əvvəlki layihədəki kimi olmasa da, eyni istiqamətdə iştirak edir. Mərkəzi hissə iki ion sütunla məşğuldur. Onlar memarlıq kompozisiyasını saray daşlarından olan güclü profilləşdirilmiş sərbəst yarım dairəvi tağla saxlayırlar. Tağ aralığı sütunlarla birlikdə vahidlik təşkil edir və fransız balkonu ilə möhkəmləndirilib. Rızalitin mərkəzinin bu hissəsi fərdi üsulları olan memarlıq kompozisiyasının müəyyənedici elementidir. Frontonlu ion sütunlara nisbətdə cüt pəncərələr yardımçı hissəni tutublar.

Fasadın üzərindəki fronton, fəal rakursda dinamik siluet məsafəsini yaradan, müəyyənedici üçbucaq həndəsi formadır. Seyrək düzülüşlü pəncərə oyuqları fasadın sakit fonunun klassik traktovkasında lokal hissə mövqesini saxlayırlar. Hörülmüş, atıqlı ağır renessans karnizi uzadılmış fasadın ayrılmaz hissəsini təşkil edir.

XIX əsrin sonunda memar Y.Y.Skibinskiy yaradıcılığında metamorfoz baş verir, fasadları memarlıq kompozisiyasının simmetrik-ox həllinə meyl yaranır. Bakı sakini Abdul Həmid Hacı Süleymanovun Bakının birinci hissəsində Krasno-Krestovskaya küçəsində yerləşən ikimərtəbəli binasının layihəsi bu qayda ilə tikilib.

Çox böyük olmayan fasad memarlıq elementlərinin şaquli hissələri ilə tikilinin yan tərəflərindən çıxan geniş rızalitle təqdim olunub. Binanın enişdə yerləşməsi fasadın həlli zamanı müəyyən relyef perspektivi yaradır. Bizə planlaşdırma üsulları məlum deyil. Lakin hər halda layihə Bakının zəngin sakini tərəfindən sifariş olunub.

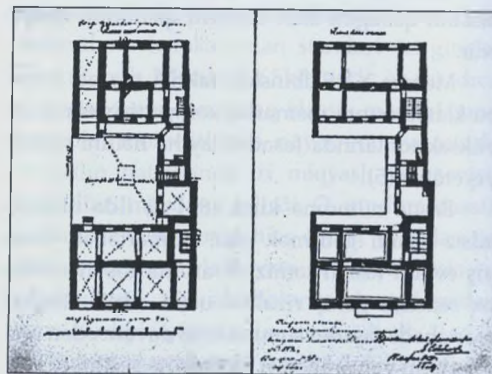
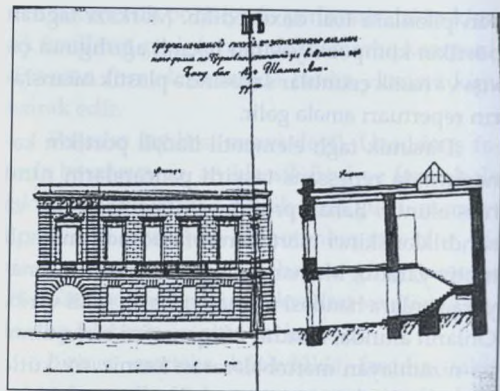
Birinci mərtəbədə fasadın mərkəzi oxu memarlıq haşiyələrlə və saray daşları ilə işlənmiş ön həyət girişi ilə tamamlandı. Yanında, memar Y.Y.Skibinskiy sıx istifadə etdiyi üsulu olan pilləkən qəfəsi yerləşib. Təmiz kürsülükdə balaça pəncərəli zirzəmi mərtəbəsi və yuxarı mərtəbələrə profilli keçid yerləşir.

Layihədə klassik memarlıq üsullarına riayət edilib. Divar fasadı məhdudlaşdırılmış element və motiv repertuarı ilə doldurulub. Lakin plastiki sınımda çox uğurla irəliləyir. Birinci mərtəbədə haşiyəli və saray daşlarından olan düzbucaq pəncərə oyuqları fasadın inkişafında naxışın növbələnməsi ilə müəyyən hal yaradır. Belə üsul memara gələcəkdə ikinci mərtəbəyə güclü aralıq karnizi vasitəsilə keçməyə, birinci mərtəbəyə isə funksional əhəmiyyət verməyə imkan yaradır.

Burada xoş proporsiyalı yarım dairəvi tağ mövcuddur, arxasında ön zal olan rizalitlər məzmunca daha iridirlər. Fasad tağlarının ümumi şəkli saxlanılıb, yalnız rizalitin üzərində saray daşları dekorativ hala salınıb. Yuxarı mərtəbənin qabarıq hörgüsü aşağı mərtəbə ilə eynidir. Fasadın üzərində memarlıq kütlələrinin harmoniyası mövcuddur və memar Y.Y.Skibinskiy maraqlı layihələri sırasına daxil olub. Bakıda məhəllələrin meridian istiqamətində qabaritsizliyi səbəbindən çox vaxt tikililərin sahələri iki üzvə küçələrə yönəldirildi. Bakı sakini 1-ci gildiya taciri Şəmsi Əsədullayevın Tserkovnaya və Suraxanskaya küçəsindəki sahəsini belələrinə aid etmək olar. Memar Y.Y.Skibinskiy layihəsi uzadılmış düzbucaq şəklində tərtib edilib.

İki hissə, məişət xidməti ilə birləşən ikicərgəli otaqlar sistemi kvadrat həyətlə II-şəkilli forma təşkil edir. İkimarşlı pilləkən qəfəsi müstəqil otaqların oxşar planlaşdırması yan qrupların balaca pilləkənlərinin uzunlamasına oxu üzrə yerləşib və layihə yığcam forma həlli ilə fərqlənir. 9.5 m olan balaca dəhliz geniş zala, kabinet və dövrələmə qalereyaya apararaq bütün otaqları birləşdirir.

Suraxanskaya küçəsi tərəfdən birinci mərtəbənin mərkəzi hissəsinin layihəsində, memar Y.Y.Skibinskiyın sevimli üsulu olan təsərrüfat ehtiyacları üçün nəzərdə tutulan kvadrat seksiyalar təşkil edir.

Tserkovnaya küçəsində birinci mərtəbə bütövlükdə yaşayış mənzili və bağlı üslublu eyvana verilib.

Əhatəsindəki memarların hörmətinə səbəb olan, layihənin dəqiq çəkilmiş planlaşdırma kompozisiyası memarın fərdi üsulları ilə fərqlənir.

Qeyd etmək lazımdır ki, qapalı pilləkən qəfəslərinə Y.Y.Skibinskiy yuxarı işıqlanma üçün fənər əlavə etmişdir.

Yan rizalitli, klassik üsulla tikilmiş fasad çox gözəl formaya malikdir. Birinci mərtəbədə solda həyət girişinin yarım dairəvi tağı, sağda – ön giriş yerləşir. Təmiz kürsülükdə birinci mərtəbə iri bloklarla sıx qabarıq hörgüdə, tağ isə pəzşəkilli daşlarla bəzənib. Pəncərə oyuqları aram düzbucaq formadadır.

Aşağı mərtəbə memarlığın klassik üsulu iddiası ilə yuxarı mərtəbə üçün özünəməxsus şəkildə pyedestal təşkil edir. Darvazanın yarım dairəvi tağı ilə bərabər sol rizalit ikinci mərtəbədə frontonlu və akroteriyalı portik üslublu qabarıq hörgülmüş pylonlarla qeyd edilib. Rizalitin yuxarı hissəsi triqlifli klassik karnizlə ümumilikdə memarlıq kompozisiyasının mövqeyini qoruyub saxlayır.

Həmin yolla əsaslı surətdə profilləşdirilmiş və sandriklərlə doldurulmuş iri pəncərə oyuqları ifadə olunub. Aralıqlar mülayim çıxıntılı hörgünün sakit şəklilə işlənib. Geniş balkon iki mərkəzi pəncərəni birləşdirir. Attikli karniz plastik profillərlə öz funksiyasını yerinə yetirir.

Fasadın qısalığına və üsulların məhdudluğuna baxmayaraq maraqlı memarlıq kompozisiyası yaranıb.

Memar Y.Y.Skibinskiy yaradıcılıq fəaliyyəti zamanı çoxsaylı sifarişlərlə həddən artıq yüklənməsi səbəbindən, bəzən keçmişdə onlardan istifadə etdiyini unudaraq, tez-tez öz layihələrində memarlıq kompozisiyasının bəzi nüanslarını təkrar edirdi.

Misal üçün, Nijne-Priyutskaya küçəsində, Mixaylovskaya xəstəxanasının (indi M.Əzizbəyov) yanında Bakı Upravasına 12 iyun 1887-ci ildə təqdim olunan və şəhər Duması tərəfindən 16 iyun 1887-ci ildə təsdiq edilən Ağa-Baba Dadaşovun ikimərtəbəli yaşayış evinin layihəsindəki fasad öz memarlıq traktovkasına görə Şəmsi Abdullayevın Tserkovnaya və Suraxanskaya küçəsində olan ikimərtəbəli yaşayış evini xatırladır. Eyni zamanda, Bakı şəhərinin texniki olan Y.Y.Skibinskiy memar A.Kandinovla birlikdə Ağa-Baba Dadaşov üçün layihənin təsdiqlənməsində iştirak edir. 1880-ci illərdə şəhərdə hələ az memar olduğundan, 1886-cı ildə gümüş medalla Rəssamlıq Akademiyasını bitirən Y.Y.Skibinskiy Upravaya texnik vəzifəsinə dəvət edilmişdir (42).

Çevrəsi qonşu malikanələrlə əhatə olan Ağa-Baba Dadaşevın sahəsi dəqiq düzbucaq formaya malik idi. Qalan planlaşdırma uzadılmış sahənin dərininə geniş həyət və ticari tikililərlə davam edir. Həyətlə giriş sağ tərəfdəndir. Pilləkən binanın planına daxil edilməyib, həyət sahəsinin şərq tərəfinə keçirilib. Burada yerli planlaşdırma şəraiti ilə hələ tanış olmayan memarın təcrübəsizliyi özünü göstərib.

X-şəkilli pilləkən qəfəsi açıq üslubludur. Aşağı hissə əsaslı, eyvana aparıcı yuxarı sol və sağ tərəf mülayim həll edililib. Mərtəbələrin planlaşdırılması, həyət girişindən başqa tam bənzərdir.

Fasad balaca ölçüdədir, üsul və formalar akademik məktəbin klassikasının əhəmiyyətini təsdiq edir. Fasadın sağ tərəfindəki rizalit memarlıq kompozisiyasının inkişafını girişin yarım dairəvi tağ vasitəsi ilə və yuxarı mərtəbədə qapı oyuğu və balyustradalı əsas balkonla daxil olunan çıxıntılı hörgülmüş pylonlarla təyin edir. Qapı, taxçaya daxil edilmiş, üçbucaqlı fronton şəklində profilləşdirilmiş haşiyə və sandriklərlə bəzənib. Üfüqi hissələrli təmiz kürsülük kip sıxılmış dörd pəncərə oyuqlarından təşkil olunaraq iki mərtəbə üçün pyedestal pozisiyasında çıxış edir. Fasadın təmiz divarı fonunda yuxarı pəncərənin üfüqi hissələri və incə rəsmlə işlənmiş attikli hörgülmüş karniz hakim mövqə tutur.

Çox vaxt layihələrin çoxu adsızdır, sifarişçinin soyadı, tam fasad, kəşik, Baş plan yoxdur, lakin arxiv məlumatları saxlanılıb.

Mənim qarşımda sərhədləri aydın, gözəl proporsiyalı düzbucaqdan və ondan geridə qalmayan planlaşdırılmadan ibarət, memar Y.Y.Skibinskiyın belə bir layihəsi durur. İkimərtəbəli yaşayış evinin planlaşdırılması üç tərəfdən qonşu malikanələri ilə qapanıb, yeganə üz hissə küçəyə baxır.

Birinci mərtəbədə otaqların ikicərgəli yerləşdirilmə sisteminə ticarət sırasına yer ayrılıb. Həyətin perimetri boyunca bircərgəli dinc

İ.V. QOSLAVSKİ – “QAFQAZLI RASTRELLİ”

standart otaqlar tikilib. Kürsülükdə təsərrüfat qrupu, mərkəzi oxlarda maraqlı planlaşdırma kompozisiyası təşkil edən pilləkən qəfəsləri aydın göstərilib.

İkicərgəli pilləkən qəfəsləri qalereyaya çıxarılıb və təcrid olunmuş mənzillərin tərkibini həll edir. Y.Y.Skibinskiyin layihələrində planlaşdırmanın bu mütərəqqi metodundan istifadə olunur. İkinci mərtəbənin mərkəzi hissəsi iki komfort təcrid olunmuş mənzillərlə təqdim olunub. Rahat proporsiyalı otaqlar kaminlə təchiz olunub, yanında sanitariya-məişət xidmətləri yerləşir.

Fasadın üzərində ticarət sıralarının iri girişlərinin həllində memarlıq üsullarından istifadə edilib. Ön giriş ox üzərində tikilib. Birinci mərtəbə qabarıq hörgünün iri bloklara nəbz verməsi fəsada monumentalıq verir və memarlıq formasının kamillənməsini təmin edir. İkinci mərtəbəyə keçid, üzərindən pəncərə haşiyələrinin

və sandriklərinin klassik işlənməsinin ritmi olan üfüqi hissələr vasitəsi ilə baş verir.

Fasadın üzərində memarlıq ekspressiyası mövcuddur, ətraf mühitin yaraşığına çevrilən incə plastikali maraqlı paradigma yaranıb.

Memar Y.Y.Skibinskiy öz yaradıcılıq fəaliyyəti ərzində Avropa klassik memarlığından Bakının tikilməsində fəal surətdə istifadə edirdi. Onun yaşayış binalarının memarlıq layihələri Bakının memarlıq irsində görünən iz buraxaraq, demək olar ki, həm İçərişəhərin, həm də şəhər ətrafı küçələrində həyata keçirilirdi.

Qədim Şamaxı sakini olan memar Y.Y.Skibinski, Azərbaycan memarlığı tarixinə maraqlı istedadlı memar kimi daxil oldu, Bakı şəhərinin özünəməxsus simasının yaranmasında fəal iştirak edirdi. Onun tikililəri memarlıq-bədii qüvvəyə malikdirlər.

Qoslavski İosif Vikentyeviç (1865-1904) – Rus imperiyasının neft paytaxtı olan inqilabaqədərki Bakının aparıcı memarlarından biri idi. Qoslavski Bakıya gəlməmişdən öncə, 1891-ci ildə Bakıda mülki mühəndis və memarlar pleyadası işləyirdi (Zalesskiy P.P., Botov M.D., Məşhədi Mirzə Qafar İsmayılov, Qasım bəy Hacıbababəyov, Kandinov A.S., Koşinskiy A., Lemkul F., Skibinskiy Y.Y., Simonson V.O., Tverdoxlebov N.P., Fon der Nonne N.A., Edel İ.V., Eyxler A.V.). Onlar bu müddət ərzində öz tikililəri ilə mərkəzi və tarixi məhəllələrinin tikintisini təşkil etmiş, geniş həcmi-məkani və memarlıq-planlaşdırma strukturundan istifadə edərək, klassik Avropa formasına olan əsas stilistik istiqaməti müəyyən etmişdirlər.

Bu baxımdan üsul və formalar, elementlər və detallar inkişaf edirdi və bu onlar tərəfindən klassikanın memarlıq şərhinin məlum olan kompozisiya motivləri uğurla istifadə edilir və yayılırdı.

Yaradıcılıqları Bakı ilə bağlı olan bu mülki mühəndislər, imperator Nikolay I adına Peterburq Mülki Mühəndislər İnstitutunun yetişdirmələri idilər. Bakıya 1881-ci ildə çalışmağa ilk gələn Botov Mixail Dmitriyeviç (1855-1886) oldu. Digərləri onun ardınca Bakı guberniyasının mərkəzində işləməyə gəldilər. Qoslavski İ.V. 1890-cu ildə həmçinin Mülki Mühəndislər İnstitutunu bitirmişdir. Peterburq Rəssamlıq Aka-

demiyasını 1864-cü ildə bitirmiş Qrosseti Frans Vasilyeviç və Skibinskiy Yevgeni Yakovleviç (1858-1928) ixtisasca memar idilər.

Aleksandr Nevskiy pravoslav kilsəsinin tikintisi üçün Peterburqdan ezam olunan Qoslavskiy İ.V. mülki mühəndislər mühitinə tez alışa bildi, çünki Mülki Mühəndislər İnstitutunun yetişdirmələri həmyaşid idilər.

“İçərişəhər” qədimi qalanın yanında köhnə müsəlman məzarlığının yerində (11, 12) təməli Aleksandr III iştirakı ilə qoyulan kilsənin inşasında qətiyyətlə irəliləyiş yox idi. Böyük binaların tikintisində heç bir təcrübəsi olmayan Qoslavski, ilk olaraq cətin vəziyyətə düşdü. Təbii olaraq yerli şəraiti, tikinti materiallarını, onların bacarıqlarını bilməməsi işə təsir edirdi. Qoslavski bacarıqlı və qabiliyyətli olduğu üçün tez bir zamanda özünü göstərə bildi. Eyni zamanda şəhər Duması tərəfindən şəhər memarı vəzifəsinə dəvət olundu.

Kilsə əsasən Duma seçkilərində hər zaman nüfuzdan salınan müsəlman əhalisinin hesabına tikilirdi. Ali Avropa savadlı ziyalı olmalarına baxmayaraq, onların seçki zamanı iştirakı qadağan edilirdi.

On il davam edən kilsənin tikintisi (1898) və sonrada şəhər memarı vəzifəsi Qoslavski üçün ağır deyildir. Nümunə olaraq həyata keçirilmiş layihələrin Bakı küçələrində illər üzrə yerləşməsini aşağıdakı cədvəldə göstərmək olar:

Nö	Layihələr	Layihənin tarixi	Tikilmə tarixi	Ünvan
1.	H.Z. Tağıyevin sarayı	1893	1902	Qorçakovskiy, 4
2.	İkimərtəbəli yaşayış binası	1893	1893-1897	Qorçakovskiy, 9
3.	Eyni	1893	1895	Nikolayevski, 7
4.	Eyni	1893	1895	Poçtoviy, 70
5.	Tağıyevin villası	1893	1895	Abşeron, Mərdəkan q.
6.	Üçmərtəbəli yaşayış binası	1894		Kladbişenskaya
7.	Eyni	1894	1895	Nikolayevski, 5
8.	H.Z. Tağıyevin bağçılıq məktəbi	1894	1894	Abşeron, Mərdəkan q.
9.	Mixaylov xəstəxanası nəzdində yoluxucu şöbənin binası	1895	1898	Tatar
10.	Qubernator evinin layihəsi	1895		
11.	Ərzaq mağazasının layihəsi	1895		
12.	Üçmərtəbəli yaşayış binası	1895	1897	Vorontsovskiy, 19
13.	H.Z. Tağıyevin toxuculuq fabrikinin binası	1896	1900	Bakı, Zığ q.
14.	Zavod	1897		Qara şəhər
15.	Bazar	1898		Nikolayevski
16.	Taxta körpü (gəmilərin yan alması üçün)	1898	1898	Bakı, Petrovskaya naberejnaya
17.	İkimərtəbəli yaşayış binası	1898		İçərişəhər qalası
18.	İmperator texniki cəmiyyətinin Bakı şöbəsinin binası	1898	1899	Torqovaya
19.	Bakı texniki peşə məktəbinin binası	1898	1900	Stanislavskiy, 20
20.	H.Z. Tağıyevin Müsəlman Qızlar məktəbinin binası	1898	1901	Nikolayevski, 8
21.	Bakı şəhər Dumasının binası	1899	1900-1904	Nikolayevski, 4
22.	H.Z. Tağıyev teatrı, mülki mühəndis P.İ. Kognovskiy ilə birgə (yenidən tikilmə)	1899	1900-1904	Merkuryevski, 8

1898-ci ildən 1902-ci ilədək, ölümündən 2 il öncə (1904) vərəm xəstəsi olan Qoslavski, xəstəliyinə fikir verməyərək, dayanmadan işləyirdi: əzəmətli kilsə və təqribən hamısının Azərbaycan memarlıq abidəsinə çevrilən və milli memarlığın qızıl fonduna daxil olan, çoxlu sayda obyektlər tikirdi.

Qoslavskinin heyranedicə məhsuldarlığı Bakı memarlarını heyran edirdi: 1893-cü ildə -

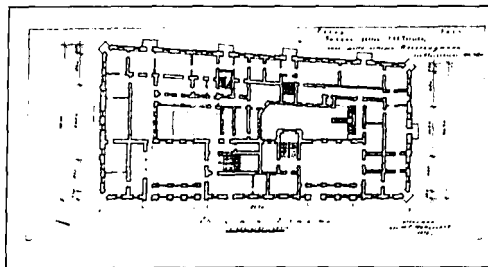
5 layihə; 1894-cü ildə - 3 layihə, 1895-ci ildə - 4 layihə, 1896-1899-cü illərdə - 10 layihə. 9 illik nəhəng yaradıcı zəhməti nəticəsində Bakının küçə və məhəllələrini bəzəyən 22 obyekt inşa etmişdir.

Əbəs yerə mətbuatda İ. Qoslavskini "Qafqazlı Rastrelli" adlandırmırdılar. Mülki mühəndis K.B. Skureviç (1866-1950) "Mülki Mühəndislər Cəmiyyətinin Xəbərləri" (1904, №

2) jurnalında çap olunmuş "İosif Vikentyeviç Qoslavski" məqaləsində, onun tikintiyə qoyduğu yaradıcı töhfəsini, memar və rəssam kimi üslub xüsusiyyətini qeyd etmiş və yüksək qiymətləndirmişdir. Qoslavskinin məsləkdaşlarına təsiri çox güclü idi, ömrünün sonuna kimi memar-lider hesab edilirdi.

Bakı milyonçusu və xeyriyyəçi H.Z. Tağıyev İ. Qoslavskini memar kimi yüksək qiymətləndirirdi və ona mehribanlıqla yanaşırdı, onun istedadının pərəstişkarı və himayəçisi hesab edilirdi. İ. Qoslavskinin məşhur obyektlərinin si-farişçisi H.Z. Tağıyev idi. H.Z. Tağıyevin sarayını, müsəlman Qızlar məktəbini, H.Z. Tağıyevin Mərdəkan qəsəbəsində bağını, H.Z. Tağıyevin Qafqazda məşhur toxuculuq fabrikinin nümunə göstərmək olar.

H.Z. Tağıyevin evi əvəzi olmayan saray obyekti kimi şəhərin mərkəzində bütünlüklə tikilən yeganə məhəllədir. Xəzər dənizi sahilinin yaxınlığında yerləşən bu məhəllə memarlıq-planlaşdırma nəzərindən ən uğurlu yerləşməyə malikdir.

Fasadın üzərindəki xronoloji məlumatlara əsasən sarayın əsası 1893-cü ildə qoyulmuşdur, mərhələlərlə tikilirdi.

Binanın məkani mahiyyətini Qorçakov küçəsi tərəfindən geniş zal təşkil edir. Memar Qoslavski İ.V. rəssam konstruktiv üslublardan müvafiqiyyətlə istifadə edərək məhəllənin perimetri boyunca ikicərgəli otaqlar tikmişdir.

O, öz layihələrini diqqətlə hazırlayırdı. Zalda mühüm yer iki əsas pilləkənə verilmişdir: soldakı - ictimai-məişət şərtlərə görə bir qədər gizlədilmişdir və ikinci mərtəbədə yerləşən Şərq zalına aparırdı, sağ tərəfdən isə bir qədər çox açılmış ikimərtəbəli mərmər pilləkən Avropa zalına aparırdı.

"Plan və həcmli kompozisiya formaya görə ən sadə paralelepipedlərin mürəkkəb qarşılıqlı tabelik və əlaqə sistemi əsasında qurulur" (Kirichenko Y. "Fyodor Şextel", s. 123). Ön otaqların pilləkən marşlarının yanında yerləşdirilməsi onların memarlıq istiqamətində həcmi-məkani inkişafını müəyyən etdi. Şərq zalının ikimərtəbəli pilləkənləri bir qədər qapalı səciyyə daşıdığı üçün iri ölçüdə güzgü ilə örtülmüş gəbərtili divarlarla öz həllini tapdı. Memarlıq elementlərinin dəfələrlə əksi havada ecazkar şərq formaları vasitəsi ilə ifadə olunur. Məhdud məkanda hərəkət və qalxma, ikinci mərtəbəyə aparın mərmər pilləkənlərlə asan və rahat baş verir.

Sizin qarşınızda Şəhrizadın sehrli aləmi və ya memarın dünyası açılır. Zal divarlarının həndəsi proporsional olan modul toru şaquli aksentlərlə, Şərq incəsənətinin dekorativ-tətbiqi elementləri ilə dolu geniş məkanın ritmikası ilə qarşılıqlı əlaqələndirilir. Müəllif dekorativ materialdan istifadə edərək öz qavrama formasını tapmışdır.

Material çox incə, naxış çox yüngüldü, xüsusilə, zəif hissəsində memar üç mavritan tağından ibarət olan portikə maraqlı kompozisiya şəklində vermişdir. Bu üsulla Qoslavski interyerin sakit daxili məkanına memarlıq kütlələrinin dinamikasını gətirmişdir.

Şərqin incə rəssamlıq palitrası səthlərinin şaquli və üfüqi parçalanmaya keçməsi asanlıqla bitki motivləri tağların timpanlarını örtürdü.

Bahalı dekorativ örtüklü ağır kessonlaşmış plafon kvadrat və düzbucaq çərçivələrə bölünərək yüngülləşdirilmişdir. Şərqdə saray və imarətlərdə interyerlərin dekorativ bolluğuna

həmişə üstünlük verilirdi. Bu ənənə zaldan yan keçməmişdir və Bakı şəhərində ən yaxşı interyer sıralarına daxil olmuşdur.

Zalın inqilabaqədərki interyeri bizə sarayın sahibi H.Z.Tağıyevin sifarişi ilə çəkilmiş şəkillər albomundan tanışdır. Interyer bizim qarşımızda ev sahibinin zamanında olduğu kimi "təbii" şəkildədir. Müasir dildə desək, burada tam dizayn mövcuddur. Məbel, parket, bütün ev

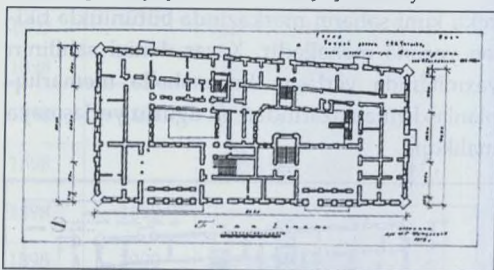

əşyaları rəssam və estət İ.V.Qoslavskinin şəkilləri əsasında hazırlanmışdır. Eyvanın arxasında Ayvazovskinin rəsm əsəri, zalı tamamlayan eninə ox keçir.

İnteryerin məkani strukturuna yarımdairəvi tağları ilə ayrılmasız surətdə daxil olan, bağlı üslublu lociya zalın içindən qərb istiqamətinə çevrilmişdir.

Avropa zalı daha açıqdır, pilləkən ikimərşlidir, işıqlıdır, klassik üslub və formada tikilib. Ümumi zalların sahəsi bərabərdir (təqridən 180 m², 11x17.35 m qabaritləri ilə), lociyalar (sütunlu qalereya) eynidir.

Binanın perimetri boyunca zallar, iki iri paralelepiped cəmləşib, məhəllənin mərkəzi hissəsində, olduqca iri və düzbucaq formada bitişik həyat aralıqları, ikinci mərtəbəyə açıq üslublu pilləkənlər aparır. Burada, Bakıda bina tikintisində geniş yayılan ənənəvi şüşəbənd yoxdur.

Ev sahibinin ən çox vaxt keçirdiyi əsas interyerlər: kabinet, qonaq otağı, bilyard otağı, qızlarının yataq otağı və sairə maraqlı şəkildə göstərilmişdir. Memarlıq cəhətindən kabinet ciddi üslubdadır, yalnız boş divarlar, rəsm əsərləri, müvafiq məbel və aşağı hissədə perimetr boyunca zövqlə yerləşdirilmiş kitab şkafları, uzunlamasına olan oxun ortası ilə Ayvazovskinin böyük rəsinin aşağısında küncləri kitab şkaflarına dirənən böyük masada yeganə dəyirmi heykəl - megalomaniya əlaməti olan Napoleonun büstü (Allahlıq iddiası) yerləşir.

Ev sahibinin yaza masasının arxasında, maraqlı taxta işləmədə mehrab üslublu azərbay-

cansayağı piştağ (portal) var idi. Mömin müsəlmana uyğun detal.

Şərqdə sevildiyi qədər Qərbdə də sevilən, bütün döşəməni çox gözəl xalça örtür. Xalça yalnız gözəlliyi ilə göz oxşamır, həmçinin rahat və səliqəli atmosfer yaradır.

Plafon iri kessonlarla və aralı düzölmüş kronşteynli sadə karnizlə işlənib. Çox geniş karnizdə, ciddi üslubun həcmi-məkani parametrlərinə riayət edilib.

Mütənəsin ölçülü qonaq otağı genişdir, ciddi həcmi-məkani mövqedə qalaraq dəbdəbəli memar şərhinə iddia etmir. İ.V.Qoslavski, yalnız Şərq zalı müstəsna olmaqla, interyer kompozisiyasının həllində az vəsait istifadə edərək, çox ifadəliliyə nail olmağa çalışır. Qonaq otağının divarları iki yurusa bölünüb: aşağıdakı düzgün profil verilmiş düzbucaq bölmələr vasitəsilə taxta panellərlə işlənib. Xüsusi panoramı vizual olaraq təsəvvür edib, orada möhkəm stullardan ibarət müvafiq məbeli yerləşdirərək, aralarına gözəl halqalı uzadılmış gövdə daxil edilibdir. Yuxarı yarus gözü yormayan dinc örtüklü dekorativ şəkili kağızla örtülüb. Oradaca iki rəsm əsəri qoyulub. Qonaq otağının uzununa oxu boyunca interyerdə üstünlük təşkil edən mürəkkəbləşmiş memari-məkani kompozisiyası qurulubdur.

Bahalı qab-qasıq üçün nəzərdə tutulan möhkəm şkaflı dekorativ kartuşla bitən güclü və incə profilləşdirilmiş tağ tənənəli kompozisiya formasını təsvir edir. Tağların üfüqi ilə bərabər iki həcmli ifadə olunmuş qapı çərçivələri bir balaca batıq formadadır. Mərkəzi hissələr plastik işlənərək və aydın çəkilərək, vahid kamera kompozisiyası təşkil edir. Bu memar İ.V.Qoslavski tərəfindən çox gözəl yaradılmış orijinal dizayn idi.

Karnizlə bir hündürlükdə çox cüzi işlənmiş memarlıq motivləri olan plafona yumşaq keçərək, üfüqi məhbəs təmkinlə düzəldilmişdir.

İ.V.Qoslavski H.Z.Tağıyevin sarayı üzərində on ilə yaxın işlədi (1893-1902), istedadı və qabiliyyəti əhəmiyyətli dərəcədə, özü isə peşəkar memar kimi böyüdü.

Avropa klassikasında tərbiyə olunmuş memar İ.V.Qoslavski məharətlə projelər yaradır və qotik üslubda işləyirdi, XIX-XX əsrdə H.Z.Tağıyevin sarayı üzərində işləyərkən sakit modernə də maraq göstərməyə başladı. Bunu qızların yataq otaqlarında da izləmək olar.

Küncdəki otağın ümumi sahəsi incəliklə və vizual olaraq qonaq və yataq otağına bölünüb. Aşkar olaraq bölgünü hiss etmirsiz, çünki sizin qarşınızda interyerin vahid fəzasıdır. Burada gözəl ayrılmış və aydın çəkilmiş bazalı və kapitelli nazik dəmir sütunlara modern dalğavari şəkillə doldurulmuş incə və düz tağ kompozisiyası söykənir. Dekorativ elementli zolaqlarla üfüqi vurğulanmış aşağıdakı naxışlı panel otağın perimetri boyunca keçərək, çarpayı ilə örtülür, sonra isə davam edir.

Çarpayıların üzərində küncləri panelə dirənən düzbucaq çərçivəyə yarımdairəvi dekorativ tağ daxil edilmişdir. Çərçivə və tağın küncləri modern səpkidə bitki ornamenti ilə bəzədilmişdir. Divarların birində, şərti olaraq qonaq otağının divarı deyək, divan, qoltuqlu kürsü, stullar və ortada masa qoyulmuşdur. Divar taxta lövhələrlə düzbucaq ekranlara bölünüb.

Maraqlıdır ki, bütün ekranlar modern məzmunlu yüngül dekorativ şəkillərlə doldurulub. Ətrafdakı mebel – divan, qoltuqlu kürsü, stullara üzərində modern üslubundan götürülmüş dalğalı yarpaqlar təsvir olunmuş parçadan üz çəkilməmişdir. Qeyd edək ki, döşəmədə iri planda modern üslublu ornament təsvir edilib.

Görünür ki, memar öz yaradıcılığında modern üslubundan istifadə etməyi qərara almışdı və buna müvəffəqiyyətlə nail ola bilmişdir. Bu şəkillər memarlığın son cizgiləri idi. 1902-ci ildən sonra, ağır xəstəlikdən əziyyət çəkən Qoslavski artıq işləyə bilmirdi. O, 1904-cü ildə 39 yaşında vəfat etdi.

H.Z.Tağıyevin sarayının fasadları dörd mərkəzi küçəyə yönəlib, ətraf mühitin məkanı strukturunu yaxşılaşdırır. Bina iri dominantası həcmi kütlələrin miqyaslı tikintisinə daxil olmuşdur, şəhərsalma intizamını müəyyən edərək, qonşu tikililərinə təsir etdi.

Sahilə doğru gedən binanın bütöv məhəllədə yerləşməsi, qonşu mülklərinə xüsusi akkumulyator kimi təsir edirdi. Burada sırası tikintiyə yer yox idi, şəhərsalmanın həcmi və memarlıq həllinə öz tələbləri ilə yeni seçmə forma əmələ gəlirdi.

Uzadılmış fasad onun arxasındakı daxili ərazini gizlətmir, onu öz kütləsi ilə bağlamır, əksinə çölə açaraq, binanın interyerinin genişliyini hiss etdirir. Doğrudan da, şərq və qərb zalları fasadın üzərində əsas kompozisiya elementlərini, yuxarı rakursda iki mərtəbə boyunca olan iri üçaşırlı yarım dairəvi tağlarla əyani surətdə nümayiş etdirir.

Fasadın üçmərtəbəli mərkəzi hissəsi, üçtağlı lociyaların tərkibində şaquli çıxıntının ritmi ilə, yeni kompozisiya sistemi qismində çıxış edir. Üstünlük təşkil edən üfüqi hissələr, əzəmətli qabarıq daş hörgü ilə köndələn divarın dirəyinə bənzəyən, "sanki içəri batan pylon-aralıq hissələri, gözləri bahalı güzgülü şüşələrin arxasından ma-

ğazaların kontur və piştaxtaları görünən yerinə cəlb edir" (Y.Kiriçenko, "Fyodor Şextel", s. 102).

Fasadın memarlıq kompozisiyasının bu vacib hissəsi bədii mövqeni bütün sahəsi boyunca saxlayır. Ən əsası, binanın bütüb fasadlarına orta əsrlərdən tanınan Bakı karxanalarından gətirilən daşdan üz çəkilib. Bakı memarları öz səmərəli təcrübələrində fasadın memarlığına təsir edən qədimi tikintilərdən müvəffəqiyyətlə istifadə edirdilər.

Birinci mərtəbənin sıx düzbucaq mütənəsibliyi iri, yonulmamış bloklarla hörülməsi, daş hörməsini ifadəli bütöv sistemə çevirdi. Saray tikintisinə məxsus olan mərkəzi girişin yoxluğu xüsusilə vurğulanmışdır.

Evə gələn iki əsas qapıdan geniş, memarlıq və məkanı cəhətdən yaxşı işlənmiş zala daxil olur. Fasadın üzərində italyan "intibahı" tam həzrləklə klassik üslub və formaları ilə özünü göstərir. Şərq və Avropa zalları fasadın üzərində ümumiləşdirilmiş yarım dairəvi tağları ilə memarlıq kompozisiyasının vacib elementi kimi göstərilib, yumru sütunlara antablementlərlə dirənir.

O dövrdə şəhər fəal surətdə inkişaf edirdi, əsaslı və memari nüfuzlu binalar mərkəzi məhəllələrdə yerləşirdi. İ.V.Qoslavski həyat üslublu iri binanın tikintisinə sifariş aldıqda, öz istedadını əzəmətli tikintidə göstərmək qərarına gəldi. Belə bir miqyasda tikinti inqilabaqədərki Bakıda nə öncə, nə də sonralar müşahidə olunmur.

Fasadın memarlıq kompozisiyası klassik əsasda həcmi-plastiki istiqamətdə inkişaf edərək, geniş və azad şəkildə yeni üslub və motivləri təsdiq edir. Üçüncü mərtəbənin səviyyəsində yerləşən şaquli pylonlar (sütunlar) bütöv bloklardan yonulub və fasadın geniş ölçüsünün dinamikliyi fazasına keçir.

Üstünlük təşkil edən rızalidlərin arasındakı fasadın mərkəzi, sıx plastik ağırlıq daşıyaraq, eyni mülayim memarlıq mühitində mövcuddur. Bu maraqlı memarlıq kompozisiyasında gözə

çarpan fon olan yarım dairəvi pəncərə yerləri aram ritm təşkil edir.

Memar İ.V.Qoslavskiy fasadın açılışına hiss edilməyən pylonların görünməyən şaquliləri vasitəsi ilə öz anlayışını gətirərək, lociyaların "zəfər" tağlarının əhəmiyyətini genişləndirdi və bununla da başqa Bakı memarlarına kompozisiya ideyası vermiş oldu.

Memar İ.K.Ploşko, təqribən on il sonra, köhnə Persidskiy (indiki M.Muxtarov) küçəsində fransız qotikası üslubunda başqa birinə bina tikərkən, ikinci mərtəbənin fasadında Qoslavskinin lociyalarla olan kompozisiyanı təkrar etmişdir (1911-1912).

Hacının sarayının fasadları dörd küçəyə baxır, bundan onun bədii həllinin məsuliyyəti irəli gəlir. Uzununa çəkilmiş əsas qərbi fasad dar küçəyə baxırdı. Üzbəüzdə yerləşən yaşayış evlərinin önündə, memarlığın əsas qanunlarını pozmayan müxtəlif Avropa üslub sistemlərində memarlıq motivləri açılır.

Maraqlıdır ki, İ.V.Qoslavski faktiki olaraq, onun iştirakı ilə tikilən H.Z.Tağıyevin teatrı yerləşdiyi, Merkuriev küçəsinin tinində tikilən yaşayış evinin layihələndirilməsində iştirak edirdi. Bakının miqyasına görə, mərkəzi sahələrin birində memarın işlərindən ibarət kiçik kompleks əmələ gəldi.

Memarlığın klassik formasında yetişmiş və italyan intibahının pərəstişkarı olan Qoslavski, Bakının memarlığında, memarların yaradıcılığında, bu üslubi struktur üstünlük təşkil etdiyi üçün, bu istiqamətə üstünlük verdi.

Şərq zalının interyerində İ.V.Qoslavskini onun üçün yeni olan mövzu cəlb etdi, lakin klassik üsullara və formalara olan böyük sevgisi qalib gəldi.

Uzadılmış formasına görə yorucu görən məmərəsi üçün böyük zallar və lociyaların yerləşdiyi mərtəbənin layihəsinə əsasən, memar şaquli parçalanmaları üçün çıxıntı üsulundan

istifadə etdi, lokal ox sistemini müəyyən etdi və onların üzərində dekorativ səthləri riflənməş günbəzşəkilli həcmli yerləşdirdi. Belə izahda bağlı lociyaların üç iri yarım dairəvi tağ formasında, iki üstün elementdən ibarət əsas fasad siluet kompozisiyasına çevrildi.

Balaca kürsülü birinci mərtəbənin üfüqi hissələri və düzbucaqlı oyuqları dərin hörmənin aralıqları ilə eyni ritmdə, həcmi-məkani görünüşünün möhtəşəm istiqamətini müəyyən etdilər.

Memar sütunlu qalereyalar arasındakı boşluqlara məhdud üçüncü mərtəbəni yerləşdirərək fasadın bütün hissələrini nəhəng pərvaz ilə bir-birinə bağladı. Qoslavski ikinci mərtəbənin plastiki işləməsinə xüsusi diqqət yetirirdi.

Fasadın üzərindəki nəhəng üçtağlı kompozisiya daha çox Roma dövrünün, nəinki italyan renessans dövrünə uyğun formada möhtəşəm eyvan şəklində çıxır, əsaslı surətdə qabağa çıxan sütunlara və kronşteynlərlə dərin və qabarıq ifadə olunan karnizlərə dirənir. Saray daşlarından olan tağların aydın çəkilməsi memarlıq üsullarının dinamikasını nümayiş etdirir, bədii emosiyalar oyadır.

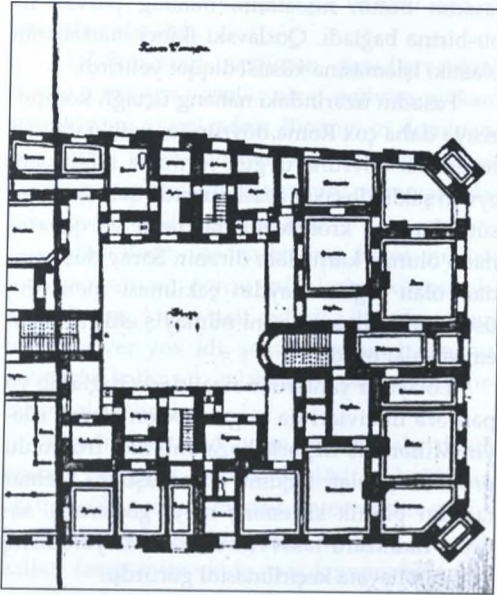
Lociyalar yanlardan rızalidlərlə bağlanıb və pəncərə motivləri ilə birgə sinxron olaraq işləyir. Mütənəşib dişlərlə bəzənmiş sərt frontonlu profil haşiyələr təqdim olunmuşdur. Memar fasadın plastik sistemə meyl göstərmiş, sarayın tikintisini təsəvvür edərək, öz yaradıcılıq əsərinin həyata keçirilməsini görürdü.

Bakı şəhərinin iqlim şəraitinə cavab verən, küçəyə çıxan təmtəraqlı incə metal məhəccərli balkonlar, onların altında işə əzəmətli çıxıntılarla iri daş kronşteynlər yerləşdirdi.

Dörd küçəyə baxan fasadlara Bakının isti çalarlı, yonulmuş ahəng daşı blokları ilə üzlənib. Cənubi günəşin altında üfüqi və şaquli hissələr sayəsində ustalıqla işlənmiş memarlıq detalları demək olar ki, canlanır və dolğun həzz və bədii heyranlıq verir.

H.Z.Tağıyev sarayı Qoslavskinin memarlıq fəaliyyətində birinci sifariş idi (1893). O, bu böyük tikintini 1902-ci ildə başa çatdırdı. O, bu işlə yanaşı çoxlu yaşayış və ictimai binaların layihəsini hazırlayıb tikmişdir, hansılar ki, Azərbaycan memarlıq abidələri sırasına daxil olaraq dövlət tərəfindən qorunur.

Eyni zamanda, İ.Qoslavski Bakı sakinindən sahəsi üzbəüz və demək olar ki, sahilin düz kənarında, Qorçakovski 2 ünvanında, dörd küçəyə baxan balaca məhəllədə yerləşən başqa sifariş almışdır.

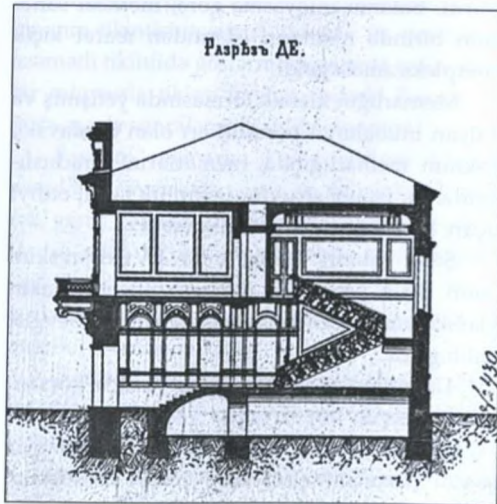

Layihə ikimərtəbəli ev kimi sifariş olunmuşdur, ev sahibi çox dövlətli idi və bahalı memarlıq həlli tələb edirdi. Evin layihəsi ikisıra otaqlarla dövrələnmiş, ön otaq, geniş zal, kabinet, qonaq otağı, yemək otağı, buduar və yataq otaqlarına bölünmüş bağlı həyət sahəsindən ibarət idi.

Simmetrik fasad bucaq həcmələri ilə vurğulanıb, memar kompozisiyanın mərkəzinə ikiqat

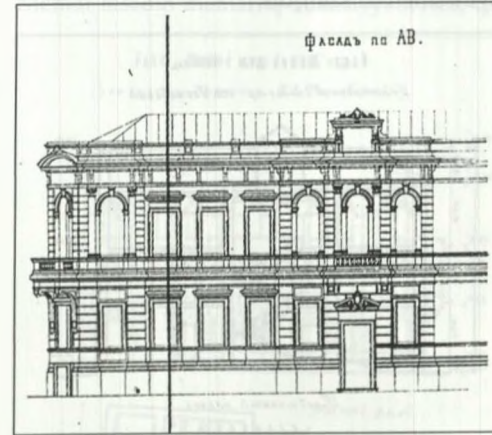
çıxıntı vasitəsilə, yəni ox hissəsini şaquli baş girişlə ayıraraq, korinf orderli cüt pilyastr, korinfin üstündən isə üslublaşdırılmış kartuş əlavə edərək təntənəli surətdə həll etmişdir. Eyni zamanda müəllif əlavə raskrepovkadan istifadə edərək, pilyastr motivlərini yarımdairəvi pəncərə oyuqları və hörmə ilə birgə yerləşdirmişdir. İ.Qoslavski memarlıq kompozisiyasının vahidliyini pozmadan üsullardan sərbəst manipulyasiya edirdi. O, klassik materialı mükəmməl bildiyi üçün fantaziya yol verirdi.

Fasadın mərkəzi və künc hissələri birinci sırada üstünlük təşkil edən element kimi müvafiq memarlıq funksiyasını daşıyırdılar, yaşayış evinin bədii formalarının açılmasında müəyyən dinamika yaratmışdılar. Fasadın strukturunda ikinci sıranın elementləri, mərtəbələrin pəncərə oyuqları təşkil edirdi. Müəllif fon motivlərinə olan meylini qoruyub saxlamışdır və bunun nəticəsində profilləşdirilmiş bahalı dekorativ haşiyəli pəncərə oyuqları klassik memarlığın zərif hissələrinə çevrilmişdirlər. İ.Qoslavskinin hər işində memarlığın poetik səsinin Bakı şəhər tikintisində təqdim və tərənnüm edilməsi hiss olunur.

Məhəllə küçələrinin dar planlaşdırılmasında binaların küncələrinə həm şəhərsalma, həm də həcmi-məkani əhəmiyyət verilir, onlar memarlıq aksentlərinə çevrilirdi, üsulların dolğunluğu, hardasa günbəzşəkilli yonulmuş formaların siluetliliyi vasitəsilə üstünlük təşkil edirdilər. İ.Qoslavski belə şərhin ustası idi, künclərdə korinf orderinin cüt pilyastrlarını mərkəzi hissənin motivləri ilə yerləşdirmiş və böyük kronşteynli daş balkonları qaldıraraq yaşayış evinin memarlıq kompozisiyasını bütünlüklə tamamlamışdır.

Stilizasiya və eklektikanın çiçəklənmə dövründə İ.Qoslavski klassikaya bağlılığına baxmayaraq, memarlığın bu təzahürlərindən uzaq deyildir. Onun layihə təkliflərini xronoloji analiz edərkən sifarişlərin dolğunluq və sıxlığını müşahidə edirik: yalnız 1893-cü ildə - 5 layihə.

Qoslavskinin istedadına hörmət edən və böyük simpatiya ilə yanaşan H.Z.Tağıyev, ensiz Poçtovaya 70 küçəsində yerləşən şəxsi sahəsində üçmərtəbəli xudmani ev layihəsini sifariş verdi (1893-1895). Tağıyevin sahəsinin məhdudluğu planlaşdırma zamanı memardan maksimal məsuliyyət tələb edirdi.

Otaqların ikisıra tikintisi və həyət sahəsinin önündə şüşəbəndin tikintisi. İkimarşlı pil-

ləkən küçədən sağ tərəfdən əsas qapı ilə vurğulanıb, solda - həyət qapısı yerləşir. Əsas diqqət fasadın Florensiya intibahı həllində cəmləşib. Fasad üzərinə müəyyən dinamikanı birləşdirən yüngül çıxıntı ilə qeyd edilmiş iki məhdud ox malikdir. Üfüqi hissələr orta mərtəbəni həm ölçü baxımından, həm də memari həlli seçilir.

İ.Qoslavski, başqa bakılı memarları kimi yonulmamış daşla hörmədən (rustovkadan) müxtəlif variantlarda geniş istifadə edirdi. İş onda idi ki, Bakıda inşaatın bütün əməli elementlərində, daş kimi bədii material üstünlük təşkil etdiyi zaman, xüsusilə, fasadın üzlənməsində onun imkanlarından memarlıq üsul, motiv və divarların formalarında istifadə etməmək günah olardı.

Bu materialdan fasad divarlarının qabarıq hörgüsü ciddi və möhtəşəm forma yaratmağa imkan yaradırdı. Memarlıq kompozisiyasının həllində memar iki aşağı mərtəbədə, məqsəddən asılı olaraq, yarımdairəvi forma tətbiq etmişdir. Qarşınızda dərhal Florensiya ayanının sarayı canlanırdı. Üçüncü mərtəbə sərt düzbucaqlı oyuqlardan ibarət idi.

Fasadın kompozisiyası memarlıq üsullarının əzəmətini vurğulayan sıx qabarıq hörgü ağır birinci mərtəbədə başlayır, ikinci mərtəbəyə keçərək vizual və funksional olaraq daha yüngüldür. İri və xırda daş blokların növbələnməsi ilə qabarıq hörgü üsulundan istifadə edilib. Fasadın bu tərzdə ifadəsi əks etdirilir, əsas element və formaları seçilir. Memarlığın aristokratik motivi mövcuddur, burada incə sütun üzərindəki italyan yarımdairəvi pəncərələrlə yan rizalitlər daha iri çatma tağları təkrarlayır. Memar daş bloklarının və ornament motivlərinin sayəsində rizalitlərlə cinahi memarlıq yükü verərək Florensiya tağlarının üzərindən dekorativ zolağ keçirmişdir. Tağıyevin evinin layihəsini işləyərkən kompozisiya baxımından memarı yükü mərtəbələr üzrə bölmüşdü, üçüncü mərtəbə isə sakit üsul

və formalarda işlənmişdir. Xüsusi nəzər cəlb edən haşiyəli pəncərələrin yuxarısı kifayət qədər qapalı dekorativ elementlərlə bəzədilmişdir. Binaların fasadı orijinal kartuşla, zəngin dekorativ elementli enli frizlə bitir. Memar fasadın memarlıq kompozisiyasını öz görünüşündə ifa etmişdir.

Tikinti zamanı üçüncü mərtəbə məlum səbəblərə görə reallaşmamışdı, lakin bu şəkildə layihədəkindən fərqli olaraq fasad daha da maraqlı görünür.

Hələ ki, Bakıda inqilabaqədərki dövrdən yalnız İ.Qoslavskinin deyil, Zivər bəy Əhmədbəyovun, İ.Edelin, A.Eyxlerin, İ.Ploşkonun, K.Skureviçin, N.A. fon der Nonnenin, A.Kandinovun, Qafar İsmayılovun, K.Bortoqlebskinin, Y.Skibnskinin və başqalarının çoxlu sayda memarlıq baxımından gözəl və zəngin binaları qalıb.

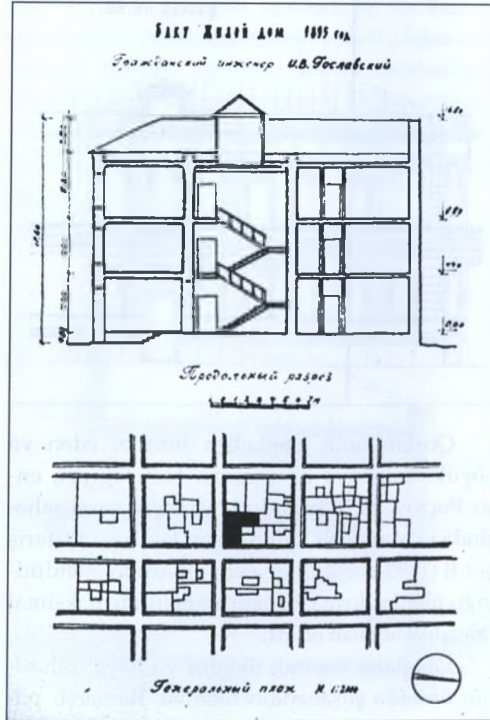
Təəcübli deyil ki, indiki zamanda keçmişin abidələrinə neqativ münasibəti nəticəsində Bakının mərkəzi tarixi məhəllələrindən tikintilərinin çoxunun yoxa çıxır və onların yerində başqalarının tikilir.

Müəllif hər dəfə Vorontsov küçəsindən keçərkən, memarlıq abidələrindən olan iki-üçmərtəbəli binaların və hamamların qaldığını müşahidə edir. Burada N.A. fon der Nonnenin yaradıcılığına məxsus bütün küçənin fraqmenti olan tikili mövcuddur (1836-1920). Küçənin klassik orderli istiqaməti ilə tikilmiş binaların sırasında Vorontsov 19 və Karantin küçələrinin tinində yerləşən müsəlman-qotika üslubunda tikilmiş Məlikovun yaşayış evi seçilir. "Yaşayış evi qeyri-adi həcmi-məkani strukturu ilə, nisbətən geniş Vorontsov və ensiz Karantin tin quruluşu ilə dərhal gözə çarpır, olduqca dəyişmiş rakursda görsənir. Bu şəhərdə öz qeyri-adi formaları ilə daxil olan qotik stildə olan birinci tikili idi. Maraqlıdır ki, eyni zamanda memar Adolf Eyxler (1870-1911) Telefonnaya 17 küçəsində alman qotikasını üslubunda kirkhanın (1895-1897) layihəsini hazırlayıb inşa edirdi.

Hesab edirəm ki, şəhər tikililərində çatma tağ formalarının və üsullarının meydana çıxması uyğunsuzluğa səbəb olmur, çünki Bakı-Abşeronun qədimi və məşhur memarlıq abidələri bu konstruktiv traktovkada tikilmişdir. Əksinə, Avropa klassik order sistemi Bakı şəraitində yabancı idi, Şuaza "çatma tağın asiya mənşəli olduğuna" işarə edir.

İ.Qoslavskiy yaşayış və mülki binaların layihələrini işləyərkən müxtəlif stilistik istiqamətləri nəzərdən qaçırmırdı, yaradıcılıq fəaliyyətinin diapazonu geniş idi: Şərqi yerli və müsəlman memarlığından Avropa klassikasına, renessansdan barokkoya.

Məlikovun üçmərtəbəli binasının tikintisinin (1895-1897) sifarişini memar üçün qəfil olmadı və o, cəsarətlə N.A. fon der Nonnenin tikidiyi order sistemli yaşayış binaları arasında binanın layihəsini hazırlamışdır.

Əvvəlcə forşadtın qoyuluşunda 1813-cü ildə Vorontsov küçəsinin məhəllələrinə kvadrat forma verilmişdir və bu günə kimi qalmışdır. Cənubi və şərq tərəfdə Karantinnaya küçəsinə yönəldilmiş məhəllələrin birinə I - şəkilli sahə daxil olub. Yaşayış evinin sahəsi qonşu mülkləri ilə əhatə olunduğundan çətin vəziyyətdə yaranırdı.

Yaşayış binasının sahəsinin çətinliyi ilə bağlı, Bakı şəraitinin üslublu təsnifatı kontekstində layihənin fərdi forması meydana gəldi. Cənub və şərqə çıxan otaqlar, baş pilləkən damın üzərindəki fənər sayəsində bol işıqlanmışdır. Bəzi otaqlar tamamilə qaranlıq idilər, köməkçi otaqlar isə kiçik həyət sahəsindən açıq üslublu dal pilləkənlərlə yüklənmiş, şüşəbənd sistemində daxil olmuşdurlar.

İnteryerlər bəzək və yapma ilə zəngindir. Memar fasadın memarlıq xüsusiyyətlərinə, qo-

tika üslubundan azad və geniş istifadə edərək, xüsusi diqqət yetirmişdir. Hər iki fasad aydın ifadə olunmuş kompozisiya ilə bəzəyən vahid memarlıq üslubunda inkişaf etdirilmişdir.

Üfüqi hissələrə ayrılmış üçmərtəbəli binanın iki yuxarı mərtəbələrində profilli çatma tağlardan istifadəsi İ.Qoslavskinin yaradıcılığında yeni səhifə açıq. Bu vacib elementlərin fasadlarında memarlıq və bədii mövqeyi yetərinə enli olan rızalılərin üzərində, hündür kürsülü birinci mərtəbənin qabarıq göstərilmiş daş hörmələrində və zirzəmi otaqlarının gözə çarpmayan pəncərələrində əyani surətdə nümayiş etdirilir.

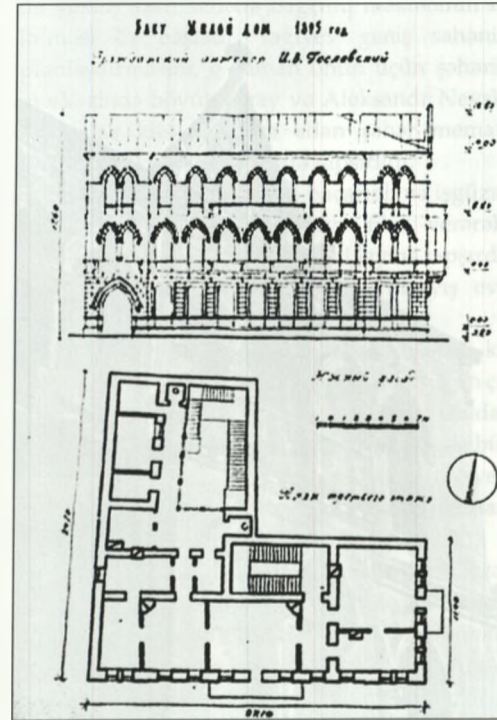
Yaşayış mülkünün ensiz hissəsi Şərqə çevrilib və fasad hakim vəziyyət tutan oxla şaquli qülləşəkilli mövqeyə çevrilmişdir, ikinci mərtəbədə qalın kronşteynlərlə möhtəşəm erkerlə və üçüncü mərtəbədə - açıq balkonla bağlanıb. Onun üzərində heraldika bəzəkli sət fronton yüksəlir.

Ön giriş gözəl profilli çatma tağla ifadə edilə bilər. Bu gün xoşagəlməyən hala düşübdür. Fasad bütünlüklə erkerlə qotika üsullarına, forma və detallarına bağlıdır. Gözəl çəkiliş memarın sevgi və ilhamla öz işlərinə istedadını verən rəssamlıq mahiyyətini meydana çıxarır. İ.Qoslavski yüksək memarlıq mədəniyyəti, layihə üzərində diqqətli işi və tikintidə birbaşa iştirakı ilə seçilir.

Pravoslav kilsənin tikintisi memar Qoslavskinin peşəkarlığının və məsuliyyətinin artmasına öz təsirini göstərdi.

Fasadların daşla üzlənməsi və daş detalların pərçimləmə səviyyəsinə çatdırılmış qabarıq bəzəyi, öz tikililərinə olan tələbkarlığı ilə heyran edir.

Klassik üsul və formada olan qonşu malikanələri ilə yanaşı Qoslavskinin qotika üslubundakı tikintisi iti şaquli xətlərlə və çatma tağların həcmli plastikası ilə yenilik idi. Memar fasad kompozisiyanın gözəlliyini memarlığın

bərəkətli zəminində əmələ gələn qotik tağların taxçaşəkilli pəncərələrinin seyrini hiss etdirir.

Geniş və əzəmətli cənubi fasad öz yan rızalılıqları ilə, mərtəbəarası hissələrlə, çatma tağların zəngin ahəngi ilə şərq fasadının davamıdır.

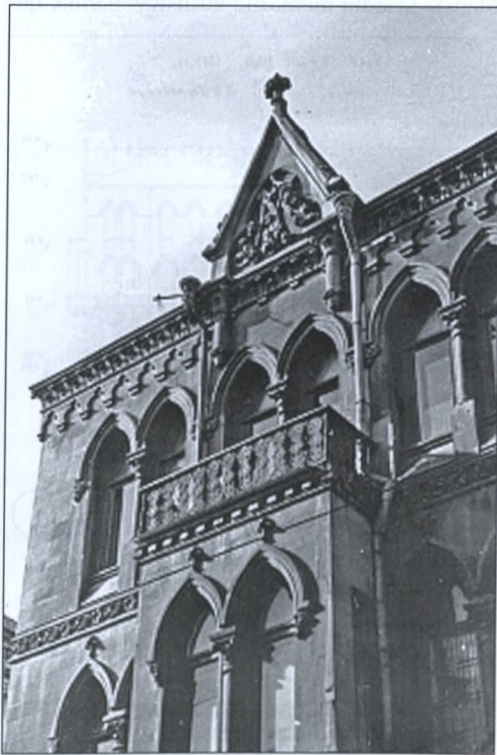
Cənubi fasadın kompozisiya ideyası uzaqdan Florensiya saraylarını xatırladır. Sözsüz, Qoslavski müəyyən dərəcədə öz fasadını onların təsiri altında yaratmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, eklektika və stilizasiya dövründə bir çox memarlar İtalyan renessansının möhtəşəm uvrajlarından sərbəst istifadə edirdilər, bəziləri Peterburq Rəssamlıq Akademiyasının təqəüdcüləri qismində abidələri öyrənmək üçün İtaliyaya yollanırdılar.

Məsələn, memar İosif Ploşko bəli milyon Ağa Musa Nağıyevin oğlu İsmayıl həsər

edilmiş Nikolayevski küçəsində sarayı inşa edərək, memarlığı Venesiya Dojlar Sarayının və ya Kontarininin sarayının açıq təsiri altında yaranmış "İsmailiyə" sarayını yaratmışdır (125).

Məlikovun yaşayış binası "palatso" adına iddia etmir, formada olmasa da, ümumi kompozisiya konsepsiyası ilə İtaliya memarlığının təsiri uzaqdan hiss olunur. Cənubi fasad memarlıq mənasından məhrum deyil. Həyat və ön qapının portallı tağların iri formaları ilə, modelləşdirmələrlə bu təsiri xatırladır.

Balkonların konturu, konstruktiv daş detallar, üçüncü mərtəbənin tağları altına daxil edilən qotik pilyastrlar şəhərin o zamankı inkişafı mərhələsində memarlıq sənətini təsdiq edir. Memar İ.Qoslavskinin əsərlərinin daha nə qədər

həyat sürəcəyini bilmək olmaz. Bakının mərkəzi tarixi məhəllələrində "göydələnlərinin" inşasının bu templə getməsi şəraitində, şəhər hakimiyyəyətindən milli irsə mərhəmətlə yanaşmasını gözləmək çətindir. Buna baxmayaraq, yalnız memar İ.Qoslavski deyil, başqa memarlar da şəhərin memari simasında görünən iz qoymuşdurlar.

Bakılı zənginləri üçün Abşeronda Mərdəkan qəsəbəsini öz bağları üçün seçmələri həm Bakıya yaxınlığı, həm də nisbətən rahat nəqliyyat – şosse yolunun olması ilə şərtlənirdi. Zərurət doğulduqda idarələrinə, zavodlarına və sairə müəssisələrinə rahatlıqla çatmaq olardı, həmçinin təsərrüfat-məişət ehtiyacları üçün zəruri olan təmiz quyu suyunun olması əsas şərtlərdən biri idi.

Mərdəkanın dəbə düşməsi 1895-ci ildə H.Z.Tağıyevin təşəbbüsü və vəsaiti ilə (onlarla ha yaxın) azad sahədə bağçılıq məktəbinin tikilməsi ilə başladı. Tağıyev geniş sahənin planlaşdırmasını, o zaman onun üçün şəhərin mərkəzində böyük saray və Aleksandr Nevski Pravoslav kilsəsini inşa edən şəhər memarı İ.V.Qoslavskiyə 1893-cü ildə tapşırırdı.

Tağıyev 28 yaşlı cavan, bacarıqlı və işgüzar mülki memar İ.V.Qoslavskiyə fikir verərək, 1893-cü ildə eyni zamanda dörd layihə tapşırırdı: saray, Poçtovaya 70-də yerləşən yaşayış evi, bağçılıq məktəbi və şəxsi bağ evini.

Məktəbin sahəsində çoxlu daş var idi ki, gələcək bağın inkişafına mane olmamaq üçün çıxarılırdı və Lənkərandan barjalarla məhsuldar torpaq gətirilərək, 1½-dən 2 arşın qalınlıqda bütün sahəni örtürdü. Bağın salınmasında Tağıyev tərəfindən bunun üçün xüsusi dəvət olunan alim bağçı Kensel məşğul olurdu.

Bu vaxta kimi yalnız yerli əkmədən ibarət Mərdəkanda müxtəlif ağac növlü, çoxlu sayda bitki və güllü böyük bağın inkişafı, Bakı kübarlarını öz həyatında qəşəng parka, bəzədilmiş fəvvarə və hovuzlara, rotond və park memarlı-

ğının digər obyektlərinə malik bağları inşa etməklə fikrinə saldı.

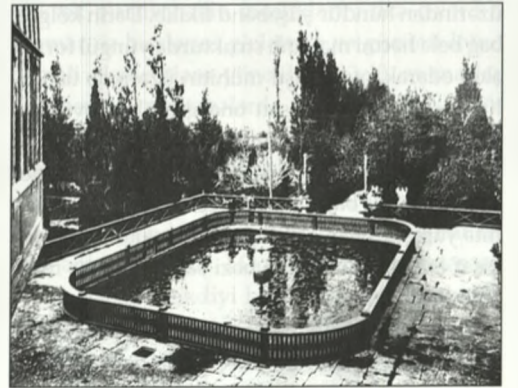
Memar bağçılıq məktəbinin inzibati binasını hündür kürsüdə yerləşən ön girişli Avropa memarlığının sadə klassik formasında olan birmərtəbəli bina kimi layihələndirdi.

Bir neçə il keçdikdən sonra Mərdəkanda və əvvəlcə qum, daş və tikanlıqlar olan yerlərdə, bakılı milyonçular "böyük saraylar, gülüstanlar, hovuzlarında üzən qu quşu və başqa su quşlarıyla, balıqların iti hərəkətləri ilə onların varlı bağlarında sahiblərinin gözünü oxşayan əsl bağlar" tikdilər.

Mərdəkan villalarının sırasında memar İ.Qoslavskinin layihəsi əsasında H.Z.Tağıyevin də bağ meydanı gəldi. Başqa bağlar müəlliflərin şəxsi və dövlət arxivlərində aşkar olunmadı, lakin Tağıyevin bağının inqilabaqədərki fotosəkiləri Azərbaycan Tarixi muzeyində saxlanılmışdır.

Tağıyev savadsız olmağına baxmayaraq, çox ağıllı idi, aşağı təbəqədən çıxmışdır və bəna işləyərkən işgüzarlığı və inadkarlığı nəticəsində neft emalında böyük müvəffəqiyyətlər əldə etmişdir. Zəngin və məşhur milyonçulardan biri, eyni zamanda mesənət olan Tağıyev, yeganə bakılı milyonçusu idi ki, öz möhtəşəm saray və bağının şəkil albomunu sifariş etmişdir.

Bu gün Bakı memarlığının inqilabaqədərki inkişafını öyrənən tədqiqatçılar sarayın inter-

yerini və bağın memarlığını bərpa etmək üçün bu albomlardan istifadə edirlər. Çox təəssüf ki, bağın sahəsi və binalar öz əvvəlki simalarını itiriblər, restavrasiyası isə heç nəzərdə tutulmur.

1978-ci ildə Leninqradda müəllifin "XIX-XX əsrin əvvəlində Bakı şəhərsalması" adlı dərc olunan monoqrafiyasına Azərbaycan memarlıq tarixi fəslinə Abşerondakı bağ daxil edilmişdir. Tağıyevin bağı Abşeronda ilk inşa edilənlərdən idi və iri düzbucaq sahədə yerləşirdi. Xüsusilə vurğulanmış qalın qabarıq kürsülü böyük giriş iri üfqi daş bloklarına bölünmüş zəif ifadə olunmuş şaquli çıxıntılarla şərh edilib. Kompozisiya qabarıq və sıx yonulan şaquli kronşteynlərlə saxlanan klassik karnizin ifadəli elementləri ilə tamamlanır. Mərkəzi alleya düzbucaq darvazadan planda kvadrat şəkildə olan bağa tərəf yönəlir. Sahə iki hissəyə bölünüb: yarım dairəvi küncü, ağır hasarlı hovuz daxil olmaqla incə planlaşdırılmış gözəl ön otaq, baş alleyadan gedən incə gülüstanlı, rotondalı yanaşı alleyalar. İkinci kvadrat bölmə sistemli böyük hissə bağça təsərrüfatına ayrılıb.

Bağın binası yerli ənənəvi memarlıq üsulları əsasında tikilib. Birinci mərtəbədə simmetrik ox sistemli ikimərtəbəli tikili, yonulmuş həcmli erker üslubunda qabağa çəkilib, onun arxasında sütunlar üzərində qalereya açılır. Qalereyanın üzərində bütün binanın və qabağa çıxan erkerin üzərindən hündür şüşəbənd tikilib. Dərin kölgəli bağ belə həcmi məkanlı strukturda yüngül forma əldə edərək, ətraf yaşıl mühitin üzərində üstünlük təşkil edir. Xüsusən ona görə ki, hovuz və bina daş örtüklü hündür platformada yerləşir.

Şam, sərv və başqa yarpaqlı ağacların bol yaşıllığı geniş bağ sahəsinə və təmiz ekoloji mühitə yaraşır. Yaşıllığın bu şərətdə yaxşı inkişaf etməsindən bağın bəzi sahələri meşə məsivələrini xatırladır.

Bu gün bağın keçmiş halı baxımsızlıq və nizamsızlıq ucbatından keçmişdə qalib, şam və

sərv ağaclarından ibarət nəcib alleyaları, meyvə sahələri artıq yoxdurlar, gözəl forma və çəpərli hovuz demək olar ki, ləğv edilib. Milyonçu və mesenat H.Z.Tağıyevin keçmiş bağı bu gün belə xoşagəlməz şərətdə görünür. Respublikamızın müstəqillik dövründə bağ-park sənətinin abidələrinə belə baxımsızlıq və məsuliyyətsiz yanaşma ilə barışmaq çətindir.

İ.V.Qoslavskinin yaradıcılığın maraqlı nümunəsi kimi üç küçədə: Qoqol, 28, Tserkovniy küçəsinin tini, 148 və Kamenistaya, 189 küçələrində yerləşən Teymur bəy Aşurbəyovun yaşayış binasını göstərmək olar. Şəhərin zadəgan və varlı sakini olan sifarişçi tikinti üçün rahat kvadrat sahəyə malik olaraq, 1902-ci ildə şəhərin mərkəzi məhəllələrinin birində üçmərtəbəli binanın inşası ilə bağlı İ.Qoslavskiyə müraciət etdi.

Qoqol və Kamenistaya küçələri tərəfə olan otaqların ikisrəli yerləşməsi ilə ümumi planın layihə və konstruktiv dəqiqliyi heyran edir. Tserkovnaya küçəsinə baxan kürsü və düzbucaq həyət sahəsində olan bütün tikili birsrəli və yığcamdır. Pilyəklər qarşılıqlı perpendikulyar oxa yerləşiblər, giriş və arxa pilyəklər əsas divarların strukturunda məsul pozisiya tuturlar. Qismən təcrid olunmuş dolaylı qalereya mövcuddur. Binanın küncləri 45° kəsilib, otaqlar genişdir. Mərtəbələrdə balkon var, künclər isə açıq erker üslubudurlar.

Memarlıq məsələlərinin həllində üç küçəyə baxan bina həcmi-məkani imkanlarına malikdir. Rahat həyət, rahat mənzillər, otaqların, interyerlərin zənginliyi, divar rəsmləri ilə bəzədilmiş pilyəklər qəfəsləri, bir zaman aparıcı Bakı memarı olan İ.Qoslavskiyə məxsusdur.

Memarlıq kompozisiyası künc həcmli günbəzlə vurğulanıb, tarixi məhəllələrin strukturunda şəhərsalma mövqesini də irəli sürür. Bina stilistik olaraq barokko üslubunda tikilib, lakin ritm və hissələrə ayrılmalarda klassik üsulları əks etdirir. Bu saray üslublu bina XX əsrin memar-

lıq abidəsi olan şəhərin ən yaxşı tikililəri sırasına daxildir.

Teymur bəy Aşurbəyovun memar İ.Edel tərəfindən tikilən evi 1890-cı ildə Şəmsi Abdullayevin malikanəsinə yaxın yerləşir. Bu binalar özünə görə künc həcmli, riflənmiş günbəzləri və memarlığın klassik üsulları ilə oxşardılar. Hər ikisi həcmi-məkani kompozisiyaları, siluetliyi və plastikliyi ilə şəhərsalma sistemində daxil olmuş və Bakının tarixi zonasında müəyyən ansambl tikintisinin əsasını qoymuşdurlar.

Bir az irəli baxsaq, Torqovaya və Qoqol küçələrinin tinində XIX-XX əsrlərdə İ.Edelin layihələri əsasında bu küçələri miqyaslı yaşayış mühiti ilə birləşdirən binalar meydana gəlmişdir. Buna bənzər tikinti Qoqol 2 küçəsinin tinindən Birjevov 1-9 boyunca Krasnovodskiy küçəsinə qədər inkişaf edirdi. Bu sahədə Marşinskiy bağçasına yönəldilmiş cənubi tərəfdə balaca sahədə beş üçmərtəbəli bina tikilib (№ 1, 1896, mülki mühəndis A.S.Kandidov, № 3, 1896, № 5, 1908, № 7, 1897, № 9, 1906). 1 saylı binadan başqa binaların müəllifləri məlum deyil, Bakının tarixi mərkəzinin fəal həcmli və memarlıq elementlərini təşkil edirlər. Avropa memarlığının klassik formalarında həll edilənlər, yüksək peşəkarlıq xüsusiyyətlərinə, memarlıq və bədii məziyyətlərinə malikdirlər. İncə profilli pəncərələr rızalit və ritmləri, fransız balkonlarının naxışlı məhəccərləri və daşın üzərində yonulmuş yumşaq plastik antablementləri maraqlı palitra yaradır. İnteryerlərin zənginliyi plafonların, karnizlərin yapmaları və dekorativ elementlərin vasitəsilə üzə çıxarılıb. Təntənəli formada həll olunmuş əsas pilyəklərin divar naxışları səciyyəvidir. 9 saylı yaşayış binası tinində yerləşdiyi üçün 3, 5, 7 saylı yaşayış binalarına nisbətən şəhərsalma əsaslarına daha çox cavab verir. Yuxarı mərtəbədə pəncərə yerlərinin aydın ritimli ön rızalitlər və nəzərə çarpan künclər və birinci mərtəbədəki mağazaların

böyük vitrinləri, fasadın memari həllinin təm-təraqlığını və möhtəşəmliyini qabaqcadan müəyyən etdilər. Memarlıq detallarına və onların mükəmməlliyə çatdırılan daş üzərində işlənməsinə əhəmiyyətli diqqət verilib. Tikintinin yüksən mədəniyyəti və memarlığı Teymur bəy Aşurbəyovun yaşayış binasını kapitazlim dövründə Bakıda tikilən ən yaxşı evlərlə bir sərəyə qoyur.

Beləliklə, zəngin sifarişçilərin və memarların sayəsində şəhərin mərkəzi hissəsində, cəsarətlə demək olar ki, Bakı şəhərsalma və memarlıq irsinin qızıl fonduna daxil olan həmahəng olan tikililər müəyyən yerlərdə formalaşmışdılar.

Aşurbəyovun Kamenistaya küçəsində yerləşən yaşayış binasının fasadı memar İ.Qoslavskinin maraqlı həlli idi. Üfqi parçalanmalar birinci mərtəbə və karnizin üzərindən müəyyən dərəcədə istifadə edilsə də, üstünlük təşkil etmir. Fasadın mərkəzində və falanqalarında işlənməmiş rızalitlər iki mərtəbəyə şaquli zolaqların ritmini daxil edərək, memarlıq üsullarının dinamikasını gücləndirirlər, birinci mərtəbədə mağazaların yarım dairəvi tağlarında dərin hörmə ilə davam edirlər.

Hissələrin ritmi iki mərtəbədə baş verir, ikinci mərtəbənin düzbucaq və üçüncü mərtəbənin cüt italyan oyuqlarını birləşdirir. Bununla memari daş detallarla şaquli ritm kompozisiyada yüksək plastik həllin incəliklərini üzə çıxardır. Memar öz hissələrini gizlətmir və gücünü künc həcmli elementlərə yönəldir. Güclü memarlıq formasında mərtəbələrdə plastikanın klassik profillərin xüsusi akkordları ilə, korinf orderli sütunlarla gücləndirilmiş açıq üslublu balkonlar çıxış edir. Bakının tarixi ərazisində, bakılı memarları tərəfindən tikilən məhəllələrlə tanınan binaların arasında İ.Qoslavskinin möhtəşəm üsulla qabağa çəkdiyi balkonları binanın kompozisiyasına daxil olan həcmli və bədii elementlər səciyyəvi xüsusiyyətlərinə görə yeni idilər.

Memar məharət və nəzakətlə öz missiyasını yerinə yetirdi.

1891-ci ildə İ.Qoslavski Bakıya gələrək Nikolayevski küçəsi qaydaya salınmamışdır və Bayıldan dəniz qırağı ilə müsəlman ziyarətgahı – məscid olan Şıxov kəndinə aparən, ilk əvvəl zəvvar yolu olan yeganə yoldan ibarət idi. Yol boyunca, şəhərin ticari-sənaye həyatında iqtisadi cəhətdən iştirak etməyən, özündə qapalı dəniz koloniyasının birinci yaşayış məhəllələri əmələ gəlməyə başladı. Zəvvarlar yolu Bayıl burunu tikilərkən belə fəal nəqliyyat trassası kimi xidmət edə bilməzdir.

Orta əsr müdafiə divarlarının və çuxurlarının yerində dairəvi üslublu magistralların tikintisi XX əsrin ikinci yarısında Avropa şəhərsalma təcrübəsində istifadə edilməyə başlandı. Belə kompozisiya-planlaşdırma həllinin ən maraqlı nümunəsi kimi Venada memarlar Van der Nyuka və Sikarderburqun layihəsi əsasında yaradılan Rinqstrasseni gətirmək olar. 1857-ci ildə orada, şəhərin yeni məkani mərkəzini təşkil etmiş bulvarlar və ictimai bina və meydan iri kompleksləri yaranmağa başladı.

Bakıda isə əsas magistral Venadakı kimi qala divarları və çuxurların yerində deyil, mövcud olan yolun üzərindən qoyulmuşdur. Gələcək dairəvi magistralın yerində Nikolayevski küçəsində 1882-1883-cü illərdə tədricən ərzaq mağazasının yanında Taurekin taxta sirkli, müxtəlif tikililər meydana gəlməyə başladı. 1890-cı ilin əvvəllərində bu məntəqənin (təqribən 3 ha sahəsi ilə) tamamilə inzibati-ictimai binaların tikintisi üçün nizamə salınma layihəsi hazırlanmışdır. 1888-1890-cı illərdə Nikolayevski küçəsində memar Məşhədi Mirzə Qafar İsmayılovun layihəsi əsasında ilk tikilən şamaxılı tacir Babayevin böyük sahəsini əhatə edən, üç küçəyə baxan ikimərtəbəli yaşayış evi oldu. Hal-hazırda bu evdə Nəriman Nərimanovun muzeyi yerləşir. Aleksandr Nevski kilsəsini ti-

kən, tezliklə şəhər Duması tərəfindən Bakı şəhərinin memarı vəzifəsinə dəvət olunan mülki mühəndis İ.Qoslavski qısa bir müddətdə Nikolayevski küçəsində bir neçə mühüm binalar inşa etdi: yaşayış evləri, № 25 (1894-1895), № 27 (1893-1895), H.Z.Tağıyevin Qızlar məktəbi (1898-1901) və Bakı şəhər Duması (1900-1904). Bu iri həcmli tikintilər Azərbaycan irsinin qızıl fonduna daxil oldular. Onlar şəhər tikintisinin memarlıq və şəhərsalma qanunlarına mühüm təsir göstərdilər (13).

Nikolayevski 25 küçəsində yerləşən antresol-üçmərtəbəli yaşayış evi həcmi-məkani və memarlıq həllinə görə şəhərin tarixi məhəllələrində məsuliyyətli şəhərsalma mövqə tutur. Əzəmətli və təntənəli şərhlə klassik simmetrik fasad Bakı şəraitində yaşayış tikintisinə qoyulan tələbləri nəzərə alaraq gözəl kompozisiyaya malikdir.

Fasadın simmetriyası üç oxla, mərkəzi rızalılıqla və iki yan bərkidilmiş ikimərtəbəli erkerlə ifadə olunub. Fasadın ifadəli plastikası klassik forması, daş detalların dəqiq çəkilişi, işlənməsi və mükəmməlliyə çatdırılmış hörmə sənəti əsl memarlıq abidəsi yaratmış memara və bənnə sənətkarlarına dərin emosional heyran hissi yaradır.

1893-1895-ci illərdə Nikolayevski 27 küçəsində tikilən üçmərtəbəli yaşayış evi bu əsas

magistralın vacib hissələrindən biridir. Memarlıq kompozisiyası, Nikolayevski 25 küçəsində yerləşən yaşayış evi, eyni şəkildə həll olunsada, öz individual ifadəsinə malikdir. Burada kompozisiyanın klassik üsulları kimi, order sisteminin forma və elementləri də istifadə olunub.

Bu yaşayış evində hər bir ayrı detal böyük sevgi və ustalılıqla çəkilib, fasadın daş hörməsi orijinalda o qədər məharətlə ifadə olunub ki, gözəl incəsənət əsəri təsiri bağışlayır. Mərtəbələrin

MÜLKİ VƏ İCTİMAİ BİNALAR

Memar İ.Qoslavski yaşayış binalarından əlavə müxtəlif miqyasda və üslubda ictimai və mülki binaları layihələndirmişdir.

Bizə məlum olan mülki üslublu birinci layihə uzunluğu 31,5 sajin (67,5 m), eni 18 ½ sajin (13 m), aralığı 5,5 sajin (11,7 m) olan birmərtəbəli "5000 rubalıq (ruba-dənəvər cisimlərin ölçü vahidi) ərzaq mağazası" Bakı şəhər Duması tərəfindən 15 noyabr 1895-ci ildə təsdiq edilmişdir. Baş plan çertyojda qeyd edilməyib və onun yerini məlum deyil.

Daxili ərazinin planında 3,5 metrlik koridor vasitəsi ilə iş görmək üçün iki uzadılmış bölməyə aparırdı. Qarşılıqlı əlaqə cüt yan yarımdairəvi açıq üslublu tağlardan və açıq qalereyadan apparelli həyətə gedən çıxışdan aparırdı.

Küçə tərəfdən karnizdən yuxarı, xüsusi formaya malik olan uzadılmış fasadın oxu sadə kompozisiyanı bağlayır. Tikilinin təmiz boş divarı, karnizin altındakı balaca pəncərə oyuqlarının sadə haşiyələri fasadın fonunda "musiqi ritmi" təşkil edirlər. Portal və ritm ərzaq mağazasının həcmi-məkani strukturuna orqanik daxil oldular.

Memar İ.Qoslavski ilk dəfə klassik atributlarsız, ciddi üsulda, fasadı artıq dekorativ forma

nəcis çıxıntılı hörgüsü, pəncərə haşiyələrinin nazik profilləri, kapitellər, frizli klassik karniz – bunlar hamısı milli memarlıq üslubunun ən yaxşı ənənələrinə uyğun daş üzərində dərin oyma işidir. Yuxarı mərtəbələrin uzadılmış balkonları və dəmir məhəccərli daş kronşteynlərin böyük çıxıntısı yaşayış evinə xüsusi rahatlıq verirdilər. Restavrasiya zamanı (1990-cı il) yuxarı mərtəbənin balkonu sökülmüşdür və binanın kompozisiyası müəyyən dərəcədə öz mənimləmə itiliyini itirdi.

və elementlərdən azad edərək müasir memarlığın obrazını layihələndirdi.

Eyni zamanda İ.Qoslavski 1898-ci ildə Nikolayevski küçəsində bazar layihəsinə sifariş alır. Klassiklərin sevimli forması olan simmetrik oxlu kompozisiya qüvvədə qalır və italyan intibahının yarımdairəvi tağının mərkəzində

portal ilə tamamlanır. Portal əla proporsional bölünmələrin hakim elementi kimi, seyrək düzülüşü kronşteynli karnizin üstündə yerləşərək detalların yüksək səviyyəsi və naxışları ilə fərqlənir. Portalın fonunda iki tərəfdən, üzərində saray daşlarından olan sürüşən haşiyəli altı soğanaq formalı tağlar tikilib. Fasadın plastikası iri daş bloklarından qabarıq hörgü ilə üzə çıxarılıb. Bazarın bu kimi memarlıq kompozisiyası Nikolayevski küçəsində İ.V.Qoslavski tərəfindən irəli sürülən cəsarətli forma sayılırdı. Bazarın tikintisi Duma tərəfindən rədd edildi. O zaman, Nikolayevski küçəsinin mərkəzi hissəsi, möhtəşəm memarlıq məzmununa malik olan Qubernator evi, şəhər Duması, Oğlanlar Qimnaziyası, H.Z.Tağıyevin Qızlar məktəbi və məscid üçün nəzərdə tutulduğundan, bazar gələcək ətraf mühitə uyğun gəlmirdi (69).

Bununla bağlı müzakirələr ortaya çıxdı və bazarın layihəsi rədd edildi.

Həmin dövrün maraqlı sənaye tikililəri arasında H.Z.Tağıyevin toxuculuq fabriki (mülki memar İ.Qoslavski) daxildir. Toxuculuq fabrikinin Bakı yaxınlığında Zığ qəsəbəsində tikilməsi üçün şərait var idi: ucuz yanacaq (neft) olması, xammal (pambıq) və satış bazarları (İran və Orta Asiya). Tağıyev deyirdi, "əgər Moskva və Lodzidə toxucu və tekstil fabrikləri yaxşı işləyirlərsə, bizdə həmin fabriklər ondan da yaxşı təmin olunacaqlar. Neft və pambığı 1000 verst (verst - keçmişdə 1,05 kilometrə bərabər uzunluq ölçüsü) gətirmək və məhsulu gəriyə istehlak bazarlarına həmin 1000 verst geri göndərmək ehtiyac olmayacaq. Əgər pambıq parça sənayesi üçün belə əlverişli şərait varsa, bundan istifadə etməyib Qafqazda ikinci Lodzi yaratmamaq günah olardı". Tağıyev bu şəraitdən bacarıqla istifadə edərək tikintisi 1900-cü ildə bitən geniş sahədə (24 ha) iri fabrik və başqa tikililəri inşa etdi.

Fabrikin tikintisi üçün Tağıyev Peterburqda Rusiyanın yüksək rütbəli məmurlarının alçal-

dıcı münasibətinə dözməli oldu. Onlar Moskva fabrikləri ilə rəqabət yaranmasından Qafqazda pambıq parça fabrikinin tikilməsini istəmirdilər. Tağıyev çox böyük çətinliklə, fabrikdə yalnız sadə məmulatların istehsalına icazə ala bildi.

İstehsalı artdıqca böyüyən "Nobel qardaşları şirkəti"nin zavod tikililərindən fərqli olaraq, toxuculuq fabriki bütün köməkçi binaları ilə vahid təklük kimi planlaşdırılmışdır. Fabrikin kənarında, sahənin həcmi-məkani kompozisiyasının mərkəzi olan, geniş küçələri və balaca bağı ilə yaxşı təşkil olunmuş qəsəbə böyüdü.

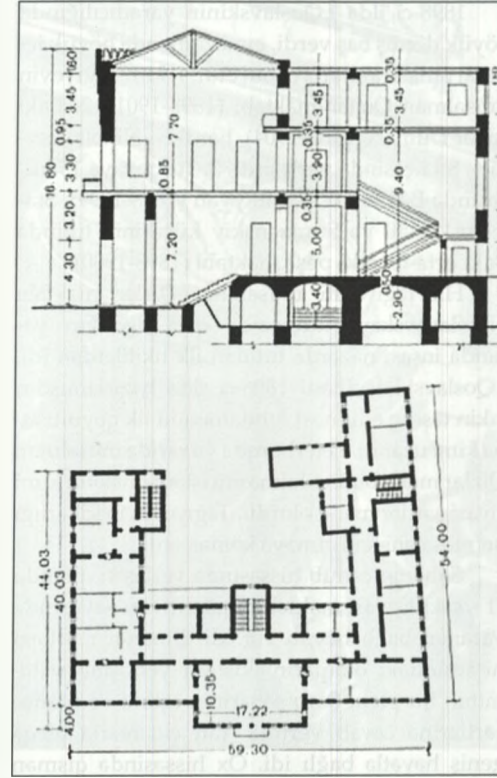
Tikinti fəhlə və qulluqçular üçün nəzərdə tutulan bir və ikimərtəbəli binalardan ibarət idi. Fabrikin və qəsəbənin sərhəddində iri pəncərəli və işıqlı sinifli böyük məktəb binası yerləşirdi. Məktəb və bağı, bütün qəsəbə tikililərinin içində qəsəbənin ictimai mərkəzini təmsil edirdi. Bu Abşeronda xüsusi planlaşdırılmış ilk fəhlə qəsəbəsi idi.

Abşeronda fəhlə qəsəbələrini tikintisi məsələsi ilk dəfə 1899-cu ildə toxuculuq fabrikinin tikintisi ilə bəhəm neft mədənləri sahiblərinin XIII qurultayında qaldırılmışdır. Kəskin məsələ olmasına baxmayaraq, qəsəbələrin tikintisi təxirə salınırdı. Yalnız 1914-1915-ci illərdə yerölçən mütəxəssis V.A.Bubnov neft sənayesi fəhlələri üçün iki qəsəbə layihəsi hazırlamışdır: Keşlə və Bibi-Heybət. Yalnız bu layihələr həyata keçirilmədi.

Tağıyevin toxuculuq fabriki Bakıdan şimali-şərqdə dəniz sahilində Zığ qəsəbəsində yerləşir. İ.V.Qoslavskinin tikinti üçün düzgün ərazi seçməsi İran, Orta Asiya və Rusiya ilə birbaşa əlaqəni təmin edirdi.

Əsasən dəniz sahili ilə uzanan fabrik tikililər kompleksi əsas korpus, təmizləyici aparat binası və 58 metrlik trubalı mərkəzi elektrik stansiyasından ibarət idi.

Dənizin sahilində materialın ağırtma, işlənmə və rənglənməsi üçün operativ korpus

tikilmişdir. Fabrikin əsas korpusu və elektrik stansiyası arasında 320 m uzunluğunda relsli yol, neft kəməri və gəmilər yan alması üçün taxta körpü yerləşirdi.

Planda fabrikin əsas işpik-toxuculuq korpusunun geniş sahəli sexləri, uzunluğu 214 m və eni 107 m qədər olan böyük düzbucaq təşkil edən iki kvadratdan ibarət idi. Korpusun birmərtəbəli binasının fasadında adi pəncərələr yox idi. Yuxarı yan işıqlanmanın səmərəli həlli dam örtüyünün çəp quruluşu işığın kifayət qədər müntəzəm daxil olmasına imkan yaradırdı.

Geniş otaqların iri aralıqları dəmir borularla saxlanan taxta fermalarla örtülmüşdür və bu səbəbdən interyer azad vahid fəza kimi

görsənirdi. Memar İ.V.Qoslavski H.Z.Tağıyev üçün bu nəhəng obyektə layihələşdirəndə, açıq konstruktiv formalı sexlərin interyerlərində, Azərbaycanın o dövrlük memarlığın inkişafının funksional sənaye məzmununun əks olmasını nəzərə almışdır.

Avadanlıq şöbəsi xüsusi maraqlı doğurur: üzərində müasir texniki avadanlığın dəmir formaları aydın görünən döşəmə ağ-qara metlax plitələri ilə döşənmişdir, yüksək səviyyədə binaların texniki tərəfi də, xüsusilə fabrikin əsas korpusunun həlli olmuşdur. Əyirmə şöbəsində havada kifayət qədər rütubət saxlamaq üçün nəmləndirici sistemdən istifadə olunurdu. Korpusun altında qurulan ventilyatorlar, çöldən hava verirdilər; sexlərdə nisbətən normal gigiyena şəraiti əldə edilirdi.

Tikilinin funksional və texniki tərəfi, sadə və lakonik formada tikilmiş fabrikin əsas korpusunun memarlıq həllini müəyyənliyirdi. Ön hissədə 214 m boyunca ritmik uzanan sex damlarının dişli forması və bir-birindən xeyli uzaqlaşdırılmış, lakin əsas korpusun uzadılmış həcmələrinə bitişik olan, uzunluğu 13 m olan iki kvadrat qüllə ciddi və ifadəli memarlıq-məkani kompozisiyası yaratmışdır. Fasadın hamar səthləri, damların dişli formaları, yanğıın üzərində tutulan su bakları yerləşən, alçaq qüllələrin həcmi ilə ziddiyyət təşkil edirdi.

Fabrikin bütün həcmi istehsalın funksional xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq tikilmişdir: onlar, İ.Qoslavskinin böyük əməyi olan sənaye memarlığının həllinin nümunəsini yaratdılar. Burada, tikililərə daha mötəbər görünüş verməyə can atan zaman, onların daxili məzmununa cavab verməyən, fabrik-zavod layihələri hazırlanarkən hələ 1870-ci ildə istifadə olunan dekorativ üsullar yoxdur. O illərdə, tikililərin funksional təyinatına cavab verən, sənaye memarlığı yaratmağı bacarmırdılar. XIX-XX əsrlərdə eklektika və stilizasiya hökmlərini sürərkən can-

lı memarlığın axtarışı mülki binalarda deyil, məhz bu obyektlərdə göstərilirdi.

Fabrikin əsas korpusunun memarlıq həllinin səciyyəsi sənaye tikintisinin inkişafı şəraitində istehsalın strukturu ilə müəyyən edilirdi. Analoji memarlıq-konstruktiv üsul sonralar öz ifadəsini Bakının digər sənaye tikintilərində, xüsusilə, Nobelin Anhidrid zavodunda tapdı (1902-1906). Artıq toxuculuq fabrikinin memarlığında, tikililərinin strukturuna əvvəlkindən fərqli yanaşma tələb edən, spesifik texnoloji prosesləri ilə sənaye tikintilərinin qarşısında duran məsələlər əks etdirilmişdir.

Sözsüz ki, toxuculuq fabrikinin memarlığında iri kompleksin həcmi həllinin bədii ifadəsi Bakı-Abşeron regionunun sənaye memarlığının inkişafında yeni mərhələ oldu. Kompleksin bütün binaları yerli ahəng daşından tikilmişdir və fabrik tikililərinin, o cümlədən əsas korpusun fasadları, yarıyonulmuş daşdan tikilmişdir. Yalnız vacib mərkəzi divarlar, qüllələrin küncləri və damların üstü təmiz yonulmuş daşla işlənmişdir və bu da fabrik binasının tektonikasının qabarıqlığını bir daha vurğulamışdır.

İ.V.Qoslavski fabrik binasını layihələşdirərək "ən yaxşı elmi qüvvələri, yerli şəraitin xüsusiyyətlərindən irəli gələn bütün texniki çətinliklərin işlənilib aradan qaldırılması üçün" cəlb etmişdir. Fabrikin tikintisi 1.183.000 rubla başa gəlmişdir.

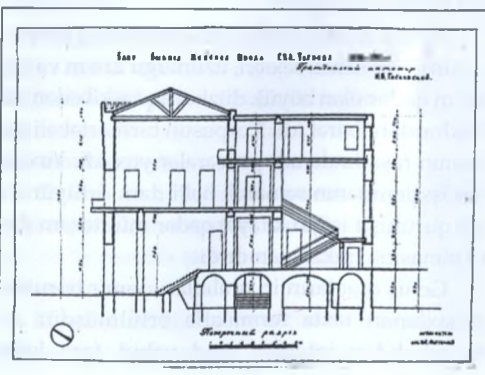
Sonralar H.Z.Tağıyev bir sıra yeni bina tikərək didən, kəmərləyən-aparat şöbələri, hamam, fabrik piştaxtaları, gözətçi otaqları və s. ilə fabriki genişləndirdi. Onların tikintisi 1909-cu ilə kimi, İ.Qoslavskinin ölümündən sonra davam etdi. O cavan öldü, 39 yaşında, (1865-1904), lakin özündən sonra böyük memarlıq irsi buraxdı.

Fabrik tikililəri bu zaman ərzində iki dəfə artaraq, 44 ha təşkil edirdi. Geniş sahədə rahat magistrallar yolları olan vahid fabrika kompleksi yerləşirdi.

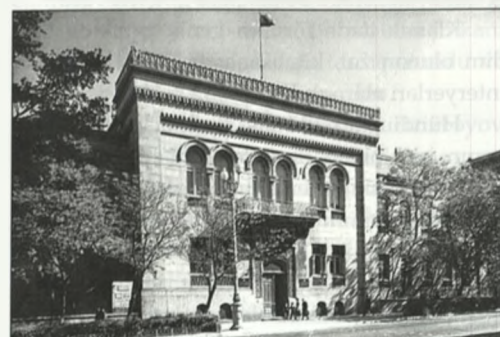
1898-ci ildə İ.Qoslavskinin yaradıcılığında böyük dönüş baş verdi, eyni zamanda böyük ictimai binalara sifariş qəbul etdi: 1. H.Z.Tağıyevin müsəlman Qızlar məktəbi (1898-1901); 2. Bakı şəhər Duması (1900-1904), hər ikisi Nikolayevski küçəsində yerləşirdi, 3. Torqovaya 15 küçəsində Bakı texniki cəmiyyəti (1898-1899), Stajelavskiy 20 və Suraxanskiy küçəsinin tinində Bakı orta-texniki peşə məktəbi (1898-1900).

H.Z.Tağıyevin müsəlman Qızlar məktəbi Nikolayevskaya küçəsində qala divarları yanında inşası nəzərdə tutulan ilk tikililərdən idi. İ.Qoslavski layihəni 1896-cı ildə hazırlamışdır, lakin təsdiq edilməsi fundamentin ilk qoyuluşuna kimi uzandı. Peterburqda yuxarıda müsəlman Qızlar məktəbinin tikilməsini istəməməkləri kimi siyasi şərtlər mane olurdu. Tağıyevin inadkarlığı bu məsələni həll etməyə kömək etdi.

Sahənin cənub hissəsində yerləşən, planda П - şəkilli olan məktəbin qala divarı sayəsində yaranan bağlı həyəti var idi. Binanın mərkəzi hissəsindəki otaqların ikisıra yerləşmə sisteminin bu planı Şərqi şəhərinin iqlimi və mənşə şərtlərinə cavab verirdi. Yan cinahlarla əlaqə geniş həyətlə bağlı idi. Ox hissəsində qismən həyət sahəsində ikimərşli mərmər baş pilləkən yerləşmişdir. Memar İ.Qoslavski ənənəvi şüşəbəndli yaşayış binalarında işlənən üsuldən - pilləkənləri ikitərəfli qalereyalara bir-

ləşdirmişdi. Sol cinahın axırında xidməti pilləkən, uzun olan sağ tərəfdə koridor yerləşirdi. Mərkəzi hissədə böyük akt zalı olan inzibati binanın tənəffüs və sinif otaqları ilə tam uyğunlaşması baş vermişdi. Qoslavski birgə işləyən

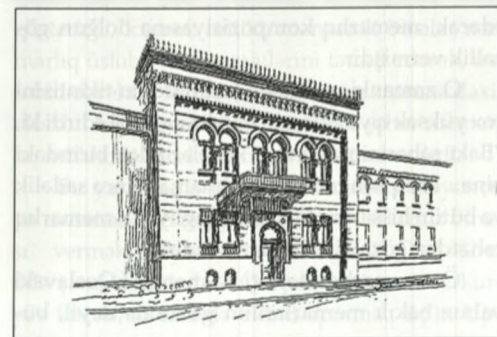
təhsil müəssisəsi və müsəlman şöbəsinin xüsusiyyətlərini nəzərə almışdır.

İnteryerlər müvafiq təvazövlü, zövqlü tərtib olunmuş, karniz və detallar aydın göstərilmiş, baş akt zalı şərq memarı üsul və formalarla təmtəraqlı şəkildə bəzəldilmişdir.

Bir qədər qabağa çıxarılan binanın mərkəzi hissəsi, yalnız inzibati qrupun yerləşməsi ilə vurğulanmamışdır, təhsil müəssisəsinin binasının həllində Nikolayevski küçəsi tərəfindən gözəl icra olunmuş baş simmetrik fasad xüsusi yer tuturdu. O "şərq" üslubundadır, lakin bu Rusiyanın başqa şəhərlərində tikilən binalarda əks olunan ekzotikaya olan marağdan irəli gələn standart layihə deyildir. Bu, Azərbaycan memarlığının plastik və koloritli əsərini yaradan ustad memarın işi idi.

İ.Qoslavski yerli təfəkkürü, bakılı milyonçularının və neft baronlarının şəhər məhəllələrinin tikintisində iştirakını incəliklə hiss edirdi, öz əsərlərinin yaradıcısı və həqiqi yaşayış memarlığının təbliğatçısı idi.

Memar İ.Qoslavskiy öz layihələrini hazırlayarkən şəhər tikililəri üçün memarlıq gözlənilməzliyi pozisiyasından çıxış edirdi. Bakılı memarlarının işlərinə, kompozisiya üsullarına, proporsional bölmələrə, həcmli kütlələrin traktovkasına, element və detalların çəkilməsinə, memarlıq formalarına diqqət yetirir və öz nəticələrini çıxardır.

Bakı şəhəri tikililərində ilk dəfə olaraq Vorontsovskaya 19 küçəsində qotika üslubunun texnika və formalarından istifadə etmişdir və onların rus hakimiyyətinin müstəmləkə dövrünə qədər olan, qədimi memarlığın yerli ənənəvi üsullarına yaxın olduğunu özü üçün qeyd edərək, bu istiqamətdə öz memarlıq mülahizələrini etdi.

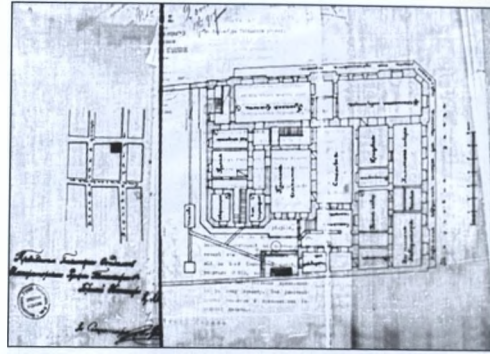
H.Z.Tağıyevdən müsəlman Qızlar məktəbinin layihələşdirilməsi və tikintisinə sifariş aldıqdan sonra, Qoslavski binanın üslubi şərhə haqqında tərəddüd etmədi, o əmin idi ki, yerli təmayülə uyğun Şərq variantı seçəcəkdir. Fasadın mərkəzi hissəsi yan flanqaların üzərində və Nikolayev küçəsində üstünlük təşkil edir. Şaquli çərçivə şərq üslubunun əsas komponenti olduğundan xüsusi iti kompozisiya ilə ifadə olunub. Onun üzərində birinci sıranın xırda dişlərindən üfqi bölünmələr, sonra isə stalaktit aralıq karnizinin qabarıq zolağı keçir. Portalı mürəkkəb olmayan profilli parçalanma və dekorativ merlondan tac bəzəyir.

Binanın oxunda kvadrat proporsiyaların mərkəzinin səthi, birinci mərtəbənin cüt düzbucaq formalı pəncərə oyuqları ilə ikinci dərəcəli girişin incə profilənmiş portalı zəngindir. İkinci mərtəbədə üç, iti cüt haşiyəli çatma tağlar vardır. Fasadın üzərində bir-birini bədii funksiyalarla tamamlayan memarlıq elementlərindən poema yaranıb.

İkinci mərtəbənin mərkəzində İ.Qoslavski gözəl kronşteynli möhtəşəm daş balkon əlavə edərək, memarlıq kompozisiyasına dolğun gözəllik vermişdir.

O zamanki mətbuat Qoslavskinin tikintisini çox yüksək qiymətləndirmişdir və qeyd edirdi ki, "Bakı şəhərinin ən yaxşı küçələrindən birindəki bina... artıq həngamələrin olmaması, incə sadəlik və bütün hissələrinin həmahəngliyi ilə, memarlıq cəhətdən gözəl tikililərdən biridir".

Öz memarlıq əsərləri ilə memar İ.Qoslavski yalnız bakılı memarlarının gözündə deyil, bü-

tün incəsənət sevrələrin arasında böyük nüfuz əldə etdi.

1897-1899-cu illərdə İ.Qoslavskinin layihəsi əsasında Qubensko-Torqovaya 15 küçəsində Bakıda rus texniki cəmiyyətinin keçmiş binası tikilmişdir. Bina küncdə yerləşir və plastik həll olunmuş haşiyələrlə və klassik tərzdə olan sandriklərlə, parlaq ifadə olunan kompozisiya elementli rizalidlərlə möhkəmlənib.

Binanın planı çox mürəkkəbləşmişdir, sahə nisbətən balacadır və sifarişçi qonaq otağı, kitabxana, xidməti və başqa otaqları yerləşdirməyi tələb etmişdir. Otaqlar yaxşı işıqlanan iki küçəyə baxır. Həyət yoxdur, qalan otaqlar rahat təşkil olunmayıb və bir-birilə adi işıqlanması olmayan pilləkən qəfəslərinə çıxışı olan dar koridorlarla əlaqələndirilib. Baş fasadın oxu bir neçə pilləli baş pilləkənlə ikisütunlu portik şəklindədir, gün işığı olmayan zallara və otaqlara girişləri vardır.

Klassik ifadə forması geniş aspektdə təqdim olunan zal, kitabxana və başqa otaqların interyerləri maraqlıdır.

Hündür kürsülü fasadlara qismən rustovkanın iri blokları ilə üzənlənib. Qeyd etmək lazımdır ki, bakılı memarlar öz işlərində qabarıq hörgüddən məmnuniyyətlə istifadə edirdilər. Bu ondan irəli gəlirdi ki, klassik memarlıq və yerli ahəng daşı belə şərhə binaya nəciblik verirdi və müəyyən estetik hissələr oyadırdı.

İ.Qoslavski cəmiyyətin binasını cinahlardan rizalidlərlə möhkəmlətdi, pəncərə çərçivələri arasında konik orderin kannelürlü pilyastrdan istifadə edərək plastik memarlıq mühiti yaratdı. Əlavə olaraq yarımdairəvi tağı yumru formada toskan sütunları ilə bəzədi. Məşhur memarlıq üsulu plastik formaların həllinə yeni mühit gətirdi. Konusvari pilyastrların şaquli parçalanması və toskan sütunları nəcib kompozisiyada birgə mövcuddurlar. Ornamentli soğanaq şəkilli frontonlar, klassik karniz və attiklə memarlıq "tablosu" üçün gözəl çərçivə qismində çıxış edirlər. Memarlıq detalları, yüksək səviyyəli motivlərin üzərində xüsusi icraya malik daş oyma, fasadların proporsional bölünməsi və kompozisiya şərhə, gələcəkdə daha bir neçə şedevr yaradacaq memar İ.V.Qoslavskinin əsərində yeni xüsusiyyətlərlə çıxış edirlər.

İri şəhər təhsil müəssisələrinə Stanislavski 20 küçəsində (indi Azadlıq küçəsi) vağzal tərəfdə yerləşən Bakı orta texniki peşə məktəbini də aid etmək olar (mülki mühəndis İ.V.Qoslavski, 1898-1900). Layihənin müzakirəsi zamanı mühəndis-texnoloq Fərrux bəy Vəzirov qeyd etmişdir ki, layihə "çox geniş tərtib olunubdur, misal üçün, laboratoriyaların layihəsi o qədər böyükdür ki, hətta beləsi nə Peterburq Universitetində, nə də Texnoloji və Mədəni İstitutlarında yoxdur". Vəzirov binanın həcmi və tikintinin qiymətini azaltmağı təklif etdi. Müəllif, layihəsini müdafiə edərək, israr edirdi ki, smeta "ən cüzi hesablamalarla tərtib olunub və heç bir azaltma imkanı yoxdur". Layihə dəyişikliksiz təsdiq olundu və 20 avqust 1898-ci ildə təməli qoyuldu.

Məktəbin ikimərtəbəli binası (M. Əzizbəyov adına Neft Akademiyası) doğrudan da, sonradan 1920-ci ildə onu ali məktəbə uyğunlaşdırmasını yüngülləşdirən geniş auditoriyalardan, geniş koridor və pilləkənlərdən ibarət idi.

Bu sətirlərin müəllifi 1947-ci ildə bu institutda inşaat fakültəsinin memarlıq bölməsində

təhsil alırdı, təhsil binası və memarlar üçün kitabxana haqqında əla xatirələri qalıb. Mənim qarşımda arxivdən götürülən binanın layihəsinin surətində yazılıb: "1901-ci ilin iyun ayında məktəbin keçdiyi yeni binanın planı".

Binanın planlaşdırma strukturunun mərkəzi-ox kompozisiyası Rusiya imperiyasının təhsil müəssisələrinə xas olan ən yaxşı ənənələri əks etdirir. Geniş vestibüldən ikinci mərtəbəyə baş üçməşli pilləkən açılır. Uzununa olan istiqamətdə geniş tənəffüs otaqları, ikinci mərtəbədə müəllimlər üçün böyük otaq, sonra isə tələbələr üçün auditoriyalar yerləşir. Əsas korpusun yanlarında perpendikulyar olaraq balaca laboratoriyalar yerləşib. Baş pilləkənin qarşısında tərəşli səhnə ilə uzadılmış formada akt zalı yerləşib. Beləliklə, İ.V.Qoslavski faktiki olaraq, gələcəkdə onun ali müəssisəyə çevrilmə ehtimalı ilə orta təhsil müəssisəsi yaratdı.

Məktəbin klassik üsul və formalı əsas fasadı, order sisteminin portal sütunlarının iştirakı ilə yetərinə plastik və möhtəşəmdir. İ.V.Qoslavski təmiz yonulmuş daşdan istifadə edərək, eyni zamanda fasadın divarına dekorativ tərzli yeni süni material - yanmış kərpic ölçüsündə qırımızı rəngdə plitkanı əlavə etmişdir. Bu material sonralar Bakı şəhərinin tikililərində, o cümlədən Bakı Dumasının divarında istifadə olunurdu.

XIX-XX əsrdə sənaye şəhəri olan Bakının inkişafı iti templərlə müşahidə olunurdu və bu memarlıq və inşaat əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərirdi. İctimai, mülki, mənzərəli binalar memarlıq üslub və istiqamətlərini təmsil edərək, üslublu obyektlər kimi şəhərsalma strukturuna daxil olurdu. Milli-romantik istiqamətdə şəhər memarlıq mühitinin əmələ gəlməsində iştirak edirdi.

Bu yaranmış vəziyyətdə tanınmış milyonçu və mesənət H.Z.Tağıyevni Bakıya "əsl teatr binası" vermək ideyası meydana gəldi. O, 1882-ci ildə şəxsi sahəsində – Qorçakovski və Merkuriev küçəsinin tinində tikinti aparmaq üçün Up-

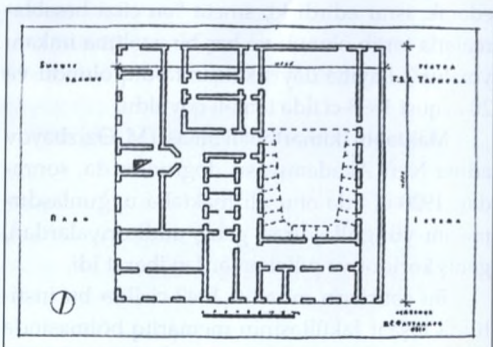
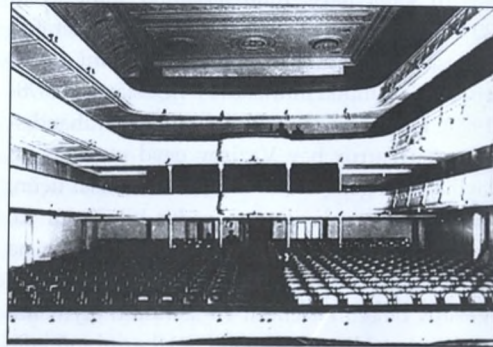
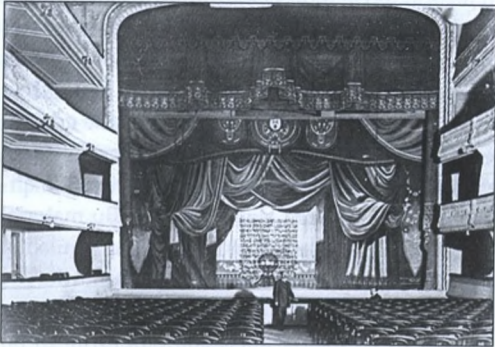
ravaya (uprava - inqilaba qədər idarənin adı) təsdiqlənməyə bina layihəsini təqdim etdi. Sahə şəhərin mərkəzində yerləşirdi və öz sərfəli mövqesinə görə, zəngin mərkəzi məhəllələrdən bir qədər ayrı olan Teatralny meydanından üstün idi.

Burada böyük taxıl anbarının binası var idi: yiyəsi bu geniş binanı əsaslı surətdə yenidən quraraq teatra çevirməyi qərara aldı. Sifariş alan memar binanın funksional təyinatına cavab verməsi üçün böyük planlaşdırma və konstruktor işi görməli oldu. Layihə 35 vərəqdə işlənib hazırlanmışdır, teatrın qurulmasına mühəndis-texnoloq Ferdinand Lemkul nəzarət edirdi.

Tağiyevin teatri, XIX əsrin sonunda inşa edilən, Bakıda bu üslubda olan yeganə əsaslı bina, mövcud olduğu müddətdə dəfələrlə yenidənqurmaya məruz qalmış, yanıb və bərpa olunmuşdur. Və

hər dəfəsində memarlıq-planlaşdırma kompozisiyası, interyerlərin işləməsi və fəsadın dekorunun keyfiyyəti daha da yaxşılaşırdı. Təəssüf olsun ki, arxivlərdə nə əvvəlki, nə də sonrakı çertyojlar qalmamışdır. Xüsusilə, ətraflı təsvir olmadığından teatrın memarlıq simasını və erkən dövrün tamaşa zalını təsvir etmək mümkün deyil.

1883-cü ilin sonunda F.Lemkulun nəzarəti altında teatr tikildi və 23 noyabr binaların qəbulu üzrə xüsusi komissiya, konstruktiv planlaşdırma və yanğına qarşı səciyyəli bir sıra çatışmamazlıqlardan ibarət akt tərtib etdi. Yeni teatr binasının çatışmamazlıqları, memarın tamaşa binalarının tikintisinin spesifik xüsusiyyətlərini və texnologiyasını kifayət qədər bilmədiyindən planlaşdırma, konstruktiv və memarlıq xüsusiyyətli çətinliklərlə üz-üzə gəlməsindən irəli gəlirdi.

Bakı cəmiyyətində yeni teatrın tikintisi haqqındakı söhbətlər Tağiyevi teatrın yenilənməsi ilə ciddi məşğul olmağa vadar etdi.

1898-ci ildə mülki mühəndis P.I.Koqnovitskinin rəhbərliyi və xüsusi dəvət olunmuş İ.V.Qoslavskinin rəhbərliyi altında teatrın köklü yenidənqurulması keçirilmişdir. Teatrın əsas mərkəzi hissəsi və tamaşa zalı məkani, kompozisiya və dekorativ cəhətdən dəyişikliklərə uğradılar. Tamaşa zalında yerlərin sayı 1200-ə çatdı, təxminən iki dəfə artdı, zal daha tutumlu oldu. Buna, mövcud yarusların və parterlərin arasında, qubernator lojası ilə eyni səviyyədə, yeni lojalar yarusunun quraşdırılması nəticəsində nail olundu. İnteryer, təbii ki, dəyişdi, əvvəlkinə nisbətən daha təmtəraqlı oldu.

Tamaşa zalının ümumi strukturunda dəyişikliklər istismar və kompozisiya xüsusiyyətlərini yaxşılaşdırdılar: genişlənmiş parter, lojaların iki yarusu, yuxarı və aşağı balkonlar meydana çıxdılar. Zalın forması nal şəklini aldığından lojalardan səhnə yaxşı görünməyə başladı. Səhnədən baxanda, əvvəlki görkəmsiz tamaşa zalının yerinə tamamilə başqa, renessans üslubunda bahalı yapma detallarla işlənmiş, qızılı və noxudu rənglənmiş parter, loja və balkonların daha effektiv mənzərəsi açılırdı. Loja və baryerlər H.Z.Tağiyev hörmət bəslədiyi memar İ.V.Qoslavskidən tələb etdiyi tamaşa zalının rəng qammasını tamamlayan mavi məxmərlə işlənmişdir.

Teatrın köklü surətdə yenidən qurulması zamanı yalnız tamaşa zalı deyil, əsas qrupun qalan otaqları da: əsas vestibül, foye, bufet və s. yenidən tikilmişdir. Tamaşaçılar vestibüldən bahalı divar kağızları ilə işlənmiş bufetin geniş otağına və teatrın ikinci yarusunda düzəldilmiş foyeyə çıxırdılar. Foye - otaq qrupunun mərkəzi məğzi kimi – memarın xüsusi diqqət mövzusuudur. Şərqi üslubda icra olunmuş və müvafiq rənglərə boyanmış bahalı memarlıq işləməsi, ta-

maşaçını gözəl bəzənmiş tamaşa zalına girməyə hazırlayırdı. Foye üçün xüsusi olaraq, bahalı işlənmiş ümumi interyerə daxil olan şərqi üslubda terrakot sobalar sifariş olunmuşdur. Teatrın bütün otaq və koridorlarında kaşi sobaları qurulmuşdur. Naxış inşaat materialları, koridor və sanitariya qruplarında divar və döşəmələrin üzlənməsi üçün istifadə olunan tamet və kaşi plitələri, müasir tikinti texnikasında progressiv material kimi öz istifadəsini tapdı.

Beləliklə, bütün teatr və onun sahəsi, xüsusilə tamaşa zalı İ.V.Qoslavskiyə və onun himayəçisi H.Z.Tağiyevə layiq möhtəşəm interyer əldə etdilər.

Teatr 1909-cu ildə yandı, lakin onu artıq 1904-cü ildə dünyasını dəyişən memar İ.V.Qoslavskisiz bərpa etdilər. 1918-ci ilin fevralında yenidən, bu dəfə erməni quldur dəstəsi tərəfindən yandırıldı. Yalnız 1921-1922-ci ildə teatr tamamilə təzə görkəmdə bərpa edildi, çünki yanğından sonra teatrın divarlarından başqa heç nə qalmamışdır.

Bakı şəhər Duması 1878-ci ildə yaranandan uzun müddət külli miqdarda icarə haqqı ödəyərək, tamamilə inzibati təyinatla cavab verməyən Aşumovun şəxsi evində yerləşirdi. Aşumovun evinin icarə müddəti bitəndə, 1894-cü ildə şəxsi tikili haqqında məsələ qaldırıldı. Duma Upravaya sahə tapmağı, plan və smetanı hazırlamağı tapşırırdı. Şəhərin mərkəzi məhəllələri bu müddət ərzində başdan-başa tikilmişdir, hətta şəhər evi üçün sahə tapmaq mürəkkəb məsələ idi. 1880-90-cı illərdə qala divarlarının birinci sırasının sökülməsi və şəhərin inzibati-ictimai binalarına sahələr ayrılan Nikolayevski (Kommunistiçeskaya) küçəsinin nizamlanması, Duma üçün də yer nişanlamağa imkan verdi. Lakin bu sahə azad deyildir, orada mühəndislik idarəsinin mağazaları yerləşirdi və onların şəhərə təhvil verilməsi 1899-cu ilə qədər uzandı. Hələ 1897-ci ildə sahənin ərzaq mağazalarından azad olma-

sını gözləməyərək, mərkəzi rayonunun memarlıq əhəmiyyətinin cavabdehliyinin formalaşmasında böyük rol oynamış şəhər evinin layihəsinin hazırlığına başlandı. Şübhəsiz, Nikolayevski küçəsində ictimai və yaşayış təyinatlı əsaslı binalarla tikilməsi bu magistralda şəhər Duma binasının inşası ilə müəyyən edilirdi. Baxmayaraq ki, o zaman öz əsrinin memarlığında müəyyən stilistik istiqamət yox idi, yəni də memarlar şəhərin tikilməsində estetik tərzdə parlaq səhifələr yazırdılar. Düzdür, buna memarlıq məsələsinə birtərəfli yanaşma hesabına nail olunurdu və sosial-iqtisadi şəraiti dərk etməmələri keçmişin qotika, barokko, renessans və s. kimi tarixi üslubların dirçəlməsinə gətirib çıxartdı. Nəzərə almaq lazımdır ki, tikinti sənayesi hələ tikililərin memarlıq-konstruktiv mahiyyətini dəyişə biləcək əhəmiyyətli yenilik təklif etmədiyi şəraitdə şəxsi stilin yaradılmasına, müxtəlif üslublarda tikməyə davam edən memarlar tərəfindən geniş miqyasda baxılmırdı. Duma binasının layihəsinin müəllifi, mülki mühəndis İ.Qoslavski (1865-1904) onun inşa etdiyi binaların çoxunda əks olunmuş italyan renessansına bağlılığına baxmayaraq, şəhər Duması üçün barokko memarlıq motivlərindən ustalıqla interpretasiya edərək, əsl memarlıq əsəri yaratdı. Kompozisiyanın ciddi klassik sxemini saxlayaraq, Qoslavski Duma binasının fasadına simmetrik həll verərək, əsas həcmi üfüqi bölünmələrinə qarşı oxu şaquli olaraq qüllə ilə ifadə etmişdir. Binanın həcmi ilə orqanik bağlanan qülləni binanın önündə yerləşdirməsi bütün kompozisiyanı gözəl həcmi həll ilə zənginləşdirdi, eyni zamanda magistralın uzaq məsafələrindən şaqulinin mənimsənməsini əldə etdi. Qərbi səmtləşmədə binanın güclü plastikliyi, işıq və çıxan səthlərin kölgələrinin oynaması onun həcmi-məkani qabarıqlığını daha da gücləndirirdi. Həm kompozisiya cəhətdən, həm detalları üfüqi bölünmələrin proporsionallığı,

heykəltəraşlıq həddində bütün elementlərin daşla bədii işlənməsi, Dumanın gözəl binasının yaranmasına səbəb olurdu. Əlbəttə, əgər Qoslavskiy qülləni bilavasitə səkidə qoymasaydı və dinamik səslənmə verməsəydi şəhər Dumasının əsas həcmi memarlığın müsbət xüsusiyyətlərinə baxmayaraq, Nikolayevski küçəsində cərgəli tikintisində lokal hissə kimi qalardı. Qüllə ifadəli silueti, iri formaları, detalların incə və həcmli işlənməsi ilə, ümumi kompozisiyaya əsl memarlığı müəyyən edən canlılığı oyatdı. Memarın daşda ifadə olunan parlaq düşünülmüş memarlıq fikri bu binanı yalnız Bakıda deyil, kapitalizm dövründə Qafqazın sərhədlərini keçərək ən yaxşı tikililərin sırasına qoydu. Əsassız olmayaraq, Qafqazın mərkəzi qəzeti olan "Qafqaz" qəzeti Qoslavskini "Qafqaz Pensilvaniyasının" paytaxtının krezləri üçün saray yaradan bakılı Rastrelli" adlandırıldılar. Həcmi nəzərdən kiçik miqyasda, yalançı-mavritan üslubunda tikilən fasadın xırdalanmış traktovkası və oxda kompozisiyanı bitirən qüllə ilə, Tiflis şəhər Dumasını (1882) İ.Qoslavskinin işi ilə müqayisə edərkən, Bakı şəhər Duma binasının memarlığının nə qədər ustalıqla işlədiyinə əmin olursan. Tiflis şəhər Dumasını yenidən tikən memar P. Ştern Qafqazın memarlıq-inşaat mühitində kifayət qədər məşhur idi. Tiflis teatrının müsabiqəli layihəsinin müəllifi olan görkəmli memar V.Şretterin şagirdi, öz layihələri arasında az bina inşa etməmişdir. Lakin, Tiflis şəhər Dumasının binası müvəffəqiyyətlə nəticələnədi: Avropa memarlıq prinsiplərində yetişərək, fasadların yalnız zahiri həllindən istifadə edərək, o Şərq memarlığının mahiyyətini dərk etmədi və yalnız aspektdə mavritan memarlığını təklif etdi. Kütlələrin memarlıq və həcmi traktovkasının ifadəsində başqa kompozisiya üslubunun nümunəsi kimi, məşhur Peterburq memarları Leleviç və Peretetkoviçin layihəsi əsasında Peterburqda Kronverkiski prospektində tikilən

"Şəhər evi"ni göstərmək olar. Bu binanın bütün üstünlüklərinə baxmayaraq, memarlıq görünüşündəki dövlət tikililərinə xas olan quruluş, tikintidən olan təəsüratı azaldır, binada memarlığın incəsənət kimi yaxınlaşdırılan və optimistik planda əhval-ruhiyyəyə təsir edən səmimilik yoxdur. Şternin, Peretetkoviçin və Qoslavskinin "şəhər evləri" arasındakı fərq bundan ibarətdir. Həqiqi memarlıq əzəməti ilə dolu paytaxt növlü və miqyaslı Bakı şəhər Dumasının binası memarın son əsəri oldu. Bu tikintinin meydana gəlməsindən öncə, tez templərlə inkişaf edən şəhərə memari cəhətdən möhtəşəm və maraqlı tikili təqdim etmək üçün böyük memarlıq-inşaat işləri aparılmışdır. 1898-ci ildə şəhər Dumasının, memarlar İ.Qoslavski, İ.Ploşko, K.Skureviç və A.Eyxler daxil olan tikinti komissiyasının tapşırığı ilə, əvvəlcədən mülki mühəndis K.Skureviç tərəfindən Duma binasının detallı eskiz layihəsi hazırlanmışdır. 18 iyul 1898-ci ildə komissiya Skureviçin eskiz proyektini qiymətləndirdikdən sonra plan, fasad və smetanın bundan sonrakı hazırlanması İ.Qoslavskiyə tapşırılması qərara alınmışdır. Təəssüf olsun ki, Qoslavskinin Skureviçin ideyasından nə qədər istifadə etdiyindən və ya öz sənət yoldaşının təklifini tamamilə rədd etdiyini müəyyən etmək üçün, arxivdə Skureviçin hazırladığı Dumanın eskizi qalmamışdır. Bizə, "Memar" jurnalında Skureviçin İ.Qoslavskiyə həsr olunmuş nekroloqundan məlumdur ki, o, bu tikilini çox yüksək qiymətləndirirdi və bununla Qoslavskinin Duma üçün hazırladığı layihənin müstəqil həllini qeyd etmiş olur. Şübhəsiz, Skureviçin eskizi Qoslavski üçün yalnız bina layihəsi idi və bu səbəbdən Duma binasının həcmi-məkan və memarlıq strukturu ilə heç bir əlaqəsi yox idi. Xüsusilə nəzərə alsaq ki, Qoslavski Bakı şəhər memarı idi və öz tikililəri ilə məşhur olduğundan özü şəhərin memarlıq görkəminə təsir göstərirdi. Qoslavski şəhər Dumasının layihə və smetasını hazırlayıb

7 may 1889-cu ildə inşaat komissiyasının iclasında öz işi haqqında məruzə ilə çıxış etdi. Onun hesablamalarına görə, yalnız binanın tikintisinə 183.294 rubl 99 qəp., mexaniki ventilyasiya və buxarla isitmə sistemində 28.475 rubl 50 qəp., ümumi cəmi 230.523 rubl 70 qəp. təşkil edirdi. Əvvəlki 100.000 rubl məbləğində tərtib edilmiş smetaya nisbətən tikilinin dəyəri xeyli artmışdır. Bu Bakıda tikinti materiallarının hər il qalxmasından, əhali axınından, fəhlə gücünə olan qiymətin artmasından və tikinti işlərinin çoxalmasından irəli gəlirdi. Qoslavskinin layihəsi əsasında, bina Duma tələb etdiyi kimi ikimərtəbəli, yarızrəməli mərtəbəli nəzərdə tutulmuşdur. Yarızrəməli mərtəbədə texniki otaqlar, buxar isitmə sistemi və ventilyasiya, birinci və ikinci mərtəbələrdə Uprava üçün otaqlar və Duma üçün dəftərxana nəzərdə tutulmuşdur. Layihə binanın gələcəkdə genişlənməsini, yan fliqellərin və üçüncü mərtəbənin tikilməsi nəzərə alınaraq hazırlanmışdır. İnşaat komissiyası baxdıqdan sonra şəhər Dumasının layihəsi təsdiqlənmişdir və Uprava daş işlərinə hərrac təşkil edərək işi 77.000 rubla təhvil verdi. Lakin Dumanın iclasında, şəhər Dumasının layihəsi müzakirə olunanda qeyd edilmişdir ki, binanın həcmində kitabxana, şəhər lombardı, polis və s. üçün otaqların daxil edilməsi yaxşı olardı. Dumanın qılasını (qılasını - inqilabdan əvvəl: şəhər Duması üzvü) olan H.Z.Tağıyev bu fikri dəstəkləyərək, məsələyə geniş baxmağı təklif edir və "birincisi, belə qiymətli yerdən daha səmərəli istifadə etmək üçün, ikincisi, şəhər üçün lazım olan bütün tikililəri əldə etmək üçün" binanı birdəfəyə üçmərtəbəli, yan fliqelli layihələşdirməyi təklif edir. Tağıyevin əsaslı dəlilləri Dumanı qane etdi və üçüncü mərtəbənin və yan fliqellərin layihələşdirilməsinə qərar verdi. Təbii ki, Dumanın bu qərarı Qoslavskidən binanın memarlıq kompozisiyasına dəyişiklik etməyi və yeni həcmi həllini tapmağı tələb edirdi. Əsas

ideyanı və fasadın traktovkasında qəbul edilmiş stilistik istiqaməti saxlayaraq, o binanın mərkəzi hissəsini təzə şəkildə ifadə edir. Binaanın əsas kompozisiyasına qüllə əlavə edərək, Qoslavski şəhər Dumasının memarlıq ifadəliliyini zənginləşdirir və öz memarlığının ustalıqlı ifası ilə daha çox nəticə əldə edir. Binaanın planlaşdırılmış strukturu planda əvvəl düzbücaqlıdır, yan fiqellərin sayəsində П-şəkilli forma alır. Prinsipcə, sahənin ərazisi fiqellər qala divarları ilə qurtarıldığından bağlı şəkil alır. Şəhər Dumasının daxili planlaşdırılmasında mərkəzi yeri, iki tərəfində otaqlar yerləşmiş koridora aparan baş mərmər pilləkənlərlə vestibül tutur. İki yuxarı mərtəbənin planlaşdırılması, iki cərgə pəncərəsi olan Duma zalı yerləşən mərkəzi hissə istisna olmaqla, demək olar ki, birinci mərtəbənin sxemini təkrar edir. Baxmayaraq ki, bina yan fiqellərlə layihələşdirilmişdir, tikintini əsas həcmdən başladılar, belə iri tikintinin dəyəri şəhər xəzinəsi üçün çox ağır idi. 18 may 1900-cü ildə şəhərin şəxsi xidmətləri üçün inzibati təyinatlı ilk binası, şəhər Dumasının təntənəli təməl qoyması həyata keçirildi. O dövrün adamının sözlərinə görə, “təməl qoymanın yanındakı təpələrdə qrup şəklində çoxlu adamlar durmuşdur və fotoqraf Mişon şənliklə birlikdə onların da şəkillərini çəkirdi”. Bu binanın tikintisi yubanmadan, iti templərlə getməsi şəhər müdiriyyəti üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi. Tikinti işlərinin gedişi və keyfiyyət prosesini tikinti komissiyası diqqətlə izləyirdi. Şəhər binasının tikintisinə düşməzdən əvvəl, birinci mərtəbənin örtülməsi üçün taxta tirlərinin hazırlanması, ornament işləri üçün tək-tək daşlar, divarların üzlənməsi üçün daşların seçilməsi və s. tikinti komissiyasının iclaslarında müzakirə olunurdu. Xüsusi diqqət fasad divarlarının üzlənməsi üçün seçilən daşın keyfiyyətinə verilirdi, çünki bu, komissiya üzvlərinin birinin dediyinə görə, yalnız “möhkəmliyə deyil, ümumi təəssüratı da kor-

lanmasına” təsir göstərə bilər. Bəzən həddindən artıq qayğıkeş komissiya üzvləri qeyd edirdilər ki, şəhər Dumasının tikintisi üçün keyfiyyətsiz daşdan istifadə olunur, o vaxt üçün əzəmətli sayılan bu cür tikinti üçün belə hallar yer almamalıdır və bunun məsuliyyəti tikintini müşahidə və rəhbərlik edən memarın üzərinə düşür. Bəziləri şəhər Duması binasının üzlənməsi üçün aşınmaya tez məruz qalan daş növlərindən istifadə olunduğunu qeyd edirdilər. Ümumiyyətlə qeyd etmək lazımdır ki, binanın üzlənməsi və xüsusilə şəhərin belə nadir tikilisi üçün istifadə olunan, fasadlara gözəl bədii struktur verən yerli ahəngdaşı, son dərəcə yüksək səviyyədə idi. Buna görə, keyfiyyətsiz daş istifadə edilməsindən və günahı memar Qoslavskinin üzərinə qoyanların əndişələri əbəs idi. Şəhər Duması binasının fasadına ilk daş qoyulduğundan 100 ildən artıq zaman keçib və bu gün biz istedadlı memar tərəfindən seçilmiş daşın yüksək keyfiyyətinə və Atayev qardaşlarının (usta Salman, Aslan, İskəndər, Abuzər, Eyyub) ustalıqla yonmasına əmin oluruq. Barokko üslubunda tikilən fasadın memarlığına Qoslavski kompozisiyanın bədii elementi kimi üzlük kərpicdən istifadə edərək çox müvəffəqiyyətlə yuxarı iki mərtəbənin rəng həllini tapır. O zaman yeni “modern üslubunda” üzlük materialları tikililərin strukturuna daxil olmağa başlayır. Fasadın divarında gözəl üzlük kərpic pəncərə çərçivələrin arasında, ahəngdaşı ilə işləmədə, memarlığın bütövlüyünü pozmadan, maraqlı rəng qanması əmələ gətirdi. XIX-XX əsrdə memarın yaradıcılığın məhsulu olan şəhər Dumasının həcmi-məkani xüsusiyyəti bu üzlük materialının gözəl fakturu sayəsində qazanc əldə etdi. Düzdür, bu üzlük materialı bəhə olduğundan və fasadların üzlənməsində işlənen gözəl yerli ahəngdaşı istifadə edildiyindən, Bakı tikililərində geniş yayılmadı. Lakin şəhər Duması binasının fasadının memarlığında bu rəng elementi

binanın tarixi stili və müasirliyi arasında effektiv hissə təşkil etdi. Qoslavski layihəsində ikinci və üçüncü mərtəbələr üçün üzlük material kimi qırmızı kərpic nəzərdə tutara q, onu da tikilinin ümumi smetasına daxil etmişdir. Tikinti müvəffəqiyyətlə gedirdi və Qoslavski tikinti komissiyasına məruzə etdiyi kimi, tikintini ləngitməmək üçün üzlük kərpic sifariş etmək lazım idi. Şəhər Dumasının tikintisi prosesini nəzərdən keçirərək fikir veririk ki, Qoslavski şəhərin baş memarı və binanın layihəsinin müəllifi olmasına baxmayaraq, sərbəst hərəkət etməyə haqqı yox idi, hər məsələnin həllinə tikinti komissiyasının sanksiyası lazım idi. Qoslavskinin memarlıq-inşaat bacarığını qiymətləndirən, ümumi iş xətrinə, yəni şəhərin memarlıq səviyyəsinin qaldırılmasında memara həmişə kömək edən komissiyaya haqq vermək lazımdır. Buna görə, üzlük kərpic sifarişi məsələsi ilə bağlı, komissiya dərhal qərar aldı: “Linderin Peterburq zavodundan 10.000 rüblük və o qədər də yarım ölçüdə təbii qırmızı rəngdə üzlük kərpic sifariş olunsun”. Fasadı qırmızı kərpiclə üzləyərkən məlum oldu ki, kərpicin üzərində təmizlənməsi mümkün olmayan ağ ərp əmələ gəlir. Qoslavski baş memar kimi tikintinin ümumi rəhbərliyini icra edirdi. Fasadı qırmızı kərpiclə üzlənməsi zamanı çətin vəziyyətə düşən və ərpi necə aradan qaldıracağını bilməyən Qoslavski Peterburqda dərc olan “Mülki mühəndislər cəmiyyətinin xəbərləri” jurnalına müraciət etdi. Öz sualında ərpin aradan qaldırılması üçün istifadə etdiyi sulfat turşusu məhlulu bütün fasadın üzlənməsində işlənen ahəngdaşına mənfi təsir göstərdiyini izah edərək, yazırdı ki, “onu istifadə etmək mümkün deyil, başqa vasitə bilmirəm”. Kərpicin kimyəvi tərkibi, istifadə olunan məhlulun tərkibi kimi məlum olduğundan jurnalda bu məsələni həll edəcək dəqiq məlumat yox idi. Eyni zamanda, “Kərpic üzərində ərp və onun təmizlənməsi” jurnalında bəzi məqalələrlə tanış olmağı tövsiyə

etdilər. Memar bu məsləhətlərdən istifadə etdiyini ya özünün bu ciddi məsələni həll etdiyini bizə məlum deyil. Yalnız, yüz ildən artıq zaman keçib, qırmızı kərpicdən olan üzlük öz əvvəlki rəngini qoruyub saxlayıb və üzərində heç bir ağ ərp yoxdur. Binanı önündə qüllənin birbaşa səkinin üstündə tikilməsi Qafqazda mülki hissənin baş komandanına 3 may 1901-ci il tarixində xəbər verən Bakı qubernatoru və şəhər Duması arasında çətinliklər ortaya çıxdı. Çünki planda hər hansı bir dəyişikliyə yuxarı hakimiyyətin icazəsi tələb olunurdu. Bu yalnız nəzəri qayda idi, təcrübədə isə qırmızı xətlər sahə sahibləri tərəfindən daimi pozulurdu. Küçələrin yalnız istiqamətlərini, onların enini, ölçülərini və konturlarını başqa cür izah etmək olmaz. Qoslavskinin layihəsi əsasında səkiddə yerləşən qüllə tağların dayaqlarında durduğundan səkinin enini azaldırdı. Qüllənin altında ekipajların qəbulu üçün piyadalara daha da çox narahatçılıq törədə biləcək apparel tikilmişdir. Baxmayaraq ki, qüllənin altında apparel və dayaqların arasında 4 arşın (2.85 m) keçid, qüllənin çöl tərəfindən isə 1.5 arşın (1.05 m) səki qalırdı, bu da ki, ümumiyyətlə tətbiq edilən normativlərə görə kifayət idi, lakin yenə də belə həll plan nəzərindən özünü doğrultmurdu. Əgər, camaatın azad hərəkəti üçün yetərinə geniş sahəsi olan apparelləri teatr və ya digər ictimai tikililərin portiklərinin altında quraşdırırdırsa, burada qüllə altında şəhər evinin memarlıq-planlaşdırma məntiqinə açıqcasına zidd idi. Şəhər Duması Müqəddəs Nina idarəsinin qarşısında sütun üzərində sipər altındakı apparelə istinad edirdisə, eyni zamanda “qeyd edilmiş iki dayaq şəhər Duma-qülləsinin binasına səciyyəli olan özül qismində çıxış etdiyini və bütün tikiliyə əzəmətli görünüş verdiyini” qeyd edirdi.

Binanı sahənin içəri hissəsinə, qülləni qırmızı xəttə, yəni 3 sajin (6.4 m) çəkərək, şəhər iki dayaqa görə 100 sajinədən (213.36 m²) artıq qiymət-

li yer itirirdi ki, bu da məntiqə uyğun idi. Eyni zamanda, Duma şəhərin əsas planın pozulmasını tapmırdı, çünki binaların sütun, kolonna, pilyastr və ya çətir kimi səkiyə çıxıntıları planda işarə olunmurdu, onların buraxılıb-buraxılmamasına isə mütləq Dumanın qərarı tələb olunurdu. 16 sajin (34.19 m) hündürlüyündə olan gözəl memarlıq xüsusiyyətlərinə malik olan dördyaruslu qüllə, Bakı qubernatorunun sözlərinə görə "bütün səkini kəsərək küçəni daraldır və onun ümumi görünüşünü pozur və səkidə daimi belə tikilinin olması Nikolayevski küçəsinə olan nəzarəti çətinləşdirir". Qeyd edək ki, effektiv qüllənin sahənin içində deyil, məhz səkidə inşası küçənin ümumi görünüşünü pozmadan, çox ifadəli və dinamik kompozisiya yaratmış oldu. Bu məsələnin baxılmasına ayrılan Qafqazın yuxarı müdiriyyəti, müvafiq dəyişikliklər etməyə - qüllənin altında ekipaj üçün keçidin olmaması, yalnız piyadaların istifadəsi üçün, səkinin altındakı məkan çıxıntı və aşırımsız qalmaq şərti ilə, qüllənin dayaqlarını səkidə qurmağa - icazə verdi. Beləliklə, tikinti davam edirdi, eyni zamanda 400.000 rubla çataraq, tikintinin qiyməti də qalxırdı. Şəhər evinin binasının tikintisi müvəffəqiyyətlə irəliləyirdi, birinci mərtəbənin qoyulması başa çatırdı ki, Bakı qubernatoru şəhər başçısından ona baxılıb təsdiqlənmək üçün layihənin göndərilməsini tələb etdi. O, camaat üçün zalları olan ictimai və inzibati binaların tikintisinin quberniyanın başçısının təsdiqlənməsinin zəruriliyinə istinad edirdi. Duma uzun məktublaşmadan sonra şəhər evinin orijinal çertyojlarını qubernatorluğun dəftərxanasının saxlanacağı tikinti şöbəsinə göndərdi, özlərinə isə çox zaman və vəsait xərcləyərək çertyojların surətlərini çıxartdılar. Eyni zamanda bəzi qlasniların bəyanatlarına əsasən, Qoslavski zal üçün nəzərdə tutulan binanın xüsusi hissəsindən "xüsusi olaraq Duma iclasları üçün ayrılmış və parlament zalı üslubunda

amfiteatr şəklində düzəldilmiş" əlavə layihə hazırladı. Bu əlavə tikilinin dəyəri 51.000 rubl təşkil etdi, bütün tikinti isə 441.174 rubla başa gəlməliydi. Bu zal tikiləsi olsa, baş pilləkənə həyət tərəfdən bitişərək yerləşdiriləcəkdir. İclas zalının belə yerləşməsində, pilləkənin pəncərələri bağlanaraq, birinci mərtəbənin vestibülü və böyük zalın qarşısındakı foye təbii işıqlandırmadan məhrum olurdu və bunu uğurlu planlaşdırma həlli kimi qəbul etmək olmazdır. Sonralar bu ideya mənasını itirdi və iclas zalının əlavə tikilməsinə bir də qayıdılmadı. 1902-ci ilin əvvəlində bina təqribən tamamilə hazır idi, daxili işləmələrsiz şəhər evinin tikintisini 1903-cü ilin yanvarına bitirmək üçün, dülgərlik və xərratlıq işlərinə və damın örtülməsinə başlandı. İmperiyanın bir çox şəhərləri arasında onun mövqəsinə cavab verən bir neçə mərtəbəli, mərmər pilləkənli, qırmızı kərpic üzlüklü fasadlı, tikinti smetası 400.000 rubl təşkil edən şəhər Dumasının bu möhtəşəm binasına şəhər vəsait, memar isə yaradıcı uçuşunu əsirgəməirdi. Artıq 1903-cü ildə Nikolayevski küçəsində effektiv işlənmiş hündür damı ilə, şəhər evinin qülləsinin həcmli və ifadəli silueti seçilirdi. Dam örtüyünün həlli barəsində, niyə belə sima aldığı Bakının keçmiş şəhər başçısı A.Novikov belə deyirdi: "Gəlişimdən sonra mən bir tikinti komissiyasının iclasında iştirak etdim. Söhbət damdan gedirdi. Smetaya uyğun dəmir olmalı idi. Yadımda deyil - rənglənmiş, ya sinklənmiş; komissiyadakı memar bütün damı sinklənmiş etməyi təklif edirdi. Fərq qiymətdə idi. Dediyyə görə, cüzi, bir neçə min rubl fərq edirdi. Mən pulların israfçılığına qarşı çıxırdım və yaxşı dəmirin, əgər yaxşı rənglənersə əsrlərlə qalacağını sübut edirdim. Əfsus! Mən tək qaldım. Sinklənmiş dam etmək qərara alındı. Sonra memar, fasad tərəfdən xırda hissələrlə pullu olsa daha gözəl göstəndiyini söylədi. Fərq bir neçə yüz manat təşkil edəcəkdir". Şəhər başçısının

qəti etirazına baxmayaraq, tikinti komissiyası onun fikri ilə hesablaşmayaraq, memara şəhər evinin ümumi memarlıq görünüşünə daha yaxşı olanını eləməyə icazə verdilər. 1902-ci ilin axırına evin tikintisi daxili işlənməsiz tamamlandı, Qoslavski xəstəliyi ilə bağlı məvacibinin saxlanması ilə məzuniyyət istədi. Duma şəhər memarının xidmətlərini nəzərə alaraq onun xahişini yerinə yetirdi, işinin davamçısı kimi Skureviçi təyin etdilər. Eyni zamanda, evin fasadının baş tərəfində tikintisinin əsas işlərinin və tikinti zibilinin təmizlənməsinin bitdiyindən, baş şəhər başçısı "şəhərin ən gözəl yaraşığı olan Duma binasını onun fəxri" hesab edərək, evin qarşısında "memarlığın gözəlliyinin tamamlanmasına xidmət etmək üçün" bağ salmağı təklif etdi. Duma binasının mərkəzi hissəsinin yanlarından qırmızı xəttindən çıxıldığından azad sahələr alınmışdı və bu sahələrdə, evin həcmi-məkani strukturunda yaşıl memarlıq elementinin mövcud olması üçün, həmişəyaşıl bitkilər əkmək qərarı verildi. Baş şəhər başçısı A.V.Vasilyev bağın layihəsini hazırladı və 1904-cü ildə həyata keçirildi. 15 yanvar 1904-cü il Qoslavskinin ölümündən sonra, binanın tikintisini idarə etmək üçün təyin olunan Skureviç, memarlıq ideyasının tamamilə saxlanması, Upravə və Duma tərəfindən interyerlərin əlavələrlə yüklənməməsi üçün böyük səy göstərdi. Binanın tamamlanmış işlərini qəbul edən tikinti komissiyasının fəaliyyətinin zəifləməsi, görülməli işlərin dayanmasına gətirdi, komissiyanın qərarı olmadan çalışa bilməyən Skureviç, təkidlə komissiyadan tamamlanmış işlərin təhvil alınmasını tələb edirdi; şəhər evinin uğurlu tamamlanması bundan asılı idi.

Dumanın üçmərtəbəli binası, barokko motivlərindən orijinal interpretasiyada istifadəsi ilə, kompozisiyanın klassik üsullarının cizgiləri ilə şəhərin tarixi mərkəzində hakim mövqə tutur. Əsas oxu qüllə ilə ifadə edərək, onu əsas

həcmi üfüqi bölünmələri ilə tutuşdurmuşdur. Baş fasadın mərkəzində qülləni qoyaraq, onu orqanik olaraq əsas həcmə birləşdirmişdir və bütün kompozisiyaya, o dövrdə mərkəzi şəhər magistralı - Nikolayevski küçəsinə çatışmayan bədillik cizgiləri vermişdir. Aydın çəkilmiş fasadlar həm ümumilikdə, həm də ayrı-ayrı detallarda, bölünmələrin proporsionallığı, daş detalların heykəltəraşlığı Duma binasının ifadəli fasadının yaranmasına səbəb olmuşdurlar. Qoslavski fasadın memarlığına iki yuxarı mərtəbəsinin rəng həllini kompozisiyanın üzlük materialı elementi ilə uğurla həll etmişdir. Gözəl üzlük kərpic fasadın üzərində, ahəng daşları ilə işlənmiş pəncərə çərçivələrinin arasında, memarlığın vahidliyini pozmadan maraqlı rəng qamması təşkil etmişdir. Düzdür, üzlük materialı bahalı olduğundan və yerli ahəng daşının fasadların üzlənməsində geniş istifadə edildiyindən geniş yayılmadı. Lakin şəhər Dumasının fasadının memarlığında rəng elementi binanın tarixi stili və müasirlik ilə effektiv vasitə kimi çıxış etdi.

Qoslavski şəhərin baş memarı və Duma binasının layihəsinin müəllifi olmasına baxmayaraq, hər məsələnin həlli üçün tikinti komissiyasının icazəsi lazım idi, onsuz o azad hərəkət etmək ixtiyarına malik deyildi.

Eyni zamanda interyerlərin memarlığı məkani həlli ciddilik və ağırlıqla qurulub. Öz stilistik sistemini əks etdirən binanın fasadında olduğu kimi, memarın gözəl xətti eklektikasız daxili məkanda hiss olunur. Vüsətlə tikilən Dumanın binasının interyerləri həmin prinsiplə, lakin təvazölu formada ifadə olunub. Eyni zamanda order sisteminin pilyastr və profiləşdirilmiş yarım dairəvi tağların aralıqları vasitəsilə ifadə olunan memarlıq kompozisiyasındakı incə plastika, klassikanın incə lirikası mövcud olan birinci mərtəbənin geniş koridoruna orijinallıq verir. Korinf orderinin pilyastrlarının ritmi, ara-

lıqların haşiyələrinin işlənməsi və karnizin üfüqi bölünməsi İ.V.Qoslavskinin yaradıcı xəttini açıqlayır. O binaların interyerlərinə, xüsusilə bir qədər qapalı səciyyəyə malik olan mərkəzi pilləkən qəfəsində, yarımdairəvi tağları aparıcı kompozisiya elementi kimi daxil edir. Yan marşlar bütöv divarlarla, aralıq meydançasında iri rustovka ilə, ikinci mərtəbənin səviyyəsində isə korinf pilyastrları ilə dövrələnib. Marşların yanında sürəhinin əvəzinə pillə səciyyəli, qarışıq işlənmiş klassik elementlərlə iri mərmər blokları təqdim olunub. Sürəhələrin bu kimi forması ciddi görsənir, lakin öz funksiyalarını aydın surətdə ifa edərək, pyedestaldə qırmızı rəngli mərmər sütunlarla tamamlanır. Sütunlar arasında orijinal naxışlı sürəhələr qoyulub. Üçmarşlı pilləkən qəfəsində uğurlu kompozisiya üsulu fəal effektiv rol oynamışdır. Pilləkənin interyerində müəllif inzibati binanın təntənəli üsullarına cavab verən memarlıq forma və elementləri ilə ağır traktovkasını göstərmişdir. İkinci mərtəbədəki pilləkən marşları təntənəli ifadə olunmuş, iki tərəfdən işıqlanan iclas zalı olan geniş avanzala baxır.

Memarlıq üsul və formaları İ.Qoslavskiyə məxsus olan parlaqlıqla və istedadla istifadə edildikdə, zalın geniş sahəsi vizual olaraq dolğun həcmi-məkani kompozisiya alır. O, ilk dəfə Duma iclas zalında interyerin tərtibatında klassik order sistemindən tam həcmdə istifadə etmişdir. Divarların kürsülərini oxlar üzrə üç sekiyaya bölərək, onların imkanlarının memarlıq formalarının gözəl strukturunu ikinci yarımda inkişafına şərait yaratmışdır. Mərkəzi oxlar küncərdə yumru kəsikli korinf sütunları-yarımsütunlarla bərkidilib. Yan sekiya oxlarında incə profilləşdirilmiş və zərif dekor edilmiş ağır qapı haşiyələri yerləşmişdir. Şəhərin mərkəzi magistralına tərəf olan divarında yarımdairəvi pəncərə çərçivələri, aralıqlarda korinf orderinin pilyastrları istifadə ediləlibdir.

Zalın interyerinin ikinci yarusu, birincinin davamı olaraq perimetr boyunca başqa interperetasiyada, sakit üfüqi və şaquli bölünmələrdə, yeni memarlıq üsullarında göz qabağına gəlir. Tağların yarımdairəvi formaları, plafonu daşıyan konstruktiv çatma tağlar istifadə olunub. Yuxarı yarus gözəl işlənmiş formaların plastikliyi ilə bərabər, memarlıq kütlələrinin əks üsullarında, incə dekorativ elementlərdən qurulan dinamik itimövzulu elementləri nümayiş edir. Zalın plafonu, iclas zalının interyerin ümumi memarlığını tamamlayaraq, zərif yapma işi ilə işlənib.

15 yanvar 1904-cü il Qoslavskinin ölümündən sonra, binanın tikintisini idarə etmək üçün təyin olunan Skureviç, memarlıq ideyasının tamamilə saxlanması, Uprava və Duma tərəfindən interyerlər əlavələrlə yüklənməməsi üçün böyük səy göstərdi. İncə yapma işləri böyük ustalığa tələb edirdi. Müsəbiqə elan edilmiş, üç şirkətin işləri təqdim olunmuşdur, onların arasından fransız təbəəsi Franzinin usta Pojiltsov tərəfindən inşa edilmiş firma "rəsm düzgünlüyü və zərifliyi ilə tələblərə cavab verirdi. Qalan işlər anlaşılmaq rəsmlər və bədii zövqün yoxluğunu nümayiş etdirirdi". Rəngsazlıq işləri "Florensiya" şirkətinə tapşırıldı. Elə bu şirkət də Dumanın baş otaqlarında, tavanı yapışqanlı boya və divar panellərinin yağlı boyamasından ibarət olan rəngsazlıq işlərini də gördü.

Mərkəzi küçədə Duma binasının tikintisi, küçədə müxtəlif tarixi stillərdə ifa olunmuş, memarlığın yüksək keyfiyyəti ilə fərqlənən iri və monumental binaların tikilməsinə mühüm amil oldu. Franzinin firması tərəfindən 17.825 rublluq yapma işləri görülmüşdür. Şirkətdən "rasional və rənglənmənin davamlılığı və gözəlliyini təmin edən metodlardan" istifadə etmək tələb olunurdu, bu da şəhərdə öz işləri ilə məşhur olan şirkət tərəfindən yerinə yetirildi. Baxmayaraq ki, Duma tikinti prosesində or-

taya çıxan istər konstruktiv, istər texniki səciyyəli əlavə xərclərə vəsait ayırırdı, evin interyerinin işlənməsi işi nisbətən ləng gedirdi. Ümumiyyətlə, həcm və mürəkkəbliyindən asılı olmayaraq, o dövr üçün tikintinin zamanı çox uzanırdı. Binanı tikib və sifarişçiyə təhvil vermək üçün binanın memarına iki, maksimum üç il lazım idi. Şübhəsiz ki, binanın layihəsinin müəllifi Qoslavskinin ölümü tamamlanma işlərinin tempini xeyli zəiflətdi. Binanın tikintisinin rəhbərliyi dəyişdi: əvvəl Skureviç, sonra Ploşko. Düzdür, bu memarlar Qoslavskinin planından qırağa çıxmamaq və ya dəyişiklik etməmək üçün böyük taktikə malik idilər. Bununla belə, bu memarların hər biri individual yaradıcılıq xəttə malik idilər, özləri bildiyi kimi binanın tikinti prosesinə baxırdılar və bu da binanın daxili fəzasında və tikilinin tamamlanıb qurtarmasına təsir göstərirdi. Bu möhtəşəm tikilinin memarlıq-planlaşdırma mərkəzi olan baş giriş, vestibül və iclas zalının işlənməsi 1906-cı ilin iyununda hələ də bitməmişdir. 1906-cı ilin avqustunda camaat üçün nəzərdə tutulan balkonlu iclas zalı tamamilə işlənib qurtarmışdır, yalnız mebel qalmışdır. Zalı 2000 rubl dəyərinə, pəncərə və qapının güzgüli şüşələri və hər biri 1000 rubl olan lüstrlar bəzəyirdi, adətən şəhər abadlığına xəsislik edən Duma öz iqamətgahına vəsait əsirgəmirdi. İclas zalının müsbət memarlıq keyfiyyətlərinə baxmayaraq, istismar zamanı akustikanın zəif olması məlum oldu. Qoslavski xəstə olduğundan zalın, belə otaqlar üçün mühüm olan akustikasını həll edə bilmədi. İclas zalının akustikasının yaxşılaşdırılması məsələsi ortaya çıxanda, bununla 1911-ci ildə Mayılov qardaşları üçün möhtəşəm akustikalı teatr tikən mülki mühəndis Bayev məşğul oldu. Onun təklifi ilə zalda tavanın altında, sahəsi neçə onluq sajin olan iki dartılmış parça asıldı. Lakin o dövrün adamının yazdığına görə "bu kömək etmir və bundan başqa zalı eybəcərləşdirir".

Bayev anlayanda ki, bu vəziyyətdən çıxış deyil, zalın akustikasını yaxşılaşdırmaq üçün tapdığı yeni variant əsasən, Peterburq konservatoriyasının konsert zalında edildiyi kimi, zalın bütün divarlarını mantar ilə örtüb, üstünü kişlə bağlamaq və rəngləmək nəzərdə tutulurdu. Tezliklə zaldan kətan örtükləri, döşəmənin xalçalarını və pəncərələrin ağır pərdələrini çıxartdılar, lakin vəsait olmadığından Bayevin layihəsi həyata keçirilmədi. Bu müddət ərzində, Qoslavskinin layihəsi əsasında Upravanın su kəməri şöbəsi üçün otağı yerləşən yan fliqelin birini tikib qurtardılar. Tikintini 1911-ci ilin yayında başladılar və binanın təhvilə 27 sentyabr 1912-ci ildə baş verdi. Bu ərazidə şəhər evinə tikintisi, müvafiq giriş olmadan, geniş küçə və ya meydanda olması, şəhər bələdiyyəsi üçün elə də hesab münasib edilmirdi. Ola bilsin ki, belə təyinatlı tikili üçün standart olan üsul hamı tərəfdən qəbul edilmiş təsəvvürə uyğun idi, lakin hazırki halda qədim qala divarlarının boyunca dinamik ifadəli memarlıq siluetinə malik olan şəhər evinin quyuluşunu daha düzgün həll etdi. XIX-XX əsrlərdə, kapitalizm dövründə şəhər memarlığında böyük iz qoymuş Qoslavskini istedadlı memar kimi tanımaq üçün yalnız bu bina kifayətdir. Onun tikililəri bu gün də Bakının mərkəzinin həcmi-məkani strukturunda mühüm yer tutur və demək olar ki, hamısı baxılan dövrün memarlıq abidələri sırasına daxil edilə bilər.

FƏSİL 10.

K.B. SKUREVIÇ – BAKI VƏ VARŞAVA MEMARI (1866-1950-ci illər)

Neft sənayesinin uğurla inkişaf etməyə başladığı 1870-ci illərdən sonra Bakı kiçik quberniya mərkəzindən ən cəlbedici şəhərə çevrilmişdir. Asan qazanc yolu axtaranlar, Avropa miqyaslı işbazlar, orta təbəqələr, ziyalılar və onlar arasında memarlar da bura axışırdı.

Burada, yalnız neft sənayesinin geniş miqyasda çox sürətli inkişafı üçün böyük zəminlər yox idi, həmçinin yaşayış evləri, neft baronlarının sarayları, dini və mülki tikililərin inşası üçün fəal platforma vardır.

1870-ci illərin sonunda şəhər tikintisində Şeludçenko, O.Porfirov, A.Koşinski, F.A.Qrosseti, P.P.Zaleski, F.Lemkul kimi memarlar da iştirak etməyə başlamışdılar. Qeyd etmək lazımdır ki, yerli memarlıq məktəbi bu meydana ilk dəfə 1860-cı illərdə məşhur Qasım bəy Hacıbababəyov, Məşədi Mirzə Qafar İsmayılov şəxsində çıxmışdır. Bəziləri uzun müddət ərzində burada qalmırdılar, sosial və iqtisadi şəraitlər Bakını tərk etməyə məcbur edirdi.

1890-cı illərdən etibarən Bakı şəhəri Şamaxıda anadan olmuş (sakini) Y.Y.Skibinski, A.S.Kandinov, N.P.Tverdolebov, mühəndis N.A. fon der Nonne, İ.V.Edel kimi memarlar və daimi yaşayan mühəndislər ilə dolmuşdur. 1890-cı illərdə Qoslavski İ.V., Skureviç K.B., Ploşko İ.K., Eyxler A.V., XX əsrin başlanğıcında isə Zivər bəy Əhmədbəyov, Borisolebski K.A., Nikitin A.A., Nikulin F.A. kimi memarlar pleyadası (dəstəsi) meydana gəlmişdir.

Mülki memar K.B. Skureviç həmin dövrdə şəhərin inkişafına memarlıq üslubu verən (memarlıq üslubun işlənməsini təşkil edən) şəhər memarı İ.V.Qoslavskinin (1865-1904-cü illər) dəvəti ilə 1894-cü ildə Bakıya gəlmişdir.

Kazimir Brunonoviç Skureviç 1866-cı ildə Polşada zadəgan ailəsində anadan olmuşdur, 1888-ci ildə gimnaziyarı bitirərək, imtahan vermiş və Peterburqda I Nikolay adına Mülki Mühəndislər İnstitutuna qəbul olmuşdur. 23 may 1893-cü il tarixdə mülki mühəndis diplomu almışdır. Mülki mühəndis İ.V.Qoslavskinin dəvəti ilə Bakıya gələrək 1894-cü ildə Bakı şəhər Upravasına sahə memarı qismində daxil olmuşdur. Varşavaya 1906-cı ildə geri qayıtmış, sonra Varşava Politexnik İnstitutunda Polşa Memarlıq Tarixinin kafedrasını təşkil etmiş və yaşayış, dini, saray binalarının layihələndirilməsi və inşasında fəal iştirak etmişdir. Skureviçin ən vacib əsəri Varşavada Polşa Seyminin binasıdır. 1919-cu ildə Polşa Seymi binasının inşası üçün Polşa milli müsabiqəsi elan edilmiş, müsabiqədə bir çox məşhur memarlar iştirak etmiş və nüfuzlu münəşiflər təyin edilmişdir. 1925-ci ilədək onun inşası ilə bağlı mübahisələr, disputlar aparılırdı. Bu müsabiqədə 1-ci mükafatı və tikinti üçün icazəni Skureviç almışdır.

Polşa Seymi binasının təqdimatı 27 mart 1928-ci il tarixdə Polşa dövlətinin Marşalının Başçısı Pilsudskinin iştirakı ilə baş tutmuşdur (7).

2001-ci ildə Polşa sənətsünası Voldemar Baranyevski K.Skureviçin 50 illiyinə və Polşa Seyminin binasının 180 illik yubileyinə Polşa Seyminin binası üzrə monoqrafiyanın hazırlanması üçün yanıma gəlmişdir. V.Baranyevski bildirdiyi kimi K.Skureviçin Polşa dövrü yaradıcılığı ilə bağlı materiallar hazırlanmış, lakin memarın Bakı dövrü yaradıcılığının da işıqlandırılması tələb olunurdu. Baranyevski Azərbaycan SSR-i MDTA-də işləmiş, Skureviçin obyektlərinin şəklini çəkmiş, materialları toplamağa köməklik göstərmişdir. Vaxtilə mən inqilaba qədərki dövrün İ.Qoslavski, K.Skureviç, İ.Ploşko, Y.Skibinski kimi Polşa memarlarını aşkar etmişdim, Varşavada nəşr edilən Polşa «Memarlıq» jurnalında onlar haqqında qısa məqalələr dərc etmişdim. Birinci məqalə Polyak dilində «Bakıda Polşa memarı», memar İ.Ploşko 1967-ci ildə, № 11, ikinci «Bakıda Polşa memarı», memar İ.Qoslavski 1967-ci ildə, № 6, üçüncü «Kazimir Skureviçin Bakıda yaradıcılığı», 1975-ci il, № 3 dərc edilmişdir. Yuxarıda göstərilənlərə qədər bir maraqlı hadisə baş vermişdir. Mən, Qdansk şəhərindən olan Polşa neftçi-mühəndisi və bütün dünyada Polşa memarlarının işlərinin kolleksiyası Yan Panka ilə tanış oldum. Yan Panka Varşavada dərc olunmuş ilk məqalələrimdən mənə hazırkı problem ilə məşğul olduğumu öyrənmiş və bir çox suallar ilə məktub yazmışdır. Biz onunla məktublaşırıq, mənə tanış olan sualları cavablandırmışdır. Yan Panka Bakıya gələ bilmirdi, yalnız işi ilə bağlı məsələlərə görə səfər etdiyi Batumi şəhərinə qədər gələ bilirdi. Bir gün Qdansk şəhərindən həyəcanlı məktub aldım. Yan Panka yazırdı: «Siz niyə Polşaya gəlmirsiniz?». Mən də cavabında yaqin polşalılar mənə ora gəlməyimdə maraqlı deyillər yazmışdım. Mən tez bir zamanda oradan həyəcanlı məktub aldım. Məktubda Yan Panka yazırdı ki, «hər bir polşalı Sizin gəlişinizdə maraqlıdır». Bilmirəm, Pankanın köməyi ilə ya yox Urba-

nisiyika və memarlıq Komissiyası, Polşa EA-nın Krakovsk şöbəsindən 1971-ci ilin dekabr ayı üçün dəvət aldım (məktub gəlmişdir). «Polşalıların Azərbaycandakı yaradıcılığı (kapitalizm dövründə)» adlı mövzu üzrə (mənəim çıxışlarım 1973-cü il tarixdə 7 saylı jurnalda dərc edilmişdir) məruzələr oxumuşdum.

Varşavada memar Skureviçin knyaz Radzvilinin sifariş ilə onun Varşava yaxınlığındakı sarayının bərpa etmə işlərinə başladığını öyrəndim.

Bu cür hadisə Zivər bəy Əhmədbəyov ilə təkrarlanmışdır. Qədimi Şamaxıda 1902-ci ildə baş vermiş zəlzələdən sonra Cümə məscidinin bərpa edilməsi üçün komitə memar Zivər bəy Əhmədbəyovu dəvət etmişdir. Tikinti normal aparılırdı, məlum olmayan səbəblərə görə memar komitə ilə yola getməmiş və tikintini dayandırmışdır. Şamaxı Cümə məscidinin inşasının davam etdirilməsi üçün memar İ.Ploşko dəvət olunmuşdur. İ.Ploşko layihəni hazırlamış və işləri davam etmişdir. Necə deyirlər tarix təkrarlanırdı.

Skureviçin memarlıq yaradıcılığı yaşayış, inzibati-ictimai, ticarət, məktəb, xəstəxana və şəhərsalma səciyyəli binalar ilə zəngin və müxtəlifdir. Stilistik diapazon (dairə) roman-hotik, yerli üsullar ilə fərqlənirdi, Avropa klassikası bütün üsullar və formalarda özünü büruzə verir. Skureviçin Bakı memarlıq ənənəsinə münasibəti binaların şərh edilməsinin formal yox, memarlığın bu sahəsinə obyektiv və qısqanc prinsipində öz əksini tapmışdır.

Layihə təklifi, «Zodçiy» jurnalındakı məqalələr, çıxışlar, yerli mühitə əsasən layihələndirmək və səciyyəvi iqlim şəraitlərini nəzərə almaq kimi memarlara müraciət üsulları Kazimir Skureviçin süarı idi. Peterburq Mülki Mühəndislər İnstitutunun Bakıdan olan məzun-memarlarından yalnız Kazimir Skureviç təhsil aldığı müddətdə əldə etdiyi uğurlara görə 1898-ci ildə xaricə səyahət etməyə layiq görülmüşdür.

Kazimir Skureviç İtaliyaya getməyərək qərbi slavyanların memarlığını öyrənməyə başlamış və nəticədə 1906-cı ildə Peterburqda dərc edilmiş ölçmə illüstrasiyaları, əla rəsmlər ilə zəngin və «Qərbi slavyanların memarlığı və roman memarlığının ona təsiri» adlı mətnin olduğu kitab buraxmışdır. Xaricə səfərindən sonra Skureviç Bakıya qayıtmış və burada ümumiyyətlə 1905-ci ilədək işləmiş və şəhərin memarlığında nəzərə cərpacaq iz qoymuşdur.

Müəllif, K.Skureviçin Bakı yaradıcılığı üzrə üslublu və xronoloji qaydanın sistemləşdirilməsini həyata keçirmiş və aşağıdakı işləri aşkar etmişdir:

1. Yaşayış evləri: Nikolayevskaya küçəsi, 23, ikimərtəbəli ev, 1895-ci il; Qara şəhərdə Hacı İsgəndər Hüseynovun iki mərtəbəli yaşayış evi; Spassk və Karantinna tinində, 1896-cı il tarix, Ağa Dadaş Kazım oğlunun iki mərtəbəli yaşayış evi, 1895-ci il; İçərişəhərdə həmin yerdə Useynovun iki mərtəbəli yaşayış evi; hazırkı Sabir küçəsi, 7, İçərişəhərdə iki mərtəbəli yaşayış evi, 1896-cı il.
2. İnzibati: Merkurievsk küçəsi, 29 ünvanında dövlət bankının binası, 1899-cu il; Merkurievskaya küçəsi, 33 ünvanında Poçtun binası, 1899-cu il; Persidskaya küçəsi, 11, Rotşeldin Xəzər-Qara dəniz cəmiyyətinin kontoru.
3. Ticarət: Olqinsskaya küçəsi, 4 ünvanında H.Z. Tağıyevin pasajları, 1896-cı il.
4. Layihələr: Uşaq xəstəxanası, 1903-cü il, Müsəlman xəstəxanası, 1904-cü il, Kişi gimnaziyası, 1904-cü il.
5. Artist cəmiyyəti üçün Qubernator bağçasında pavilyonun inşasının 09.05.1899-24.09.1901-ci il tarixli layihəsi.
6. Dəniz kənarında bulvarın layihəsi, 1903-cü il (həyata keçirilmiş).

Bakıda 10 illik memarlıq təcrübəsi ərzində K.B.Skureviç İçərişəhər qədimi qalası ərazisində

1895-1896-cı illərdə bir neçə iki mərtəbəli yaşayış evlərinin layihəsini hazırlamışdır.

Şəhərsalma baxımından İçərişəhərin ərazisinin mürəkkəb relyef və coğrafi şəraitlərdə inkişaf etməsi səbəbindən müntəzəm aparılan planlaşdırma struktur deyildir və məhəllələr kiçik şəxsi torpaqlardan təşkil olunurdu. Yaşayış evlərini layihələşdirərkən memar qonşu iştirakçıları (sahələri) nəzərə almalı idi.

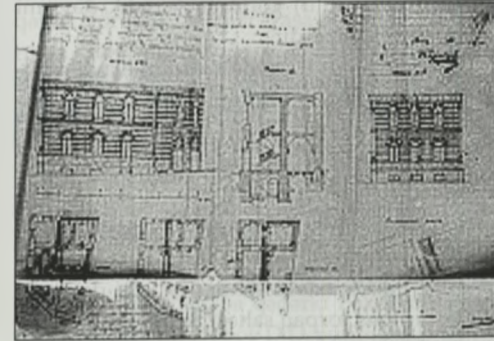
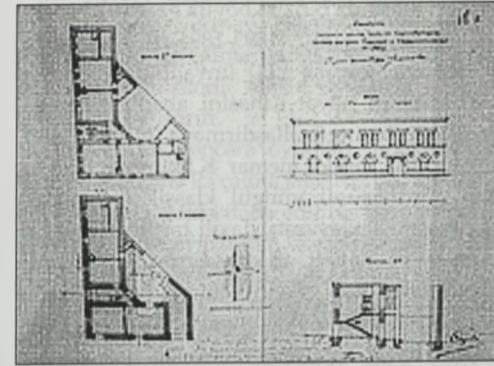
Ağa Dadaşın yaşayış evinin layihəsi K.Skureviç ilə dar döngədə və hazırda hələ də Bakı donjonun əzəmətli həcmnin (XII-XIII əsrlər) yerləşdiyi qala divarları ərazisində (sahəsində) tərtib edilmişdir. Planlaşdırma nöqtəyi-nəzərindən ərazi vacib əhəmiyyət kəsb edir və məhdudlaşdırılmış meydan sahəsidir. Memar Skureviç sifarişçi, yəni evin sahibi üçün rahat və münasib mühitin yaradılması üçün bütün imkanlardan istifadə edirdi. İçərişəhərdə kiçik həyət, ətrafda veranda (şüşəbənd) ilə bir cərgəli tikili yaradılmışdır, bir otaq iki cərgəli pilləkən, həyətə baxan oyuqlar ilə inşa edilmişdir. Fasad küçəyə tərəf istiqamətləndirilmişdir. Mərtəbələrin planlaşdırılması oxşardır. Birinci mərtəbədə həyətə keçid (giriş) vardır. Keçidin qarşısında açıq üslublu bir marşlı pilləkən inşa edilmişdir. Memar planlaşdırmanı uğurlu tərtib etmişdir. Yaşayış evinin memarlığında haşiyələrə malik olan pəncərə oyuqları ritmi ilə düzgün fasad qeyd edilmişdir. Nisbətən hündür kürsülüynüf üfqi şəkildə hissələrə ayrılması, mərtəbələr arası qurşaq və karniz yaşayış evinin memarlıq kompozisiyasını tamamlayırlar. Örtüklər taxtadan hazırlanmış, bu cür evlərdə metal konstruksiyalardan hələ istifadə edilməmişdir.

Memar K.Skureviç bu evin inşasında kiçik memarlıq və kompozisiya vasitələri ilə orta təbəqədən olan bakılının yaşayış evinin obrazını yaratmağa cəhd göstərirdi.

Şəhərin planlaşdırma strukturunda hər bir sahə öz şəxsi mövqeyinə malikdir, layihələn-

dirmə zamanı memar onun konfigurasiyasını nəzərə almalıdır. Qədim dövrlərdə bir çox sahələr sahibkarlar tərəfindən onların maliyyə imkanlarına uyğun olaraq şəhərdən alınmışdır. Nəticədə şəhər məhəllələrinin ərazisində xüsusi torpaqların qaydasız, nizamsız və tənzimlənməmiş təsviri əmələ gəlmişdir.

Spasskaya və Karantinna küçələrinin tinində kiçik sahəyə malik olan Hacı İsgəndər Hüseynovun sifarişi əsasında memar Skureviç qonşu sahələri ilə müqayisədə mürəkkəb konfigurasiyalı iki mərtəbəli yaşayış evinin layihəsini hazırlamışdır.

Mərtəbələr oxşardır, yalnız birinci mərtəbədəki keçid cənuba doğru istiqamətlənmişdir. Qərb tərəfdən iki marşlı pilləkən vardır, otaqlar demək olar ki, kvadrat rahat formadadır.

Həyət sahəsinin məhdudluğundan pilləkən qəfəsi mövcud deyil. Künclərdə tualetlərə tərəf yönəlmiş minimal şüşəbəndlər yerləşdirilmişdir. Mətbəx otağı digərlərindən uzaqda yerləşir, lakin Spasskaya küçəsinə tərəf istiqamətləndirilmişdir. Memar Skureviç evin sakinləri üçün normal şəraitlərin yaradılması üçün maksimum dərəcədə çalışırdı.

Uzadılmış və hündür olmayan fasadı K.Skureviç üç üfqi mövqelərə -kürsülük, mərtəbələr arası qurşaq və nisbətən ağır karnizə ayırır. Birinci mərtəbədə fasad ahəngli şəkildə pəncərə oyuqları üzrə beş oxlara (mehvərlərə) bölünür, ikinci mərtəbədə isə cüt pəncərə ilə tamamlanır. Əsas fasadın memarlıq kompozisiyası standartı uyğun olmayan tərzdə inkişaf etdirilir. Birinci mərtəbədə haşiyələrə salınmış arabir yerləşdirilmiş çatma tağlar vardır. Tağların sırasına portalın kvadrat proporsiyaları, geniş kənarlar və dekorativ kronşteynlər ilə təmtəraqlı giriş, sonra isə çatma formalı pəncərə yerləşdirilmişdir. K.Skureviç tərəfindən irəli sürülmüş bu müsəlman kompozisiyası əslində, Bakı memarlarının yerli memarlıqdan istifadə etmələri üçün çağırış idi.

Fasadın cazibəli formada olan səthində tağlar və onların arasındakı memarlıq kütlələri ilə həmahəng dairəvi medalyonlar qədimi memarlığın əhəmiyyətini, son dərəcə gözəl, təqlid ediləməz düzgün portallar, daşın üzərində oyma ilə həkk olunmuş əla ornament motivlərinə malik məşhur Şirvanşahlar Sarayı Kompleksini (XV əsr) ifadə edirlər.

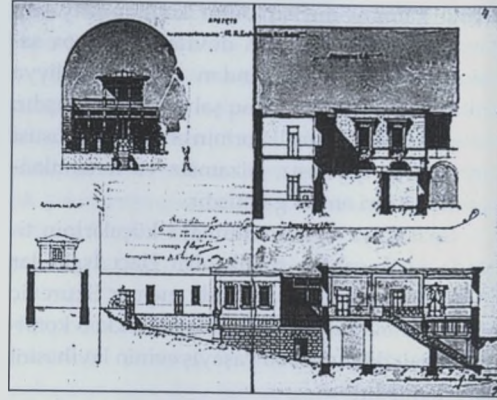
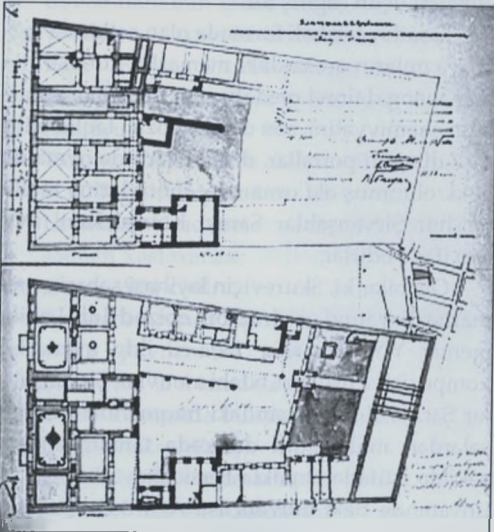
Ola bilər ki, Skureviçin layihəsi şəhərin memarlıq həyatında yalnız bir epizod idi. Lakin, memar Y.Y.Skibinskiy 1894-cü ildə memarlıq kompozisiya üsulları, ədəbi motivlər, Şirvanşahlar Sarayı Kompleksindəki fraqmentlər və hissələrdən maksimum dərəcədə tamamilə açıq şəkildə istifadə etməklə Persidskaya küçəsi, 24 ünvanında Bakı milyoncusu Ağa Bala Quliyev

üçün kiçik evin layihəsini hazırlamış və onu inşa etmişdir.

Ümumiyyətlə, XIX əsrin sonu - XX əsrin başlanğıcında İ.Qoslavski, İ.Ploşko və şəhər tikililəri arasında əsas və üstün mövqeyə malik Bakıdakı Təzə-Pir məscidi (1905-1913-cü illər), Krasnovodskaya küçəsi, 76 ünvanında Hacı Əjdər bəy Aşurbəyovun «İttifaq» məscidi, Abşeronda Əmircan kəndində Muxtarov məscidi (1908-1909-cu illər), Ramana kənd məscidi kimi bir sıra böyük dini tikililəri inşa edən qədimi Şamaxıda doğulmuş mülki mühəndis Zivər bəy Əhməd bəyov zəngin Azərbaycan - Bakı milli irsinə xüsusi maraq göstərmişdirlər.

Memar K.Skureviç, şəhər Upravasının müəyyən öhdəliklər və tapşırıqlar ilə sahə memarı hesab olunduğu müddətdə ilk olaraq heç nə ilə diqqəti cəlb etməyən tikililərin yenidən qurulması və İçərişəhərdə yaşayış binalarının təsadüfi layihələri ilə məşğul olmuşdur.

Nikolayevskaya küçəsi, 23 ünvanında əsası 1880-ci illərdə ilk qoyulan tikililərdən biri tacir Qrubşiçə məxsus idi. Nikolayevskaya küçəsi, 25, 27 ünvanlarında mülki memar İ.Qoslavskinin

layihəsi əsasında bir sıra böyük əzəmətli binaların yaranması (1892, 1893-1894-cü illər) Nikolayevskaya küçəsi, 23 ünvanında yerləşən evin sahibini həyət sahəsini abadlaşdırmağa, daxili tərtibatı gözəlləşdirməyə məcbur etdi. 1896-cı ildə mülki memar K.Skureviç fasadın ilkin görünüşünü yüngül klassik formalarda işlənməsini saxlayaraq, daxili tərtibatı yenidən qurmuş və həyəti abadlaşdırmışdır. Sahənin relyefi sahəsində çıxıntılı hörgü (yonulmamış daşla hörmə) ilə söykək divarlardan istifadə etmişdir, həyət sahəsinə memarlıq baxımından dolğun (məzmunlu) görünüş verərək dəyirmi heykəl yerləşdirmişdir.

Son zamanlar həyətdə təsadüfi əlavə tikililər yaranmış, çıxıntılı hörgü (yonulmamış daşla hörmə) ilə söykək divarı qismən dağıdılmış (sökülmüş), ətraf mühit nəzarətsiz qalmış kimi görünürdü. Eyni zamanda 1896-cı ildə K.Skureviç İçərişəhərdəki iki mərtəbəli yaşayış evinin yenidən qurulması üçün sifariş alır. Bir neçə kənarlar ilə küncdəki sahə, xüsusilə də məhdudlaşdırılmış torpaq sahəsi, kiçik həyət sahəsi planlaşdırma strukturunu çətinləşdirir. Uzununa və köndələnə olan daxili divarlar əsas konstruktiv sistemi təşkil edirlər. Xarici kapital divarlar planlaşdırmanın əsasını əhatə edir, İçərişəhərdə mövcud torpaq sahəsinə əsasən

maraqlı kompozisiya formalaşır. İki fasadı və zirzəmi mərtəbəsi olan binanın həcmi-fəza və memarlıq həlli yaradılır.

Hacı İsgəndər Hüseynovun evindən sonra K.Skureviç yerli memarlığın arxitektura motivlərində ənənəvi üsullar və formaları saxlamır. Binanın künc hissəsində memar mürəkkəbləşdirilmiş pilləkən qafəsini, yanında isə həyət keçidi yerləşdirir. Standart mərtəbələr üzrə üfqi şəkildə hissələrə ayrılma kürsülükdən karnizə (müvafiq elementlər ilə şaquli sütunların karnizinə) qədər davam edir. Layihədə memar künc hissəyə memarlıq baxımından daha böyük əhəmiyyət verməyə çalışır. Təmtəraqlı (ön) hissədə bərabər çatma və keçiddə portal kompozisiya formasında tağlar vasitəsilə öz yerli ideyasını irəli sürür.

Fasadların pəncərə oyuqları tünd-açıq daş haşiyəyə salınma ilə çatma tağlarda ifadə edilmişdir. Qabarıq şəkildə ifadə edilmiş çıxıntılı hörgü memarlıq mövqeyin bütün xüsusiyyətləri ilə binanın kiçik həcmində böyüklük (əzəmətlik) verir.

Kəsimdə köhnə vaxtlara aid olan və hazırda da qorunub saxlanmış böyük konstruktiv çatma tağ, əsas divarın arxasında rahat pilləkən qafəsi görünür. Memar yaşayış evinin fasadlarında yerli memarlığa yad olmayan motivlər, elementlər, formalar və hissələrdən istifadə etmişdir. K.Skureviç milli irsə böyük əhəmiyyət verir, istifadə və öyrənilməsinə xüsusi maraq göstərirdi. K.Skureviç həqiqətən də Bakı şəhər memarlığının təbliğatçısı idi. Patriot olan polşalı memar K.Skureviç öz ölkəsinin Rusiyanın tərkibində olduğuna görə əziyyət çəkirdi. Yerli diyarın taleyi ona yaxın idi. İnqilaba qədərki Bakı tikililərində işləyən mühəndis Dubov D.D. bütün Bakı memarlarını tanıyırdı və bu sətirlərin müəllifinə 1905-ci ildə baş vermiş inqilab zamanı çarizmin devrildiyini hesab edərək bayrağı ucaltmışdır.

İçərişəhərin dolaşmış küçələrinin labirinti K.Skureviçin xoşuna gəlirdi, çətin ornamentlər

və quran yazılarının toxunması ilə olan girişlərin arabir yerləşən pəncərə oyuqları və sıx-sıx portallarının qədimi şəhərin özünəməxsus dünyasını yaradan kub formalı həcmli köhnə inşasına memar diqqətlə baxırdı.

Qalanın planlaşdırılma strukturunda İ.Qoslavskinin, A.Kandinovun nadir tikililəri, Qafar İsmayilovun çox sayda obyektləri vardır, lakin bir çox obyektlər anonimdir, müəllifləri məlum deyil, onlar haqqında məlumatlar arxivdə saxlanmamışdır. Ənənələr, yeni forma və üsulların sintezinə istiqamətlənmiş binalar mövcuddur. Az sayda olmaqlarına baxmayaraq, tikintidə möhkəm yer tutmuşdurlar.

İçərişəhərin magistral küçələrindən birində çatma tağlar və tağtavanlar, mövcud planlaşdırma ilə olan qədimi torpağın sahibi (XVI-XVII əsrlər) yerli sakin Useynov XIX əsrin sonunda müasir görünüş vermək üçün öz yaşayış evini yeniləmək və yenidən qurmaq qərarına gəlmişdir. Bu dövrdə K.Skureviç İçərişəhərdə bir neçə kiçik ölçülü obyektlərin yenidən qurulması ilə məşğul olurdu. Köhnə şəhərin ərazisi 21,5 ha təşkil edirdi, burada sakinlər bir-birlərini yaxşı tanıyırdılar, bir çoxları qohumlar idi. Sahib Useynov evin yenidən qurulması və yenilənməsi, iki mərtəbəli evin layihəsini tərtib etməsi üçün K.Skureviçə müraciət etmişdir.

Daxili planlaşdırmada memar binanın tarixi hissələri, kapital tağtavanlar və çatma formalı

tağları möhkəmləndirmişdir. Evin vacib memarlıq elementləri ona yaxın idi. Binaya nəzər saldıqda K.Skureviçin fasadın yeni plastik strukturunu yaratdığını görmək olar.

Fasadın memarlıq ideyası nisbətən kontrast əsasında qurulmuşdur. Ümumi fonda daş divarların üstünlük təşkil etdiyi birinci hündür mərtəbə bir qədər gərgin forma ardıcıl olaraq inkişaf edir. Fasadın memarlıq yarım dairəvi tağları müxtəlif mövqələr və motivlərdə işlənmişdir.

İçərişəhərdə bu cür üsullar ilə işlənmiş yaşayış evlərinə müxtəlif küçələrdə tez-tez rast gəlinir. Diqqət yetirdikdə bu binaların layihələrinin eyni emalatxanaya aid olduğunu görmək olar. Ola bilər ki, qeyd olunanlar K.Skureviçin yaradıcılığına aiddir. Kompozisiya, memarlıq quruluşunun səciyyəsi, motivlər üzrə onlar çox yaxındır.

Useynovun Sabir, 7 küçəsindəki yaşayış evi klassik formanı almışdır. Birinci mərtəbədə giriş portalı çox ciddi formada təqdim edilmişdir, lakin incəliklə çəkilmiş və qabarıq şəkildə nəzərə çarpan yarım dairəvi olduqca zərif və böyük formalı tağlar giriş portalına doğru uzanırdı. Pəncərə oyuqları həmçinin daxildir, lakin dövriliyi pozmur, zəif ifadə edilmiş dekorativ formalar da mövcuddur.

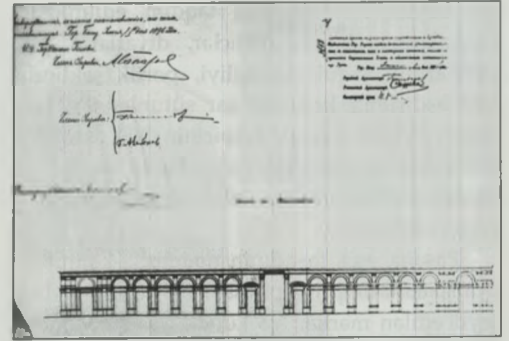
Üfüqi qurşaq öz memarlıq mövqeyi ilə yuxarı mərtəbəni yerli elementlərdən aydın şəkildə ayırır. Fasadın ümumi konfereyansı tam qarşılıqlı əlaqəsi və qarşılıqlı asılılığı mövcuddur. Düzgün qurulmuş proporsiyaların yarım dairəvi pəncərə oyuqlarının ahəngliyi bütün fasad üzrə yerləşir. Onların üstündə bütöv profillənmiş zəncir mövcuddur, standart çərçivələr (hörgü) ilə pəncərə oyuqlarından maraqlı kompozisiya meydana gəlir. Dekorativ motivlər kimi daxil edilmiş bu profillənmiş elementlər ilə daş divarın səthinin gözəlliyi və ahəngdarlığını hiss etməyə imkan verən yeni məkan mühiti açılır.

Memarlıq incəsənətinin böyük dəyər vericisi kimi memar K.Skureviç fasadın bütövlük və memarlıq proporsiyalar ilə cəlb edən ciddi və emalatxana strukturunu incə zövqlə yaratmışdır.

XIX əsrin sonunda şəhərin mərkəzi məhəllələrində xüsusilə də Olqinskaya küçəsində demək olar ki, tikililər inşa edilmişdir. Burada sonradan memar Qasım bəy Hacıbababəyov tərəfindən «Metropol» otelinə dəyişdirilmiş (1811-1874-cü illər) karvansaralar, qarşısında memar Qasım bəy Hacıbababəyovun karvansarayları üçün planda beş bucaqlı böyük məhəllə (1870-ci il), sağ tərəfdə sonradan üstü tikilmiş iki mərtəbəli pasaj kimi tikililərin inşası həyata keçirilmişdir. Həmin illərdə tanınan mülki mühəndis N.P.Tverdoxlebov ilə inşa edilmiş iki mərtəbəli pasajın (1883-cü il) üstü heç də az tanınmayan memar-rəssam Y.Y.Skibinski tərəfindən tikilmişdir (1896-cı il).

1894-cü ildə mülki memar K.Skureviçin gəlişi zamanı şəhərin mərkəzi sahəsi, zəngin çıxıntılı daş hörgüsü ilə həcmli klassik forma və üsullarda həcmi-fəza əhəmiyyətə (memarlıq-planlaşdırma strukturu ilə) malik idi. Boş tikilməmiş sahə Sahil konarına yaxın yerləşirdi.

1896-cı ildə K.Skureviç iki mərtəbəli pasajın layihəsinin hazırlanması və tikintisi üçün Bakı milyonçusu və mesenat H.Z.Tağıyevdən ilk böyük sifariş almışdır (Azərbaycan SSR MDTA, f. 389, s. 3, saxl. vahidi 2028). Əvvəlcə pasaj planda Olqinskaya küçəsinin mərkəzində keçidlər və daha geniş yan girişlər ilə xəritələr şəklində layihələndirilmişdir. Karkasın planlaşdırma toru binanın konstruktiv sistemini pozmayan aydın geometrik xətlərdə yerləşir. İki cərgəli tikilinin mərkəzi hissəsi və xaçoxşar dayaq dirəklər və xaçşəkili tağtavanlar ilə çox sayda bölmələr vardır. Yan qanadlar prinsip etibarilə qəbul edilmiş sxemi təkrar edirlər. Bu, pasaj planlaşdırılması deyildir. Məkan və həcm modelləri yoxdur. Tikinti prosesində Olqinskaya küçəsinin əsas his-

səsini burada təkrar etməyi nəzərdə tutmuşdular və daxili dövrələmə qalereyası və keçidlər ilə əsl pasaj alınmışdır. Metal karkasda örtük şüşədən hazırlanmışdır.

Tağıyevin pasajı Bakıda mülki memarlığa aid əsas binalardan biridir. Pasaj order sistemi-

nin böyük formalarında təqdim edilməmişdir. Vurğulanmış böyük künclər, divarların pilyastrlarının şaquli ahəngliyi, portik şəklində fərdiləşdirilmiş konusaxşar sütunlar ilə təmtəraqlı girişlər, Avropa ampirinin (XIX əsrin əvvəllərində memarlıqda və mebelə bir üslub) klassik üsulları pasajın üslub istiqamətini müəyyən edirdilər.

Pasajın əsas fasadının memarlıq-kompozisiya sistemi ox prinsipi əsasında qurulmuşdur: qeyd edilən mərkəz və künc hissələr. Monolit şəkildə nəzərə çarpan proporsional surətdə möhkəm künc hissələr zəfər tarının (alaqarı) çox maraqlı tərzdə razılaşdırılmış portal kompozisiyasını təşkil edirlər. Profillənmiş (düzgün profil verilmiş) yarımçevrə şəkilli tağ üstün mövqeyə malik olduğu və birinci dərəcəli element kimi çıxış etdiyi halda sıx üfüqi hissələr portalın memarlıq inkişafını stimullaşdırır. Tağ gözəl korinf sütunları üzərində durur, yanlarda baş orderin geniş pilyastrları vardır. Monolit formalı hündür pyedestal (kürsüyə) konstruktiv və psixoloji cəhətdən ağırlığı üzərində daşıyır (saxlayır). Flanqlar (yan tərəflər) üzrə korinf pilyastrları üzərində düzgün tağlar və ikinci dərəcəli deformasiya edilə bilən elementlər vardır. Burada memarlıq klassik sistemin dövriliyi mövcuddur. Portalın kompozisiyasını yüksək attik (karnizüstü divarça) ilə karniz tamamlayır. Memarlıq formalar və elementlər ilə hissələrə ayrılmanın (hissələnmə) həcmli deformasiya edilə bilməsi imkanı və qabarıqlığı binaya əzəmətli görünüş verməyə köməklik göstərir.

Burada memarlıq detallarının böyük ustalıqla oyması aydın görünür, struktur elementlərə çevrilmiş və formasına görə mürəkkəb olan korinf və ioniya kapitellərin ustalıqla icrası xüsusilə diqqəti çəkir.

Bu cür miqyasa malik pasaj ilk dəfə Bakıda meydana gəlir, ensiz və uzadılmış fəza iki mərtəbəyə qədər yarımçevrə şəkilli pəncərə oyuqla-

rı ilə vurğulanan daxili tərtibatda xüsusilə aşkara çıxır. Tağlar arasında üstündə kronşteynlər ilə karnizin olduğu və geniş şəkildə yerləşdirilmiş ensiz konusşəkilli pilyastrlar vardır. Pasajın fəzasına aydın çəkilməmiş ifadəli kronşteynlərin pilyastrlarının daxil edilməsi, üzərində pasajın şüşələnmiş metal konstruksiyasının asılı olduğu suvaq vurulan ağ divarları nəcibləşdirir.

Memarlıq və daxili həcmi-fəza həllilə pasaj uğurlu alınmış və şəhər tikilisinin mərkəzi hissəsini tamamlamış və memar K.Skureviçin ən yaxşı tikililərindən biri olmuşdur.

K.Skureviçin memarlıq fəaliyyətində 1896-cı il tarixdən 1898-ci il tarixədək olan fəsilə təqaüdə çıxmaqla əlaqədar Mülki Mühəndislər İnstitutu hesabına Avropaya səfər zamanı müşahidə edilmişdir. K.Skureviçin fəaliyyətində yeni fəal dövr 1899-cu ilə aiddir. Rotşildin Xəzər – Qara dəniz cəmiyyətinin binalarının layihələri, dövlət bankı və şəhər poçtunun inşası ilə bağlı sifarişlər alırdı. Böyük obyektlər Persidskaya və Merkurievskaya küçələrində şəhərsəlmədə iştirak etmişdirlər. Hazırda öz həcmli və memarlıq baxımından izah edilməsi ilə ətraf mühitdə seçilir.

H.Z.Tağıyevin pasajının inşasından sonra memar K.Skureviçin peşəkar inkişafı nəzərə çarpacaq dərəcədə artmışdır, xaricə baş tutmuş səfərdə onun inkişaf etməsində böyük rol oynamışdır. Onun layihələri diqqətlə işləməsi və tikinti işlərinin aparılması prosesinə ciddi yanaşması sifarişçilər tərəfindən qeyd edilmişdir. Dərhal üç yaxın binaların layihələri ilə bağlı sifariş alması təsadüfi deyildir.

Memarlıqda eklektizm və üslublaşdırmanın (stilləşdirmə) inkişaf etdiyi XIX-XX əsrlərin həddində bütün memarlar və Bakı da istisna olmamaqla onların təsirinə məruz qalmışdılar. Dünya təcrübəsində ictimai, mülki və dini tikililərdə tematik istiqamət möhkəm qurulmuşdur, məsələn, banklar və dövlət binaları əzəmət-

li order sistemində, teatrlar intibah, Avropa dini tikililəri bir qayda olaraq qotik üslubda tərtib edilirdi.

K.Skureviçin layihəsi üzrə Merkurievskaya, 29 və Krasnovodskaya küçələri tinindəki bankın binası bu cür aspektdə təklif edilmişdir, lakin irəli sürülən tələblər sadə idi. Əsas fasad Merkurievskaya küçəsinə istiqamətlənmiş iki mərtəbəli bina, mərkəzi tinləmə (çıxıntı) ilə klassik simmetriyada işlənmişdir.

Üslub verilmiş korinf orderinin dəyirmi sütunlarına və enli pilyastrlara söykənən yarımçevrə şəkilli tağ ilə qeyd edilən portikdən ibarət təmtəraqlı (ön) giriş oxdə yerləşir. Tağ profillənmişdir, içərisində giriş vardır. Tağın perspektiv təzahürü Bakı binasına müəyyən təmtəraqlılıq bəxş etmişdir.

Birinci mərtəbə memarlıq kütlələrin kontrast nisbətində inşa edilmişdir. Roman memarlığının proporsional şəkildə hissələrə ayrılmasına müvafiq olaraq tağlı oyuqların ahəngliyi monumental kürsülüyn əsasını təşkil etmişdir. Ağır profillənmiş tağlar kapitellərin enli pilyastrları ilə

birləşmişdir. K.Skureviç, keçmişin tarixi mühitinə olan şəxsi baxışını xüsusi memarlıq detalları ilə onlara əlavə etmək qərarına gəlmişdir.

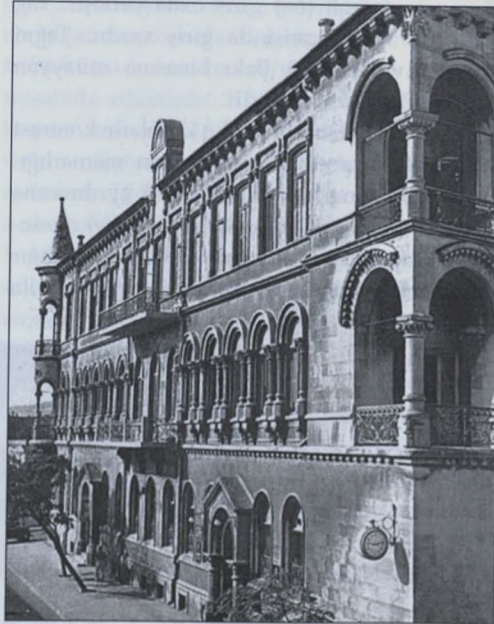
Fasada olan cüt pəncərə oyuqları bölmələrə ayrılır. Mərkəzi hissədə yarım sütunlara söykənən yarımçevrə tağların müəyyən memarlıq motivini təşkil edirlər. Tağlar, dərin olmayan taxçalar ilə enli pilyastrlar yan hissələrə düzülür (yerləşdirilir). K.Skureviç H.Z.Tağıyevin pasajının fasadında tağlar motivindən istifadə etmiş, bankın memarlığında da öz mövqeyini təkrar etmişdir. Eyni zamanda da, sütun və tağların klassik üsullarına baxmayaraq memar yonulmuş bir qədər kobud bazaları tətbiq etmişdir. Memar K.Skureviç klassikanı roman detalları ilə birləşdirməyə cəhd göstərirdi. Həqiqətdə memar eklektizm və üslublaşdırmanı qiymətləndirirdi. Klassik karniz onun hazırkı dövrə münasibətini yalnız təsdiq edirdi.

Memarlıq baxımından heç bir iradın olmadığı Merkurievskaya küçəsi, 33 ünvanındakı üçmərtəbəli binanın tinləməsinin (çıxıntılarının) üç oxları ilə olan simmetrik fasadı dəqiq və aydın həyata keçirilmişdir. Üç pəncərə və yan oyuqlar ilə geniş mərkəz memarlıq kompozisiyanı təşkil edir. Kifayət qədər böyük həcmli binalarda məhdudlaşdırılmış profillər ilə üfqi hissələrə ayrılma mövduddur, birinci mərtəbə yonulmamış daşdan hörgü (çıxıntılı) ilə bərkidilmişdir. Bütün mərtəbələrdə haşiyələr ilə düzbucaqlı pəncərə oyuqları, ikinci mərtəbədən konus şəkilli kapitellər ilə düz pilyastrlar şəklində şaquli hissələmələr müşahidə edilir. İkinci mərtəbənin yalnız pəncərə oyuqları ümumiləşdirilmiş formalar və klassik üsullarda fasadın plastik elementləri kimi daxil edilmişdirlər.

Memarlıq detalların plastik kütləsinin üstünlük təşkil etdiyi bankın binası ilə müqayisədə bina memar K.Skureviçin layihəsi üzrə stilistik istiqamətin yeni, sakit formasını tapmışdır. Ban-

kın fasadında divarın səthinin dağılması baş vermişdir, monolitlik öz konstruktivliyini itirmişdir.

K.Skureviçin əhəmiyyətli işlərindən biri Persidskaya küçəsində layihəsi hazırlanmış və 1899-cu ildə inşa edilmiş Rotsildin Xəzər-Qara dəniz cəmiyyətinin binasıdır. Həmin dövrdə Bakı şəhərinin bütün məhəllə və tarixi hissəsində tikililər inşa edilməmişdir və boş yerlər qalmaqda davam edirdilər. Bu münasib və cavabdeh sahələr sifarişçilərin diqqətini cəlb etmişdir. Cəmiyyətin nümayəndələri şəhərini şəhərsalma strukturunda sahəni və onun yerləşmə yerini dərhal qiymətləndirmişdirlər.

K.Skureviç sifariş almış və üç küçəyə baxan binanın həcmi-fəza həllinin memarlıq işlənməsinə başlamışdır.

Zirzəmilər ilə böyük üç mərtəbəli bina mənzərəli və çoxşəkilli Aleksandr- Nevski Rus Pravoslav Kilsəsinin (1888-1898-ci illər, memar akademik Mardeld, müəllif, mülki mühəndis. İnşaatçısı

İ.V.Qoslavski) qarşısında inşa edilmişdir. Aleksandr-Nevski kilsəsi sovet hakimiyyəti zamanı 1930-cu illərdə dini təqiblərin baş verdiyi dövrdə dağıdılmışdır. Həmin dövrdə Bibi-Heybət kəndindəki polyak kostyolu (memar İ.Ploşko, 1912-ci il) və müsəlman müqəddəs yeri sökülmüşdür.

İnqilaba qədər cəmiyyətin binasında Niderland konsulluğu, planlaşdırma baxımından həyətin ətrafında xidməti otaqlar, mərkəzi oxun ikinci mərtəbəsində zal yerləşirdi. K.Skureviçin tikilisi gözəl proporsiyalar, memarlıq baxımından izah edilməsi, Roman üslubunun elementləri, fasadların müstəsna qabarıq plastikası, memarlıq motivlərin aydın çəkilməsi və heykəltəraşlıq detalları ilə daşdan yonulmuş pəncərə oyuqlarının ahəngliyi ilə fərqlənir.

Fasadların divarlarının "ağlay" üslublu bloklardan (iri ölçülü divar materialları) hörgüsü bədii dəyər təşkil edir, üfqi və şaquli tikişlər diqqətlə seçilmişdir. Əsərləri Bakının memarlıq görünüşünün qurulmasında köməklik göstərən sənətkar-bənnalar tikilidə böyük rol oynamışdirlər.

Binanın əsas fasadı müəyyən memarlıq mozaikası kimi çıxış edir. Fasadı sadə qurşaqlarla mərtəbələrə bölərək K.Skureviç hündür kürsülüyn üstündə birinci mərtəbənin düzgün memarlıq formalarını ardıcıl olaraq daxil edir və məzmunlu ikinci mərtəbədə Roman üslubunun yarımçevrə şəkilli (yarıdairəvi) motivlərini inkişaf etdirir. Qeyd etmək lazımdır ki, memar bütün effektiv təzahürlərdə yarım dairəvi tağdan böyük sevgi ilə istifadə edir.

Birinci mərtəbədəki girişlər iki Roman sütunları və ənənəvi kapitellərlə dərin möhkəm taxça ilə olan kiçik portallar kimi simmetrik şəkildə yan tərəflərdə yerləşmişdirlər. Səciyyəvi frontonlar ilə portal kompozisiyası bu cür üsulu yalnız vurğulayır. Birinci mərtəbənin küncləri tamiz divarın vacibliyini qoruyub saxlayırlar.

İkinci mərtəbədə K.Skureviç memarlıq əlamətlərini artırır və simmetrik oxda bir-birinə sıx

şəkildə beş inkişaf etdirilmiş tağlar forması doludur. Tağlar mənzərəli kapitellər ilə sərbəst sütunları saxlayır. Fasadın ikinci mərtəbəsi parlaq və gözəl palitraya çevrilir. Piştaxta-tir sisteminin pəncərə oyuqları ilə üçüncü mərtəbə rahat fon kimi çıxış edir. Karnizin üstündəki kiçik şaquli kartuş paqodanı formalaşdırmır.

K.Skureviç fasadın strukturunda dinamik əsasların inkişaf etməsi ilə binanın memarlıq və həcmi-fəza kompozisiyasına mürəkkəbləşdirilmiş forma və elementlər ilə tamamilə yeni üsulu daxil edir. Bakı tikilisində ilk dəfə künclərdə müxtəlif üslublu həcmi və yapışan elementlərdən istifadə edilir. Soldan fasadın küncündə yüngül tağlar ilə düzgün (ahəngli) sütunlarda üstündə siluet konusşəkilli formanın ucaldığı gözəl və ahəngli qülləvari lociyanı yaradır. Hazırda bərpa edilməsi üçün onu yığışdırmışdirlər, lakin bərpa edə bilmədiklərinə künc tamamlanmamış qalmışdır.

Fasadın sağ qanadında qeyd olunanlar aparılmamışdı. K.Skureviç əsas və yan fasadların küncündə yarım dairəvi tağlar ilə bir sütunda dərin lociyalar yerləşdirmişdir. Memar burada sürpriz edir: gözəl dekorativ elementlərlə daşın üzərindəki oyma ilə arxivtravi başa çatdırmayaraq bu cür tamamlanmamış maraqlı vəziyyətdə saxlayır. Lociyanın üstündə karnizin yuxarı hissəsində hələ də mənzərəli funksiyasını qoruyub saxlayan piramida şəkilli siluet forma mövcuddur.

XIX əsrin sonunda memar K.Skureviç özünəməxsus Roman üslub sistemində yaddaşlarda qalan sonuncu tikilisini yaratmışdır. Bu onun Bakıdakı sonuncu böyük işidir.

Bakının inşası tarixində sahil kənarı bulvar, oradakı ağaclar növlərinin zənginliyi, ərazinin planlaşdırılması üzrə deyil, məhz onun ümumi şəhər miqyasında əhəmiyyətinə görə müstəsna yer tutur.

Sahil xəttinin abadlaşdırılması zəruri idi. Bunu, sahil kənarının mühəndis K.B.Skureviç

tərəfindən tərtib edilmiş layihəsini qəbul edən şəhər Duması və Upravası həmçinin təsdiq edirdi. Layihə üzrə sahil boyunca nəqliyyat üçün nəzərdə tutulmuş enliliyi təqribən 20 metr olan küçə yaradılmışdır. Küçə və II Aleksandr dəniz kənarı arasındakı qalan sahəyə əkin torpağı tökmək lazımdır çünki dəniz su ilə hopdurulmuş və tikinti tullantılarının yığıldığı torpaq yaşı əkinlərin becərilməsi üçün uyğun deyil.

Güllüklərin yaradılması və ağacların əkilməsi bulvarın yalnız geniş hissələrində nəzərdə tutulmuşdur.

Dəniz kənarı bulvarın layihəsini nəzərdən keçirərkən Bağ komissiyası sahilə küçəyə "Qafqaz və Merkurii" cəmiyyətinin tikililərində və gəmilərin yan aldığı Kamennaya yerdə iki giriş ilə kifayətlənməyi tələb etmişdir. Komissiya artıq enliliyi olan alleyanı (14,3 m) aşkar etmiş və insanların rahatlığı üçün onu ağaclar ilə bölməyi tövsiyə etmişdir. Beləliklə, bulvarda enliliyi 7 m olan iki paralel yerləşən alleylər vardır.

K.B.Skureviçin layihəsini müzakirə edərkən bitkilərin növləri və onların bulvarın ərazisində bitməsinin mümkünlüyü haqqında məsələ həll edilirdi. Bulvarın planlaşdırılmasının vacib məsələ olduğu qeyd edilirdi, bununla bağlı müsabiqələr keçirilir və bulvarın qurulmasına çəkilən xərclər ilə bağlı işləri məharətlə yerinə yetirmək lazımdır və ola bilər ki, yeni əkinlərin bölüşdürülməsi üzrə mütəxəssis bağbanları dəvət edək.

Aydındır ki, şəhər ictimaiyyəti mövcud bağ və bağçaların çatışmazlığını başa düşürdü və bu cür məsuliyyətli yerdə yaxşı bulvarın yaradılması üçün cəhd göstərirdi. İş müsabiqəyə çıxarılmadı, təfəssilatlı plan şəhər bağbanı Vasilyev ilə birlikdə Skureviç tərəfindən işlənilib hazırlanırdı. Hərçənd ki, bulvarın qurulması ilə dəniz kənarı abadlaşdırılmış görünüş almışdır, şəhər hələ də gəmilərin yan aldığı yerlərin "əsirliyində" qalmaqda davam edirdi.

1902-1903-cü illərdə K.B.Skureviç bulvarın planlaşdırılması və həyata keçirilməsi üzrə əməli cəhətdən böyük iş aparmışdır. Beləliklə, 1870-ci illərdə sahil kənarında bulvarın yaradılması ideyasının əsasını qoymuş memar Qasım bəy Hacıbababəyovdan sonra ilk dəfə Skureviç Bakı bulvarının layihəsini hazırlamış və həyata keçirmişdir.

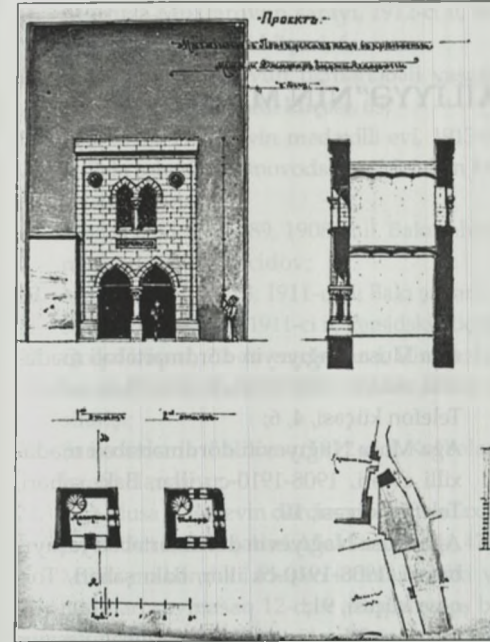
Upravanın tikinti şöbəsinin rəhbəri mühəndis və istedadlı təşkilatçı M.Q.Hacinski 1909-cu ildə bulvarın abadlaşdırılmasına başlamışdır. Sahil kənarında bulvarın qurulmasına Duma 60.000 rubl ayırmışdır. Hacinskinin rəhbərliyi altında layihənin işlənilib hazırlanmasında şəhərdəki bir çox tikililərin müəllifi memar Adolf Eyxler də fəal iştirak etmişdir.

Hələ 1905-1906-cı illərdə K.B.Skureviç Bakını tərk etmişdir. 1904-cü ildə Skureviç Uşaq xəstəxanası (1903-cü il), müsəlman xəstəxanası (1904-cü il) və Kişi gimnaziyası kimi bir neçə tikililərin layihəsini hazırlamışdır. Layihələr arxivdə aşkar edilməmişdir. Yaradıcılığının on illik dövrü məhsuldar olmuş və bu gün, K.B.Skureviçin binaları Bakının mərkəzi məhəllələrini bəzəyir.

Sifariş verilən binaların layihələrinin hazırlanması və inşa edildiyi müddət ərzində memar K.B.Skureviç onun Polşadakı arxitektura fəaliyyətində böyük rol oynayacaq peşəkarlıq qazanmışdır. Varşavada istedadlı memar diqqəti cəlb etmiş, saraylar, dini tikililər, yaşayış evləri, ticarət müəssisələrinin layihələrini hazırlamış, dövlət başçısı Pilsudski üçün imarət, xəstəxanalar inşa etmiş və ən əsası isə Polşa Seyminin müsabiqəsində ilk mükafatı və tikinti üçün hüququ əldə etmişdir.

K.B.Skureviçə haqq qazandırmaq lazımdır, İçərişəhərdə layihə hazırlayarkən yerli mühiti nəzərə alırdı və layihələri memarlığın ənənəvi prinsiplərində yaratmağa çalışırdı.

"Məşədi Cəfər Hacı Əhməd oğlunun qalasında Persidsk sırasındakı mağazalar" bu işlər kateqoriyasına aiddir. Baş plan üzrə mağazanın

layihəsinin həyata keçirilməsi Buxara Multani karvansaraları arasında nəzərdə tutulmuşdur. Nəzərdə tutulan mağaza hərbi klubun yaxınlığında ensiz uzadılmış məhəllədə yerləşirdi.

Mərhum K.Skureviç (1866-1950-ci illər) öz layihələrində milli memarlıq xüsusiyyətlərindən istifadə edərək İçərişəhərə xas cizgiləri tətbiq və inkişaf etdirməyə çalışmışdır. Mağaza layihədə kvadrat formada, ikimərtəbəli, dolama pilləkənlidir. Birinci mərtəbə mağaza üçün, ikinci mərtəbə isə malların saxlanması üçün nəzərdə tutulmuşdur. Fasadın mütənasib ölçülərə malik qülləvari həcmi orijinal portal kompozisiyası kimi təqdim olunmuşdur. Birinci mərtəbədə qoşa çatma Azərbaycan tağları kürsülük daşı dirəklərinin saxladığı Roman memarlığına xas kapitellər və bazaya malik sütunlara söykənir.

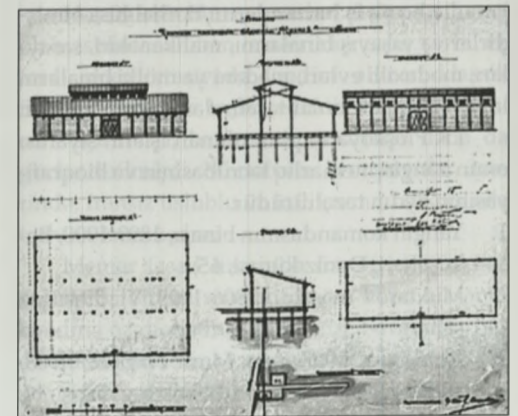
Tağlar qabarıq və düzgün profilə malikdir. Ən maraqlısı budur ki, divarın yanındakı tağlar Bakı

Abşeron memarlığı üçün ənənəvi olan o qədər də böyük olmayan kronşteynlərə dirənmişdir. İkinci mərtəbədəki qoşa balaca pəncərə açıqlarında da birinci mərtəbədəki memarlıq detallarından istifadə olunmuşdur. Mərtəbələr arasında epigrafik yazı vardır. Bakı portallarında olduğu kimi yuxarı künclərdə dəyirmi xonçalar mövcuddur.

Fasadda portalın ən vacib elementi qabarıq çərçivədir, onun üstündə çox az nəzərə çarpan çubuq, yuxarıda isə pərvazın yerinə fəal, sadə daş yük vardır. Portalın divarları adi daş hörgüddən ibarətdir. Mərtəbələrarası çatılarnın konstruksiyası Bakı memarlarının həvəslə istifadə etdikləri dalgavan beton bölmələrdən ibarətdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, şəhərin digər layihə müəlliflərindən fərqli olaraq K.Skureviç yerli memarlığa rəğbətlə yanaşırdı və onun böyük təbliğatçısı idi.

Təəssüf ki, K.Skureviç 1905-ci ildə Bakını tərk etdi. O hələ neçə-neçə binalar tikə bilirdi, lakin taleyi başqa cür gətirdi. K.Skureviç doğma vətəni Polşaya qayıtdı və ölkəsinin ən məşhur memarlarından birinə çevrilərək 84 il ömür sürdü. O, özündən sonra çox böyük memarlıq irsi qoymuşdur. Bunların içərisində nüfuzlu "Qranpri" müsabiqəsinin qalibi olmuş Polşa Seyminin binası və marşal Pulsidskinin Prezident sarayını misal göstərmək olar.

FƏSİL 11.

MEMAR İ.K. PLOŞKO – “İSMAILİYYƏ”NİN MÜƏLLİFİ

XIX–XX əsrlərin qovşağında Bakının memarlıq həyatında İ.V.Qoslavskidən sonra ən görkəmli və istedadlı memarlardan biri İosif Kasperoviç Ploşko (1866-1931) idi. Ploşko əvvəlcə Peterburq İmperator İncəsənət Akademiyasına daxil olmuş, sonradan isə imperator I Nikolay adına Mülki Mühəndislər İnstitutunda təhsili davam etdirmişdir. İnstitutu bitirdikdən sonra o, Kiyev şəhərinə göndərilmiş, sonra isə iş imkanlarının daha çox olduğu, həmçinin kifayət qədər tanış həmvətən memarların da fəaliyyət göstərdiyi Bakıya gəlmişdir.

Y.Y.Skibinskiy (1858-1928), İ.V.Qoslavski (1865-1904), K.B.Skureviç (1866-1950) və İ.K.Ploşko (1866-1931) kimi polşalı memarlar dəstəsi çox böyük memarlıq-tikinti fəaliyyətini həyata keçirmişlər. Sifarişçilər bu memarların yaradıcılıq və iş bacarıqlarını dərhal hiss etmişdirlər və yaşayış binalarını, malikanələri, sarayları, mədaxilli evləri, mədəni və mülki binaların layihələri məhz onlar tərəfindən hazırlanmışdır.

İ.K.Ploşkoya təqdim olunan işlərin siyahısı onun zəngin memarlıq təcrübəsinin və bioqrafiasının aydın təzahürüdür.

1. Yanğın komandasının binası, 1899-1900, Bakı şəhəri, Dəniz küçəsi, 65;
2. Muxtarov məscidi, 1806-1908, Vladiqafqaz şəhəri;
3. İsmailiyyə, 1907, Ağa Musa Nağıyev, 1908-1913-cü illər, Bakı şəhəri, Nikolayev küçəsi, 10;

4. Ağa Musa Nağıyevin dördmərtəbəli mədaxilli evləri, 1908-1910-cu illər, Bakı şəhəri, Telefon küçəsi, 4, 6;
5. Ağa Musa Nağıyevin dördmərtəbəli mədaxilli evləri, 1908-1910-cu illər, Bakı şəhəri, Telefon küçəsi, 10;
6. Ağa Musa Nağıyevin dördmərtəbəli yaşayış binası, 1908-1910-cu illər, Bakı şəhəri, Torqovı küçəsi, 91;
7. Murtuza Muxtarovun üç mərtəbəli yaşayış binası, 1910, Bakı şəhəri, Xəzər küçəsi, 25;
8. “Fenomen” kino-teatru, 1908-1910-cu illər, Bakı şəhəri, Dənizkənarı bulvarı;
9. Polşa katolik kostyolu (kilsəsi), 1908-ci il, Bakı şəhəri, Xəzər və Merkuru küçələrinin tını (1930-cu ildə dağıdılmışdır)
10. Şamaxıda Cümə məscidi, 1909-1918-ci illər;
11. Ağa Musa Nağıyevin üçmərtəbəli yaşayış binası, 1909-1910-cu illər, Bakı şəhəri, Marinski küçəsi, 23;
12. Dördmərtəbəli yaşayış binası, 1909-1912-ci illər, Bakı şəhəri, Polis küçəsi, 11, Mülkün sahibi Pilskidir.
13. Məscid. 1909-cu il. Layihə;
14. Üçmərtəbəli yaşayış binası, 1910-1912-ci illər, Bakı şəhəri, Nikolayevski küçəsi, 41;
15. “Yeni Avropa” mehmanxanası, Ağa Musa Nağıyevin.1910-1913-cü illər, Korçakovski küçəsi,13;

16. Murtuza Muxtarovun sarayı, 1912-ci il, Bakı şəhəri, Persidski küçəsi, 6;
 17. Nuru Əmiraslanovun üçmərtəbəli yaşayış evi, Bakı şəhəri, Sahil küçəsi, 65;
 18. Ağa Musa Nağıyevin mədaxilli evi, 1913-cü il, Bakı şəhəri, Krasnovodsk və Molokan küçələrinin tını;
 19. Markinski küçəsi, 89, 1908-ci il, Bakı şəhəri, mülkün sahibi Məcidov;
 20. M.Qorki küçəsi, 13, 1911-ci il, Bakı şəhəri;
 21. Soltan Əli məscidi, 1911-ci il, Persidski küçəsi;
 22. Qoqol küçəsi, 20-də yaşayış evi, Gimnaziya küçəsinin tını, Bakı şəhəri, 1908, Bəylərovun sifariş;
 23. Şamaxıkada malikanə, 1912-ci il, Kərbəlayi İsrail Hacıyev;
 24. Ağa Musa Nağıyevin dördmərtəbəli mədaxilli ev, 1912-ci il, Bakı şəhəri, Molokan küçəsi, 47.
- Mülki mühəndis İ.Ploşko ictimai mülki və dini tikililəri saymasaq 12-dən artıq yaşayış binası tikmişdir. Şəhərdə nə sifarişçisi, nə də layihə müəllifi məlum olmayan memarlıq quruluşuna görə yüksək səviyyəli bir çox adsız tikililər vardır. İnqilabdan sonra Bakı Şəhər Bələdiyyə İdarəsinin və Dumanın arxiv materialları məhv edilmişdir.

Bələliklə, həmin dövrün tədqiqatçısı Bakını öz tikintiləri ilə bəzəyən sifarişçi və müəlliflər haqqında məlumat əldə etmək imkanından məhrumdur. Moskva və Peterburqda inqilaba qədər “Zodçiy”, “Yejeqodnik arxitektora” adlı jurnallar nəşr olunurdu. Burada yeni maraq doğuran tikintilər haqqında məqalələr dərc olunurdu. Təbii ki, Rusiyanın paytaxt mərkəzlərində memarlığın tədqiqatçıları var idi. Həmçinin, mövcud ictimai-sosial şərait memarlıq üzrə ixtisaslaşmış müxbirlərə bu və ya digər obyektə təhlil etmə imkanı verirdi. Bakıda isə tikinti və memarlıq sahəsində lazımi məlumat əldə edilə biləcək belə jurnallar yox idi. Həm də, həmin dövrün bir çox abidələrinin məhv edil-

mə prosesi gedirdi. İctimaiyyətin, ziyalıların və mütəxəssis bərpaçı memarların çıxışlarına əhəmiyyət verilmirdi.

Arxiv materiallarına görə İ.K.Ploşko ilk sifarişçi 1907-1908-ci illərdə, Sahil küçəsi, 65-də yaşayış binasının tikintisi üçün Bakı varlılarının tanınmış əsl-nəcabətli ailələrindən olan Nuru Əmiraslanovdan almışdır. 1910-cu ildə bu bina hazır olduqdan sonra Əmiraslanov evin açılışına öz yaxın dostlarını, qohumlarını dəvət etmişdi. Həmin vaxt orada qadınların iştirakı ilə dini təziyyə məclisi keçirilirdi. Mənim babam Əli Mirzə Fiqarov Nuru Əmiraslanovla yaxın dost idilər. Nuru Əmiraslanov babamın ailəsini də evinə dəvət etmişdi. Nənəm və anam da orada iştirak etmişdilər. Onlar danışırdılar ki, ticarət cərgələrinin ixtiyarına verilmiş birinci mərtəbədə savayı digər iki mərtəbə əla interyera malik idi. Bu mərtəbədəki divar naxışları, gözəl mebel və zəlin bəzədilməsi üçün müxtəlif dekorativ elementlər interyera xüsusi yaraşır verirdi.

Ev Bayıl təpəsinin yamacında əsas şəhər magistralının strukturunda mühüm şəhərsalma mövqeyinə malik və geniş həyati olan perimetral tikintidən ibarət idi. Evin fasadında daşın yüngülcə yonulması ilə üfqi və şaquli bölgülər nəzərə çarpır.

Həmin dövrün memarları üçün səciyyəvi olan istifadə olunan materialın səlis şərhli və fərdi interpretasiyada təqdim olunan klassik üsullar üstünlük təşkil edirdi. Uzunsov pəncərə açırımları, haşiyə və sandriklər daha da gücləndirilmişdi. Mərtəbələr kronşteynlər üzərində, fransız üslublu və irəli çıxmış balkonlarla təchiz olunmuşdur.

Memar fasad üzərində öz təfsirini inkişaf etdirərək, birinci mərtəbədə və künc hissənin bəndinə öz diqqətini artırmışdır. Sovet dövründə düzbucaq formalı pəncərə açırımları öz yerini metal şəbəkə və ağac çərçivə ilə bölünmüş

pəncərə açırmalarına vermişdir. Fasadın ümumi fonunda hələ şəhərin memarlıq abidələrinin məhv edilməsi siyasəti öz təzahürünü tapmamışdır. Bu aktual mövzu həmişə Bakının mərkəzi hissəsinin başı üzərində dururdu.

Ploşko nisbətən sadə fasad yaratmış və klassik formalara və üsullara hörmətlə yanaşmışdır. Fasadın kompozisiyasında iki element - girişin intibah portalının effektiv motivləri və onun həcm elementlərinin incə modelləşdirilməsi və onun tərəfindən memarlıq klassikasına öz bədii münasibətinin həll edildiyi ön giriş qapısı əsas yer tutur.

Portal bütün Asiya memarlıq məktəblərinin eyni mənbədən əks etdikləri ioniya orderli qoşa sütunla ifadə olunmuşdur. Oqyust Şuazi özünün "Memarlıq tarixi" kitabında belə yazırdı. Sütunlararası məsafənin genişliyi pyedestallı və düzgün profil verilmiş gövdəyə malik portikin mütənəsb həllinə xələl gətirmir. Mərkəzdə qəsr daşından çox gözəl işlənmiş yarımdairə tağ çıxıntılı hörgünün fonunda təzad vardır. İoniya tərzli ahəngdar cizgilərə malik kapitel bütöv bir ahəngdaşı blokundan həcmli plastik işləmələrlə hazırlanmışdır. Portikin pərvazi altındakı məhəccərli eyvan həcmi elementin kompozisiya quruluşunu tamamlayır.

Geniş vestibüllü pilləkənlərə əsas giriş klassik proporsional hissələrin eyni nəfislikdə tərtibatı, kronşteynlərə söykənən pərvazın akant formalı ornamental motivlərlə, relyef səciyyəli

ioniya ünsürləri ilə nəfis plastik işlənməsinə görə portaldan heç də geri qalmır. Əsas girişin memarlıq kompozisiyası onun üst hissəsindəki lay-lay kəsilməmiş volyutalardan ibarət klassik akroteri ilə tamamlanır. Gözəl, xonçalı daş işlə-

mələr, volyutanın axıcı, rəvan görkəmi fonunda yarpaq təsvirli haşiyələr baxanları valeh edir. Həmin dövrün bütün memarları kimi İ.Ploşko da A.Vinsola, Palladio və digər klassiklərin maraqlı memarlıq motivlərini həyata keçirməkdən

ötrü uvrajlardan cəsarətlə istifadə etmişdir. Bakıda, saraylarda, yaşayış evlərində və ictimai tikililərdə "örtüksüz intibah" məhz belə başlamışdır. Bu dünya memarlığında çox mühüm bir dövr idi. Modern üslub memarlığın yeni parlaq səhifəsinə çevrilirdi.

Telefonnaya küçəsi, 4-6, 10, həmçinin Torqovaya küçəsi, 91 ünvanlarında (1908-1910-cu illər) Ağa Musa Nağıyevin torpaq sahələrinin tikintisi İ.Ploşkoya sifariş olunmuş və bir o qədər də böyük olmayan yaşayış kompleksi formalaşmışdı. Telefonnaya küçəsi, 4-6 ünvanlarındakı dar dalanla bir-birindən ayrılan evlər assimetrik şəkildə yerləşir və perpendikulyar dalanlarla bir-birindən ayrılır. Torqovaya küçəsi 91-dəki evin fasadı dalana tərəf yönəldilmişdir. Beləliklə, İ.Ploşko tikinti sahəsindən istifadə etməklə bir çox məziyyətlərinə görə qonşuluqdakı mülklərdən fərqlənən üzvi planlaşdırma strukturunu yarada bilmişdir.

Hər üç ev yalnız şəhər miqyasında planlaşdırma baxımından deyil, həm də üslub incəliklərinə görə bir-birinə çox yaxındır. Bu XX əsrin əvvəllərində Bakının strukturunda nadir hadisə idi. Ehtimal ki, sahibkarın Vağzal rayonunda bütöv bir məhəllənin salınması haqqında 1900-cü ildə Peterburqun "Zodçiy" jurnalında dərc etdiriyi elan həyata keçmədi. Lakin ideya İ.Ploşko tərəfindən bəyənilib qəbul edildi və o, Ağa Musa Nağıyevə öz variantını təklif etdi. Memar şəhərin iki magistralına: Torqovaya və Telefonnaya küçələrinə tərəf olan üç evin tikilməsinə razılıq verdi.

Telefonnaya küçəsi, 4-6 ünvanındakı gəlir gətirən evlər (kirayə verilən) özünün daxili planlaşdırılmasına görə tam oxşardır. Quruluş sistemi, əsas divarlar binanın bütün strukturuna uyğun gəlir. Düzbucaqlı şəkildə olan uzunsov həyati dövrələyən qalereya yaxşı təşkil olunmuşdur.

Planlaşmanın künc hissələrindəki üçmarşlı ön pilləkənlər mənzilin quruluşundakı əsas di-

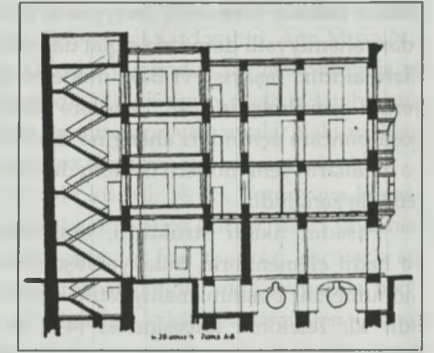
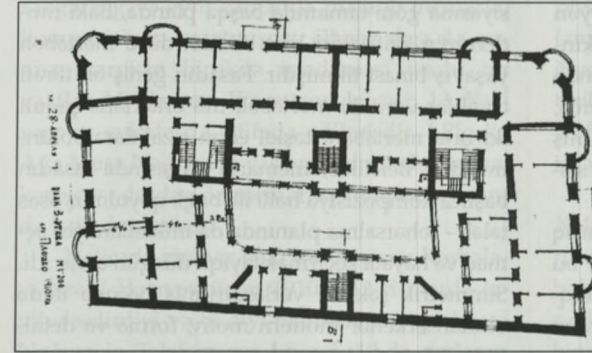
varlarla cüt ikimarşlı pilləkənlər perpendikulyar vəziyyətdə yerləşdirilmişdir. Məişət qrupundan başqa iki cərgə üzrə yerləşdirilmiş mənzillər qonşu mülklərə birləşdirilmişdir. Giriş qapısının pilləkənləri yuxarıda asılmış fənərlərlə işıqlandırılmışdır. Memarlığın diqqət obyektini olan üç-dörd mərtəbəli evlər də öz həllini bu cür almışdır. Varlı kirayəçi sahibkarlar üçün nəzərdə tutulmuş bu mənzillər həyətə doğru açılan ekzlərlə işlənmiş geniş dəhlizlərlə təchiz olunmuşdur. Əgər künc binaların çoxunda yerləşdirmə axıra qədər həll edilsəydi, Bakı şəraitində yaşayış evlərinin planlaşmasını nümunəvi saymaq olardı.

Dəmiryol vağzalının açılışından sonra şəhərin tarixi mərkəzi küçələri bu istiqamətdə inkişaf etdirilirdi. Öz adını buradakı telefon yarımstansiyasından götürərək Telefonnaya adlandırılmışdır. Burada boş sahələrdə tikilmiş binalar xüsusi sahibkarlara aid idi. Xüsusən Bakı varlısı Ağa Musa Nağıyev üçün geniş miqyaslı tikinti işlərinə başlanılmışdı.

Torqovaya küçəsi, 91-də yerləşən yaşayış evinin daxili strukturunu təhlil edərək qeyd etmək olar ki, İ.Ploşko öz inkişaf konsepsiyasını təcrid edilmiş mənzillər şəklində inkişaf

etdirərək onları üçmarşlı pilləkənlərlə təchiz etmişdir. Dörd hissəyə malik yaşayış evinin planlaşmasında dörd pilləkən bütün evin planlaşmasını təşkil edən element sayılırdı. Planlaşmanın belə həlli Bakının yaşayış mülklərində yerli üsul idi.

Əks istiqamətdə yerləşmiş iki yaşayış bölməsi arasında çox dəbdəbəli köməkçi daxili sistem yarandı ki, bunu şəhərin digər mədaxilli evlərində müşahidə etmək olmaz. Yaşayış evinin mərkəzində həndəsi olaraq bir-birinə perpendikulyar ox üzərində Bakı şəhəri üçün səciyyəvi olan balaca dördbucaqlı həyət yerləşir. Planlaşmanın quruluşunu təşkil edən əsas divarlar əlavə olaraq üçmarşlı ön pilləkənləri birləşdirərək, ikisrəli pilləkənlərə çıxışla kəsişən iki paralel daxili divarla gücləndirilmişdir. Əsas divarlar sağda mənzilin şüşəbəndini, solda isə bölmələri birləşdirərək uzun işıqlı koridorlar yaratmışdır. Şüşəbənlə birlikdə əlavə geniş olmayan ciblər də əmələ gəlmişdir. Yaşayış evinin hər iki tərəfində geniş dəhliz yaradılmışdır. Bu sifarişçi Ağa Musa Nağıyevin çoxsaylı yaşayış evlərinin planlaşdırılması üçün səciyyəvi deyildir. İ.Ploşko həmin bu sahədə iki yaşayış böl-

məsi də yarada bilərdi, görünür, böyük iqtisadi təcrübəyə malik olan, eyni zamanda bir neçə iri mədaxilli ev tikdirən sifarişçi Ağa Musa Nağıyev İ.Ploşkonun planlaşmasında israfçı münasibətə diqqət yetirməmişdir.

Fasadların memarlığında İ.Ploşkonun yaxşı bildiyi və maraqlandığı, Telefonnu küçəsi, 4, 6-da bir cür, Torqovı küçəsi, 91-də başqa cür traktə etdiyi və o dövrdə dəbdə olan modern üsluba üstünlük vermişdir. Bu binaları yüksək sənətkarlıq, tikinti mədəniyyəti və memarlıq materiallarından virtioz şəkildə istifadə etmək bacarığı birləşdirir.

Dördmərtəbəli binaların həcm-məkan quruluşu monumental-qəsr görkəminə malik olan küncvari və frontal erkerlərlə təqdim olunmuşdur. Mürəkkəb, modern üslub üçün səciyyəvi daşdan yönəlmiş naxış və şəkilləri olan erkerlərin həcm plastikasi, yumşaq formaları memarın ustalığını təsdiq edir.

Erkerlərin kronşteynlər tərəfindən necə saxlandığına fikir vermək lazımdır. Biz burada kronşteyn üzərində ənənəvi üfüqi xətti görmürük. Erkerlərin şaquli axarlı formaları mahirənə şəkildə kronşteynə keçir və yuxarıdan erkerin alçaq divarının modern şəklinin davamı olaraq bütün hündürlük boyu iri relyeflə ayrılmış daşla örtülür.

Erkerlərin arasında pəncərə açırmaları və mağazanın birinci mərtəbəsinin balkonları yer-

ləşir. Üç yuxarı mərtəbələr isə öz memarlıq həllini tapmışlar.

Dəbdəbəli yaşayış mənzillərinin gözəl interyerində paduq və pərvazların yüngül özünəməxsus profili vasitəsilə əks etdirilmiş modern struktur məkanda bədii mühit yaranmasına səbəb olmuşdur.

Bu yaşayış evi Bakı moderninin parlaq nümunəsidir. Cizgilərin ritmi, daşdakı dərin relyefin memarlıq və dekorativ plastikasına malik olan fərdi istiqamətli bu üslub potensial imkanlara malikdir. Burada hər bir memarlıq detalı fasadın ümumi strukturuna ila birgə heykəltəraşlıq səviyyəsinə qədər işlənmişdir.

Torqovaya küçəsi, 91 ünvanındakı yaşayış evi (1908-1910) şəhər tikintisinin həcmi, kü-

çələrin həllinin memarlıq səciyyəsinə müəyyən edən, əhəmiyyətli dərəcədə siqlət daşıyan tikintilərə aiddir. Yaşayış evi Bakı modern stilində yerinə yetirilmişdir, yan bəndlərə bölünmüş, qoşa pəncərə açırmaları ahənginə daxil edilmiş və detalların yeni modern üslublu dekorativ sistemi ilə zəngindir.

Fasadın tikinti strukturu, əsas memarlıq və bədii elementlərin müəyyənəşdirilməsi bu monumental binanın mahiyyətini açır. Maraqlıdır ki, Telefonnu küçəsindəki (4-6) evlərdən fərqli olaraq Torqov küçəsinin fasadında modern şüar altında şüurlu şəkildə əsas istiqamət postulatları nümayiş etdirilir. Memar İ.Ploşko həcm-məkan həllində hökmranlıq edən modern üsluba həvəs göstərmirdi.

Yaşayış evinin bütün kompozisiya simasında üfüqi və şaquli bölünmədə, çox irəli çıxmış pərvazın uzadılmış kronşteynlərlə ahəngi şəklində traktə edilməsində klassik üsullardan istifadə edilmişdir.

İ.K.Ploşko eyni zamanda memarlıq və dekorativ detallara, modernist cizgilərin daş üzərində xüsusi relyefli işlənməsinə diqqət ayırmışdır. Yaşayış evinin fasadında zəif işıq-kölgə effektləri olan, özünə görə zərgərlik bəzəyi olan kamer üslublu yumşaq plastika yaranmışdır. İ.Ploşkonun memarlıq irsinə daxil olmuş bu bəzəklər fasadın üzərində fəal şəkildə mövcud olsalar da, usandırıcı deyillər. Qeyd etmək lazımdır ki, məşhur milyonçu – sifarişçi Ağa Musa Nağıyev memara pərəstisi edirdi və o, tikinti üzrə çoxsaylı sifarişlərini məhz İ.Ploşkoya tapşırırdı. Əbəs yerə deyildir ki, memar 1907-1913-cü illərdə onun sifarişi əsasında Nikolayev küçəsində şəhərin ən yaxşı memarlıq əsəri olan "İsmailiyə" sarayını tikmişdir.

İ.K.Ploşko Ağa Musa Nağıyevin sifarişi ilə Telefonnaya küçəsi, 10 ünvanında (1908-1910), dörd-beş mərtəbəli evlərlə yanaşı eyni vaxtda, həm memarlıq, həm də həcm-məkan kompozi-

siyasına görə tamamilə başqa planda, Bakı moderninin zəif izləri hiss olunan dörd mərtəbəli yaşayış binası tikmişdir. Fasadın geniş ön tərəfi cinahlar üzrə iki mərtəbəli tilli erkerlərlə şaquli iki orta mərtəbəni təşkil edən rizalitlərə bölünmüşdür. Beləliklə, memarın qarşısında fasadın başlıca kompozisiya həlli ilə bağlı qoyulmuş əsas tələb - şəhərsalma planında da imkanlara yol açmaq və həyata keçirmək layiqli düzgün qərar idi. Simmetrik şəkildə yerləşdirilmiş həcmli ifadə olunan erkerlər modern motiv, forma və detallarla işlənmiş korinf kapiteli formasında olan balkonlarla çox maraqlı şəkildə tamamlanmışdır.

İ.Ploşko dördüncü mərtəbədə erker üzərində qapı-pəncərəni modern elementlərlə bəzəmişdir. Yaşayış evinin üstünlük təşkil edən həcm elementinin, əsas pərvazın üzərində, klassik frontonların oxunda cərgəli pəncərə açırmalarının üzərində ahəngdarlıqla yerləşdirmişdir. XX əsrin əvvəllərində İ.Ploşkonun maraqlı memarlıq işləri Bakıdakı tikintilərdə hələ öz yerini tapmamışdı. Memar faktiki olaraq hələ sifarişçi tərəfindən verilən və digər yaradıcılıq işlərində eksperiment aparır, yeni memarlıq təklifləri axtarırdı. Fasadın erkerlər arasındakı mərkəzi hissəsində özünəməxsus memarlıq traktəsi məhz bunda müşahidə olunur.

Üçüncü mərtəbədəki yarımşünlərə dərinədən söykənən yaxşı profil verilmiş tağ açırmalarının kompozisiyası yeni şəkildə təqdim olunmuşdur. İ.Ploşko yarımşünlə tağ sırasının ahəngi ilə qane olmayaraq fasadın aralıq strukturunu yüngülcə profil verilmiş dalğalı xətlə bölmələr ilə əlavə olaraq gücləndirmişdir. Tağ sıraları və dalğalı xətlər arasında boş hissə saxlanmışdır. Pərvaz yuxarıda erkerləri birləşdirir. Fasadın memarlıq formaları və detallarının həcm plastikası ilə zəngin olan özünəməxsus boş iri səth yaranmışdır.

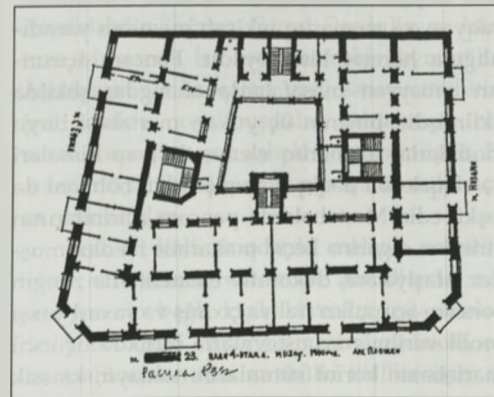
Memar fasadın boş yerlərini əhəng daşı ilə yanaşı qırmızı kərpic ilə doldurmuş və çox

rəngarəng və eyni zamanda maraqlı memarlıq kompozisiyası yaratmışdır. Əhəng daşı ilə qırmızı kərpicin birlikdə işlədilməsi üsulu bir vaxtlar Məlikovun Vorontsov küçəsi, 13 №-li yaşayış evində də istifadə edilmişdir. İ.Ploşko Ağa Musa Nağıyevin yaşayış evində də qırmızı kərpic və daşdan öz memarlıq kompozisiyasında istifadə etmişdir.

Nəticədə memar Bakı milyonçusu Kərbəlayi İsrail Hacıyev üçün 1910-1912-ci illərdə layihələşdirdiyi və tikdiyi malikanədə Ağa Musa Nağıyevin Telefonnaya küçəsi, 10-da yerləşən yaşayış evinin ümumi memarlıq kompozisiya prinsiplərindən həvəslə istifadə etmişdir.

XIX əsrin sonu - XX əsrin başlanğıcında Torqov və Mariinski küçələrinin tinində monumental tikililərdən ibarət nizamlanmış planlaşma qovşağı yarandı: H.Hacıyevin böyük ikimərtəbəli evi (memar İ.Edel, 1890-cı il), Ağa Musa Nağıyevin dördmərtəbəli evi (mülki mühəndis İ.Ploşko, 1909-1910-cu illər, Tağıyev qardaşları, 1912-ci il). Tarixi məhəllələrin mərkəzində Torqov küçəsini Telefonnu və sonra da şəhərin Vağzal hissəsinə tərəf bağlayan memarlıq həcmində və şəhərsalma münasibətlərinə görə maraqlı tikinti yarandı.

Standart olmayan, memarlıq planında kəskin süjetə malik obyektlər əhatə olunan tikintinin

predmet-inşaat mühitində kəskin şəkildə fərqlənirdilər. Belə obyektlərdən biri, Ağa Musa Nağıyevin İ.Ploşko tərəfindən layihələndirilmiş və tikilmiş mədaxilli evi onun məşhur layihə müəllifi kimi tanınmasına və sonralar Bakı varlıları tərəfindən çox sifarişlər almasına səbəb oldu.

Mariinski küçəsi, № 23, Torqovaya küçəsi, №48, Kolyubakinskaya küçəsi, № 39 ünvanlarında yerləşən evlər fəal mərkəzi küçələrlə sıx bağlı, qarşılıqlı əlaqəlidir, eyni zamanda bədii cazibə obyektidir. Üç küçəyə tərəf yönəldilmiş binanın otaqları ərazinin planında ikicərgəli planlaşmaya malikdir. Bir-birinə perpendikulyar olan ikicərgəli üçmərtəbəli giriş pilləkənləri və iki ikimərtəbəli arxa pilləkənlər bütün daxili planlaşmanı birləşdirir. Böyük olmayan həyətin əhatəsində bəyənilmiş ənənə və Bakının yaşayış evlərinin ayrılmaz hissəsi olan qalereya-şüşəbəndlər var. Giriş pilləkənləri iki çoxotaqlı mənzilə xidmət edir. Binanın küncələrini çoxbucaqlı qonaq otaqları birləşdirir, balkon və pəncərələr bəyənələrin çox sevdiyi və seyr etdikləri dənizə, sahilə tərəf açılır.

Birinci mərtəbə düzbucaqlı mağazalar şöbəsi üçün ayrılmışdır. Sovet dövründə Kolyubakin küçəsinə tərəf baxan bölmələr cənub şəhəri üçün çox rahat passaja çevrilmişdir. Memar İ.Ploşko fasadları barokko üslubunda işləmişdir, burada italyan irsinin qalıqları olan canlı memarlıq fəaliyyət göstərir.

Eklektika dövrü demək olar ki, bütün memarlara öz təsirini göstərmişdi və onlar bu sahədə fəallıq göstərirdilər. M.Q.Dikanski "Zodçiy" jurnalında (1914, № 2) nəşr etdirdiyi "Şəhər tikintisində estetika məsələləri" məqaləsində yazırdı: "Bütün əvvəlki dövrlərdən fərqli olaraq XX əsr öz stilinin olmaması ilə xarakterizə olunur. Bu əsrdə çox stillər yaranmış, lakin özünün heç bir stili olmamışdır" (34).

Müasirlər qotika dövründə olduğu kimi özlərinin memarlıq istiqamətlərini qiymətlən-

dirmirdilər. Order sistemi bütün memarlıq stilləri və istiqamətləri üçün kənar künc daşı idi. Tarixi stillər yunan memarlığından yaranmış, onun əsasını təşkil etmiş, XX əsrə qədər, indiyədək və ondan sonrakı Avropa memarlığının əsasına daxil olmuşdur. Bununla yanaşı, yunan memarlıq orderi bütün sonrakı əsrlərdəki stil memarlarını məşğul edən, öyrənilən, tədqiq edilən, haqqında danışılan, yeni tikintilərdə şəkli dəyişdirilən sistem sayılır. Hətta qotikanın müasir konstruktizm olduğu zamanlarda, yunan sütun və orderlərindən çox uzaq olduğu bu əsrdə də memarlıq formaları şüurlu və yaxud şüursuz imtina edilməsi ilə yunan memarlığı əsaslarından yaranırdı. Beləliklə, hətta bu zaman da yeni memarlıq stilinin yaranmasında iştirak edirdi (21).

Təəccüblü deyildir ki, memar İ.Ploško öz əsrlərini yaratmaq üçün məşhur üslub istiqamət

mətləri və kompozisiya üsullarından həvəslə və müstəqil şəkildə istifadə edirdi. 1909-1910-cu illərdə Mariinski küçəsi, 23-də tikilmiş yaşayış evi belə obyektlərdən biridir. Birinci mərtəbədə mütənasib sadə mağazaların açırımları çıxıntılı hörgü ilə işlənmiş kürsülük daşındakı sütunlarla təqdim olunmuşdur. Fasadın həll edilmə miqyası və memarlıq inkişafı memarın yaradıcılığına hörmət hissi oyadır. Pəncərə açırımları müəyyən məsafələrdə ahəngdar şəkildə tikilmişdir. Binanın üç yuxarı mərtəbəsi birgə motivlərlə, memarlıq elementləri və hissələri ilə əlaqələndirən dəqiq işlənmiş vahid bölməni də təşkil edir. Mərtəbələrdə pəncərə açırımlarının birindən digərinə keçid məharətlə ifa olunmuşdur. Haşiyələrə, dekorativ elementlərlə zəngin pəncərə açırımları irəliyə çıxmış və yaxud yaxşı profil verilmiş kronşteynlərlə birlikdə üçüncü mərtəbənin korinf sütunlarını saxlayır, klassik

formalarla inkişaf edərək daxil gerbli blokla bəzədilmiş əyri xəfli fronton ilə bitir. Dördüncü mərtəbənin pəncərələri memarlıq baxımından öz tektonik palitrasını almışdır.

Bir bölmənin memarlıq palitrası ahəngdar olaraq fasadın üzərinə oturmuş və çox zəngin dolğun həcmli plastik kompozisiya yaratmışdır. Fasadın memarlığının hər elementi və hər bir detallı yüksək səviyyədə işlənmiş daş üzərində relyefli oyma ilə parlaq şəkildə yerinə yetirilmiş üzvi memarlıq formasıdır. Kapitellərin, kronşteynlərin, karnizlərin daş memarlıq hissələri bütöv iri bloklardan yonulmuşdur. İ.Ploško daş hissələrin yonulması zamanı da yerli işləmələrdən geniş istifadə etmişdir.

Memar Ağa Musa Nağıyevin yaşayış evinin fasadının plastik işləmələri ilə yanaşı, binanın siluet kompozisiyasına da xüsusi diqqət ayırmışdır, bu da monumental surətə bitkin görünüş vermişdir. İ.Pološko tikintilərdə orijinallığı və müvafiq istiqamətlərdə stil sistemini nəzərdən keçirmək bacarığı ilə fərqlənir, kompozisiya həlli və yaradıcı təxəyyülü ilə seçilirdi. Memarın hər bir tikintisi daş üzərində bədii memarlıq poemasıdır. Bu xüsusiyyətlərinə görə bu tikililər Azərbaycan milli irsi siyahısına daxil olmuşlar.

Bakı neft sənayesi təkcə Nobel, Rotşild, Vişu və başqa xarici ölkə şirkətlərinin yaranmasına səbəb olmamışdır. Ağa Musa Nağıyev, Hacı Zeynalabdin Tağıyev, Şəmsi Əsədullayev, Murtuza Muxtarov, İsa bəy Hacinski, Teymur bəy Aşurbəyov və başqaları yerli sənaye mühitinə fəal şəkildə qoşulmuşdular. Abşeronun neft verən torpaqları çox sahələrə bölünmüşdü. Bu ərazilərin sahibləri bir gecənin içində milyonçuya çevrilirdilər.

Tezliklə külli miqdarda maliyyə vəsaitləri təkcə neftayırma, neft emalı zavodlarına, neft sənayesi ilə bağlı kiçik köməkçi müəssisələrə deyil, həmçinin yaşayış binaları, mədəxilli evlər, malikanələr, dini və mülki tikililər üçün də

istifadə olunurdu. İnşaat işi, yaşayış məhəllələrinin tikilməsi ilə yalnız Bakı sakinləri və iş adamları məşğul olurdular. Ancaq xaricilər Abşeronda qazandıqlarını şəhərin tikintisi üçün xərcləmək istəmirdilər, onlar öz var-dövlətlərini kənara aparır, yalnız məktəb və təhsil məqsədləri üçün xeyriyyəçi rolunda iştirak edirdilər.

Bakının varlı iş adamlarından biri, Bakı şəhər Dumasının üzvü Kərbəlayi İsrəfil Hacıyev öz çıxışında tələb edirdi ki, xarici sənayeçilər şəhər binalarının, dini və ictimai müəssisələrin tikintisində fəal iştirak etsinlər. Lakin onun sözlərinə heç kim məhəl qoymadı. Təkcə Nobel qardaşları öz fəhlələri üçün qəsəbə tikmişdilər ki, onlara böyük gəlir gətirsin. Bakı şəhərinin özü üçün tarixi məhəllələr daxilində heç nə tikdirmədilər. Yalnız Rotşildlərdən Persidskaya küçəsi, 13-də özlərinin xüsusi kontorunun yerləşdiyi möhtəşəm bina (indiki R.Mustafayev adına muzey) qalmışdır.

XX əsrin əvvəllərində Bakının imkanlı şəxslərindən biri Məcidov öz xüsusi sahəsi olan Mariinskaya, 89 və Priyutskaya küçəsinin tənində üçmərtəbəli yaşayış binasının tikintisini İ.Ploškoya tapşırırmışdı. Bu əsərin müəllifi Bakının yaşayış evlərinin və memarlığının öyrənilməsi ilə məşğul olaraq, aydınlaşdırdı ki, bu evdə Nobel qardaşlarının qulluqçuları yaşamışlar. Bu bina küçələrin tikintisində aparıcı yer tutur, təsirli həcm-sahə həllinə malikdir və möhkəm künc erkeri ilə möhkəmləndirilmişdir.

Fasadlar çox plastiki, klassik formada işlənmişdir, orta mərtəbənin korinf sütunları və konik pilyastrlarının order sistemində sөykənən yarımdayır tağlarının incə profilləri ilə intibah pəncərələrinin ahəngi diqqəti cəlb edir.

Yaşayış evi planlı strukturu ilə də diqqəti cəlb edir. Memar Bakı şəraitində bu halda həyat tərəfdən ənənəvi "şüşəbənd" üslubundan imtina etmişdir. Fasadlar rəssamlıq-memarlıq kompozisiyasına və yüksək inşaat mədəniyyətinə

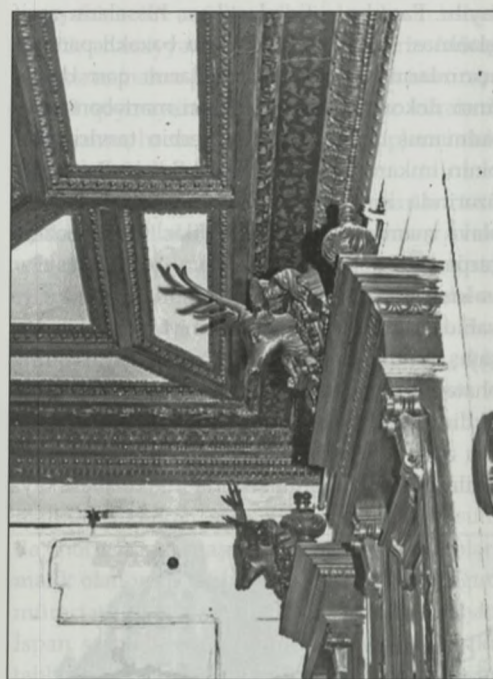
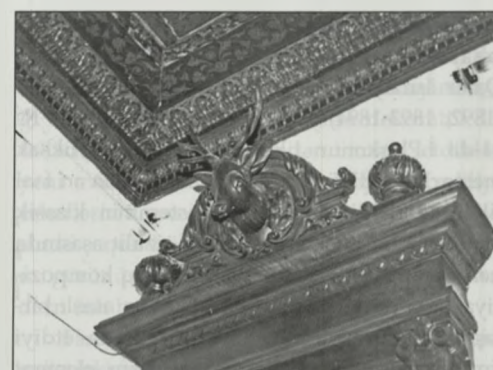
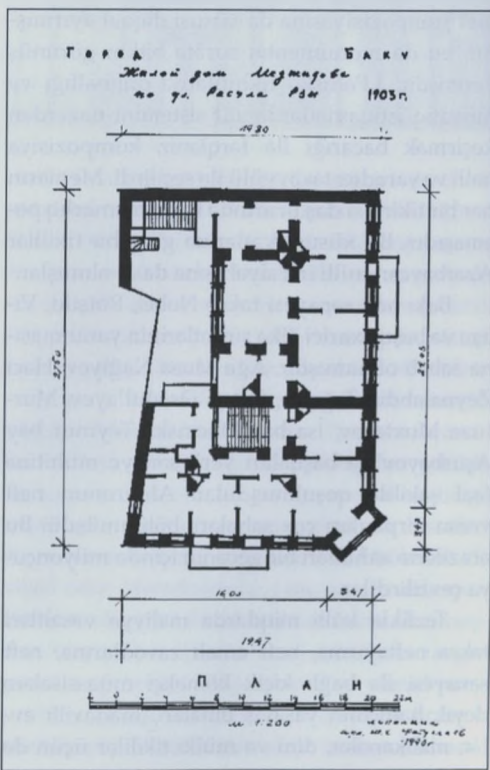
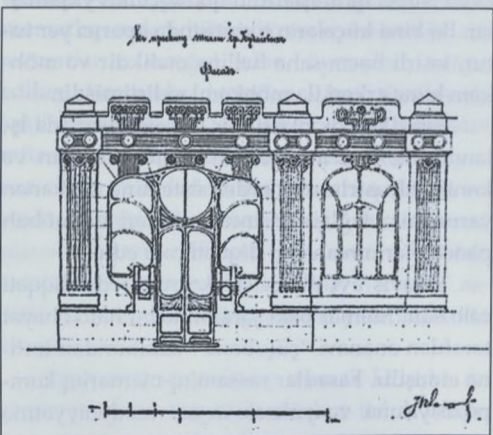
görə fərqlənir. Memarlıq element və detallarını işləyərkən daşdan mükəmməl şəkildə istifadə olunması evin bədii dəyərini sübut edir.

Fasadın əsas hissələrində dərin çıxıntılı daş hörgüdə, pəncərə açırımlarını isə kapitellərdə olduğu kimi onları yuxarıya qədər haşiyələndirən bütöv daş blokdan istifadə olunmuşdur. Daş üzərində işləmə və yonma, kəsmə ənənəsi X-XI əsrlərdən – Şirvanşahlardan biza qədər gəlib çatmışdır.

Memar İ.Ploşko şəhərin müxtəlif sahələrində, köhnə məhəllələrdə layihə və tikinti üçün sifarişlər alır. Məşhur Bakı milyonçusu Murtuza Muxtarov Kaspiyskaya və Nijne-Priyutskaya küçələrinin tinində sahənin sahibi idi, o, ikimərtəbəli yaşayış evi sifariş verdi: birinci

mərtəbə və zirzəmi mağaza və ofislər, ikinci mərtəbə isə hər bir şəraitə olan mənzillər üçün nəzərdə tutulmuşdu.

Mənzillərin daxili planlı strukturunda iki cərgəli otaqlar və şüşəbənd nəzərdə tutulmuşdur. Pilləkən qəfəsinə baş giriş qapısı nəzərə çarpdırılmış portal ilə həll olunmuşdur. Fasadın memarlığında italyan renessans formalarından istifadə olunmuşdur. Pilonlar arasında pəncərə açırımlarının iri yarım daire tağları binanın kompozisiya quruluşunun monumentallığını əks etdirir. Korinf ordeninin şaquli pilyastrlarında, bütün görünüşdə klassikanın üfüqi bölmələri mövcuddur. Onlar qəsr daşları ilə profil verilmiş qoşa pəncərə açırımlarını saxlayan məqam şəkildə çıxış edirlər. Beş tağ eyni vaxtda tos-

kan ordeninin pilyastrlarına əsaslanır. Memar İ.Ploşkonun öz əsərinin kompozisiya üsullarında istifadə etdiyi iki klassik ordenin qarşılıqlı əlaqəsi fəaliyyətdədir. Mərtəbələrarası hissələr və üfüqi pəncərələraltı yerlər relyefli pilyastr bazası və pilonların çıxıntılı hörgüsü ilə yekun-

da fasadların üstündə çox gözəl işlənmiş bloklar kupesində plastik həcm quruluşu vardır.

Yaşayış evinin italyan renessansı sarayının izlərinin səciyyəvi elementlərinin forma və detalları ilə çıxış edərək İ.Ploşko tərəfindən 15 il ərzində Bakının tikintisinin yaradıcı təcrübəsin-

dən istifadə olunmuşdur. XIX-XX əsrlərdə Nikolayev magistralında № 35-də Məşədi Mirzə Qafar İsmayılov (1885), № 25-də İ.Qoslavski (1892, 1893-1894) yaşayış evləri tikmişdilər, № 41-də İ.Ploşkonun tikdiyi bina (1912) yüksək memarlıq-bədii üstünlüklərə malik olan ən fəal tikililərdən idi. Bina order sisteminin klassik üsulunda bir qədər qabarıq iki rizalit əsasında həll edilmişdir. Fasadların memarlıq kompozisiyasında iki yuxarı mərtəbəni daha əsaslı birləşdirən və memarın həvəslə istifadə etdiyi korinf orderinin pilyastrları mühüm element sayılır. Fasadın nəfis plastikası, hissələrin zərif işlənməsi səciyyəvidir. Zəngin bəzəkli pəncərə açırmalarının yarım dairə tağlarını qəsr daşlarının dekorativ örtüyü, birinci mərtəbənin yonulmamış daşlar fonunda gerbin təsviri sahibinin imkanlı şəxs olmasını bildirir. Baş fasad üzərində irəli çıxmış balyustradlı balkonlar əlavə memarlıq mövzusu idilər. Onlar nəzərə çarpan üfqi vəziyyətləri ilə şaquli pilyastrlar və ionik yarım sütunlara harmonik uyğundur və vahid kompozisiya strukturu yaradırdılar. Yaşayış evi tikintinin stil əsasını pozmayaraq onu əhatə edən binalarla ahəngdar uyğunluğa malikdir, belə ki, o, order sisteminin klassik qaydaları əsasında yaradılmışdır. İ.Ploşko tərəfindən tikilmiş binanın qarşısında Nikolayevskaya

küçəsinin memarlığında İ.Ploşkonun özünün Venesiya qotikası əsasında tikdiyi məşhur "İsmailiyə" sarayı və yanında Hacı Zeynalabdin Tağıyeviv müsəlman Qızlar məktəbi də durur. Qeyd etmək lazımdır ki, XIX əsrin axırları - XX əsrin əvvəllərində Nikolayevskay küçəsində memarlıq məzmununa görə inqilaba qədərki Bakının indiyədək öz bədii aurasını saxlayan özünəməxsus ensiklopediyası yaranmışdı.

Memar İ.Ploşko Nikolayevskaya küçəsindəki klassik binadan sonra yenidən modern üsluba qayıdır. 1910-1912-ci illərdə sahibi Ağa Musa Nağıyevin sifarişi ilə şəhərin tarixi məhəllələrinin sərhədindəki boş yerdə, Molokanskaya küçəsi, 47-də növbəti gəlirli evini tikdirir. O, digər istedadlı memarlarla birgə şəhərin köhnə məhəllələrindən kənarda layihələşdirmə və inşaat işləri ilə məşğul olurdu.

Müəllif 1910-cu illərdə Bakı şəhərinin yaşayış binaları və müəssisələrinin öyrənilməsi və tədqiqatı ilə məşğul olurdu. Küçələri gəzərkən Molokan küçəsinə gəlib çatır və öz memarlıq siması ilə fərqlənən yaşayış evinin həcm-məkan həllinə diqqət yetirir. Mən mülkün sahibinin kim olduğunu bildirdim, mənə bunun təsdiqi lazım idi. Geniş və qapalı həyətdə daxil olaraq ətrafa nəzər saldım, giriş qapısından yaşlı bir qadın çıxdı və mən dərhal bu evin kimə məxsus

olduğunu soruşdum. O, mənə başa düşdü və dərhal: - Ağa Musa Nağıyevin - cavabını verdi. Daha məndə şübhə qalmadı və mən qiymətli məlumat əldə edərək oranı tərk etdim.

Molokanskaya küçəsi, 47-dəki ev küncvari-dir, o öz monumental siması və şəhərsalma mövqeyi ilə seçilir. Fasadlarda genişlik və mü-tənəssib bölünmə duyğusu memar İ.Ploşko üçün səciyyəvidir. O, binanın kompozisiya strukturu-nu monolit həcm formasında qurmuş və sonra-dan əsas elementləri birinci qaydada, həmçinin tətbiqi elementləri ikinci qaydada ayırmışdır. Fasadın memarlıq karkasını yaradarkən mənzillərin planlı təşkilinə diqqət yetirmişdir.

Yaşayış evi fasadların ciddi modern üslu-bundakı memarlıq traktəsi ilə yaxşı həmahənglik təşkil edən həcm plastikasının zənginliyi ilə seçilir. Bina künc yerləşməsi və çoxsaylı balkonlar, erkerlər və lociyaları olan ümumi görünüşün ifadəliliyi Bakının şəhər məhəllələri sistemində memarlıq əhəmiyyətini müəyyənləşdirmişdir.

Bəndlərin öz şaquli ox, küncükləri ilə əlaqədə dekorativ gümbəzli erkerlərə birləşdirilməsinin nəzərə çarpan ritmi binanın çoxplanlı məzmununu açıq. Fasadın əsas vasitələri sırasında memarlıq məşabının istiqamət verilmiş dinamika-sı özünü göstərir.

Karnizdən xaricdə tikilmiş bənd açırmaları dərən şəkildə kəsilmiş gözəl hissələrdən ibarət kiçik balkonların əla şəkildə işlənməmiş yarım dairə tağları, enerjiyə malik plastika və yüksək memarlıq üsullarının dinamikasını qeyd edir. Burada memar İ.Ploşkonun fasadlarda əla istifadə etdiyi daş divarlar mövzusu tam gücü ilə nümayiş etdirilir. Əbəs yerə deyildir ki, onun yaradıcı işləri Azərbaycan memarlığının abidələri sırasına daxil edilmişdir.

M.Qorkiy və Karantin küçələrinin tinində olan dördmərtəbəli yaşayış evinin müəllifini dəqiq bilmirik, lakin bu evdə İ.Ploşkonun dəst-xətti hiss olunur. Plana görə mənzillər səmərəli şə-

kildə yerləşdirilmişdir. Fasadın traktəsi şəhərin memarlıq inkişafında, memarların memarlıq kompozisiyasında tikililərin tektonikliyi aşagı salan bölünmədən, divarların dekorativ detallarla izafi bəzənməsindən imtina etdikləri yeni mərhələ idi. Fasadın sadəliyi, həcmliliyi, erkerlərin üç yuxarı mərtəbəyə qədər olan sahəsində şaquli bölünmələrin azlığı binanın ümumi görünüşündə öz aydın əksini tapmayan modern üslubun təsirini göstərir.

Fasadın memarlığı müasir memarlığın rəasionalist inkişaf mərhələsinə yönəldilmişdir, bu da yaşayış evinin XX əsrin əvvəllərində şəhərin irsində böyük əhəmiyyət kəsb etdiyini bildirir. Müasir dövrdə naməlum biznesmenlər ətraf ələmin irsinə məhəl qoymayaraq məhz köhnə dar küçələrdə şəhərsalma, həcm və memarlıq prinsiplərini rədd edərək çoxmərtəbəli evlər tikirlər.

Abşeronda tanınmış Bakı memarları tərəfindən əsl villalar tikilmiş və onlar nəşr olunmuşdur. Lakin mülk sahiblərinin adları göstərilməmişdir. Lakin inqilaba qədər Mərdəkan qəsəbəsində Murtuza Muxtarovun, Şəmsi Əsədullayevin, Hacı Zeynalabdin Tağıyeviv, Ağa Musa Nağıyeviv, Teymur bəy Aşurbəyovun və başqalarının geniş portallarında ad və fəmilialar, tikinti tarixləri göstərilmişdir.

Memar İ.Ploşko Avropa üslubları istiqamətində tikərkən şərq memarlığı mövzusunda da hörmətlə yanaşmışdır. Klassik abidələrə malik olan yerli mühit müsəlman memarlığına müraciət etməyə sövq edirdi. Qahirə, İsfahan, İspan şərqinin çap olunmuş iri qravuralı kitablarından istifadə olunması mümkün olan bu möhtəşəmliyə diqqət yetirməyə təhrik edirdi.

Şəhər tikintisinin renessans motivlərindən sonra yaşayış tikintisində ekzotikanın tətbiqinə imkan yarandı və Rılski qardaşlarının yaşayış evi İ.Ploşkonun layihəsi üzrə (1912-ci il) Politseyskaya küçəsi, 11-də belə obyektiv formada yarandı.

Bu mötəbər böyük dördmərtəbəli bina hündür qüllə və anbar mərtəbəsinə malik idi. Memar İ.Ploşkonun fasadın memarlıq kompozisiyası mərkəzi simmetrik ox üzrə iki orta mərtəbədə iki təzadlı üsuldən ibarətdir. Erkerlərin şaquli mütənəsibliyi göstərilir. İkinci mərtəbədə erker bağlı pəncərə açırmaları üslubundadır. Üçüncü mərtəbədə sütunlar üzərində mavritan cizgili lociyaların şəbəkəli tağları vardır.

Erkerlərin memarlıq kompozisiyası yüksək bədii estetika nümayiş etdirərək şərq poeziya formalarının çox incə və gözəl üsullarının yaratdığı olduqca maraqlı motivlərə aiddir. Burada ikinci mərtəbənin pəncərə açırmaları tağlarında naxış motivləri olan şaquli hamar çərçivələrin, tağların altında isə ənənəvi kapitelləri olan sütunların yerləşdirildiyi üsulun da memarlıq həlli diqqətəlayiqdir. Roma şəbəkələrindən ibarət balkonları saxlayan zəif ifadə olunan düzgün profil verilmiş taxça stalaktit kəmərlə bəzənən lociyalara keçidi təşkil edir.

Erkerin hər iki tərəfində dərin pəncərə açırmalarının ahəngi hiss olunur, ikinci mərtəbədə nalabənzər, üçüncü mərtəbədə oxvari tağlar vardır. Divarların səthi tektonikadan məhrumdur və fasadın iri elementi olaraq dərin taxçalara verilmişdir. Bütövlükdə şərq-müsəlman motivlərində tikilmiş, milli-romantik istiqamət kimi öz dəyərini saxlayan eleqant memarlıq kompozisiyası yaranmışdır.

İki portalı – erkerin oxunun yan tərəfindəki giriş qapılarını da unutmamaq olmaz. İ.Ploşko bu gözəl işlənmiş memarlıq elementlərinə böyük diqqət ayırmışdır. Portalı kəsən girişin dördbucaqlı haşiyədə timpan motivləri ilə zəngin olan oxvari tağı şərq irsinə münasibətən təcəssümüdür.

Demək olar ki, Y.Y.Skibinski, İ.Edel, İ.Qoslavski, A.Eyxler, Zivər bəy Əhmədbəyov kimi Bakı memarları, o cümlədən İ.Ploşko bu mövzuya xüsusi münasibət bəsləyirdilər.

XX əsrin əvvəllərində Bakının “İsmailiyyə” (1908-1913-cü illər) və “Murtuza Muxtarovun Sarayı” (1912-ci il) kimi monumental binaları inkişaf etdirmişdir. Onların hər ikisi qotika üslubunda yaradılmışdır. “İsmailiyyə” binası Venetsiya qotikası üslubunda, “Murtuza Muxtarovun Sarayı” isə fransız qotikası üslubundadır. Onların hər ikisi memar İ.Ploşkoya məxsusdur və eyni vaxtda tikilmişdir. Son sifarişlər 1912-ci ildə alınmışdır.

“Murtuza Muxtarovun Sarayı”nın tikintisi şəhərin mərkəzi magistrasında nəzərdə tutulsa da, Nikolayev küçəsinin qonşuluğunda yerləşir. Yer sahibi torpağı satmaqdan imtina etdiyindən Muxtarov Persidski və Vrangel küçələrinin əks tərəfində, Aleksandr Nevski kilsəsi (memar R.R.Marfeld, 1888-1898-ci illər, inşaatçı İ.V.Qoslavski) ilə üzübüz ərazidə götürür. Saray belə nəhəng və monumental kilsə ilə yanaşı yerləşməsinə baxmayaraq, çox əlverişli şəhərsalma mövqeyinə malik idi. Xüsusən 1930-cu ildə kilsənin sökülməsindən sonra sarayın ətrafı tamamilə açıldı.

Saray tamaşaçı qarşısında detalları fransız qotikası ruhunda həll olunmuş fasadla bərabər künc qüllənin hissəsi şəklində dururdu. Memarlıq kompozisiyasının şaquli olması ətraf tikililərin arasında hökmran mövqə tuturdu və şəhər quruluşunda belə yüksək həcm-məkan quruluşu mövcud olmamışdı.

Peterburq memarlıq akademiki Q.D.Qrim tərəfindən tərtib olunmuş Bakı üçün mədaxilli evin müsabiqə layihəsi 1900-cü ildə birinci mükafata layiq görülmüşdü. Layihədə iri məhəllə müəllif tərəfindən bütöv həcm şəklində baxılır və Qahirə məscidlərinin minarələrini xatırladan künc, aksentlər arasındakı şaquli qüllələrin parlaq şəkildə əks olunması şərq koloritini çox yaxşı təcəssüm etdirirdi. Xüsusilə yaşayış evinin kompozisiyasını təşkil edən minarələr qrupu binanın künc hissəsində təsiredici şəkildə işlənmişdir.

İ.Ploşko 1911-1912-ci illərdə “Murtuza Muxtarovun Sarayı”nı layihələşdirərkən Q.D.Qrimin layihəsindəki effektiv künc kompozisiyasından bəhrələnməmişdir və fransız qotikasının üslub istiqamətinin traktəsinə yenidən baxaraq öz təsirinə vermişdir. Binanın ümumi memarlıq kompozisiyası nəinki krabba və qotikanın digər elementləri ilə bəzədilən öz künc giriş portalı ilə, həmçinin fasadlardakı kəşifən tağların daşdığı və həcm plastikasının xüsusi dünyasını yaradan nazik sütunları olan lociyalarla maraqlıdır. Şaquli rizalitlərin itiuclu frontonlar və bölmələrlə, çoxpilləli və səkkizguşəli piramida şəklində olan qüllələrlə ahəngdar şəkildə təcəssümünü taparaq binanın parlaq siluetini aşkara çıxarır. İri həcm dinamikası küncün bütün məkan strukturuna işləyərək özünəməxsus memarlıq kompozisiyası yaratmışdır.

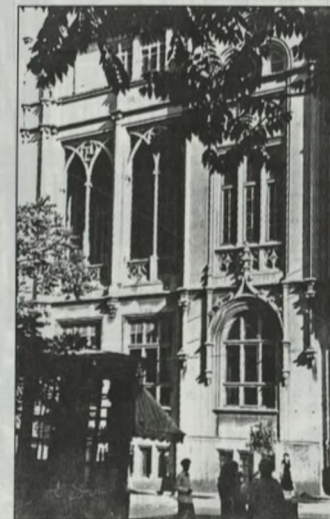
Şaquli bölünmələr və zirvədə iti üçbucaqlı frontana malik portal kənarı İ.Ploşkonun qülcü və qalxanlı cəngavərin yerləşdiyi kapitellə birlikdə tilli sütunlar formasında dayaqla nəzərə çarpırlar.

Binanın künc hissəsi təkcə Bakı zəminində memarlıq qotikasının işlənməsinin təzahürü

deyildir, burada həm də tarixi motivlər iştirak etmişdir. Memarın daş üzərində dərinlən həkk olunmuş bədii keyfiyyətlərdən geniş istifadə etdiyi sarayın üslubu onun mahiyyətini müəyyənləşdirmişdir.

Sarayın interyeri də çox təsiredici və maraqlıdır. Ön giriş qapısı klassik qaydada işlənmiş konik pilyastrlarla, barokko üslubu motivləri ilə zəngin olan yarım dairə görünüşlü tağlara və karniz elementlərinin keçdiyi yapma naxışlı tavana malik olan salona açılır. Giriş pilləkəninə dekorativ dayaq sütunları ilə xüsusi olaraq keçidi təmtəraqlı surətdə həll edilmişdir. Birmarşlı pilləkən aralıq meydançadakı tağdan keçərək davam etdirilir. Zəif pəncərə açırmaları ilə işıqlanan giriş pilləkənlərinin hər iki tərəfində dairəvi formalı foye başlanır. Bu interyerdə dəbdəbə və təmtəraq birləşərək xüsusi məna kəsb edir. Dairəvi balyustradanın ardınca yarım dairəvi profilə malik dərin qapı açırmaları ilə tamamlanmış foyenin divarları korinf pilyastrlarına bölünmüşdür.

Pilyastr üzərindəki bəzəkli karniz çox zəngin olan tavana keçmişdir, daha sonra yarım dairə

rəvi tavanın ətrafında çoxsaylı motivlər təsvir olunmuşdur. Yapma işi foyenin aşağı hissəsi ilə ahəngdarlıq yaradaraq keyfiyyətli fəza-məkan mühitinə, memarlığın lirikasına, gözəlliyə və ecazkarlığa çevrilmişdir. Zallar, qonaq otaqları da barokko üslubu ruhunda çoxlu yapma elementlər ilə işlənmişdir, yalnız kitabxana qotik üslub istiqaməti almışdır.

Planlaşdırma nöqtəyi-nəzərindən də saray həmçinin maraqlı şəkildə işlənmişdir. Xüsusən ikinci mərtəbədə altıguşəli formalı zal diqqəti cəlb edir. Oradan foyeyə üçmarşlı giriş pilləkənləri açılır. Böyük zaldan başlayaraq fasadın qərb hissəsinin bəzəyi olan dəbdəbəli qotik tağlı lociyalara malik orta böyüklükdə zallar antilada sistemi ilə düzülmüşdür. Otaqlar və digər xidməti yerlər koridora tərəf yönəldilmişdir, eyni zamanda onların böyük olmayan həyət sahəsi və doktor döngəsinə çıxışı olan yaşayış korpusu ilə əlaqəsi vardır. Üçüncü mərtəbəyə çıxmaq üçün əsas giriş hissə ilə əlaqəsi olmayan ikimarşlı pilləkənlər vardır.

İ.Ploşkonun sifarişçiləri məşhur Bakı milyonçuları idilər, onlar tələb edirdilər ki, yaşayış və digər binaların memarlığı onların imiclərinə uyğun olsun. Neft sənayesində olduğu kimi, tikintidə də rəqabət var idi və memarlar öz sahiblərinin sərəfçülərini ödəyirdilər.

İ.Ploşko fransız qotikası üslubunda olan "Murtuza Muxtarovun Sarayı"ndan sonra tanınmış Bakı varlısı Kərbəlayi İsrail Hacıyevdən Şamaxı küçəsi, 12-də malikanənin (1910-1912) tikinti layihəsi üçün sifariş aldı. Bina adı şəhər tikintisinə daxil edilmişdi, lakin Avropa ölkələri ilə tanış olan iddialı sahibkar öz malikanəsinin memarlığına başqa cür münasibət tələb edirdi.

Fasadın ümumi kompozisiyası öz iri hissələrinin modelləşdirilməsi ilə klassik bölünmə ənənələrinin pozulduğunu göstərir. Fasadın tikintisi həcmın işıq-kölgə vasitələri ilə həll olunmuşdur, kompozisiyanın sxemi kifayət

qədər dinamikdir və parlaq modernə xas olan cizgilərə malikdir. Fasadın aydın cizgiləri yeni memarlıq formalarının gözəl və mənalı başa düşülməsinə imkan verir. Fasadın kompozisiyası rizalitlərin iki qülləvari ucları ilə, modern üslubunda mərtəbə açırımları və yandan görünüşü, hissələrin zənginliyi ilə xüsusi memarlıq dünyası yaratmışdır. Fasadın orta hissəsində rizalitlərin şaquli olması, bölünmələrin perspektivliyi pəncərələrin tağ açırımlarına çevrilərək, karnizin yumşaq ayrıxətli bölünməsi ilə boşluğa keçmiş və yaşıl rəngli dekorativ kərpicdən istifadə olunmuşdur. Bu üsul Telefonu küçəsi, 10-da da istifadə olunmuş və İ.Ploşko bunu bir daha həvəslə tətbiq etmişdir.

Mərkəzdən və rizalitlərdən qurulmuş ümumi memarlıq kompozisiyası düzgün pro-

fil verilmiş qüllə üzərində bölünür. İ.Ploşko bu kontekstdə də öz modern motivlərini müəyyən-ləşdirir. Onun bütün üsul istiqamətlərində öz dəst-xətti vardır. Mərtəbənin planına uyğun olaraq sol rizaliddə sahibin kabineti yerləşir və nəhəng tağ açırımlarının şaquli şəkildə üç hissəyə bölünməsi ilə çıxış edir. Qəbul olunmuş üsul anbar mərtəbəsinə qədər onun öz qərarıdır. Fasadda tağ açırımları yastı camaxatanlar ilə müqayisədə işıq-kölgə sayəsində canlanır. Kabinətdən balkona çıxış eninə qədər dinamik daş kronşteynlərlə saxlanır. Fasad tağları altında naxışlı kəmərlə müşayiət olunur, lakin tağlar üç növdən ibarətdir. Formasına görə memara məxsus müstəqilliyə, gözəl müxtəlifliyə malik olan rizalit tağları fasadın giriş zalının mərkəzində isə yarım dairəvidir. Tağ haşiyələri tək-tək kəs-

mə naxış motivləri almışlar. Memar hətta böyük olmayan açırımlara da dinamika daxil etmiş, tağların yuxarısını təmiz saxlayır və fasad üzərindəki hissələrdə təzadlı əlaqələr iştirak edir.

Ön giriş qapısı heraldika embleminə malik mürəkkəb nəfis kəsmə ilə portal kompozisiyasıdır. Bakı varlıları avropalıları yamsılayaraq öz monoqramlarını təşkil etmişlər və buna bir çox evlərdə rast gəlmək mümkündür. Portal üzərində kronşteynli balkonlarla divar açırımları ibarətli tağ ilə, təmiz divarlardan sonra şarlı dekorativ piramidalar ilə işlənmişdir. İ.Ploşko onları budaq şəklində modern üslubda naxışlarla bəzəmişdir. Onların üstündə isə refle edilmiş piramida şəkilli çadır yüksəlir.

Tağların, timpanların, ayrı-ayrı memarlıq detallarının daş üzərində motivlərin dərin qa-

bariç oyma ilə əla işlənməsi Bakı moderninin beton və suvaqdan ibarət Moskva və Peterburq modernlərindən fərqləndirir. Fasadın plastikası pərvaz xəttində möhkəm açıqların və divarların modern memarlıq detalları ilə həll edilməsi ilə davam edir.

Mərmər giriş pilləkənləri, pərvazların zərif səciyyəli cizgiləri və vitrinli qapıları olan interyerlər az təsiredici deyildir. Xüsusilə kabinetin bəzəkli tavanı diqqəti cəlb edir. Hacıyevin yaşayış evinin memarlığı Bakı moderninin və İ.Ploşkonun yaradıcılığının himnidir. Hacı Zeynalabdin Tağıyevin tikilməkdə olan müsəlman Qızlar məktəbinin binası (1898-1901-ci illər) ilə yanaşı və eyni vaxtda Qoslavski 1898-ci ildə bazarın layihəsini hazırlamışdır. Nikolayev küçəsinin perspektivini nəzərə alaraq bazar tikilmədi. Şəhər Duması belə hesab edirdi ki, mərkəzi magistral ticarət sıralarının yeri deyildir. Sahə on il ərzində Bakı milyonçusu Ağa Musa Nağıyevin sifarişi ilə oğlu İsmayilin xatirəsinə (1875-1902) orada şəhərin ən yaxşı binalarından biri olan "İsmailiyyə" ictimai-xeyriyyə binası tikilənədək boş qaldı. Layihə mülki mühəndis İ.Ploşko tərəfindən hazırlandı və tikildi (1901-1913-cü illər). Bu binanın layihəsinə maraq o qədər idi ki, onu şəhər köşklərində satmaq üçün yerli mətbuatda dərc etdirdilər. İlk daşın təmələ qoyulması böyük kütlənin və Bakı milyonçuları Hacı Zeynalabdin Tağıyevin, Şəmsi Əsədullayevin, Murtuza Muxtarovun, İsa bəy Hacınskinin, Aşurbəyovların, Dadaşovların və başqalarının iştirakı ilə 1908-ci il dekabrın 21-də təşkil edildi. Bina tikintisi 1913-cü ildə tamamlanmışdır.

1890-cı illərin başlanğıcında Nikolayev küçəsinin (3 hektar sahə) nizamlanması layihəsi yerinə yetirildi. Bu küçə bütünlüklə Qubernatorun evi, şəhər Duması və İdarəsi, realnı məktəb, məscid və ticarət cərgələri kimi inzibati-ictimai idarələrə verildi. 1893-cü ildə Cümə məscidinin tikintisi üçün sahə hazırlanmasına başlandı.

Məscidi fontanları və hovuzları olan parkda yerləşdirmək nəzərdə tutuldu. Bakı müsəlmanları məscidin yaşıllıqlar, fontanlar və şəffaf sulu hovuzlar arasında gözəl mənzərəli memarlıq mühitinin təmsil edildiyi İstanbul, Təbriz, İsfahan və başqa şərq şəhərlərindəki məşhur mə-

cid nümunələrini təkrarlayan dini ansambl yaratmaq istəyirdilər.

Qonşu küçədə Aleksandr Nevski kilsəsinin tikilməsi Cümə məscidinin tikinti tələyinə də öz təsirini göstərdi. Onun tikilməsi rus hakimiyyət nümayəndələri tərəfindən qadağan edildi, onlar kilsə ilə yanaşı ayparalı minarələrin ucaltmasını istəmirdilər.

5 noyabr 1896-cı ildə Cümə məscidinin inşası üçün ayrılmış yer Hacı Zeynalabdin Tağıyevin Qızlar məktəbinin tikilməsi üçün verildi.

"İsmailiyyə"nin binasının yerləşdiyi sahə küçənin quruluşunda şəhərsalma cəhətdən əlverişli idi, memarlıq planında mühüm yer tuturdu. Venetsiya qotikasında tikilmiş möhtəşəm "İsmailiyyə" çox plastiki və əla şəkildə işlənmişdir. O, insanda yüksək hisslər, memarın ustalığına və daşçıların sənətinə heyranlıq yaradan ahəngdar bədii əsər, əsl memarlıq simfoniyasıdır. Bina düşünülmüş həcm-məkan həllinə malikdir. Birinci mərtəbədə korpusun eninə çıxışında uzun dördbucaqlı formada vestibül yerləşir, daha sonra iri ionik sütunları olan foye açılır, ondan sonra geniş mərkəzi üçmarşlı giriş pilləkənləri gəlir. Foyenin künclərində qapalı ikimərşli pilləkənlər yerləşir. Giriş pilləkənlərinə paralel olaraq xidməti otaqlar yerləşir.

İkinci mərtəbəyə giriş pilləkənləri ilə çıxış klassik qaydada "şəkillərlə" müşayiət olunur və ümumi həcm məkanında iştirak edir.

Qeyd edilməlidir ki, binanın fasadı Venetsiya qotikası üzrə tərtib olunsada interyerin üslub proqramı Avropa klassikasına daha yaxındır və bu ikinci mərtəbənin nəfis memarlıq həllində zərif aydın cizgilərə malik yaraşığı sütunları arasındakı düzbucaqlı məkanda memarlıq forma və üsullarının nəcibliyi açıq duyulur. Burada qotikanın iti formalarının dinamikası memarlığın tamamilə fərqli təzahürləri ilə əvəz olunur. Proporsiyaların incəliyi və memarlıq element və detallarının cizgilərinin sərtliyi baxımından burada imperiya dövrü Romasının əks-sədası eşidilir. İ.Ploşko sarayın interyerində memarlıq sənətinin bədii incəlikləri baxımından öz istedadı qarşısında yeni imkanlar açmışdır.

Bu yaxınlarda Ağa Musa Nağıyevin nəvəsi Dilarə Nağıyeva tərəfindən nəşr olunmuş "Ağa

Musa Nağıyev haqqında xatirələr və faktlar" kitabında "İsmailiyyə"nin tikilməsi barədə bir sıra məlumatlara yer verilmişdir. Lakin kitabda verilən məlumatlar səthi xarakter daşıyır və tarixi hadisələrin həqiqi mahiyyətini əks etdirmir. Xüsusilə Ağa Musa Nağıyevin Venesiya səfərini, sonralar İ.Ploşkonun "Kontarini" sarayının memarlıq xüsusiyyətlərini öyrənmək və onun tim-

salında "İsmailiyyə"ni yaratmaq məqsədilə 3 il müddətinə bu şəhərə göndərilməsini təsdiqləyən heç bir dəlil mövcud deyildir. Bununla belə kitabdən bir sıra maraqlı məlumatlar əldə etmək olar.

Dünyanın Florensiya, Roma, Paris, İstanbul kimi məşhur şəhərləri haqqında Budapeştdə macar dilində çap olunmuş kitablar silsiləsindən Venesiya haqqında kitabı (1979) nəzərdən keçirdim. Bu kitabda Venesiyanın memarlıq abidələri haqqında zəngin məlumat təqdim olunmuşdur. "Canale Grande"də (Böyük kanalın sahilində) 10 ədəd Palazzo (saray) yerləşdiyini müəyyənləşdirdim: Contarini delle Figure (s. 14, № 4), Contarini Ca Corfi (s. 143, № 16), Contarini degli Scrigni (s. 143, № 17), Contarini dal Zaffo (s. 143, № 20), Contarini Fasan (s. 156, № 17), Venier Contarini (s. 156, № 18), Correr-Contarini (s. 95, № 9), Contarini dei Cavalli (s. 118, № 18).

Palazzo Contarini delle Figure Böyük Kanalda, "İsmailiyyə" isə, şəhərin baş magistralı Nikolayevski küçəsində yerləşir. Hər ikisi üstün mövqə tuturlar. Xüsusi nəzərə çarpdırılmış, güclü profil verilərək azacıq fasadın dərinliyinə bətrilmiş ilk beş ədəd tağla birlikdə "İsmailiyyə" daha monumental və miqyaslı tikilidir.

Fasadın memarlıq kompozisiyasının inkişafı şaquli xətt üzrə yan rizalitlər şəklində ardıcıl səciyyəvi xüsusiyyətə malikdir. İ.Ploşko öz ya-

radıcılığında bu üsula tez-tez müraciət etmişdir. Fasadın hədsiz dərəcədə plastik işlənməsi ona xüsusi gözəllik və rəvnəq qatır. Burada təsadüfi memarlıq üsul və formaları müşahidə olunmur. Həcmli kütlələr, fasadın ümumi memarlıq kompozisiyası ilə ahəng təşkil edən üfüqi və şaquli

hissələrin itiliyi – bütün bunlar klassik qanunauyğunluğa əsaslanır.

Çatma tağların üstünlük təşkil etməsi binanı yerli mühitə daha da yaxınlaşdırır. Fasadın daxilində anaxronizm hiss olunmur. Çünki orta əsrlərdə əvvəlcə ərəblər sonra isə türklər tərəfindən

zəbt olunmuş İtaliya sahilləri italyalı arxitektora memarlıqda qotika üslubunu formalaşdırmaqda ilham mənbəyi rolunu oynamışdır.

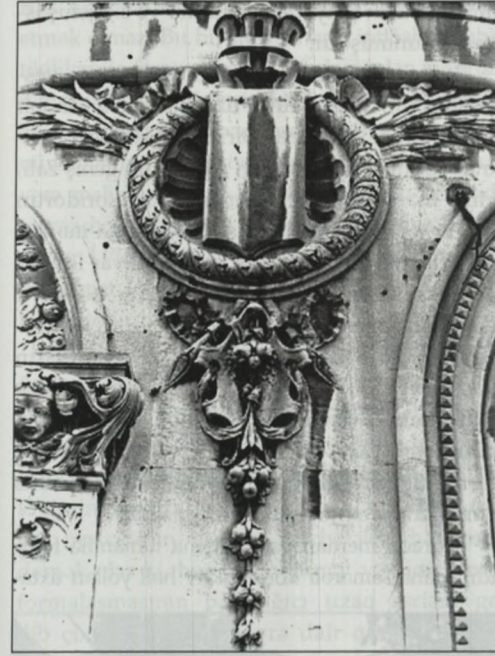
Gözəl rəsmlərlə bəzədilmiş həcmli çatma tağlardan ibarət birinci mərtəbə formaların monumentallığını yüngülləşdirən və onlara yeni motivlər qatan dayaq tirləri vasitəsilə hissələrə bölünmüşdür. Sarayın əsas giriş qapısı memarlıq ünsür və detallarının möhtəşəm kompozisiyasını təşkil edir. Giriş tağı heykəl başlıqlı pilyastrlara söykənir. İ.Ploşko fasada plastik görkəm verməkdən ötrü daş üzərində dərin oymalardan istifadə etmişdir. O bunu daş memarlığı sənətindən əxz etmişdi və əsərlərində ondan bədii ifadəlik əldə etmək üçün məharətlə istifadə edirdi. Tağlı timpan meyvə təsvirli na-

xışlarla bəzədilmişdir. Qəsr daşına gəldikdə isə o, üzərində Roma dövrü kişinin başı təsvir olunmuş bütöv daş blokdan mükəmməl şəkildə hazırlanmışdır. Gözəl cizgilərə malik dalğalı saçlar iri göz və düz burunlu enli alını örtür. Qalın dodaqlar, yaraşlıq saqqalla birləşən bıqlar gözlərini uzaq ənginliklərə dikmiş cəsur döyüşçü obrazı yaradır. Onun heykəl formasında yonulmuş başı yaxınlıqdakı relyef elementləri ilə ahəng təşkil edir. Güclü cızılmış qaytanabənzər yarım daş tağı ilə biza intibah dövrü motivlərini xatırladır. İnqilabaqədərki dövrdə bütün memarlıq üslublarının çiçəkləndiyi bir vaxtda Bakı məhəllələrinin tikintisi prosesinin gedişində onun yaradıcılığı Şərq və Qərb motivləri ilə müşayiət olunmuşdur. Memar çatma tağların ritmini ardıcıl struktura çevirmək və onu plastik ünsürlərlə möhkəmləndirmək istəmişdir. Ona elə gəlirdi ki, İsmayılın xatirəsi memarlıq nöqtəyi-nəzərindən layiqincə yad olunmamışdır. Buna görə də o, birinci mərtəbədə tağların arasında akant yarpaqlı, heraldik emblemlə və taclı çələng formasında relyef formasında təsvir olunmuş iri dairəvi dekorativ motivlər yerləşmişdir. Ağa Musa Nağıyev əsilzadə ailəsindən olmasa da, sahib olduğu milyonlar ona bu cür üslub elementlərini tələb etməyə imkan verirdi.

İkinci mərtəbəyə keçid üfqi hissələrin geniş zolağı ilə müşayiət olunur. Bu fasadın kompozisiya quruluşunda yeni bir səhifə açmağa imkan yaradır. Burada Contarini delle Figure sarayından bir hissə öz əksini tapmışdır. Həmin dövrdə memarlar təbii materiallardan və memarlıq abidələrinin uvrajlarından həvəslə istifadə etmişlər.

Buna qədər dini tikililərin inşası təcrübəsində bu cür üsullara rast gəlinməmişdi. Məlumdur ki, italyan intibahının, xüsusilə də A.Palladionun yaradıcılığının dərin bilicisi memarlıq akademiki İ.V.Joltovski hələ inqilabdən qabaq Moskvada Palladionun şah əsərlərindən birini eynilə təkrarlayaraq layihələşdirmiş və tikmişdir.

Venesiya Palazzolarında iti uclu çatma tağların kompozisiya üsulu dairəvi forma ilə əvəz olunur. Bu bütün variantlarda müşahidə olunur. İ.Ploşko arxasında binanın akt zalının yerləşdiyi İsmailiyyənin ikinci mərtəbəsinin fasadında maraqlı memarlıq kompozisiyasından müvəffəqiyyətlə istifadə etmişdir.

Çox gözəl kapitellərə malik sütunların saxladığı güclü profil verilmiş altı tağ açırının ritmi fasadda xüsusi bədii ovqat yaradır. Onların arxasında isə məhəccər və qotik formalı pəncərə çərçivələri yer alır. Tağ sıralarının arxasında miqyaslı dairəvi formalar vahid ahəngdar struktur təşkil edərək memarlıq kompozisiyasında üstün mövqə tuturlar. Qotik motivlərin mənzərəli düzülüşü və yüksək plastikasi çevrəsi aydın cızılaraq azca profil verilmiş dairəvi cizgilərə malik qotik məhəccərə yaxınlaşaraq xüsusi müstəqil mənə kəsb edir. Zəif ifadə

olunmuş pərvazın altında siluet səciyyəli dekorativ elementlər özünəməxsus olaraq fəal təsir göstərirlər. Bütün parametrlərə görə gözəl olan rizalitlər tağ sırasının əsas saxlayıcı elementi olaraq portal kompozisiyası rolunda çıxış edir. Rizalitin perspektiv çatma tağı memarlıq-dekorativ formada işlənmişdir. Tağın timpanına ümumi memarlıq repertuarında xüsusi mövqə tutan ornamental çiçək motivləri daxil edilmişdir. Memar İ.Ploşko fasadın həllində qaytan elementlərindən çox istifadə etmişdir. Bu element sütunların kapitelləri vasitəsilə bir-birindən ayrılan portal tağlarında da istifadə olunur, daha sonra isə bazaya kimi davam edir. Əsas perspektiv tağlar kapitel səviyyəsində pilyastrlara söykənir. Burada memarlıq detallardan ibarət tam bir dəstə formalaşmışdır.

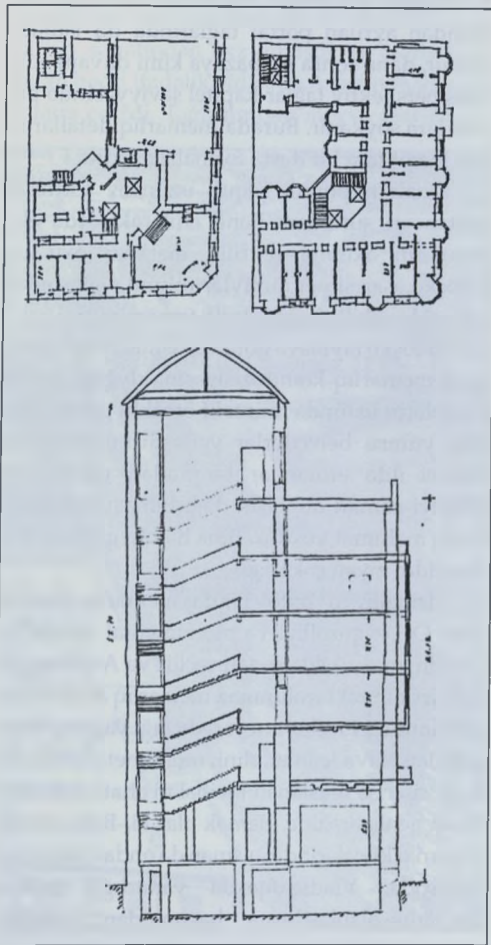
Rizalitin portalı şaquli uzunsov formada qaytanvari sütunlara bənd edilərək xırda elementlərin axınına çevrilir, mərkəzi oxu isə İ.Ploşko əsas siluet motivlər rolunda çıxış edən piramida şəkilli frontonlarla tamamlayır.

İ.Ploşko layihəyə görə və "İsmailiyyə" binasının memarlıq kompozisiyasına uyğun olaraq rizalitlərin üstündə müxtəlif örtüklü günbəzləri olan yumru belvederlər yerləşdirmişdir. Bina 1918-ci ildə ermənilər tərəfindən gülləbaran edildiyi zaman bunların dağıdılması haqqında dəqiq məlumat yoxdur. Bina həmin gülləbarandan ciddi ziyan çəkmişdi.

"İsmailiyyə" bütöv bir daş memarlıq poemasıdır. O, öz gözəlliyi və monumental siması ilə şəhərin ətraf tikililərindən seçilir və Azərbaycan milli irsinin təkrarlanmaz memarlıq abidəsi hesab olunur. İ.Ploşkonun yaradıcılığı yaşayış binalarından əlavə ictimai, dini, monumental tikililəri, fərdi, sifariş əsaslanan layihələri əhatə etmişdir. Onun geniş ərazidə, demək olar ki, Bakının bütün tarixi küçələrində, qismən də ondan kənarında, Şamaxıda, Vladıqafqazda yaratdığı tikililər memarlıq-planlaşdırma baxımından olduqca

yüksək əhəmiyyətə və məzmununa malikdir. Ploşko İosif Qoslavskidən sonra həmin dövr Bakısının ən istedadlı və məhsuldar memarı olmuşdur.

“Yeni Avropa” mehmanxanasının binası 1913-cü ildə Ağa Musa Nağıyevin sifarişi ilə memar İ.Ploşko tərəfindən Qorçakovski küçəsi, 13 ünvanında, Nəzarət döngəsinin küncündə inşa edilmişdir. Mehmanxana dörd ədəd lift, sanitariya-texniki avadanlıqlar, buxarlı qızdırıcılar, qapalı elektrik naqilləri ilə təchiz olunmuşdur. Binaın daşıyıcı konstruksiyası qismində də-

mir-betondan (dayaqlar, örtüklər və s.) geniş istifadə olunmuşdur.

Lift və pilləkənli xoll küncdəki geniş vestibülə açılır. Yastı damın üzərində açıq səhnəli yay restoranı yerləşirdi. Birinci mərtəbədə içərisində xidməti otaqlar olan restoranın geniş zalı, ikinci mərtəbədə nömrələr (otaqlar) koridorun hər iki tərəfində yerləşmişdir. Kəşimə mərkəzində lift və mərtəbələrdə kiçik xoll var idi. İki otaqlı nömrələr küçəyə, bir yerliklər isə quyu üslublu həyatə baxırdı.

Həcmnin uğurlu memarlıq həlli eyvanların plastikliyi və köndələn erkerlərin ritmi sayəsində mümkün olmuşdur. Üçüncü mərtəbədəki yarım dairə yastı taxçalar və yonulmamış daşla hörülmüş kürəkçilər müəllifin order sistemində maraqlı və meylindən xəbər verir.

Burada memarlığa yanaşma tamamilə fərqlidir, daha səmərəli konstruktiv həll yolları axta-

nılır. Mehmanxana binasını kəskin modernə aid etmək olmaz. Bu bir növ şəhərin intibah üslublu tikililərinin fonunda xüsusi ifadəlilikdən məhrum olmayan gələcək konstruktivizmin əks-sədasıdır. Mehmanxana inqilabaqədərki memarlığın parlaq nümayəndəsi İ.Ploşkonun yaradıcılığında xüsusi yerə malikdir. Onun hər bir əsəri ayrı-ayrılıqda memarlıq abidəsi və milli irsin ayrılmaz hissəsi sayılır. İ.Ploşko yaşayış binaları ilə yanaşı həm də müsəlman və xristian dinlərinə aid ibadət evlərinin layihələşdirir və tikirdi.

Şamaxı Cümə məscidi təkcə İslam memarlığının VIII əsrə aid ən qədim abidələrindən biri kimi tarixi əhəmiyyət baxımından deyil, həmçinin özünəməxsus daxili planlaşdırmasına görə də Zaqafqaziyanın ən görkəmli dini tikililərindən biri idi. XIX əsrə qədər Şamaxı Cümə məscidinin tikilmə mərhələləri haqqında demək olar ki, heç bir məlumat yox idi. Onun formalaşmasının başlanğıcı uzaq əsrlərə gedib çıxır və həmin dövrə dair qrafik və tekst sənədləri mövcud deyildir. Şamaxı və Dərbəndin tarixini araşdıran tədqiqatçılar bir qayda olaraq bu məscidin adını çəkməmişlər. Halbuki, Şamaxı şəhərinin tarix və mədəniyyəti bilavasitə onunla əlaqədardır. Təbii ki, ərəblər başlanğıcda şəhərdə bir hücrədən ibarət üzü Məkkə istiqamətinə yönəlmiş mehrablı kiçik məscid tikmişlər.

Məlumdur ki, ərəblər öz fəaliyyətlərinin başlanğıcında yerli sənətkarların xidmətindən geniş faydalanmışlar. Həmin ustalar da öz növbəsində peşə fəaliyyətlərini yerinə yetirərkən təhtəşür olaraq yaratdıqları tikililərdə məlum və ənənəvi tikinti-memarlıq üsullarının yayılmasında iştirak etmişlər. Bu şərtlər, həmçinin regional və iqtisadi imkanlar İslam memarlığında yerli müstəqil məktəb və istiqamətlərin meydana çıxmasına müsbət təsir göstərmişdir.

Şamaxı məscidinin ilkin özəyinin memarlıq həlli və həcm ifadəsi yəqin ki, günbəz üs-

lublu dam örtüklərindən istifadə nəticəsində müəyyən edilmişdi. Bu yerli tikinti-quruculuq üsulları və şəbəkəsiz tağlı taxtapuşların hazırlanması üçün əlverişli olan material-əhəngdaşı tərəfindən şərtləndirilirdi. Tamamilə təbii ki, bu qədim ənənələrə malik üsuldan tağlı dam örtüyünə malik yaşayış evlərinin və ictimai binaların tikintisində geniş istifadə olunmuşdur.

Hər halda şəhərin tikintisində yeni üslublu dini səciyyəli binaların meydana gəlməsi məscidin ətrafında bütöv bir kompleksin və bu sahənin Şamaxının ictimai-ticarət mərkəzinə çevrilməsinin başlanğıcını qoymuşdu.

Bizə gəlib çatmış Şamaxı Cümə məscidi XX əsrin əvvəllərində məscidin köhnə bünövrəsi üzərində tikilmişdir ki, bu da bizə onun qədim planlaşma təşkilini öyrənməyə və müəyyənləşdirməyə imkan verir. Çünki, “Şəriət qanunlarından birində məscidlərin inşası zamanı onların ilkin plan quruluşunu maksimum dərəcədə qorumaq haqqında göstəriş mövcuddur.”

Şəriətin bu qanununa sonrakı əsrlərdə, yəni on əsrdən çox zaman kəsiyi ərzində ciddi riayət olunduğunu fərz etsək, bu o deməkdir ki, biz cüzi təhrifləri nəzərə almasaq olduqca qədim tarixə və orijinal kompozisiya təsirinə malik planlaşma həlli ilə qarşı-qarşıyıyıq.

Planda düzbucaqlı, uzununa 47 metr, eninə 28 metr sahəsi olan məscid açıq açırımlar vasitəsilə bir-birilə birləşən üç müstəqil kvadrat hissədən ibarət geniş zala malikdir. Məscidin planlaşdırması əsas etibarilə eyni dövrdə inşa olunmuş (VIII əsr) Dəməşqdəki Əməvi məscidi və Kordobadakı böyük məscidin məşhur ərəbsayağı planlaşdırmasını xatırladır. Bu cür planlaşdırma binanı ümumilikdə tikilinin memarlıq və konstruktiv mahiyyətini pozmadan mərkəzi oxdan hər iki istiqamətə genişləndirməyə imkan verir.

Planın ümumi sxemi baxımından Şamaxı Cümə məscidinə Dərbənd və Dağıstandakı

Cümə məscidləri daha yaxındır. Daxili məkanın üç hissəyə ayrılmasına görə Şamaxı Cümə məscidi Orta Asiyanın (XI-XII əsrlər) bəzi məscid-namazgahlarına bənzəyir. Bu da öz növbəsində müsəlman şərq ölkələri arasındakı qohumluq əlaqəsini və qarşılıqlı təsiri bir daha təsdiqləyir.

Eyni zamanda, bu üslublu məscidləri və həmin dövrün Cümə məscidlərini nəzərdən keçirdikdə aydın olur ki, planlaşdırma həlli baxımından zahiri oxşarlıq olsa da, dini tikili olaraq onların konsepsiyaları Şamaxı Cümə məscidində qətiyyətlə təkrarlanmır.

Cümə məscidinin müstəqil bölmələr formasında üç hissəli daxili məkanının planlaşdırma quruluşu öz məhrabı olan ayrıca özəyin inkişaf etdirilməsi ideyasını davam etdirmişdir. Bir-birinə bitişik arakəsmələrlə ayrılmış üç həmhüdüdü zal vahid həcm tərkibində yerləşdirilmişdir. Hər üç zalda dəqiq mərkəzi ox boyunca Məkkəyə tərəf yönəldilmiş məhrab vardır. Bu dini tikililərin inşası təcrübəsində indiyədək rast gəlinməmiş üsul idi.

Mətnin müəllifi yaxınlarda "Qahirə: Şəhərin 1000 yaşı var" adlı kitabda aşkar etmişdir ki, Əhməd bəy Tulunun "beş portik (sütunlu eyvan) və beş məhrablı" məscidi hər hansı bir plana malik olmamışdır.

Məscid xəlifə Vəlidin qardaşı, VIII əsrdə Şirvan və Dağıstanı fəth edərək bu ölkələrdə İslamı yaymış Əbu Müslümün hakimiyyəti dövründə inşa olunmuşdur. Yəqin ki, Şamaxı Cümə məscidinin planlaşdırma strukturunun formalaşması orta əsr Azərbaycanında (XII-XIII əsrlər) mədəniyyət və incəsənətin çiçəklənməsi dövründə tamamlanmışdır. Zalların hər biri ayrıca təyinat üzrə istifadə edilmişdir. Ehtimal etmək olar ki, həmin vaxtdan etibarən (XII-XIII əsrlər) yenidənqurma, bərpa və əsaslı təmir işləri ilə əlaqədar memarlıq-quruculuq üsulları istisna olunmaqla, Cümə məscidinin planlaşdırılma sistemində əhəmiyyətli dəyişikliklər baş

verməmişdir. "Tikilinin tarixinin müəyyənləşdirilməsi ilə bağlı təəssüfləndirici hal budur ki, yanğın zamanı (1918-ci il) məscidin köhnə binasındakı üzərində qədim yazılar olan daşlar da məhv olmuşdur".

Lakin biz Şamaxıdakı Cümə məscidinin tikilmə tarixini üzə çıxaran çox qiymətli və əhəmiyyətli məlumatlar əldə etmişik. 1902-ci il zəlzələsindən sonra şəhər xüsusi komissiya tərəfindən nəzərdən keçirildi. Komissiya belə bir dağıntının səbəbini aşkara çıxarmağa çalışırdı. Elə o zamanlarda Tiflisdən gələn geoloq şahzadə Şalkuli Qacar ərəb yazısı ilə müəyyənləşdirdi ki, Cümə məscidi müsəlman tarixi ilə 126-cı ildə yaranmışdır. Beləliklə aydın oldu ki, Şamaxı Cümə məscidi bizim təqvimlə 743-cü ildə tikilmişdir və Zaqafqaziyada Dərbənd məscidindən (734-cü il) sonra ən erkən məsciddir.

Cümə məscidinin Şamaxının planlaşdırılmasında və tikintisində tarixi abidə kimi əhəmiyyəti hamı tərəfindən qəbul olunmuşdur və Qafqazın ali hakimiyyət orqanlarının diqqət mərkəzində idi. Bunu general-leytenant Yermonovun knyaz Mədətova yazdığı məktub da təsdiq edir. O yazırdı: "Ərzaqları böyük məsciddən başqa yerlərə təcili şəkildə daşımaq haqqında göstəriş vermək lazımdır. Zabit-mühəndisə təklif olunsun ki, təmir üçün lazım olan şeyləri aydınlaşdırıb dəqiq planlar hazırlasın və mənə göndərsin".

1859-cu ildə Şamaxıda inzibati-ticarət mərkəzinin adı əyalət şəhərinə çevrilməsinin başlanğıcını qoyan dəhşətli zəlzələ baş verdi. Zəlzələdən sonra Şamaxının bərpasında, düzgün təşkil olunmuş məhəllələrin tikintisində və onun planlı strukturunda saxlanılmasında böyük xidmətlər quberniya və şəhər memarı Qasım bəy Hacıbababəyova (1811-1874) məxsusdur.

1902-ci ildə növbəti iri zəlzələ Şamaxıda böyük dağıntılar yaradaraq məscidə də ziyan vurana qədər özünün kompozisiya mərkəzi kimi

əhəmiyyətini saxlayan Cümə məscidi kompleksini həcm və silueti ilə şəhər üzərində ucalırdı.

1903-cü ilin oktyabr ayında Cümə məscidinin bərpası üçün ianə toplamaq üzrə Komitə təşkil olundu. Komitə qarşısında əsrlər boyu Şirvanın mövcudluğunun və böyüklüyünün simvolu olan yarıyuq məscidin qorunması kimi məsuliyyətli vəzifə dururdu. Ölçmə çertyojları və başqa materiallar olmadığına görə onu tam bərpa etmək mümkün deyildi. Başqa bir yol qədim bünövrəni saxlayaraq yeni Cümə məscidi tikmək idi. İnteryerini daxili məkana plastika cazibədarlığı, yüngüllük və perspektivlər verən tağlar, freska və arabeskalar bəzəyən, Şərqi bir çox dini tikililərdən fərqlənən məscidi unikal memarlıq abidəsi kimi qiymətləndirməyən Komitə təəssüf ki, bu ikinci variantı seçdi. 1902-ci ildə 215-ci sayında "Kaspi" qəzetinin müxbiri "Şamaxı" məqaləsində yazırdı: "Məscidin hətta dağıntıları da özünə hörmət hissi oyadırdı. Ay-

rılmış divarlar başqa tikililərdə olduğu kimi parçalanmamış, onlar yığılaraq bütöv bir daş kimi dururlar".

XX əsrin ortalarında məşhur fransız memar Oqyust Perenin sözlərini Şamaxı Cümə məscidi haqqında da söyləmək olar: "Memarlıq hətta xarabalıqlar içərisində də gözəl olmalıdır". Tezliklə yarıdağıdılmış qədim məscid bünövrəyə kimi söküldü və yeni məscidin tikintisinə başlandı.

Məscidin inşası üzrə Komitə Şamaxıda doğulmuş mülki mühəndis Zivər bəy Əhmədbəyova Cümə məscidinin yeni binası üçün layihə hazırlamağı tapşırırdı. O, həm də dağıdılmış binanın cizgilərini saxlamağı və qismən də olsa, bünövrənin qalan hissələrindən istifadə etməli idi. Qızgın tikinti işləri gedirdi. Kürsülük daşı qoyulmuşdu, mərkəzi məhrabın arxa divarı qismən tikilmişdi və yan divarların inşası davam edərək memar və Komitə üzvləri arasında narazılıq baş verdi. İşlər dayandırıldı və Əhmədbəyov tikintini tərk etdi. Komitə məscidin layihələşdirilməsini davam etdirmək xahişi ilə İ.Ploşkoya müraciət etdi. İ.Ploşko Zivər bəy Əhmədbəyovun plan quruluşunu saxlayaraq memarlıq həllinin öz variantını təklif etdi.

Müxtəlif Avropa və tarixi üslublardan istifadə edərək layihələr yaratmağa adət etmiş İ.Ploşko üçün bu adı bina deyildi. Şamaxı Cümə məscidinin layihələşdirilməsi zamanı o mövcud layihə və qismən aparılmış tikinti işləri ilə məhdudlaşmışdı. Məscidin layihəsini tərtib etməmişdən qabaq o, bir daha Bakı və Şamaxının tikililəri ilə tanış olmağa, Şirvanşahlar Sarayı Kompleksinə, Bakı qalası minarələrinə diqqət yetirməyə məcbur oldu. Onlar həmişə yalnız alimlərin deyil, həm də bir sıra Bakı memarlarının tədqiqat mövzusu olmuşdur. Şübhəsiz ki, Bakı forşadtında yerləşən yeni Təzə-Pir məscidi İ.Ploşkonun diqqətini cəlb etməyə bilməzdi. Əlbəttə ki, o, Zivər bəy Əhmədbəyovun Şamaxı məscidinin layihəsi ilə tanış idi. Nəhayət onun

sərəncamında Orta Asiya, Yaxın Şərqlə memarlığının mükəmməl nümunələri - qıvrıqvari iri kitabları var idi. Beləliklə, kifayət qədər əyani vəsaitə, mühəndis və memar-layihəçi təcrübəsinə malik olduğu üçün o zaman sənətkarlar mühitində deyildiyi kimi "Şərqlə" üslubunda layihə hazırlamaq onun üçün çətin deyildi.

Həmin dövrdə Bakıda "Şərqlə" memarlığının müxtəlif trakte və təfsirində inşa olunmuş bir neçə tikili var idi. Milli irsdən tənqidçi şəkildə istifadə gəlmə memarların ciddi öyrənmə predmeti deyildi, həm də o dövrdə Avropa eklektikası və üslubların çiçəkləmə dövrü idi. İ.Ploşko 1909-cu ildə məscidin inşası üzrə Komitəyə ustalıqla hazırlanmış layihə təqdim etdi. Layihədə dini tikili islamın memarlıq obrazlarında öz bədii təəcəssümünü tapmışdı.

Həcm həllinin səciyyəsinə görə ciddi simmetrik kompozisiya sabit tikili deyildi. Baş fasadın çatma tağ sırasının üfqi həcmi üzərində yüngül pavilyonlu açıq balkonlara dayaq olan skalaktit pərvazə qədər get-gedə nazikləşən hündür minarələr mavi səmaya doğru yüksəlir. Minarələrin şaquliliyi gərilməş yay kimi son həddə çatdırılmışdır. Bu memarlıq motivi vasitəsi ilə biz elə bil ki, Şirvanşahlar Sarayı Kompleksinin əks-sədası kimi bir siluet görürük. Siluet kompozisiyası əsas hissələrin həcm modelləşməsinə səbəb olaraq onun keyfiyyət strukturunu müəyyənləşdirmişdir. Planın üç yerə bölünməsi daxili məkanın təzahüründə az rol oynamamışdır. Bu təbii ki, müəlliflər tərəfindən təklif edilmiş üç günbəz şəkildə həcm xaricinin tamamlanmasını xarakterizə edir.

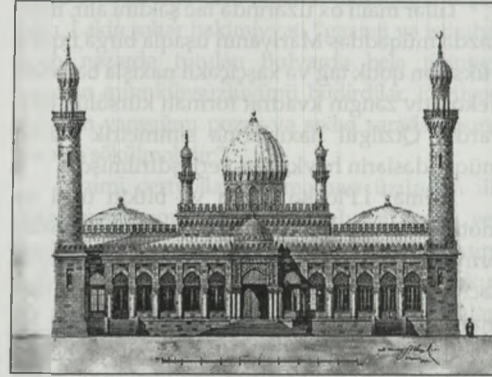
Mərkəzdə üstünlük təşkil edən günbəzə qədər inkişaf etmiş dekorativ qüllələr künclərdə yerləşdirilmişdi. Burada da, lakin başqa bir planda əksliklər ideyası şıxış edir. Orta Asiyanın hündür slindrik təbil üzərində yerləşən kürəşəkilli, tilli günbəzin yan tərəflərində yastı günbəzlər əks mövqedə dururlar.

Həcm kütlələrinin belə traktəsi şəhərin memarlıq-planlaşma strukturunda aparıcı rolunu təyin edən tikintinin mərkəzi ox üzrə həllini parlaq əks etdirir.

Cümə məscidinin həcm-məkan kompozisiyasını tamamlayan enli ön pilləkənin aparıcı üslublaşdırılmış günbəzli portik baş fasadın oxu boyunca yerləşən girişini təşkil edir. Tağlı portikin motivləri Böyük Monqollar erasının hind müsəlman memarlığı nümunələrindən götürülmüşdür. Məscidin ümumi üslubuna yerli koloritin gətirilməsi cəhdlərinə baxmayaraq, eklektika üslubu memarlığı tikili üzərində üstünlük təşkil edir.

Böyük maliyyə vəsaitinin olmaması üzündən məscidin tikintisi ləng gedirdi, lakin minarələr və mərkəzi günbəzdən başqa qurğunun ümumi həcmi tamamlanmışdı. Günbəzlərin konstruksiyası – metal karkas Varşavada sifariş olunmuşdu, o çox gözəl düzəldildiyi üçün məscidin daxili məkanının yaraşığı idi. Məscidin tikintisini başa çatdırmaq mümkün olmadı. 1918-ci ildə vətəndaş müharibəsi vaxtı erməni daşnaklarının törətdiyi yanğından məscid çox ziyan çəkdi. Yeni məscidin binasına əlavə edilmiş qədim kitabələr də məhv oldu.

Qeyd etmək lazımdır ki, məscidin tikintisi zamanı baş fasadın həllində layihədən yayınmalar olmuşdur. Mərkəzi giriş portalında bir-sütunlu tağ sıraları sadələşdirilmiş, onu qoşa sütunlu düzbucaqlı açırmalarla əvəz etmişlər. Aydın ifadə olunmuş mərkəz olmadan açırmaların ahəngi layihə müəllifinin ümid etdiyi kimi kompozisiyanın iti qavrayışını vermirdi. Məscidin siluetinin mühüm elementləri olan minarələr qaldırılmadı, çünki onların yeri təyin edilməmişdi. Ola bilsin ki, vəsaitə qənaət edilməsi bu geri çəkilmələrə səbəb olmuşdu və iş icraçısı Cahangir bəy Sadıqbəyov müəllifin razılığı ilə tikintini bu planda aparırdı. Sütunların, sütun başlıqları hissələrinin əsas elementlərinin

cizgiləri, karnizin həlli və həcmnin tamamlanmasında müəllif fikirlərindən tamamilə istifadə olunmuşdur. Təbii ki, əvvəlki layihədən uzaqlaşma kompozisiyanın memarlıq həllinin keyfiyyətini aşağı salmışdı.

Cümə məscidinin inşası üzrə Komitənin maddi vəsaitlərə qənaət xətinə razılaşıqları gözəl əhəng daşından yüksək səviyyədə istifadə təhrifləri müəyyən dərəcədə ört-basdır edirdi.

Azərbaycan memarlıq tarixində Cümə məscidinin əhəmiyyəti o qədər böyükdür ki, onun memarlıq, arxeoloji və elmi-tədqiqat baxımından diqqətlə öyrənilməsi bu qədim qurğunun tarixi haqqında dolğun təsəvvür yaratmağa imkan verir və həmçinin Şirvan-Abşeron memarlıq məktəbinin bir çox aspektlərini işıqlandırır.

Bakı memarları tərəfindən yaradılmış dini qurğularda həcm kütlələrinin və cizgilərin aydınlığının dolğun əhənginə həmişə nail olmaq mümkün olmamışdır, lakin onların yerli memarlığa forma və motivlərin üslubca yaxınlığı milli özünəməxsusluğunu müəyyənləşdirmişdir. Bakı-Abşeron bölgəsinin memarlığını əks etdirən obrazları Yaxın Şərqlə və hətta Azərbaycanın digər hissələrinin memarlığına aid etmək çətin, çünki onlarda yerli məktəbin üsul və formaları üstünlük təşkil edir. Məscidin layihəsində (mülki mühəndis İ.Ploşko, 1909-cu il) yeni obraz ya-

ratmaq və İstanbul minarə formalarından modern şəkildə istifadə etmək cəhdi müvəffəqiyyət qazanmadı. Qurğulə tikilmədi, ola bilsin ki, memar sifarişçiyə fantaziyalar vermişdir, lakin memarlıq nöqtəyi-nəzərindən məscid sübhəsiz ki, maraqlıdır.

Memar İ.Ploşko Şamaxı Cümə məscidini layihələşdirərkən daha müasir traktədə, yeni memarlıq prinsiplərinə uyğun əks səciyyəli eskiz variantı hazırladı.

1909-cu ildə İ.Ploşko müsəlman ibadətگاهی ilə yanaşı tamamilə başqa memarlıq traktəsində Polşa əsilli vətəndaşlar üçün Kaspi və Merkuri küçələrinin tinində Müqəddəs Mariya katolik kostyolunu layihələşdirmiş və tikmişdir. O, layihəni işləyərək Polşanın məşhur qotik kilsələrini təkrarlamayan, lakin eyni zamanda öz memarlığı üçün səciyyəvi olan Polşa qotikasının xüsusiyyətlərini obrazlı ifadə ilə verməyi bacarmışdır.

Polşa qotikası fransız və ingilis qotikasına xas olan xüsusi dəbdəbəli və zəngin memarlıq və dekorativ formaları ilə fərqlənmirdi. Polşa

kostyolunun memarlığı ciddi, lakin memar öz kompozisiya və dekorativ üsullarından istifadə edərək böyük ifadəliliyə nail olmuşdur.

Bakı kostyolunun plastikaya malik ikiqülləli kompozisiyaya malik baş fasadı məhz belə traktə olunur. Kostyolun memar tərəfindən yaxşı işlənmiş silueti pilləli şəkildə tərtib olunmuş dik enişli taxtapuş xətti ilə müəyyənəndirilmişdir. Taxtapuşun maili xətt üzrə şıxan şaquli tilləri, həmçinin yonulmuş açıq üslublu qüllələr, dam örtüyü krabblarla bəzənmişdir. Fasadın aşağı hissəsi ciddi plastik cizgilərlə işlənmiş, ümumi kompozisiyaya birgə daxil edilmiş portal və pəncərə qızılgül naxışı ilə nəzərə çatdırılmışdır.

Əsas tağlı divarın dərinliyində əla mütənəsbiliyə malik portal düzgün profili ilə seçilir. Timpan sadə daşdan qabarıq şəkildə yonulmuşdur, krabba və xaççəkli naxışlarla bəzədilmişdir. Çatma tağların irəli çıxmış dayaz taxçaların fonunda onlar uzaqdan görünməzlər və öz ciddi memarlıq funksiyalarını yerinə yetirirlər. Onların üzərində zərif kəməx xətti, həmçinin portal tağı üzərində şaquli bölünmələrlə göstərilir.

Fasad üzərindəki qüllələr enişə kimi portal səviyyəsində ayrı-ayrı açırımlara malikdir. Çatma dar tağları olan divarlar hökmran mövqe tuturlar. Qüllələrin yuxarı hissəsinin səthi öz inkişafında daha ciddidir. Divarların şaquli hamar ahəngi balkonların kronşteynləri ilə tamamlanır. Memar İ.Ploşko məhdud memarlıq vasitələri ilə monumentallığa nail olmuşdur, krabba və xaç şəkilləri ilə bəzədilmiş piramida şəkilli ucluğa malik yonulmuş pavilyonlara sərbəstlik vermişdir. Kostyolun fasadı ardıcıl şəkildə inkişaf edərək öz apogey zirvəsinə çatmışdır. Memar İ.Ploşko məhdud memarlıq vasitələri ilə monumentallığa nail olmuşdur. Krabba və xaççəkli naxışlarla bəzədilən piramidaşəkilli ucluğa malik tilli pavilyonlara sərbəstlik vermişdir. Kostyolun fasadı inkişaf edərək zirvə nöqtəsinə çatmışdır.

Tillər maili ox üzərində tac şəklini alır, mərkəzdə müqəddəs Mariyanın uşaqla birgə fiquru yüksələn qotik tağ və xaççəkli naxışla bəzənən dekorativ zəngin kvadrat formalı kürsülük daşı vardır. Qızılgül naxışlarına simmetrik olaraq müqəddəslərin heykəlləri yerləşdirilmişdir.

Memar İ.Ploşko dəqiq və bitkin üsul və motivlərdən istifadə edərək öz həcm-məkan prinsiplərinə görə fərqlənən polşa qotikası üçün səciyyəvi olan ciddi, lakin yüksək səviyyəli memarlıq kompozisiyası yaratmağa çalışmışdır.

Cinahdakı fasadlar kontroforlar və arkbutanlarla bölünmüşdür. Üzərində dik dam örtüyünün olduğu qotik tağların iki daş bölməsinin yüksəldiyi iri daş formaların şaquli şəkildə bölünməsi həcm kütləsini və Bakı ərazisindəki şəhər tikintisində Polşa kostyolu memarlığının əhəmiyyətini artırır. Bakı şəhərində Polşa əsilli memarlardan bir çox abidələr qalmışdır, lakin onların bu məbədi 1930-cu illərdə bolşevik ideologiyasına uyğun gəlməməsi səbəbilə dini bina kimi ləğv edilmişdir.

Mülki mühəndis İ.Ploşkonun yaradıcılıq tərcümeyi-halında olan demək olar ki, bütün binalar Bakı şəhərinin şəhərsalma quruluşunda açar yerlər rolunu oynayır. Nikolayevskaya, Torqovaya, Telefonnaya, Mariinskaya, Qorçakov, Persidskaya, Naberejnaya, Krasnovodskaya, Gimnaziyskaya, Şamaxinka və başqa küçələrin tikintisində onun adı ilə bağlı memarlıq abidələri qalmışdır.

XX əsrin əvvəllərində Bakının planlaşdırılmasına və tamaşa müəssisələri tikintisinə yeni memarlıq mövzusu - səssiz kino göstərilməsi üçün sinematoqraf binası daxil olmuşdur. Hamının üzünə açıq olan ucuz sinematoqraf tezliklə tamaşaçıların etimadını qazanır.

Bakıda sinematoqrafların ilk binası 1909-1910-cu illərdə yeni bulvarda mülki mühəndis İ.Ploşkonun layihəsi üzrə tikilmişdir. (İndiki Dövlət Kukla Teatrı). Bu binanın tikilməsi çox müzakirələrə səbəb olmuşdur. Kinematoqrafın layihəsi şəhər rəisi tərəfindən təsdiq olunduqdan

sonra 1909-cu ildə yeni binanın tikilməsinə başlandı. Lakin şəhər hakimiyyəti "gəzinti və istirahət üçün nəzərdə tutulan bulvarda belə tikintiyə icazənin mümkünsüzlüyünü bildirdilər. Pavilyon bulvarın yaraşğını pozar və sıxlıq yaradar, buna görə də sökülməlidir".

Lazımi çertyojların olmaması üzündən ilk dəfə sinematoqraf binasının bulvarın hansı yerində tikildiyi məlum deyildir. Yeni tikintini bulvarın qurtaracağında, "Qafqaz və Merkuri" cəmiyyətinin anbarları ilə yanaşı ucaltdılar, 1910-cu ilin iyununda sinematoqraf "Fenomen" adı altında fəaliyyət göstərməyə başladı və əks fikirlərin yaranmasına səbəb oldu. Bulvarın ərazisində belə müəssisələrin yaradılmasının imkansızlığı haqqında mübahisələr olsa da, İ.Ploşkonun fransız renessansı üslubunda istedadlı memara xas olan ustalıqla sinematoqraf kimi yaraşlıq binanın tikilməsi "Qafqaz və Merkuri" cəmiyyətinin çirkin anbarlarının yanaşı olmasının yersizliyi fikrini yaratmışdı. "Fenomen" yeni bulvarda hələ yaşıllıqların sıx olmadığı vaxtda meydana gəlmişdi. Çiçəklilərə və xiyabanlara bölünmüş bulvar bədii cəhətdən maraqlı oyma idi. Buna görə də sinematoqrafın memarlığı daha zərif görünürdü. İncə detallarla işlənmiş fasadlar sahildə hökmran mövqe tuturdular. Müasirlər qeyd edirdilər ki, kənardan baxanda bina həqiqətən də gözəl tikilini təcəssüm etdirirdi.

Əslində "Qafqaz və Merkuri" cəmiyyətinin anbarlarını nəzərə almasaq, "Fenomen" in binası ətraf tikililərin təsirindən azad idi və şəhərin başqa binaları ilə müqayisədə daha əlverişli mövqe tuturdu. İri ionik plyastrlarla işlənmiş, hündür stilobat (sütunlar üçün özü) üzərində duran və balyustradlı attika ilə tamamlanan baş fasad sahildə çox təntənəli və heyranedicilik şəkildə görünürdü. Cinahlarda olan iki qüllə ümumi tikintinin siluetini canlandıraraq şəhərin bütün binalarının memarlığı üçün ənənəvi olan kompozisiya üsullarını müəyyən dərəcədə da-

vam etdirirdi. Bu üsul şəhər tikintisinin fərdi memarlıq tamlığına xidmət edirdi.

Baş fasadın mərkəzi hissəsi bir qədər irəli çıxaraq yarım dairə tağla açıq geniş pilləkənlərin apardığı giriş portalını nəzərə çatdırmışdır. Fasadın kompozisiyasının təmtəraqlılığı künc divar oyuqlarında yerləşən heykəllər ilə daha da gücləndirilmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, Bakıda memarlıqla heykəltərəşliyin sintezi məhz İ.Ploşkonun yaradıcılığında nümayiş etdirilmişdir. İ.Ploşko sonralar dəfələrlə bu mövzuya qayıtmış, lakin işlər heykəltərəşliyin binanın memarlıq kompozisiyasında fəal iştirakı olmadan lakonik həll ilə məhdudlaşdırılmışdır. (Məsələn, Murtuza Muxtarovun sarayı; 1912-ci il, Polşa kostyolu; 1909-1912-ci illər)

"Fenomen" in tamaşaçıları üçün nəzərdə tutulmuş qalereyalı olan fasadları da klassik üslubda gözəl işlənmişdir, lakin qəbul edilmiş kiçik order baş fasadın iri orderinə uyğun gəlmir və buradan da mərkəzi və yan hissələrin məşabının uyğunsuzluğu meydana çıxır. Aynabəndli qalereyaların yaradılması və orada restoranın yerləşdirilməsi sübhəsis ki, binanın təntənəli monumental xarakterini pozur və onun memarlıq ahəngini zəiflədir.

Kinoteatrın açılışı dövründə müdiriyyət bulvarda yeni kinematoqrafın texniki və memarlıq məziyyətlərini geniş reklam edərək bildirdi ki, zal geniş və nəfis otaqdan ibarətdir, hər 15 dəqiqədən bir hava dəyişir, çünki orada havalandırma sisteminin ən son nailiyyətlərindən və xüsusi ozanotordan istifadə edilmişdir; zərərli sayılan sorucu ventilyasiya qolla əvəz edilmiş, havanın zala daxil edilməsi ozanotor, soyuducu kanallar və filtr vasitəsilə baş verir. ("Fenomen" // Kaspi, 1910, № 34).

"Fenomen" in binası 10 il ərzində kinematoqraf, kazino və s. kimi istifadə edilmişdir. 1921-ci ildə mülki-mühəndis Zivər bəy Əhməd bəyovun layihəsi üzrə o, əsaslı yenidənqurmaya məruz qalmış və "Satiraqit" fəhlə teatrına çevrilmişdir. ("Bakı", 1969, №124).

MÜLKI MÜHƏNDİS ZİVƏR BƏY ƏHMƏDBƏYOV (1873-1925-ci illər)

Mülki mühəndis Zivər bəy Əhmədbəyovun böyük memarlığa gəlişi 1880-ci illərdə Y.Y.Skibinski, N.A. fon der Nonne, İ.V.Edel, A.V. Eyxler, K.B. Skureviç, İ.V.Qoslavski, İ.K.Ploşko kimi peşəkarların fəal surətdə şəhər memarlıq mühitini formalaşdırdığı, tarixi məhəllələri məftunedici gözəlliyə malik klassik binalarla tikdiyi bir zamanda baş vermişdi.

Bakı memarlığında şərti olaraq yerli çalılarla malik Avropa üslubu hökm sürməkdə idi. XIX-XX əsrlərin qovşağında isə yeni istiqamət kimi modern meydana çıxdı və orijinal binalarla özünü nümayiş etdirdi. Burada keçmiş aid eklektika mövcud deyildi, inkişaf isə "Bakı moderni"nin himayəsi altında gedirdi.

Gələcəyin memarı, Zivər bəy Gəraybəy oğlu Əhmədbəyov 1873-cü ildə Şirvanşahlar dövlətinin keçmiş paytaxtı qədim Şamaxının Sarı-Torpaq məhəlləsində, zadəgan ailəsində doğulmuşdur.

Orta əsr memarlıq abidələri, saraylar, dini, xatirə və mülki səciyyəli bina və qurğularla zəngin olan Şamaxı şəhəri Azərbaycan memarlığında Şirvan-Abşeron memarlıq məktəbi idi.

Şəhər ərazisində qonşu dövlətlərin çoxsaylı hərbi qarşıdurmaları və dəfələrlə təkrarlanan zəlzələlər nəticəsində memarlıq abidələri məhv olsa da, Şamaxının keçmişini xatırladan müəyyən izlər qalmaqda idi.

Zivər bəy qədim dövrün mədəni ənənələrinə, memarlıq keçmişinə, abidələrinə pərəstis və ehti-

ramla yanaşdığı bir mühitdə doğulmuşdu. Elə buna görə onun hələ uşaq yaşlarından evdə doğma şəhərinin memarlıq-planlaşdırma baxımından inkişafı üçün böyük işlər görmüş, Təzə məscidin müəllifi olmuş, məşhur Cümə məscidinin (734-cü il), sonradan şəhər mərkəzinə çevrilmiş teatrın bərpasında iştirak etmiş Qasım bəy Hacıbababəyov haqqında danışılanları duyması təbii idi.

Məktəb sonrası ev mühitində aldığı bu məlumatlar Zivər bəydə memar olma istəyini daha da möhkəmləndirirdi. Rəsm siniflərində müəyyən hazırlıq keçdikdən sonra O, Peterburqa yollandı. İmtahanları verərək I Nikolay adına Mülki Mühəndislər İnstitutuna daxil oldu. 1902-ci ildə institutu bitirib mülki mühəndis diplomuna yiyələnən Zivər bəy Əhmədbəyov Bakıya geri döndü və 1903-cü ildə Bakı quberniya idarəsinin tikinti şöbəsində ştatdankənar texnik vəzifəsində işə başladı. Zivər bəy 1910-cu ilə qədər burada çalışdı. Bu vəzifədə o K.B.Skureviç, S.S.Remizov kimi memarlar ilə yanaşı işləmişdi. 1910-cu ildən Bakı şəhər idarəsinə şəhər memarı vəzifəsinə keçən Zivər bəy, 1914-cü ilədək bu vəzifədə çalışır. 1914-cü ildən 1916-cı ilə qədər isə iş icraçısı, 1916-cı ildən inqilaba qədər isə 1-ci sahənin şəhər memarı olaraq çalışır.

Məşhur Azərbaycan memarı Zivər bəy Əhmədbəyov peşəkar Avropa təhsili almış ilk azərbaycanlı və 1918-1925-ci illərdə Bakı şəhərinin baş memarı olmuş ilk azərbaycanlı idi.

Çar Rusiyasının neft paytaxtı Bakıdan paytaxt Peterburqa ilk dəfə gələn Z. Əhmədbəyov coşqun inqilabi hadisələrin baş verdiyi dövrdə bu şəhərin onun şəxsiyyət kimi yetişərək formalaşması və inkişafındakı mədəni rolunu dərinlən dərk etmişdi. Məşhur teatr, muzey və kitabxanalar, institutun memarlıqda yaradıcı nailiyyətləri ilə ad qazanmış müəllim-professor heyəti memarlıq kimi çətin bir incəsənət sahəsində peşəkar biliklərə yiyələnməyə çalışan tələbə üçün obyektiv əyani-məkan mühiti idi.

Peterburq ayanlarının sarayları, çoxsütünlü portikləri olan monumental məbədlər Z.Əhmədbəyovu valeh edirdi. Belə portiklərə malikanelərdə də rast gəlinirdi. Dorik, ionik və korinf orderlərinə məxsus sütunları sırası mühazirələr zamanı maketlərdə nümayiş etdirilirdi, memarlıq tarixi üzrə məşhur professor Stanislav Noakovski isə memarlıq abidələrini öz rəsmləri vasitəsilə sinif taxtasında göstərirdi.

S.Noakovski 26 mart 1867-ci ildə Polşada doğulmuşdu. O hələ uşaq yaşlarından rəsmlə maraqlanırdı. S. Noakovski Vloşlav şəhərində realni məktəbdə oxuyarkən fransız emiqrantlarının nəslindən olan pedaqoq Lyudviq Bizard Noakovskinin bu bacarığını görmüş və onunla rəsmə məşğul olmağa başlamışdı. 1886-cı ildə Lovisdə 7 siniflik realni məktəbi bitirdikdən sonra o, memar olmaq istədi. Həmin dövrdə Polşada memarlıq fakültəsi olmadığından Rusiyaya -Peterburqa gələrək oradakı məşhur İncəsənət Akademiyasına daxil oldu. 1894-cü ildə akademiyanı bitirdikdən sonra müvəffəqiyyətli diplom işinə görə xarici təqaüd alaraq Almaniya, İsveçrə, Valaxiya, Fransa və İngiltərəyə səyahət edir. İsveçrədə o, Ranersvildə polyak qəsrinin kitabxanaçısı olan Stefan Zeromski ilə tanış olur, Kostyuşkann üroyi üçün mavzoley-kapellanı layihələndirir, daha sonra isə Parijə səyahət edir. Orada o, aktual memarlıq stili olan «Secesji» ilə, Sezan və Qogen kimi impressionistlərin işləri ilə tanış olur.

Peterburqda gənc rus rəssamları və memarlar qrupu ilə dostlaşır, Sergey Dyagilev və Aleksandr Benuanın qrupu ilə yaxınlaşır. S.Noakovski fəal şəkildə memarlıq müsabiqələrində iştirak edir. Artıq 1906-cı ildə o, Moskva incəsənət, heykəltəraşlıq və memarlıq məktəbinin professoru idi. Hələ 1903-cü ildə o, Moskvada knyaz P.P.Volkonskinin sarayı ilə bağlı müsabiqədə iştirak edir (birinci mükafatı daha sonralar məşhur memara çevrilmiş İvan Aleksandroviç Fomin qazanır, jürinin tərkibinə isə rəssamlar Aleksandr Benua, Somov, Dobujinski və fin memarı Emil Saarinen seçilmişdi).

Peterburqun memarlıq və incəsənət baxımından məhz bu maraqlı dövründə Zivər bəy Əhmədbəyov memarlıqdan başqa musiqi ilə də maraqlanırdı və yaxşı musiqiçi sayılırdı. Yüksək biliyə malik intellektual olan Zivər bəy Əhmədbəyov gözəl, özəlliklə də memarlığa aid kitabların olduğu kitabxanaya malik idi. O, Bakıda, özünü layihələndirdiyi, 6-cı Park küçəsi, 1-ci döngədə yerləşən evdə yaşayırdı. Azərbaycan SSR-in 2 aprel 1968-ci ildə qəbul etdiyi 140 №-li qərara əsasən bu bina respublika əhəmiyyətli abidə kimi təsdiq edilir. Daha sonra isə kiminsə istəyinə əsasən bu ərazidə çoxmərtəbəli bina tikmək məqsədilə sökülür.

Beləliklə, biz, Zivər bəy Əhmədbəyovun kamera üslublu gözəl yaşayış evini itirdik, əvəzində isə Bakı şəhərinə və yerləşdiyi küçəyə tamamilə yaraşmayan boz, birtipli bina əldə etdik.

Müəllif, Azərbaycan Elmlər Akademiyasının aspirantı olduğu dövrdə XIX-XX əsrin əvvəllərinə aid yaşayış evlərini tədqiq edərkən Zivər bəy Əhmədbəyovun qızı ilə tanış olur. Zivər bəyin qızı materiallar ilə tanış olmaq üçün memarlıq arxivinin qalıqlarını təqdim edir. Müəllif Zivər bəy tərəfindən tikilmiş məscidlərin bir neçə naturadan çəkilmiş rəsmini tapır. Zivər bəyin qızı memarlıq kitabxanasının qalan hissəsinə də baxmağı təklif edir:

1. T.Baranovskiy - Memarlıq ensiklopediyası I, II (I və II hissə), III, IV, V, VI, VII;
2. XX əsrin memarlığı (alman dilində) 1907, № 7; 1908, № 8; 1909, № 9; 1911 (4-cü buraxılış), 1913 (3-cü buraxılış);
3. Detalların səciyyəvi xüsusiyyətləri - 16 müxtəlif nömrələr (alman dilində);
4. Bruno Şmitin yaradıcılığı (alman dilində), 1913-cü il;
5. Modern memarlığı (fransız dilində);
6. Modern memarlığının motivləri (fransız dilində);
7. İllik məcmuə, 1907-ci il;
8. «Zodçiy» jurnalı, 1901, 1903 (əlavə ilə), 1904 (əlavə ilə);
9. İnşaatçının həftəsi, 1901-ci il;
10. V.A.Kosyakov. Kiev Peçera Lavrasına məxsus kilsənin S. Peterburqda tikintisi, 1900-cü il;
11. Moskva mərkəzi şəhər xəstəxanalarının texniki təsvir albomu, Moskva, 1896-cı il;
12. Sankt Peterburq elektrik tramvayının qurğularının təsviri, 1902-ci il.

Z.Əhmədbəyovun qızı mənə dedi ki, «Bu kitablar bizə lazım deyil, mən onları sizə bağışlayıram, siz bu ədəbiyyatdan daha yaxşı istifadə edə bilərsiniz və mənim atamdan daha xatirə kimi qoruyub saxlayarsınız». Mən də bu xeyirxah qadına öz minnətdarlığımı bildirdim. Bu hadisə 07.09.1967-ci ildə baş vermişdi.

Həmin dövrdə öz mənzilim yox idi, mən doğma bibim memar Uriyaza Əli qızı Fiqarovanın yanında yaşayırdım. Bu qiymətli materialları mənzildə yerləşdirmək mümkün olmadığından mən onları İnstitut kitabxanasına «Əhmədbəyov» fondu olaraq təhvil verdim. Daha sonralar bütün institut kitabxanaları ləğv edildi və kitablar ümumi akademik kitabxanaya təhvil verildi. Orada isə qiymətli kitabları yerləşdirməyə yer tapmırdılar. Memarlığa aid bir çox kitablarımız dəhlizdə atılıb qalmışdı. Belə laqeyd münasibəti mən heç yerdə görmə-

mişdim. Kitab mədəniyyətinin belə süqutunu müşahidə etmək insanın qəlbini incidirdi.

1902-ci ildə İnstitutu müvəffəqiyyətlə bitirdikdən sonra Z.Əhmədbəyov Bakıya qayıdır və Bakı quberniya idarəsinə işə daxil olur. Xidməti vəzifələrinin birbaşa icrası ilə əlaqədar olaraq Əhmədbəyov tez-tez quberniyanın bir sıra şəhər və yaşayış məntəqələrinə səfərlər edir. Bu səfərlər sayəsində Zivər bəy Azərbaycanın memarlıq irsi ilə yaxından və hərtərəfli tanış olmaq imkanı əldə edir, xalq memarlıq texnikası, yerli əhalinin etnoqrafiyasını öyrənir. Gələcək yaradıcılıq fəaliyyəti zamanı xalq memarlığının bilik və təcrübəsi memarın aldığı peşəkar Avropa təhsili ilə sinxron və təbii surətdə birləşərək Bakı, Şamaxı, Göyçay və digər şəhərlərdə möhtəşəm bina və qurğuların yaradılmasında özünü büruzə vermişdi.

Əhmədbəyovun hər bir binası müasir Azərbaycan memarlığına mühüm xəzinə kimi daxil olmuşdur. İstedadlı memar tikinti apardığı şəhərlərdə şəhərsalma situasiyası və şəhərlərin həcm-məkan strukturunun zənginləşməsinə nail olmuşdu.

Geniş Bakı ərazisində, məhəllələrin düzbucaqlı şəbəkəsi daxilində vaxtilə memar Qasım bəy Hacıbababəyov öz layihələri əsasında iki mərtəbəli binalarla forşadtda mərkəzi hissənin və ilk ictimai meydan olan «Parapet»in əsasını qoymuş, özünəməxsus ansambl yaratmışdı. Şəhər fəal surətdə və uğurla inkişaf edir, memarlarsa Avropa memarlıq üslubunda tikililərə imza atırdılar. İçərişəhərin qala divarları arasında, ən yüksək nöqtədə isə orta əsr Şərq memarlığının klassik nümunəsi olan məşhur Şirvanşahlar Saray Kompleksi ucaldırdı.

Çoxsaylı sifarişlərlə başları qarışıq olan memarlar, əsasən Peterburq Mülki Mühəndislər İnstitutu və İncəsənət Akademiyasında təhsil almışdılar. Burada yunan və roma intibah dövrünün memarlığına əsaslanan akademik tədris məktəbi

mövcud idi. Bu təhsil müəssisələrinin məzurları isə gözəl obraz və qiymətli keyfiyyətlərə malik ordesiz yerli memarlığı təsəvvür belə etmirdilər.

Avropa üsul, forma və imkanlarından sürəkli istifadə olunurdu. Avropa alimlərinin, səyyahlarının maraq göstərdiyi yerli memarlıq abidələrinə nəzər salmaq, Şərqi memarlıq fəlsəfəsini dərk etmək isə bəzi nadir hallar istisna olmaqla əsasən memarlara təsirsiz ötürüldü.

Zivər bəy Əhmədbəyovun yaradıcılıq fəaliyyəti Şamaxı və Göyçayın dini qurğularının, Bakıda Təzə-Pir və İttifaq (Göy məscid) məscidlərinin, Aşğəronda Əmircan kəndində Muxtarov məscidinin, Şamaxıda Cümə məscidinin, Füzuli küçəsində xəstəxananın (Əzizbəyov adına), Murtuza Muxtarov küçəsi və 7-ci Paralel küçələrinin kəsişməsindəki «Uşaq xəstəxanası»nın (Analıq institutu), Bakıda yaşayış evlərinin tikintisində öz əksini tapmışdı. Bu binalar Azərbaycan memarlığının inkişafının özünəməxsus memarlıq-şəhərsalma proqramı idi.

Bu tikililərdə müasir memarlığın elmi-texniki düşüncə tərzini xalq müdrikliyinin çoxəsrlik proqressiv ənənələri ilə cəmlənərək əks olunmuşdu. Burada memarın böyük humanizmi, memarlıq irsinə ehtiramla yanaşması və eyni zamanda milli memarlığımızın gələcəyinə baxışı özünü gözəl büruzə verir.

Zivər bəy Əhmədbəyov Bakının qədim tikililərini diqqətlə öyrənir və onların mühafizəsi və bərpası üçün əlindən gələni əsirgəməzdi. Şirvanşahlar Sarayının taleyi onu xüsusən narahat edirdi. Zivər bəy mülki mühəndis Ömər bəy Abuyevlə birlikdə «Müsəlman irsinin abidələrinin sevənləri və qoruyucuları Cəmiyyəti»ni yaratdı. Tezliklə bu cəmiyyətin adı dəyişdirilərək Müsəlman Arxeoloji cəmiyyətinə çevrildi.

1925-ci ildə memarın ölümündən sonra, istintaq zamanı mənzildən onun bütün yazışmaları və şəxsi əşyaları götürülmüşdü. Məhz bu səbəbdən bizim əlimizdə heç bir sənəd yoxdu.

Demək olar ki, bu yaxınlarda memarın yaxın qohumlarından ona aid məzmunca çox maraqlı bir məktub tapılmışdı. Bu məktub Zivər bəyin böyük vətənpərvər, humanist və memar şəxsiyyətini təcəssüm etdirir. Hələ 1903-cü ildə Zivər bəy Peterburqda yaşayan tələbə yoldaşına yazırdı: «Xalqların tarixi inkişafının göstəricisi olan mühüm faktorlardan biri onların formalaşmış tikinti mədəniyyətinin olmasıdır. Memarlıq abidələrinin acınacaqlı vəziyyətdə saxlanması hər şeydən əvvəl xalqın maddi mədəniyyətini qəsdən məhv etmək deməkdir. Bərpanın tarixi, mədəni və vətənpərvər mahiyyəti ondan ibarətdir ki, o tarixi əmanətləri qorumağa imkan verir, xalqa əzəmətini xatırladaraq onun öz daimi incəsənətinə yaxın olmasını təmin edir».

Təəssüflə deməliyə ki, bu memarın müəllifə məlum dərc olunmuş yeganə məktubudur, lakin buna baxmayaraq onun məzmunu çox şeylər deməyə əsas verir. 1902-ci ildə Mülki Mühəndislər İnstitutunu bitirdikdən sonra quberniya idarəsində işlərkən Əhmədbəyov quberniyanın tarixi-memarlıq abidələrinin ümumi vəziyyəti ilə yaxından tanış olur. Həmin dövrdə abidələrin qorunması və bərpasını, xüsusən də müsəlman abidələrini nəzərə almırdılar. Bu tarixi məktubda Zivər bəy öz fikrini ifadə edərək, qədim abidələrin düşdüyü ümumi vəziyyəti ağrı ilə təsvir edir. Mahiyyət baxımından bu milli memarlığımızın gələcək inkişafı üçün fəlsəfi bir proqram idi. Ona görə də təsadüfi deyildir ki, 1918-ci ildə Bakının baş memarı olduqdan sonra, Z.Əhmədbəyov, Ömər bəy Abuyevə Peterburqda memarlıq akademiklərinin yanında çalışmış, ölçmə işində təcrübəsi olan İsmayıl bəy Qacarla birlikdə Şirvanşahlar Saray Kompleksinin müfəssəl ölçümünü aparmağı tapşırır.

Müəllif Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Əlyazmalar İnstitutunun arxivində cizgiləri tapmır, yalnız İsmayıl bəy Qacarı cizgilərinin qalıqları qalmışdı.

İsmayıl bəy Qacarın ölçmə cizgilərinin orijinalı ilə tanış olan professor Zummerin yazdıqlarına Pavlinovun cizgiləri ilə müqayisədə Qacarın cizgiləri öz səviyyəsi baxımından yüksək peşəkarlıqla yerinə yetirilmişdi.

Həmin dövrdə Əhməd bəyov tərəfindən «Yeni Şirvan» cəmiyyəti yaradılarkən (1919-cu il) 1918-ci il erməni təcavüzü nəticəsində dağıdılmış Şamaxı şəhərini müasir şəhərsalma metodlarına əsaslanaraq bərpa etmək məqsədilə təşəbbüs irəli sürülür.

Sovet dövründə Bakı şəhərinin ilk baş memarı olmuş Z.Əhməd bəyov, öz yaradıcılığının prinsiplərini mövqeyinə uyğun olaraq professor P.İvanitskinin rəhbərliyi altında Bakının Baş planının hazırlanmasının ilk təşəbbüskarlarından biri kimi çıxış etmişdi.

Rusiya müstəmləkəsinin təsiri altına düşdükdən sonra şərq şəhəri olan Bakı ilk başlanğıcdan etibarən yerli memarlığa biganə yanaşan gəlmə memarların sayəsində Avropa memarlığı istiqamətində tikilməyə başlandı.

Avropa şəhərlərinin çoxcildli uvrajları, fotoalbomları, Peterburq institutlarında memarlıq təhsili memarların yaradıcılığına təsir etməyə bilməzdi və bütün şəhər tikintisi bu müddəalara əsaslanırdı. Həqiqətən də, memarlıq üslu və motivləri ilə diqqəti cəlb edən küçələrin yaraşığına çevrilmiş möhtəşəm binalar yaranmışdı.

Maraqlı faktlardan biri də şəhərin varlı adamlarından birinin hələ 1900-cü ildə «Zodçiy» jurnalında sərnəşin vağzal rayonu ərazisində böyük məhəllənin tikintisi üçün müsabiqə elan etməsi idi. Müsabiqə iştirakçıları yerli şərq mühitini və özəlliklərini nəzərə almayan işlər təqdim etmiş peterburq memarları idi. Mənzillərin daxili planlaşdırması və fasadların memarlığında şimal iqlim qurşağına xas üsullar nümayiş etdirilmişdi.

Müsabiqəyə təqdim olunmuş layihələr arasında memarlıq akademiki Q.D. Qrimmin gözəl memarlıq kompozisiyası, müsəlman şər-

qinin incə, dekorativ element və motivləri ilə fərqlənən ilk mükafat almış layihəsi xüsusən seçildi. Bu layihə Bakının yerli əhalisinin iqlim və məişət şərtlərinə daha uyğun idi və yerli xüsusiyyətləri nəzərə almaqla oxşar binaların tikintisini həyata keçirmək imkanı yaradırdı.

Əlbəttə ki, Bakı memarları «Zodçiy» jurnalını alırdılar və Q.D. Qrimmin müsabiqə layihəsini görmüşdülər. Lakin buna müsbət reaksiya verilmədi, belə ki, memar İ.K. Ploşkonun da qapıldığı yeni, dəbli «Lydern» stili yaranmışdı. İ.K. Ploşko başqa binalarla yanaşı, neft milyonçusu Ağa Musa Nağıyev üçün bu üslubda da bir neçə maraqlı yaşayış binaları inşa etmişdi. Ploşko Zivər bəy Əhməd bəyovdan sonra Şamaxı şəhərində yeni Cümə məscidinin layihəsini hazırlayaraq müsəlman Azərbaycan variantında da layihə ilə çıxış etmişdi.

XIX əsrin 90-cı illərinin sonları üçün İ. Edel və Y. Skibinskinin layihələri ilə tikilmiş binalarda Şirvanşahlar Kompleksinin təsiri və mavritan üslubunun yayılması hiss olunur. Bu da özlüyündə XX əsrin əvvəlində yerli memarlığın təbliğinə daha ciddi yanaşmağa imkan yaratdı. Dini qurğuların, yaşayış binalarının, məişət obyektlərinin (hamamların) layihələri sayəsində milli-romantik istiqamətə də maraq oyanmışdı.

Bu istiqamətdə Bakıda və Abşeronun yaşayış məntəqələrində inkişafın miqyası ənənəvi planlaşdırma formalarında məscid və hamamların tikintisi ilə müşahidə olunurdu. Bu binalarda daxili məkan milli memarlığın əsas fondu təşkil edən çatma tağlar, tağ-tavan və günbəzlərlə təmsil olunmuş memarlıq-konstruksiya formalarından ibarət idi. Mövcud obyektlərdə məhdud memarlıq formalarının təbiq olunmasına rəğmən əsl tektonik memarlıq əsərləri yaradılmaqda idi. Daxili interyerlər sütunlu tağlar, aşırmılı daş tağtavan və klassik çatma şəkili günbəzlərlə təmsil olunmuşdu. Dərin daxili məkana malik, memarlıq formalarının li-

rikası və güclü tektonika ilə canlanan çoxaşırımlı dua zalları təkrar olunmaz ab-hava yaradırdı.

Bir dəfə Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Memarlıq və İncəsənət İnstitutunda Orta Asiyadan olan alimin sənətsünəslığı üzrə doktorluq dissertasiyasının müdafiəsi keçirildi. Opponentlərdən biri Ərəb Şərqində memarlıq tarixi üzrə məşhur mütəxəssis professor T.P. Kaptereva idi. Kimsə onu mənim kabinetimə gətirdi və biz tanış olduq. Həmin vaxtı mən «Abşeron memarlığı» kitabı üzərində işləyirdim. Maşağa kəndində məscidlərin birinin interyerinin şəklini ona nümayiş etdirdim. O, coşqunla «Bu ki qotikadır» deyərək səsləndi. Mən sakitcə cavab verdim: «Tatyana Pavlovna - bu Maşağa kəndinə məxsus Abşeronun əsl memarlıq nümunəsidir», daha sonra həmin kənddə 23 monumental məscidin və 27 hamamın olduğunu əlavə etdim.

1902-ci ildə I Nikolay adına Mülki Mühəndislik İnstitutunu bitirərək mülki mühəndis diplomuna yiyələnən Zivər bəy Əhməd bəyovun vətənə qayıtdıqdan sonra qoşulduğu milli-romantik üslubun XIX və XX əsrlərin qovşağında yaranması beləcə baş vermişdi.

Əhməd bəyovun Bakıya qayıtdığı dövrdə artıq memarlıq nəhəngləri şəhərin mərkəzi hissəsində tikdikləri gözəl binalarla şəhər planlaşdırması və tikintisində öz yerlərini tutmuşdular. Zivər bəyin ilk layihə işləri aksiz idarəsi məmurları üçün yaşayış evlərinin tikintisi və aksiz idarəsinin Şamaxı şəhərindəki binası ilə təmsil olunmuşdu. Lakin, təəssüf ki, arxivlərdə bu layihə materialları saxlanmamışdır (1900-1912-ci illər). Bundan əlavə Kagir-çay körpüsü, 1951-ci il və Şamaxı şəhərindəki molokan məbədi, 1901-ci il, qeyd etmək olar.

Quberniya idarəsində fəaliyyətdən sonra Z. Əhməd bəyov 1914-cü ildən etibarən Bakı idarəsinin sahə memarı vəzifəsinə keçir. Həmin dövrdə sahə memarlarının geniş hüquqları var

idi, idarənin tapşırığına əsasən yerinə yetirdikləri layihələrdən əlavə şəxsi evlər, xəstəxanalar, dini binaların layihələndirilməsi ilə də məşğul olurdular. Z. Əhməd bəyovun memarlıq sahəsində aktiv məhsuldar fəaliyyəti 1905-ci ildən, Təzə-Pir məscidini layihələndirdiyi və tikdiyi dövrdən (1905-1919-cu illər), Göyçayda isə məscid və dükanların (1906-1917-ci illər) layihələndirilməsindən başlayır. Bu onun yaradıcılığının quberniya idarəsində çalışdığı müddətə təsadüf edirdi. 1912-ci ildən etibarən isə Bakı şəhərində dolğun layihə və tikinti işləri ilə davam edir. Belə ki, 1912-1913-cü illərdə «Səadət» məktəbi, 1912-1913-cü illərdə «İttifaq» məscidi, 1912-1914-cü illərdə Abşeronda Ramana kəndində məscid, 1912-ci ildə xəstəxana povilyonu, 1912-1913-cü illərdə Mixaylov xəstəxanasının dəhlizlərlə əlaqələndirilmiş üç korpusu, Balaxanı küçəsi, 31 ünvanında Mixaylov xəstəxanasının korpusu, 1914-1918-ci illərdə Persidskaya küçəsi, 201 ünvanında Böyük Uşaq xəstəxanası, 6-cı Park küçəsi, döngə 1 ünvanında özünə məxsus olan yaşayış evi (1914-1916-cı illər), Spasski küçəsi, 133 ünvanında yaşayış evi, Abşeronda, Əmircan kəndində Muxtarov məscidi (1908-1909-cu illər) kimi işlər bu illərdə Əhməd bəyovun Bakıdakı yaradıcılıq fəaliyyətinin göstəriciləridir.

Azərbaycan memarlığında milli-romantik üslub daha çox səciyyəvi qurğularda, əsasən də dini abidələrdə özünü büruzə verir. Bu qurğularda ənənəvi memarlıq-planlaşdırma üsulları, dayanıqlı motiv və bəzək elementləri qorunub saxlanılmışdır. Belə göstəricilər sayəsində mövcud açırım və formalar inkişaf edir, daxili həcmi strukturlar yeni ənənəvi mahiyyət qazanaraq müasir dini abidələr sisteminə daxil olur.

Yaşayış məntəqələrində olan dini abidələr milli memarlığın dinamik təbliğatçıları və memarların öz yaradıcılıq fəaliyyətlərinin inkişaf etdirilməsində ilham qaynağı idi.

Zivər bəy Əhmədbəyov öz ilk layihəsini əyalətdə, 1906-1917-ci illərdə Göyçay ərazisində həyata keçirmişdi. Bu qurğu, planlaşdırma baxımından simmetrik-ox sistemli geniş ənənəvi üslublu uzun düzbucaqlı formasında, uzununa iki nefli, hündür kürsülükdə çatma tağ və aydın nəzərə çarpan portalı və giriş pilləkənləri olan bir bina idi. Taxtapuşun böyük aşırımını saxlayan iki cərgəli taxta sütunlar sayəsində dua zalının daxili planlaşdırmasında neflər və İslam dininin atributlarına və epiqrafik yazıları ilə oxu boyunca bəzədilmiş mehrab yaranmışdı. Məscidin giriş fasadının qarşısında taxta sütunlar üzərində eyvan ucaldırdı. Fasad üzrə isə sonradan 1950-ci illərdə Bakıda və ümumilikdə Azərbaycanda inkişaf etmiş mülki memarlığa xas çatma tağlar geniş surətdə təmsil olunmuşdu.

Düzgün profilli aşağıdan və yuxarıdan üfqi hissələnmiş, çatma formalı pəncərə boşluqlarının ritmi dam örtüyü üzərində mərkəz hissədə, dindarları duaya səsləyən müəzzinin durduğu minarə üslublu taxta pavilyonun ucaldığı bu bina müsəlman məscidinin əsl görüntüsünü xatırladır. Səkkizguşəli bu pavilyon qismən səthi olaraq bəzədilmiş və ayparalı günbəzvari forma ilə örtülmüşdür. Kənd məscidlərinin damı üzərində belə minarələr Azərbaycanda yaşayış məskənlərində geniş yayılmışdı.

Ağır iqtisadi şərtlər altında yaşayan kənd əhalisinə məscidə xüsusi yaraşlıq verən daşdan və ya kərpicdən minarə tikmək çətin idi. Zivər bəy sifarişçilərin vəziyyətini anlayır və Göyçayda onların vəsaitinə uyğun olan məscid layihəsini təqdim edir.

Memarlıq-planlaşdırma və həcm-məkan baxımından daha inkişaf etmiş bir məscid layihəsi 1918-ci ildə erməni daşnakları tərəfindən dağıdılmış Şamaxıdakı «İmam» məscidi (1910-1917-ci illər) idi.

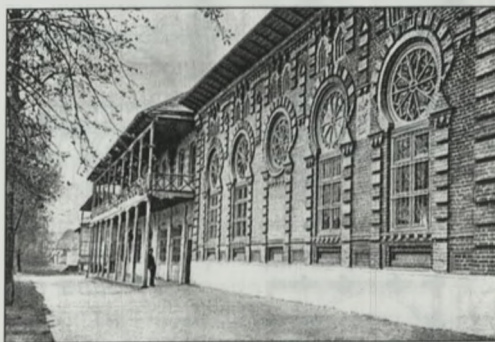
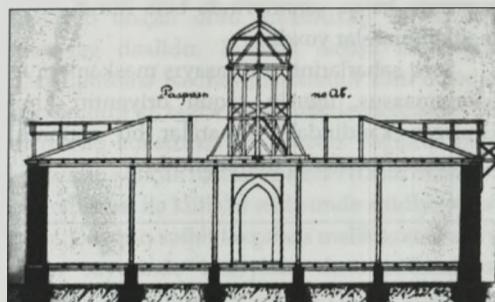
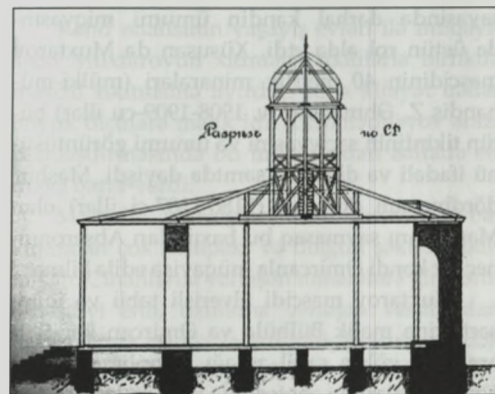
Layihəyə əsasən «İmam» məscidi taxtapuşun rahatlığını təmin etmək üçün mərkəzdə dörd dirəyi olan proporsional kvadrat formaya

malik idi və keçmiş dövrün yarımqaranlıq dua zallarından fərqli olaraq üç tərəfdən pəncərə boşluqları ilə açılmışdı. Məscidin sol tərəfində xidmət otaqları üçün kiçik tikili və ikinci mərtəbədə qadınların ibadət etməsi üçün ikimərşli pilləkən var idi. Dua zalının interyeri sütunların oxlarında daxili məkanın görüntüsünü dəyişdirən pilyastrlarla bəzədilmişdi. İfadəli kapitelləri olan sütunların saxladığı tirlə yastı taxtapuş zalın interyerini əhəmiyyətli dərəcədə dəyişdirmişdi. Ox üzərində kvadrat şəkilli mehrab islamın dayaq simvolu kimi aparıcı mövqə tuturdu. Yan aşırımlarla müqayisədə daha geniş olan mərkəzi aşırım da mühüm rol oynayırdı.

Zalın yan tərəflərində olan iki qapı mehraba doğru istiqamətlənmişdi. Beləliklə, modul sistemi əsasında tərtib olunmuş zalın kvadrat planı yeni keyfiyyət, interyer isə maraqlı həcm həlli qazanmış, memarlıq kütlələrinin plastikası meydana çıxmışdı. Burada tağ, qübbə və günbəzlərin konstruktiv formalarının üstünlük təşkil etdiyi tektonik üsullar mövcud deyil. Şamaxıda binalar həmişə güclü daş günbəzlərlə layihələndirilir, interyerlər isə qübbələrlə bəzədilirdi. Tez-tez baş verən zəlzələlər əhəlidə qorxu yaratdığından burada binalar qalın divarlar, ağır qübbə və günbəzlər əsasında layihələndirilirdi.

Zivər bəy Əhmədbəyov «İmam» məscidinin layihəsində ənənəvi konstruktiv üsullardan imtina edərək yüngül kütlələrə üstünlük vermişdi. Baş fasadın memarlığının Göyçay məscidinə bənzəməsinə rəğmən burada həcm inkişaf etmiş sistemi müşahidə olunur. Fasad qarşısında nazik taxta sütunlar üzərində zərif kapitel və bazaları olan eyvan durur. Geniş qapılar eyvanın böyür hissələrində müvafiq aşırımların, fasadın mərkəzində isə üç aşırımlı tağların yara-dılmasını zəruri etmişdi.

Zivər bəyin memarlıq mövqeyinə əsasən fassadda pəncərə və qapı boşluqları, ənənəvi çatma tağlar verilmişdi. O, binaların memarlığına

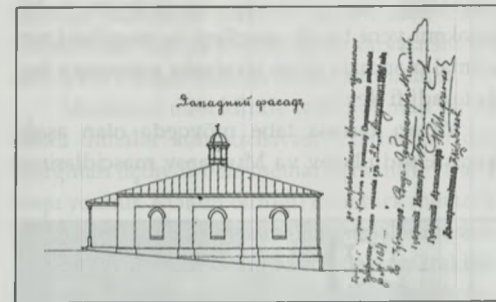
milli elementləri daxil etməyə, şəhər küçə və məhəllələrinin tikintisi zamanı onların müasir əhəmiyyətini təsbit etməyə çalışırdı. Zivər bəyin yaradıcılığının leytmotivi milli-romantik istiqamət idi.

Məscidin hündür damı künc hissələrdə binanın ümumi silüetinə yaraşlıq verən və Şamaxı

şəhərinin ətraf əraziləri üçün gözəl oriyentir, səmt rolunu oynayan iki pavilyon-minarə ilə gücləndirilmişdi. Zivər bəyin yerli əhali üçün layihələndirdiyi digər binaların layihələri bizə məlum deyil.

Zivər bəy Əhmədbəyov memarlıq-tikinti fəaliyyətinin qalan hissəsini Bakı şəhərində davam etmiş, burada o, şəhərin tikintisi və mənzərəsində monumental həcmli, gözəl minarəli və möhtəşəm memarlıq obrazları ilə dərin izlər qoymuş məşhur dini qurğuları layihələndirmişdi.

Böyük Təzə-Pir məscidi tikildiyi bir vaxtda Zivər bəy Əhmədbəyov Bakı-Abşeron ərazisinin

də dini qurğuların layihələndirilməsi üçün bir neçə iri sifariş alır. 1908-ci ildə Vladiqafqazda məscid tikdirmiş məşhur Bakı milyoncusu və xeyriyyəçisi Murtuza Muxtarov doğulduğu Əmircan kəndində həmkəndlilərinə xeyriyyə məqsədilə məscid tikintisi üçün layihə sifariş etməyə qərar verir.

Abşeron məscidləri arasında həcm həllinin miqyası, ifadəli silueti və memarlıq kütlələrinin gözəl traktovkası ilə fərqlənən Muxtarov məscidini qeyd etmək lazımdır. Bir-iki mərtəbəli üfqi mülki tikintinin əhatəsində iki yaruslu şərafəsi, 40 metrlik 2 şaquli minarəsi olan məscidin silueti Əmircan kəndindən uzaq ərazilərdə də seçilir.

Əmircan kəndinin aşağı və yuxarı terraslarında iri dini qurğuların eyni zamanda yaran-

dığı ikimərkəzli struktur səciyyəvidir. Yuxarı terrasdə XX əsrin ictimai mərkəzlərinin formalaşmasının əsasını qoymuş Göyçək məscidi hakim mövqeyə malik idi.

Bütün əsas küçələrin qovşağı meydana birləşirdi və bu şəhərsalma mövqeyi dini qurğunun hündür boyunlu çatma günbəzlə ifadə olunmuş siluet kompozisiyası ilə daha möhkəmləndirilmişdi (1905-ci il).

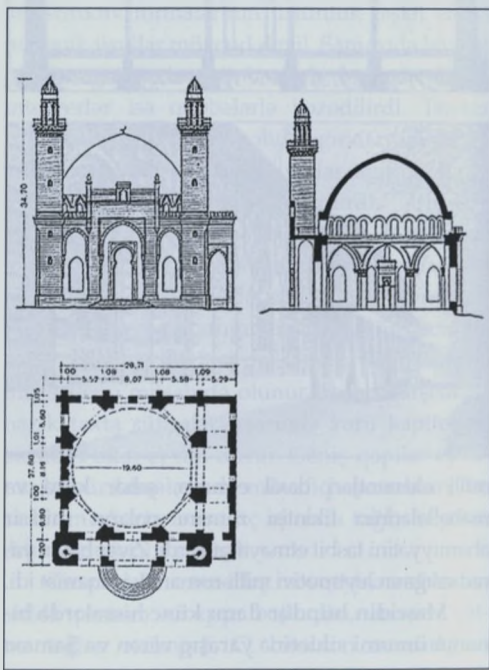
Məscid dominant profilin həcm-məkan, memarlıq-planlaşdırma kompozisiyası olmaqla yanaşı, həm də eyni zamanda kəndin simvolu və yerli ənənələrin qorunduğu yer idi. Kəndin mürəkkəb küçə şəbəkəsini tənzimləyən və bu şəbəkəni yeni tikinti əraziləri ilə əlaqələndirən ictimai mərkəzin onun ətrafında yaranması heç də təsadüfi deyil.

Yuxarı terrasa tabe mövqedə olan aşağı terras Əsədullayev və Muxtarov məscidlərinin

sayəsində dərhal kəndin ümumi miqyasında üstün rol əldə etdi. Xüsusən də Muxtarov məscidinin 40 metrlik minarələri (mülki-mühəndis Z. Əhmədbəyov, 1908-1909-cu illər) bütün tikintinin səciyyəsinə və ümumi görüntüsünü ifadəli və dinamik səmtdə dəyişdi. Məşhur dördbucaqlı donjonu (1186-1187-ci illər) olan Mərdəkanı saymasaq bu baxımdan Abşeronun heç bir kəndi Əmircanla müqayisə edilə bilməz.

Muxtarov məscidi əlverişli təbii və iqlim şərtlərinə malik Bülbülə və Əmircan kəndləri arasında gölün sahil zolağı yaxınlığında, dar kənd küçələrinin əhatəsində yerləşmişdir. Azərbaycanın başqa şəhərlərində belə hündürlüyə malik minarələr yoxdur.

Şərq şəhərlərinin və yaşayış məskənlərinin özünəməxsus, uğurlu şaquli oriyentiri kimi Əmircan kəndindəki minarələr bu regionun möhtəşəm memarlıq dominantıdır.

Kənd əhalisinin yaşayış evləri ilə müqayisədə Muxtarovun xidmətçi tikililərlə birlikdə məscid tikintisinə ayırdığı sahə kifayət qədər böyük ölçülərə malik idi. Z.Əhmədbəyov ərazi planlaşdırmasında bu imkanlardan istifadə etməyə qərar verdi.

Məscidin planlaşdırma kompozisiyası baxımından çox kompakt və dolğun şəkildə tikilmişdir. Cinahlarda yerləşən minarələrə girişlərin birləşdiyi enli, uzununa yerləşən vestibüldən 11,26 metrlik qübbə ilə örtülmüş kvadrat formalı geniş dua zalına (13,6x13,6 m) keçid mövcuddur. Zəlin interyerinə qübbənin boyun hissəsini saxlayan taxçalı dörd konstruktiv çatma formalı tağ daxildir. Tağların naxışlı motivlərlə bəzədilməsinə baxmayaraq kontur xətti o qədər görkəmlidir ki, tağlar ümumilikdə möhtəşəm bir memarlıq konstruksiyası yaradır. Tağlarda olan taxçaların xonçalı hamar divarları daxili məkanın qalan hissəsi ilə kütlələr nisbətində ziddiyyət yaradır. Düzgün səthli taxçalara malik konstruktiv tağlar sayəsində interyerin dematerializasiyası müşahidə olunmur. Taxçalardakı pəncərələrdən və günbəzin boyun hissəsində yerləşən 14 pəncərədən düşən və bərabər paylanan günəş şüaları dua zalını tam şəkildə işıqlandırır.

Muxtarov məscidinin planlaşdırılmasında mehrabın qarşısında konstruktiv tağın eni boyunca uzanan yarım dairəvi plana apsidalar maraqlı doğurur. Qadınların istifadəsi üçün nəzərdə tutulmuş, əsas zaldan şəbəkəli taxta çəpərlə ayrılan ikimərkəbli apside məscidin daxili məkanını artıraraq interyerin kompozisiyasına yeni element kimi daxil olur. Azərbaycanın dini qurğularının strukturunda belə planlaşdırma metodu ilk dəfə tətbiq olunurdu. Öz qabarıq səthi ilə apside insana elə də böyük həcmə malik olmayan dua zalının həcmi dərinliyə malik olduğu hissə etdirir.

Maraqlıdır ki, XIX-XX əsrlərin qovşağında Bakı memarları milli memarlığın qədim abidə-

lərindən xəbərsiz idilər və buna görə də apsidaları yeni forma kimi qiymətləndirirdilər. Lakin, Azərbaycanın bütün ərazisi daxili planlaşdırma və həcm-məkan strukturunda apsidaların xüsusi çəkiyə malik olduğu qədim alban abidələri ilə geniş əhatə olunmuşdur. Azərbaycan alimlərinin çoxsaylı araşdırmaları da bunu təsdiq edir.

Muxtarov məscidi ilk başlarda baş usta Kərbəlayi Əhmədinin başçılıq etdiyi yerli ustalar tərəfindən tikildi, sonradan isə Z.Əhmədbəyov tərəfindən işləndi və tamamlandı. Kompozisiyanın quruluşu Təzə-Pir məscidinin təsiri altında yaradıldığı üçün onu xatırlatsa da, burada, quberniya idarəsinin təkidinə əsasən Bakı Cümə məscidində həyata keçirilməyən ikiyaruslu minarələrin inkişafı ideyası öz davamını tapır.

Muxtarov məscidində tətbiq olunan iki yaruslu minarələr kompozisiyası Azərbaycan dini qurğuları üçün ilk belə memarlıq həllidir və analoqu yoxdur. Məlum olduğu kimi türk memarlığında zərifliyi və proporsional hissələnməsinin biçimliliyi ilə fərqlənən özünəməxsus traktovkada bu kompozisiyadan geniş istifadə olunur. Burada isə minarələrdə yerli memarlıq ənənələrinə xas, XIX-XX əsrlərdə Bakı-Abşeron ərazisində dini qurğularda istifadə olunan fərqli proporsiyalar və fərqli hissələnməyə riayət olunmuşdur.

Əsas həcm üslub baxımından razılaşdırılmamış forma və detallarla doldurulmuşdur. Fasadların bəzədilməsində yerli və Avropa memarlığının element və detalları barokko məzmununda istifadə edilmişdir. Bu, günbəzin boyun hissəsində xüsusən hissə olunur.

Baş fasad portal şəklində verilsə də, onun modeli, boşluqların yerləşdirilməsi və detalların cizgiləri o qədər də uğurlu deyil. Ola bilsin ki, məscidin tikintisinin memar cəlb edilmədən usta tərəfindən aparılması onun memarlığında belə bir həllin ortaya çıxması ilə nəticələnmişdir. Yalnız xalq memarının Avropa memarlığına xas

tikililərlə səthi tanışlığı belə bir traktovkanın həyata keçməsinə səbəb ola bilərdi.

Məscidin ən effektiv və ifadəli hissəsi onun minarələridir. Minarələrin proporsiyaları, bal-konların stalaktit şəkilli cizgiləri və tamamlanması ustalıqla yaradılmışdır. Minarələr məscidin ümumi həcm kompozisiyasına heykəltəraşlıq görüntüsü verir. Məscidin ümumiləşdirilmiş formaları möhtəşəm görünür və bu da qurğunun müsbət cəhətlərindən biridir. Abşeronun yeganə şaquli dini qurğusu olan, monumentallığı və gerçəkçi obrazı ilə fərqlənən Muxtarovun kənd məscidində Təzə-Pir məscidinin həcm-məkan strukturunun əsas prinsiplərindən istifadə olunmuşdur.

Muxtarov məscidi vasitəsilə memar Zivər bəy Əhmədbəyov perspektiv inkişafda ənənəvi üsulların istifadəsinə öz münasibətini ifadə etmişdir. Belə ki, Bakı-Abşeron memarlığında minarələri, vertikal hissələnməni və həcm kütlələrindəki təfərrüatları diqqətlə öyrənmiş memar bunların istifadə olunmasına can atırdı.

Z.Əhmədbəyov Abşeron ərazisində növbəti dini qurğunu Şirvanşahların müdafiə sistemində strateji məntəqələrdən biri olan Ramana kəndində (1912-1914-cü illər) inşa etmişdir. Həndəsi olaraq yarımadaının mərkəzində yerləşən Ramana, Abşeronun şimal hissəsində olan sahil müdafiə qurğuları ilə Bakı şəhərini əlaqələndirən həlqə idi. Ramana kəndinin yaranma tarixi erkən orta əsrlər dövrünə qədər uzanır. Ehtimal olunur ki XII-XIII əsrlərdə tikilmiş donjonlu qala Buzovna qalası (IX-XIII əsrlər) kimi çox öncədən yaranmışdı. "Qəsr" ərazisində təfərrüatlı arxeoloji qazıntıların aparılması bizə o qədər də böyük olmayan, lakin möhkəm qalının yerləşdiyi təpədəki tikintilər barədə xronoloji məlumatın dəqiqləşdirilməsinə əlavə material verə bilərdi. Qarşı tərəfdə yerləşən təpədə "Qəsr"dən daha yüksək nöqtələrdə hamam, birinci mərtəbədə dükanların olduğu ikimərtəbəli

yaşayış ... ilə yanaşı monumental Cümə məscidi inşa olunmuşdu. Kəndin bu hissəsində ictimai binalardan ibarət tam bir kompleksinin yaranması daha mütərəqqi və yaxşı təşkil edilmiş yeni mərkəzin yaranmasını müəyyənləşdirdi.

Məscid binası sahənin dərinliyində yerləşdiyindən memarlıq formaları rakursunda ətraf ərazidən baxdıqda daha dinamik və kəskin seçilir. Planlaşdırma baxımından məscid 2 qrupdan ibarətdir: Kvadratşəkilli dua zalı, birmərtəbəli qadın hissəsi və zalın şimal və şərq tərəflərində yerləşən köməkçi otaqlar. Məscidin ən parlaq ifadə edilmiş hissəsi nəinki monumental sütunlara malik təsirli daxili məkanın, həm də xaçşəkilli tağtavan, çatma tağlara və daş günbəzə malik açıq üslublu örtüyün konstruktiv formalarının açılışına xidmət edən üçnefli planlaşdırma sisteminə malik dua zalıdır.

Bu qarşılıqlı əlaqə nəticəsində interyerin memarlıq və konstruktiv formaları, xüsusən də günbəzin alt hissəsinin dekorativ bəzək üsulları ilə zəngin həcm-məkan obrazı yaranır.

Dua zalının interyerinin dramatikləşdirilməsi təkcə bədii mühitin metaforaları ilə bağlı olmayıb, həm də dini tikilinin malik olduğu simvolları qaynaqlanır. Cənub tərəfdə yerləşən mehraba doğru yönəlmiş çatma tağlı açıqları olan qadınların dua etdiyi hissə məscidin məkan strukturuna üzvi surətdə daxil olur. Belə yerləşmə dua zalını vizual şəkildə genişləndirərək eyni zamanda həcmi plastika yaradırdı. Bu həcm plastikası neflərin monotonluğunu pozaraq memarlıq yükünü kəskin təsvir olunmuş tağ sırası formasında öz üzərinə götürürdü.

Məscidin mehrabla üzbəüz olan hissəsinin dua zalının interyerində fəal iştirakını nəzərdə tutan üsuldan Nardaran kənd məscidində də istifadə olunmuşdur. Burada üsul daha inkişaf etmiş formada, ikimərtəbəli tağ sırası və buna uyğun müvafiq işləmələr şəklində tətbiq edilmişdir.

Binanın dəqiq təsvir olunmuş ox pozisi-

yaları olan planlaşdırma strukturu ümumi həcmdə, fasadların quruluşu, kompozisiyanın səciyyəsi, memarlıq irsinə münasibət və onun mənimsənilməsi baxımından son dərəcə aydın təsvir olunmuşdur.

Ramana kənd məscidi nəinki həcm kütlələrinin həllində, həm də proporsional hissələnmədə, fasadlara və fasad sistemə yanaşmada, bəzək elementlərinin plastikası və s. işlərdə Avropa klassik memarlığının qanunauyğunluqları əsasında təbii almış, Peterburq təhsilli peşəkar memarın yaradıcılığını təcəssüm etdirir.

Zivər bəy Əhmədbəyov məscidi təkcə müsəlman məbədi olaraq tikirdi, həm də yerli Abşeron məktəbinin bütün xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq onu yaradırdı. Ətraf tikililər və memarlıq ənənələrinə hörmət baxımından bu çox önəmli idi. Yerli xalq memarları bunu yüksək qiymətləndirir, tikinti texnikası ilə yanaşı fasadların plastikası, binanın ümumi kompozisiyasının dərk edilməsində epigrafiyanın rolunu da saxlamağa çalışırdılar.

Əhmədbəyov məscidin həcm quruluşunu özünəməxsus şəkildə həll etmişdir. Belə ki, yerli memarlıq məktəbinin ənənələri əks olunmasa belə Avropa order sisteminin prinsiplərindən də imtina etmir. Bu halda memarlığın yeni inkişaf şərtləri çərçivəsində müsəlman məbədi üçün məqbul olan elementləri götürərək öz interpretasiyasında təqdim edir. Bu prinsiplər həcm kompozisiyası və milli irsin tətbiqi baxımından aydın və bir-birinə yaxın idi.

Məscidin baş fasadının həllində səciyyəvi cəhət portalın yerinin səthi variant üzərində qoyulması idi. Buna XX əsrin əvvəllərində dini tikililərdə rast gəlinir, Abşeron memarlığının klassik üsullarında isə dərin taxçalar, müvafiq hissələnmələrlə qeyd olunmuş girişlə təsvir olunur. Fasadın ümumi kompozisiyasının həlli üçün portalın seçilməsinə baxmayaraq burda XVIII və XIX əsrin dini tikililərindən fərqli miq-

yas və memarlığın fərqli olan traktovkası tətbiq olunurdu.

XIX əsrin ikinci yarısına aid məscid binalarının heç birində tağın daş üzərində dərin oymalarla zənginləşdirilərək dəbdəbəli tonlarda verildiyi və məzmun kəsb etdiyi, daha kəskin ifadə olunduğu belə portal kompozisiyasına rast gəlinmir. Daxili məkanın üçnefli görüntüsünün təmin edən yonma pilyastrların ritmi ilə zəngin dua zalının arxasında yerləşən monumental divarın fonunda belə portal arasındakı sıx ziddiyyət, memarlıq formalarının xüsusi sintezi bu kompozisiyanın güclü akkordudur.

Fasadların daş hörgüsünün və heykəltəraşcasına yonulmuş memarlıq detallarının yüksək keyfiyyəti diqqəti cəlb edir. İşlərin peşəkarlıqla görülməsi baxımından usta memarlar yanaşı dururdu və bu Abşeron memarlıq sənəti üçün tamamilə qanunauyğun bir hal idi.

Məscid binasının həcm kompozisiyasına ənənəvi bir marşlı daş pilləkən açıq şəkildə daxil olur. O, öz funksional mövqeyini nəinki tikilinin səciyyəsinə, həm də siluetinə fəal şəkildə daxil edən element kimi fəaliyyət göstərir. Qadın bölməsinə və dama doğru aparıcı açıq daş pilləkənin məscidin divarlarından biri boyunca yerləşməsi Abşeron üçün səciyyəvidir və bu da onun özünəməxsusluğunu təşkil edir. Bu məsələnin həllində istifadə olunan müxtəlif üsullar məscid kompozisiyalarında da müxtəlifliyin əmələ gəlməsinə səbəb olur, həm interyerdə, həm də həcm traktovkasında yeni memarlıq-planlaşdırma imkanları yaradırdılar.

Məhz bu quruluş forması Ramana məscidində dini qurğunun həcm plastikasında mühüm rol oynayan pilləkən bloku həllini önə çıxardı. Enli olmayan, açıq, daş pilləkən bu elementin xarici təzahür səciyyəsinə müəyyən edən şərq divarın yaxınlığında yerləşir. Daha sonra 4 metr hündürlükdə, pilləkən kiçik meydança ilə başa

çatır. Buradan ikinci mərhələnin qalxması başlasa da binanın strukturuna əsasən çatı nişanı başlayır. Pilləkənə paralel olaraq iri bloklardan ibarət üçbucaq forma və həcm ilə ifadə olunmuş daş çatı qurulmuşdur. Beləliklə, dam üzərində ilkin olaraq pilləkənin həcmi, daha sonra mərkəzi hissədə isə günbəzin silueti yaranır.

Damın üfqi səthi üzərində müxtəlif həndəsi fiqurların nisbəti Abşeron memarlığı üçün yeni hal olmasa da, bu variantda o, daha baxımlı həll qazanır. Belə ki, obrazın formalaşması zamanı emosional əhval-ruhiyyəyə fəal təsir edən kəskin memarlıq situasiyası yaranır. Binanın bütün əsas komponentlərinin cəmi memarlıq kütlələrinin dinamikasının üçölçülü fəzada saxlanmasını təmin edir. Bu, tarixi mərkəzin şəhərsalma nöqtəyi-nəzərindən inkişafı üçün çox mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi.

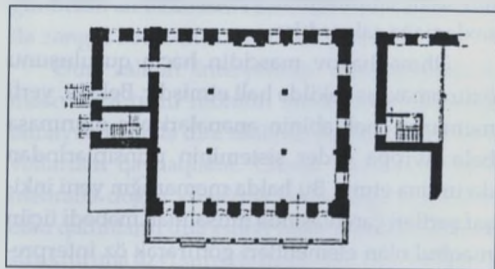
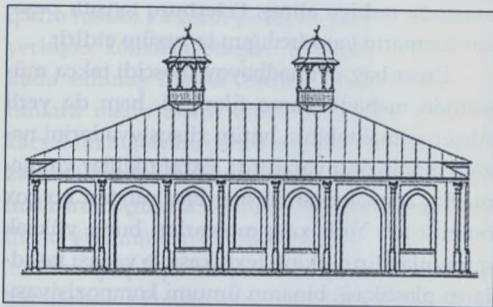
Qeyd etmək istərdim ki, baxılan obyekt üçün Z.Əhmədbəyovun əzəmətli portalı təbii səmimiyyəti ilə seçilir. Bir çox digər binalarda olduğu kimi müəllifi naməlum olan Sabunçu məscidinin monumental portalı da heç də ondan geri qalmır. Hər iki bina Abşeron memarlığının yüksək tələblərinə cavab verir və milli memarlıq abidəsi sayılır.

Ramanadakı məscidi qiymətləndirərkən onun quruluşunun köhnə tikililərin mühitini təcəssüm etdirən həcm elementlərinin kiçik miqyaslı planında deyil, memarlıq formalarının və kompozisiya üsullarının tam fərqli nisbətində verildiyini qeyd etmək mümkündür. Məhz bu da məscidin Abşeronun dini qurğularının üslublu təsnifatında yerini müəyyənləşdirmişdi.

Regionun maraqlı dini qurğularından biri də Bakının köklü ailələrindən birinə mənsub Hacı Əjdər Aşurbəyovun sifarişi və vəsaiti ilə tikilmiş «İttifaq» məscididir (2 mart 1912-3 dekabr 1913). Məscidin layihəsi memar Zivər bəy Əhmədbəyov tərəfindən hazırlanmış və şəhər Duması və idarəsi tərəfindən 1911-ci ildə təsdiqlənmişdi, 1912-ci ildə Bakının az tikilmiş şimal-

şərq hissəsində Qanlı-Təpə ərazisində, təxmini olaraq Krasnovodskaya, 16 və Qanlı-Təpə, 8 küçələrinin kəsişməsində, köhnə birmərtəbəli tikilinin yerində məscid binasının təməli qoyuldu.

Məscid Krasnovodskaya küçəsinə nəzərən bucaq altında yerləşmişdir. Bunun sayəsində həcmi görünüş yaranmış və tikili həyatı sadədən daha yaxşı görülür. Həyatın sərhəddi, məscidin yerləşdiyi təpənin kənarı boyunca uzanır. Təpədən birmərtəbəli tikililərin yerləşdiyi

dərəyə görüntü açılır. Təpə məscid üçün dəyəmə malik olmayan ətraf tikililərdən azad təbii pyedestal rolunu oynayır.

Hal-hazırda şəhər ərazisində şəhərsalma qayda və qanunlarına riayət edilmədən intensiv tikinti aparıldığı bir dövrdə boş olan dərə itmiş, tikinti texnikasının məhsulu olan çoxmərtəbəli eybəcər tikililər yaranmış və minarəli siluet kompozisiyasına malik, XX əsrin memarlıq abidəsi olan məscid baxış nöqtəsində qeyb olmuşdur. Məscid ətraf landşaftla gözəl uyum yadaraq

baxış mövqeyindən asılı olmayaraq həmişə göz önündə idi. Belə görülə bilməsi ətraf ərazinin nadir xüsusiyyəti memar tərəfindən məharətlə istifadə olunmuş və məscidin həcmi tikintisinə müsbət təsir etmişdi.

Hal-hazırda landşaft fonunda məscidin müsbət imkanları yoxa çıxaraq itmişdir. Keçmişdə həmişə göz önündə olmuş bu maraqlı memarlıq abidəsinin müşahidə edilə bilmə imkanı kimsə tərəfindən nəzərə alınmamışdır.

Təzə-Pir məscidindən fərqli olaraq İttifaq məscidinin ümumi plan həlli daha məhrəm səciyyə daşıyır. Bu da onun mahiyyəti və ya məhəllə məscidi olması ilə izah edilir. Kvadratşəkilli dua zalının əsas həcminə şərqdən portal-vestibül, sıra tağlı eyvan və küncdə ayrı durmuş minarə, şimal hissədən qadınların ibadət yerinin ikimərtəbəli tikilisi, cənubdan isə mehrablı apsida daxildir.

İttifaq məscidinin memarlıq kompozisiyasının əsası tilli uca boyuna malik günbəzli dua zalının həcmi və kvadrat əsas üzərində yaraşlıq minarədən ibarətdir. Portalın biçimli proporsiyaları və ona birləşən sıra tağlı eyvan dini tikilinin əsas komponentlərini üzvi surətdə tamamlayır.

Yüksək boyun üzərində yerləşən günbəz Təzə-Pir və Muxtarovun Əmircan kəndində yerləşən məscidi ilə müqayisədə obrazın formalaşması və kompozisiyanın açılışında daha fəal iştirak edir.

İttifaq məscidinin şərq fasadı çox dolğun həcm və memarlıq plastikası üzərində inşa edilmişdir. Hər şeydən öncə qeyd etmək lazımdır ki, memar Zivər bəy Əhmədbəyov tağ açırmalarının müxtəlif formalarından istifadə edərək, nəinki onları standartlaşdırmış, əksinə, bu formaların geniş palitrasını təklif etmişdir.

Şərq memarlığının təbliğatçısı kimi, o, layihələrdə və tikililərdə milli-romantik istiqaməti gücləndirərək fəlsəfi vurğularla onu inkişaf etdirirdi. Avropa klassik memarlığı əsasında təhsil almasına baxmayaraq onların kompozisiya

üslu və formalarından istifadə olunmasına da laqeyd qalmırdı.

Məscidin giriş portalı proporsional hissələnməsi, naxışlı motiv və detalları ilə sırf Bakı-Abşeron memarlığına məxsusdur. Burada yerli memarlıq məktəbinin mənəvi yaxınlığı və təsiri hiss olunur.

Dəqiq qəbul olunmuş proporsiyalar, divarların daş hörgüsü bu qaynaqları bütünlüklə tam əks etdirir. Z.Əhmədbəyov memarlıq irsini mənimsəmiş və bu zənginliyin inkişafına çalışmışdır.

Yan tilli portalın şaquliliyi və pərvaz üzərindəki maşikullar memarlıq kütlələrinin dinamikliyinin mövcud olduğu sıra tağlı eyvanın üfqi ritmi ilə qarşı-qarşıya qoyulmuşdur. Mavritan üslublu sıra tağlar özünəməxsus kapitel və bazlara malik zərif daş sütunlar üzərində durur. Naxışlı motivlərlə bəzənmiş timpanlar isə eyvanın strukturuna bədii element kimi daxil olur.

Z.Əhmədbəyov eyvana diqqət yetirərək sütunların şaquli ritmini azacıq önə çıxan pilyastrlar şəklində davam etdirir. Plastik zərif kölgə sisteminin yaratdığı bu pilyastrlar üzərindən yerli profilli üfqi qurşaq keçir. Memarlıq artikulyasiyasının repertuarı genişlənir. Eyvanın yuxarı pərvaz hissəsi bəzək elementi olaraq binanın bütün perimetri boyunca geniş istifadə olunan maşikullar qazanır. Memarlıq kompozisiyasının elementlərindən biri olan minarə demək olar ki, çox yaxınlıqda, eyvanla bir xətt üzərində tikilmişdir və stalaktit pərvaz-şərfə ilə bölünən yaraşlıq gövdəsi ilə öz mövqeyini diqtə edir.

Stalaktit pərvaz cizgi etibarilə daş əsas üzərində yaranmış sırf Abşeron mənşəli ənənəvi konstruktiv formadır. Yastı memarlıq həlli ucbatından günbəz və boyunca ətraf mühitin siluetində üstün elementlər kimi fəal iştirak etmədiyi digər şəhər məscidlərindən fərqli olaraq, o, «İttifaq» məscidinin ümumi kompozisiyasına yeni element daxil etdi. İnkişaf etmiş boyun qurğusu vasitəsilə günbəz nəinki geniş

binanın daxili məkanını formalaşdıran həcm elementi kimi, həm də memarlıq kompozisiyasının üstünlük təşkil edən əsas forması kimi çıxış etməyə başladı.

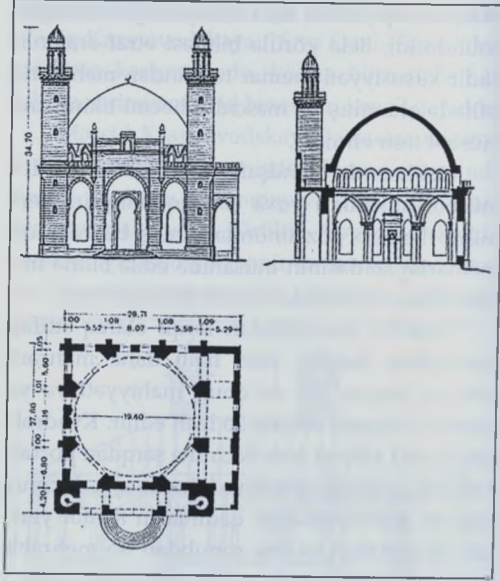
Əhməd bəyov ibadət zalının daxili planlaşdırmasına mehrablı apsidanı daxil etdi. Zalın hüdudları xaricinə çıxarılmış, lakin məscidin həcm-məkan strukturuna yeni element kimi daxil edilmiş apsidada memarlıq plastikası baxımından binanın əhəmiyyətini daha da artırdı.

Bu baxımdan rəssam-bənnalar tərəfindən böyük ustalıqla yerinə yetirilmiş divarların üzənməsi, memarlıq detallarının işlənməsi və daş üzərində oyma işləri də mühüm rol oynamışdı. «İttifaq» məscidinin tikintisində daş ustası Təzə-Pir məscidi, Bakı şəhər Duması və s. binalardakı işləri ilə tanınmış usta Salman Atayev idi.

08.09.1967-ci ildə Z.Əhməd bəyovun qızı Firəngiz xanımın yanında olarkən, o müəllifə inqilaba qədərki dövrə aid bir neçə şəkil nümayiş etdirdi. Bu şəkillərdən biri tikintinin başa çatmış olduğu, daxili bəzək işlərinin aparıldığı bir dövrdə «İttifaq» məscidinə girişi əks etdirirdi, digərləri isə mehrablı dua zallarının interlərərinə aid fotolar idi. Bu fotoşəkillər memar Zivər bəy Əhməd bəyovun yaradıcılığına dair çox dəyərli məlumatlardır.

Təzə-Pir Bakının şəhərsalma strukturunda xüsusi yer tutmaqdan əlavə Abşeronun dini qurğularının həcm-məkan işlənməsi və memarlıq əhəmiyyəti baxımından inkişafının yeni mərhələsinin göstəricisi idi. 1905-ci ilin 23 iyul tarixində mülki mühəndis Zivər bəy Əhməd bəyov tərəfindən birmərtəbəli yöndəmsiz məscidin yerində Təzə-Pir cümə məscidinin ilk təməl daşı qoyuldu. Bakının 1796-cı il üçün olan planına görə bu məscid digərlərindən daha qədim idi.

Hələ 1893-cü ildə forşadtada qala divarları yaxınlığında, indiki Sabir bağı və ona bitişik ərazilərdə dini qurğunun yaradılması ideyası meydana çıxdığı zaman Bakı müsəlmanları tə-

rəfindən Cümə məscidinin tikintisi məsələsi qaldırılmışdı. Bu ideya Bakının iqtisadi cəhətdən inkişaf etdiyi bir dövrdə, elə indi olduğu kimi Bakı neft baronlarının gəlirlərinin artdığı bir zamanda meydana çıxıb bilərdi. Məscid ətrafında fəvvarələri, şalalələri və digər kiçik memarlıq formaları olan yaşıl massivinin salınması nəzərdə tutulurdu. Lakin, quberniya idarəsi bu sahədə məscid tikintisində izin vermədi.

Bunun üçün ciddi siyasi səbəb var idi. Belə ki, yaxınlıqda rus pravoslav Aleksandr Nevski məbədi tikilirdi. İki yaruslu minarələri olan məscid tikildiyi təqdirdə o kilsədən hündür görünəcəkdi, rus hakimiyyəti isə bununla razılaşa bilməzdi.

Baş məscidinin şəhər mərkəzindən uzaqda tikilməsinə baxmayaraq onun yüksəklikdə olan əlverişli mövqeyi, şəhərin bir çox ərazilərindən seyr edilə bilməsi Təzə-Pir məscidinin gözəl siluet faktoru olduğunu deməyə əsas verir. Şəhər tikililərinin əsasən ikimərtəbəli olduğu dövrdə bu daha çox hiss olunurdu.

Çoxsaylı ziyarətçilərin gəlişinə hesablanmış iri həcmli məscid yerli memarlığın monumental formalarında tikilmişdir. Bakı şəhərində daşdan belə miqyaslı dini qurğu ilk dəfə tikilirdi. Buna görə də, məscidin layihələndirilməsi zamanı əsas memarlıq-planlaşdırma və həcm-məkan xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmək üçün memarın müsəlman şərqinin məşhur nümunələrinə müraciət etməsi təbii idi.

Məscidin forma və detallarının cizgilərinin ərəb şərqinin memarlığı ilə orta qəhətlər daşınmasına rəğmən Təzə-Pirin həcmli quruluşu, modelləşdirilməsi yerli memarlıq xüsusiyyətlərindən qaynaqlanır. Məscidin Şirvanşahların Bakıdakı saray məscidinin minarəsi ilə bağlılığı nəzərə qarpan minarələrinin forma və detallarını gözdan keçirdikdə bu daha aydın nəzərə çarpır. Şərq təsiri məscidin dərin milli koloritinə heç də kölgə salmır.

Təzə-Pir məscidinin baş fasadı cinahlarda minarələrin olduğu dərin üçtağlı eyvan-portikdən ibarətdir. Arxada görünən günbəzin elastik cizgisi həcmə ox-simmetriya həlli zamanı parlaq və möhtəşəm kompozisiya yaradır.

Tikiliyə giriş və dəbdəbəli görünüşü qazandırma üsulu kimi cinahlarda minarələrin olduğu üçtağlı eyvan-portikdən ibarət məscid fasadı Bakı-Abşeron regionunda ilk dəfə istifadə olunur. XIX əsrin ikinci yarısında Şirvan və Qarabağ ərazisində bir neçə məscidin həlli bu üsul vasitəsilə, dini tikilinin sadəliyi və monumentallığın adı memarlıq elementləri ilə ifadə olunması ilə verilmişdir. Bu binalarda kapitalizm dövrünün məscidlərinə orijinallıq qazandıran xalq memarlarının iştirakı hələ də hiss olunmaqdadır.

Təzə-Pir məscidi Azərbaycanın xalq memarlarından fərqli düşüncə kateqoriyasına malik Avropa təhsili almış professional memarın yaradıcılıq məhsuludur. Elə buna görə də binanın memarlığı müəyyən dərəcədə sərbəstlikdən məhrumiyyətlə, layihələndirmə isə peşəkarlıqla müşahidə olunur.

Təzə-Pir məscidinin üçtağlı portiki memar Z.Əhməd bəyovun yaradıcılığında yeni elementdir. Memar ənənəvi ideyanı tam fərqli traktovkada, daha şaquli sınımdan istifadə edərək ikicərgəli stalaktit pərvazla ifadə etmişdir. Üfüqi hissələnmə və ifadəli plastika ilə birləşmiş portalın memarlıq kompozisiyası milli memarlığa yeni istiqamət qazandırmışdı.

Portalın tağ açırmaları da incə işlənmiş tamamlayıcı kronşteynlərlə yumşaq formada təsvir edilmişdir. Portal küncvari tilli minarələrlə zənginləşdirilmişdir. Memar məscidin memarlıq kompozisiyasına münasibətini əsas minarələri ümumi həcm strukturunda birləşdirərək memarlıq kütlələrinin ehtişamı ilə monumentallığı eyni zamanda önə çıxarmaqla özünəməxsus şəkildə ifadə etmişdir.

Təzə-Pir məscidinin minarələri binanın kompozisiyasında təsadüfi hal deyildir, onlar bədii-estetik və siluetli şəhər mühitində funksional və konstruktiv formalar kimi çıxış edir.

Layihəyə əsasən minarələr Təzə-Pir məscidinin nəhəng həcmə uyğun olaraq ikiyaruslu şərəfə kimi təsvir olunmuşdur. Müəllif (Ş.F) məscidin iki şərəfəli minarələrinin yenidənqurma layihəsini tərtib etmişdir. Bu zaman Cümə məscidinin mövcud formadan tam fərqli memarlıq kompozisiyası və bədii obrazı yaranmışdı. Minarələr Bakı-Abşeron daş memarlığının heykəltəraşlıq formaları kimi heyratəmiz tektonika və harmoniya ilə zəngindir.

Məscidin həcm proqramının çoxpilləli inkişafı baş verdi. Daxili məkanda alçaq boyun üzərində bir daşla sferik günbəzlə örtülmüş səkkiz bucaqlı dua zalına (19,6x19,6) malik məscid planda kvadratşəkillidir. İnteryerdə yerli memarlığın iri paruslarla birləşdirilmiş 8 çatma tağdan istifadə edilmişdir. Tağlar güclü pilonlara söykənir. Tağların timpanları, pilonların kapitelləri, paruslar, üfüqi hissələnmələr, boyun hissənin pəncərə açırmalarına keçidi naxışlı bəzək elementləri ilə örtülmüşdür.

Cinahlarda çatma pəncərə açırımları olan mehrab interyerdə çox maraqlı bir memarlıq kompozisiyası təşkil edir. Şaquli şəkildə müvafiq hissələnmələrlə işlənmiş mehrab güclü plastik formada, bəzək elementləri ilə mürəkkəbləşdirilmiş şəkildə verilmişdir. Planda dörd-bucaqlı formada olan künc taxçalar iri tağlarla birlikdə interyerdə həcm və memarlıq plastikası yaradır. Məscid interyerinin demək olar ki, 20 metrlik aşırma malik məkan həlli bu əsəri yaradan memara dərin hörmət hissi oyadır.

Təzə-Pir məscidinin memarlıq-məkan kompozisiyası boyunlu günbəz və minarələrlə tamamlanan ibadət zalının möhtəşəm həcmi ilə çox aydın şəkildə əks etdirilmişdir. Minarə və günbəzlər bir-birini tamamlayaraq qurğunun tektonik strukturunu nümayiş etdirir. Lakin məscidin estetik görünüşünün kəskinliyi minarələrin ilkin variantda nəzərdə tutulmuş ikinci yarusunun ixtisar olunması səbəbindən itmişdir.

Boyun üzərində tağşəkili pəncərələrlə təsvir edilmiş taclı daş günbəz və yaraşlıq, yuxarıya doğru yönəlmiş şaquli ikiyaruslu minarələrlə tamamlanmış məscidin əsas həcmünün hündür-lüyünün çox olması dini tikilinin effektiv kompozisiyası ideyasını ifadə edə bilər.

Belə traktovkanın yer aldığı təqdirdə Bakı amfiteatrının yüksək nöqtələrində yerləşən məscid şəhər üzərində üstün mövqə tuta bilərdi. Minarələrin yalnız birinci yarus qədər ucaldılmasına nail olan Quberniya idarəsi buna imkan verə bilməzdi. Təzə-Pir məscidinin baxımlılığı uğurlu mövqə, düzgün şəhərsalma miqyası və üçtağlı eyvan-portik, minarələr və günbəzin inamlı təsviri ilə siluet kompozisiyasının həcmi ilə təsbit edilmişdir. Şəhərin müxtəlif nöqtələrindən baxılarkən məscidin diqqət cəlb edən əsas xüsusiyyəti effektiv memarlıq-məkan kompozisiyası yaradan həcmli modelidir.

Eyni zamanda məscidin monumental səciyyəsinə, kompozisiyanı tamlığı və ciddi-

liyini, tikinti işlərinin yüksək keyfiyyətini də qeyd etməliyik. Burada əhəngdaşının qüsursuz, mükəmməl səviyyədə yonulmasında öz işinin əsl peşəkarı olan ustaların da böyük əməyi olmuşdur. Təzə-Pir məscidinin tikintisində baş usta kimi Hacı Abbas, daş hörgüsü ustaları usta Xeyrulla və Məmməd Hənifə, usta Kərbəlayi Mirzə (1855-1965-ci illər), Salman Atayev və Soltan, məscidin interyerinin tərtibatçıları Kərbəlayi Məcid və Kərbəlayi Sadıx kimi məşhur ustalar iştirak etmişdir.

Təzə-Pir məscidinin tikintisinin məntiqi nəticəsi Bakı və Abşeronda yeni dini qurğuların inşası oldu. Monumental görünüş və memarlığı ilə Təzə-Pir cümə məscidi Abşeronun iri kəndlərinin sakinlərini öz məscidlərinə fərqli gözə baxmağa vadar etmişdi.

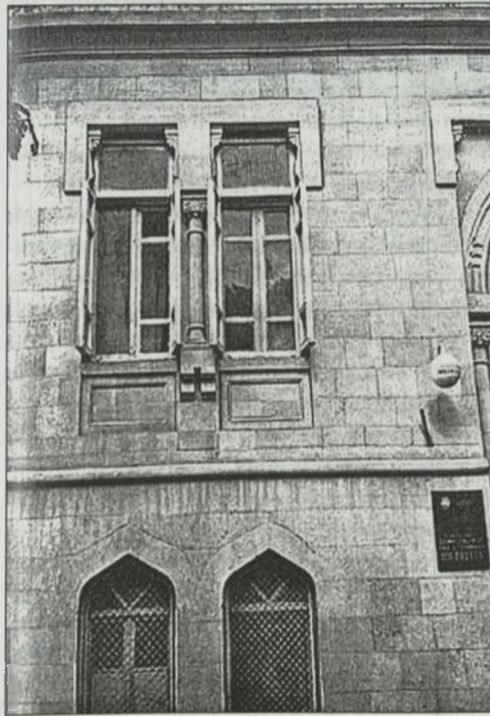
Əmircan, Buzovna, Maştağa, Binəqədi, Binə, Nardaran və başqa kəndlərdə həcm-məkan və planlaşdırma strukturunun bədii məzmunu ilə seçilən möhtəşəm məscidlərin tikilməsinin səbəbi burdan qaynaqlanırdı. Bu məscidlərlə yanaşı səciyyəvi memarlıq üslubuna xas çoxsaylı dini qurğular da inşa olunurdu. Belə məscidlərə İran Azərbaycanının kənd yerlərində rast gəlinir.

Dini tikililər şəhər və kəndlərin strukturunda iri həcmli elementlərdən sayılır. Bu binaların şəhərsalma mövqeyi onların memarlıq dəyərini müəyyənləşdirir.

Bu tikililər şəhər kompozisiyasında siluet elementi kimi oriyentir rolunu oynayır, öz monumental görünüşü ilə əhaliyə psixoloji və emosional baxımından təsir edir.

Memar Zivər bəy Əhməd bəyov dini tikilər sahəsində bir neçə ili əhatə edən dövr ərzində (1905-1911-ci illər) Göyçay, Şamaxı, Bakı və Abşeronda məscidlər inşa etmişdir. Bu binalar şəhər tikintisinin yenilənməsində mühüm rol oynamış, həcm və memarlıq strukturunu zənginləşdirmiş, ətraf mühitin şəhərsalma sisteminin genişlənməsinə səbəb olmuşdu.

Bu irs Azərbaycanda memarlıqda milli-romantik istiqamət adı altında inkişaf etmişdi. XX əsrin əvvəlində Avropa memarlığının üslub formalarının memarlıqda milli oyanışı unudurmağa can atdığı bir dövrdə bu xüsusən vacib əhəmiyyət kəsb edirdi.

Zivər bəy Əhməd bəyov yaradıcılığında Avropa tendensiyalarına da laqeyd deyildi. Bu memar tərəfindən layihələndirilmiş mülki yaşayış binaları və qurğularında özünü göstərirdi.

Çəmbərəkəndin ətəyində yerləşən tikintinin az aparıldığı məhəllələrin olduğu ərazidə tikilmiş «Səadət» məktəbi (mülki mühəndis Z.Əhməd bəyov, 1912-1913-cü illər) Bakının maraqlı memarlıq tikililəri sırasına daxildir. Binaların planı uzunsov formaya (129,13 m) malikdir. Planlaşdırma göstəriciləri, strukturuna sinif otaqlarının baş fasada, rekreasiya sisteminin həyata yönəlmiş olduğu o dövrün məktəb tikintisi üçün səciyyəvi xüsusiyyətə malikdir.

Şəhər idarəsi tərəfindən vahid «birtipli» layihə əsasında tikilən şəhər məktəbləri sırasında «Səadət» məktəbi öz tədris proqramı və tələbləri, planın individual traktovkası və həcm-məkan xüsusiyyətləri ilə fərqlənirdi. Planın qəbul olunmuş ox-simmetriya kompozisiyası əlavə aralıq hollara müraciət etmədən inzibati hissənin mərkəzdə təşkil olunmasına (Tağıyev məktəbində olduğu kimi) və cinahlarda yerləşdirilmiş tədris qrupu ilə dəqiq qarşılıqlı əlaqənin və uzlaşmanın əldə olunmasına yardım etmişdi.

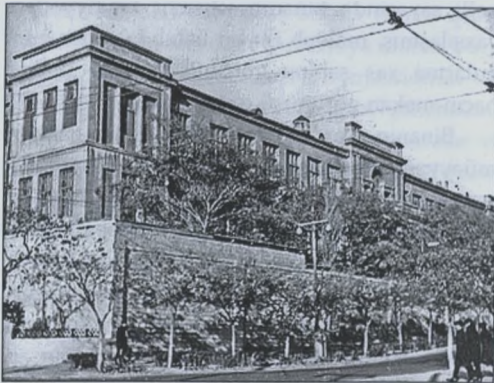
Daha təmtəraqlı və giriş hissəsi kimi binanın əsas hissəsi ərazinin qırmızı xəttinə doğru irəli, sinif otaqlarının olduğu üfüqi, yan cinahlar isə içəri doğru çəkilmişdi. Belə planlaşdırma həlli sayəsində binanın istismar keyfiyyətləri yaxşılaşmış, məktəb isə bu üslubda şəhər qurğularına xas şablon görüntü əvəzinə ifadəli həcm-məkan görünüşü qazanmışdı.

Binanın əsas və ikinci dərəcəli hissələrinin müəyyənləşdirilməsinə uyğun olaraq Azərbaycan və şərq motivlərinin əks olunduğu memarlıq kompozisiyası işlənmişdi. Gözəl təsvir olunmuş profillərlə üfüqi hissələnmənin ciddiliyi, bütünlükdə binanın və onun ayrı-ayrı elementlərinin uğurlu proporsiyaları, memarlığın yerli koloriti həmin dövr üçün məktəbi şəhərin ən

yaxşı ictimai qurğuları sırasına daxil edir.

Hal-hazırda «Səadət» məktəbinin binasında respublika göz xəstəxanası yerləşir.

Memar Zivər bəy Əhmədboyov həmin dövrdə xəstəxana binalarının, o cümlədən keçmiş Mixaylovski xəstəxanasının korpuslarının (indiki Əzizbəyov) və həmçinin, Balaxanı (indiki Füzuli, 31) küçəsinə istiqamətlənmiş xəstəxana korpusunun layihələndirilməsi və tikintisi ilə də məşğul idi. Memar Z.Əhmədboyovun yaradıcılıq fəaliyyətində xəstəxana tikintisi üzrə ən əsas qurğunu uşaq xəstəxanasının layihəsi təşkil edir. Qurğunun təməli 1914-cü il 13 aprel tarixində Şamaxınka rayonu ərazisində 7-ci Paralel küçəsi, 201 (1914-1918-ci illər) ünvanında qoyulmuşdur. Xəstəxana ərazisi əsas üçmərtəbəli binadan ibarət idi. Cənub iqlim qurşağı üçün ən əlverişli səmtləşmə olduğun-

dan xəstəxana otaqları cənuba və cənub-şərqə doğru istiqamətləndirilmişdi.

Memarlıq-planlaşdırma nöqteyi-nəzərindən uşaq xəstəxanasında ən çox diqqəti cəlb edən cəhət əsas korpusun binasıdır. Xəstəxana korpusunun şərq fasadı sadə və ifadəlidir. Bina küçənin qırmızı xəttindən boş hissədə yerləşmişdir, rızalilərlə ifadə olunmuş ön tərəfi (71 m) isə Persidski küçəsinə yönəlmişdir. Bina qonşu tikililərlə bağlanmadığından xəstəxana otaqlarının pəncərələrindən şəhər və dənizin gözəl mənzərəsini müşahidə etmək mümkün idi. Bu da öz növbəsində xəstələrə psixoloji təsir edərək onlarda müsbət emosiyalar oyadırdı.

Xəstəxananın ikinci hissəsinin planı otaqların bircərgəli tikintisi və geniş dəhlizdən ibarətdir. İri həcmli mərkəzi hissə qərbə istiqamətlənmiş girişə malikdir. Vestibülə giriş isə pilləkənlər vasitəsilədir. Enli qapı kvadrat formalı holla doğru açılır, cinahlarda yardımçı tikililər yerləşir, ox üzərində isə üçmərtəbəli giriş pilləkəni yerləşmişdir. Xəstəxana korpusunun həcm kütlələrinin qarışıq traktovkada gözəl bölgüsü şəklində verilmiş planlaşdırma həlli çox maraqlıdır.

Üçüncü mərtəbəsi geniş terras olan bağlı ikimərtəbəli eyvanın səlis cizgiləri və simmetriya oxunu vurğulayan gözəl profil verilmiş portik sayəsində fasadın mərkəzi hissəsi plastik və həcmli şəkildə həll edilmişdir. Binanın ətraf ərazinin relyefində dominant mövqə tutması və fasadın simmetriya-ox kompozisiyasının klassik formalarda ciddi memarlıq həlli 1915-ci ildə «Kaspi» qəzetinin yazdığı kimi «Bakı şəhərində ən möhtəşəm və görkəmli binalardan birinin yaranmasına səbəb olmuşdu».

Beton və dəmir-betondan çatılar, pilləkən marşları, tirlərdən geniş istifadə olunması binanın davamlılığını təmin edirdi. 1916-cı ilin sonuna tamamlama işləri istisna olmaqla tikinti yekunlaşdı.

Bir çox Bakı memarları kimi Zivər bəy Əhmədboyov da mülki tikinti ilə məşğul olurdu. Spasski küçəsi, 133 ünvanında 1911-ci ildə tikilmiş yaşayış evi mülki mühəndis Z.Əhmədboyovun yaradıcılığının maraqlı səhifələrindən biridir. O, bu binanın memarlıq kompozisiyasının həllini ən maraqlı stil formaları ilə vermişdir. Balkon və erkerlər sayəsində yaşayış evinin həcm-məkan kompozisiyası ifadəliliyi və emosionallığı ilə fərqlənir. Bu ev tarixi məhəllələrin ümumi sisteminə şəhər tikintisinin vacib elementi kimi daxil olur. Plastik forma və memarlıq detalları müvəffəqiyyətlə bir tam halında birləşərək binanın özəlliklərindən birini təşkil etmişdi. Bakıda belə memarlıq və həcm kompozisiyasına Bakıda başqa yerdə rast gəlinmir. Bu, üslub və bədii baxımından malikanə üslublu yeganə belə yaşayış binasıdır.

Zivər bəy Əhmədboyov 1918-ci ildən 1925-ci ilədək Bakı şəhərinin baş memarı olduğu dövrdə böyük şəhərin şəhərsalma problemləri ilə fəal surətdə məşğul olmuşdur. Mürəkkəb sosial-siyasi ziddiyyətlərin olduğu bir dövrdə Zivər bəy «Yeni Şirvan» cəmiyyətini (1919-cu il) yaradır. 1921-ci ildə Zivər bəy Əhmədboyovun layihəsinə əsasən bulvarda yerləşən «Fenomen» kinoteatrı əsaslı yenidənqurulmuş və fəhlə teatrı «Satirikat»a çevrilmişdi. Həmçinin, Zivər bəy daşnaklar tərəfindən yandırılmış H.Z.Tağıyev teatrında da bərpa işləri aparmış, Gəncə şəhərində teatr layihəsi ilə bağlı müsabiqədə və digər layihələrdə iştirak etmişdi.

Təxminən 25 il ərzində Bakı, Şamaxı və Azərbaycanın digər yaşayış məskənlərində memar Zivər bəy Əhmədboyov bir çox önəmli və maraqlı bina və qurğulara imza atmış, özündən sonra milli memarlıq abidəsinə çevrilmiş böyük memarlıq irsi qoymuşdur. Məhz onun dövründə milli-romantik istiqamət fəallaşmış, daha sonradan sovet dövründə isə aparıcı qüvvəyə çevrilmişdir.

Şəhər tikintisi özünəməxsus memarlıq repertuarı ilə plastik kütlələrin strategiyasının önə çıxdığı klassik üslub və formalara əsaslanır. Fasadlarda, Bakı memarlarının aludə olduğu memarlıq repertuarının inkişafı ilə həcm strukturunun istifadəsi arasında kəskin bağlılıq mövcuddur.

Milli memarlığın alqoritmi şəhər və Abşeron ərazisindəki dini qurğuların özəyi kimi formalaşmışdır. Zivər bəy Əhmədboyovun tikililərində, xüsusən dua zallarının interyerində bu daha aydın şəkildə özünü büruzə verir.

Bakı şəhər memarlığının qızıl fondunun qorunması yerli hökumətin və şəhər ictimai təşkilatlarının əsas vəzifəsi və borcudur.

XIX əsrin əvvəlində heç kim təsəvvür etməirdi ki, sonradan Bakı bütün göstəricilərə görə dünyanın görkəmli şəhərlərindən birinə çevriləcəkdir. Xəzər dənizinin sahilində, möhtəşəm buxta və gözəl limana, unikal təbii-coğrafi və memarlıq göstəricilərinə malik, üç terrasda yerləşmiş bir şəhər dünya tarixində kölgədə qala bilməzdi.

XIX əsrin ortalarına qədər Şamaxı quberniyasının mərkəzi tarixi dövrün qədim abidələrinin yerləşdiyi Şamaxı şəhəri idi. Burada 734-cü ildə Dərbənd şəhərindən sonra Yaxın şərqdə ilk dəfə 743-cü ildə Cümə məscidi tikilmişdi. İrəni keçən ərəblər xəzərlərə doğru irəliləyərək bu yerlərdə islam ziyarətgahlarının təməlini qoymuşdular.

Tez-tez ağır zəlzələlərə məruz qalan Şamaxıda eyni zamanda ənənəvi şəhərsalma və memarlıq sistemi də inkişaf edərək canlanırdı. XIX əsrdə qərbi Avropa istiqamətində yeni şərtlər altında yerli memarlar tikinti üçün yeni layihə təklifləri ilə çıxış edirdilər. 1840-cı illərin ortaları üçün kifayət qədər məşhur olan şəhər memarı Qasım bəy Hacıbababəyov (1811-1879) Şamaxı quberniya memarı Lyudviq Valentinoviç Kambiaccionun 1848-ci ildə birlikdə işləmək təklifindən sonra gözlənilmədən (1813- ... illər) onun köməkçisi olur.

Qasım bəy quberniyada inzibati vəzifədə çalışan, Şamaxı şəhərinin Baş planının hazırlan-

masında iştirak etmiş yeganə qafqazlı idi. O, Cavad şəhərinin baş planını hazırlamış, quberniyanın müxtəlif şəhərlərində, o cümlədən də 1856-cı ildə Şuşada, bir sıra yaşayış evlərini, Şamaxıda məscid və teatr binalarını layihələndirmişdi.

1859-cu ildə baş vermiş dağdıcı zəlzələ quberniya mərkəzini Şamaxıdan Bakıya köçürməyə vadar etdi. Şamaxı quberniyası ləğv edildi, Bakı quberniya mərkəzinə çevrildi, Qasım bəy Hacıbababəyov isə şəhər memarı oldu. 1860-cı illərdə şəhərdə ilk mərkəzi meydanın «Parapet»in, hal-hazırda «Araz» kinoteatrı, «Nizami» muzeyi, «Dinamo» mağazası kimi fəaliyyət göstərən ətraf tikililərin yaradıcısı Qasım bəy Hacıbababəyov idi.

Qasım bəy Bakıda kifayət qədər bina tikməyə müvəffəq olmuşdu və memarlıq estafetini özündən sonra faktiki olaraq şagirdi Məşədi Qafar İsmayılova ötürmüşdü. O da öz növbəsində memarlıq sahəsində bir sıra uğurlara imza atmış, özündən sonra çoxsaylı layihələr və yaşayış evləri, (1884-1899-cu illər arasında isə) çoxseksiyalı gəlir gətirən evlər miras qoymuşdu. Məhsuldar fəaliyyətinə görə demək olar ki, onun rəqibi yox idi.

Müəllif respublika mərkəzi arxivində Məşədi Qafar İsmayılovun 250-dən çox layihəsini aşkara çıxarmışdı, bu layihələrdən bir çoxu da həyata keçirilmişdir. Yaşayış evlərinin layihələri memarın varisləri tərəfindən günümüzədək

saxlanmaqdadır və lazım olduğu zaman nəşrin müəllifinə tanış olmaq üçün təqdim olunmuşdu.

Qafar İsmayılov kapitalist münasibətlərinin inkişaf etdiyi şərtlərdə Avropa klassik sisteminin təsiri altında fəaliyyət göstərən memarlar nəslinin nümayəndəsi idi. Təbii ki, belə həllər layihələndirmə ilə məşğul olan bütün memarlar tərəfindən tətbiq olunurdu. Yeni zaman və yeni şərtlər memarlığa fərqli baxış tələb edirdi.

Memarların fərdi qabiliyyəti sayəsində planlaşdırma və şəhər tikintisində həcmi-məkan və memarlıq strukturu müxtəlif bucaqlardan görünürdü. Avropa memarlığında mövcud olan ab-hava, memarlıq-kompozisiya üsul və formaları qeyd-şərtsiz fəaliyyət göstərirdi. Əslindən çox fərqli olan tikililərin şəhərin ümumi görkəmində müəyyən dərəcədə mövcud olmasına baxmayaraq əbəs yerə Bakını «Örtüksüz renessans» adlandırmırdılar. Elə məhz bu təsir nəticəsində kapitalist Bakısının səciyyəvi bədii obrazı yaranmışdı.

Əslində isə memarların fərdi dəsti-xəttində müxtəlifliyin olduğu bir zamanda xüsusi təqliddən uzaq klassik memarlıq üsulları maraqlı üslub ab-havasını önə çıxarmışdı.

1870-ci illərdən sonra Bakıda baş vermiş neft bumu şəhərin ehtiyac duyduğu müxtəlif mütəxəssislərin bura axınına səbəb oldu. Bu mütəxəssislərin arasında memarlar 1878/79-cü illərdə işləyən O.Porfirov; 1872-ci ildə F.V.Qrosseti (1828-ci il); M.D.Botov (1855-1886-cı illər), 1881-1886-cı illərdə Bakı memarı vəzifəsində işləyib, N.P.Tverdoxlebov (1842-1889-cu illər) 1880-ci ildə işləyən (quberniya idarəsində 1886-cı ildən) də var idi. Lakin onlar şəhərdə uzun müddət qalmırdılar və yaxud da həmin dövrdə mövcud olan ağır şərtlər onları qane etməirdi.

Memarlardan çoxu şəhər üçün məhsuldar fəaliyyətləri ilə özlərini göstərmişdilər. Bu memarlardan 1882-1889-cu illərdə işləmiş F.Lemkul (1822-1894-cü illər), A.S.Kandinov (1857-ci

il, mülki-mühəndis, 1884-1892-ci illərdə illərdə layihə., 1886-1891-ci illərdə Bakı şəhər memarı, A.Koşinski, 1880-ci ildən 1886-cı ilə qədər Bakı şəhər idarəsində texnik, D.D.Buynov (1859-cu il) 1884-cü ildən 1904-cü ilə qədər) qeyd edə bilərik.

1880-ci illər üçün şəhər əhalisinin iqtisadi vəziyyəti və yaşayış evlərinin tikintisinin səviyyəsi kifayət qədər yüksəlmişdi. İki-üç mərtəbəli evlər tarixi mərkəzi məhəllələri tutmuşdu. Tikintinin həcmi sıxlığı aparıcı mövqe qazanmışdı və nəticədə binaların memarlığı özünün yeni keyfiyyət dövrünə keçdi.

Bu memarlar arasında Qafar İsmayılov, 1886-cı ildə Peterburq İmperator İncəsənət Akademiyasını bitirmiş memar-rəssam Y.Y.Skibinski, 1883-1895-ci illərdə Bakı şəhər memarı, 1889-1902-ci illərdə Bakı şəhər başçısı olmuş polkovnik N.A. fon der Nonne (1836-1908-ci illər), memar İ.V.Edel (1863-1927-ci illər), mülki mühəndis, Bakı şəhər baş memarı İ.V.Qoslavski (1865-1904-cü illər), mülki mühəndis K.B.Skureviç (1866-1950-ci illər), istedadlı memar mülki mühəndis İ.K.Ploşko (1866-1931-ci illər), memar-rəssam, 1892-ci ildən Bakı şəhər idarəsinin sahə memarı A.V.Eyxler (1869-1911-ci illər), mülki mühəndis (1902-ci il) Zivər bəy Əhmədbəyov (1873-1925-ci illər) qeyd edə bilərik.

Yuxarıda adlarını sadaladığımız memarlardan bəziləri Bakıya təsadüfən, qarşıda görəcəyi işlərdən xəbərsiz bir şəkildə gəlmişdi. Həmin dövrdə Bakı idarəsi sənəd tələb etmədən əsasən memarlıq-tikinti ixtisasına uyğun mütəxəssislərin yığımını həyata keçirirdi. Elə bu səbəbdən mütəxəssislərin doğum yeri və tarixi, mənşəyi və ixtisas səviyyəsi bizə məlum deyil.

F.Lemkul özünü mühəndis-texnoloq kimi təqdim etmişdi və 1880-ci ildən Bakı şəhər idarəsində texnik vəzifəsində çalışırdı.

O, İçərişəhər və forştadt ərazisində yerli əhali üçün yaşayış evlərinin layihələndirilməsi və tikintisi ilə məşğul olurdu.

Həmin dövrdə Peterburq texnoloji institutu geniş profilə malik mühəndislər hazırlayırdı. Tədris proqramına memarlıq da daxil idi. Bu göstəricilərə əsaslanan Lemkul Bakı şəhərində Avropa memarlığının bazası əsasında məlum olan kompozisiya üsul və formalarda yaşayış evlərinin layihələndirilməsi və tikintisi ilə sərbəst surətdə məşğul olurdu. 1883-cü ildə Bakıda birinci Tağıyev teatrının tikintisi zamanı o, Bakı şəhər idarəsinin texniki olaraq layihə və tikintinin təşkilinə rəhbərlik etmişdi.

Şəhər idarəsinin yarandığı və formalaşdığı dövrdə mülki mühəndis və memarlar, o cümlədən, A.Koşinski, Y.Skibinski və digərləri texnik kimi fəaliyyət göstərmişdilər. Sonradan şəhər ərazisinin genişləndirilməsi nəticəsində texnik vəzifəsini sahə memarı, indiki şəraitdə rayon memarı vəzifəsi ilə əvəz etdilər.

F.Lemkulla paralel olaraq memarlıq-tikinti sahəsində Qafar İsmayılov, Y.Y.Skibinskiy, N.A. fon der Nonne, İ.V.Edel fəaliyyət göstərməyə başladılar. Bu memarlar XIX əsrin sonlarında Bakı şəhərinin tikintisində aktiv iştirak etmişdilər.

İndividual yaradıcılıq dəsti-xətti, kompozisiya üsullarının memarlıq tərzini, Avropa klassik sisteminə və fərqli üslub tərzlərinə özünəməxsus baxış şəhər tikililərinə yeni münasibəti önə çıxarırdı.

Bütün memarların eyni bir klassik mənbədən öz bacarıqlarına uyğun dərəcədə istifadə etmələrinə rəğmən səviyyə yüksək idi. Şəhərin memarlıq qurğuları da bunu deməyə əsas verir. Qərbi Avropadan olan xarici memarlar mənə əbəs yerə Bakını «Biz yalnız Parislə müqayisə edə bilərik» demirdilər.

Bakı memarları kodlaşdırılmış vahid stereotipləri böyük incəsənətin özünəməxsus təkrarı kimi tətbiq edirdilər.

Klassika ilə yanaşı Bakı şəhərinin həcm-məkan strukturunda şəhərin ümumi memarlığına dəyər qatan başqa üslub istiqamətləri də mövcud idi. Burada yerli memarlığın üsul və formaları,

yaşayış, mülki və dini qurğuların tikintisində özünəməxsus çatma tağlar fəal surətdə A.Eyxlerin alman kirxası, İ.Ploşkonun polyak kostyolunun qotik üslubda olan binaları, İ.Ploşkonun layihələndirdiyi yaraşlıq "İsmailiyyə" və M.Muxtarovun sarayları ilə əvəzlənirdi.

Yerli memarlığın və Avropa qotikasının ümumi memarlıq formaları şəhərin bədii atmosferinin dərk edilməsində təsirin əsas vasitələrindəndir. Məlum olduğu kimi qotik üslub xaç yürüşlərindən sonra, avropalıların çatma tağlarla tanış olaraq bu stili Avropaya yeni paradıqmada köçürməsi nəticəsində meydana çıxmışdı. Şəhər mühitinin döyünən həcmi-məkanı məhz bu formada yaranırdı. Y.Y.Skibinskiy öz yaradıcılıq fəaliyyətində akademik məktəbin ruhuna və tədrisinə yaxın olan order sisteminin bazası əsasında inkişaf xəttini reallaşdırmaqda idi. Lakin, öz həcmi, memarlıq həlli kompozisiyaları və dekorativ motivlərin yumşaq plastikası ilə Bakı-Abşeron memarlığının qədim klassik abidələri Y.Y.Skibinskiyin diqqətini cəlb etməyə bilməzdi. Burada Şərqi daş poeziyası, onun müdrik memarlıq fəlsəfəsi aktiv şəkildə fəaliyyətdə idi. Y.Y.Skibinskiy bu memarlıq irsinə biganə qala bilməzdi.

Buna görə də milyon Ağabala Quliyevin yaşayış binasını Y.Y.Skibinskiyə sifariş etməsi təsadüfi hal deyildi. Y.Y.Skibinski binanın memarlığında Şirvanşahlar Saray Kompleksindən açıq şəkildə istifadə etmişdi. Bu bina ətraf tikililərdən patetik şəkildə fərqlənən özünəməxsus traktovkası ilə xüsusən diqqəti cəlb edir.

Bakı memarları şəhərin müxtəlif küçə və məhəllələrində öz yaradıcılıq izlərini qoyaraq layihələndirmə və tikinti aparırdılar, buna baxmayaraq onların hər biri tamaşaçıları heyran edəcək müəyyən sayda bina tikməyə müvəffəq olmuşdu.

Mühəndis N.A. fon der Nonne bu qəbildən olan memarlara aiddir. Sadoviy (hal-hazırda

Niyazi küçəsi, 9, R.Mustafayev adına muzey) küçəsində yerləşən Deburun sarayı şəhərsalma, həcm-məkan və memarlıq nöqtəyi-nəzərindən ən əlverişli mövqedədir. Güzəl təsvir olunmuş klassik elementlər, çıxıntılı hörgü fonunda güclü plastikaya malik həcmli portiklər sarayın memarlığına əlavə təmtəraq qatırdı. Deburun binası Bakı şərtlərində nadir keyfiyyətə malik bir binadır. Onu üçölçülü fəzada aydın görmək mümkündür.

Memar İ.V.Edel çox məhsuldar fəaliyyət göstərərək, şəhərin ən mərkəzi künc ərazilərində effektiv fasadlarla perspektiv görünüşdə memarlıq həcmələrini gözəl ifadə edən iki-üçmərtəbəli gəlir evlərini inşa etmişdir.

Memarlıq akademiki R.R.Marfeldin layihəsi əsasında pravoslav Alekandr Nevski kilsəsinin tikintisi məqsədi ilə inşaatçı qismində İ.V.Qoslavskinin Bakıya gəlməsinin şəhər memarlığının inkişafında mühüm rol oynamışdır. Gənc və istedadlı Qoslavskiyə tezliklə şəhər memarı vəzifəsini tutmaq təklif olunur. Eyni vaxtda məşhur milyon və xeyriyyəçi H.Z.Tağıyevdən şəhər mərkəzində böyük sarayın, Poçt küçəsi, 70 ünvanında yaşayış binasının, Mərdəkan kəndində Bağ məktəbinin və villanın layihələndirilməsi sifarişi daxil olur. Şəhərin tikilməsində Qoslavskinin iştirakı memarlığın inkişafına təkan verdi və başqa memarların da peşəkarlıq səviyyəsinin yüksəlməsinə səbəb oldu.

Qoslavskiy qısa bir müddət ərzində şəhərin mərkəzi magistral Nikolayevski küçəsində çoxmərtəbəli monumental yaşayış binalarını, H.Z.Tağıyevin müsəlman Qız məktəbini və ən əsası Bakı şəhər Dumasının binasını inşa etdi.

İ.V.Qoslavski Nikolayevski küçəsində memarlıq baxımından effektiv, dolğun xətti ansambl tikintisini faktiki olaraq təşkil etdi və ərsəyə gətirilməsinə nail oldu.

Qoslavskinin həmyerlisi olan K.B.Skureviç Bakıya 1894-cü ildə gəlmiş, iş fəaliyyətinə şə-

hər idarəsinin sahə memarı kimi başlamışdı. Peterburq Mülki Mühəndislər İnstitutunu fərqlənmə ilə bitirdikdən sonra memar, tezliklə təqaüdcü kimi xarici səfərə yollandı. Geri döndükdən sonra isə o, bir sıra mühüm binaları layihələndirmiş və tikintisinə rəhbərlik etmişdir. Bu binalar sırasında üslub baxımından fərqli qütblərdə, şərti olaraq klassik üsullar və roman-qotik cərəyanının təsiri altında tikilmiş və Bakı şəhərinin strukturunda önəmli şəhərsalma mövqeyi tutan H.Z.Tağıyevin pasajını və Rotşildin kontorunu qeyd edə bilərik.

Memar Adolf Eyxler, digər binalarla yanaşı, Telefon küçəsi, 17 ünvanında alman qotikası üslubunda şəhər tikintisinin bəzəyi olan möhtəşəm kirxanı da layihələndirmişdi.

XIX-XX əsrlərin qovşağında mülki mühəndis İ.K.Ploşkonun Bakı memarlıq səhnəsində peyda olması şəhərsalma strukturuna bədii cəhətdən böyük təsir etmişdi. Bakı şəhərinin tarixi hissəsində hakim mövqə tutan ərazilərin İsmailiyyə, Murtuza Muxtarovun sarayı, Ağca Musa Nağıyevin gəlir evləri kimi memarlıq baxımından ifadəli binalarla tikilməsi şəhərin inqilaba qədərki memarlıq inkişafını eklektika, üslublaşdırma və Bakı modernliyinə səhifələrini yazaraq tamamladı.

XX əsrin başlanğıcında Azərbaycanın istedadlı memarlarının sonuncu nümayəndəsi olan mülki mühəndis Zivər bəy Əhmədbəyov milli irs və inkişafın böyük təbliğatçısı idi. Onun layihələri əsasında Bakıda Təzə-Pir, İttifaq məscidləri, Əmircan kəndində Muxtarov məscidi, Ramana kəndində məscid, memarlıqda milli-romantik üslubun əsasını təşkil edən və sonradan Sovet dövründə Azərbaycan memarlığına təsir edən ənənələrin istifadə olunduğu Səadət məktəbi (hazırda göz xəstəxanası) tikilmişdir.

MÜNDƏRİCAT

Giriş	3
Bakı – həqiqi memarlıq şəhəridir	5
FƏSİL 1. Memar və şəhər qurucusu Qasım bəy Hacıbababəyov (1811-1874-cü illər)	14
FƏSİL 2. Qafar İsmaylov və forştadt	29
FƏSİL 3. Qafar İsmaylov və İçərişəhər	55
FƏSİL 4. Bakı arxitektorları 1870-ci ildən qəbul edir	69
FƏSİL 5. Arxitektor İ.V. Edel (1863-1932-ci illər)	88
FƏSİL 6. Mühəndis-polkovnik N.A. Fon der Nonne (1836-1908-ci illər)	119

FƏSİL 7. Bakılı memar Adolf Eyxler (1869-1911-ci illər)	145
FƏSİL 8. Qədim Şamaxı sakini memar Y.Y. Skibinski	161
FƏSİL 9. İ.V. Qoslavski – “Qafqazlı Rastrelli”	191
Mülki və ictimai binalar	207
FƏSİL 10. K.B. Skureviç – Bakı və Varşava memarı (1866-1950-ci illər)	224
FƏSİL 11. Memar İ.K. Ploşko – “İsmailiyə”nin müəllifi	238
FƏSİL 12. Mülki mühəndis Zivər bəy Əhmədbəyov	270
Nəticə	290

www.eastwest.az
www.fb.com/eastwest.az

Təqdim olunmuş materiallara uyğun surətdə
"Şərq-Qərb" Nəşriyyat Evinin mətbəəsində çap olunmuşdur.
AZ1123, Bakı, Aşıq Ələsgər küçəsi, 17
Tel.: (+99412) 374 83 43, Faks: (+99412) 370 18 49

Çapa imzalanmışdır 13.07.2013. Formatı 70x90 1/8
Ofset çap üsulu. Fiziki çap vərəqi 37
Sifariş № 13234. Tiraj 1000